

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRK BASININDA DIŞ POLİTİKA YÖNELİMLERİ

DOKTORA TEZİ

Mustafa ARIKAN

NİSAN - 2021

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRK BASININDA DIŞ POLİTİKA YÖNELİMLERİ

DOKTORA TEZİ

Mustafa ARIKAN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ

NİSAN - 2021

TRABZON

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ - Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Mustafa ARIKAN

12.04.2021

ÖNSÖZ

Millî Mücadele, yakın dönem Türk tarihinin en önemli olaylarından biridir. Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)'ndan sonra bir varoluş meselesiyle karşı karşıya kalan Türk Devleti ve milleti, verdiği topyekûn mücadele ile uluslararası camiaya varlığını ve bağımsızlığını kabul ettirmeyi başarmıştır. Bu süreçte içerde ve dışarda takip edilen hassas politikalar, en az askerî başarılar kadar kritik bir mahiyet arz etmiştir.

Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasında, dönemin Türk basınının gözardı edilemez katkıları olmuştur. Az sayıdaki muhalif basının varlığına rağmen, söz konusu Dönemde yayınlanan gazetelerin çok büyük bir bölümü, kendi imkânları nispetinde verilen mücadeleyi desteklemiştir. Gazeteler, yapmış oldukları yayınlarla bir yandan içerde dinamik bir kamuoyu oluşmasını, diğer yandan uluslararası camia nezdinde Türk milletinin varlığının ve meşrû haklarının tanınmasını sağlamaya çalışmışlardır. Bu Çalışma'da Millî Mücadele dönemi Türk basınında görülen dış politika yönelimlerinin ve gazetelerin dış politika yapım süreçlerine katkılarının tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Lisansüstü Tez Projesi olarak (SDK)-2016-5518 Proje numarasıyla Karadeniz Teknik Üniversitesi – Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen bu Çalışma, giriş dışında üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Mondros Mütarekesi'nden sonra Türk basınında görülen ilk değerlendirmeler ve barış arayışları konu edilmektedir. Özellikle İstanbul basınının savaş sonrası dönemde yeni uluslararası şartları dikkate alarak yaptığı değerlendirmeler, dış politika konusunda Türk kamuoyuna ciddi bir görüş zenginliği sunmuştur. Çalışma'nın ikinci bölümünde, Türk basınının İtilâf Devletlerinin durumuna ve bu devletlerle kurulacak ilişkilere yönelik yaklaşımları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise İtilâf Devletlerine karşı bir denge unsuru olmak üzere Bolşevik Rusya ve İslâm Dünyası'na ilişkin haber, yorum ve değerlendirmeler incelenmiştir.

Bu Çalışma'nın her aşamasında kıymetli bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım danışmanım Sayın Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ'ye, Sayın Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ'e ve Sayın Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK,'e teşekkür ederim.

Nisan, 2021

Mustafa ARIKAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
KISALTMALAR LİSTESİ	X
GİRİŞ	1-5

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MONDROS MÜTAREKESİ VE KALICI BARIŞ ARAYIŞLARINA YÖNELİK DEĞERLENDİRMELER	6-100
1.1. Kaynaklar ve Kavramsal Çerçeve	7
1.2. Milli Mücadeleye Giden Süreçte Uluslararası Siyaset ve Osmanlı Devleti'ne Yansımaları	22
1.3. Mondros Mütarekesi'ne Yönelik Değerlendirmeler	28
1.3.1. Mütarekeye Karşı İlk Tepkiler	28
1.3.2. Mütarekenin Uygulanması, İlk İşgaller ve Tepkiler.....	32
1.4. Bir Dış Politika Enstrümanı Olarak İç Siyaset.....	39
1.4.1. Mütarekeden Sonra İttihatçılara Yönelik Eleştiriler.....	39
1.4.2. Osmanlı Basınının İç İdareye Dönük Gelecek Tasavvurları	46
1.4.3. Ayrılıkçı Hareketlere Yönelik Değerlendirmeler.....	53
1.4.3.1. Mütareke Sonrası Rum Talepleri	53
1.4.3.2. Mütareke Sonrası Ermeni Talepleri	64
1.5. Kalıcı Barışa İlişkin Değerlendirmeler.....	83
1.5.1. Yapılacak Barışın Esasları	83
1.5.2. Osmanlı Hükümetlerinin Yaptığı Barış Hazırlıkları	89
1.6. Osmanlı Barışıyla İlgili Gelişmeler.....	92
1.6.1. Saltanat Şûrâsı.....	92
1.6.2. Osmanlı Hükümeti'nin Paris Barış Konferansı'na Daveti	94

İKİNCİ BÖLÜM

2. GALİP DEVLETLERLE İLİŞKİLER.....	101-239
2.1 Mütareke Sonrası İtilâf Devletleriyle Yakınlaşma Çabaları	101
2.1.1. İngiltere ile İlişkiler.....	102
2.1.2. Amerika ile İlişkiler	111
2.1.3. Fransa ile İlişkiler.....	119
2.1.4. İtalya ile İlişkiler	126
2.2. İzmir'in İşgali ve Yunanistan'a Karşı Yaklaşımlar.....	134
2.3. İzmir'in İşgalinden Sonra Türk Kamuoyunda Yaşanan Manda Tartışmaları	138
2.4. Osmanlı Barışı ile İlgili Gelişmeler.....	152
2.4.1. İtilâf Devletlerinin Türkiye Politikaları ve Yaşanan İhtilâflar	152
2.4.2. İtilâf Politikalarını Şekillendiren ve Zaafa Uğratan Unsurlar	159
2.4.3. İstanbul'un İşgali ve Öncesindeki Tartışmalar.....	169
2.4.4. San Remo Konferansı ve Sevr Antlaşması.....	179
2.4.5. Sevr Antlaşması'nın Uygulanmasını Engelleyen Gelişmeler	189
2.4.6. Londra Konferansı.....	203
2.5. II. İnönü Zaferi'nden Büyük Taarruz'a Kadar Yaşanan Gelişmeler	211
2.5.1. İtilâf Bloku'nun Çözülmesi	211
2.5.2. Sakarya Zaferi ve Ortaya Çıkardığı Gelişmeler	218
2.5.3. Türk-Yunan Çatışmasında İtilâf Devletlerinin Arabuluculuk Girişimi.....	227
2.5.4. Büyük Taarruz ve Mudanya Mütarekesi'ne Giden Süreç	234

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DIŞ POLİTİKADA DENGELER ARAYIŞLARI.....	240-337
3.1. Rusya ile İlişkiler	240
3.1.1. Mütareke Sonrası Bolşevik Aleyhtarlığı	240
3.1.2. Bolşevik Rusya'ya Karşı Türk Basınında Görülen Yumuşama	247
3.1.3. Bolşeviklerle Resmî Temasların Başlaması	257
3.1.4. Türk Basınında Görülen Bolşevik Eğilimleri.....	266
3.1.5. Ankara-Moskova İlişkilerinin Gelişmesi ve Bolşevizm Eğilimlerinin Kontrol Altına Alınması	275
3.1.6. Moskova Antlaşması ve İlişkilerin İstikrarlı Bir Yapı Kazanması.....	288
3.2. İslâm Dünyası ile İlişkiler	300
3.2.1. Arap Coğrafyasının Geleceğine İlişkin Görüşler	300
3.2.2. Emperyalizme Karşı Ortak Mücadele	309

3.2.2.1. Suriye ile İlişkiler	310
3.2.2.2. Mısır, Irak, Afganistan ile İlişkiler	319
3.2.2.3. Hint Müslümanları ile İlişkiler	329
SONUÇ	337
YARARLANILAN KAYNAKLAR	345
EKLER	362
ÖZGEÇMİŞ	370

ÖZET

Millî Mücadele dönemi, Osmanlı Devleti tarih sahnesinden çekilirken Türkiye Cumhuriyeti'nin doğum sancılarının yaşandığı çok kritik bir geçiş devresidir. Kronolojik bakımdan Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) Mudanya Mütarekesi'ne kadar (11 Ekim 1922) olan Millî Mücadele dönemine odaklanan bu Çalışmanın temel meselesi, bu dönemde Türk kamuoyunda bilhassa basın üzerinden yapılan dış politika tartışmalarını ortaya koymaktır. Bu çerçevede Millî Mücadele döneminde yayın yapan Türk basınının dış politikaya yönelik eğilimleri ve Türk kamuoyunu besleyen haber kaynakları tespit edilmiş; Türk kamuoyunun nasıl şekillendiğinin, dönemin uluslararası güç dengelerinin ve bu dengelerin Türk kamuoyu tarafından nasıl yorumlandığının analizi yapılmıştır.

Yasama, yürütme ve yargı erklerinden sonra dördüncü kuvvet olarak kabul edilen basın, Millî Mücadele döneminde son derece önemli fonksiyonlar icra etmiştir. Etkin bir kamuoyunun oluşumuna ve toplumun yönlendirilmesine katkı sunan Millî Mücadele basını, aynı zamanda yeri doldurulmaz bir açık istihbarat kaynağı, ortak siyasî aklın oluşmasına imkân veren bir platform ve millî hakların dünyaya duyurulmasını sağlayan çok önemli bir vasıta olmuştur. Bütün bu fonksiyonlarıyla millî güç unsurlarından biri olan basın, Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasına büyük katkılar sunmuştur. Ulaştığı veriler itibariyle basın tarihi, sosyoloji ve uluslararası ilişkiler disiplinlerine de katkı sunacağını umduğumuz Çalışmamız, dış politikaya ilişkin haber, yorum ve analizler üzerinden Türk basınının bütün bu özelliklerini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Dış Politika, Basın, Kamuoyu.

ABSTRACT

The National Struggle period is a critical transition period when the Ottoman Empire started to go out of existence, and circumstances for the foundation of the Republic of Turkey occurred. Parallel with it, this study, which focuses on the period of the National Struggle from the Armistice of Mondros (October 30, 1918) to the Armistice of Mudanya (October 11, 1922) in chronological terms, mainly aims to reveal the foreign policy debates in the Turkish public, especially through the press. In this framework, the foreign policy tendencies of the Turkish press broadcasting during the National Struggle period and the news sources that informed the Turkish public were determined. Besides, an analysis was made of how the Turkish public opinion was shaped, what the balances of the international power of the period were, and how these balances were interpreted by the Turkish public.

Considered the fourth power after the legislative, executive, and judicial powers, the press had vital roles during the National Struggle period. Contributing to the formation of an active public opinion and directing the society, the National Struggle press also became an irreplaceable source of open intelligence, a platform allowing the formation of a common political mind, and a very important means of announcing national rights to the world. The press, which is one of the national power elements with all these functions, made great contributions to the success of the National Struggle. In his study, which it is hoped to contribute to the disciplines of the history of press, sociology, and international relations, reveals all these features of the Turkish press through the news, comments, and analysis on foreign policy.

Keywords: National Struggle, Foreign Policy, Press, Public Opinion.

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
ATASE	: Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
ATTB	: Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri
B.	: Belge Numarası
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CCA	: Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi
COA	: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DH.SN.THR	: Dâhiliye Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemî
DH.EUM.AYŞ	: Dahiliye Asayiş Kalemî
DH.EUM.KLH	: Dâhiliye Kalem-i Husûsî
DH.EUM.VRK	: Dâhiliye Evrak Odası Kalemî
DH.İ.UM	: Dâhiliye İdare-i Umûmiye
DH.İ.UM.EK	: Dâhiliye İdare-i Umûmiye Ekleri
DH.ŞFR	: Dâhiliye Şifre Kalemî
Ed.	: Editör
G.	: Gömlek
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
HR.HMŞ.İŞO	: Hâriciye Nezâreti İstişare Odası
HR.SYS	: Hâriciye Nezâreti Siyasî
HTVD	: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
K.	: Kutu Numarası
KTÜ	: Karadeniz Teknik Üniversitesi
M.	: Milâdî
MV.	: Meclis-i Vükelâ Mazbataları
ODTÜ	: Ortadoğu Teknik Üniversitesi
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

s. : Sayfa
S. : Sayı
ss. : Sayfa Sayısı
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİTE : Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
TTK : Türk Tarih Kurumu
TÜSTAV : Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı
vd. : ve diğerleri / ve devam

GİRİŞ

Millî Mücadele dönemi, Osmanlı Devleti tarih sahnesinden çekilirken Türkiye Cumhuriyeti'nin doğum sancılarının yaşandığı çok kritik bir geçiş devresidir. Kronolojik bakımdan Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) Mudanya Mütarekesi'ne kadar (11 Ekim 1922) olan Millî Mücadele dönemine odaklanan bu çalışmanın temel meselesi, bu dönemde Türk kamuoyunda bilhassa basın üzerinden yapılan dış politika tartışmalarını ortaya koymaktır. Böylece Millî Mücadele döneminde yayın yapan Türk basınının dış politikaya yönelik eğilimleri ve Türk kamuoyunu besleyen haber kaynakları tespit edilecek, bu çerçevede Türk kamuoyunun nasıl şekillendiğinin, dönemin uluslararası güç dengelerinin ve bu dengelerin Türk kamuoyu tarafından nasıl yorumlandığının analizi yapılacaktır.

Konu ele alınırken temelde Türk kamuoyunun dış politika gelişmeleri karşısında geliştirdiği yönelimler ve tavırlar irdelenmiştir. Bu minvalde kamuoyunun takip edilebileceği en önemli kaynak olarak dönemin gazete ve dergileri incelenmiştir. Türkiye'nin farklı bölgelerinde yayın yapan *Açıksöz*, *Akşam*, *Albayrak*, *Alemdâr*, *Anadolu'da Yenigün*, *Babalık*, *Hâdisât*, *Hâkimiyet-i Milliye*, *İrade-i Milliye*, *Islahat*, *İstikbâl*, *İzmir'e Doğru*, *Öğüt*, *Peyâm-Sabah*, *Satvet-i Milliye*, *Vakit*, *Varlık* ve *Yeni Adana* gazeteleri ile *Sebilürreşâd* dergisi taranmıştır. Gazete ve dergilerin seçiminde Millî Mücadele'yi destekleyen yayınların yanında muhalif olanların da değerlendirilmiş olması, dönemin farklı eğilimlerinin tespit edilebilmesi açısından oldukça önemlidir.

Çalışmanın tamamlayıcı unsurlarından biri de Türk basınında yer alan dış politikaya yönelik haberlerin ve eğilimlerin arşiv vesikaları eşliğinde tartışılması olmuştur. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi ve Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nden temin edilen belgeler ışığında, gazete ve dergilerde yer alan haber ve yorumlar değerlendirilmiştir. Bu çerçevede TBMM'de gerçekleşen tartışmalar da dikkate alınmış ve döneme ait zabıt cerideleri taranmıştır. Nitel bir çalışma olan bu araştırmada, elde edilmek istenen verilere dökümantasyon ve kaynak taraması yöntemleri kullanılarak ulaşılmış, elde edilen veriler içerik ve söylem analizine tâbi tutulmuştur.

1920'li yıllar için belli bir konuda kamuoyunda yapılan tartışmalara odaklanmak demek, araştırmacıyı doğrudan doğruya basına yönlendiren bir tercihte bulunmak demektir. Bilindiği üzere o dönemde sadece Türkiye'de değil, bütün dünyada insanların haber alma ve toplumsal, siyasî, askerî vb. konularda bir fikir sahibi olma noktasında en önemli kaynakları gazete ve dergilerdir. Bu durum, çalışmamızda kullanılacak ana kaynakların neler olduğuna işaret eden bir keyfiyettir. Bundan dolayıdır ki dış politika meselelerinde Türk kamuoyunda ortaya çıkan yaklaşımların takip edilmeye

çalışılması, aynı zamanda Türk basın tarihinin bir kesitinin de şu veya bu nispette irdelenmesi demektir. Bu bakımdan çalışmamızda, dış politikaya ve uluslararası ilişkilere olduğu kadar Türk basın tarihine de dolaylı olarak temas edilmiştir.

Millî Mücadele dönemi Türk dış politikası ve basını hakkında literatürde pek çok çalışma mevcuttur. Ne var ki bu çalışmaların kahir ekseriyeti ya doğrudan dış politika meselelerine ya da basın tarihi üzerine odaklanmıştır. Bununla birlikte kimi spesifik dış politika meselelerinin veya devletlerarası ilişkilerin basın üzerinden çalışıldığı daha dar kapsamlı araştırmalar da vardır. Bu bağlamda yapılan çalışmalardan konumuza en yakın ve önemli olanlarını üçlü bir tasnifle ortaya koyabiliriz: Doğrudan dış politikaya odaklanan çalışmalar, basın tarihiyle ilgili çalışmalar ve basın üzerinden dış politikaya ilişkin olarak yapılan çalışmalar.

Doğrudan dış politika meselelerine odaklanan çalışmalar genel nitelikte olanlar ve ikili ilişkileri konu alanlar (Türkiye-İngiltere ilişkileri gibi) olarak iki başlıkta değerlendirilebilir. Cumhuriyet dönemi Türk dış politikasını konu alan ilk çalışmalardan olan Yusuf Hikmet Bayur'un Yeni Türkiye Devletinin Hâricî Siyaseti, öncü kitaplardan biri olarak kaydedilmelidir. Mehmet Gönlübol ve Cem Sar ikilisinin hazırladıkları Olaylarla Türk Dış Politikası, Fahir Armaoğlu'nun 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, Rifat Uçarol'un Siyasî Tarih (1789-1994), Oral Sander'in Siyasî Tarih (1918-1994), Salâhi R. Sonyel'in iki ciltlik Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika ve Baskın Oran'ın editörlüğünde hazırlanan Türk Dış Politikası I (1918-1980) isimli çalışmalarını da bu kapsamda zikredebiliriz. Adı geçen bu eserlerden Fahir Armaoğlu, Rifat Uçarol ve Oral Sander'e ait olanlar, genel birer siyasî tarih kitabı olup, Türk dış politikasını da bu bağlam içinde ele almışlardır. Diğer eserler ise Türk dış politikası odaklı çalışmalardır ve Millî Mücadele dönemini bu bütünün bir parçası olarak değerlendirmişlerdir. Genel nitelikli bu eserler dışında Ömer Kürkçüoğlu'na ait Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926), Mevlüt Çelebi'ye ait Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri, Kamuran Gürün'e ait Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953) ve Fahir Armaoğlu'na ait Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri isimli çalışmalar, Millî Mücadele dönemini, devletlerarası ikili ilişkiler bağlamında ele almışlardır. Ayrıca bu öncü çalışmalar dışında aynı alanda kaleme alınan çok sayıda kitap ve makalenin olduğunu da hatırlatmadan geçmemeliyiz.

Türk dış politikasına odaklanmış olan tez çalışmalarına baktığımızda da karşımıza pek çok araştırma çıkmaktadır. Mesela Aysun Gültekin'in Millî Mücadele Döneminde Hindistan Müslümanları ile Ankara Hükümetleri Arasındaki Münasebetler (1918-1924), İsmigül Çankaya'nın Millî Mücadele Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri, Mustafa Önalın'ın Millî Mücadele Döneminde Türk-İngiliz Münasebetleri (1919-1923), Memduh Akoğlu'nun Millî Mücadele Yıllarında Türk-İngiliz İlişkileri (1918-1923), Nilgün Erdaş'ın Millî Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri ile İlişkiler, Mesut Yanarsönmez'in Türk Dış Politikasında İtalya (1914-1923 Türk-İtalyan İlişkileri), Ali Rıza Biçer'in Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri ve Mustafa Suphi, Kadir Gündoğan'ın Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk-İtalyan İlişkileri (1919-1922) ve Cemal Avcı'nın Millî

Mücadele Döneminde Türk Sovyet İlişkileri isimli yüksek lisans tezleri bu kapsamdadır. Ayrıca Durmuş Karaman'ın Millî Mücadele Döneminde Sovyet Cumhuriyetleri İle Yapılan Antlaşmaların Meclisteki Akisleri (1920-1922), Saime Yüceer'in Millî Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri, Bige Yavuz'un İstiklâl Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922) ve Süleyman Hatipoğlu'nun Orta Toros Geçitlerinde Türk-Fransız Mücadelesi (1915-1921) isimli doktora tezlerini kaydetmek gerekir. Bu yüksek lisans ve doktora tezleri, isimlerinden de anlaşılacağı üzere Millî Mücadele dönemi Türk dış politikasını, devletlerarası ikili ilişkiler açısından ele almışlardır.

Araştırma alanımıza yakın olarak literatürde yer alan basınla ilgili çalışmalar da önemli bir yekûn teşkil etmektedir. Hıfzı Topuz'un II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, Orhan Koloğlu'nun Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi, Fuat Süreyya Oral'ın Türk Basın Tarihi, Hasan Refik Ertuğ'un Basın ve Yayın Tarihi İlk Devirler, Enver Behnan Şapolyo'nun Türk Gazeteciliği Tarihi, Atilla Girgin'in Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik ve Hülya Baykal'ın Türk Basın Tarihi 1831-1923 isimli eserleri ile Abbas Parmaksızoğlu tarafından hazırlanan Türk Gazetecilik Tarihi isimli çalışma, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk basın hayatı hakkında genel bilgilere ulaşılabilecek kaynaklardır. Bu çalışmalardan bilhassa Hıfzı Topuz ve Orhan Koloğlu'na ait olanlar, Osmanlı'daki ilk basın yayın faaliyetlerinden başlayarak Türk gazeteciliğini etraflı bir biçimde değerlendirmeleri bakımından kıymetlidir. Hülya Baykal'a ait olan *Türk Basın Tarihi 1831-1923* isimli eser ise hem sahip olduğu akademik yaklaşım hem de Tanzimat, Meşrutiyet ve Millî Mücadele dönemi gazeteleri hakkında vermiş olduğu ayrıntılı bilgilerle ufuk açıcı bir çalışmadır. Bu çalışmaların hâricinde, Ömer Sami Coşar tarafından hazırlanarak önce Milliyet gazetesinde tefrika edilen ve daha sonra müstakil bir kitap olarak yayımlanan Millî Mücadele Basını, adından da anlaşılacağı üzere Millî Mücadele döneminde faaliyet gösteren Türk basınına odaklı bir çalışmadır. Coşar tarafından kaleme alınan bu kitap, Millî Mücadele dönemi basınına detaylı bir dökümünü vermesi yanında dönemin atmosferini de aktarması bakımından son derece kıymetlidir. Ayrıca söz konusu dönemde yayın yapan gazetelerin sahipleri, yazar kadroları ve haber kaynakları hakkında detaylı bilgiler aktarması, bu çalışmanın en önemli tarafıdır. Son olarak yine Hülya Baykal'a ait olan "*Millî Mücadele'de Basın*" (ATAM IV/11 Mart 1998) isimli makaleyi de buraya kaydetmeliyiz.

Millî Mücadele dönemi basınıyla ilgili olarak yapılmış tezlere bakıldığında, örnekleri arasından konumuza yakın üç doktora çalışması öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, gazetecilik ve halkla ilişkiler alanında A. Kadir Karahan'ın hazırlamış olduğu Mondros'tan Lozan'a Türk Basını isimli çalışmadır. Giriş ve sonuç dışında altı bölümden oluşan bu tezin öne çıkan özelliği, Millî Mücadele döneminde neşredilen gazete ve dergiler hakkında bilgi veriyor olmasıdır. Bu çalışmanın planı, Hülya Baykal'ın yukarıda adı geçen kitabıyla benzerlik gösterir. Ne var ki tarih metodolojisinden uzak olması sebebiyle bu tez, bilgi ve analiz açısından eksiklikler taşımaktadır. Salih Tunç tarafından hazırlanan İşgal Döneminde İstanbul Basını (1918-1922) isimli tez, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı'na aittir ve konumuz açısından oldukça önemlidir. Mondros Mütarekesi'nden Mudanya

Mütarekesi'ne kadar olan dönemde yaşanan gelişmeleri, işgal altındaki İstanbul basını üzerinden betimleyen bu çalışmanın araştırmamız açısından en önemli yanı, ikinci bölümüne yerleştirilmiş olan manda, himaye ve istiklâl tartışmalarıdır. Türk kamuoyunda tartışılan manda ve himaye meselesine cılız bir katkı olarak ayrıca zikredilmesi gereken bir çalışma da Selçuk Akalın tarafından hazırlanan Millî Mücadele Dönemi Türk Basınında Tarihsel Bir Tartışma: Manda mı? Himaye mi? Bağımsızlık mı? isimli yüksek lisans tezidir. Adı geçen bu çalışmalar, araştırma konumuz olan Millî Mücadele dönemi basınında tartışılan dış politika meselelerine kısmen de olsa temas etmeleri hasebiyle kıymetlidirler. Uğur Üçüncü tarafından hazırlanmış olan Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz isimli doktora tezi ise, basın odaklı araştırmalar için yöntem ve analiz açısından örnek olması itibariyle dikkate alınması gereken bir çalışmadır. Bu alanda zikredeceğimiz son çalışma, Bünyamin Ayhan tarafından halkla ilişkiler alanında hazırlanan Olağanüstü Durumlarda Toplumsal Dayanışma ve Bütünleşmeye Basının Katkısı: Millî Mücadele Dönemi Türk Basını isimli doktora tezidir. Genel eğilimin dışında bir bakış açısıyla Millî Mücadele dönemi basınına ele alan bu çalışmada da tarih metodolojisinin çok ağırlık taşımadığını belirtmeliyiz. Buna rağmen farklı bir perspektif kazandırması bakımından araştırmamız için önemli bir kaynaktır.

Bu üç doktora tezi dışında Millî Mücadele döneminde yayımlanan kimi gazetelerin spesifik olarak değerlendirildiği lisans üstü çalışmaları da mevcuttur. Mustafa Akbulut'un İstikbâl Gazetesi'nde Millî Mücadele ve İnkılâplar, Abdullah Gamsız'ın Millî Mücadele Döneminde Yeni Yozgat Gazetesi, Can Akdoğan'ın Millî Mücadele Döneminde Ankara Basını (30 Ekim 1918-21 Şubat 1921), Aydın Çakmak'ın Millî Mücadele Döneminde Giresun'da Yayımlanan Bir Dergi: Işık ve Ertuğrul Çakır'ın Millî Mücadele'de İstanbul'da Yayımlanan Bir Gazete: Payitaht isimli çalışmaları bu minvalde zikredilebilir.

Dış politikanın basın üzerinden değerlendirildiği çalışmalar, dış politika ve basın tarihi konularında yapılan çalışmalara oranla daha az ve dar kapsamlıdır. Bu tip çalışmaların en önemlilerinden ve öncülerinden biri, İzzet Öztoprak'ın Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını (Mayıs 1919-Temmuz 1921) isimli eseridir. Alanında bir ilk olan bu çalışma, Millî Mücadele basınında, yabancı gazetelerden tercüme edilerek yayımlanan haber ve yorumları ve bunlara karşı gösterilen tepkileri ele almaktadır. Çalışmanın giriş kısmında, bu dönemde yayın yapan gazete ve dergilerin nerede ve hangi tarih aralıklarında basıldığıyla ilgili olarak verilen bilgiler, bizim için son derece kıymetlidir. Ayrıca yabancı basının Türkiye ile ilgili bakış açısını yakalamamızı sağlayan ipuçlarını da yine bu eserde bulmak mümkündür. Millî Mücadele döneminin sadece iki yıldan biraz daha fazla bir kesitine odaklanması, bu eserin eksik taraflarından birisi olmuştur. Zeki Arıkan tarafından kaleme alınan Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922) isimli eser de, bu alandaki öncü çalışmalardan biridir. Bu çalışma, isminden de anlaşılacağı üzere mütareke döneminde İzmir'de faaliyet gösteren gazeteler ve bu gazetelerde yer alan görüşler hakkında etraflıca bilgi vermektedir. Nurettin Gülmez tarafından hazırlanan Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yenigün isimli araştırma ise, Yunus Nadi'nin *Yenigün* gazetesini konu alan ve Millî Mücadele dönemindeki

yayınlarını ortaya koyan önemli bir çalışmadır. Söz konusu gazetede yer alan dış haberler ve yorumlar, “*Yeni Gün ve Dış Politika*” müstakil başlığı altında ele alınmıştır. Bu kısım, gazetenin Millî Mücadele dönemindeki dış politika perspektifini görmemizi sağlayarak ufuk açsa da, maalesef ne analitik ne de kronolojik bir bütünlük gösterebilmiştir. Buna rağmen son derece zahmetli bir çalışmanın mahsulü olan eser, bize araştırmamızda yol gösterici olmuştur.

Bu eserler dışında Hadiye Yılmaz tarafından hazırlanan Peyâm-Sabah Gazetesinde Millî Mücadele isimli doktora tezi, söz konusu gazetenin Millî Mücadele’ye ve bilhassa İngiliz siyasetine yaklaşımını ortaya koyması bakımından önemlidir. Aynı şekilde Sırrı Emrah Üçer’in uluslararası ilişkiler alanında yapmış olduğu Mütareke Döneminde Osmanlı Kamuoyunda Amerikan İmgesi ve Tesiri (Eylül 1918-Mayıs 1919) isimli yüksek lisans tezi de o dönem Türk dış politikasında Amerika’nın yerini görebilmek adına faydalı bilgiler sunmaktadır. Ayrıca Şule Yavuz’un Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Millî Mücadele Döneminde Türk-İngiliz İlişkileri ve Tuğba Gökmeşe’nin Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Türk-Rus İlişkileri (1920-1923) isimli yüksek lisans tezleri de alana katkı sunan çalışmalar olarak zikredilebilir.

Son olarak Yahya Akyüz’ün Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922, Bilâl Şimşir’in Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu, Fabio L. Grassi’nin İtalya ve Türk Sorunu 1919-1923 Kamuoyu ve Dış Politika, S. Eriş Güler’in Alman Basınında Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti 1910-1944 ve Ramazan Çalık’ın Alman Basınında Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa 1919-1923 isimli eserleriyle, Mustafa Ekincikli’nin Fransız Basınında Türk Millî Mücadelesi (1919-1922) ve Beatriz Lozoya Hortelano’nun İspanyol Basınında Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu adlı yüksek lisans tezleri, yabancı basının gözünden Millî Mücadele ve Türkiye’yi tasvir etmeleri bakımından son derece kıymetli ve araştırmamız için tamamlayıcı niteliktedirler.

Görülüyor ki buraya kadar vermiş olduğumuz kaynaklar ya doğrudan doğruya dış politikayla ya da sadece basın tarihiyle ilgili olarak ortaya çıkmış çalışmalardır. Dış politikanın basın üzerinden ele alındığı araştırmalarsa sınırlı ve dar kapsamlıdır. Millî Mücadele döneminde Türk kamuoyunda ortaya çıkan dış politika yönelimlerinin tamamını kuşatacak çapta bir çalışma maalesef henüz ortaya konulamamıştır. Bu sebeple yaptığımız bu araştırmanın, kendi alanına özgün bir katkı sunacağı kanaatindeyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MONDROS MÜTAREKESİ VE KALICI BARIŞ ARAYIŞLARINA YÖNELİK DEĞERLENDİRMELER

Mütareke dönemi, dış politika açısından Türk kamuoyu için bir muhasebe ve arayış dönemi olarak nitelendirilebilir.¹ Mütarekenin imzalanmasıyla birlikte Türk basını, dış politika bağlamında Birinci Dünya Savaşı'na girişten savaş boyunca izlenen politikalara, İtilâf Devletleriyle ilişkilerden kurulmaya çalışılan yeni dünya düzenine kadar pek çok başlık etrafında haber, yorum ve değerlendirmeler yayımlamıştır.

Türk kamuoyu açısından dönemin temel özelliklerinden birisi, öncelikle geçmişin muhasebesinin yapılmasıdır. Dönemin Türk basınında yakın geçmişle ilgili değerlendirmelere hâkim olan genel eğilim, uluslararası güç dengelerinin Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na sürüklediği ve İttihat ve Terakkî idaresinin bu güç dengelerini de kullanarak yürütmeye çalıştığı politikaların yanlış olduğu tespitine dayanmaktadır. Bu tespitlere dayalı eleştiri ve yorumların şiddeti, gazetelere hâkim olan siyasî ve ideolojik yaklaşımlara göre değişmektedir.

Geçmişe dönük yapılan özeleştirisinin bir parçası olarak değerlendirilebilecek bir başka husus, savaş sonrasında ortaya çıkan ve galip devletlerin benimsediği prensiplerle ilgili tartışmalardır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra milletlerin kendi kendini yönetmesi (self-determinasyon), millî hâkimiyet ve serbest ticaret gibi birtakım temel prensiplerin galip devletlerce benimsendiği, dolayısıyla bu prensiplere uygun siyasî tercihlerde bulunulması gerektiği, mütarekeden sonra üzerinde en çok durulan konulardandır. Bu bağlamda dış politikada yayılmacı siyasetten vazgeçilmesi, içerde millî birlik ve bütünlüğün sağlanması, gayrimüslim unsurlarla ilişkilerde eşit vatandaşlık ya da büyük devletlerin kendi azınlıklarına verdiği hakların tanınması gibi temel yaklaşımların, Türk kamuoyunca genel olarak kabul edildiği görülmektedir. Tartışma, daha çok bu genel esasların nasıl uygulanacağına dair politik tercihlerde ortaya çıkmaktadır.

Mütareke sonrasında iç politikayla ilgili gibi görünen bu tartışmalar, özü itibarıyla dış politikayla doğrudan bağlantılıdır. Zira uluslararası hukuk ve siyaset, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra devletlerin iç idarelerinin ve toplumsal yapılarının şekillenmesinde çok büyük bir etki yaratmıştır. Yukarıda işaret ettiğimiz temel değerler, sadece yüksek idealler olarak değil, galiplerin

¹ Salih Tunç, mütarekeyi takip eden ayları "*bir belirsizlik ve arayışlar dönemi*" olarak nitelemektedir. Bkz: Salih Tunç, *İşgal Döneminde İstanbul Basını (1918-1922)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1999, s. 158.

mağlûplara dayattığı politik tercihler olarak da görülmelidir. Bu bakımdan Mondros Mütarekesi'nden sonra Türk kamuoyunda toplumsal yapı, rejim ve hukuk gibi iç politik konularda yapılan tartışmaların hemen tamamı, bir yönüyle dış politika enstrümanı olarak değerlendirilebilir.

Bu bölümde, Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki genel durumu özetledikten sonra gazetelerin Mondros Mütarekesi, iç idare ve kalıcı barışın sağlanması gibi konularla ilgili yaklaşımlarını ortaya koyacağız. Öncelikle gazetelerin mütarekeye ilişkin değerlendirmelerini, daha sonra iç politikaya ve kurulması istenen yeni iç düzene dair görüşlerini ve en nihayet Osmanlı barışına esas teşkil etmesini beledikleri politik yönelimlerini ele alacağız. Ancak bütün bunlardan önce çalışmanın ana kaynakları ve kavramsal çerçevesi üzerinde duracağız.

1.1. Kaynaklar ve Kavramsal Çerçeve

Millî Mücadele dönemi Türk basınının dış politika yönelimlerine odaklanan bu çalışmanın temel kaynakları, doğal olarak söz konusu dönemde yayımlanan gazetelerdir. Mondros Mütarekesi'nden Mudanya Mütarekesi'ne kadar geçen yaklaşık dört yıllık zaman diliminde, başta İstanbul ve Ankara olmak üzere Anadolu'nun muhtelif yerlerinde onlarca gazete yayımlanmıştır. Bu kadar geniş bir zaman dilimine yayılan gazetelerin tamamının taranması, metodolojik açıdan mümkün değildir. Dolayısıyla çalışmamızda, dönemin belli başlı gazeteleri seçilerek incelenmiştir. Söz konusu gazetelere aşağıda değinilecektir. Ancak bundan önce, Millî Mücadele'ye kadar olan Türk basın tarihinin kısa bir panoramasını aktarmakta fayda vardır.

15. yüzyıl Avrupası'nda yaşanan sosyal ve ekonomik birtakım değişiklikler, matbaa makinesinin geliştirilmesiyle birleşerek, basım evlerinin ortaya çıkmasını ve hızla yayılmasını sağlamıştır.² Bugün bilinen anlamıyla ilk gazetenin çıkışı ise, haber alma ve dünyanın farklı bölgeleri hakkında bilgi sahibi olma ihtiyacı ile baskı tekniklerinin gelişmesinin bir sonucu olarak 17. yüzyılın hemen başlarına rastlar.³ Dolayısıyla periyodik yayınlanan gazetelerin ucuz, yaygın ve popüler bir haber kaynağı olarak gelişmesi, matbaanın kullanımıyla bir paralellik içinde olmuştur. Bu sebeple basın tarihi çalışmalarının büyük çoğunluğunda, matbaanın kullanımı bir milat olarak değerlendirilmiştir. Aynı durum Türk basın tarihi için de geçerli olmuş, İstanbul'da 1727'de Müteferrika matbaasının faaliyete geçişi, önemli bir başlangıç noktası olarak vurgulanmıştır.⁴

² Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2015, s. 16.

³ Atilla Girgin, ilk gazetenin 1631'de, Fransa'da yayımlandığını söylemektedir. Bkz: Atilla Girgin, **Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 1. Fuat Süreyya Oral'a göre ise modern zamanlarda neşredilen ilk gazete, 1605 yılında Almanya-Anvers'te Niew Tjdingen adıyla çıkarılmıştır. Bkz: Fuat Süreyya Oral, **Türk Basın Tarihi Osmanlı İmparatorluğu Dönemi**, Yeni Adım Matbaası, Yayın Yeri ve Yılı Yok, s. 24.

⁴ Hasan Refik Ertuğ, **Basın ve Yayın Tarihi İlk Devirler**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1995, s. 45; **Türk Gazetecilik Tarihi**, s. 3; Server İskit, **Türkiyede Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943, s. XI-XII; Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, s. 11; Girgin, a.g.e., s. 1; Hülya Baykal, **Türk Basın Tarihi 1831-1923**, (Yayınevi Yok), İstanbul, 1990, s. 31.

Osmanlı Devleti'nde ilk Türk matbaasının kuruluşu, Yirmizsekiz Mehmet Çelebizâde Sait Efendi ile İbrahim Müteferrika tarafından 1727'de, İstanbul'da gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik şartlar ve zihniyet dünyası, matbaanın kuruluşunu Avrupa'ya nispetle oldukça geciktirmiştir. 1727 yılında matbaanın kurulmasından önce Sait Efendi ve İbrahim Müteferrika, baskı teknikleriyle ilgili yeterince malumat sahibi olduktan sonra, İbrahim Müteferrika tarafından *Vesîletü't-Tibâa* isimli bir risale kaleme alınmış ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa'ya sunulmuştur. Matbaanın niçin kurulması gerektiğini anlatan bu risale padişaha arz edilmiş ve ardından meşihatten alınan fetva ile matbaanın kuruluşuna izin verilmiştir.⁵ Osmanlılar, esas itibarıyla Müteferrika'dan çok daha önce, gayrimüslim tebaanın kullanımına izin vermek sûretiyle matbaayla tanışmıştır.⁶ Ancak Osmanlı Devleti'nin iktisadî ve sosyal şartları, matbaanın kullanımını uzun süre geciktirmiştir.⁷ Aynı gerekçeler, ilk Türkçe gazetenin ancak 1831 gibi geç bir tarihte çıkmasına sebep olmuştur.⁸ Üstelik *Takvim-i Vekayi* adıyla neşredilen bu ilk Türkçe gazete, Avrupa'dakilerden çok farklı olarak, devlet eliyle çıkarılan resmî bir yayım niteliğindedir.⁹

Osmanlı basını, Batı'daki örneklerden farklı bir yapıda ortaya çıkmıştır. Avrupa'da basın, yasama, yürütme ve yargı erklerinden bağımsız bir dördüncü kuvvet olarak gelişmiştir. Bilhassa 19. yüzyılda bu durum daha bariz bir görünüm arzeder. Yasama kuvvetini parlamentoların, yürütme kuvvetini hükümetlerin ve yargı kuvvetini bağımsız adli makamların temsil ettiği bu dönemde basın, bireyin ve toplumun ihtiyaçlarının dile getirildiği bir mecra olmuştur. Osmanlı Devleti'nde ise *Takvim-i Vekayi*, toplumun temsilcisi olmak bir yana, bizatihî devlet memurları marifetiyle çıkarılan bir yayım organıdır. Dolayısıyla *Takvim-i Vekayi*'i ortaya çıkaran güç toplumsal dinamikler değil, devletin kendisi olmuştur. Zira devlet, büyük çaplı reform hareketlerinin yaşandığı bir dönemde gazete çıkararak, toplumun taleplerinin dillendirileceği bir mecra oluşturmayı değil, idarî alanda yapılan düzenlemeleri yüksek yönetici kadrolarına ulaştırmayı ve nihâî olarak devlet otoritesini temin etmeyi amaçlamıştır. Böylelikle merkezîyetçi devlet yapısını kuvvetlendirmenin yanında,¹⁰

⁵ Selim Nüzhet Gerçek, **Türk Matbaacılığı I, Müteferrika Matbaası**, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul, 1939, s. 52-59 (Selim Nüzhet Gerçek'in basın tarihiyle ilgili bütün eserleri, yakın zamanda Mustafa Kirenci tarafından *Matbuat Tarihi*" adıyla tek bir eserde toplanmıştır. Konuyla ilgili bu eserde yer alan bilgiler için bkz: Selim Nüzhet Gerçek, **Matbuat Tarihi**, Haz: Mustafa Kirenci, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2019, s. 89-96.); İbrahim Müteferrika, "*Osmanlı Matbaasının Kuruluşu ve Başlangıcı*", **Müteferrika ve Matbaası**, Çev. ve Haz. Nedret Kuran Burçoğlu, Machiel Kiel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s. 71-75; **Türk Gazetecilik Tarihi**, Hazırlayan: Abbas Parmaksızoğlu, Dünya Haberler Ajansı Neşriyatı, Ankara, 1994, s. 4-6.

⁶ Osmanlı coğrafyasında matbaa, ilk kez İspanya'dan Osmanlı'ya iltica eden Yahudiler tarafından 1493-1494 tarihinde, İstanbul'da kullanılmıştır. Daha sonra yine Yahudiler tarafından 1510'da Selânik'te, 1554'te Edirne'de, 1605'te Şam'da ve 1646'da İzmir'de basımevleri kurulmuştur. İstanbul'da Ermeniler ve Rumlar tarafından da sırasıyla 1567 ve 1627 tarihlerinde matbaalar kurulmuştur. Bkz: Gerçek, a.g.e., s. 26-30; Ali Gevgilili, **Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 37.

⁷ Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 68.

⁸ Esasen *Takvim-i Vekayi*'den önce çeşitli Fransızca gazeteler dışında, 1828 tarihinde, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın girişimiyle Türkçe ve Arapça olarak yayımlanan *Vekayi-i Mısıriyye* adıyla bir gazete çıkarılmıştır. Ancak Türkçe neşredilen ilk gazete olarak *Takvim-i Vekayi* kabul edilmelidir. Bkz: Girgin, a.g.e., s. 10-18; Baykal, a.g.e., s. 43-47.

⁹ Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 17.

¹⁰ Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Türk Basın Tarihi**, s. 26-30.

çağdaşlaşma, halkın eğitim ve kültür ihtiyaçlarının karşılanması ve ideoloji üretip yayma gibi konulara katkı sağlanmak istenmiştir.¹¹

Takvim-i Vekayi, kimi zaman düzenli neşredilememesine, kimi zaman da kapatılmasına rağmen 1922 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir. Bu arada *Takvim-i Vekayi*'den başka 1840'ta *Ceride-i Havadis*, 1860'ta *Tercüman-ı Ahvâl*, 1862'de *Tasvir-i Efkâr*, 1866'da *Muhbir* ve 1870'de *İbret* gibi gazeteler Osmanlı basın tarihinin öncüleri olarak yayın hayatına girmişlerdir.¹² Başlangıcından Millî Mücadele dönemine kadar geçen sürede onlarca gazete ve dergi, Osmanlı basın hayatını renklendirmiştir. Ancak bu yayınlarda ülkedeki siyasî iklimin etkisiyle kimi zaman özgürlükçü eğilimler filizlense de baskı, sansür ve otokontrol Osmanlı basınının genel karakterini oluşturmuştur.¹³

II. Meşrutiyet döneminin ilk yılları, Osmanlı basın tarihi içinde özgürlükçü eğilimlerin zirveye çıktığı bir zaman dilimidir. 1908 yılı başında 120 olan gazete ve dergi sayısı, Meşrutiyet'in ilk aylarında misliyle artmıştır. Bu dönemde 730 yeni gazete ve dergi için imtiyaz başvurusu yapılmış,¹⁴ bunlardan 200 kadarına ilk iki ayda izin verilmiştir.¹⁵

İstanbul Matbuat Cemiyeti'nin 1933 yılında yayımladığı almanakta, 1908-1909 yıllarında yayımlanan 353 dergi ve gazetenin ismi yazılıdır. Bu almanağa göre 1910 yılında 130, 1911 yılında 124 gazete ve dergi çıkmıştır. Balkan ve Birinci Dünya Savaşları sırasında sayıları gittikçe azalan ve Matbuat Kanunu'nda yapılan değişikliklerle üzerindeki baskı artan gazete ve dergiler, savaşın son yılı olan 1918'de sayıca yine yükselişe geçmiştir. Buna göre 1915'te 6'ya kadar düşen gazete ve dergi sayısı, 1918 yılında 71'e çıkmıştır.¹⁶

Bilindiği üzere 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti için Birinci Dünya Savaşı sona ermiştir. Ne var ki Mütareke'nin ihtiva ettiği hükümleri kendilerine göre yorumlayan İtilâf Devletleri çok kısa bir süre içinde işgallere başlamış ve bu çerçevede 13 Kasım 1918 günü başkent İstanbul'u fiilen işgal etmişlerdir. Müttekip günlerde daha da genişleyecek olan bu işgaller karşısında Mustafa Kemal'in önderliğinde Türk Millî Mücadelesi başlamıştır. İşte bu dönemde faaliyet gösteren Osmanlı basını, konuyla ilgilenen tarihçiler tarafından genellikle üç ana

¹¹ Uygur Kocabaşoğlu ve Ali Birinci, "Osmanlı Vilâyet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler", **Kebikeç**, Kebikeç Yayınları, S. 2, Ankara, 1995, s. 101.

¹² Baykal, a.g.e., s. 55, 56, 62, 68, 76; Enver Behnan Şapolyo, **Türk Gazeteciliği Tarihi**, Güven Matbaası, 1969, s. 107.

¹³ Girgin, a.g.e., s. 55 vd; Alpay Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1990, s. 15 vd.

¹⁴ Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Türk Basın Tarihi**, s. 87.

¹⁵ İzzet Öztoprak, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, TTK Yayınları, Ankara, 2014, s. 8.

¹⁶ Öztoprak, a.g.e., s. 9-10.

grupta tasnif edilegelmiştir: Millî Mücadele'ye karşı olan basın, yabancı basın ve Millî Mücadele'ye taraftar olan basın.

Bu gruplardan ilk ikisi Anadolu'da ortaya çıkıp gelişen millî harekete düşmanca bir tavır takınmış ve İstanbul hükümetlerinin bu hareketi ezmesi yönünde yayınlar yapmıştır.¹⁷ İstanbul'da *Alemdâr, Türkçe İstanbul*¹⁸ ve *Peyâm-Sabah*,¹⁹ bu türün öne çıkan gazeteleridir. Bu grubun karşısında Millî Mücadele'yi destekleyen gazeteler vardır ki, bunlar sayı itibarıyla çoğunluğu teşkil etmiştir. İstanbul'da *Akşam, Âti/İleri, Vakit* gibi gazeteler ve Necmettin Sadak, Celal Nuri, Ahmet Emin Yalman gibi gazeteciler Millî Mücadele'ye destek olmuşlardır.²⁰ Anadolu'da ise bizzat Mustafa Kemal'in teşvikiyle önce Sivas'ta *Îrâde-i Milliye*, sonra Ankara'da *Hâkimiyet-i Milliye* gazeteleri yayın hayatına girmiştir.²¹ Bunlar dışında Anadolu'da *Babalık, Albayrak, Öğüt, İstikbâl* gibi gazeteler Millî Mücadele'yi desteklemiş, *Köylü*,²² *Ferdâ*,²³ *Zafer, Adana Postası* ve *İrşâd* gazeteleri ise bunun karşısında olmuştur.²⁴ A. Kadir Karahan, Mondros Mütarekesi'nden Lozan'a kadar geçen sürede, İstanbul ve Anadolu'da, Millî Mücadele'ye karşı ve taraftar olan toplam 176 gazete ve dergi kaydetmiştir.²⁵ Kocabaşoğlu ve Akan'a göre ise 1918'den 1922'ye kadar Mondros Mütarekesi'yle çizilen sınırlar içinde bir tek sayı yayınlanmış ve kapanmış olanlar dâhil toplam 764

¹⁷ Baykal, a.g.e., s. 200.

¹⁸ Bülent Varlık, "Mütareke ve Millî Mücadele Basını", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1208.

¹⁹ Hadiye Yılmaz, **Peyâm-Sabah Gazetesinde Millî Mücadele**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2014, s. 1.

²⁰ Topuz, a.g.e., s. 99-105; Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, s.116.

²¹ Girgin, a.g.e., s.104; Topuz, a.g.e., s. 119. Bülent Varlık, Anadolu basınıyla ilgili şu dikkat çekici yorumda bulunmaktadır: "1919-1923 yılları Anadolu basınının yapısı, kimliği iki çizginin izlenmesiyle anlaşılabilir. Bunlardan ilki, doğrudan doğruya Mustafa Kemal'in izlediği çizgidir, bir diğer ifadeyle Kemalist basın politikasıdır. Daha Millî Mücadele'nin başladığı ilk günlerde, önce *Îrâde-i Milliye*, sonra *Hâkimiyet-i Milliye* gazetelerinin çıkarılması, Anadolu Ajansı ve Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umûmiyesinin kurulması ülke içinde ve dışında bazı basın merkezlerinin oluşturulması, basına doğrudan destekler yapılması gibi olgular bu çizginin izlediği rota üzerindeki önemli durak noktalarıdır. İkinci çizgi ise Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, bundan sonra ne yapılabileceğini sorgulamaya çalışan, özellikle İzmir'in işgaliyle birlikte yoğun bir biçimde yörelerinin savunulmasına yönelik yayınlar yapan yerel basının izlediği hattır. Söz konusu yerel basın, 1918 sonları ile 1919'da dar bir bakış açısıyla, yöresel kurtuluş için mücadele ederken, zaman içinde Kemalist basın politikasının etki alanına girmiş ve sonuçta yerel basın, önemli ölçüde, yukarıdan belirlenen tek bir politikanın doğrultusunda faaliyet göstermiştir. Bu sonuca ulaşılmasıyla birlikte, yerel basın Millî Mücadele'nin en önemli propaganda araçları arasında yer almıştır." Bkz: Varlık, a.g.m., s. 1204.

²² Zeki Arıkan, "Köylü Gazetesi ve İşgal", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 1, Yıl 1988, ss. 187-200.

²³ İbrahim İslam, "Millî Mücadele'ye Muhalif Bir Gazete: Ferdâ", **Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 12, Yıl 2009, ss. 158-174.

²⁴ Baykal, a.g.e., s. 235-237; Zeki Arıkan, "Köylü Gazetesi ve İşgal", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 1, Yıl 1988, s. 191; İbrahim İslam, "Millî Mücadele'ye Muhalif Bir Gazete: Ferdâ", **Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 12, Yıl 2009, s. 162.

²⁵ A. Kadir Karahan, **Mondros'tan Lozan'a Türk Basını**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul, 1995.

sürelî yayın çıkmıştır. Bunlardan 539'u Türkçe ya da Türkçe'nin yanında yabancı bir dilde, 225'i ise Türkçe dışı dillerde yayımlanmıştır.²⁶

Farklı ideolojik ve siyasî köklerden beslenen gazeteciler tarafından çıkarılan bu gazeteler, hem mevcut konjonktürel durum hem de Millî Mücadele'ye karşı takınmış oldukları tavırlar çerçevesinde kendilerine göre bir dış politika yaklaşımı ortaya koymuşlardır. Dört yıllık uzun bir dönemde yayımlanmış olan yüzlerce gazetenin hepsinin taranması metodolojik olarak mümkün olmadığından, haber kaynaklarını, etkinliklerini, yayımlandıkları bölgeleri ve süreleri dikkate alarak bir sınırlamaya gitmek, çalışmanın sıhhati açısından elzem olmuştur. Bu bakımdan söz konusu kriterleri göz önünde bulundurarak İstanbul'dan *Vakit*, *Yenigün*, *Alemdâr*, *Peyâm-Sabah*, *Akşam* ve *Hâdisât* gazetelerini, Anadolu'dan *Açıksöz*, *Albayrak*, *Anadolu'da Yenigün*, *Babalık*, *Hâkimiyet-i Milliye*, *Îrâde-i Milliye*, *Islahat*, *İstikbâl*, *İzmir'e Doğru*, *Öğüt*, *Satvet-i Milliye*, *Varlık* ve *Yeni Adana* gazeteleri ile *Sebilürreşâd* dergisini incelemeyi uygun bulduk. Bu süreli yayınlar dışındaki gazete ve dergilerin dış politikaya yönelik yaklaşımlarını ise yeri geldikçe ve mümkün olduğunca ikincil kaynaklara müracaat etmek suretiyle tespit etmeye çalıştık.

Adı geçen bu gazete ve dergilerin yayımlandıkları yerler, sahipleri, yazarları ve yayımlandıkları süreler kısaca şöyledir:

Vakit: 22 Ekim 1917 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. İstanbul'da yayımlanan gazetenin kurucuları Ahmet Emin (Yalman) ve Mehmet Asım (Us) beylerdir. Elli yıla yakın bir ömrü olan gazete, Millî Mücadele döneminde kesintisiz olarak yayınlarını sürdürmüştür. Genel olarak Millî Mücadele'yi destekleyen *Vakit*, dönemin en etkili gazetelerinden biridir.²⁷

Yenigün: Yunus Nadi (Abalıoğlu) tarafından çıkarılan gazete, 2 Eylül 1918 tarihinde yayına başlamıştır. 27 Mart-11 Ekim 1919 tarihleri arasında yayınına ara verilen gazete, 13 Nisan 1920 tarihinden itibaren İstanbul'daki yayınına tamamen durdurmuştur.²⁸ 9 Ağustos 1920'de Ankara'da tekrar yayımlanmaya başlayan gazete, *Anadolu'da Yenigün* adıyla çıkmaya başlamıştır. Sakarya Savaşı'nın zor şartlarında Temmuz-Eylül 1921 tarihlerinde Kayseri'ye taşınan gazete, Anadolu basını içinde önemli bir yere sahip olmuştur. Eski bir İttihatçı olan Yunus Nadi'nin şahsında *Yenigün*, Anadolu hareketini destekleyen çizgisiyle Millî Mücadele'den sonra da yayımlanmaya devam etmiş, 1924 yılında Cumhuriyet adını almıştır.²⁹

²⁶ Uygur Kocabaşoğlu ve Aysun Akan, **Mütareke ve Millî Mücadele Basını Direniş ve Teslimiyetin Sözcüleri ve Mahşerin 100 Atlısı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 4-5.

²⁷ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1, 1888-1922**, Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdiç, Pera Yayınları, İstanbul, 1997, s. 353-357; Kocabaşoğlu ve Akan, a.g.e., s. 30-31.

²⁸ Kocabaşoğlu ve Akan, a.g.e., s. 37.

²⁹ **Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basını**, Haz. Zekâi Güner ve Orhan Kabataş, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1990, s. 319; Pelin Böke, **Yenigün'den Cumhuriyet'e Yunus Nadi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1994, s. 84-86;

Akşam: 20 Eylül 1918 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Kâzım Şinasi (Dersan), Ali Naci (Karacan) ve Necmettin Sadık (Sadak) tarafından İstanbul'da kurulmuştur. Millî Mücadele boyunca yayımlanmış olan gazete, Anadolu hareketini destekleyen bir yayın çizgisini benimsemiştir.³⁰

Alemdâr: 1911 yılında, İstanbul'da, Ahmet Kadri (Pehlivan) ve Refi Cevat (Ulunay) tarafından kurulmuştur. 1913 yılında Mahmut Şevket Paşa suikastı sebebiyle kapatılmış, Mondros Mütarekesi'nden sonra tekrar yayın hayatına başlamış ve 1922 Eylül ayına kadar yayımlanmıştır. Millî Mücadele'ye muhalif bir çizgide olan gazete, açık bir biçimde İngiliz taraftarlığı yapmıştır.³¹

*Peyâm-Sabah*³²: *Peyâm* ve *Sabah* gazetelerinin birleşmeleriyle 1 Ocak 1920 tarihinden itibaren İstanbul'da yayımlanmaya başlamıştır. Ali Kemal'in yöneticiliğini ve başyazarlığını yaptığı gazete, Millî Mücadele'ye sonuna kadar muhalif bir çizgide yer almıştır. *Peyâm-Sabah* Eylül 1922'de, Büyük Taarruz'dan hemen sonra kapanmıştır.³³

Hâdisât: 20 Ekim 1918-23 Nisan 1919 tarihleri arasında İstanbul'da yayımlanmıştır.³⁴ Süleyman Nazif ve Cenap Şehabettin tarafından çıkarılan *Hâdisât*, Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin yayın organı olarak Millî Mücadele'ye destek olmuştur.³⁵

Sebilürreşâd: 14 Ağustos 1908'de, Ebululâ Mardin ve Eşref Edip tarafından *Sırât-ı Müstakim* adıyla çıkarılmaya başlanmış İslâmcı eğilimli dergidir. 183. sayısından itibaren *Sebilürreşâd* adını almıştır. Millî Mücadele döneminde Ankara'ya taşınan dergi hem yayınlarıyla hem de Mehmet Akif başta olmak üzere yazarlarının fiilî gayretleriyle Anadolu hareketini desteklemiştir.³⁶

Açıksöz: 15 Haziran 1919-14 Aralık 1931 tarihleri arasında Kastamonu'da yayımlanmıştır. İmtiyaz sahibi Ahmet Hamdi (Çelen), sorumlu müdürü Hamdi (Açıksöz) olan *Açıksöz* gazetesi, Millî

Nurettin Gülmez, **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yenigün**, ATAM Yayınları, Ankara, 1999, s.1; s. 84-85; Kocabaşoğlu ve Akan, a.g.e., s. 162-166.

³⁰ Topuz, a.g.e., s. 99-102; Baykal, a.g.e., s. 215-216; Kocabaşoğlu ve Akan, a.g.e., s. 32-33.

³¹ Topuz, a.g.e., s. 110-112; Baykal, a.g.e., s. 229-231; Kocabaşoğlu ve Akan, a.g.e., s. 62-63. Kocabaşoğlu ve Akan, *Alemdâr* gazetesinin Mondros Mütarekesi'nden sonra 4 Ocak 1919 tarihinde yayına başladığını belirtmişlerdir. Ancak gazete, 15 Aralık 1918 tarihinde yayımlanmaya başlamıştır.

³² Gazetenin ismi yaygın olarak *Peyâm-ı Sabah* şeklinde kullanılmaktadır. Ancak dönemin önemli gazetecilerinde Feridun Kandemir gazetesinin ismini *Peyâm-Sabah* olarak yazmıştır. *Peyâm-Sabah* gazetesi üzerine hazırladığı doktora tezinde Hadiye Yılmaz da gazetenin ilk nüshasından itibaren künye kısmında "*Peyâm-Sabah*" şeklinde yazıldığını ortaya koymuştur. Bkz: Feridun Kandemir, **İstiklâl Savaşında Bozguncular ve Casuslar**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1964, s. 18; Hadiye Yılmaz, **Peyâm-Sabah Gazetesinde Millî Mücadele**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2014, s. 20.

³³ Topuz, a.g.e., s. 106-110; Kocabaşoğlu ve Akan, a.g.e., s. 133-134; Baykal, a.g.e., s. 231-232.

³⁴ Kocabaşoğlu ve Akan, a.g.e., s. 34.

³⁵ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s. 127.

³⁶ Baykal, a.g.e., s. 220; Kocabaşoğlu ve Akan, a.g.e., s. 43-44.

Mücadele'yi destekleyen yayın çizgisiyle dönemin Anadolu basınının önde gelen temsilcilerindendir.³⁷

Albayrak: 1 Mart 1913 tarihinde Erzurum'da yayın hayatına başlayan ve 1916'daki Rus işgalinden sonra yayımına ara verilen *Albayrak* gazetesi, Millî Mücadele döneminde 5 Mart 1919 tarihinden itibaren tekrar Erzurum'da çıkmaya başlamıştır. Süleyman Necati (Güneri), Müştak Sıtkı (Dursunoğlu) ve Cevat (Dursunoğlu) Beylerin imtiyaz sahibi olduğu *Albayrak* gazetesi, Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yayın organı gibi çalışmıştır.³⁸ Yust tarafından solcu İttihatçıların yayın organı olarak tanımlanan gazete,³⁹ 1921 yılı Nisan ayında kapatılmıştır.⁴⁰

İstikbâl: 10 Aralık 1918'den itibaren Trabzon'da, yedi yıl süreyle yayımlanmıştır. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin görüşlerini yansıtan gazetenin imtiyaz sahibi ve başyazarı Faik Ahmet (Barutçu)'dur.⁴¹ Gazete, Millî Mücadele döneminde Enver Paşa'ya yakın bir İttihatçı çizgide yayınlarını sürdürmüştür.⁴²

İzmir'e Doğru: 16 Kasım 1918 tarihinde Balıkesir'de yayın hayatına girmiştir. Mustafa Necati ve İsmail Habib (Sevük) beylerin yazarları arasında olduğu gazetenin sahibi Hüseyin Vasıf (Çınar) Bey'dir. Kuvâ-yı Milliye'nin yayın organı olarak çalışan *İzmir'e Doğru*, Balıkesir'in işgali sebebiyle 74 sayı yayımlandıktan sonra kapanmıştır. 28 Ocak 1920 tarihine kadar haftada iki kez yayımlanan gazete, bu tarihten sonra haftada üç kez yayımlanmıştır.⁴³

Babalık: 23 Aralık 1910 tarihinde, Konya'da haftalık olarak çıkmaya başlayan *Babalık*, 5 Nisan 1921'den itibaren günlük olarak yayımlanmıştır. 1952 yılına kadar yayın hayatı devam eden gazetenin Millî Mücadele döneminde sahibi Yusuf Mazhar (Babalık), idare müdürü Ahibabazade Yusuf Ziya, başyazarı ise Samizade Süreyya (Berkem) olmuştur.⁴⁴ Yust'a göre, Millî Mücadele'yi destekleyen *Babalık* gazetesi Pantürkist eğilimler taşımaktadır.⁴⁵

³⁷ Ömer Sami Coşar, **Millî Mücadele Basını**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, s. 90-107; **Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basını**, s. 313; Kocabaşoğlu ve Akan, a.g.e., s. 81-83.

³⁸ Coşar, a.g.e., s.192-199; Kocabaşoğlu ve Akan, a.g.e., s. 87-88.

³⁹ K. Yust, **Kemalist Anadolu Basını**, Haz. Orhan Koloğlu, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara, 1995, s. 126.

⁴⁰ Topuz, a.g.e., s.134; **Yüce Yurt'tan Yükselen Ses Albayrak 1919-1921**, Tıpkı Basım ve Yeni Türk Alfabesiyle, Yayına Hazırlayanlar: Dursun Ali Akbulut vd., Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2009, s. 28; Fuat Süreyya Oral, **Türk Basın Tarihi 1919-1965 Cumhuriyet Dönemi**, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1968, s. 51.

⁴¹ Mesut Çapa, "Millî Mücadele Döneminde İstikbal Gazetesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. 3, S. 10, 1992, ss. 133-168; Oral, a.g.e., s. 52; Coşar, a.g.e., s. 216-224.

⁴² Emel Akal, **Millî Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm**, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2006, s. 105.

⁴³ Coşar, a.g.e., s. 22-35; **Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basını**, s. 344; Kocabaşoğlu ve Akan, a.g.e., s. 107-108.

⁴⁴ **Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basını**, s. 323; Kocabaşoğlu ve Akan, a.g.e., s. 90-92.

⁴⁵ Yust, a.g.e., s. 118.

İrade-i Milliye: 14 Eylül 1919 tarihinde Mustafa Kemal'in direktifiyle Sivas'ta kurulmuştur. Demircioğlu Selahaddin Bey'in imtiyaz sahibi ve mesul müdürü olduğu *İrade-i Milliye*'de yer alan yazılar başlangıçta doğrudan Mustafa Kemal tarafından dikte edilmiş, ancak Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'tan ayrılmasından sonra gazete Mustafa Kemal'in denetiminden çıkmıştır.⁴⁶

Hâkimiyet-i Milliye: Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya taşınmasından sonra bizzat Mustafa Kemal tarafından kurdurulmuştur.⁴⁷ İsmi de Mustafa Kemal tarafından belirlenen gazetenin sorumluluğu Recep Zühtü Bey'e verilmiştir. İlk sayısı 10 Ocak 1920 tarihinde yayımlanan *Hâkimiyet-i Milliye*, başlangıçta haftada iki kez, 23 Temmuz 1921'den itibaren günlük olarak yayımlanmıştır. Gazete, Ankara'nın yarı resmî yayın organı hüviyetinde olmuştur.⁴⁸

Satvet-i Milliye: 24 Şubat 1922 tarihinde Elazığ'da yayın hayatına girmiştir. İmtiyaz sahibi Mustafa Hulusi Bey, mesul müdürü Etem Ruhi Bey'dir. Gazete, Millî Mücadele'nin savunucusu olmuştur.⁴⁹

Islahat: 27 Mayıs 1919 tarihinden itibaren İzmir'de yayınlanmaya başlamıştır. Millî Mücadele aleyhine yayın yapan *Islahat*'ın sahibi olan Emin Süreyya, İzmir'in kurtuluşundan sonra idam edilmiştir.⁵⁰

Öğüt: Selânikli Abdülğani Ahmet (Doyran) tarafından 1 Eylül 1917 tarihinde haftalık olarak Afyon'da çıkarılmaya başlanmıştır. İzmir'in işgalinden sonra gazete ve matbaa, güvenlik sebebiyle iç bölgelere nakledilerek Konya'ya getirilmiştir. Afyon'da 96 sayı çıkan *Öğüt*, 1 Temmuz 1919'da 97. sayısıyla burada çıkmaya başlamıştır. Konya'da günlük olarak çıkmaya başlayan gazete, doğrudan doğruya Mustafa Kemal'le irtibat içinde olmuş ve yayınlarında Millî Mücadele'yi desteklemiştir.⁵¹

Varlık: 1921 yılında Erzurum'daki *Albayrak* gazetesinin kapatılmasından sonra Kâzım Karabekir, bölgede Millî Mücadele'nin sesi olacak yeni bir gazetenin çıkarılması için ısrarcı olmuş ve bu konuda Ankara hükümetiyle çeşitli yazışmalar yapmıştır. Karabekir'in bu çabasının bir sonucu

⁴⁶ **İrade-i Milliye**, Tıpkıbasım ve Yeni Harflerle, Hazırlayanlar: Alim Yıldız vd., Buruciye Yayınları, Sivas, 2013, s. 10-11; Coşar, a.g.e., s.112-118; **Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basımı**, s. 341; Oral, a.g.e., s. 40-41.

⁴⁷ Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'e yolladığı bir telgrafta şöyle demektedir: “*Dersaadet matbuatının vatanısız kısmına karşı heyet-i merkezîyelerden beyanat-ı müessirede bulunmaktadır. Burada Hâkimiyet-i Milliye isminde bir gazete çıkarıyoruz. Zâhiren hususi bir gazetedir. Yazıları Heyet-i Temsiliyemiz tarafından verilmektedir.*” Bkz: **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl 4, S. 12, Genelkurmay Basımevi, Ankara, Haziran 1955, Vesika No: 292.

⁴⁸ Topuz, a.g.e., s. 119-124; Kocabaşoğlu ve Akan, a.g.e., s. 171-174; Coşar, a.g.e., s.122-134.

⁴⁹ Coşar, a.g.e., s. 266-273; Baykal, a.g.e., s. 308; **Satvet-i Milliye Gazetesi**, Transkripsiyon ve Asıl Metin, Yayına Hazırlayanlar: Erdal Açıkseç ve Zafer Çakmak, Elazığ Valiliği Elazığ Eğitim Sanat Kültür Araştırma Tanıtma ve Hizmet Vakfı Yayınları, Elazığ, 2003, s. I-II.

⁵⁰ Zeki Arıkan, “İşgal Dönemi İzmir Basını”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 5, S. 13, 1988, s. 147; Baykal, a.g.e., s. 318-319.

⁵¹ Mehmet Önder, **Millî Mücadelenin Yanında ve Safında Öğüt Gazetesi**, Güven Matbaası, Ankara, 1986, s. 4-7.

olarak *Varlık* gazetesi, 25 Ağustos 1921’de, Feyzullah Sacit Bey’in idaresi altında Sarıkamış’ta çıkmaya başlamıştır.⁵²

Yeni Adana: 25 Aralık 1918 tarihinde “*Adana*” adıyla çıkan gazete, Adana’nın işgalinden sonra kapatılmış, daha sonra “*Yeni Adana*” ismiyle çıkmaya başlamıştır. Ancak gazete ikinci kez kapatılmıştır. Bundan sonra 25 Temmuz 1920 tarihinde tekrar yayınına başlamış ve Millî Mücadele’nin sonuna kadar devam etmiştir.⁵³

Millî Mücadele dönemi Türk basınının farklı yaklaşımlara ve siyasî eğilimlere dayanan bu temsilcilerinin dış politikaya ilişkin haber, yorum, analiz, teklif ve tavsiyeleri, çalışma boyunca sistematik bir biçimde tasniflenmiş ve tasvir edilmiştir. Bu gazetelerde yer alan dış politikaya yönelik haberler ve eğilimler arşiv vesikaları eşliğinde ayrıca tartışılmıştır.

Konuyla ilgili kavramsal çerçeve ise şu şekilde özetlenebilir: Bir devletin başka bir devlete yahut uluslararası alanın farklı aktörlerine karşı izlediği politikaya, dış politika denir.⁵⁴ Bu tanım çerçevesinde bakıldığında uluslararası ilişkilerin temel aktörleri devletlerdir. Devlet ise insan, toprak ve egemenlik unsurlarının bir araya gelmesiyle oluşur. Bir başka ifadeyle “*devlet, belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olan belirli bir insan topluluğunun oluşturduğu bir varlıktır.*”⁵⁵ Dolayısıyla modern anlamda bir devletin mevcudiyeti, sınırları belirlenmiş bir ülke içinde, kendisine sadakat duygusuyla bağlı bir halka ve hem içerde hem dışarda tanınan bir egemenliğe muhtaçtır. Hukukî anlamda yönetme yetkisini elinde tutan, psikolojik temelini milliyetçilik fikrinin oluşturduğu bu devlet formu, Westfalya Antlaşması’ndan sonra şekillenmeye başlayan nispeten yeni bir olgudur ve ulus-devlet olarak tanımlanmaktadır.⁵⁶

Kökleri Rönesans ve Reform hareketlerine dayanan Batı Avrupa merkezli çok katmanlı gelişmeler, ekonomik, toplumsal ve siyasî alanda derin bir dönüşüme sebep olmuşlardır. Söz konusu büyük dönüşüm, 18. yüzyılın son çeyreğinde Fransız İhtilâli ve Sanayi İnkılâbı’nı tetikleyen dinamikleri ortaya çıkarmıştır. Devrim niteliğindeki bu iki olaydan, Fransız İhtilâli ve Sanayi İnkılâbı’ndan sonra, siyasî ve toplumsal ilişkilerde, gittikçe artan oranda bir kiteselleşme

⁵² Haluk Selvi, **Millî Mücadele’de Erzurum (1918-1923)**, ATAM Yayınları, Ankara, 2000, s.372-376.

⁵³ İbrahim İslam, **Millî Mücadele’de Yeni Adana Gazetesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1995, s. 11-14.

⁵⁴ Ömer Kürçüoğlu, “Dış Politika Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 35, S. 1, s. 311.

⁵⁵ Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s. 37. Ayrıca bkz: Kemal Gözler, **Devletin Genel Teorisi Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı**, Ekin Yayınları, Bursa, 2015, s. 4-5; Bülent Dâver, **Siyaset Bilimine Giriş**, Doğan Yayınevi, Ankara, 1969, s. 176-183; Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi**, Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları, Ankara, 1987, s. 89.

⁵⁶ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, MKM Yayınlar, Bursa, 2013, s. 39-53; Gökçen T. Alpkaya, “Türk Dış Politikasında Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Milliyetçilik**, C. 4, Ed. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 155.

yaşanmıştır.⁵⁷ Bu kitleselleşmenin doğal bir sonucu olarak görülebilecek ulus-devletler, bilhassa Fransız İhtilali'nden sonra güçlü bir biçimde uluslararası siyaseti domine etmişlerdir. Milliyet fikri ve milliyetçilik, halkların kendi kendini idare etme hakkını gündeme getiren ve gittikçe yükselen bir siyasî harekete dönüşerek⁵⁸ ulus-devlet modelinin inşa edici ögesi olmuştur.

19. yüzyılın sonuna gelindiğinde, devlet ve millet arasında gittikçe artan etkileşim, en otoriter görünen rejimlerde dahi “*kamuoyu*”nun dikkate alınmasını gerektiren bir toplumsal ve siyasal zemin oluşturmuştur. Zira Fransız yurtseverliğine dayanan ve toplumun desteğini arkasına alan Napolyon ordularının başarıları, kendilerini durdurmak için karşısına çıkan düşmanlarını dahi etkilemiştir. Böylece kamuoyu, hükümetler tarafından savaş meydanlarında ve diplomasi masalarında desteği gittikçe daha fazla aranan bir unsura dönüşmüştür. Özellikle demokratik rejimlerde, kamuoyuyla birlikte parlamentonun, muhalif partilerin ve basın dikkate alınması, adeta bir zorunluluk hâline gelmiştir.⁵⁹

Kamuoyu kavramı hakkında sosyoloji, siyaset bilimi, iletişim ve dış politika teorileri bağlamında çeşitli tanımlar yapılmaktadır. Örneğin siyaset bilimi açısından kamuoyu yasama, yürütme ve yargı erklerinin davranışlarına etki eden ve kanaat önderleri tarafından oluşturulan normlar olarak tarif edilmektedir.⁶⁰ Daha genel bir tanımlama yapılmak istendiğinde kamuoyunu, belli bir zaman diliminde, tartışmalı bir konu hakkında, o konuyla ilgilenen kişilere ve gruplara hâkim olan kanaat şeklinde ifade etmek mümkündür.⁶¹

Demokratik değerlerin genel kabul gördüğü ve siyasal meşruiyete kaynaklık ettiği günümüz dünyasında kamuoyu, iç politikada olduğu kadar dış politikada da hükümetlerin tercihlerini etkilemektedir. Bilhassa Birinci Dünya Savaşı'nın kanlı tecrübeleri, nispeten tartışmadan ve kamuoyu yönlendirmesinden uzak olan dış politika konularının artık tamamen kamuoyunun gündemine girmesine yol açmıştır. Sınırlı sayıda dış politika yapıcısının rol oynadığı gizli ittifakların ve diplomatik oyunların kendilerine büyük bedeller ödetmesinden sonra geniş kitleler, dış politika meselelerinde yönlendirici bir baskı unsuruna dönüşmüşlerdir. Devlet adamları, farklı derecelerde de olsa kendi halklarının görüş ve değerlendirmelerini, dış politika yapımında dikkate almak durumunda kalmışlardır.⁶²

Kamuoyunun dış politikaya etkisi bahis konusu olduğunda, ortaya atılması gereken kritik bazı sorular vardır. Mesela kamuoyunun dış politika meselelerine müdahalesi ne derece istenecek bir

⁵⁷ 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, Der. Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 1.

⁵⁸ 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, s. 314; Kışlalı, a.g.e., s. 88-89.

⁵⁹ William H. McNeill, **Dünya Tarihi**, Çev. Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 664-666; Arı, a.g.e., s. 55.

⁶⁰ Orhan Gökçe, “Kamuoyu Kavramının Anlam ve Kapsamı”, **Kurgu Dergisi**, S. 14, 1996, s. 211.

⁶¹ **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 2005, s. 379; Kapani, a.g.e., s.161.

⁶² Margaret MacMillan, **Paris 1919**, Çev. Belkıs Dışbudak, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 88-89.

durumdur? Bu noktada farklı fikirler dile getirilmiştir. Bazı gözlemciler, halkın dış politika konularında etkin bir rol almasını, devletlerin davranışlarını denetleyecek ve olumlu yöne sevk edebilecek bir unsur olarak görürken,⁶³ bazıları bu durumun dış politikada bilgisizliğin, ölçsüzlüğün ve karışıklığın hâkim olmasına yol açacağını iddia etmişlerdir.⁶⁴

Bu konudaki kritik bir başka soru, kamuoyunun dış politikada ne kadar etkili olabileceğidir. Gönülöbol, haklı olarak kamuoyunun dış politikaya etkisinin ölçülebilmesi için, nicel verilere ihtiyaç olduğunu, bunun da her ülke için farklılıklar göstereceğini belirtmektedir. Bu farklılık, kamuoyunun etki alanı ve yapısı ile kitle iletişim araçlarının niteliğine bağlıdır.⁶⁵ Yine bu bağlamda, kamuoyunun etkinliğinden bahsederken üzerinde durulması gereken önemli noktalardan biri, bir görüş veya kanının halkın tamamına teşmil edilip edilemeyeceğiyle ilgilidir. Esasen bir kamuoyundan söz edilirken, daha çok bazı aktif kişilerin ve grupların varlığı kastedilmektedir.⁶⁶ Bu bağlamda kamu teriminin, belli sorunlar ve konulara karşı kolektif tutum yahut kanaatlere sahip mesafeli/temaslı grup anlamında kullanıldığı belirtilmelidir.⁶⁷ Seha Meray, söz konusu bu grupları, birtakım ayırdedici vasıflarla tanımlamaktadır. Meray'a göre kamuoyunu oluşturan grupların bir meseleyle karşılaşmış olmaları, çözüm noktasında farklı fikirlere sahip olmaları ve o mesele üzerinde tartışmaya girişmeleri gerekmektedir.⁶⁸

Esas itibarıyla kamuoyu, dış politika meselelerinde başat bir yönlendirici unsur olarak değil, halkın “duyuş ve düşünüş havası” içinde dış politikanın oluşabileceği sınırları göstermesi bakımından önem taşır. “Başka bir deyişle, halkın dış politikadaki önemi belli bir davranış ve tutum göstermekten çok, tutum ve davranışların sınırını göstermekte ortaya çıkar.”⁶⁹ Çünkü genel olarak insanlar, günlük yaşamlarını ve hayat şartlarını doğrudan etkilemeyen rutin dış politika meselelerine karşı çok duyarlı değillerdir. Bununla birlikte dış politik bir mesele, geniş kitlelerin günlük hayatını etkileyen bir hâl aldığıında, örneğin bir savaş, insanî göç ya da bunlara benzer bir risk oluştuğunda,

⁶³ MacMillan, a.g.e., s. 89.

⁶⁴ Mehmet Gönülöbol, “Kamuoyu ve Dış Politika”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 4, s. 88.

⁶⁵ Gönülöbol, a.g.m., s. 90. Kamuoyu ve kamuoyunun dış politika bağlamında sahip olduğu etkinlikle ilgili derinlikli bir teorik çerçeve için bkz: Yavuz Bayram, **Türk Dış Politikasına Yönelik Karar Alma Sürecinde Medyanın Etkinliği: Körfez Savaşı Krizlerinde Medya-Kamuoyu ve Karar Alıcı İlişkisi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2011.

⁶⁶ Gönülöbol, a.g.m., s. 98; Kapani, a.g.e., s. 160.

⁶⁷ Gökçe, a.g.m., s. 220.

⁶⁸ Seha L. Meray, “Halk Efkârı ve Yoklanması”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 3, 1954, s. 262.

⁶⁹ Gönülöbol, bu hükmü örneklendirirken Kıbrıs meselesine işaret etmekte ve şöyle demektedir: “Türkiye ve Yunanistan’da halk Kıbrıs sorunuна karşı en geniş ilgi gösterdiğinden, bu iki ülkede karar vericilerin sorunun halledilmesinde yapacakları tercihler belli sınırları kolaylıkla aşmamaktadır.” Gönülöbol, a.g.m., s. 95.

bu kitleler hızlıca dikkatli bir kamuoyuna dönüşür.⁷⁰ Bu durumu Millî Mücadele döneminde Türk kamuoyu üzerinden gözlemlemek mümkündür.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir varoluş mücadelesiyle karşı karşıya kalan Türk milleti, kısa sürede ve büyük ölçüde dış politika meselelerine etki eden aktif bir kamuoyu oluşturmuştur. Bununla birlikte dinamik bir Türk kamuoyunun varlığı, dış politika konularında etkin ve yetkin bir unsur olmaktan ziyade, politikaların sınırlarını çizen bir unsur olarak değerlendirilmelidir. Bir başka ifadeyle Türk kamuoyunun devleti, ülkesi ve geleceğiyle ilgili bilinçli ve aktif bir tavır takınması, büyük devletlerin Türkiye ile ilgili tasarılarının uygulanabilirliğini doğrudan etkilemiştir. Millî Mücadele'yi idare eden kadrolara verilen destek ve dış güçlere karşı gösterilen mukavemet, uluslararası dengelerde belirleyici yahut en azından dengeleri değiştirici bir etki yaratmıştır.

Bütün bu tespitler çerçevesinde bakıldığında, uluslararası ilişkiler disiplini açısından kamuoyu ve onun oluşumunda en önemli faktör olan basın ile dış politika yapım süreçleri arasında, 19. yüzyıldan itibaren doğrudan bir bağ oluştuğunu söylemek mümkündür. Denilebilir ki basın, devletlerin dış politika yapımında, bilhassa demokratik rejimlerde, halkı bilgilendirmek suretiyle bir kamuoyu baskısı oluşturabilmekte ve karar alma süreçlerini şu veya bu nispette etkileyebilmektedir.⁷¹ Basın, sahip olduğu kamuoyu oluşturma, kamuoyunu bilinçlendirme ve yönlendirme, iktidarı kamu adına denetleme gibi özellikleriyle, dış politika bağlamında ulusal bir güç unsuru olarak nitelendirilebilir.

Genel olarak uluslararası ilişkiler incelemelerinde, daha özelde ise bir devletin dış politikası analiz edilirken, *içsel* ve *dışsal* iki temel unsurun dikkate alınması gerekir. Dış unsur, incelenen dönemde uluslararası sistemin sahip olduğu yapıdır. Bir devletin bulunduğu bölgedeki ve uluslararası büyük aktörler arasındaki güç dağılımları, ortaya çıkan değişimler, kriz ve çatışma alanları gibi dış değişkenler, bir devletin dış politikasını doğrudan doğruya etkilemektedir. Dış politikayı etkileyen iç unsurlar ise, nicel ve nitel olmak üzere iki başlık altında incelenebilecek “*ulusal güç unsurları*”dır. Buna göre coğrafya, doğal kaynaklar, endüstriyel kapasite, askerî hazırlık derecesi ve nüfus *nicel değerleri*; ulusal moral, ulusal karakter, diplomasinin ve hükümetin şekli ise *nitel unsurları* oluşturmaktadır.⁷²

Hiç şüphesiz halkın, kendisini ilgilendiren konularda bilgilенmesini ve bilinç sahibi olmasını, dolayısıyla geniş halk yığınlarının bir kamuoyuna dönüşmesini sağlayan basın organları da sıralanan bu ulusal güç unsurlarının bir parçası olarak değerlendirilmelidir.⁷³ Bir ülkede yayınlanan gazetelerin

⁷⁰ Yavuz Bayram, “Liberal Demokrasilerde Medya ve Kamuoyunun Dış Politika Karar Alma Sürecine Etkisi”, **Erciyes İletişim Dergisi Akademia**, C. 2, S. 2, 2011, s. 73.

⁷¹ Arı, a.g.e., s. 74-75; Oral, **Türk Basın Tarihi Osmanlı İmparatorluğu Dönemi**, s. 22-23.

⁷² Arı, a.g.e., s. 133-139.

⁷³ Gönlübol, bu durumu şu cümlelerle ifade etmektedir: “[...] *Diplomatlar, ülkelerini terkederek uluslararası arenaya girdiklerinde ve diğer ülkelerden gelen meslektaşları ile görüşmeye başladıklarında, kamuoyunu arkalarında bırakmamakta, beraberlerinde götürmektedirler. Diplomatlar görüşmelere başladıklarında yalnız kalmamakta, zaman*

tirajı, dağıtım ağları, ulaştığı okuyucu sayısı ve buna benzer sayısal veriler, ulusal güç unsurları arasında nicel bir değer olarak kabul edilebilir. Basının sahip olduğu ideolojik ve siyasî yaklaşımlar, sermaye yapısı, ülke ve devlet menfaatleriyle bütünleşebilmesi, doğru ve tarafsız habercilik yapabilmesi, halkın fikirlerini etkileyebilme kapasitesi gibi yönleri ise, ulusal güç unsurlarına nitel bir katkı olarak görülebilir.

Bir dış politika meselesinde, kamuoyunun desteğine ihtiyaç varsa, her şeyden önce o konuda halkın bilgilendirilmesi gerekmektedir. Halkın belli bir konuda bilgilendirilmesi ise ancak kitle iletişim araçlarının etkin bir biçimde kullanılmasıyla mümkündür.⁷⁴ İncelediğimiz döneme ismini veren “*millî mücadele*” tanımı açıkça göstermektedir ki bu, bir milletin topyekûn varoluş mücadelesidir. Dolayısıyla bu dönem, halkın her katmanının desteğine ihtiyaç duyulan bir dönemdir. Halkın topyekûn seferber edilmesi ve kamuoyunun her katmanının desteğinin sağlanması, ancak ulusal çapta bir iletişim faaliyetiyle mümkündür. Her ne kadar Millî Mücadele döneminde kamuoyunu şekillendirmek için fetva ve vaazlardan, tenvir ve irşat heyetlerinden istifade edilmeye çalışılmışsa da bu noktada dönemin en kritik kitle iletişim vasıtası olan gazete ve dergiler çok daha önemli ve yadsınamaz bir öneme sahip olmuşlardır.⁷⁵

Bu çalışma, Millî Mücadele döneminde yayın yapan, muhalif ya da taraftar, bütün Türk basınının, ulusal güç unsurlarından biri olarak değerlendirilmesi gerektiği iddiasındadır. Bu iddianın temel gerekçesi şöyle izah edilebilir: 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi, her ne kadar Osmanlı Devleti açısından Birinci Dünya Savaşı’nı sona erdirse de savaş sonrasında yaşanan gelişmeler, Türk milleti için son derece hayati ve o nispette olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bir devleti devlet yapan üç ana unsurun tamamı, Mondros Mütarekesi’yle birlikte Osmanlı açısından tartışmalı hâle gelmiştir. Yani Mütareke dönemi, Osmanlı Devleti’nin ülke sınırlarının, nüfus yapısının ve egemenlik haklarının tartışmaya açıldığı ve mevcudiyetinin yok edilmeye çalışıldığı bir ortam oluşturmuştur.⁷⁶ Dolayısıyla söz konusu dönem, kelimenin tam anlamıyla millî bir varoluş mücadelesine sahne olmuştur. Basın, bu millî mücadelenin başarıya ulaşmasında, çok önemli bazı işlevleri yerine getirmiştir.

Öncelikle basın, bu dönemde savaş yorgunu geniş halk yığınlarının, millî bir şuura kavuşması noktasında, mücadeleyi yürüten kadroların en önemli yardımcılarından biri olmuştur. Yapılan yayınlar, iç ve dış siyasette yaşananlar hakkında insanların bilgilendirilmesini ve dolayısıyla bu bilgi

zaman geriye bakarak hükümetlerinin nasıl bir politika izlediğini, istikrarlık derecesini, halkça desteklenip desteklenmediğini göz önünde bulundurmaktadırlar. Bundan başka, diplomatlar, ileriye bakarak, meslektaşlarının da kendi ülkelerinde ne derecede desteklendiklerini görmeye çalışırlar. Bu nedenlerle, diplomatik görüşmelerin cereyan ettiği salonların dış etkilerden masun buldukları görüşü, bir hayalden ibarettir.” Gönlübol, a.g.m., s. 87-88.

⁷⁴ Gönlübol, a.g.m., s. 96.

⁷⁵ Fahri Sakal, “Millî Mücadele’de ve Cumhuriyetin İlk Döneminde Propaganda ve Tanıtım Çalışmaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIX, S. 55, Ankara, Mart 2003, s. 87; Öztoprak, a.g.e., s. 18.

⁷⁶ Bülent Tanör, bu durumu “*devlet ve iktidar*” problemi etrafında değerlendirmektedir. Bülent Tanör, **Türkiye’de Kongre İktidarları (1918-1920)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 15.

üzerinden bir bilinç sahibi olmasını sağlamıştır. Kendisinin ve ülkesinin geleceği hakkında belli bir bilinç düzeyini yakalamış olan geniş kitleler, bir kamuoyu oluşturmuşlar ve sağladıkları etkinlikle mücadelenin lider kadrolarını destekleyen bir aktöre dönüşmüşlerdir. Bu bakımdan Millî Mücadele dönemi basını *kamuoyu oluşturma, kamuoyunu etkileme ve yönlendirme* işlevine sahip olmuştur.⁷⁷

Millî Mücadele dönemi basınının bir diğer önemli fonksiyonu, *açık bir istihbarat kaynağı* oluşudur.⁷⁸ Yabancı haber ajanslarından ve gazetelerden aktarılan bilgiler, yapılan siyasî analizler, devlet adamlarına ait yorum ve demeçler, çok ciddi bir istihbarat akışına imkân vermiştir. Millî Mücadele'nin lider kadrolarının, bu açık istihbarat kaynağını yakından takip ettiklerini, sağlanan bilgilerden yararlandıklarını gösteren pek çok örnek vardır.⁷⁹ Nitekim Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından hemen önce kurulan Anadolu Ajansı'nın ve daha sonra oluşturulan Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'nün varlığı, bu konudaki hassasiyeti açıkça göstermektedir.⁸⁰

Dış politika bağlamında değerlendirildiğinde, Millî Mücadele dönemi Türk basınının yerine getirdiği en önemli görevlerden biri de *ortak bir siyasî aklın oluşmasına katkı sağlamasıdır*. Yunus Nadi, "*Kurtuluş Savaşı Anıları*"nda, Büyük Millet Meclisi'nin açılması arifesinde Ankara'daki durumu tasvir ederken, Mustafa Kemal'in bütün işleri tek başına kontrol ettiğini şu cümlelerle ifade etmiştir:

[Ankara'daki] ilk günlerin bende bıraktığı intiba (izlenim) büyük bir çöl ortasında çok küçük bir vaha hissi idi. 'Hey'et-i Temsiliye namına Mustafa Kemal' imzasıyla bütün memlekete yayılan, ferde hitap eden, cemaate hitap eden, millete söyleyen, herkese cevap veren tebliğlerin kaynağı hemen hemen yalnız Mustafa Kemal Paşadan ibaretti. Ortada Hey'et-i Temsiliye diye müteşekkil, icabında içtima eder ve karar verir bir hey'et yoktu. Esasen öyle bir cemiyet varmış ama şimdi âzası dağınmıştı. Ankarada bulunan bir iki kişi de hattâ toplantıya bile lüzum görmüyorlar, her şey

⁷⁷ Öztoprak, a.g.e., s. 18.

⁷⁸ Kocabaşoğlu ve Berke, Millî Mücadele basınının bu özelliğini, "*olaybilgisini izleme ve aktarma*" olarak tanımlamaktadır. Bkz: Uygur Kocabaşoğlu, Metin Berke, **Bolşevik İhtilâli ve Osmanlılar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, 193.

⁷⁹ Bu örneklerden birine Ali Fuat Paşa, "*Millî Mücadele Hatıraları*"nda, Ali Galip hâdisesine temas ettiği satırlarda işaret etmektedir. Gazetelerin o günlerde Ali Galip Bey'in Sivas'a vali olarak tayin edileceğini yazdıklarını belirten Ali Fuat Paşa, bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın, 5 Eylül 1919 tarihli bir telgrafla şunları bildirdiğini kaydetmektedir: "*Sivas vilâyetine Galip Bey isminde bir zatın tâyin olunduğunu ajanslar yazıyor. Bu Galip Bey acaba sabık Kayseri mutasarrıfı ve hâlen Elâziz valisi Galip Bey midir? Buna dair gazetelerden veyahut diğer bir suretle haber alındı mı?*" Bkz: Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2010, s. 226-227. Buna benzer bir başka örnekte Ali Fuat Cebesoy, Kara Vasıf Bey'in İstanbul'dan kendilerine gönderdiği bir mektuptan bahsetmekte ve söz konusu mektupta aktarılan bilgileri, "*bunlardan birçoğu, bizim de muttali olduğumuz gazete havadisler[i]*" olarak nitelemektedir. Cebesoy, a.g.e., s.152-155. Millî Mücadele döneminde basının yakından takip edildiğini gösteren bir başka örnek de Ali Fuat Cebesoy'un, 20. Kolordu Kumandanlığı Vekâleti'ne gönderdiği 26 Eylül 1919 tarihli talimatta karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu yazıda Ali Fuat Paşa, kendisine gönderilen gazete haberlerinin günü gününe Heyet-i Temsiliye'ye de gönderilmesini istemiştir: **TİTE**, K: 308, B: 76, Tarih: 26.09.1919. Basının açık istihbarat kaynağı olma özelliğini gösteren başka örnekler için ayrıca bkz: **TİTE**, K.18, G.55, B.1. Tarih: 21.01.1920; **TİTE**, K.18, G.58, B.1. Tarih: 21.01.1920; **TİTE**, K.18, G.59, B.1. Tarih: 21.01.1920.

⁸⁰ **HTVD**, Yıl 6, S. 19, Mart 1957, Vesika No: 470; Yunus Nadi, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1978, s. 257; **Atatürk ve Anadolu Ajansı**, Haz: Safa Tekeli, Anadolu Ajansı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 14; Serdar Yurtsever, **Millî Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013, s. 85.

Ziraat Mektebinde Mustafa Kemal Paşa tarafından takdir ve tedvir olunup gidiyordu. Denebilir ki Hey'et-i Temsiliye bizzat Mustafa Kemal Paşa idi.⁸¹

Nadi'nin bu ifadelerine rağmen dönemin basını üzerinde yapılan küçük bir inceleme dahi, Millî Mücadele döneminde takip edilen dış politikanın, esasen kamuoyunda tartışıldığını ve teferruatlar hâricinde genel kabul görmüş birtakım önermelerin olduğunu göstermektedir. Çalışma boyunca ortaya konulacak olan veriler, bu iddiamızı destekler niteliktedir. Bununla birlikte bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın henüz İstanbul'da bulunduğu ve Millî Mücadele'nin örgütlenme aşamasında, yani Mondros Mütarekesi'ni takip eden bir yıllık zaman diliminde çıkan gazete haberleri ve yorumlar, bu durumu çok daha açık bir şekilde göstermektedir.⁸²

Son olarak Millî Mücadele dönemi Türk basını, *Türk kamuoyunun sesini dünyaya duyurabildiği bir mecra* olarak işlev görmesi bakımından değerlendirilmelidir. Millî Mücadele dönemi basınının Türk kamuoyunun sesini dünyaya duyurmasının iki boyutu vardır. Bunlardan ilki, Türk basınının bizzatî kendi varlığı ve yayınlarıyla milletin hukukunu savunan bir çizgide bulunmasıyla ilgilidir. Bu nokta, sadece Millî Mücadele dönemi açısından değil, Türk demokrasi tarihi açısından da fevkalâde önemlidir. Bilindiği üzere basın, modern demokratik rejimlerde yasama, yürütme ve yargı erklerinden sonra gelen dördüncü kuvvet olarak kabul edilmektedir.⁸³ Basına bu payenin verilmesi, sivil toplumdaki yükselen şikâyet, beklenti ve taleplerin yüksek sesle ifade edildiği bir mecra olması ve bu yönüyle toplumu temsil etmesi itibariyledir. Basının bu hususiyetini besleyen unsurlar, basın-toplum, basın-devlet ve basın-sermaye ilişkileridir. Bu açıdan bakıldığında Türk basını, devletin beka sorunuyla karşı karşıya olduğu bir dönemde, Türk milletinin orta sınıflarına yaslanmış, milletin haklarını savunmuş, genel itibarla devletin yanında durmuş ve doğru bildiği istikamette devletin ayakta kalması için destek vermiştir.⁸⁴ Bu hâliyle basın, Türk

⁸¹ Nadi, a.g.e., s. 251-252.

⁸² Bilhassa Vakit ve Yenigün gazetelerinin bu konudaki yayınları dikkat çekicidir. Tezin Birinci Bölümü'nde bu yayınlar etraflı bir biçimde incelenebilir.

⁸³ Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, s. 26.

⁸⁴ Bülent Tanör'e göre, Millî Mücadele'yi örgütlemeye öncülük edenler eşraf, serbest ya da sivil-asker bürokrat aydınlar, ulema, tüccar ve esnaf gibi toplumun orta sınıflarını oluşturan katmanlardır. "*Yerel direniş hareketlerine öncülük eden bu katmanlar, o dönem Türk toplumunun orta sınıfları demektir. Bunlara ulusal burjuvazi nitelemesi uygun düşer.*" Yerel cemiyet ve kongrelerin örgütlenmesinde, İttihatçıların büyük bir paya sahip oldukları belirtilmelidir. Her ne kadar söz konusu kuruluşlar, ısrarla İttihatçılıkla aralarına mesafe koyma ihtiyacı hissetse de kadroların önemli bir bölümü eski İttihatçılardan oluşmaktadır. İttihatçıların böyle bir dinamizm yaratabilmelerinin arkasında, bu kişilerin sahip olduğu ihtilalci karakterin, milliyetçi duygu ve düşüncelerin önemli bir payı vardır. Ayrıca savaş yıllarında her ne kadar merkezde yer alan İttihatçı liderler prestij kaybı yaşasa da taşrada bulunan İttihatçı temsilcilerin toplum nezdinde itibarları ayakta kalmıştır. Bir de savaş sonrasında İttihatçılara karşı başlatılan cadı avı göz önünde bulundurulduğunda, bu insanlar için direnmekten başka bir çıkar yol kalmadığı açıktır. Bkz: Tanör, a.g.e., s. 111-120. Millî Mücadele'nin bir orta sınıf hareketi olduğu tezi için ayrıca bkz: Kemal H. Karpat, **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980**, Çev. Esin Soğancılar, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 20-21; Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. 2, E Yayınları, İstanbul, 2006, s. 404. Millî Mücadele döneminde Türk basınının önde gelen isimlerine bakıldığında da bu durumu görmek mümkündür. Genellikle genç yaşlarda ve milliyetçi fikirleri benimsemiş olan, eğitilmiş, başta öğretmenlik ve avukatlık gibi halkla temas eden mesleklerle sahip kişiler, dönemin basınına öncülük etmiştir. Bkz: Ömer Sami Coşar, a.g.e., s. 23, 39, 112, 156 vd; Ahmet Talât Onay, **Millî Mücadele Yazıları**, Hazırlayanlar: Cemâl Kurnaz ve Şefika Kurnaz, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 15 vd. İttihatçıların Millî Mücadele'ye katkıları için bkz: Eric Jan Zürcher, **Millî Mücadelede İttihatçılık**, Çev. Nüzhet Salihoglu, Bağlam Yayınları, 1987.

milletinin varlığını, canlılığını ve gelecekte de yaşama azmini yansıtan bir kaynak olmuştur. Dolayısıyla dönemin basını, bizatihi kendi varlığıyla Türk milletinin sesi ve temsilcisi olmuştur.

Basının, dış kamuoyuna hitap etmesiyle ilgili ikinci boyut, Millî Mücadele'yi yürüten lider kadroların, dış dünyaya vermek istedikleri siyasî mesajları ilettikleri bir mecra olmasıdır. Bilindiği üzere Anadolu hareketi, uzunca bir süre ne İstanbul hükümetinin ne de uluslararası camianın resmen tanıdığı bir oluşumdur. Bu sebeple Anadolu'da çıkarılan gazeteler, en azından başlangıçta Anadolu hareketinin siyasî pozisyonunu ortaya koyabildiği bir platform olarak işlev görmüştür.⁸⁵ Dahası, basının bu işlevi bilindiği içindir ki, Millî Mücadele'nin örgütlenme aşaması olan kongreler döneminden itibaren, müdafaa-i hukuk cemiyetleri, kendi davalarını seslendirecek gazetelerin kuruluşuna önyak olmuşlar ya da mevcut gazeteleri desteklemişlerdir. *Hâdisât, Karadeniz, İrâde-i Milliye, Öğüt, Hâkimiyet-i Milliye* ve *İzmir'e Doğru* gibi gazeteler bu duruma örnek gösterilebilir.⁸⁶

Türk basınına yönelik olarak çalışma boyunca ortaya konulacak bütün tespit ve analizler, bu ana perspektif çerçevesinde şekillenecektir. Türk basınının dış politika yönelimlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için bu bölümde son olarak dönemin uluslararası dengelerini –ya da denge arayışlarını- ve genel olarak dış politika konularını ele almakta fayda vardır.

1.2. Millî Mücadeleye Giden Süreçte Uluslararası Siyaset ve Osmanlı Devleti'ne Yansımaları

19. yüzyılın son çeyreğinde dünya siyaseti ve uluslararası ilişkiler, bir yüzyıl önce Batı Avrupa'da ortaya çıkan iki büyük gelişmenin sonuçları çerçevesinde şekillenmekteydi. Söz konusu edilen iki büyük gelişmeden biri Sanayi İnkılâbı, diğeri ise Fransız İhtilâli'dir. Sanayi İnkılâbı, teknik ve bilimsel birtakım gelişmelere dayanan, sonuçları itibarıyla üretim-tüketim ilişkilerini, iletişim araç ve yöntemlerini, buna bağlı olarak ekonomik ve toplumsal yapıları ve en nihayetinde siyasal sistemleri köklü bir değişime uğratmıştır. Sanayi İnkılâbı'nın uluslararası sistemi doğrudan etkileyen sonucu, sanayileşmiş devletlerin hammadde ve pazar ihtiyaçlarını giderebilmek için giriştikleri sömürgecilik yarışı olmuştur. Fransız İhtilâli ise, eşitlik ve hürriyet ilkelerine dayanan bir toplumsal kavrayışa, ulusların kendi kaderlerini tayin etme prensibine dayanan milliyetçi bir tasavvura yol açmıştır. Bu durum, Avrupa'da İtalya ve Almanya gibi güçlü yapıların bütünleşmesine, ulus-devlet

⁸⁵ Yücel Özkaya, bu durumu şu cümlelerle ifade etmektedir: “*Mustafa Kemal Paşa, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın yanında yer alan basının dikkate alacağı hususları açıklarken, ulusal hak ve hukukun korunması yanında, Avrupa kamuoyunu da kendi yanlarına çekecek yazıların yazılmasını, onların darılmamasını, milletlerin hak ve hukukuna saygı gösterilmesini de istemekteydi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, 4 Mart 1920'de, Sivas vilayetine ve Heyet-i Merkeziye'ye yolladığı telgrafta, basının dikkatini çekerken basın mensuplarına, dünya milletlerinin uluslararası sorunlarının çözümlenmesinde onları gücendirecek hareketlerden kaçınılmasını istemiştir.*” Yücel Özkaya, **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın 1919-1921**, ATAM Yayınları, Ankara, 1989, s. 24. Özkaya'nın bahsettiği telgraf için bkz: **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, ATAM Yayınları, Ankara, 1991, s. 251-252.

⁸⁶ Turan, a.g.e., s. 127, 130; **İrâde-i Milliye**, Tıpkı Basım, s. 11; Coşar, a.g.e., s. 25, 122 vd; Meşkure Yılmaz, **Konya'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Mümtaz Bahri Kuru**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2016, s. 44-45; Caner Arabacı ve diğerleri, **Konya Basın Tarihi**, Palet Yayınları, Konya, 2009, s. 172.

şeklini almalarına, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı gibi imparatorluk yapısına sahip devletlerin parçalanmasına giden yolu açmıştır.⁸⁷

Bu dönemde Osmanlı Devleti, kullandığı teknolojiler, ulaşım ve iletişim imkânları, üretim kabiliyeti ve idarî organizasyon açısından çağın gereklerinden oldukça geri kalmış bulunuyordu. Sanayi İnkılâbı'nın ve Fransız İhtilâli'nin getirmiş olduğu tesirler Osmanlı Devleti'ni hem ekonomik hem toplumsal hem de stratejik ve askerî bakımlardan hayatî bir biçimde etkilemiştir. Fransız İhtilâli'yle yayılan milliyetçi ve hürriyetçi düşünceler, farklı etnik unsurları bünyesinde taşıyan Osmanlı Devleti için ayrılıkçı isyanların tetikleyicisi olmuştur. Tarihî süreç içinde gelişen Sırp, Yunan, Bulgar vb. etnik grupların isyanlarıyla karşı karşıya kalan devlet, bu meseleleri sadece içişlerinden kaynaklanan problemler olarak tutamamıştır. Avrupalı büyük güçler, Osmanlı Devleti'nin bu iç meselelerine diplomasi masalarından savaş meydanlarına kadar uzanacak geniş bir yelpazede müdahil olmuşlardır.⁸⁸

Sanayi İnkılâbı'nın getirmiş olduğu hammadde ve pazar ihtiyacı, bütün dünyada gittikçe hızlanan sömürgeci bir rekabet doğururken, Osmanlı Devleti, bir taraftan bizatihî paylaşılması gereken iştah açıcı bir pay olarak görülmüş, diğer taraftan paylaşım yarışında dolaylı bir savaş alanına dönüşmüştür. Bütün bu gelişmeler içinde 19. yüzyıla girilirken Osmanlı Devleti'nde ciddi bir tavır ve pozisyon değişimi söz konusudur. Osmanlı Devleti, artık ayakta kalabilmek için içerde çok köklü bir ıslahat hareketiyle kendi bünyesini düzeltmeye çalışırken,⁸⁹ dış politikasında ise önemli bir paradigma değişikliğine gitmek zorunda kalmıştır. Kendisini “*devlet-i ebed müddet*” olarak tanımlayan ve dış politikada yalnız hareket eden devlet, artık Avrupa güc dengesine ayak uydurmak zorunda kalmıştır. 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti, dışarıdan gelen tehditlere karşı yanına bir büyük devleti almak suretiyle bir denge meydana getirerek varlığını korumaya çalışmıştır.⁹⁰

Esasen bu durum sadece Osmanlı Devleti'nin bir tercihi değil, aynı zamanda egemen güçlerin bir dayatması olarak ortaya çıkmıştır. Devletin gittikçe zayıflamasından ve askerî kapasitesinin düşmesinden kaynaklanan bu politikanın temelinde, Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki çıkar

⁸⁷ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınevi, 14. Baskı, s. 3-4; Oral Sander, **Siyasî Tarih İlkçağlardan 1918'e**, Ankara: İmge Kitabevi, 2012, s. 238-239.

⁸⁸ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, s. 41-42; Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 161-167; Mehmet Okur, “*Türkiye'nin Avrupa Devletlerine Yönelik Dış Politikasına ve İlişkilerine Genel Bir Bakış (I. Dünya Savaşı Öncesi ve Savaş Sürecinde)*”, **Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi**, C. 2, Editör: Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbuca Yayınları, İstanbul, 2010, s. 384-385. Bu sürecin daha geniş bir tasviri için bkz: Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914**, TTK Yayınları, Ankara, 2003, s. 11-22, 165-284; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. I Kısım I, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 1-240.

⁸⁹ Osmanlı Devleti'nin reform arayışları için bkz: Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s.75-237; Mehmet Öz, **Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017; İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008; Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yayıma Hazırlayan: Ahmet Kuyuş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011; Kemal H. Karpat, **İslâm'ın Siyasallaşması**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010; Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. 2, Çeviren: Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 2006.

⁹⁰ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, s. 43; Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, s. 169.

çatışmalarından yararlanma fikri vardır. Osmanlı Devleti, kendisini tehdit ettiğini düşündüğü bir devleti ya da devletler grubunu dengelemek için, başka bir büyük gücü denge unsuru olarak kullanmayı, dış politikasının temel prensibi hâline getirmiştir. Buna göre Osmanlı Devleti, Napolyon'un Mısır'ı işgal teşebbüsünden itibaren Rusya'ya karşı İngiltere'yi; Fransa'ya karşı Rusya ve İngiltere'yi; İngiltere, Fransa ve Rusya üçlüsüne karşı ise Almanya'yı bir denge unsuru olarak kullanmaya çalışmıştır.⁹¹

Yukarıda ana hatlarıyla çerçevesini çizmeye çalıştığımız temel dinamikler, Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde İngiltere ve Almanya'nın liderliklerini üstlendikleri iki bloklu bir yapı oluşturmuştur. Buna göre Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın (İtalya 1915'te karşı safa geçecektir) oluşturduğu İttifak Bloku ile İngiltere, Fransa ve Rusya'nın oluşturduğu (daha sonra ABD ve Japonya başta olmak üzere başka devletlerin de katıldığı) İtilâf Bloku karşı karşıya gelmiştir. En temelde emperyalist ve milliyetçi taleplerin motive ettiği bu iki blok, muazzam bir silahlanma yarışı içinde Birinci Dünya Savaşı'na giden süreci inşa etmişlerdir.⁹²

Osmanlı idarecileri Trablusgarb ve özellikle Balkan Savaşları'yla iyice sarsılmış olan devleti Birinci Dünya Savaşı gibi genel bir çatışmanın getireceği yıkımdan kurtarabilmek için, bu bloklardan biriyle mutlaka ittifak yapmak gereği duymuşlardır. Bu amaçla İttihat ve Terakkî hükümeti, bir yandan orduyu modernize ederek iç yapıyı güçlendirmeye çalışırken, bir yandan da diplomatik yalnızlıktan kurtulabilmek adına ittifak zemini aramıştır.⁹³ Öncelikle İngiltere'yle,⁹⁴ Fransa'yla⁹⁵ ve hatta Rusya'yla⁹⁶ bir ittifak kurmak üzere görüşmeler yapılmıştır. Ancak bu görüşmelerden

⁹¹ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, s. 43; Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, s. 169-170; William Hale, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003, s. 8-9; Ömer Kürkçüoğlu, **Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2006, s. 2-3.

⁹² Faruk Sönmezoğlu, **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası 1914-1945**, Der Yayınları, İstanbul, 2015, s. 10-13. William Hale, bu dönemin uluslararası politikasını şu şekilde tasvir etmektedir: "*On dokuzuncu yüzyılda uluslararası politika Avrupa'nın beş tartışmasız 'büyük gücünün' elinde bulunuyordu; Fransa, Prusya/Almanya, Avusturya, Rusya ve İngiltere. Barışın korunması edilmesi ve küçük devletlerin ayakta kalması bu belli başlı Avrupa devletleri arasındaki güç dengesinin korunmasına bağlıydı. Aralarından biri daha güçsüz bir kuvveti ele geçirmeye teşebbüs ettiğinde bir diğer büyük gücün ya da müttefik güçlerin bunu 'güç dengesinin kendi aleyhlerinde bozulması' olarak değerlendirip, saldırgan karşı savaşa açma tehlikesi doğuyordu. Böyle bir durumda ittifaklar, katılımcılar arasında ortak politik prensipler üzerinde asgari anlaşmaya varılmış, kısa süreli akitler oluyorlardı. Şartların değişmesiyle birlikte yerlerine yeni ittifaklar kurulabilirdi. Ama genelde devletler savaşmak yerine pazarlık yapmayı yeğlediler. [...] 1890'ların başıyla 1914 arasındaki dönemde Avrupalı büyük güçler arasındaki ilişki, bir tarafta Almanya'yla Avusturya-Macaristan, diğer tarafta sonradan İngiltere'nin katıldığı Rusya ve Fransa arasında iki büyük ittifak kurulmasıyla rekabete dönüşmeye başlamıştı. Büyük savaş tufanı on dokuzuncu yüzyıl güç dengesinin ve bu dengenin dayandırıldığı varsayımların yıkılmasına yol açtı.*" Bkz: Hale, a.g.e., s. IX.

⁹³ Okur, a.g.m., s. 387.

⁹⁴ Esasen Meşrûtiyet'in ikinci kez ilânından sonra, İttihatçıların kontrolü altındaki hükümetler ısrarla ve defaatle İngiltere ve Fransa nezdinde ittifak arayışında bulunmuşlar, ancak hiçbir olumlu karşılık alamamışlardır. Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikası**, s. 26-28; Kürkçüoğlu, a.g.e., 21-22.

⁹⁵ Cemal Paşa, **Hâtrât (1913-1922)**, Hazırlayan: Ahmet Zeki İzgöer, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2012, s. 151-155.

⁹⁶ Ruslarla bir ittifak yapılması yönündeki arayışlar savaştan önce ilk olarak Mayıs 1914'te, Talât Paşa'nın Rusya seyahatinde gündeme gelmiş, ancak netice alınamamıştır. Daha sonraki görüşmeler, İstanbul'daki Rus elçisi Giers ile Enver Paşa arasında, Ağustos 1914'te gerçekleşmiş ve yine başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bkz: Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve**

alınabilen en iyi cevap, Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması karşılığında toprak bütünlüğünün sağlanacağı yönünde bir taahhüt olmuştur. Ne var ki, İtilâf Devletlerinin savaşın hemen öncesinde ileri sürdükleri bu vaatlerin, Osmanlı'yı teskin etmek ve zaman kazanmak dışında bir karşılığı olmadığını anlaşılmaktadır.⁹⁷ Bu şartlar altında Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girecektir.

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na sürükleyen ana motivasyon, varoluşsal bir tehditle karşı karşıya olduğu düşünülen devleti ayakta tutabilmektir. Bununla birlikte savaşın kısa sürede sonuçlanacağı beklentisinde olan Osmanlı idarecileri,⁹⁸ bu savaşta elde edilecek başarının birtakım önemli kazanımları beraberinde getireceğini düşünmüşlerdir.⁹⁹ Ancak bu beklentinin karşılanamayacağı, 1918 yılının Eylül ayına gelindiğinde cephelerde yaşanan gelişmelerle tamamen anlaşılmıştır. Bu tarihte Kafkasya'da önemli başarılar elde edilmiş olsa da Osmanlı'nın güney cephesi tamamen çökmüş, İngiliz kuvvetleri Suriye'de Halep'i ele geçirmiş, Irak'ta Musul kapılarına dayanmıştır. Güney cephesinde bozgun havasının esmeye başladığı günlerde batı cephesinde Bulgar hatları yarılmış, başkent İstanbul İtilâf güçlerinin işgal tehdidi altına girmiştir. Bütün bu gelişmeler karşısında 1913 Babiâli Baskını'ndan bu yana iktidarı mutlak bir güçle elinde bulunduran İttihat ve Terakkî hükümeti, İtilâf Devletleriyle barış görüşmelerinin yapılabilmesi için iktidardan çekilmiş, yerine Ahmet İzzet Paşa'nın sadaretinde, içinde İttihatçı bakanların da olduğu kabine işbaşına gelmiştir. Ahmet İzzet Paşa kabinesinin ilk ve en önemli görevi, bir ateşkes imzalayarak savaşı sonlandırmak olmuştur. Nitekim bu amaçla, henüz kabine değişikliği resmî olarak gerçekleşmeden, 6 Ekim 1918 tarihinde İspanya aracılığıyla ABD'ye müracaat edilerek mütareke talebinde bulunulmuştur.¹⁰⁰

Osmanlı Devleti, yapılacak olan mütarekenin ve daha sonra gerçekleşecek barış görüşmelerinin, esas olarak Amerikan Başkanı Wilson'un 8 Ocak 1918 tarihinde ortaya attığı 14 maddelik prensipler çerçevesinde şekillenmesini istiyordu. Talât Paşa hükümeti iktidardan çekilirken

Rusya, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 222-223, 230-242; Hüner Tuncer, **Türk Dış Politikası**, C. 1, Kaynak Yayınları, Ankara, 2017, s. 383.

⁹⁷ Said Halim Paşa, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı**, Çeviri: Fatih Yücel, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, s. 28; Mustafa Aksakal, **Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Son Savaşı'na Nasıl Girdi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 7. Hüner Tuncer, İtilâf Devletlerinin Osmanlı Devleti'ne yaklaşımını şu cümlelerle özetlemektedir: "Temmuz 1914'te Üçlü İtilâf Devletler, 'Avrupa'nın Hasta Adamı' olarak nitelendirilen Osmanlı Devleti ile aynı ittifak içerisinde yer almak istemiyordu, çünkü bu devletler Osmanlı'nın parçalanacağı görüşündeydi. Osmanlı Devleti'nin Avrupa Savaşı'nın sonucunda parçalanması durumunda İngiltere ile Fransa, Osmanlı'nın topraklarını kendi topraklarına katma yerine, Osmanlı Devleti'nin yerine Osmanlı'nın Hıristiyan azınlıklarının kendi nüfuzları altında kuracakları devletlerin almasını istiyordu. İki devletin bu öngörüsü, İngiltere ile Fransa'nın Osmanlı Devleti'ni kendi ittifakları içine almaları ve savaştan Osmanlıların zaferle çıkmaları hâlinde doğaldır ki gerçekleşmeyecekti." Bkz. Hüner, a.g.e., s. 384.

⁹⁸ **TİTE**, K. 14, G. 62, B. 1, Tarih: 06.10.1918.

⁹⁹ Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikası**, s. 43-44.

¹⁰⁰ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasî Hatıralarım**, Truva Yayınları, İstanbul, 2020, s. 45 vd; Akşin, **İstanbul Hükümetleri-I**, s. 15-18.

Wilson Prensipleri çerçevesinde bir barış yapılması düşüncesindeydi.¹⁰¹ Ahmet İzzet Paşa kabinesi de aynı yaklaşım doğrultusunda hareket etmiştir. Buna göre daha önce yapılan müracaatlara cevap alınmaması sebebiyle General Towshend aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin idarî bütünlüğünün korunması ve Wilson Prensipleri'nin uygulanması şartıyla tekrar İtilâf Devletlerine başvurulmuş¹⁰² ve nihayet 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanmıştır.

Oldukça ağır şartları olan Mondros Mütarekesi'ne göre Osmanlı Devleti'nin bütün ulaşım ve iletişim araçları İtilâf Devletlerinin kontrolüne girerken, ordunun tamamen terhis edilmesi öngörülmüştür. Ayrıca Mütareke'nin 7. Maddesi, İtilâf Devletlerine güveniğin tehlikeye düştüğü gerekçesini kullanarak ülkenin her yerini işgal edebilme imkânı veriyordu.¹⁰³ Bu sebeple mütareke hükümleri muğlak ve istismara açıktı.¹⁰⁴ Nitekim çok kısa bir süre içinde mütareke hükümlerini kendilerine göre yorumlayan İtilâf Devletleri, İskenderun, Boğazlar ve İstanbul gibi stratejik noktaların dışında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde işgallere başlamışlardır.¹⁰⁵

İtilâf Devletlerinin giriştiği işgal faaliyetlerinin arkasında, Birinci Dünya Savaşı yıllarında imzalanan gizli anlaşmaların önemli bir yeri vardır. Her bir devlet, bu paylaşım anlaşmalarından mümkün olduğu kadar yararlanmak gayretindedir. Ancak İtilâf Devletleri arasındaki ilk ve en büyük fikir ayrılığı ve çıkar çatışması da yine bu anlaşmalardan kaynaklanacaktır. Zira İtilâf Devletlerinin başat gücü olan İngiltere, Ortadoğu'daki petrol bölgelerinin paylaşımı konusunda Fransa'yla, Batı Anadolu konusunda ise İtalya'yla bir uyuşmazlık içine girmiştir.¹⁰⁶ Bu uyuşmazlıkların ortaya çıkardığı imkânlar, Millî Mücadele dönemi dış politikasının en önemli avantajlarından biri olacaktır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan bu tablo ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zaaf, ülke içindeki gayrimüslim unsurların bağımsızlık yönündeki isteklerini daha görünür hâle getirmiştir. Esasen bu bağımsızlık talepleriyle büyük güçlerin siyasetleri örtüşmekte ve birbirlerini beslemektedir. Nitekim Anadolu'nun doğusunda büyük bir Ermenistan, batısında ise

¹⁰¹ Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 44. Wilson Prensipleri çerçevesinde bir mütareke ve barış talebi sadece Osmanlı Devleti'nin değil, diğer İttifak devletlerinin de benimsediği bir yaklaşım olmuştur. Bkz: Kenan Özkan, **Millî Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri 1918-1923**, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 25-26.

¹⁰² Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C. II, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 25. Bu konuda daha detaylı bir soruşturma için bkz: Tolga Başak, **Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 21 vd.

¹⁰³ **Türk İstiklâl Hâri I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, ATASE Yayınları, Ankara, 1999, s. 36.

¹⁰⁴ Mustafa Kemal Paşa, mütarekenin imzasının ertesi günü Başkumandanlık Vekâleti'ne çektiği telgrafta bu durumu dile getirmiştir. Bkz: **ATTB**, s. 14-16.

¹⁰⁵ M. Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 25 vd.

¹⁰⁶ **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C. 1, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 98-99; Mehmet Gönübol vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987, s. 7-8.

Yunanistan'a eklenmiş bir Rum devleti kurulması¹⁰⁷ yönünde güçlü bir beklenti oluşmuş, bu yöndeki talepler 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı'nda açıkça dillendirilmiştir.

Bütün bu gelişmeler karşısında varlığı ve toprak bütünlüğü tartışmaya açılan Osmanlı Devleti'nin İstanbul'daki idareci kadroları, İtilâf Devletleriyle iyi geçinmek suretiyle bu süreçten mümkün olduğunca az zararla çıkmak üzerine kurulu bir siyaset benimsemişlerdir.¹⁰⁸ Başlangıçta Mustafa Kemal'in de buna benzer bir yaklaşım içinde olduğu ve İstanbul merkezli bir çözüm aradığı malumdur.¹⁰⁹ Buna karşılık özellikle İzmir'in işgalinden sonra direniş fikri güçlenmeye ve örgütlenmeye başlamıştır.¹¹⁰ İşgal altındaki İstanbul'da bir direnişin gerçekleşmesini mümkün görmeyen milliyetçi subaylar ve bürokratlar, Anadolu'da örgütlenmeye ve direniş için güç toplamaya başlayacaklardır. İttihat ve Terakkî'nin geride bıraktığı insan gücü, bu organizasyonun en önemli aktörleri olacaktır.¹¹¹

Savaş sonrası dönemde oluşan uluslararası konjonktür ve denge arayışları ile devletlerin her birinin içinde buldukları sosyal, siyasî, ekonomik, askerî vs. durumlar, Osmanlı coğrafyası ve özellikle Anadolu üzerindeki paylaşım tasarılarını ve gelişen milliyetçi direniş cephesini önemli ölçüde etkilemiştir. Dolayısıyla savaş sonrası dönemin temel dinamiklerini ortaya koymak, Millî Mücadele'yi ve bu dönemde Türk basınının fonksiyonunu anlamak açısından bir gerekliliktir. Öncelikle savaş sonrası dönemde ticaret serbestliği, bunun için uluslararası suyollarının açıklığı, millî hâkimiyet/self determinasyon gibi kavramların ve savaş karşıtı söylemlerin öne çıktığı belirtilmelidir. Bu bağlamda mağlup devletlerde olduğu kadar galip devletlerde de kamuoyları, savaş karşıtı bir tavır içine girmişlerdir. Yaşanan ekonomik sıkıntılar, sanayileşmiş ülkelerdeki işçi sınıfların hareketlenmesine ve sol/sosyalist hareketlerin öne çıkmasına yol açmıştır.¹¹²

Sosyalist eğilimli hareketlerin yükselişi, özellikle İtilâf Devletlerinin Sovyet Rusya'yı ve burada inşa edilmeye çalışılan rejimi büyük bir tehdit olarak görmelerine sebep olmuştur. Dolayısıyla denilebilir ki Sovyet Rusya, İtilâf Devletlerinin Türkiye üzerinde kurdukları baskıya karşı Millî Mücadele'nin lider kadrosu için dengeleyici bir unsur olmuştur.¹¹³

¹⁰⁷ Gönlübol vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası**, s. 6-7.

¹⁰⁸ Murat Bardakçı, **Şahbaba**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 96-100; Hikmet Bayur, **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri**, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 154. Mütareke döneminde İstanbul hükümetlerinin işgal güçlerine karşı koyulmaması, çözüm için barış konferansının kararlarının beklenmesi ve farklı unsurlar arasında doğabilecek düşmanlığın önlenmesi gerektiğine dair telkinlerini arşiv vesikalarında görmek de mümkündür. Bkz: COA, DH.ŞFR.100.149.01, Tarih: 18.06.1919; TİTE, K. 14, G. 53, B. 1. Tarih: 26.12.1919.

¹⁰⁹ E. Semih Yalçın ve Salim Koca, **Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005, s. 81 vd.

¹¹⁰ Kâzım Özalp, **Millî Mücadele 1919-1922**, TTK Yayınları, Ankara, 1998, s. 3 vd.

¹¹¹ Zürcher, a.g.e., s. 127 vd.

¹¹² Oran, a.g.e., s. 98.

¹¹³ Oran, a.g.e., s. 99, 165.

Dönemin uluslararası siyasetine etki eden ve Sovyet Rusya tarafından da desteklenen bir diğer önemli unsur, başta Hindistan olmak üzere galip devletlerin kontrolü altındaki coğrafyalarda ortaya çıkan antiemperyalist hareketlerdir. Orta Asya'da ve Uzakdoğu'da sömürgeleştirilmiş halklar, kendi hak arama arayışları içinde İtilâf Devletlerine karşı gittikçe tepkilerini yükseltmişlerdir.¹¹⁴ Bu noktada Hilâfet üzerinden kurulan dinî bağlar, Osmanlı Devleti'nin hukukunun korunması noktasında söz konusu coğrafyalardaki İslâmî hassasiyetleri de artırmıştır. Millî Mücadele döneminde Müslüman halkların ve özellikle Hint Müslümanlarının gösterdiği bu hassasiyet, Anadolu hareketine dış politikada manevra alanı açan önemli bir unsur olmuştur.¹¹⁵

Millî Mücadele döneminde yayımlanan gazeteler, Mondros Mütarekesi'nden itibaren uluslararası arenada yaşanan bütün bu gelişmeleri Türk kamuoyuna duyuran, yorumlayan ve siyasî/ideolojik formasyonuna göre bir dış politika yaklaşımı geliştiren mecralar olmuştur. Çalışma boyunca bu yaklaşımlar incelenecektir.

1.3. Mondros Mütarekesi'ne Yönelik Değerlendirmeler

1.3.1. Mütarekeye Karşı İlk Tepkiler

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti için Birinci Dünya Savaşı'nı bitirmiştir. Savaşın sona ermesi, Türk kamuoyu açısından olumlu ve geleceğe dönük umut verici bir gelişme olarak yorumlanmıştır. Bununla birlikte savaşın mağlubiyetle sonuçlanması, tabii olarak büyük bir teessür de yaratmıştır. Bu bağlamda Ahmet Emin, *Vakit* gazetesindeki değerlendirmelerinde öncelikle mütarekeyi imzalayan hükümete, kendi mesuliyeti olmayan bir savaşın yükünü çekmek zorunda kaldığı için takdirlerini beyan etmiştir. Askerî durum itibariyle daha ağır şartları olan bir mütarekenin dayatılabileceğini belirten Ahmet Emin'e göre, savaş boyunca milletin göstermiş olduğu onca fedakârlığa rağmen böyle bir sonucun ortaya çıkması, sevinç gösterisi yapılacak bir şey değildir. Memnuniyetsizliğin temel sebebi mütareke şartlarından ziyade savaşın kaybedilmesiyle alâkalıdır. Bundan dolayıdır ki yazar, İtilâf Devletlerine hitaben, ortaya çıkan bu durumun makul karşılanması gerektiğini, ortada haysiyetsizlik addedilebilecek bir durum olmadığını yazmıştır. Dört yıl boyunca muhtelif cephelerde çarpışan orduya teşekkür eden Ahmet Emin'e göre bundan sonra yapılması gereken şey, ümitsizliğe düşmeden, harpte gösterilen sebat ve kahramanlıklara denk bir vakarla, barış antlaşması imzalanana kadar sükûnet ve ahengi bozacak işlerden kaçınmaktır.¹¹⁶

Yunus Nadi de konuyu değerlendirdiği 2 Kasım 1918 tarihli yazısında, tıpkı Ahmet Emin gibi mütarekenin imzalanmasını, gelecekte sağlanacak muhtemel barış ortamı açısından olumlu

¹¹⁴ Oral Sander, *Siyasî Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara, 2010, s. 30-32.

¹¹⁵ Mustafa Keskin, *Hint Müslümanları'nın Millî Mücadele'de Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1991, 52 vd.

¹¹⁶ Ahmet Emin, "Mütareke", *Vakit*, (01.11.1918), 1; Ahmet Emin, "Mütarekeden Sonra", *Vakit*, (02.11.1918), s. 1.

karşılıklı savaş boyunca yapılan fedakârlıkların ve kahramanlıkların böyle bir mağlubiyetle neticelenmesinden üzüntü duymaktadır. Mütareke hükümlerinin ağırlığı hakkında bir yorum yahut eleştiri ise göze çarpmamaktadır. Yunus Nadi için, Kilikya bölgesinin işgalinin mütareke hükümlerinden çıkarılması bile sevinçle karşılanan bir gelişmedir. Yazarın olumsuz gördüğü mütareke hükümlerinden birisi, esir düşmüş Osmanlı askerlerinin iade edilmemesidir. Bu maddenin ileride düzeltileceği ümidinde olan Nadi, İngilizlerin mütareke görüşmelerinde gösterdikleri olumlu yaklaşımın, kurulacak dostane ilişkilere bir delil olduğunu iddia etmektedir.¹¹⁷

Yenigün gazetesi 3 Kasım 1918 tarihli nüshasında Mondros Mütarekesi'nin hükümlerine yer vermiş ve yaptığı yorumda mütarekenin bütün ağırlığına rağmen çok da aleyhte olmadığını göstermeye çalışmıştır.¹¹⁸ Aynı nüshada verilen “*Fransa Bahriye Nazırının Beyânâtı*” başlıklı haberde bu hafifletme gayretini görmek mümkündür. Habere göre Türkiye ile yapılan mütarekenin başlıca maddeleri olarak İtilâf donanmasının serbestçe Karadeniz’e geçmesi, Çanakkale istihkâmlarının işgal edilmesi ve esir düşen İtilâf askerlerinin iadesi zikredilmektedir.¹¹⁹

Mütarekenin imzalandığı, ancak henüz maddelerin tam olarak bilinmediği 1 Kasım 1918 günü, *Akşam* gazetesi de diğer gazetelerde gördüğümüze benzer bir yaklaşım içindedir. Mütareke ile ilgili olarak ilk sayfadan verilen haberde, antlaşma maddelerinin tam olarak bilinmediği, ancak Adana'nın tahliyesi konusunda İngilizlerle yapılan pazarlık sonrasında bu konuda Türk tarafının dediğinin olduğu belirtilmektedir.¹²⁰ Aynı sayfada yer alan Necmettin Sadık imzalı başyazıda, uzun harp yılları içinde verilen mücadele ve büyük kayıplara rağmen savaşın mağlubiyetle sonuçlanmasının çok üzücü olduğu, ancak geriye bakarak bir şey elde edilemeyeceği vurgulanmakta ve şöyle denilmektedir:

Geçmiş günlerin fedakârlıklarıyla bugünün neticelerini mütemadiyen mukayese edecek olursak teselli bulamayız. Başımızı geriye çevirmekten sarf-ı nazar edelim ve bugünkü mağlup hâlimizde yine milletin ve memleketin mevcudiyetine hâlel getirmeyecek birtakım şartlarla mütareke yaptığımızı memnun olalım. Unutmayalım ki son zamanlarda artık istiklâlimizden bile şüpheye düşmüştük. Düşündüklerimize nispeten daha hafif şartlar karşısında bulunduk. Mütareke şartlarının esasını iyice bilmiyoruz. Fakat iki günden beri doğruya yakın olarak neşredilen şartlar arasında memleketin istiklâlini ve haysiyetimizi tehlikeye düşürecek bir şey yoktur.

Bu satırlar gösteriyor ki mütarekenin ilk günlerinde ortaya çıkan iyimser havayı, *Akşam* gazetesi ve Necmettin Sadık da paylaşmaktadır.¹²¹

¹¹⁷ Yunus Nadi, “Mütarekenin İmzası” *Yenigün*, (02.11.1918), s. 1.

¹¹⁸ “Mütareke Şerâit-i Resmîyesi: Tâdil Edilen Mevâd Hakkında İzahat”, *Yenigün*, (03.11.1918), s. 1.

¹¹⁹ “Fransa Bahriye Nâzırının Beyânâtı” (03.11.1918), *Yenigün*, 2.

¹²⁰ “Mütareke Şartları Henüz Resmen Tebliğ Edilmedi”, *Akşam*, (01.11.1918), s. 1.

¹²¹ Necmeddin Sadık, “Mütareke ve Ordumuz”, *Akşam*, (01.11.1918), s. 1. Necmeddin Sadık Bey'in mütareke dönemi yazılarıyla ilgili detaylı bir monografi için bkz: Mustafa Özyürek, “*Millî Mücadele Dönemi Yazılarıyla Necmettin Sadık Sadak (1918-1923)*”, ATAM Yayınları, Ankara, 2020.

31 Ekim 1918 tarihli nüshasında mütareke hükümleriyle ilgili elde ettiği bilgileri paylaşan¹²² *Hâdisât* gazetesi, diğer gazetelerle benzer bir tavır içindedir. Gazetenin başyazarı Süleyman Nazif, “*Canlarını vatan nâmına îsar eden bir milyonu mütecâviz Osmanlı dilâverlerinin henüz soğumayan ve hâlâ kanayan mübarek naaşları*” üstünde imzalanması hasebiyle mütarekeyi üzüntüyle karşılamakta,¹²³ bunca kaybın “*zararsız bir mütarekeyi imzalamaya kifayet*” etmediğini düşünmektedir.¹²⁴ Gazetenin bir diğer önemli yazarı Cenab Şehâbetin ise mütarekeyi, bir kâbusun sona ermesi olarak değerlendirmiştir.¹²⁵

Mondros Mütarekesi’nin imzalandığı günlerde yayımlanan önemli dergilerden biri olan *Sebilürreşâd*, 7 Kasım 1918 tarihli nüshasında, Mondros Mütarekesi’nin tam metnini ve mütarekenin imzalandığına dair sadareten ordu kumandanlıkları ile vilâyetlere gönderilen tebligatı yayımlamıştır.¹²⁶ Aynı nüshada, “*Mütেকâid Alay Müftüsü Mehmet Fahrettin*” imzasıyla yayımlanan makalede ise mütareke şartlarının ağırlığı vurgulanmış, ancak bu ağır şartlara rağmen mütarekenin olumlu sonuçlar doğurabileceği, İslâm tarihinden bir örnekle açıklanmıştır. Mehmet Fahrettin, Mondros Mütarekesi’ni Hudeybiye Antlaşması’na benzeterek ilk bakışta son derece zararlı görünen şartların ilerde olumlu sonuçlar getirebileceğini belirtmiştir.¹²⁷

İlginç olan nokta, diğer gazeteler mütareke şartlarını nispi bir iyimserlik içinde karşılarken, en sert tepkinin *Sabah* gazetesinde,¹²⁸ ilerde Millî Mücadele’ye muhalefet edecek olan Ali Kemal’den gelmesidir. Ali Kemal, mütareke şartlarının çok ağır olduğunu ve devleti bir hiç derecesine indirdiğini söylemiştir: “*Mütareke şartları öyle ağır, öyle elim, öyle korkunç ki biz Türklerin kolumuzu, kanadımızı kırıyor, varlığımızı kökünden zedeliyor, devletimizi hemen hemen bir imâret derekesine indiriyor.*”¹²⁹ Ali Kemal, mütarekenin üzerinden bir yılı aşkın bir süre geçtikten sonra dahi, *Peyâm-Sabah*’taki değerlendirmesinde aynı görüşleri kararlılıkla tekrar etmektedir. Ayrıca *Peyâm-Sabah* gazetesi, Fransızca *İstanbul* gazetesinden aktardığı bir haberle Mondros Mütarekesi’ni bir başarı ya da hafif gösterme gayretinin İttihatçıların marifeti olduğunu vurgulayarak bu tavrı şiddetle eleştirmektedir.¹³⁰

¹²² “Mütareke Meselesi, *Hâdisât* (31.10.1918), s. 1.

¹²³ Süleyman Nazif, “Mütareke İmzalanırken”, *Hâdisât*, (30.10.1918), s. 1.

¹²⁴ Süleyman Nazif, “Allahuekber”, *Hâdisât*, (02.11.1918), s. 1-2.

¹²⁵ Cenab Şehâbetin, “Hâtîme-i Kâbus”, *Hâdisât*, (02.11.1918), s. 1.

¹²⁶ “Mütarekename”, *Sebilürreşâd*, (07.11.1918), C.15, S. 377, s. 248-249.

¹²⁷ Mehmet Fahrettin, “Hudeybiye Musâlâhası”, *Sebilürreşâd*, (07.11.1918), C. 15, S. 377, 247-248.

¹²⁸ *Sabah* gazetesi edindiği bilgiler ışığında mütareke şartlarını 31 Ekim 1918 tarihli nüshasında okurlarına aktarmıştır. Bkz: “Düşmanın Mütareke Şerâiti: 22 Madde”, *Sabah*, (31.10.1918), s. 1.

¹²⁹ Ali Kemal, “Türklerin Günahı Nedir?”, *Sabah*, (01.11.1918), s. 1.

¹³⁰ “Milleti Aldatmayalım”, *Peyâm-Sabah*, (16.01.1920), s. 2. Esasen Ali Kemal’in bu yorumu, Mondros Mütarekesi’ni takip eden günlerde bizzat İngilizler tarafından yapılmıştır. İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour, 9 Kasım 1918 tarihinde İstanbul Yüksek Komiseri Caltrophe’a yazdığı talimat mektubunda şunları söylemiştir: “*Türkler, gerçek Doğulu biçiminde zevahiri kurtarmak için bütün İslam dünyasında bırakışmanın askeri yenilgi sonucu olmayıp bizimle uyuşmak isteklerinden ileri geldiğini telkin etmeye çalışacaklardır. Şimdiden bırakışma hükümlerinin kendilerine elverişli olduğunu iddia*

Mütarekeye yönelik bu değerlendirmelerin dışında resmî ağızlardan aktarılan yorumlar da basında geniş yer bulmuştur. Bu bağlamda ilk zikredilmesi gereken, Mondros Mütarekesi'nin altında imzası bulunan Rauf (Orbay) Bey'in vermiş olduğu mülâkattır. Rauf Bey'le yapılan mülâkata istinaden 2 Kasım 1918 tarihli *Vakit* gazetesinde kullanılan başlıklar şöyledir: “*Mütareke şartları ilk zannolunduğundan çok iyi-Kat'iyen işgal yok-Mütareke metni bugün Meclis-i Vükelâ'nın in'ikadından sonra ilân edilecek-Murahhaslarımıza gösterilen hüsn-i kabul ve samimiyet-Üç gün zarfında Boğazdan İngiliz gemileri geçmesi muntazır değil*”. Kullanılan bu başlıklardan anlaşılıyor ki Mondros Mütarekesi, dört yıllık büyük savaşın kaybedildiğini tescillemesi bakımından ne kadar üzüntü kaynağı ise, geleceğe yönelik olarak uyandırdığı umutlar bakımından o nispette iyimserdir.

Bu iyimser tavır içinde yapılan yorumlarda, mütarekenin askerî bir mahiyet arzettiği yönündeki algı dikkat çekicidir. Rauf Bey'e göre İngiltere ve müttefikleri, Rusya üzerine yapacakları askerî harekâta çok büyük bir önem atfetmektedirler. Bunun için Boğazlar, bir menzil hattı olarak kullanılmak ve dolayısıyla bu bölgenin emniyet altında kalması istenmektedir. İngilizler, bazı üslerin işgalini istemişlerse de, Rauf Bey'e göre Osmanlı'nın buralardaki asayişini kendi üzerine almış olması, bu tür şartların bertaraf edilmesini sağlamıştır. Boğazların, Rusya üzerine yapılacak harekât için üs vazifesi göreceği olması, İstanbul'un bir işgale uğrama tehlikesini tamamen ortadan kaldırmıştır. Belki geçiş, bakım ve tamir gibi sebeplerle Müttefik gemileri İstanbul tersanelerini kullanacaktır, ancak bu, kesinlikle bir askerî işgal mahiyetinde olmayacaktır. Buna benzer bir durum Adana bölgesi için de geçerlidir. Bu bölgenin asayiş bakımından kontrolü Türk jandarmasına bırakıldığı için işgalden vazgeçilmiştir. Mütarekenin siyasî bir mahiyetinin olmadığı ve İngilizlerin göstermiş oldukları dostane tavır uzun uzadıya bu mülâkatta anlatılmıştır.¹³¹

Vakit gazetesi 3 Kasım 1918 günü, mütarekenin Osmanlı'nın içişlerine ve millî hâkimiyetine müdahale etmediği manşetiyle çıkmıştır. Hâriciye Nazırı Nabi ve Hâriciye Müsteşarı Reşat Hikmet Beylerin verdiği beyanatlara dayandırılan haberde, mütarekenin askerî şartlar çerçevesinde olduğu vurgusu ön plandadır. Donanmanın durumu, Batum, Bakü ve Elviye-i Selâse'nin geleceği gibi konularda, İtilâf Devletlerinin olumlu bir yaklaşım sergilediğine ve sergileyeceğine dair iyimser

ediyorlar. Böyle bir izlenimi silmemiz gerekecektir. Mısır ve Hindistan'daki uyruklarımızın Türklerin tamamen yenildiklerini anlamalarını özellikle istiyoruz.” Bkz: Akşin, **İstanbul Hükümetleri-I**, s. 95. Balfour'un bu değerlendirmesine benzer bir yorum, Osmanlı Matbuat Cemiyeti'nin İngiliz ve Fransız gazetecilere vermiş olduğu yemeği, göz boyamaya yönelik bir İttihat ve Terakkî manevrası olarak gören Monitor Oriental gazetesinde de yapılmıştır. Bkz: Yunus Nadi, “Entrika ve Manevra”, **Yenigün**, (24.11.1918), s. 1.

¹³¹ “Mütareke Şerâiti Sırf Askerî Bir Mahiyeti Hâizdir”, **Vakit**, (02.11.1918), s. 1. Rauf Bey'in bu beyanları, aynı tarihli Yenigün gazetesinin ilk sayfasında da yayımlanmıştır. Yenigün gazetesi, Rauf Bey'in şu ifadesini büyük puntoyla ve altını çizerek vermiştir: “Devletimizin İstiklâli, Milletimizin Hukuku Tamamıyla Kurtarılmıştır.” Bu da gösteriyor ki *Vakit* gazetesindeki iyimserlik, *Yenigün* tarafından da paylaşılmaktadır. Bkz: “Murahhaslarımız Geldi-Rauf Bey'le Mülâkat-Reşid Âkif Paşa'nın Beyânâtı”, **Yenigün**, (02.11.1918), s. 1.

yorumlar yapılmaktadır.¹³² Gazetenin ikinci sayfasında, Mütareke'nin içeriği ve icrasıyla ilgili olarak Sadaret'in yayımladığı beyanname yer almaktadır.¹³³

Bu örnekler gösteriyor ki, Mondros Mütarekesi'yle ilgili dönemin basınında genel bir iyimserlik havası hâkimdir. Esasen bu havanın oluşmasında, hükümetin önemli bir payı vardır. Mütareke'nin 7. Maddesi nedeniyle hükümet, gazetelerin itidalli yayınlar yapmasını istemiş, hükümet mensuplarının gazetelere yansıyan beyanlarında bu hava verilmiştir.¹³⁴

1.3.2. Mütarekenin Uygulanması, İlk İşgaller ve Tepkiler

Mondros Mütarekesi'nin uyandırdığı iyimser intibalar, yaşanan ilk işgallerle birlikte yerini daha ihtiyatlı bir bekleyişe bırakmıştır. Buna rağmen İstanbul basınında işgalere yönelik ilk eleştiriler oldukça cılız kalmıştır. Osmanlı basının en önemli gazetelerinden biri olan *Vakit*, başından itibaren mütarekeye karşı oluşturmaya çalıştığı olumlu havayı sürdürmeye gayret etmiştir. Mesela 6 Kasım 1918 tarihli nüshasında, birkaç gün içinde Çanakkale Boğazı'ndaki torpidoların temizleneceğini ve İtilâf donanmasının limana geleceğini yazmaktadır. Bu arada Yunan gemilerinin geleceği dedikodularının tamamen asılsız olduğunu haber vermektedir.¹³⁵ 9 Kasım 1918 tarihli *Vakit*'te Ahmet Emin, “Bugün yabancı üniformalarıyla İtilâf askerleri gelmiştir, ancak sulhün tesisinden sonra sıra sıra ticaret gemileri ve tüccarlar İstanbul'a gelecektir.” diyecektir.¹³⁶

12 Kasım 1918 tarihli *Vakit* gazetesi İtilâf donanmasının İstanbul'a gelişini okurlarına “ziyaret” olarak aktarmış,¹³⁷ ertesini günkü nüshasında ise İtilâf donanmasının İstanbul üzerinden Rusya'ya hareket gerçekleştireceğine yönelik bir haber yapmıştır.¹³⁸ İstanbul'un işgaline karşı *Vakit* sütunlarından yükselen yegâne itiraz, Ahmet Emin'in 17 Kasım 1918 tarihli başyazısında görülmektedir. Mütareke hükümlerinin açık şartlarına rağmen İstanbul'a gelen İtilâf askerlerinin hareketleri, onlara karşı yapılan gösteriler ve bütün bunlar karşısında hükümetin aldığı pasif tavır, yazar tarafından eleştirilmektedir. Bu küçük ihlâllere göz yummanın ilerde milletin varlığına zarar

¹³² “Mütarekenamenin Resmî Metni-Dâhilî İşlerimize Müdahale ve Hâkimiyet-i Milliyemize Tecavüz Yok”, *Vakit*, (03.11.1918), s. 1. Reşat Hikmet Bey'in beyanları aynı gün *Hâdisât* gazetesinde de yayımlanmıştır. Bkz: “Mütareke Şerâiti Hakkında Reşat Hikmet Beyefendi'nin İzahatı”, *Hâdisât*, (03.11.1918), s. 2.

¹³³ “Mütarekeye Dair Tahrîrât-ı Umûmiye”, *Vakit*, (03.11.1918), s. 2.

¹³⁴ Türk hükümeti ve basınının bu yaklaşımı, kısa süre içinde İngilizlerin dikkatini ve tepkisini çekmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı James Balfour, İstanbul'daki Yüksek Komiser Caltrophe'a, 9 Kasım 1918 tarihinde yolladığı yönergede şunları vurgulamıştır: “Türkler, Bırakışma koşullarının kendi lehlerinde olduğu iddiasında bulunmaya başladılar. Böyle bir izlenimin yaratılmasına fırsat vermemeliyiz. Mısır ve Hindistan'daki Müslüman uyruklarımızın, Türklerin kesinlikle yenilgiye uğratıldığını anlamaları gerekmektedir; bu, Pan-İslâmizm ve Pan-Turanizm ve İslâmın genellikle siyasal maksatlar için istismarına öldürücü bir darbe indirecektir.” Bkz: Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-I*, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 10.

¹³⁵ “Sulh-i Münferid Meselesi-İtilâf Sefâini Ne Zaman Gelecektir”, *Vakit*, (06.12.1918), s. 1.

¹³⁶ Ahmet Emin, “İstihâle Günleri”, *Vakit*, (09.11.1918), s. 1.

¹³⁷ “İtilâf Donanmasının Ziyareti”, *Vakit*, (12.11.1918), s. 2. Gazete bu haberde, İngiliz askerî heyetine dayanarak İtilâf donanmasının, düşmanlığın bittiğinin bir işareti olarak Boğazları geçip İstanbul'u ziyaret edeceğini yazmıştır.

¹³⁸ “Rusya'ya Karşı İcra Edilecek Harekât”, *Vakit*, (13.11.1918), s. 2.

verecek şekilde genişleyebileceğini ihtar eden yazar, böyle kritik bir zamanda zayıf bir hükümet teşkil edilmesine ve sırf particilik yüzünden bunun hoş görülmesine itiraz etmektedir.¹³⁹ Bunlardan başka yine aynı gazetede 18 Kasım 1918 tarihinde “*İskenderun’un İşgali*”¹⁴⁰ ve 19 Kasım 1918 tarihinde “*Mütareke Ahkâmının Tatbikatı*”¹⁴¹ başlıklı iki haberde, yaşanan gelişmelerin Mondros Mütarekesi’ne aykırı olduğu yolunda yayınlar yapılmış, ancak bunlar dışında ciddi itirazlar ve eleştirel yazılar ortaya konulmamıştır.

15 Aralık 1918 tarihinden itibaren tekrar yayın hayatına başlamış olan *Alemdâr* gazetesinde de Mondros Mütarekesi’nden sonra başlayan işgallere karşı ciddi bir tepki gelişmemiştir. Esasen İttihatçı karşıtlığı ve İngiliz yakınlığı politikası takip etmeye çalışan *Alemdâr* gazetesi için bu durum normal kabul edilebilir. Nitekim *Alemdâr*, işgalleri eleştirmek yerine bunun bir fırsata çevrilmesi gerektiği fikrindedir. Bu bağlamda 16 Aralık 1918 tarihli *Alemdâr*’da, oldukça ilginç bir makale yayımlanmıştır. Babanzade Recai Nüzhet imzasını taşıyan bu makaleye göre Avrupalıların en büyük zaafı Türkleri tanımamaları, hatta yanlış tanımlarıdır. Birinci Dünya Savaşı, yapılan ittifaklar sayesinde Almanların, Avusturyalıların ve Macarların Türkleri tanımalarına ve fikirlerini tashih etmelerine imkân vermiştir. Yazara göre şimdi sıra İngilizlerde ve Fransızlardadır. Mütareke sonrasında İstanbul’u işgal eden İtilâf Devletleri askerleri, Türkleri yakından tanımaya başlamışlardır. Hatta bu durumun tezahürleri şimdiden görülmektedir. Başlangıçta taşkınlıklar yapan İtilâf askerleri, bu aşırılıklarını bir ay içinde terketmişlerdir. Yazar, Türk gençliğine, İtilâf askerlerine fırsat buldukça yaklaşmayı, kendilerini ve Türk milletini tanıtmayı vazife olarak yüklemektedir.¹⁴²

Alemdâr gazetesinin işgallerle ilgili dikkate değer bir diğer haberi 26 Aralık 1918 tarihine ait olup, bunda da işgali hafif gösterme çabası gözden kaçmamaktadır. Habere göre İtilâf Devletleri tarafından Adana’nın işgali sırasında yalnızca mülkî idareye el konulmuştur. İtilâf kuvvetleri sonradan Adana’nın tamamen tahliyesini talep etmiş, buna karşılık Hariciye Nezareti bunun mütareke hükümlerine aykırı olduğunu beyan ederek talebi yerine getirmeyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine talep geri çekilmiştir.¹⁴³

İlk işgallerle birlikte mütarekenin uygulanmasına yönelik önemli eleştirel yazılardan biri, *Akşam* gazetesi tarafından yayımlanmıştır. “*İstanbul İşgal Ediliyor mu Edilmiyor mu?*” başlıklı imzasız yazıda, mütarekenin uygulanış biçimi açıkça eleştirilmektedir. İstanbul’un “*muntazam ve muayyen bir plan*” dâhilinde işgal edildiği belirtilen haberde, “... Dört buçuk senelik işgâl politikasından kendimizi kurtulmuş farz ederken, anlaşılıyor ki mütareke işinde de ya kendi

¹³⁹ Ahmet Emin, “Sulh İçin Hazırlık”, *Vakit*, (17.11.1918), s. 1.

¹⁴⁰ İskenderun’un İşgali”, *Vakit*, (18.11.1918), s. 1.

¹⁴¹ “Mütareke Ahkâmının Tatbikatı”, *Vakit*, (19.11.1919), s. 2.

¹⁴² Babanzâde Recai Nüzhet, “Türk Gençlerine Bir Vazife”, *Alemdâr*, (16.11.1918), s. 2,

¹⁴³ “Adana’nın İşgali Meselesi”, *Alemdâr*, (26.12.1918), s. 2. *Alemdâr* gazetesinin İtilâf Devletlerine karşı sergilediği bu yakınlığa rağmen, İstanbul’da görevli İtilâf temsilcileri tarafından resmî tebliğlere uymadığı gerekçesiyle sansür edilmesi talep edilmiş, hükümet ise gereğinin yapılması yönünde karar almıştır. Bkz: COA, MV. 214.65, Tarih: 06.02.1919.

hükümetimiz ya haricî hükümetler bizi bir daha aldatmışlar ve güzel vaatler ile elimizde kalan memleket bakiyesini de almaya çalışmışlardır.” denilmektedir. Gümrüklere ve okullara el konulmasının, istasyonlara asker çıkarılmasının ve şehrin mühim noktalarının tutulmasının bir işgal mânâsına geldiğine işaret edilen haberde, bütün bu hareketlerin mütareke hükümlerine aykırı olduğu söylenmektedir.¹⁴⁴ Ayrıca *Akşam* gazetesinin aynı nüshasında yer alan yazısında Necmettin Sadık, mütareke hükümlerine aykırı hareketleri eleştiren herkesin İttihatçılıkla suçlanmasının doğru olmadığını ifade etmiştir.¹⁴⁵

Mondros Mütarekesi'nin uygulanmasına yönelik en eleştirel yayın politikası *Yenigün* gazetesine aittir. 6 Kasım 1918 tarihli nüshasında Rum taleplerini ve bunların haksızlığını işleyen *Yenigün*, 9 Kasım 1918 tarihinden itibaren Anadolu'nun Türklüğünü ortaya koyan makaleler yayımlamaya başlamıştır. “*Anadolu ve Türkler Hakkında İktitâfat*” başlıklı yazı dizisinin ilkinde, “*Anadolu Türklerin Öz Vatanı - Kuyûd-ı Târihiyye – On Üç Hükümetten Mürekkep ve Garp Türkleri Tarafından Teşkil Edilmiş Büyük (Hitit) Devleti – Türklerin Asya-yı Sugra İstilasası – Yunanlılara Takaddüm Eden Türk Medeniyeti*” alt başlıkları kullanılmıştır. Yazının dikkat çeken tarafı, mütarekenin daha ilk zamanlarında, Yunan iddialarına ve İtilâf Devletlerinin Türkler aleyhindeki tasavvurlarına bir cevap teşkil edecek şekilde tarihî argümanlar ortaya konulmasıdır. İkinci bir yön ise Mustafa Kemal'in yıllar sonra ortaya atacağı Türk tarih tezinin nüvesini burada görmemizdir.¹⁴⁶

Yenigün gazetesi, tarihî argümanlarla Anadolu'nun Türklüğünü gösteren “*Anadolu ve Türkler Tarihi Hakkında İktitâfat*” başlıklı yazılarını ilerleyen günlerde sürdürmüştür.¹⁴⁷ Bununla birlikte gazetede işgallere yönelik haberlere ve yorumlara geniş yer verilmektedir. Meselâ Yunus Nadi, 17 Kasım 1918 tarihli köşe yazısında, İskenderun'un işgali meselesi üzerinden Mondros Mütarekesi'ni açık bir şekilde eleştirmeye başlamıştır. Yazıda, mütarekenin imzalandığı ilk günlerde, bazı maddelerin Osmanlı lehine değiştirildiğine dair yapılan yayınlar hatırlatılmıştır. Buna rağmen önce geniş bir yorumla Musul'un, sonra İstanbul'un ve şimdi İskenderun'un işgal edilmesi, beklenmeyen bir durum olarak görülmektedir.¹⁴⁸ “*Yapılan antlaşmada buraların işgal edileceğine yönelik açık maddeler olsaydı belki bu mütarekeyi imzalamazdık*” diyen Yunus Nadi, her şeye rağmen oldukça yumuşak bir üslûp kullanmaktadır. Yazara göre bu işgaller, İngilizlerin ve Fransızların asırlardır Türklere ve Müslümanlara karşı beslemiş oldukları muhabbet hislerine ve her zaman ve mekânda kendilerinden beklenen nezâkete uymamaktadır. İstanbul başta olmak üzere memleketin muhtelif yerlerindeki hareketler birer işgal değil, geçici surette yapılmış asker sevkiyatı olarak yorumlansa

¹⁴⁴ “İstanbul İşgal Ediliyor mu Edilmiyor mu?”, *Akşam*, (18.11.1918), s. 1.

¹⁴⁵ Necmettin Sadık, “Devir Dönümü”, *Akşam*, (18.11.1918), s. 1.

¹⁴⁶ “Anadolu ve Türkler Hakkında İktitâfat”, *Yenigün*, (09.09.1918), s. 2.

¹⁴⁷ “Anadolu ve Türkler Hakkında İktitâfat”, *Yenigün*, (13.09.1918), s. 1; “Anadolu ve Türkler Hakkında İktitâfat”, *Yenigün*, (18.09.1918), s. 1.

¹⁴⁸ Musul 3 Kasım 1918, İskenderun 9 Kasım 1918 ve İstanbul 13 Kasım 1918 tarihlerinde işgale uğramıştır. Bkz: **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s. 79, 114, 170-171.

bile, bunun da Osmanlı hükümetiyle istişare edilerek yapılması gerekmektedir. Yunus Nadi, mütarekenin bu şekilde uygulanmasından kaynaklanan hayal kırıklığını, Birinci Dünya Savaşı'nda mertçe mücadele eden Türk milletinin, böyle bir muameleye maruz kalacağını hiç düşünmemiş olmasına bağlamaktadır. Ayrıca İstanbul'a gelen İtilâf donanması içinde, bütün itirazlara rağmen Yunan gemilerinin bulunması ve kadim bir dost olarak görülen Fransa'nın yaşananlara çok fazla müdahale etmemesi yazarın eleştirdiği konular arasındadır.¹⁴⁹

Yenigün gazetesinin işgallere karşı yürütmüş olduğu yayınlar, sadece konuyla ilgili münferit haber ve yorumların aktarılmasından ibaret değildir. Gazete bu konuda oldukça sistematik bir yayın politikasına sahiptir. Bu kapsamda işgallerin mütareke şartlarına aykırı olarak gerçekleştiğine dair yapılan haberler dışında göze çarpan önemli bir yazı dizisi daha vardır. *Yenigün* gazetesi ilk defa 6 Aralık 1918 tarihli nüshasında Wilson Prensipleri'ni öne çıkararak bir yazı dizisine başlamıştır. İlk sayfada “*Wilson Esâsâtına Göre Yeni Türkiye*”¹⁵⁰ başlığının hemen yanında, Wilson Prensipleri'nden Osmanlı'yla ilgili olan 12. Madde aynen aktarılmakta ve sayısal veriler eşliğinde İstanbul'un Türklüğü gösterilmektedir. Nüfus istatistiklerinin yer aldığı bu haber, Wilson Prensipleri'ne uygun bir müdafaa geliştirilmesi bakımından önemlidir.¹⁵¹ Nitekim bu prensipler çerçevesinde sırasıyla Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Gelibolu, Gümölcine ve Dedeoğlu'nun,¹⁵² Adana ve çevresinin,¹⁵³ Aydın ve Menteşe'nin,¹⁵⁴ Antalya ve havalisinin,¹⁵⁵ Van,¹⁵⁶ Bitlis¹⁵⁷ ve Sivas'ın¹⁵⁸ ve Trakya bölgesinin¹⁵⁹ Türklere ait olduğu ve kalıcı bir barış antlaşmasıyla kendilerine bırakılması gerektiği yönünde tarihî, ekonomik ve istatistiksel veriler *Yenigün* sütunlarından aktarılmıştır.

Nispeten mutedil bir yayın politikası izleyen *Hâdisât* gazetesinde, İtilâf Devletlerinin nezaketsiz ve Osmanlı vatandaşı gayrimüslim vatandaşların taşkın davranışlarına tepki olarak kaleme alınan bir makale, dönemin simgeleşmiş yazılarından biri olmuştur. Süleyman Nazif imzalı “*Kara Bir Gün*” başlıklı yazı, Fransız General Franchet d'Esperey'in bir fâtilh edasıyla İstanbul'a

¹⁴⁹ Yunus Nadi, “Bu Nasıl Mütâreke”, *Yenigün*, (17.11.1918), s. 1.

¹⁵⁰ Bu başlık daha önce 25 Kasım 1918 tarihinde, “Anadolu ve Türkler Tarihi Hakkında İktitafat” isimli yazıda da kullanılmıştır.

¹⁵¹ “Wilson Esâsâtına Göre Yeni Türkiye”, *Yenigün*, (06.12.1918), s. 1; “Wilson Esâsâtına Göre Yeni Türkiye”, *Yenigün*, (12.12.1918), s. 1. İstanbul hükümeti, Matbuat Müdürlüğü üzerinden Osmanlı Devleti'nde mevcut etnik unsurların nüfus istatistiklerini, kasaba ve köylerin nüfus oranlarını gösteren haritaları gazetelere göndererek bu yaklaşımı desteklemiştir. COA, DH.SN.THR, 83.120.1, Tarih: H. 16 Şaban 1337/M. 17.05.1919.

¹⁵² “Wilson Esâsâtına Göre Yeni Türkiye”, *Yenigün*, (07.12.1918), s. 1.

¹⁵³ “Wilson Esâsâtına Göre Yeni Türkiye”, *Yenigün*, (08.12.1918), s. 1; “Wilson Esâsâtına Göre Yeni Türkiye”, *Yenigün*, (28.12.1918), s. 1.

¹⁵⁴ “Wilson Esâsâtına Göre Yeni Türkiye”, *Yenigün*, (09.12.1918), s. 1.

¹⁵⁵ “Wilson Esâsâtına Göre Yeni Türkiye”, *Yenigün*, (10.12.1918), s. 1.

¹⁵⁶ “Wilson Esâsâtına Göre Yeni Türkiye”, *Yenigün*, (20.12.1918), s. 1.

¹⁵⁷ “Wilson Esâsâtına Göre Yeni Türkiye”, *Yenigün*, (21.12.1918), s. 1.

¹⁵⁸ “Wilson Esâsâtına Göre Yeni Türkiye”, *Yenigün*, (26.12.1918), s. 1.

¹⁵⁹ “Wilson Esâsâtına Göre Yeni Türkiye”, *Yenigün*, (31.12.1918), s. 1.

girişi sebebiyle azınlıkların yaptığı taşkınlıklara tepki olarak kaleme alınmış, bu olayın Türk'ün ve İslâm'ın kalbinde açtığı yaranın ebediyen kanayacağı vurgulanmıştır.¹⁶⁰ Söz konusu yazı Süleyman Nazif'in sürgüne yollanmasına,¹⁶¹ *Hâdisât* gazetesinin ise “*teheyyc-i efkâr ve ezhânı mûcib makâlât*”tan dolayı başka bir isim altında çıkmamak üzere kapatılmasına yol açmıştır.¹⁶²

Mütarekenin, ilerleyen aylarda sert bir biçimde uygulanması ve yaşanan işgaller karşısında, yerel müdafaa-i hukuk cemiyetleri Türk milletinin hukukunu korumak üzere teşekkül etmeye başlamışlardır. Bu cemiyetlerin sesi sayılabilecek olan taşra gazeteleri, özellikle çıkarıldıkları bölgelerde yaşanan işgallere şiddetle tepki gösteren yayınlar yapmışlardır. Balıkesir'de *İzmir'e Doğru*, Kastamonu'da *Açıksöz*, Afyon'da (sonradan Konya'ya taşınmıştır) *Öğüt*, Konya'da *Babalık*, Trabzon'da *İstikbâl*, Erzurum'da *Albayrak*, Sivas'ta *İrade-i Milliye* ve Ankara'da *Hâkimiyet-i Milliye* bu yönde yayın yapan gazetelerin en önde gelenleridir. Bu gazeteler, yaşanan işgaller karşısında sadece haber aktaran değil, halkın bilinçlendirilerek bir kamuoyu oluşmasına çalışılan faal mecralardır. Gazeteler bir yandan halkı işgallere karşı etkin bir direnç göstermeye sevk ederken, bir yandan da halktan yükselen tepkileri İstanbul hükümetlerine, İtilâf Devletlerine ve dünya kamuoyuna aktarmışlardır.¹⁶³

Gazetelerin sahip olduğu bu etkinlik, Anadolu'ya geçtikten sonra halkın işgallere tepki göstermesini isteyen başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Millî Mücadele kadroları tarafından kullanılmaya çalışılmıştır. Anadolu'daki teşkilatlanmanın güçlenmesine paralel olarak gazeteleri yönlendirme gayreti de artmıştır. Bununla birlikte yapılan mitinglerin ve çekilen protesto telgraflarının sivil inisiyatifle gerçekleştiği, bunların milletin kendiliğinden verdiği tepkiler olduğu gösterilmek istenmiş¹⁶⁴ ve gazetelerin buna uygun bir yayın politikası izlemeleri beklenmiştir. Bu duruma işaret eden bazı örnekler, 1920 yılının ilk aylarına ait arşiv belgelerinde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Mustafa Kemal Paşa, işgalden sonra Maraş'ta yaşanan olaylar sebebiyle Fransızların protesto edilmesini istemiştir.¹⁶⁵ Benzer bir durum, İngiliz Başbakanı Lloyd George'un, 1919 yılının son günlerinde, İstanbul'un ve Boğazların uluslararası bir statüye kavuşturulması ve Türk hükümetinin Anadolu'ya taşınması gerektiğini belirten bir konuşma yapmasından sonra yaşanmıştır. Bu iddiaların kabul edilemez olduğunu, Türk milletinin haklarını çiğnemek anlamına

¹⁶⁰ Süleyman Nazif, “Kara Bir Gün”, *Hâdisât*, (09.02.1919), s. 1.

¹⁶¹ Kocabaşoğlu ve Akan, a.g.e., s. 34.

¹⁶² COA, BEO, 4560-341993, Tarih: H. 20 Cemaziyelâhir 1337/M. 23 Mart 1919.

¹⁶³ Bazı örnekler için bkz: “Pazarcığın Protesto Telgrafı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (10.01.1920), s. 2; “Sulh Muâhedenâmesine Karşı Maçka'da Vatanperverâne Tezâhürat”, *İstikbâl*, (23.06.1920), s. 2; “Akçaabad'da Miting”, *İstikbâl*, (27.06.1920), s. 2; “Sevgili İzmir'imiz İçin Miting”, *İzmir'e Doğru*, (30.11.1919), s. 1; “Erzurum Ahâlisi Tarafından Atabe-i Felek Mertebe-i Cenâb-ı Hilâfetpenâhîye Çekilen Telgraf Süreti”, *Albayrak*, (25.09.1919), s. 1.

¹⁶⁴ Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezâreti'ne yolladığı bir telgrafta da yapılan protestoların “*sine-i milletten feverân eden teessürâtın birer ma'kesi*” olduğunu ifade etmiştir. Bkz: HTVD, Yıl 2, S. 5, Eylül 1953, Vesika No: 92.

¹⁶⁵ TİTE, K. 19, G. 6, B. 1, Tarih: 31.01.1920.

geldiğini vurgulayan Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye adına Lloyd George'un bu sözlerin protesto edilmesini muhafaza-i hukuk cemiyetlerine telgrafla bildirmiştir.¹⁶⁶

8 Ocak 1920 tarihli söz konusu telgraf, Giresun'da çıkan *Gedikkaya* gazetesi tarafından 17 Ocak 1920'de neşredilmiştir. Gazetenin bu haberi üzerine Matbuat-ı Umûmiye Müdüriyeti, bu gibi yayınların halkın meşru protestolarının belli bir merkezden yönlendirildiği izlenimi doğuracağına ve değerini düşüreceğine işaret etmiş, Dâhiliye Nezareti de konu üzerinde hassasiyetle durulması gerektiğini bütün vilâyetlere yazmıştır.¹⁶⁷

Millî Mücadele liderliğinin gösterdiği bu hassasiyet çerçevesinde Anadolu gazetelerinde yapılan yayınlarda, çoğunlukla İtilâf Devletlerinin ve özellikle de gayrimüslim unsurların taşkınlıkları ve haksız uygulamalarına tepki gösterilmiştir. Örneğin Erzurum'da *Albayrak* gazetesi, Ermenilerin Doğu Anadolu'daki toprak talepleri karşısında bölge halkını bilinçlendirecek ve Türk milletinin tarihî haklarını dünyaya gösterecek haber ve yorumlar yayımlamıştır. Hatta denilebilir ki gazetenin varlık sebebi budur.¹⁶⁸ Nitekim gazetenin adının hemen altında "*Vilâyât-ı Şarkıyye Ermenistan Olamaz*" ibaresi hep yazılı durmaktadır.

Albayrak gazetesi, yaptığı yayınlarda Ermenilerin bölgede Türk milletini uyguladıkları mezalimi ve bölgeyle ilgili iddialarının haksızlığını ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁶⁹ Bununla birlikte gazete, sadece Doğu Anadolu'daki durumu değil, güney cephesindeki Fransız işgaline destek veren Ermenilerle ilgili konuları da takip etmiş ve kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır.¹⁷⁰ *Albayrak*'a göre İstanbul'da yaşanan fiilî işgal durumu Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet haklarına, İzmir, Adana ve Antalya gibi şehirlerin işgali ise doğrudan doğruya Türklerin mevcudiyetine vurulmuş bir darbedir.¹⁷¹ Bu işgaller karşısında *Albayrak*, tıpkı *Yenigün* gibi, bölgede Türk milletinin haklarını savunurken tarihî ve istatistiksel bilgileri ortaya koymakta, hukuken bu toprakların Türklere verilmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹⁷²

¹⁶⁶ **ATTB**, s. 162.

¹⁶⁷ **COA**, DH.İ.UM., 20-14, Tarih: H. 07.07.1338/M. 27.03.1920.

¹⁶⁸ Dursun Ali Akbulut, **Albayrak Olayı**, Yayınevi Yok, Erzurum, 1991, s. 4-7.

¹⁶⁹ Bununla ilgili bazı haberler için bkz: "Ermenilerin Hakkımızda Reva Gördükleri Feci Zulümler Tahkikatından", **Albayrak**, (22.04.1919), s. 2; "Ermenilerin Hakkımızda Reva Gördükleri Feci Zulümler Tahkikatından", **Albayrak**, (08.08.1919), s. 2; "Ermenilerin Hakkımızda Reva Gördükleri Feci Zulümler Tahkikatından", **Albayrak**, (21.08.1919), s. 2; "Kafkasya Ermenileri", **Albayrak**, (18.08.1919), s. 2; "Kafkas Haberleri", **Albayrak**, (11.09.1919), s. 2; "Ermeni Vahşetlerinden", **Albayrak**, (21.09.1919), s. 2.

¹⁷⁰ Akbulut, **Albayrak Olayı**, s. 4. Bununla ilgili gazetede yer alan bazı haberler için bkz: "Adana Haberleri", **Albayrak**, (04.09.1919), s. 2; "Adana'da Ermeniler", **Albayrak**, (30.10.1919), s. 1; "Öz Yurtlarımız İçin", **Albayrak**, (06.11.1919), s. 1; "Adana, Urfa, Maraş'ta Neler Oluyor? Fransız Kisvesinde Ermeniler, Milletin Temenni ve Heyecanları", **Albayrak**, (16.11.1919), s. 1.

¹⁷¹ "Vazife Hususunda Hükümet-i Hâzıra", **Albayrak**, (08.08.1919), s. 1.

¹⁷² *Albayrak*'ın 22 Nisan 1919 tarihli nüshasında, "*Şark Vilâyetlerinin Hukukî Vaziyetine Dair Bir İki Söz-6*" başlıklı yazı yayımlanmıştır. Başlıktan da anlaşıldığı üzere bu bir yazı dizisidir. Ancak elimizde *Albayrak* gazetesinin eksiksiz bir koleksiyonu olmaması sebebiyle dizinin diğer yazıları görülemedi. Ancak bu yazı da gösteriyor ki *Albayrak*, bölgede

Albayrak gazetesinin doğu bölgeleri için takip ettiği yayın politikasının aynını, batıda *İzmir'e Doğru* gazetesinde görmek mümkündür. İzmir'in işgalinden sonra işgale karşı bir tepki olarak Balıkesir'de çıkan ve Balıkesir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin binasında yayımlanan¹⁷³ *İzmir'e Doğru*, bölgedeki Yunan faaliyetlerini şiddetle eleştiren haberler yapmıştır.¹⁷⁴ Ayrıca sadece kendi yayınlandığı bölgedeki işgallerle ilgili değil, Anadolu'nun farklı bölgelerinde yaşanan hukuksuz işgallerle ilgili haberler de yapmış ve Türk kamuoyunu canlı tutmaya çalışmıştır.¹⁷⁵

Millî Mücadele hareketinin sesi olarak 14 Eylül 1919'da Sivas'ta yayın hayatına başlayan *İrade-i Milliye* gazetesinin haber ve yorumlarında, mütarekeden itibaren yaşananların bir panoraması sunulmakta ve işgallere bir tepki olarak ortaya çıkan millî hareketin gerekçeleri izah edilmektedir. Bu cümleden olarak gazetenin ilk nüshasında, Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi'nde yaptığı açılış konuşmasına yer verilmiştir. Söz konusu konuşmada Mondros Mütarekesi'nden itibaren yaşananları izah eden ve milletin âdil bir barış beklentisiyle 30 Ekim 1918'de mütarekeyi imzaladığını belirten Mustafa Kemal Paşa, mütareke hükümlerinin her gün suistimâl edildiğini, İtilâf Devletlerinden güç alan gayrimüslim unsurların milletin haysiyetini ihlâl eden çılgınca hareketlere giriştiğini vurgulamıştır. Batıda Yunanların, doğuda ise Ermenilerin katliam siyaseti izlediklerini ve hatta Karadeniz sahillerinde bir Pontus krallığı hayalinin dahi kurulduğunu söylemiştir. Bütün bu gelişmeler karşısında hilâfet merkezinin ve devlet kalbi olan sarayın işgal altında olduğu, hükümetin ise teslimiyetçi politikalar izlediği ve bundan dolayı Millî Hareket'in ortaya çıktığı detaylıca açıklanmıştır.¹⁷⁶

İrade-i Milliye'nin aynı nüshasında, İsmail Hami (Danişmend) imzasıyla yayımlanan "*Harekât-ı Milliyenin Esbâbi*" başlıklı yazıda da millî hareketin neden ortaya çıktığı açıklanırken Mondros Mütarekesi'nden sonra yaşanan gelişmelerin geniş bir değerlendirmesi yapılmıştır. Savaş yıllarında Arap coğrafyasının elden çıktığının, ancak Türklerin çoğunlukla yaşadıkları anayurtlarının, yani Anadolu'nun tamamen müdafaa ve muhafaza edildiğinin altı çizilmektedir. Bu sebeple hükümetin Wilson esaslarına dayanarak barış istediği hatırlatıldıktan sonra, imparatorluğun kaybettiği toprakların "*fidye-i necat*" için yeterli olduğu, ancak İtilâf Devletlerinin bununla yetinmeyip Anadolu'nun muhtelif yerlerini işgal ettikleri belirtilmektedir. Dahası, gerçekleşmiş olan

Türklerin haklarını korumak konusunda uluslararası kamuoyuna da hitap edecek şekilde sistematik bir yayın politikası yürütmeye çalışmıştır. Bkz: "Şark Vilâyetlerinin Hukukî Vaziyetine Dair Bir İki Söz-6", *Albayrak*, (22.04.1919), s. 1.

¹⁷³ Coşar, a.g.e., s. 25.

¹⁷⁴ Söz konusu haberlerden bazıları için bkz: "Yunan Taarruz ve Vahşetleri", *İzmir'e Doğru*, (16.11.1919), s. 1; "Garbi Trakya'da Vaziyet", *İzmir'e Doğru*, (11.12.1919), s. 1; "Yunan Vahşetleri", *İzmir'e Doğru*, (11.12.1919), s. 2; "İzmir Metropolidinin Şenaatleri", *İzmir'e Doğru*, (20.12.1919), s. 2; "İzmir'de Yunan Tazyikatı", *İzmir'e Doğru*, (20.12.1919), s. 2; "Yunan Tahrîkâtı", *İzmir'e Doğru*, (24.12.1919), s. 1.

¹⁷⁵ Bu yöndeki bazı haberle için bkz: "Ermenilerin Kürtlere Müracaatı", *İzmir'e Doğru*, (20.11.1919), s. 2; "Antep'teki Ermeniler", *İzmir'e Doğru*, (27.11.1919), s. 2; "Adana'nın Mukadderatı", *İzmir'e Doğru*, (04.12.1919), s. 2; "Adana'da Ermeni Mezâlimi", *İzmir'e Doğru*, (04.12.1919), s. 2; "Adana Ahvâli", *İzmir'e Doğru*, (27.12.1919), s. 1.

¹⁷⁶ "Kongrenin İn'ikâdi Günü Kongre Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Tarafından İrad Olunan Nutk-ı İftitâhî", *İrade-i Milliye*, (14.09.1919), s. 2-3.

bu işgallere ek olarak 1916 yılındaki taksim projelerinin hayata geçirilmek istendiği, bu bağlamda Doğu vilâyetlerinin Ermenilere verilmesinin kararlaştırıldığı vurgulanmaktadır. Görüldüğü üzere mütarekenin imzasından Eylül 1919 tarihine kadar olan süredeki gelişmelerin çok yakından takip edildiği bu tespitlerden anlaşılmaktadır.¹⁷⁷

1.4. Bir Dış Politika Enstrümanı Olarak İç Siyaset

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Türk basınında özellikle Birinci Dünya Savaşı'yla ilgili çok ciddi bir muhasebeye girilmiştir. Şüphe yok ki yakın geçmişe yönelik bu muhasebe, artık kalıcı bir barışın tesisinin beklendiği bir dönemde geleceğe de teşmil edilecektir. Bu sebeple mütarekeye yönelik ilk değerlendirmeler yapıldıktan hemen sonra, Osmanlı basınında uluslararası dengelerin nasıl şekillendiğine, savaş sonrasında yükselen milliyet prensibi, millî hâkimiyet gibi değerlere, Osmanlı Devleti'nin içeride uygulaması gereken idarî usullere yönelik esaslı yaklaşımlar geliştiği görülmektedir. Mondros Mütarekesi'nin hemen akabinde ortaya çıkan bu yaklaşımlar, savaş sonrasında iyimser havasının yerini gittikçe endişeye bıraktığı bir ortamda şekillenmiştir.

Yapılan yorumlarda İttihatçı politikalara karşı eleştirel bir tutumun büyük oranda gazetelere hâkim olduğu görülmektedir. Ayrılıkçı Rum ve Ermeni hareketlerinin yükselişe geçtiği ve ülke bütünlüğünü tehdit ettiği bu dönemde, iç politikada ve idarede yapılacak değişikliklerle devletin varlığının korunabileceği düşünülmektedir. Bu sebeple mütareke döneminde gazetelerin ortaya attığı gelecek tasavvurlarını sadece iç politik tercihler olarak değil, hem ülke içindeki gayrimüslimlerin ayrılıkçı hareketlerinden doğacak zararları önleyici bir tedbir, hem de İtilâf Devletleriyle yapılacak barış antlaşmasına yönelik bir hazırlık olarak görmek gerekir.

1.4.1. Mütarekeden Sonra İttihatçılara Yönelik Eleştiriler

Bilindiği üzere 1913 yılındaki Babıâli Baskını'ndan itibaren Osmanlı Devleti'nin idaresi, tamamen İttihat ve Terakkî Fırkası'nın eline geçmiştir. İttihatçı idare, 1918 Eylül'ünde Bulgar cephesinin çökmesinden sonra artık mağlubiyetin kaçınılmaz olduğunu görmüş ve münferit bir mütarekenin yapılabilmesi için Ekim ayında iktidardan çekilmiştir.¹⁷⁸ Bundan sonra İttihatçılar ve İttihatçılık, yüksek sesle eleştirilmeye başlanmıştır. Mütarekeyi takip eden günlerde önde gelen İttihatçı liderlerin yurdu terketmeleri sebebiyle yükselen İttihatçı eleştirileri zaman içinde azalsa da, Anadolu hareketinin ortaya çıkmasıyla İttihatçılık, bir itham olarak Millî Mücadele'ye muhalefet eden çevrelerce tekrar gündeme gelmiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁷ İsmail Hami, "Harekât-ı Milliye'nin Esbâbı", **İrâde-i Milliye**, (14.09.1919), s. 1-2.

¹⁷⁸ Yalman, **Gördüklerim ve İşittiklerim**, s. 376.

¹⁷⁹ İngilizler de Anadolu hareketini İttihatçı olarak gören değerlendirmeler yapmışlardır. Bkz: Ali Satan, **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 34.

İttihat ve Terakkî'yi eleştirenlerin başında, *Alemdâr* gazetesi ve onun başyazarı Refi Cevat gelmektedir. *Alemdâr* gazetesi Birinci Dünya Savaşı'nda olup bitenlerin ve bu arada Ermeni tehcirinin müsebbibi olarak İttihat ve Terakkî iktidarını görmektedir.¹⁸⁰ 16 Aralık 1918 tarihli *Alemdâr*'da Refi Cevat, milletvekili seçimlerini konu aldığı başyazısında, İttihatçıların, tıpkı Fransız İhtilali'nde jakobenlerin yaptığı gibi insanları ya kendilerinden olmak yahut ölmek seçenekleriyle karşı karşıya bıraktıklarını yazmaktadır. Yazar, Meşrutiyet'i bir despotizme dönüştüklerinden dem vurarak İttihatçıları eleştirmektedir.¹⁸¹

Refi Cevat 17 Aralık 1918 tarihli yazısında ise savaşa girilmesini, hele de bunun Almanya safında gerçekleşmesini tenkit etmektedir. Yazara göre bu savaşa girmek hatadır. Hele ki "*dünya barışını devamlı tehdit eden*" bir güce, Almanya'ya karşı çıkararak ulvî bir gaye taşıyan İngiltere'ye yahut tarihî ve kültürel yakınlığımız olan Fransa'ya karşı savaştığımız şiddetli eleştiriler getirmektedir. Bu noktada Refi Cevat'a göre iki suçlu vardır; bunlardan biri Alman imparatoru, diğeri İttihatçı kadrolardır.¹⁸²

Meclis görüşmelerinin aktarıldığı bir başka haberde, Hariciye Nazırı'nın tespitleri okurlarla paylaşılmıştır. Buna göre Osmanlı, hiç gereği yokken İttihatçılar tarafından Birinci Dünya Savaşı'na sürüklenmiştir. Daha önce Trablusgarb ve Balkan Savaşlarında zaten yıpranmış olan devlet ve toplum, bu büyük savaşta daha feci bir biçimde kaynaklarını tüketmiştir. Millettin hem beşerî hem iktisadî sermayesi bu savaşta harcanmasına rağmen Müttefikler'den gelen münferit sulh teklifleri reddedilmiştir. Dahası içeride müslim-gayrimüslim bütün vatandaşlara türlü zulümler edilmiştir.¹⁸³ *Alemdâr* gazetesinin benzer eleştirileri ilerleyen aylarda sık sık tekrar ettiğini gösteren pek çok örnek görülmektedir. *Alemdâr*'ın Sivas Kongresi'nden ve Damat Ferit hükümetinin istifasından sonra Anadolu hareketini İttihatçılıkla suçlamaktan kısa bir süreliğine de olsa vazgeçmesi ise kayda değer bir noktadır.

Peyâm-Sabah gazetesi, benzer eleştirilerin sıkça dile getirildiği bir diğer gazete olarak öne çıkmaktadır. Ali Kemal, Almanların desteğiyle ülkeyi kontrol altına alan İttihatçıların, Birinci Dünya Savaşı'na girişin esas mesulleri olduğunu, "*ekalliyet-i mütegalibe*" olarak tanımladığı bu yapının hâlen varlığını devam ettirmeye çalıştığını ve milleti medenî devletler karşısında boynu bükük bıraktığını sert bir dille yazmaktadır. Başta İngiltere olmak üzere İtilâf Devletlerinin bu durumun farkında olduklarını belirten yazar, Türk milletinin günahının ise bu yapıyı iktidardan uzaklaştıramaması olduğunu iddia etmektedir.¹⁸⁴

¹⁸⁰ "Gördüklerimiz ve İşittiklerimizden", *Alemdâr*, (15.12.1918), s. 3.

¹⁸¹ Refi Cevat, "Mebusâna Dair" *Alemdâr*, (16.12.1918), s. 1.

¹⁸² Refi Cevat, "Mesûl-i Hakiki", *Alemdâr*, (17.12.1918), s. 1.

¹⁸³ "Meclis-i Mebusân", *Alemdâr*, (22.12.1918), s. 2.

¹⁸⁴ Ali Kemal, "Türklerin Günahı Nedir", *Peyâm-Sabah*, (09.01.1920), s. 1.

İttihatçıların eleştirilmesi konusunda *Alemdâr* ve *Peyâm-Sabah* yalnız değillerdir. *Vakit*, bu iki gazeteye nispetle daha mutedil bir dille İttihatçıları eleştirmektedir. Enver, Cemal ve Talat Paşaların yurdu terketmelerinin son derece eleştirel bir üslupla verildiği bir haberde, bu isimler dört sene boyunca ülkeyi yanlış istikamette inat ve cehaletle sürüklemekle itham edilmişlerdir. Satı Bey tarafından kaleme alınmış olan “*Fırkacılık ve Ahlâk*” başlıklı başyazıda, geride kalan on yıl içinde particiliğin bütün toplumu ve hassaten gençliği sardığı, bu sebeple parti menfaati karşısında ahlâkî düsturların terkedildiği ve bunu bilhassa İttihatçıların yaptığı ifade edilmiştir.¹⁸⁵

Ahmet Emin, mütarekeden az evvel Talat Paşa’yla, yazılmamak kaydıyla yaptığı bir konuşmayı 6 Kasım 1918 tarihli *Vakit*’te yayımlamıştır. Buna göre Talat Paşa, kısa bir süre içinde tarafsız bir hükümete yerlerini bırakmaya hazırlandıklarını, düşmanlık besleyenlerin Divân-ı Âlî’de kendilerini yargılamak isteyeceklerini ve böyle bir durumda tekrar çetecilik yapmak zorunda kalacaklarını, fakat memleketin bunu kaldıramayacağını söylemiştir. Bundan dolayıdır ki Talat Paşa, kendilerinden sonra hükümete gelecekler arasında İttihatçı bakanların olmasını isteyecektir. Ahmet Emin, Talât Paşa’nın vatanperver birisi olduğunu, ancak bu örnekte de görüleceği gibi particilik için içine girdiğinde tavrının değiştiğini yazmaktadır. Yazara göre “*Memleketin çeteciliğe tahammülü olmadığını, fakat mevkiini kaybettiği takdirde çeteciliğe başlayacağını bir cümlede söyleyen adam, mensup olduğu çetenin hayır ve şerrini memleketin hayır ve şerrinden yüksek tuttuğunu itiraf etmiş oluyordu.*” Enver Paşa’nın, Talat Paşa’ya yazmış olduğu mektupta, eskisi gibi vatana hizmet etmek için sırası geldiğinde geri döneceğini söylemesi üzerine yazar, Enver Paşa’yı “*bütün hayat-ı askeriyesinde Napolyon oyunu oynayan harîs-i ikbâl bir adam*” olarak nitelmiştir. Başyazıdaki bu eleştiriler, ilk sayfada verilen haberlerle de devam ettirilmiştir. Enver Paşa’nın Napolyon olma sevdası, Cemal Paşa’nın Suriye’deki faaliyetleri kıyasıyla eleştirilmiştir.¹⁸⁶

Hâdisât gazetesinin, kategorik olarak İttihat ve Terakkî’ye karşı olmadığı, ancak bu partinin izlemiş olduğu politikaları eleştirmekten de geri durmadığı görülmektedir. Süleyman Nazif, İttihat ve Terakkî Fırkası’nın feshedilmesi üzerine kaleme aldığı yazıda, bu partinin Meşrûtiyet’in ilânı sırasında çok önemli işler yaptığını, ancak kendisinden beklenen başarıyı göstermek bir yana yaptığı hatalarla dine ve vatana çok büyük zararlar verdiğini ifade etmiştir:

İttihat ve Terakkî [...] nâ-chiller elinde yavaş yavaş bir silah-ı şekâvet oldu. İlimsiz beyinlerle beyinsiz kafalar, şu müessese-i târihiyyeyi kendi keyiflerine göre idare etmeye başladıkları günden itibaren her gün İttihat ve Terakkî bir derece daha düşüyor ve düştüğü girdap izmihlâle Hazret-i Muhammed’in diniyle Sultan Osman’ın devletini de beraber çekiyordu. Bunların hepsi hulûs-ı niyetten mahrum idi diyemem. Hayır, içlerinde vatanperver ve menâfi-i şahsiyeden mütecerred adamlar herhalde birden, beşten ziyade idiler. Fakat bunlar kendi hesaplarına yağmagir olsalardı bile, yine bu biçare ümmete bundan ziyade fenalık edemezlerdi.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Satı, “Fırkacılık ve Ahlâk”, *Vakit*, (05.11.1918), s. 1.

¹⁸⁶ Ahmet Emin, “Çetecilik Emelleri”, *Vakit*, (06.11.1918), s. 1.

¹⁸⁷ Süleyman Nazif, “Bir İnfisah”, *Hâdisât*, (03.11.1918), s. 1.

Süleyman Nazif, bu eleştirilerine rağmen başka bir yazısında, üstü kapalı ve oldukça edebî bir üslup kullanarak Birinci Dünya Savaşı'nın sorumluluğunu sadece İttihatçı idarecilere yüklemenin insafsızlık olacağını, savaş boyunca pek çok kişinin süreci desteklediğini, savaşın başlangıcında ve ilerleyen safhalarında özellikle Rus tehdidine karşı haklı bir mücadele verildiğini ve sonunda başarı kazanılacağına inanıldığını yazmıştır.¹⁸⁸

Hâdisât, İttihat ve Terakkî erkânının yurtdışına çıkışlarıyla ilgili ilk haberi 4 Kasım 1918 tarihinde vermiş,¹⁸⁹ 5 Kasım 1918 tarihli nüshasında ise daha ayrıntılı bilgiler aktarmıştır, ancak firarilerle ilgili olumsuz bir yorumda bulunmamıştır.¹⁹⁰ Enver Paşa'nın İzzet Paşa'ya bıraktığı mektup ise 14 Kasım 1918 tarihli *Hâdisât*'ta yayımlanmıştır.¹⁹¹ Bu haberlerde Enver Paşa'yı hedef alan yorumlarda bulunulduğu dikkat çekmektedir. Örneğin Talât ve Cemal Paşalar, yazdıkları mektuplarda ülkenin içinde bulunduğu buhranlı durum geçer geçmez döneceklerini ve gerekirse iktidarları süresince yaşananların hesabını mahkemeler huzurunda vereceklerini belirtmişlerdir. Enver Paşa ise Kafkasya'ya geçerek hizmetlerine burada devam edeceğini yazmıştır. Bu tavrı nedeniyle *Vakit* gazetesinde “*Napolyon oyunu oynayan harîs-i ikbâl bir adam*” olarak nitelenen Enver Paşa, *Hâdisât* tarafından ise “*mecnun*” ilân etmiştir.¹⁹²

Hâdisât gazetesi, savaş yıllarında işlenen suçların süratle cezalandırılmasının hem iç idare hem de dış ilişkiler konusunda bir rahatlama sağlayacağını belirtmektedir.¹⁹³ Bu bağlamda Âyan Meclisi Reisi Ahmet Rıza Bey'in *Petit Parisien* gazetesine yaptığı açıklamaları sütunlarına taşıyan *Hâdisât*, savaşın sorumlusunun İttihatçı liderler olduğunu vurgulamıştır. Bu açıklamada dikkati çeken nokta, Enver Paşa'nın savaşın esas sorumlusu olarak öne çıkarılmış olmasıdır. Ahmet Rıza Bey şunları söylemiştir:

Halk arasında tahkikatta bulununuz. İlân-ı harp etmiş olanın Enver olduğunu göreceksiniz. Enver hiçbir vakit Fransa'ya alenen ilân-ı harbe cesaret edemez idi. Zira böyle bir harekette bulunacak olsa derhâl halkın kıyam edeceğini pekâlâ bilirdi. Fakat Enver ittifak oyunu ile hiçbir zaman düşman olmamış olan iki milleti yekdiğerine karşı saldırmaya muvaffak olmuştur.¹⁹⁴

Mütareke sonrası dönemde *Yeniğün* gazetesi, İttihatçılığın nispeten korunmaya çalışıldığı bir mecradır. Kendisi de bir İttihatçı olan Yunus Nadi, *Yeniğün* gazetesinde 1 Kasım 1918 tarihli başyazısını İttihat ve Terakkî'nin kongresine ayırmıştır. Yunus Nadi bu yazısında İttihat ve Terakkî'nin yanlış politikalar takip etmiş olabileceğini, ancak bütün İttihatçıların suçlu

¹⁸⁸ Süleyman Nazif, “Harpten Mesûl”, *Hâdisât*, (07.11.1918), s. 1.

¹⁸⁹ “Evvelki Gün Firar Edenler”, *Hâdisât*, (04.11.1918), s. 1.

¹⁹⁰ “Firarlar Meselesi”, *Hâdisât*, (05.11.1918), s. 1.

¹⁹¹ “Enver Paşa'nın Meşhur Mektubu”, *Hâdisât*, (14.11.1918), s. 1.

¹⁹² “Enver Paşa'nın Meşhur Mektubu”, *Hâdisât*, (14.11.1918), s. 1.

¹⁹³ “Vaziyet-i Umûmiye-i Siyâsiye”, *Hâdisât*, (27.11.1918), s. 1.

¹⁹⁴ “Ahmet Rıza Bey'in Beyânatı”, *Hâdisât*, (15.12.1918), s. 1.

adedilmesinin doğru olmayacağını söylemektedir.¹⁹⁵ Buna benzer bir başka yazısında Nadi, İttihat ve Terakkî'nin zamanında bazı yanlış politikalar izlemiş ve bazı yanlış uygulamalar yapmış olabileceğini, ancak bundan hareketle şimdi İttihatçılara karşı benzer hatalara düşülmemesi gerektiğini yazmaktadır.¹⁹⁶ *Yenigün* gazetesinin bu çizgisi, Enver, Cemal ve Talat Paşaların yurtdışına çıkmaları¹⁹⁷ ve İttihat ve Terakkî'nin son kongresi hakkındaki haber ve yorumlarda¹⁹⁸ devam etmektedir.

Yunus Nadi'nin "*Artık Bu Kadarı Ayıp*" başlıklı yazısı, bu dönemde İttihatçılara yönelik eleştirilerin şiddetini ve bunlar karşısında *Yenigün*'ün duruşunu daha net bir biçimde göstermektedir. Yunus Nadi bu yazıda, Sabah gazetesinde yayımlanmış olan bir telgrafi eleştirmektedir. Söz konusu telgrafi nakleden Nadi, bu telgrafın gerçek olamayacağını ve bu uydurma telgrafi yayımlamanın vatana, millete zarar verecek, kabul edilemez bir sorumsuzluk olduğunu söylemektedir. Sabah gazetesinin yayımladığı ve Yunus Nadi'nin eleştirdiği telgraf, Talat Paşa tarafından İttihat ve Terakkî'nin Malatya kulübüne gönderilmiştir. Telgrafta Talat Paşa, Merkez-i Umumî'nin, kanlı katillerden oluşan çetelerle bir mukavele yaptığını, buna göre söz konusu çetelerin tehcir edilen Ermenileri öldürdüğünü ve mallarının yarısının Merkez-i Umumî'ye, diğer yarısının çete mensuplarına kaldığını bildirmektedir. Ayrıca Malatya bölgesine sevk edilmiş olan Ermenilerin, "*maddî ve manevî sorumluluğu Talat Paşa'ya ait olmak üzere*" imha edilmeleri istenmektedir. Yunus Nadi, işte bu haberi eleştirmekte, böyle bir uydurma telgrafi düşman gazetelerinin bile neşretmekten çekineceğini söylemekte, konunun tamamen politik çekişmelerden kaynaklandığını iddia etmektedir.¹⁹⁹

İlginçtir ki bu dönemde İttihatçılara karşı en korumacı yayınlar İslâmcı bir dergi olan *Sebilürreşâd*' dan gelmiştir. Mütarekeden hemen sonra bu dergide yayımlanan bir yazıda, gazetelerde ağırlıklı olarak sâbık hükümetin hatalarının ortaya döküldüğünü, kendilerinin bu hataları öne çıkarmaktan çok mevcut hükümete yol gösterecek bir siyasî perspektif geliştirmek istediklerini yazmıştır. Yazar, bizzat kendi şahit olduğu kadarıyla İttihat ve Terakkî Cemiyeti'yle liderlerine İslâm âleminde büyük bir teveccüh olduğunu yazmaktadır: "*Şu kadar diyebilirim ki iki sene mütemediyen İslâm muhitlerinde dolaştığım sıralarda –ki o esnada Balkan Muharebesi devam ediyordu- Müslümanların âmâk-ı kalbindeki bu muhabbeti, bu irtibatı fiilen müsbet bir hâlde gördüm.*"

Bu tespiti bir örnekle açıklayan yazar, elli milyonluk Hint Müslümanları nezdinde "*mâruf ve muteber*" bir liderle aralarında geçen konuşmayı şu cümlelerle ortaya koymaktadır:

¹⁹⁵ Yunus Nadi, "Mühim Bir İçtimâ: İttihat ve Terakkî Kongresi", *Yenigün*, (01.11.1918), s. 1.

¹⁹⁶ Yunus Nadi, "Dün ve Bugün", *Yenigün*, (15.11.1918), s. 1.

¹⁹⁷ "Enver ve Cemal Paşalar Kaçtı mı?", *Yenigün*, (04.11.1918), s. 1.

¹⁹⁸ "İttihat ve Terakkî'nin Son Kongresi", *Yenigün*, (05.11.1918), s. 1.

¹⁹⁹ Yunus Nadi, "Artık Bu Kadarı Ayıp", *Yenigün*, (17.12.1918), s. 1.

‘İttihatçıları neden bu kadar çok seviyorsunuz, bunun sebebi ne olabilir?’ dedim. Cevap olarak dedi ki: ‘Osmanlı inkılâbından sonra bu cemaatin dinsiz, imansız, Frenkmeşrep kimseler olduklarını işittik. Hakan-ı mahlû’u evvelce ziyadesiyle sevdiğimiz için, kendisinin bi-gayr-i hakkın hal’ edildiğine kanaat hâsıl ettik. Bunun için hal’inden iki sene sonraya kadar da bütün Hindistan muhit-i İslâmîsinde Cuma hutbesini yine onun namına okuttuk, ve yeni halifeye biat etmekte tereddüt ettik. Vaktâ ki İttihat ve Terakkî’nin İslâmî bir siyaset takip etmekte olduğunu gördük, o günden itibaren Sultan Mehmet Hân-ı Hâmis’e biat ettik ve hutbeyi onun namına çevirdik. Bu esbaba binâen İttihâdiyyünü severiz ve onlara elimizden geldiği kadar da yardım etmeyi İslâmî bir vazife biliriz.

Mütareke sonrasında İttihatçılara yönelik çetecilik yaptıkları, muhalefeti zorla susturdıkları, Birinci Dünya Savaşı’nda İtilâf Devletleriyle savaştıkları gibi gerekçelerle dillendirilen eleştirilere karşı *Sebilürreşâd*, ilgi çekici biçimde İttihatçılara yakın bir yaklaşım içindedir. Yazıda İttihatçılara yöneltilen en büyük eleştiri, İslâm dünyasında var olan maddî ve manevî kudreti, Osmanlı’ya karşı gösterilen teveccühü yeteri kadar kullanamadıkları içindir: “*İşte âlem-i İslâm’ın bizim hakkımızdaki hissiyâtı bu merkezde iken vâesefâ ki bu âna kadar İslâmiyet’in manevî kuvvet ve kudretini genç Osmanlılar –hatta İttihatçılar- lâyıkıyla bir türlü anlayamamışlar ve bu ilâhî kuvvetle neler yapılabileceğini hakkıyla bilmemişlerdir.*”²⁰⁰

Anadolu’daki Millî Hareket, özellikle başlangıç aşamasında sıklıkla İttihatçılıkla itham edilmiştir. Esasen Millî Mücadele’yi organize eden, halkı harekete geçirerek mücadeleye dinamizm katan ana aktörler İttihatçılardır. Ancak yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere İttihatçılara yönelik olumsuz yaklaşımlar, Millî Mücadele’nin lider kadrolarının, kendilerini İttihatçılardan ayırtmalarına yol açmıştır.²⁰¹ Bu durum Anadolu basını tarafından zaman zaman yorumlara konu edilmiş ve bu hareketin İttihatçılıkla alâkası olmadığı vurgulanmıştır. Örneğin *Albayrak* gazetesinin, 31 Ağustos 1919 tarihli nüshasında yayımlanan bir köşe yazısında, İstanbul gazetelerinden bazılarının -bunların sayılarının üçü geçmediği ifade edilerek sadece *Sabah* gazetesinin ismi zikrediliyor- Anadolu hareketini İttihatçı bir oluşum olarak itham etmeleri eleştirilmektedir. Bilhassa Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey’in şahsen müdafaa edildiği yazıda, Anadolu hareketinin, tamamen millî iradenin temsilcisi olduğu ve Erzurum Kongresi’nin bu iradeyi temsil ettiği belirtilmiştir.²⁰² Buna benzer bir başka yazıda ise Damat Ferit Paşa’nın ve Venizelos’un, İtilâf Devletleri nezdinde yaptıkları girişimlerle, “*harekât-ı milliye*”nin arkasında İttihatçıların olduğunu iddia ettikleri hatırlatılarak, bu hareketi doğuran itici gücün İttihatçılık değil, milletin hukukunun ve bağımsızlığının korunması gayesi olduğu vurgulanmaktadır.²⁰³

Bu dönemde İttihatçılara yönelik eleştirilerin sadece politik birtakım ayrışmalardan kaynaklandığını düşünmek hatalı olur. İttihatçıların ve onların yürüttüğü politikaların

²⁰⁰ S. M. T., “Osmanlı-İtilâf Münâsebât-ı Müstakbelesi”, *Sebilürreşâd*, (07.11.1918), C. 15, S. 377, s. 250-251.

²⁰¹ Sivas Kongresi’nde İttihat ve Terakkî’nin canlandırılmayacağına dair yemin edilmiştir. Bkz: Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 86.

²⁰² “Millî Hareketler Hakkında”, *Albayrak*, (31.08.1919), s. 1.

²⁰³ “İttihatçılık İddiaları”, *Albayrak*, (23.10.1919), s. 1.

eleştirilmesinde, İtilâf Devletlerine karşı, savaşın sorumluluğunun bu kadrolara yüklenmesi gayesi önemli bir paya sahiptir. Ahmet Emin'in 4 Kasım 1918 tarihli yazısı, bu durumu gösteren iyi bir örnektir. Yazar, savaş kabinelerinin yargılanma talebine ilişkin olarak yaptığı değerlendirmesinde, mazide yapılmış hatalar varsa bunların, toplumsal ahenk ve ittihadı bozmadan araştırılıp yargılanması gerektiğini yazmıştır. Yazar, dışarıdan bir baskı gelmeksizin böyle bir yargılamanın olumlu sonuçlar doğuracağı düşüncesindedir. Böyle bir yargılama, “*yapılan işlerden bir millet sıfatıyla bizi mesul görmeyiniz*” deme imkânı doğuracaktır. Hatalı ve yolsuz işlerin bu şekilde yargılanması ile bütün bir millet yerine suçlular cezalandırılacaktır. Eğer bu yapılmazsa, bilhassa Amerika tarafından, Ermeni meselesi münasebetiyle acı sözlere ve muamelelere muhatap olunabilir. Bu konuda doğu vilayetlerinde yaşayan, birbirinden nefret ettikleri için çatışan halkın durumu anlaşılabilir ve anlatılabilir bir keyfiyettir. Ancak hükümet ve bürokrasi tarafından alınan ve icra edilen kararlar neticesinde zarar gören Ermeniler sebebiyle mesul olanların yargılanmasında fayda vardır. Böylece İttihat ve Terakkî içinde olup mesuliyeti olmayan masum kişiler de aklanmış olacaktır. Fakat burada yine dikkat edilmesi gereken husus, keyfi ve hukuksuz işleri yargılarken keyfi ve hukuksuz bir yola müracaat edilmemesidir.²⁰⁴

Yenigün gazetesi bu konuda *Vakit*'e yakın bir çizgi takip etmektedir. Bazı Rum gazetelerinin Türkler aleyhine yaptıkları neşriyatı haberleştiren *Yenigün*, söz konusu gazetelerin, savaş yıllarında yapılan ve mütareke döneminde konuşulmaya başlanan suiistimalleri, suçlu kişiler yerine bütün Türk milletine mâl etmeye çalıştıklarını vurgulamaktadır. *Yenigün* gazetesi de *Vakit* gibi savaş yıllarında yaşanan suiistimallerin bütün millete mâl edilmesine karşı çıkmaktadır.²⁰⁵ *Vakit* ve *Yenigün* arasındaki fark ise, *Vakit* gazetesinin yapılan suiistimallerin müsebbibi olarak İttihatçıları daha açık bir biçimde ifade etmesine rağmen *Yenigün* gazetesinin faillerin kimliği konusunda sessiz kalmasıdır.

Alemdâr gazetesi de İttihatçıları eleştirmekle birlikte hükümetin hatalarından dolayı milletin suçlanmaması gerektiğini savunmaktadır. Meselâ Ermenice yayımlanan bir gazeteye dayandırılarak yayımlanan bir haber bunun güzel bir örneğidir. Bu habere göre Talat adında genç bir Türk mühendis, Zor taraflarında, güzel bir Ermeni kızını hayatını kurtarmak üzere imam nikâhıyla yanına almıştır. O bölgeden çıkıp güvenlik problemi ortadan kalkınca nikâhını bozmuş ve üç sene kardeş gibi kızı korumuştur. Yakın zamanda kızı getirip patrikhaneye teslim etmiştir. *Alemdâr* bu olayı anlattıktan sonra şu yorumu yapmaktadır: “*Şu küçük hikâye de ispat eder ki, İttihat ve Terakkî hükümeti zamanında icra edilen cinayat ve fecayi bütün Türklere râci değildir. Üç beş haydudun işidir.*”²⁰⁶

²⁰⁴ Ahmet Emin, “Maziye Ait Hesaplar”, *Vakit*, (04.11.1918), s. 1.

²⁰⁵ “İzmir’de Rum Gazetelerinin Tahrikâtı”, *Yenigün*, (06.11.1918), s. 2.

²⁰⁶ “Cani Kimlerdir?”, *Alemdâr*, (30.12.1918), s. 2.

1.4.2. Osmanlı Basınının İç İdareye Dönük Gelecek Tasavvurları

Millî Mücadele döneminde, iç politikanın, idarî düzenin ve hatta rejimin bile birer dış politika enstrümanına dönüştüğü iddia edilebilir. Zira Mondros Mütarekesi'nden sonra Türk basınında tartışılan iç politika gündemlerinin, hâkimiyet prensiplerinin ve rejim tercihlerinin hemen tamamı, uluslararası ilişkilerin bir parçası olarak ele alınmış ve bu bağlam içinde değerlendirilmiştir. Birlik, beraberlik ve millî vakarın muhafaza edilmesine yönelik tavsiyeler ortak olmakla beraber,²⁰⁷ bu yeni dönemde toplumsal yapının nasıl şekillenmesi gerektiği, dış politikada makro hedeflerin neler olacağı ve rejim ile ilgili farklı yorumların Türk basınına yansdığı görülmektedir.

Dönemin Türk gazetelerinde dile getirilen ortak tespit, Büyük Savaş sonrasında bütün dünya için “*yeni bir dönem*”in başladığıdır. Yunus Nadi, mütarekeden kısa bir süre sonra kaleme aldığı bir yazısında, bu yeni dönemin temel değerleri üzerinde durmuştur. Nadi, Rusya başta olmak üzere Bulgaristan, Avusturya-Macaristan ve Almanya’da eski idarelerin, tahtların ve hükümdarların tamamen değiştiğini vurguladıktan sonra, artık millet egemenliğine dayanan, parlamentonun esas kabul edildiği cumhuriyet ve sosyalizm düzenlerinin kurulduğunu söylemiştir. Barışseverlik, gizli antlaşmalara aleyhtarlık ve silahların sınırlandırılması gibi konular, yeni kurulan hükümetlerin benimsediği eğilimlerdir. Sosyalist yaklaşımların iktisadî eşitlik öngördüğü bu yeni dönemde toplumsal yapılarda da hukukî bakımdan eşitliğin olduğu, her türlü imtiyazın kalktığı bir düzen ortaya çıkarılmak istenmektedir.²⁰⁸ Bu büyük inkılâptan Osmanlı’nın da etkileneceğini söyleyen Nadi, şunları yazmaktadır:

İşte şimdi biz de bütün zaruret ve mübremiyet ile böyle bir inkılâp hengâmesi içinde bulunuyoruz. Evvelâ ortalıkta hükümfermâ olan ve gittikçe de büyük kuvvetle hükümfermâ olup gideceği tahmin olunabilen prensiplere nazaran [...] varlığımızın dahl ve taarruzdan vikâyesi pekâlâ mümkündür. Pek mâruf tabirimizdir: Ağlamayan çocuğa meme verilmez. Saniyen devletçe asrın istediği şekilleri kabul etmeye, kabul etmek için de onları takdir ve temyiz etmeye mecburuz.

Yunus Nadi, şimdilik bahsetmiş olduğu bu ilerlemeye hükümetin ayak uydurmadığını söyleyerek “*bu hâl böyle devam edecek değildir, bugün değilse elbette yarın zamanın istediği ve gösterdiği ciddi ve faal hayata biz de gireceğiz.*” demiştir.²⁰⁹

“*Zamanın icapları*”na uymak konusunda Türk basınında var olan mutabakat, “*zamanın icapları*”nın ne olduğu meselesinde kaybolmaktadır. Örneğin iç politikada, Meşrutiyet’in önemli tartışmalarından olan Osmanlıcılık, Türkçülük ve İslâmcılık düşüncelerinden hangisinin tatbik edileceği noktasında farklı yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Ayrıca bu dönemde Osmanlıcılık, Türkçü yahut İslâmcı yaklaşımlara yeni anlamlar yüklendiği söylenebilir.

²⁰⁷ Bu yöndeki yaklaşımların görülebileceği bazı değerlendirmeler için bkz: Ahmet Emin, “Ziyâ Yerine Sis”, **Vakit**, (07.11.1918), s. 1; Yunus Nadi, “Fazla Siyaset”, **Yenigün**, (28.11.1918), s. 1.

²⁰⁸ Yunus Nadi, “Siyaset”, **Yenigün**, (18.11.1918), s. 1.

²⁰⁹ Yunus Nadi, “Büyük İnkılâp”, **Yenigün**, (22.11.1918), s. 1.

Alemdâr gazetesi, Refi Cevat'ın kaleminden çıkan bir makalede, Osmanlı Devleti'ni onca badireye rağmen ayakta tutan gücün Osmanlılık olduğunu iddia etmektedir. Bu iddianın ardından, Arnavutları, Arapları, Ermenileri ve hatta Türkleri de Osmanlılık fikrinden uzaklaştırdığı için İttihatçıları eleştirmektedir. Refi Cevat'a göre yapılacak şey, “*evvela bu serseri ellerin şirazesinden çıkardıkları idare yolunu mücevviz-i lâyıkına irca etmektir. Bu da Osmanlılık cereyanına vâsî bir saha ihzar etmekle olur. Bilelim anlayalım ki bu toprağın evladı, vatandaşlarımızdır. Onların da vatanın her türlü mesâilinde hakk-ı iştirakleri mevcuttur.*”²¹⁰

Alemdâr'ın bu Osmanlılık vurgusu, ilerleyen günlerde devam etmiştir. Ahmet Kadri imzalı “*Ekseriyet Meselesi*” başlıklı yazıda, savaş yıllarında farklı unsurların tehcir, taktik gibi imha siyasetlerine uğratılması ve dolayısıyla Osmanlılık bilincinin ortadan kaldırılması eleştirilmektedir. Bu konuda *Alemdâr*'ın klasik tavrı tekrar edilerek İttihatçılar suçlanmaktadır. Yazar, devletin varlığının devamının ancak bu tahrip siyasetinin yerine bir tamir siyaseti izlenmesiyle mümkün olduğunu, bu kanaati doğuran şeyin Türk unsurunun çoğunluğu sağlamasından kaynaklandığını yazmaktadır: “[...] *Bütün bu ahvâl mevcudiyetimizi tehlikeye ilka edecek hususattandır. Bütün bu mehalik ve muhatarata karşı elimizde yegâne silah olarak anâsır-ı sâireye nispeten ekseriyetimiz vardır ki bizi kurtaracaktır.*”²¹¹

Bu noktada dikkati çeken bir konuya işaret etmek gerekir. Refi Cevat'ın yazılarında, İttihat ve Terakkî dönemi bir paranteze alınarak devamlı olarak “*eski Osmanlıcı siyasetin*” ihyası gündemde tutulmaktadır. Cevat, “*ne çektikse padişahsızlıktan çektik*” diyerek İttihatçılar dışında herkesi padişahın etrafında toplanmaya çağırılmaktadır. Ona göre “*Millet memleketinin sahib-i hakikisi olan padişahı ile hareket edecek olursa Allah'ın inayetiyle bu badireden zannettiğinden pek kolay bir surette yakasını sıyr[acaktır].*”²¹² Ancak Ahmet Kadri, bahsi geçen yazısında *Alemdâr*'da görmeye alışık olmadığımız bir “*yeni devlet*” vurgusu yapmaktadır: “*Yeni devletin esasatını şimdiden kuralım, emin olalım ki mütarekeden beri muntazam, âdil, mantıkî bir idare-i hükümet meydana getirilmiş olsa idi şu felaketli devrin hissiyatını yarın bize tebliğ edileceği melhuz olan şeraitten daha hafif şerait ile kapayacaktık.*”

Ahmet Kadri, yazısının sonunda Millî Mücadele sonrasının temel hedefleri olacak birtakım teklifleri de gündeme getirmiştir. Sadece sayı itibariyle değil, toplumsal yapı itibariyle de milletin varlığının medenî dünyanın gözünde varlığını ispat etmesi istenmektedir. Buna göre kırk yaşın altındaki herkesin okuryazar olmasını sağlamak, ziraat, sanayi ve ticarete ilerlemek gibi temel meselelerin hâll edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.²¹³

²¹⁰ Refi Cevat, “Osmanlılık ve Mesûliyet Teşrik”, *Alemdâr*, (18.01.1919), s. 1.

²¹¹ Ahmet Kadri, “Ekseriyet Meselesi”, *Alemdâr*, (03.05.1919), s. 1.

²¹² Refi Cevat, “Birleşelim mi?”, *Alemdâr*, (25.01.1919), s. 1.

²¹³ Ahmet Kadri, “Ekseriyet Meselesi”, *Alemdâr*, (03.05.1919), s. 1.

Alemdâr gazetesinin politik tavrını daha net görmemizi sağlayan bir başka yazıda ise, bütün dünya Müslümanlarını tek bir gaye etrafında toplamayı amaçlayan İslamcılık'ın niçin doğru bir siyasî tercih olmadığı ele alınmıştır. Serazâd mahlasıyla yazılmış olan “*İttihad-ı İslâm*” başlıklı yazıda, önce İslâm tarihinden, sonra yakın dönem Osmanlı tarihinden verilen örneklerle cihanşümül İslâmcı siyasetin başarısızlığı ortaya konulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda yaşananların hatırlatıldığı ve cihat ilânıyla girilen savaşta Almanların Müslümanların hâmisî rolüne bürünmesine rağmen beklenen neticenin elde edilemediği vurgulanan bu yazının sonunda şöyle denilmektedir:

[...] Biz propagandamız ile ittihad-ı İslâm yaygaralarımız ile İngiliz ve Fransız tebaa-i müslimesini düvel-i metbualarından tebrid etmek gayretinde bulunuyorduk. Gücümüzün ve boyumuzun yetmeyeceği bir küstahlık ki olur şey değil! Bütün bu vekayi, bütün bu vekayiden feveran eden hakayık meydana iken hâlâ İngiliz ve Fransız tebaa-i müslimesinden bahsediyoruz. Kafalar bizde pek güç değişiyor yahut hiç değişmiyor. Kafalarımızı değiştirelim. Aksi takdirde yeni felaketler, son felaketlerin kasırgası bizi kavrayıp sürükleyecektir.²¹⁴

Dönemin önemli gazetelerinden *Vakit*'te ise, içinde bulunulan şartlar dikkate alındığında son derece radikal sayılabilecek teklifler ortaya atılmaktadır. Mütarekenin imzalanmasından üç hafta sonra, Ahmet Emin, köşesini bu meselelerle ilgili yazılara ayırmış ve “*Sulh Hazırlığı*” başlığı altında asrın gereklerinin yerine getirilmesini tavsiye etmiştir. Yazar, eskiden bütün dünyada ya din yahut ırk esasına dayalı bir vatandaşlık hukuku olduğunu, Osmanlı'nın bu temayüle uygun biçimde din esaslı bir vatandaşlık hukuku oluşturduğunu yazmaktadır. Tanzimat'la birlikte bu yapı değiştirilmek istense de tam anlamıyla bir yenilik gerçekleştirilememiştir. İttihat ve Terakkî idaresi ve Meşrutiyet düzeni istenen sonuçları doğurmamış, hatta İttihatçıların homojen bir toplum oluşturmak için yaptığı girişimler içte ve dışta durumu daha da kötüleştirmiştir. Bilhassa harp yıllarındaki tehcir olayı, tamiri çok zor yaralar açmıştır.

Ahmet Emin'e göre yapılması gereken şey bir yandan mazinin yaralarını sarmak, diğer yandan da geleceğin temellerini atmak şeklinde olmalıdır. Mazinin yaralarını sarmak için Amerikalıların ve İtilâf Devletlerinin vereceği üyelere oluşan bir mahkeme ile tehcirde suçlu görülenlerin cezalandırılması, muhacirlerin geri dönüşünün sağlanması ve mallarının iade edilmesi gerekir. Bütün bu işler, Amerikan Kızılhaç Örgütü nezaretinde gerçekleşmelidir. Bunlar, dışarıdan bir baskı olmadan Türkiye'nin talebiyle olmalıdır. Devletin, oluşturacağı vatandaşlık hukukunu bir beyanname ile bütün dünyaya ilan etmesinin faydalı olacağını düşünen yazar, bu konuda Osmanlı vatandaşları arasında anayasal güvence altına alınmış tam bir eşitlik olması gerektiğini yazmaktadır. Ayrıca her türlü din, ırk ve görüş farkı devletin varlığına dokunmamak şartıyla garanti altına alınmalı, yerel yönetimlere geniş yetkiler verilmeli, azınlık hakları anayasal güvence altına alınmalı ve geçici anlaşmalarla ülkeye yabancı uzmanlar getirilmelidir.²¹⁵

²¹⁴ Serazâd, “İttihâd-ı İslâm”, *Alemdâr*, (26.04.1919), s. 1.

²¹⁵ Ahmet Emin, “Sulh Hazırlığı-2”, *Vakit*, (22.11.1918), s. 1.

Ahmet Emin bir başka yazısında, kapsamlı bir barış müzakeresi hazırlığında olmayan hükümeti eleştirdikten sonra sulhün akdine kadar geçecek zaman içinde günün modasına uygun olarak kılık kıyafetimizi tepeden turnağa değiştirmeyi, Avrupa ve Amerikalılara artık böyle giyinileceğinin taahhüt edilmesini ve hatta bu konuda kendilerinin kefil olmalarının istenmesini söylemektedir. Yazara göre Almanlar ve Avusturya-Macaristan, karşı karşıya kaldıkları tehlikeyi derhal farkederek demokrasiyi benimsemişlerdir. Oysa bizde tam tersi bir eğilim ortaya çıkmıştır ve bu doğru değildir. Ahmet Emin, ismini vermediği bir İngiliz’le yapmış olduğu görüşmeden hareketle zamana uymak ve zamanla birlikte yürümek arzusunda olduğumuzu barış görüşmelerine kadar fiilen göstererek olumlu sonuçlar alınabileceğini söylemektedir. Bunun ispatının, asrî bir devlet şekline geçmekle olacağını söyleyen yazar, kastının Bolşeviklik olmadığını özellikle vurgulamaktadır. Ona göre asrî devlet, hukukun üstünlüğünü, vatandaşlık bağıyla bireyler arasında oluşan eşitliği ve onların her türlü gelişimine zemin hazırlamayı görev edinmiş bir devlettir. Böyle bir devletin teessüsü için kendi kendimize hazırlıklara başlamamız gerektiğini söyleyen yazara göre bunun için birinci şart, teokratik düzenin tamamen ortadan kaldırılmasıdır. Rusya’nın izmihlâlinden sonra hiçbir medenî ülkede din ve devlet bütünlüğü kalmadığını, dinî kurumların müstakil bir şekle sokulduğunu vurgulayan yazar, böyle bir tedbirin din ve dinî kurumlar için de faydalı olacağı görüşündedir. Şayet dinî müesseseler birleştirilerek devletten bağımsız bir şekle konulursa hem dinî açıdan faydalı sonuçlar almak hem de dışarıya karşı asrî bir devlet olma yolunda ilerleyeceğimizi göstermek mümkün olacaktır. Böyle bir tedbir, gayrimüslim Osmanlı vatandaşları açısından olumlu sonuçlar verecektir. Dolayısıyla sulh hazırlığındaki bir hükümetin ilk vazifesi, teokratik düzeni değiştirmeyi göze alabilmektir. Bu kadar büyük tehlikeleri ancak böyle geniş bir perspektifle bertaraf etmek mümkündür.²¹⁶

Bir başka yazısında önemli bir detaya daha temas eden Ahmet Emin, teokratik usûlde devam edecek bir devlete karşı yabancı devletlerin kapitülasyonlardan vazgeçmeyeceklerini, vatandaşlarını böyle bir hukuka bırakmayacaklarını iddia etmektedir.²¹⁷

Ahmet Emin’in bu fikirleri, üç tarz-ı siyasetten “İslâmcılık”ı takip eden bir yayın organı olan *Sebilürreşâd* tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Laik devlet fikri aleyhine yazılmış yazıları sütunlarına taşıyan *Sebilürreşâd*, İslâm’ın, Katoliklik yahut Ortodoksluk gibi bir devlet tasavvuru olmadığını, dolayısıyla bu söylemin İslâm devleti için kabul edilemez olduğunu belirtmektedir. Ahmet Emin’e cevap olarak yayımladığı yazıda *Sebilürreşâd*, bir İslâm devletinde laikliğin niçin uygulanamayacağını şu cümlelerle izah etmektedir:

²¹⁶ Ahmet Emin, “Sulh Hazırlığı-1”, **Vakit**, (21.11.1918), s. 1. Ahmet Emin, bu yazısına istinaden bazı okurlarından gelen din ve devlet ayrılırsa hilafetin ne olacağına dair sorulara, ertesi günkü yazısında küçük bir notla cevap vermektedir. Yazara göre Osmanlı padişahlığı ile İslâm âleminin halifeliği iki ayrı kurumdur ve gerekirse usulü dairesinden birbirinden ayrılabilir. “*Tefrik vuku bulduğu takdirde Meşihat ve Evkaf Nezaretî müstakil bir heyet-i diniye hâlini alır ve doğrudan doğruya makam-ı hilâfete istinad eder. Buna mukabil Osmanlı Devleti de bütün vatandaşlar için müsavi bir mahiyeti hâiz bir heyet-i kanuniye şekline girer.*” Bkz: Ahmet Emin, “Sulh Hazırlığı-2”, **Vakit**, (22.11.1918), s. 1.

²¹⁷ Ahmet Emin, “Din ve Devlet”, **Vakit**, (26.11.1918), s. 1.

[...] Evvelâ bizde kilise yoktur. Sâniyen kilise olmayınca rûhânîlik de yoktur. Sâlisen bizde din yalnız vaaz ve nasihatten ibaret olmayıp ibâdâtta ziyade ve daha evvel hukuk-ı ibâdî ve o hukukun da şahsî ve içtimâî kâffe-i ahkâmını her zaman ve her devre muvafık esaslarla tefekkür ve idare ettikten sonra saha-i hüküm ve hikmeti, idareyi, siyaseti, kavânin-i meşrutiyeti de ihâta eder. Hükümetin şeklinden bed' ile müsâvât-ı hukuk, içtimâiyât, siyâsiyât için bahusus düsturları vardır. Bu din herkesindir ve hiç kimsenin değildir. İslâmiyet, akîde itibariyle bir Müslümanın dini ise adâlet ve siyaset itibariyle bütün insanlarıdır.

Görüldüğü üzere İslâm dininin hayatın her alanını kapsayacak hükümlere sahip bulunduğu, siyasetin ve devlet idaresinin bundan bağımsız düşünülemeyeceği, dolayısıyla bir İslâm toplumunda devletin laik olamayacağı iddia edilmektedir.²¹⁸

Sebilürreşâd, Mondros Mütarekesi'nden sonra sadece Osmanlı Devleti'nin değil, genel olarak İslâm coğrafyasının kurtuluşu için İslâm esaslarına uygun ve İslâm kardeşliğine dayalı bir birlik siyaseti izlenmesi gerektiğini pek çok haber ve yorumunda dile getirmiştir. *Sebilürreşâd* bu noktada *Alemdâr* gazetesinin yukarıda değindiğimiz siyasî perspektifiyle çatışmaktadır. Tavsiye ettiği cihanşumûl İslâmcı siyasete uygun bir yayın politikası izlemeye çalışarak Fas'tan Hindistan'a kadar uzanan geniş İslâm coğrafyasından haberler aktaran *Sebilürreşâd*,²¹⁹ bahsi geçen politikaları yürütecek kişinin bizâtihi Osmanlı padişahı olduğunu ise şöyle ifade etmektedir: “Öyle ümit ve temenni ederiz ki Zât-ı Hilâfetpenâhî tarafından takip buyurulacak bu İslâmî, bu mâkûl siyaset sayesinde vatan-ı Osmânî mesut ve mamur olur.”²²⁰

Sebilürreşâd, konuyla ilgili olarak Celâl Nuri Bey'in “*Hilâfet-i İslâmiye*” başlıklı bir yazısını paylaşmıştır. Hilâfetin devletler üstü bir kurum ve uluslararası arenada barışı temin edecek bir denge unsuru olduğunu vurgulayan Celâl Nuri, hilâfetin, demokratik bir idarenin kurulmasına mâni olmadığını, dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yükselen millet egemenliği gibi bir kavramın, mevcut Osmanlı düzeninde yaşatılabileceğini şu cümlelerle ifade etmektedir:

Şark ve İslâm âlemi bizâtihi demokrattır ve ondan başka bir sulta tanımaz. Avrupa'nın hâlâ varamadığı üss-i müsâvâta biz on üç asır evvel gelmiştik. İki zihniyet başka başkadır. Binâenaleyh Avrupa'da Romanov, Habsburg, Hohenzollern gibi asır-dîde, lâkin demokrasiye mâni ve onunla mübâriz saltanat hânedanlarının inkirâz ve indirâsı demokratik bir müessese olan hilâfetin istilâsını mûcib olur.²²¹

Alemdâr gazetesinde Serâzad mahlâsıyla yazılmış olan “*İttihad-ı İslam*” başlıklı bir yazı, *Sebilürreşâd*'ın bu politika yaklaşımını şiddetle reddetmektedir. Söz konusu yazıda bütün dünya Müslümanlarını tek bir gaye etrafında toplamayı amaçlayan İslamcılık siyasetinin niçin doğru bir siyasî tercih olmadığı ele alınmıştır. Önce İslâm tarihinden, sonra yakın dönem Osmanlı tarihinden verilen örneklerle bu cihanşumûl İslâmcı siyasetin başarısızlığı ortaya konulmuştur. Cihat ilânıyla

²¹⁸ “Din ile Devletin Tefriki”, *Sebilürreşâd*, (28.11.1918), C. 15, S. 380, s. 295.

²¹⁹ Örneğin derginin 07.11.1918 tarihli nüshasının 252. sayfası tamamen bu haberlere ayrılmıştır.

²²⁰ S. M. T., (07.11.1918), “Osmanlı-İtilâf Münâsebât-ı Müstakbelesi”, *Sebilürreşâd*, C. 15, S. 377, s. 250-251.

²²¹ Celâl Nuri, “Hilâfet-i İslâmiye”, *Sebilürreşâd*, (28.11.1918), C. 15, S. 380, s. 296.

girilen Birinci Dünya Savaşı'nda Almanların Müslümanların hâmesi rolüne bürünmesi, buna mukabil beklenen neticenin elde edilemediği vurgulanan yazının sonunda şöyle denilmektedir:

[...] Biz propagandamız ile ittihad-ı İslâm yaygaralarımız ile İngiliz ve Fransız tebaa-i müslimesini düvel-i metbualarından tebrid etmek gayretinde bulunuyorduk. Gücümüzün ve boyumuzun yetmeyeceği bir küstahlık ki olur şey değil! Bütün bu vekayi, bütün bu vekayiden feveran eden hakayık meydanda iken hâlâ İngiliz ve Fransız tebaa-i müslimesinden bahsediyoruz. Kafalar bizde pek güç değişiyor yahut hiç değişmiyor. Kafalarımızı değiştirelim. Aksi takdirde yeni felaketler, son felaketlerin kasırgası bizi kavrayıp sürükleyecektir.²²²

Akşam gazetesi ise, daha çok millî hâkimiyet prensibine yaptığı vurgu ile öne çıkmaktadır. Örneğin Necmettin Sadık'ın "*Saltanatların Tevâzunu*" başlıklı yazısında, dünya genelinde millî hâkimiyet ilkesinin yükselişe geçtiği ve bu durumun Osmanlı'nın geleceğini yakından ilgilendirdiği ifade edilmektedir. Sadık yazısında şöyle demektedir:

Birkaç seneden beri cihana kuvvetle hâkim olmaya başlayan cereyanlara bizim bigâne kalmamız ancak bir surette kabil olabilir: Müstakil bir millet olarak yaşamak hakkından sarf-ı nazar etmek. Yirminci asırda kendisine bir hakk-ı hayat iddia eden, bu iddiasını hür ve demokrat milletler nezdinde müdafaaya mecbur olan bir millet sıfatıyla, bu tevâzun-ı kuvâ meselesini şimdiye kadar hâletmiş olmalıydık. Çünkü bugün bütün davalar milletlerin hukuku namına müdafa edilirken biz hukuk-ı milliyemizi kendi memleketimiz dâhilinde bile isti'madan âciz olduğumuzu göstereceğiz, değil ki hâriçte tantalım.

Necmettin Sadık, millî hâkimiyet prensibinin hayata geçirilmesini isterken Ahmet Emin kadar radikal değildir. Kendisi, saltanatın, millî hâkimiyet prensibinden güç alarak devam etmesi, yani güçlü bir meşrutiyet idaresi taraftarıdır:

Bizim hakkımızı, hukuk-ı millet namına Avrupa'ya karşı müdafa edecek hangi kuvvettir? Her yerde hukuk-ı saltanat, hukuk-ı milliyeye ile teşârik ve tevâzun ederse mevzu olur. Tevâzun-ı kuvâyı nazar-ı dikkate almadan atılan her hatve her kim tarafından teşvik edilirse edilsin, bizi girdaba yakalattır.²²³

Millî hâkimiyet prensibinin yükselişe geçtiği bu dönemde, *Akşam* gazetesi, "*millet*"in ne olduğuyla ilgili de bir çerçeve çizmeye çalışmıştır. Bu gazetenin 12 Nisan 1919 tarihli nüshasının üçüncü sayfasında yer alan "*İrk ve Milliyet*" başlıklı yazıda, Lamark'ın, toplumların yaşadıkları muhite göre bazı hususiyetlerinin öne çıktığını ve bu hususiyetlerin veraset yoluyla o ırkın nesillerine aktarıldığını iddia eden antropolojik teorisi eleştirilmiştir. 19. yüzyılda çok itibar gören bu teorinin artık ilmî bir tarafının olmadığını anlaşıldığı belirtilen imzasız yazının sonunda, konu Türk milletine ve Osmanlı Devleti'ne getirilerek şöyle denilmektedir:

İrken bir olan bütün Türklerin tevhidinden bahsederek bunu millî siyasete esas göstermek, bundan dolayı ilmen fâhiş bir hatadır. Osmanlı Türkleriyle diğer Türkler arasında mevcut olan ırkî kan münasebeti bugün hiçbir vahdete esas olamaz. Çünkü bir millet olmak için, evvela aynı hudut dâhilinde bir devlete tâbi olmak, saniyen bir dine bir lisana mâlik olmak, aynı örf ve âdetler içinde

²²² Serâzad, "İttihâd-ı İslâm", *Alemdâr*, (26.04.1919), s. 1.

²²³ Necmeddin Sadık, "*Saltanatların Tevâzunu*", *Akşam*, (15.01.1919), s. 1.

yaşamak şarttır. Dini bir, dili bir olmayan adamlardan bir millet teşkil edilemez. Milliyet siyasetinin ırkla alâkası yoktur.²²⁴

Dikkatle incelendiğinde, milletlerin kendi kendilerini idare etme haklarının tartışıldığı bir dönemde, bu yazıyla hem Turancı milliyetçiliğin, hem farklı dillere mensup milletlerden oluşan İslâm ümmetçiliğinin ve hem de kozmopolit bir imparatorluk politikasının aynı anda reddedildiği görülmektedir.

Millî hâkimiyet prensibine yapılan bu vurgular, bir süre sonra Anadolu'da harekete geçecek olan Mustafa Kemal'in ısrarla tatbik etmeye çalışacağı hükümlere dönüşecektir. Nitekim bağımsızlık fikrinin en önemli tamamlayıcısı olan millî egemenlik prensibi, Millî Mücadele'nin sesi niteliğindeki gazetelerin isimlerinde dahi karşımıza çıkmaktadır. Bizzat Mustafa Kemal'in talimatıyla kurulacak gazetelerden Sivas'ta çıkacak olana *İrâde-i Milliye*, Ankara'dakine ise *Hâkimiyet-i Milliye* isimleri verilmiş ve bu gazetelerin yayımlarında sık sık millî egemenlik prensibine atıf yapan haber ve yorumlar yer almıştır.²²⁵ Millî Mücadele'yi destekleyen, başka bir ifade ile Millî Mücadele'yi yürüten kadrolar tarafından çıkarılan diğer Anadolu gazetelerinin benzer bir yayın politikası takip ettikleri görülmektedir.²²⁶

Mütareke dönemi Türk basınında, Osmanlı Devleti'nin geleceğiyle ilgili olarak, zamanın gereklerini dikkate alan bir idare mekanizması kurulmadan, Batılı güçlerin bu devletin yaşamasına izin vermeyeceği kanaati oldukça yaygındır. Bu kanaat, *Akşam* gazetesinin sütunlarına, Necmettin Sadık'ın kaleminden şöyle yansımıştır: “*Sulhün ferdâsında, Avrupa, elimizde kalan memleketlerin tarz-ı teşkilatına, tarz-ı idaresine, memlekette hâkim olan zihniyet ve telâkkilere bakarak ne diyecek; medenî kabiliyet ve istidatlarımız hakkında ne hüküm verecek? En mühim mesele budur.*”²²⁷

²²⁴ “İrk ve Milliyet”, *Akşam*, (12.04.1919), s. 3.

²²⁵ Oral, *Türk Basın Tarihi 1919-1965*, s. 40-43. Hâkimiyeti Milliye gazetesinin ilk sayısında bu durum şu cümlelerle ortaya konulmaktadır: “*Bugünden itibaren mevki-i intişâra çıkan [...] gazetemize bu ismi tesâdüfî olarak vermedik. Gazetemizin ismi aynı zamanda takip edeceği tarih-i mücâhedenin de nev'idir. Şu hâlde diyebiliriz ki, Hâkimiyet-i Milliye'nin mesleği milletin müdafaa-i hâkimiyeti olacaktır.*” Bkz: “Hâkimiyet-i Milliye”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (10.01.1920), s. 1. BMM açıldıktan sonra İstanbul'un işgal altında olduğu, padişahın esir alındığı, Milli Hareket'in amacının ülkeyi kurtarmak olduğu ve bu amaç gerçekleşikten sonra saltanatın konumunun meclis tarafından belirleneceği Mustafa Kemal tarafından yapılan ilk konuşmada ifade edilmiştir. Bkz: *TBMM Zabıt Ceridesi*, 24.04.1920, C. 1, 2. İçtimâ, s. 31. vurgulanmıştır.

²²⁶ Bu yöndeki bazı yazılar için bkz: “Ne Olacağız?”, *Albayrak*, (21.08.1919), s. 1; “Hukuk Nazarında” (04.09.1919), *Albayrak*, 1; “Millet Karşısında Hükümet”, *Albayrak*, (14.09.1919), s. 1. İzmir'e Doğru gazetesi, İzmir'in işgali münasebetiyle yayımladığı imzasız bir köşe yazısında konuya dolaylı olarak şu şekilde temas etmektedir: “*Mütarekeden sonra Türk idaresindeki akvâmın serbesti-i harekâtının i'tâsı talebi bütün dostlarımız tarafından dermeyer edilince büyük imparatorluğumuzdan Araplara ait kısmının onlara terkine razı olduk. Ve Türk olan her yerin üzerinde her türlü kuyüddan âri bir hâkimiyetin bir saltanatın bize bahşedilmesini istedik, bu saf ve bî-riyâ temennimizin kabul edileceğine de iman ettik. Fakat günün birinde İzmir'in kenar mehâsin-i alüduna kanlı bir ayak, Yunan ayağı bastı. Adana'da Ermeni eli Türk'ün boğazına uzandı ve sonra bu hareket karşısında Türk bir galeyan ve heyecan saltanatını, şerefini, hâkimiyetini kurtarmak için bütün iman ve kudretiyle ayaklandı.*” Bkz: “Mister Balfour'un Nutku”, *İzmir'e Doğru*, (04.12.1919), s. 1. İstikbâl gazetesi ise Türk-Bolşevik ilişkileri bağlamında yayımladığı bir köşe yazısında, bağımsızlık uğrunda emperyalizme karşı yürütülen mücadelede radikal eylemlerden uzak durduklarını, bu bağlamda Türk inkılâpçıların hilâfet ve saltanat meselelerine kendilerine uygun bir bakışları olduğunu belirtmiştir. Bkz: Ahmet Faik, “Anlatamadım mı?”, *İstikbâl*, (02.03.1921), s. 1.

²²⁷ Necmeddin Sadık, “Hasbihâl”, *Akşam*, (23.04.1919), s. 1.

Dolayısıyla denilebilir ki, ortaya atılan bu fikirlerin her biri, mütareke sonrasının kurtuluş reçeteleri olarak görülmekte ve uygulanması tavsiye edilmektedir.

1.4.3. Ayrılkçı Hareketlere Yönelik Değerlendirmeler

Mütareke döneminde ayrılkçı gayrimüslim unsurlar, etkin bir faaliyet içine girmiştir. Bu faaliyetlerde birbiriyle iç içe geçmiş üç boyut söz konusudur. Birinci boyut, gayrimüslim unsurların, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında varolagelen eğilimin bir parçası olarak bağımsızlık talebinde bulunmalarıdır. Anadolu'nun batısında Rumlar, doğusunda Ermeniler, Karadeniz Bölgesi'nde ise hem Rumlar hem de Ermeniler, mütareke döneminin ağır şartları içinde bağımsızlıklarını kazanabileceklerini düşünmüşlerdir.²²⁸

Osmanlı vatandaşı gayrimüslimlerin bağımsızlık beklentileriyle iç içe geçmiş ikinci boyut, Ermeni ve Yunan devletlerinin bu ayrılkçı hareketlerle birleşme çabasıdır. Bir başka ifade ile bu durum, Osmanlı topraklarının doğuda Ermenistan ve batıda Yunanistan lehine ele geçirilmesi anlamına geldiği için, söz konusu iki devlet tarafından ayrılkçı hareketler sürekli körüklenmekte ve kullanılmaktadır.²²⁹

Konunun üçüncü boyutu, Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu toprakların yeraltı ve yerüstü kaynaklarını ele geçirmeyi ve aynı zamanda dünya siyaseti bakımından bu bölgenin jeopolitik ve stratejik avantajlarını kendi lehlerine kullanmayı amaçlayan hegemon güçlerin müdahaleleridir. Batı Anadolu'da gerçekleşen Yunan işgali, bu müdahalenin bir sonucudur.²³⁰ Doğu Anadolu'yu içine alan büyük bir Ermeni devletinin kurulması beklentisi, uluslararası arenada görülen bu eğilimlerin gölgesinde filizlenmiştir.²³¹

Osmanlı Devleti'nin geleceğinin şekillenmesine doğrudan etki edecek olan Rum ve Ermeni talepleri karşısında alınan tavır ve gayrimüslim vatandaşlara verilmesi gereken statü konusunda Türk basınının yaklaşımlarını ve ortaya koyduğu verileri bu kısımda ele almaya çalışacağız.

1.4.3.1. Mütareke Sonrası Rum Talepleri

Mondros Mütarekesi'nin hemen akabinde Yunan askerlerinin, İtilâf kuvvetleriyle birlikte İstanbul'un işgaline katılmaları, Rumların Türklere karşı son derece hoyrat, kaba ve taşkın hareketler içine girmelerine yol açmıştır. Şehirde yaşayan Rumlar sık sık Yunan askerlerini ziyaret ederek "Zito

²²⁸ Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 6-7.

²²⁹ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-I*, s. 21-26, 30-33.

²³⁰ İsmail Ediz, *Diplomasi ve Savaş İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali 1919-1922*, ATAM Yayınları, Ankara, 2015, s. 7.

²³¹ Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 64.

Venizelos” sloganları atmışlar ve Yunanistan’ı, kendileri için bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir.²³² Üstelik Rumların bu hareketleri münferit değil, belli bir teşkilatlanma içinde cereyan etmiştir. Patrikhanenin organize ettiği ve Yunanistan’ın maddî ve manevî olarak desteklediği Mavri Mira Cemiyeti, Rumları silahlandırmış ve tedhiş hareketlerini örgütlemiştir.²³³

Doğu Trakya ve Batı Anadolu topraklarını ve buralardaki Rum nüfusu Yunanistan’a katmak amacına matuf Megali İdea, esasen bu devletin bağımsızlığını kazandığı andan itibaren oluşturduğu resmî bir ideolojidir.²³⁴ Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Megali İdea, Yunan toplumu için gerçekleşmesine çok yaklaşılmış bir millî hedef durumundadır.²³⁵ Her ne kadar Yunanistan’ın bu politikayı gerçekleştirme kapasitesinin olmadığına dair görüşler var olsa da, Yunan siyasi çevreleri ve kamuoyu için Megali İdea, adeta bir varoluş meselesi hâline gelmiştir. Sosyalist *Rizospastis* gazetesi dışında Yunan basınında da toprak taleplerini desteklemeyen yayın yoktur.²³⁶ Üstelik mütarekeden sonra bu toprak talepleri Batı Anadolu’yla sınırlı kalmamış, Doğu Karadeniz sahillerinin Yunanistan’a iltihakı için bir Pontus Cemiyeti kurulmuştur.²³⁷

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra patlak veren ayrılıkçı taleplere İstanbul basını, mütarekeyi takip eden ilk günlerden itibaren hassasiyetle yaklaşmış ve sürekli itidâl çağrısında bulunmuştur. Bu çerçevede 7 Kasım 1918 tarihli *Vakit*’te, Ahmet Emin, basında ve halk arasında var olan muhtelif endişe ve dedikoduların, ortalığı bir sis tabakasıyla kapladığını, böyle bir durumda en güçlü hükümetin bile ayakta kalmasının mümkün olmadığını yazmaktadır. Birkaç gün içinde İstanbul’a gelecek olan İtilâf gemileri ve bunları görünce türlü ihanetler sergilemesi muhtemel Yunan ve Rum ahali hatırlanarak, daha dikkatli olunması ve hükümetin bazı ufak tefek kusurlarına tahammül edilmesi gerektiği uyarısında bulunmuştur.²³⁸

Ahmet Emin, 17 Kasım 1918 tarihli “*Sulh İçin Hazırlık*” başlıklı makalesinde ise, “*Memlekette yaşayan unsurlar arasındaki menfaat ve nokta-i nazar farkları[nın] artık tamamıyla meydana çık[tığını], Rumlar[ın] ne istediklerini bilir adamlar sıfatıyla ve iyice hazırlanmış vesaitle İtilâf erkânına icrâ-yı tesir etmeye çalış[tığını]*” vurgulamıştır. “*Buna mukabil İslâm ve Türk unsuru menfaatlerini müdrük olduğunu ve haklarına tecavüz edilmesinden dolayı teessür hissettiklerini bile*

²³² Selahattin Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar-I**, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1977, s. 84-85.

²³³ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk Söylev**, C. I, TTK Yayınları, Ankara, 2019, s. 2; Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya-I**, s. 86.

²³⁴ Richard Clogg, **Yunanistan’ın Kısa Tarihi**, Çev. Dilek Şendil, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 56; Michael Llewellyn Smith, **Yunan Düşü**, Çev. Halim İnal, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, s. 15 vd.

²³⁵ Alexander Anastasius Pallis, **Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)**, Çev. Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 29.

²³⁶ Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-I**, s. 30-32.

²³⁷ **Nutuk-I**, s. 4. Esasen bir Pontus devleti kurulmasına yönelik Rum tasarılarının geçmişi de Megali İdea’nın bir parçası olarak 19. Yüzyılın ilk yarısına kadar uzanmaktadır. Bkz: Sabahattin Özel, **Millî Mücadelede Trabzon**, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 30-31; **Pontus Meselesi**, Yayına Hazırlayan: Yılmaz Kurt, TBMM Basımevi, Ankara, 1995.

²³⁸ Ahmet Emin, “Ziyâ Yerine Sis”, **Vakit**, (07.11.1918), s. 1.

münasip vasıtalarla izhara imkân aramıyor.” diyen Ahmet Emin, bu durumu kabul edilemez bulmaktadır.²³⁹ Rumların, türlü tahriklerle Türkleri kana susamış vahşiler gibi göstermek istediğini²⁴⁰ ve bu yolla açıkça Osmanlılıktan kopmaya çalıştığını, bütün bu teşebbüslere karşı en büyük silahın millî vakarı muhafaza etmek olduğunu yazmaktadır.²⁴¹

Mütarekenin imzalanmasını takip eden günlerde, Osmanlı vatandaşı Rumlar arasında yaşanan taşkınlıkların Rumca yayınlanan gazeteler tarafından tahrik ve teşvik edildiği görülmektedir. *Yenigün*, 6 Kasım 1918’de konuya ilişkin olarak İzmir’de yayınlanan Rum gazetelerinde, Türkleri tahrik edecek tarzda birkaç gündür yapılan neşriyatın şiddetlenerek devam ettiği haberini vermektedir. Gazete, yaptığı yorumda ise, *“Tahmin olunduğuna göre Rum gazetelerinin bu neşriyatla takip ettikleri maksat efkâr-ı İslâmiye’yi galeyana getirmek ve münasebetsiz bir hâl vukûuna sebebiyet verdirek İtilâfiyyûn’un bir müdahale-i fîliyesini husûle getirmektir.”* demektedir. Habere göre söz konusu gazeteler, savaş yıllarında yapılan ve mütareke döneminde konuşulmaya başlanan suiistimalleri, suçlu kişiler yerine bütün Türk milletine mâl etmeye çalışmaktadırlar.²⁴²

Yenigün gazetesi, bilhassa İzmir ve çevresinde gelişen Rum taşkınlıklarını ilerleyen günlerde hassasiyetle takip etmiş ve konuyla ilgili haberleri okurlarına aktarmıştır. Rumların sergilemiş oldukları tavırların maksadının ne olduğu konusunda kamuoyunda bir farkındalık uyandırmak isteyen *Yenigün*, 26 Kasım 1918 tarihli nüshasının ikinci sayfasında, İzmir özel muhabirinden aldığı telgraflara yer vermiştir. Bu telgraflara göre İzmir ve çevresinde Rumlar, İtilâf Devletleri nezdinde Türkler aleyhinde bir hava yaratmak için provokatif eylemlerine devam etmektedirler. Ayrıca bazı Yunan gazeteleri, Fransız kamuoyuyla ilgili şöyle yazmaktadır:

[...] Fransız efkâr-ı umûmiyesinin Manastır, Epir, Cezâir-i İsnâ Aşer, Aydın ve Konya vilayetlerinin Yunanistan’a ilhakına mütemayil bulunduğu bilâpervâzâne ve gülünç bir lisanla bildirmektedirler. Bunlar, Yunanistan’ın hürriyet ve istiklâl namına döktüğü kanın bedeli olduğunu ve Yunan süngülerinin ecdaddan mevrûs yerlerde parlayacağını yazarak buranın coşkun kafalarını bir kat daha kızdırmaktadır.²⁴³

²³⁹ Ahmet Emin, “Sulh İçin Hazırlık”, *Vakit*, (17.11.1919), s. 1.

²⁴⁰ Millî Mücadele boyunca Rum ve Ermeniler, sık sık Avrupa kamuoyunu Osmanlı Devleti aleyhine tahrik etmeye çalışmışlar, gayrimüslim unsurların hayatlarının tehlikede olduğuna dair yoğun bir propaganda yapmışlardır. Bkz: *COA*, DH.İ.UM.EK. 114-107, Tarih: H. 16.02.1338/M. 10.11.1919; *COA*, DH.İ.UM.EK. 115-30, Tarih: H. 24.02.1338/M. 18.11.1919; *COA*, DHEUM.AYŞ. 29/121, Tarih: H. 16.04.1338/M. 08.01.1920.

²⁴¹ Ahmet Emin, “Sulh Hazırlığı-3”, *Vakit*, (23.11.1918), s. 1. Türk basınında sıklıkla itidâl tavsiye edilmesinin boşuna değildir. Zira Ermeni ve Rum patrikhaneleri tarafından teşvik edilen Hıristiyan unsurlar, başta İstanbul olmak üzere asayiş bozan ve Türk milletini tahrik eden faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bkz: *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 191-194.

²⁴² “İzmir’de Rum Gazetelerinin Tahrikâtı”, *Yenigün*, (06.11.1918), s. 2.

²⁴³ “Rumların Tertibât-ı Fesâdiyesi”, *Yenigün*, (26.11.1918), s. 2.

Bu haberin ertesi günü, Yunan gazetelerinin İzmir’de asayişsizlik olduğu yolunda yayın yaptığı bilgisi aktarılarak hükümetin bu yayınlara izin vermesi eleştirilmiştir.²⁴⁴ 5 Aralık 1918 tarihli nüshada ise gazetenin İzmir muhabirinin Foça’daki yüksek bir İngiliz memuruyla yaptığı görüşmeden hareketle şu yorumlar aktarılmaktadır: Yunanlılar, Birinci Dünya Savaşı’nın İtilâf Devletleri tarafından kazanılmasını kendi fedakârlıklarına yormakta ve buna karşılık olarak İzmir’in kendilerine verilmesini istemektedirler. Hatta bu yolda Midilli’deki İngiliz askerlerine bile saldırmışlardır. Ancak İngiliz memura göre bu hareketlerin bir karşılığı yoktur. Yunanlılar İzmir’i almak şöyle dursun, Adalar’da bile egemen değillerdir.²⁴⁵

Yunus Nadi, İzmir’deki Rum gazetelerinin tahrirlerini 7 Kasım 1918 tarihli köşe yazısında değerlendirmiştir. Yapılanların yanlış olduğuna işaret eden Nadi, artık sadece ülkede değil bütün dünyada yeni bir devre girildiğini, bu yeni devirde yalnızca Rumların değil bütün unsurların haklarının genişletileceğini vurgulamaktadır. Zaten büyük ölçüde pek çok hakları teslim edilmiş olan Rumların bu tarz hareketlerinin devam etmesinin bir asayiş meselesi olacağını söyleyen yazar, bunun hükümet tarafından ciddiyetle bertaraf edilmesi gerektiğini yazmaktadır.²⁴⁶

Yunus Nadi, konuyla ilgili bir başka değerlendirmesinde ayrılıkçı hareketleri şu şekilde tasvir etmektedir: *“Bu topraklarda Türk de, Rum da, Ermeni de, Musevî de yaşayacak, yekdiğeri tahkir ve tezlile çalışmaktan bir şey çıkmaz. Çıkacak şey mazarrattır diyoruz. Hayır, diye mükâleme ediyorlar.”* Yunus Nadi yazısında, birlikte yaşayacağımız söylenmesine rağmen buna hayır diyenlerin Rumlar olduğunu belirtmekte, İtilâf Devletlerinin Yunan gemilerini İstanbul’a getirerek buna yol açtığını vurgulamaktadır. Bütün bu olup bitenler karşısında Nadi, vakar ve sükûneti muhafaza etmekten asla vazgeçilmemesini tavsiye etmektedir. Bununla birlikte bu vakar ve sükûnetin gaflet ve ataletle karıştırılmaması için gayret etmek gerektiğini söylemektedir. Yazara göre Türk milleti, *“[...] bunca felâketlerin verdiği derslerden hakkıyla istifade ederektendir ki yeni hayata karışmak azminde bulunuyor. Türk milleti bundan sonra ferdinden umûmî heyetine kadar mutlaka ve mutlaka yükselmek istiyor, yükselecektir.”* Yunus Nadi, mademki herkes Türklere karşı hatır ve hayale gelmeyecek şeyleri yapmaya kendinde hak görüyor, o hâlde Türkler de en küçük ferdine kadar öncelikle kendi millî menfaatlerini korumakta mazurdur demektedir. Bu ateşli yazı, Yunan talepleri karşısında hukuku göz ardı edilen Türklerin, siyaset yerine hayatın zaruretleri çerçevesinde kendi hakkını müdafaa edeceği iddiasıyla devam etmektedir.²⁴⁷ Görülüyor ki *Yenigün* gazetesi daha çok Rumların İstanbul ve İzmir üzerindeki taleplerinin haksızlığını vurgulamakta, yapmış olduğu yayınlarla bir kamuoyu oluşturmaya çalışmaktadır.

²⁴⁴ “Yunan Gazetelerinin Maskaralıkları”, *Yenigün*, (27.11.1918), s. 2.

²⁴⁵ “Vaziyete Dair Mühim Bir Mülakat”, *Yenigün*, (05.12.1918), s. 2.

²⁴⁶ Yunus Nadi, “Rumlar ve Türkler”, *Yenigün*, (07.11.1918), s. 1.

²⁴⁷ Yunus Nadi, “Fazla Siyaset”, *Yenigün*, (28.11.1918), s. 1.

Yenigün'ün Türklerin haklarının savunulması gerektiği yolundaki yazılarına karşılık gelecek somut bir teşebbüs bu günlerde gerçekleşmiştir. Gazetede yer alan “*Nâfi Teşebbüsler, Hamiyetli Müteşebbisler*” başlıklı bir haberle İzmir’de Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti’nin kuruluşundan ve bu cemiyetin umûmî kâtibi olan Şekip Bey’den bahsedilmektedir. Haberde yer alan şu cümleler önemlidir: “[...] *Bugün ortada mahvolması ihtimâli olan âlî birtakım menâfi ve hukuk vardır. Bunlar, ancak teşkilat ve gayretle müdafaa edilebilir. Bu hakikatin yavaş yavaş her tarafta anlaşılması ise ayrıca bâdi-i memnuniyettir.*”²⁴⁸

İlerleyen günlerde gazete, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti’nin bir üyesiyle yaptığı röportajı yayımlamıştır. Cemiyetin gayesinin ne olduğu sorusuna İstanbul üyesi Nail Bey’in verdiği cevap, Millî Mücadele döneminde aşına hâle geleceğimiz literatürün dikkat çekici bir yaygınlıkla o günlerde kullanıldığının ispatı gibidir: “*Cemiyetimizin gayesi, bugün mevcut olan umum cereyanlarla içtihadât-ı siyâsiyyenin fevkindedir. Maksadımız kuvâ-yı milliyeyi ilmî ve meşru bir tarzda bir yere toplayarak temerküz ettirmek, hukuk-ı müktesebe-i vataniyyemizi dâhile ve hârice anlatmaktır.*”²⁴⁹ Nail Bey’in beyanından anlaşıldığı kadarıyla kuvâ-yı milliye tabiri Osmanlı kamuoyunun sahiplendiği bir kavramdır. Milletın haklarını muhafaza etmek için neşriyatta bulunmak ve Avrupa’ya heyetler göndermek gibi yolların erken tarihlerden itibaren kullanılmak istendiği açıktır.

Rumların İzmir ve çevresindeki taşkınlıkların benzerlerini İstanbul’da da yaptıkları görülmektedir. Rumların Beyoğlu’nda Yunanistan lehine yaptığı gösterilere işaret eden Ali Naci, “[...] *Meğerse bu muharebeyi bunlar kazanmış! Meğerse Çanakkale’yi bunlar zorlamış, Boğazları bunlar açmış! Bütün yüksek kaldırım dün fes ile gezen, bugün şapka giyen bir halk ile dolu.*” sözleriyle tepkisini ortaya koymuştur.²⁵⁰ Ayrıca *Akşam* gazetesi, Rumların kendilerini mazlum ve mağdur göstererek İtilâf Devletlerinin desteğini almak istemelerini de eleştirmektedir. “*Rumlar mı Mazlum*” başlıklı haberde *Akşam*, Rumların Müslümanlara karşı işlediği cinayetleri ortaya koymuştur.²⁵¹

Hâdisât gazetesi ise 9 Kasım 1918 tarihli nüshasında, mütarekenin bir gereği olarak Boğazların serbest hâle getirilmesi için gereken işlemlerin İtilâf Devletlerince yapıldığını, yakın bir zamanda İstanbul’a İtilâf askerlerinin geleceğini, belirgin bir tepki göstermeksizin yorumsuz olarak yazmıştır. Gazete, bu durum tespitinden sonra faillerini zikretmeksizin yaşanan gelişmelerin bazı taşkınlıklara yol açtığını, savaş yıllarında gadre uğradığını düşünenlerin bu tip hareketlerde bulunmalarının bir dereceye kadar makul karşılanabileceğini, ancak daha fazla ileri gidilmesinin toplumsal barışa ve

²⁴⁸ “Nâfi Teşebbüsler, Hamiyetli Müteşebbisler”, *Yenigün*, (03.12.1918), s. 1.

²⁴⁹ “Müdâfaa-i Hukuk-ı Osmâniye Murahhası ile Mülâkat”, *Yenigün*, (25.12.1918), s. 1.

²⁵⁰ Ali Naci, “Vatandaşlık Nezâketi”, *Akşam*, (15.11.1919), s. 1-2.

²⁵¹ “Rumlar mı Mazlum”, *Akşam*, (18.11.1918), s. 2.

devletin bütünlüğüne zarar vereceğini belirtmiştir.²⁵² Bu haberden anlaşıldığı üzere *Hâdisât* gazetesi, Boğazların işgali ve İstanbul'a asker sevk edilmesi gibi uygulamaları mütarekenin ağır şartlarına bağlayarak soğukkanlılıkla karşılarken, İstanbul'da gayrimüslim unsurların sergiledikleri taşkın davranışları daha tehlikeli bulmakta ve eleştirmektedir.²⁵³

1919 yılına girildiğinde, Rum gazetelerinin, İtilâf Devletlerinin müsaadesi ile Yunanlıların Hadımköy'e kadar olan Trakya topraklarını işgal edeceklerine dair haberler yaptıkları görülmektedir.²⁵⁴ Ahmet Emin, söz konusu işgalin, yaklaşan barış görüşmelerinde bir emrivaki oluşturmak için yapılmak istendiğini, bu konuda hükümetin gevşek davranarak işgale zemin hazırladığını iddia etmektedir.²⁵⁵

Bu arada Başbakan Venizelos'un, 3-4 Şubat 1919 tarihlerinde Paris Barış Konferansı'nda Yunan taleplerini dile getirmesi, Anadolu Rumlarının taşkınlıklarının daha da artmasına sebep olmuş, Rum kiliselerinde Yunanistan'a iltihak etme yönünde gösteriler yapılmıştır. Kiliselerdeki ayinler sırasında Wilson Prensipleri'ne dayanarak artık Rumların, Türklerin boyunduruğu altında yaşamak istemediğini ve bilhassa İstanbul ve civarında bulunan Rum ahalinin Yunanistan'a iltihak etmekten yana olduğunu bildiren bir muhtıra hazırlanmıştır. Bu muhtıra, bütün Rum ahalinin imzasına açılmıştır. Bu gelişmeler karşısında hükümet Rum patrikhanesine bir tezkire vermiş, İstanbul ve çevresinde örfi idare olduğundan bu tip gösterilerin yasaklandığını hatırlatmıştır.²⁵⁶ Ancak patrikhanenin öncülük ettiği faaliyetler ilerleyen aylarda da devam etmiştir. *İzmir'e Doğru*'nun yazdığına göre Rum patrikhanesi 1919 Kasım'ında Yunan sefaretinden aldığı emir üzerine kırk kişilik bir heyet seçerek bunlara İstanbul Rum mebusları unvanı vermiştir. Bu heyetin

²⁵² "Vaziyet-i Siyasiye-i Umûmiye", *Hâdisât*, (09.11.1918), s. 1.

²⁵³ "İstanbul Hakkında", *Hâdisât*, (28.11.1918), s. 2.

²⁵⁴ "Trakya'nın İşgâli", *Vakit*, (20.01.1919), s. 1. *Vakit* gazetesi, İstanbul'da uygulanan sansür sebebiyle 17 Ocak-20 Şubat 1921 tarihleri arasında *Evkât*, *Müevakkit* ve *Muvakkit* gibi farklı isimler altında çıkmak zorunda kalmıştır. Bu tarihler arasındaki nüshalarda gazetenin sadece başlığı değiştiği, içeriği tamamen aynı kaldığı için, bütünlüğü korumak amacıyla biz bu tarihler arasındaki nüshaları *Vakit* olarak isimlendirmeye devam ediyoruz.

²⁵⁵ Ahmet Emin, "Trakya Meselesi", *Vakit*, (21.01.1919), s. 1.

²⁵⁶ "Rumların İltihak Talebi", *Vakit*, (17.03.1919), s. 1; "Osmanlılıktan İstifa", *Hâdisât*, (17.03.1919), s. 1. 16 Mart 1919 Pazar günü gerçekleşen bu olay, 17 Mart 1919 günü İstanbul Polis Müdüriyeti tarafından Dâhiliye Nezareti'ne yazılan raporda şu şekilde anlatılmaktadır: "Rumların dünkü gün kiliselerinde icra-yı âyin esnasında bir fevkalâdelik müşâhede edilerek icra edilen tahkikâtda Kuzguncuk Kilisesi'nde Osmanlı Rumlarının tabiiyet-i Osmaniye'den çıkararak Yunaniliği kabulleri hakkında teşebbüsâtda bulunacakları ve yedlerindeki nüfus tezkirelerini toplayarak lâzım gelen makama tevdi' edecekleri mevzu'-ı bahs olduğu ve Paşabahçe Kilisesi derûnuna icra-yı âyin esnasında Yunan bağrağı kelşide edildiği ve Kadıköy kiliselerinde dahi tabiiyet ve İstanbul'un mukadderâtı hakkında mübâhasât ettiği, Büyükkada Kilisesi'ne keşide edilen bayrak mahallî komiserliğin ihtarı üzerine indirilmiş ise de Heybeliada Başpapazı Dimitri Efendi bayrağı indirmeyeceğini polis ve hükümet hiçbir şey tanımadığını beyân eylemiş ise de serkomiserin ihtarı üzerine bayrağın indirildiği ve kilisede ictimâlarından maksat güya pâyitahtın Yunanistan'a verildiğine dair Paris Konferansı'nda karar verilmesi üzerine işbu meserreti tes'iden âyin-i ruhânî icra ettikleri ve bundan böyle ne kadar erkek Rum var ise cümlesinin şapka giyecekleri ve fes giyenlerin Rum olarak tanınmayacaklarını ve İstanbul'un Yunanistan'a terki kabul olamadığı takdirde bile Fransız veya İngilizlere verilmesini ve Türk hükümetinin Anadolu içerilerine gönderilmesi hakkında Düvel-i İtilâfiye nezdinde teşebbüsâtda bulunulmasının tezekkür kılındığı anlaşılmış ve Beyoğlu'nda da müsellahan ve on beş kişiden mürekkep olarak mürûr eden bir müfreze-i Yunaniye'nin arkasını yüzlerce Rum takib ederek Yunan lehinde nümayişler icra ettikleri müşâhede edilmiş olmakla arz olunur." Bkz: *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele*, s. 245.

görevi propaganda yapmak ve “*fesat teşkilâtını*” idare etmektir.²⁵⁷ Yine *İzmir’e Doğru*’nun iddiasına göre Hürriyet ve İtilâf Fırkası patrikhane ile birlikte çalışmaktadır.²⁵⁸

Yaşanan gelişmeler karşısında *Vakit* gazetesinde, “*Rumlar ve Yunan Tabiiyeti*” başlığıyla çıkan imzasız yazıda, Yunan vatandaşlığına geçmek isteyen Rumların talebi değerlendirilmektedir. Yazıda, Rumların Yunanistan’a toprak iltihakı ile değil, sadece vatandaşlık bağı üzerinden bağlanmaları nazariyesi üzerinde durulmuştur. Kendileri Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunmalarına rağmen Yunan vatandaşlığı isteyen Rumların bu taleplerinin pek çok yönden makul ve tatbik edilebilir olmadığı, eğer böyle bir şey olacaksa burada bulunan yüzbinlerce Rum’un Yunanistan’a göç etmesi gerektiği, bunun da basit bir şey olmayıp devletler arasında yapılacak bir antlaşmayla gerçekleşebileceği yazılmıştır. Böylece daha önce Balkan Savaşlarıyla gündeme gelen nüfus mübadelesi meselesi, 1919 yılı Mart ayında tekrar dillendirilmeye başlanmıştır.²⁵⁹

Osmanlı vatandaşı Rumların talepleri karşısında *Alemdâr* gazetesinden gelen ilk tepki bu olaydan sonra görülmektedir. Refi Cevat, Rum vatandaşlara ithaf ettiği “*Adımlarımızı Hesap ile Atalım*” başlıklı yazısında şu itirafta bulunmaktadır: “[...] *Rum vatandaşlarımız düvel-i İtilâfiyye nezdinde son derece sarf-ı gayret ediyorlar. Vasi mikyasta propaganda yapıyorlar. Ve artık bunu saklamaya lüzum görmüyoruz. Osmanlı Rumların Yunanistan’a karşı enikonu bir temayülleri mevcuttur.*” *Alemdâr* gazetesinde ve Refi Cevat’ın yazılarında mütarekenin başından itibaren Rumlarda görülen bu eğilimlerle ilgili hemen hiçbir haber ve yorum görülmemektedir. Anlaşıyor ki bilinçli bir biçimde saklanmak istenen bu mesele artık dile getirilmek zorunda kalmıştır. Refi Cevat, Rumların Yunanistan’a karşı gösterdiği bu temayülü tabî görmekte, bunu da son on senelik meşrutiyet idaresi içinde Rumların gördüğü kötü muameleye bağlamaktadır. Ancak yazara göre kötü muameleye maruz kalan sadece Rumlar değil, aynı zamanda Türklerdir ve bunun müsebbibi İttihat ve Terakkî’dir. Yazar, Rumlarla Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasındaki ilişkiyi, eski Rum mebuslarından Boşo Efendi’nin şu sözleriyle izah etmektedir: “*Biz Yunanistan’ı severiz. Fakat bir hemşire gibi. Hâlbuki Türkiye anamızdır.*” Refi Cevat, Rumların bundan sonra yapması gerekeni ise şöyle açıklamıştır: “*Rum vatandaşlarımızın şimdi yapacakları yegâne şey bütün Osmanlılara indirilen o elim darbenin husûle getirdiği acıyı tehvin etmek ve bu müşterek vatanda açılan büyük yarayı el birliğiyle sarmaktan ibarettir.*”

Refi Cevat, Rumların Yunanistan lehine yaptıkları gösterilerin, aslında Yunanistan’a değil, Venizelos’un şahsına olduğunu iddia etmekte, Giritli olan bu siyasetçinin yetişmesinde Osmanlı’nın da bir payı olduğunu ve dolayısıyla Osmanlı Rumlarının bundan gurur duyabileceklerini söylemektedir. Rumların Yunanistan lehine yaptıkları gösterilerin eski düşmanlarını (İttihatçıları kastediyor) sevindireceğini söyleyen Refi Cevat, bir dizi soruyla yazısını bitirmektedir. Bu sorular,

²⁵⁷ “Müstahberât-ı Husûsiye ve Telgraflarımız”, *İzmir’e Doğru*, (20.11.1919), s. 2.

²⁵⁸ “Hürriyet ve İtilâf Fırkası ve Rum Patrikhanesi”, *İzmir’e Doğru*, (21.01.1920), s. 2.

²⁵⁹ “Rumlar ve Yunan Tabiiyeti”, *Vakit*, (17.03.1919), s. 1.

Rumların Yunan idaresi, polisi ve mahkemesi karşısında nasıl muamele görecekları, Yunanistan'ın kanun ve ahlakî temayülleri karşısındaki durumlarının nasıl olacağı ve Yunanistan'da Venizelos aleyhinde devam eden siyasî gelişmeler ile ilgilidir ve Rumları Osmanlılık fikrine çekmek için sorulmuştur.²⁶⁰

Bu arada *Alemdâr*, Venizelos'un bir Yunan gazetesine vermiş olduğu beyanatı da aktarmaktadır. Yunan milletinin, barış konferansının sonucunu sükûnetle beklemesini tavsiye eden Venizelos, bu konuda Avrupa kamuoyunun, bilhassa Rumlara karşı yapılan cinayetlerin etkisiyle ümit ettiklerinden bile fazla Yunanistan lehine olduğunu söylemiştir.²⁶¹ Venizelos'un bu yorumuna karşı Refi Cevat meseleye farklı bir noktadan bakarak şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: Rumların bir gün Venizelos'un doğum gününü, bir gün Yunanistan'ın bağımsızlık gününü vesile kılıp diğer unsurları tahrik edecek tarzda gösteriler yapmaları yanlıştır. Bu gibi tavırlar milliyet cereyanlarını kuvvetlendirdiği gibi farklı unsurlar arasına soğukluk girmesine sebep olmaktadır. Ayrıca Refi Cevat, bu gibi durumların bir asayiş problemine dönüştüğünü, dolayısıyla İtilâf Devletleriyle Osmanlı arasındaki dostluğu geliştirdiğini ve Yunanistan'ın istediklerinin tersine sonuçlar ortaya çıkaracağını belirtmektedir.²⁶²

6 Aralık 1918 tarihli *Vakit* gazetesinde yayımlanmış olan “*Trabzon İmparatorluğunu İhya Teşebbüsü*” başlıklı haber, ayrılıkçı Rum hareketlerinin bir başka boyutuna, Pontus meselesine ışık tutmaktadır. Buna göre merkezi Marsilya olan Pontuşçu bir komitenin kurulduğu,²⁶³ şimdiden Kafkasya, Yunanistan, Mısır, Fransa, İsviçre ve Amerika'da şubeler açtığı haber verilmektedir. Komitenin İngiliz gazetelerine gönderdiği mektupta, Kafkasya'dan Sinop'a kadar olan bölgenin, merkezi Trabzon olmak üzere iç bölgelere doğru 160 mil genişlikteki kısımlarında Rumların çoğunluğu teşkil ettiği iddia edilmekte ve burada Karadeniz Cumhuriyeti adı altında bir Rum devleti kurulması istenmektedir.²⁶⁴

Trabzon metropoliti Hrisantos bu amaçla 2 Mayıs 1919 tarihinde, “*mağdur Rumların temsilcisi*” sıfatıyla Paris Barış Konferansı'na bir rapor sunmuştur. Bu raporda Trabzon vilayeti ile Karahisar, Amasya, Sinop sancaklarının tamamı ve Kastamonu, Sivas illerinin bir kısmının Pontus bölgesi olduğunu iddia etmiştir. Söz konusu rapora göre bu bölgedeki hakiki Türk Müslüman nüfusu

²⁶⁰ Refi Cevat, “Adımlarımızı Hesap ile Atalım”, *Alemdâr*, (14.03.1919), s. 1.

²⁶¹ Mülâkatın devamında Venizelos, Yunan basınının, Yunanistan'ın menfaatlerini gözetken bir yayın politikası takip etmesini, aksi hâlde sıkı bir sansür uygulanacağını da sözlerine eklemiştir. Nitekim bu söyleşinin basımından önce 22 Şubat 1919'dan itibaren Yunanistan'da sansür uygulaması başlamıştır. Venizelos'un bu uyarısının arkasında, Kral Konstantin'in temsil ettiği politikaların, Anadolu'ya yönelik farklı tasavvurlarının etkisi söz konusudur. Geniş bir tazminat talepleri olduğunu da mülâkatta sorulan bir soru üzerine söyleyen Yunan Başbakanı, son olarak Rusya üzerine yapılacak sefere üç fırkalık bir Yunan kuvvetinin katılacağını taahhüt ettiklerini belirtmiştir. Bkz. “Venizelos'un Beyânâtı”, *Alemdâr*, (08.03.1919), s. 2.

²⁶² Refi Cevat, “Dünkü Vaziyet”, *Alemdâr*, (08.04.1919), s. 1.

²⁶³ Bu komitenin kökleri 19. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanmaktadır. Bkz: Yusuf Sarımay ve diğerleri, **Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası**, ATAM Yayınları, Ankara, 2015, s. 4.

²⁶⁴ “Trabzon İmparatorluğunu İhya Teşebbüsü”, *Vakit*, (06.12.1918), s. 1.

340 bin, Ermeniler ise 78 bin kadardır. Bölgeden göç edenler hesaba katıldığında Rumların sayısı 850 bindir.²⁶⁵

Pontusçu Rum çeteleri, bu dönemde özellikle Karadeniz bölgesinde yoğunlaşan tedhiş faaliyetlerine başlamışlardır.²⁶⁶ Selahattin Tansel Millî Mücadele boyunca Pontusçu çetecilik faaliyetlerinin ulaştığı korkunç boyutları şu cümlelerle ifade etmektedir:

[...] Daha çok Samsun ile Vezirköprü arasında faaliyet gösteren Pontuscuların azgınlıkları, İtilâf Devletlerinin İstanbul'u işgal etmelerinden sonra büsbütün arttı, saldırı bölgeleri genişledi ve öldürdükleri Türklerin sayısı da korkunç surette fazlalaştı. Samsun, Çarşamba, Terme, Amasya, Vezirköprü, Ladik, Havza, Tokat ve Erbaa civarında bunlar tarafından 1921'de öldürülen Türklerin sayısı 1641, yaralananların sayısı da 923'tü. Aynı yıl içinde bu çetelerin Türk köylerini basarak, iki milyon lira değerinde hayvan gasbettikleri ve yine iki milyon lira değerinde nakd, mal ve eşya yağma ettikleri tespit olunmuştu.²⁶⁷

Bu Pontusçu faaliyetler karşısında gösterilen ilk tepki, dönemin genel havasına uygun biçimde bölgesel "müdafaa-i hukuk" örgütleri kurmak olmuştur. Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti bunlardan biridir.²⁶⁸ Kurucuları arasında *İstikbâl* gazetesinin sahibi ve başyazarı olan Barutçuzade Faik Bey ve babası Ahmet Efendi'nin olduğu cemiyet, bölge üzerindeki Rum iddialarına karşı Türklerin hukukunu korumak gayesiyle tesis edilmiştir.²⁶⁹ Cemiyetin kuruluşu 15 Şubat 1919 tarihli *İstikbâl* gazetesi tarafından kamuoyuna duyurulurken,²⁷⁰ *Vakit* gazetesi konuyla ilgili Trabzon çıkışlı şu haberi vermektedir: "*Vilâyetimizin Devlet-i Osmâniye'ye merbutiyetini muhafaza ve hukuk-ı milliyemizi müdafaa maksadıyla şehrimizin umum Müslüman halkı tarafından 'Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti' nâmiyle bir cemiyet teşkil edilmiş[tir].*"²⁷¹

Söz konusu cemiyet, yayınlar yaparak, mitingler düzenleyerek, ilgili kurum ve devletlere protesto telgrafları yollayarak bölgedeki Türklerin haklarını korumaya, kongreler yoluyla teşkilatlanarak mücadeleyi halktan güç alacak şekilde tabana yaymaya çalışmıştır. Bunlarla birlikte cemiyet, Avrupalı devletlere bir heyet göndermek hususunda teşebbüslerde bulunmuş ve söz konusu heyetin padişahın huzuruna çıkmasını da sağlamıştır.²⁷²

²⁶⁵ HTVD, Yıl 4, S. 11, Mart 1955, Vesika No: 277; Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar-I**, s. 96; Özel, a.g.e., s. 40-41. Söz konusu mektubun tam metni için bkz: **Pontus Meselesi**, s. 107-110.

²⁶⁶ Hatırlanacağı üzere Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gönderiliş amacı, bölgedeki Türk-Rum çatışmalarından kaynaklanan asayiş problemlerini önlemektir. Yalçın ve Koca, a.g.e., s. 183.

²⁶⁷ Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar-I**, s. 90.

²⁶⁸ **Nutuk-I**, s. 4; Mesut Çapa ve Rahmi Çiçek, **Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Yaşam**, Serander Yayınları, Trabzon, 2004, s. 116 vd.

²⁶⁹ Özel, a.g.e., s. 63.

²⁷⁰ *İstikbâl* gazetesinin Nisan 1920'den önceki nüshaları elimizde mevcut değildir. Bu bilgi, Ömer Sami Coşar tarafından aktarılmaktadır. Bkz: Coşar, a.g.e., s. 218.

²⁷¹ "Trabzonluların Mühim Bir Teşebbüsü", **Vakit**, (17.02.1919), s. 2.

²⁷² Özel, a.g.e., s. 65.

Esasen bu dönemde Anadolu'da yayımlanan gazetelerin çok büyük bir kısmının varlık sebebi, Anadolu toprakları üzerindeki bu paylaşım tasarılarına karşı Türk milletinin hukukunu muhafaza etmek, toplumu ortak bir mukavemet fikri etrafında birleştirmek ve halkın sesini hem İstanbul hükümetine hem de başta İtilâf Devletleri olmak üzere dünya kamuoyuna duyurmaktır. Bu bağlamda *İrâde-i Milliye*, büyük devletler nezdinde girişimde bulunarak zorla göç ettirildiklerini ve zulme uğradıklarını iddia eden Ermenilerin ve Rumların bu propagandalarına karşı yayınlar yapmıştır.²⁷³ *İrâde-i Milliye*'nin bu yaklaşımı, Mustafa Kemal'in kontrolü altında çıkan bir diğer gazete olan *Hâkimiyet-i Milliye*'de de aynen mevcuttur. *Hâkimiyet-i Milliye*, İstanbul'da ayrılıkçı faaliyetlerde bulunan kişileri ve komitacılık yapan Rum ve Ermeni grupları eleştiren haberleri ilk sayısından itibaren dile getirmiştir.²⁷⁴ Anadolu gazetelerinde Rum propagandalarına karşı görülen bu teyakkuz hâlinin ne kadar esaslı gerekçeleri olduğunu, *İzmir'e Doğru*'nun şu haberinde görmek mümkündür:

Son günlerde Yunanlılar tarafından zeybek kıyafetine sokularak Rum köylerine gönderilen İzmirli bazı Rumlar Hıristiyanlara tecavüz ederek Türkler aleyhinde Avrupa efkâr-ı umûmiyesini harekete getirmeye çalışıyorlarsa da müteyakkız bulunan kuvâ-yı milliye kumandanları tarafından tevkif olunmakta ve bu suretle Yunan tertibatı meydana çıkarılmaktadır.²⁷⁵

Özellikle Yunan işgal bölgesinde ve İstanbul'da yoğunlaşan bu tip olaylara rağmen Avrupalı devletler nezdinde yapılan propagandalarda gerçeklerin ters yüz edildiği görülmektedir. Anadolu'da Müslümanların Rumlara saldırdıkları ve mezalim uyguladıkları iddia edilmektedir.²⁷⁶ Oluşturulmaya çalışılan bu mağduriyet algısıyla Pontus taleplerinin kabul ettirilmesine çalışılmış, ancak Sevr Antlaşması'nda dahi bu beklenti karşılık bulmamıştır.²⁷⁷

Pontuşçu faaliyetlere karşı Anadolu basını içinde en etkili yayınları yapan *İstikbâl* gazetesi, 1920 Eylül'ünde, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra ortaya atılan ve hiçbir haklı gerekçeye dayanmayan Pontus meselesiyle ilgili kısa bir tarihçeyi, doğrudan doğruya muhalif Yunan gazetelerinden yaptığı bir tercümeyle ortaya koymuştur.²⁷⁸ Bu arada ayrılıkçı hareketlere karşı Türk devletine bağlılık bildiren Rumların varlığına işaret eden yayınlar da öne çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede Trabzon ve çevresinde yaşayan Rum cemaatinin temsilcileri tarafından imzalanan bir telgrafın, Londra, Paris ve Roma hükümetleriyle birlikte TBMM Başkanlığı'na ve *İstikbâl* gazetesine gönderildiği haber verilmiştir. Söz konusu telgrafta Ermenistan'a verilmesi tartışılan bölgenin kadim

²⁷³ "Yerli Rum ve Yunan Mezâlîmi", *İrâde-i Milliye*, (27.10.1919), s. 2; "Ermenilerin Mugâlâta ve Mübâlâğaları", *İrâde-i Milliye*, (27.10.1919), s. 3. Bu haberlerin yayımlandığı nüshada aynı konuyla alakalı Mustafa Kemal'in de bir tebliği söz konusudur. Dolayısıyla *İrâde-i Milliye*'nin gündeminin Mustafa Kemal ve Temsil Heyeti ile paralel ilerlediği görülmektedir. Bkz: "Tebliğ", *İrâde-i Milliye*, (27.10.1919), s. 1.

²⁷⁴ "Kürdistan", *Hâkimiyet-i Milliye*, (10.01.1920), s. 1; "Komite Faaliyetleri ve Vatandaşlarımız", *Hâkimiyet-i Milliye*, (10.01.1920), s. 3.

²⁷⁵ "Yunan Tahrikâtı", *İzmir'e Doğru*, (24.12.1919), s. 1.

²⁷⁶ "Şantaj İyi Lâkin Mızrak Çuvala Sığar mı?", *Öğüt*, (05.07.1921), s. 2.

²⁷⁷ "Pontus'un İstiklâlî Kabul Edilmemiş", *İstikbâl*, (06.04.1920), s. 1.

²⁷⁸ "Pontus Meselesi", *İstikbâl*, (19.09.1920), s. 2; "Pontus Meselesi-2", *İstikbâl*, (22.09.1920), s. 2.

zamanlardan beri Türk ve Rum unsurların ortak vatani olduğu, dolayısıyla bu iki unsurun kader birliği içinde hareket etmek istedikleri bildirilmektedir.²⁷⁹

Pontus meselesi büyük oranda kontrol Ankara hükümeti tarafından kontrol altına alınmış olmasına rağmen süreç içerisinde Yunan ordusunun başarılarına ve İtilâf Devletlerinin yaklaşımlarına paralel olarak tekrar gündeme gelebilmiştir. Örneğin Sevr Antlaşması'nın Ankara hükümetine kabul ettirilmeye çalışıldığı günlerde Rum gazetelerinden aktarılan bir habere göre, Atina'da bulunan Pontus heyeti, Yunan parlamentosu ve İtilâf Devletleri temsilcilerini ziyaret ederek Pontus Hıristiyanlarının himaye edilmesi talebinde bulunmuşlardır. Bir başka iddiaya göre Fransa ve İngiltere, Türk hükümetinin Sevr Antlaşması'nın uygulanmasını sağlayamaması durumunda, Pontus'ta muhtar bir idare kurulması taahhüdünde bulunmuşlardır. Bu iddiaları kabul edilemez bulan *İstikbâl*, tepkisini şu cümlelerle ortaya koymaktadır: “Herifler, biraz daha bütün Anadolu'yu Yunanistan'a ilhak edeceğiz diyecekler! Ağz onların değil mi?”²⁸⁰

Hâkimiyet-i Milliye, İkinci İnönü Muharebesi günlerinde İstanbul Rum patrikhanesinde yapılan aramada pek çok silah ve mühimmatın bulunduğunu şiddetli bir eleştiriyiyle haber verirken,²⁸¹ Sakarya Muharebesi'nden hemen önceki günlerde Trabzon Metropolit Hrisantos'un tekrar Pontus gündemiyle Atina'da faaliyet yürüttüğü görülmektedir. Sakarya Muharebesi'nde Yunan ordusunun yaşadığı hezimet, Pontus girişimlerinin tekrar akim kalmasına yol açmıştır. Atina'dan *Patris* gazetesine bildirildiğine göre Trabzon Metropolit Hrisantos, Sakarya Muharebesi'nden sonra İstanbul'a doğru Atina'dan yola çıkmıştır. Yunanlılar Anadolu'da ilerleyince Hrisantos, Pontus meselesini ortaya atmak için Atina'da toplanan Pontus Kongresi'ne katılmak için buraya gitmiştir. Sakarya Zaferi'yle Pontus hesapları bozulan metropolit, İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır.²⁸²

Sakarya Zaferi'nden sonra Pontus devleti kurmak üzere hareket edenlerden bir kısmı İstiklâl Mahkemeleri'nce yargılanmış ve idam edilmiştir.²⁸³ Konuyla ilgili haberinde *Hâkimiyet-i Milliye*, “Anadolu'nun en saf Türk topraklarında hükümet tesisi münasebetiyle birçok cinayetler irtikâp edenler Amasya'da idam edilmişlerdir.” demiştir.²⁸⁴ Bu yargılama üzerine İstanbul Rum patrikhanesi Cemiyet-i Akvâm'a başvurarak Anadolu Rumlarının himaye edilmesini istemiştir. Bu olay üzerine *İstikbâl*'de Faik Ahmet Bey, tekrar Rum taleplerinin hukuksuzluğunu vurgulayan bir

²⁷⁹ “Şehrimiz Rumlarının Hissiyât-ı Sadakatkarânesi”, *İstikbâl*, (18.02.1921), s. 1. Bu konuda *Hâkimiyet-i Milliye* de *İstikbâl*'e benzer haberler yapmıştır. Bkz: “Trabzon Rumlarının Makûl Bir Hareketi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (22.02.1921), s. 1; “Türkiye Rumları Cepheye Koşuyor”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (14.04.1921), s. 1; “Anadolu Rumları ve İstanbul Patrikliği”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (01.05.1921), s. 1.

²⁸⁰ “Rum Gazeteleri Ne Diyor”, *İstikbâl*, (22.09.1920), s. 1.

²⁸¹ “Salîb-i Müsellah”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (21.04.1921), s. 1.

²⁸² “Pontus Hülyası Sakarya'da Boğulmuş”, *İstikbâl*, (30.09.1921), s. 2.

²⁸³ “Pontusçuların Âkıbeti”, *İstikbâl*, (10.10.1921), s. 2.

²⁸⁴ “Pontusçuların Âkıbeti”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (21.09.1921), s. 2.

yazı kaleme almıştır.²⁸⁵ Yaşanan olaylarla ilgili Rum iddialarının İngiliz kamuoyunda dahi ciddiye alınmadığı, *Times* gazetesinde yayımlanan iki haberden anlaşılmaktadır. *Times*'a göre Pontusçular Anadolu'da türlü cinayetler işlemişlerdir ve gerçekleşen idamların esas sorumlusu Yunanistan'dır.²⁸⁶

Millî Mücadele döneminde Pontus meselesinin tekrar gündeme gelmesi, 1922'nin yaz aylarında, Büyük Taarruz'dan biraz önce olmuştur. Bu dönemde Anadolu'daki Hıristiyanların öldürüldüğüne dair yeni bir propaganda başlamıştır. Bu iddialar Anadolu basını tarafından reddedilirken,²⁸⁷ *Varlık* ve *Babalık* gazeteleri konuyu Pontus meselesi bağlamında değerlendirmişler ve Pontusçu iddiaların tarihçesini ortaya koyan yazılar yayımlamışlardır.²⁸⁸

Rum talepleriyle ilgili son olarak *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yayımlanan iki önemli yazı dizisine işaret edilebilir. *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Mart 1921 tarihinde başladığı ilk yazı dizisiyle Merzifon Amerikan Koleji'nin Pontusçuluğu nasıl organize ettiğini ve on yedi senedir ülke içinde neler yapıldığını yazmıştır.²⁸⁹ 09-28 Mart 1922 tarihleri arasında ise "*Pontus Meselesi ve Safahatı*" adlı yazı dizisiyle, aynı konuyu daha derinlemesine ele almıştır. Bu yazı dizisinin, yakında Dâhiliye Vekâleti tarafından neşredilecek olan bir kitaba dayandığı ilk yazıda belirtilmiştir.²⁹⁰

Mütareke dönemindeki ayrılıkçı Rum talepleri, zaman içinde Yunan işgalinin bir parçasına dönüşmüş, konunun kesin çözümü Yunan ordularının mağlup edilmesine paralel olarak gelişmiş ve Lozan Antlaşması'ndan sonraya kalmıştır.

1.4.3.2. Mütareke Sonrası Ermeni Talepleri

Bolşevik İhtilâli'nden sonra Aralık 1917 tarihinde İttifak devletleriyle Rusya arasında mütareke akdedilmiş, Şubat 1918'den itibaren Brestlitovsk görüşmeleri başlamıştır. Bu gelişmeler yaşanırken Transkafkasya bölgesinde Gürcü, Ermeni ve Azerbaycan Türkleri arasında bir temsilciler meclisi

²⁸⁵ Faik Ahmet, "Pontusçu Rumlar", *İstikbâl*, (11.10.1921), s. 1.

²⁸⁶ "Pontusçuların İdamından Yunanistan Mesuldür", (31.10.1921), *İstikbâl*, 1; "Pontusçu Rumlar", *İstikbâl*, (10.05.1922), s. 1.

²⁸⁷ "Ekalliyet Meselesinin İç Yüzü", *Babalık*, (05.06.1922), s. 1; "Yeni Bir İftira ve İngiliz Gayreti", *Varlık*, (22.05.1922), s. 1; "Hakikati Elyevm Anadolu'da Bulunan Amerikalılar İtiraf Ediyorlar", *Varlık*, (22.05.1922), s. 1; "Müfteriyâtı Anadolu Hıristiyanları Reddediyorlar", *İstikbâl*, (04.06.1922), s. 1; "İngiltere'de Türk Düşmanlığı", *Yeni Adana*, (23.05.1922), s. 2; "İngiliz Yaygarası", *Yeni Adana*, (25.05.1922), s. 1.

²⁸⁸ "Pontus Meselesini Tenvir Eden Bir Tekzib", *Varlık*, (19.06.1922), s. 1; Ekrem Reşat, "Pontus Teşkilâtı ve Tarihçesi", *Babalık*, (30.06.1922), s. 1.

²⁸⁹ "Pontus Rum Cemiyet-i Hafiyyesi-1", *Hâkimiyet-i Milliye*, (30.03.1921), s. 1; "Pontus Rum Cemiyet-i Hafiyyesi-2", *Hâkimiyet-i Milliye*, (31.03.1921), s. 1; "Pontus Rum Cemiyet-i Hafiyyesi-3", *Hâkimiyet-i Milliye*, (05.04.1921), s. 1; "Pontus Rum Cemiyet-i Hafiyyesi-4", *Hâkimiyet-i Milliye*, (07.04.1921), s. 1. Konuyla ilgili ayrıca bkz: *HTVD*, Yıl 2, S. 5, Eylül 1953, Vesika No: 101, 102, 103.

²⁹⁰ "Pontus Meselesi ve Safahatı-1", *Hâkimiyet-i Milliye*, (09.03.1922), s. 2; "Pontus Meselesi ve Safahatı-2", *Hâkimiyet-i Milliye*, (10.03.1922), s. 1; "Pontus Meselesi ve Safahatı-3", *Hâkimiyet-i Milliye*, (13.03.1922), s. 2; "Pontus Meselesi ve Safahatı-4", *Hâkimiyet-i Milliye*, (17.03.1922), s. 2; "Pontus Meselesi ve Safahatı-5", *Hâkimiyet-i Milliye*, (22.03.1922), s. 2; "Pontus Meselesi ve Safahatı-6", *Hâkimiyet-i Milliye*, (28.03.1922), s. 1.

kurulmuştur.²⁹¹ Bu yapı, devrim sonrası Rus kurucu meclisinde görev almak üzere oluşturulmuş, ancak 19 Ocak 1918 tarihinde kurucu meclisin feshedilmesi üzerine bağımsız bir birim olarak yürütme görevini üstlenmiş ve ilerleyen günlerde Transkafkasya Bağımsız Federatif Cumhuriyeti'ni ilân etmiştir. Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'la birlikte bu federasyonun bir parçası olmuştur. Ancak bölgedeki nüfuz mücadelelerinin etkisiyle federasyon kısa sürede dağılmış, adı geçen devletler bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir.²⁹²

Bağımsızlık ilânına rağmen Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru, Eylül 1918 tarihinde bu üç devletin bir kısım toprakları Almanya ve Osmanlı Devleti'nin kontrolü altına girmiştir. Savaşın bitmesiyle birlikte bu devletler tekrar bağımsızlıklarını elde etme şansı yakalamışlardır. Bu cümleden olarak Erivan'da Taşnakların hâkim olduğu bir hükümet kurulmuştur. Ermeniler, İngilizlerin bölgeye yerleşerek başta Bakü ve Batum olmak üzere stratejik noktaları denetimleri altına almalarına sıcak bakmışlar ve İngilizlerle doğrudan temas kurmuşlardır.²⁹³

Mondros Mütarekesi'nin arifesinde Ermenilerin İngilizlerle bu yakınlaşması, *Yenigün* gazetesine yansımıştır. Yunus Nadi'nin yazdığına göre Bağdat civarındaki İngiliz birlikleri, yanlarına aldıkları Ermeni çetelerle birlikte Hazar Denizi üzerinden Bakü'ye ulaşmıştır. Yaşanan gelişmelerin en temel sebebini, Müttefik devletlerin Rusya'daki ihtilâlden sonra dayanışma içinde olmak yerine münferit hesaplar peşine düşmüş olmalarına bağlayan Nadi'ye göre, İngilizlerin İran hükümetinin yardımını alabilmesi ve Reşit üzerinden Bakü'ye ulaşabilmesi, sırf müttefikler arasındaki rekabetten kaynaklanmaktadır.²⁹⁴

1918 yılının sonlarında, Hariciye Nazırı Reşit Paşa'nın gazetelere yansıyan beyanına göre Osmanlı Devleti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında resmî bir temas olmadığı gibi bu yönde bir tasavvur da söz konusu değildir.²⁹⁵ Nitekim Mondros Mütarekesi'nden önce Ermenistan'da Osmanlı Devleti'nin askerî temsilcisi olarak bulunan Mehmet Ali Paşa, aynı günlerde İstanbul'a dönmüştür.²⁹⁶

Mehmet Ali Paşa, Trabzon üzerinden yaptığı yolculuk esnasında, Ermenistan'ın mevcut durumuyla ilgili *İstikbâl* gazetesine bir röportaj vermiştir.²⁹⁷ Öncelikle siyasî vaziyet hakkında bilgi veren Mehmet Ali Paşa, Ermenistan'da 44 mebuslu bir parlamentonun ve sekiz bakanlı bir

²⁹¹ Serpil Sürmeli, **Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)**, ATAM Yayınları, Ankara, 2001, s. 16-17.

²⁹² Gökay, a.g.e., s. 24-30.

²⁹³ Gökay, a.g.e., s. 64.

²⁹⁴ Yunus Nadi, "Bakü Dolayısıyla İran", **Yenigün**, (11.09.1918), s. 1.

²⁹⁵ "Hâriciye Nâzırının Beyânâtı", **Alemdâr**, (28.12.1918), s. 2.

²⁹⁶ Gürcistan'dan Abdülkerim Paşa'nın, Ermenistan'dan Mehmet Ali Paşa'nın görevlerinin sona erdiği ve dönmek üzere oldukları *Yenigün* gazetesi tarafından haber verilmiştir. Bkz: "Gürcistan ve Ermenistan'daki Murahhaslarımız", **Yenigün**, (03.12.1918), s. 1.

²⁹⁷ *İstikbâl* gazetesinin eksiksiz bir koleksiyonu olmadığı için bu röportaj *Akşam* gazetesinin 29 Aralık 1918 ve *Vakit* gazetesinin 30 Aralık 1918 tarihli nüshalarından alınmıştır.

hükümetin bulunduğunu, bu bakanlıkların en önemlileri olan başvekâlet, hâriciye ve dâhiliyenin Taşnakçuların uhdesinde olduğunu belirtmiştir. Diğer bakanlıklar Ahali Partisi'ne yani Rusların desteklediği Kadet Partisi'ne aittir. Ermenistan'ın henüz bir cumhurbaşkanı yoktur. Mebuslardan on sekizi Taşnak, altısı Müslüman, altısı sosyal demokrat, altısı sosyal devrimci, altısı ise Kadet'lidir. Bu mebuslar seçimle değil, hükümetin talimatıyla toplanmışlardır.

Ermenistan'da bir de Harp Meclisi mevcuttur. Başında Ferik Nazarbekof isminde birinin olduğu, altı alaylı bir fırka (tümen) asker mevcudu vardır. Mecliste müzakereler Rusça ve Ermenice yürütülmektedir. Mebusların çoğu Rusça konuştuğu gibi hükümet muameleleri ve askerinin emir kumandasında kullanılan dil de Rusça'dır.

Ermenistan'ın en büyük probleminin açlık olduğunu, Osmanlı hükümetinin ve ordusunun Brestlitovsk Antlaşması'ndan sonra Ermenistan'a ve kontrol altına aldığı yerlerdeki Ermenilere külliyetli miktarda un ve buğday yardımı yaptığını söyleyen Mehmet Ali Paşa, bu gıda problemine mukabil bütün halkın silahı olduğunu belirtmiştir. Paşa'nın beyanına göre silah miktarı, silah taşıyanların sayısından çok daha fazladır. Ermenistan sınırları içinde ve Elviye-i Selâse'de pek çok Müslüman köyü, Ermeni çeteleri tarafından tahrip edilmiş ve yakılmıştır. Bölgenin en kıymetli ve bereketli toprakları Aras vadisindedir. Müslümanlar varlıklarını muhafaza edebilmek için buraya birikmişlerdir.

Ermenistan'da bulunan Müslümanların tamamı Türk'tür. Rusya bunları Osmanlı Devleti'nden koparmak için Tatar olduklarını söylemiştir ve Müslümanların cahil olanları buna inanmışlardır. Ancak Mehmet Ali Paşa'ya göre buradaki Müslüman ahali dil ve toplumsal yapı bakımından Anadolu halkının aynıdır. Kafkasya'nın mevcut ve gelecekteki durumuyla ilgili öngörülerini sorulan Paşa şunları söylemiştir: *“Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan cumhuriyetleri konfederasyon hâlinde bir devlet teşkil ederlerse Rusya ile bunlar arasındaki silsile-i cibâl gayet tabii bir hatt-ı hudut olur ve Rusya'nın istila emeli tahdit olunur. Cinsen bu ahalinin zaten Ruslarla hiçbir münasebeti yoktur.”* Paşa'nın bu sözleri, mütarekenin hemen akabinde Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya bakışının geleneksel izler taşıdığını göstermektedir. Yani Rusya, Bolşevik İhtilâli'nden sonra muhtemel bir müttefik olarak değil, dış politikasını sıcak denizlere inmek üzerine şekillendirmiş bir istilâ tehdidi olarak görülmekte ve dolayısıyla bu devletle Osmanlı arasında tampon olacak bir Azeri-Gürcü-Ermeni konfederasyonuna olumlu bakılmaktadır.

Mehmet Ali Paşa sözlerinin sonunda, Azerbaycan'da Türkçe'nin çok iyi konuşulduğunu, burada münevver kimselerin bulunduğunu, gençlerin okumak için Rus okullarına gittiklerini, Rusya'ya gidenlerin doğal olarak oranın etkisine girdiklerini, bu sebeple Azerbaycanlı gençlerin İstanbul'daki Osmanlı okullarında okumalarını arzu ettiğini belirtmiştir.²⁹⁸

²⁹⁸ “Ermenistan Hakkında”, **Vakit**, (30.12.1918), s. 2; “Ermenistan”, **Akşam**, (29.12.1918), s. 1-2.

Mehmet Ali Paşa'nın bu tespitleri, *Yenigün* gazetesinin yayımladığı bir başka röportajla teyit edilmiştir. *Yenigün*, Ermenistan'ı sulh konferansında temsil etmek üzere Paris'e giden heyetin başında bulunan Aharonyan²⁹⁹ ile bir mülâkat yapmıştır. Almanların Ermenistan'ı tahliye etmekte olduğunu belirten Aharonyan, Osmanlı Devleti'nin Ermenistan murahhası olan Mehmet Ali Paşa yerine meslekten yetişme bir diplomatın gönderileceğini, Ermenistan'ın en önemli meselesinin iâşe olduğunu söylemiştir. Paris'teki Ermeni meclisiyle Ermenistan'ın herhangi bir teması olmadığı, Ermenistan'la Gürcistan arasındaki çatışmaların bir hudut meselesinden kaynaklandığı, çatışmanın şimdilik İngiliz ve Fransızların araya girmeleriyle durduğu aynı mülâkatta ifade edilmiştir. Eski Rus Dışişleri Bakanı Sazanov'un, Kafkas Ermenileri ile Vilâyât-ı Şarkıyye Ermenilerinin birleşmelerine Rusya'nın izin vermeyeceğine yönelik sözlerini de değerlendiren Aharonyan, Rusya'nın tam bir karışıklık içinde bulunduğunu, dolayısıyla Sazanov'un sözlerinin bir hükmü olmadığını belirtmiştir.³⁰⁰

Ermenilerin bütün Doğu Anadolu Bölgesi'ni kapsayacak büyük bir Ermenistan'ın kurulabileceğine yönelik beklentileri, Birinci Dünya Savaşı'nın son günlerinde zirveye çıkmıştır. Ermenilerin Doğu Anadolu üzerindeki beklentileri ve Mondros Mütarekesi'nin 24. Maddesi, bölgenin Müslüman Türk unsurlarını büyük bir endişeye düşürmüştür. Mütarekenin İngilizce metninde Erzurum, Sivas, Bitlis, Van, Elazığ ve Diyarbakır vilâyetlerini içine alan Vilâyât-ı Sitte'nin, "*Six Armenian Proviences*" tabiriyle zikredilmesi, bu durumun temel sebebi olmuştur.³⁰¹ Söz konusu maddeye dayanarak İtilâf Devletleri, güvenliğin tehlikeye düştüğü ya da karışıklıklar çıktığı gerekçesiyle bölgeyi işgâl edebilecekti. Nitekim bu ihtimâlin gerçekleşmesi için Rum ve Ermeni çeteler asayiş bozucu olaylar çıkarmaya başlamışlardı.³⁰² İşin daha vahim boyutu, asayişin korunması beklenen Türk ordusunun ve güvenlik güçlerinin yine mütareke hükümlerine dayanılarak kısıtlanmak istenmesiydi.³⁰³

Bu şartlar altında bölgenin Ermenistan'a verilebileceğine dönük endişeler sebebiyle 1918 yılının Aralık ayında Erzurum mebusları tarafından Mebusân Meclisi'nde Vilâyât-ı Şarkıyye Grubu, Hoca Raif Efendi ve Süleyman Nazif Beylerin öncülüğünde ise 2 Aralık 1918 tarihinde Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Merkezi İstanbul'da olan bu cemiyetin ilk

²⁹⁹ Paris Barış Konferansı'nda Bogos Nubar Paşa ile Ermenistan'ı temsil eden Averis Aharonyan, ilerde Ermenistan cumhurbaşkanı olacaktır.

³⁰⁰ "Mösyö Aharonyan ile Mülâkat", *Yenigün*, (17.01.1919), s. 1.

³⁰¹ Selvi, a.g.e., s. 50. Esasen Birinci Dünya Savaşı'nın son günlerinde İtilâf Devletleriyle müttefik durumuna gelmiş olan Ermeniler, yapılacak mütarekede kendi beklentilerinin karşılanmasını istemişlerdir. Bu çerçevede adı geçen Altı Vilâyet'le birlikte Kilikya'nın stratejik noktalarının işgal edilerek koruma altında bir Ermenistan kurulmasını ve göç ettirilen Ermenilerin bölgeye dönüşünün sağlanmasını talep etmişlerdir. Beklentilerin bu kadar yüksek olması sebebiyle, Mondros Mütarekesi'nde yer alan maddeler Ermeniler üzerinde büyük bir hayal kırıklığına yol açmıştır. Bogos Nubar Paşa, Mark Sykes'la yaptığı bir görüşmede bu durumu ifade etmiştir. Bkz: Başak, *Mondros Mütarekesi*, s. 236-238. İngiliz gazeteleri de Ermeni bölgelerinin barış zamanına kadar Türklere bırakılmış olmasından dolayı mütarekeyi eleştiren yazılar yayımlamıştır. Bkz: "Mütarekemiz Hakkında İngiltere'de Şikâyetler", *Vakit*, (06.12.1918), s. 1.

³⁰² *HTVD*, Yıl 2, S. 4, Haziran 1953, Vesika No: 77, 79, 80, 81, 82.

³⁰³ Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, Nüve Matbaası, Ankara, 1968, s. 9.

kongresi 13 Aralık 1918 tarihinde yapılmış ve daha sonra Erzurum'da bir şubesi açılmıştır. Bölgede Türk Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğunu yayınlar yoluyla dünyaya duyurmayı ve bilhassa Avrupalı büyük devletler nezdinde bu nüfusun haklarını korumayı amaçlayan cemiyet,³⁰⁴ İstanbul'da Süleyman Nazif Bey'in idaresindeki *Hâdisât* gazetesi ile birlikte *Le Pays* isimli Fransızca bir gazete çıkarma kararı almıştır.³⁰⁵

Türklerin, haklarını korumak üzere girişimlerde bulunduğu bu günlerde New York ve Fransa'da, bağımsız Ermenistan lehine çalışmak üzere komiteler kurulduğu, bu komitelerin büyük devletler nezdinde itibar gördüğü³⁰⁶ ve farklı ülkelerden gelen temsilcilerin katılımıyla Paris'te bir Ermeni parlamentosu toplanacağı³⁰⁷ haberleri gazetelere yansımıştır. Ayrıca Taşnaksutyun Komitesi'nin bazı Ermenileri zorla Van ve Adana bölgelerine göç ettirmeye çalıştığı da gelen haberler arasındadır. Bizzat Ermeniler tarafından şikâyet konusu olan bu durumun sun'î olduğunu ve olumsuz sonuçlar doğuracağını bildiren *Alemdâr* gazetesi "*müfrit tahakküm-i millî siyaseti her kim tarafından takip olunur ise olunsun netâyic-i vahîme tevliid etmektedir.*" yorumunda bulunmuştur. Milliyet esasının konuşulduğu bir dönemde Ermenilerin bu şekilde belli bölgelere sevk edilmesinin, barış konferansından çıkacak kararlarla doğrudan bağlantısı vardır. Bu mânâdaki çekince, *Alemdâr*'a konuyla ilgili bilgi veren Dâhiliye Nazırı tarafından dolaylı olarak şöyle dillendirilmektedir:

Kitle hâlinde hicretin vukû bulunduğunu bilmiyorum. Hükümet-i seniyyece etnografi vaziyeti mâlûmdur. Bahsettiğiniz tarzda bir hicret tamamıyla sun'î bir mahiyeti haiz olabilir. Avrupa'nın ise böyle gayr-i tabîi vaziyeti muhâkemât ve mukarrerâtına esas ittihâz eylemeyeceğini zannedirim.³⁰⁸

Ermenilerin bölgeye dair beklentilerinin en açık ve somut göstergesi, Bogos Nubar Paşa'nın Paris Barış Konferansı'na sunduğu muhtıradır. Bogos Nubar, Trabzon ve İskenderun limanlarını içine alacak şekilde Doğu Anadolu topraklarının Büyük Ermenistan'a verilmesi talebini, 26 Şubat 1919 tarihinde resmen Paris Barış Konferansı'nda dile getirmiştir.³⁰⁹

Ermeniler, beklentilerini karşılamak üzere bir yandan İtilâf Devletlerine yakın bir siyaset takip ederken, bir yandan da Anadolu'nun doğusunda ve güneyinde Müslüman ahali üzerinde bir tedhiş faaliyetine başlamışlardır. Türk basını, Ermenilerin çetecilik faaliyetlerini kamuoyuna ulaştırmayı, tıpkı Rum talepleri karşısında olduğu gibi Türklerin haklarını yayınlar yoluyla savunmayı öncelikli

³⁰⁴ Cemiyetin bu yönde yayınladığı bir beyanname için bkz: **TİTE**, K. 15, G. 21, B. 1, Tarih: 19.03.1919.

³⁰⁵ Cevat Dursunoğlu, **Millî Mücadele'de Erzurum**, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 1998, s. 18-20; Mazhar Müfit Kansı, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. I, TTK Yayınları, Ankara, 1986, s. 18-20; Gökbilgin, a.g.e., s. 30-32; Selvi, a.g.e., s. 50-54. Cemiyet'in 13 Aralık 1918 tarihli ilk kongresi ve kongrede alınan kararlarla ilgili haber için bkz: "Vilâyât-ı Şarkiyemizin Müdafaa-i Hukuku Cemiyeti", **Hâdisât**, (14.12.1918), s. 1.

³⁰⁶ "Ermenistan İstiklâli Hakkında", **Vakit**, (11.02.1919), s. 1.

³⁰⁷ "Türkiye Ermeni Murahhasları", **Yenigün**, (04.01.1919), s. 2.

³⁰⁸ "Ermeniler Yeniden Hicret mi Ediyor?", **Alemdâr**, (17.02.1919), s. 1. Bu konuda İrâde-i Milliye'de yer alan bir başka haber için bkz: "Ermenilerin Mugâlâta ve Mübâlâğaları", **İrâde-i Milliye**, (27.10.1919), s. 3. Aynı konuyla alakalı Mustafa Kemal'in de bir tebliği de aynı nüshada yer almaktadır. Bkz: "Tebliğ", **İrâde-i Milliye**, (27.10.1919), s. 1.

³⁰⁹ Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-I**, s. 20-22.

görev olarak üstlenmiştir. Gazetelerin hemen tamamında, bu konuya ilişkin sayısız haber ve yorum yer almaktadır. Biz bu noktada, Ermeni taleplerine karşı dile getirilen itirazlarda göze çarpan kritik bazı yaklaşımların altını çizmekle yetineceğiz.

Öncelikle belirtilmesi gereken husus, İtilâf Devletleri nezdinde dile getirilen Ermeni taleplerinin hukuksuzluğuna yapılan vurgudur. Örneğin *Hâdisât* gazetesi, Bogos Nubar Paşa'nın Ermeniler adına Paris Barış Konferansı'nda dile getirdiği talepleri bir istilâ siyaseti olarak tanımlamış ve şu cümlelerle sert biçimde eleştirilmiştir:

Bogos Nubar'ın Ermeni âmâl-i istilâcûyânesi hakkında Times gazetesinde vuku bulan ifşaati memleketimizin her tarafında bir tufan-ı hiddet ve asabiyet uyandırdı. Memleketimizin asır-dîde insanlık makarrı olan ve göz dikenlerin adedi en çok birkaç binle ifade edilen sevgili topraklarımıza daha dün vatandaş sıfatıyla beraber yaşadığımız bir ekalliyet tarafından tesâhüb edilmesi tabiidir ki buna pek haklı bir şekil vermiştir. İşte sırf yalancı istatistikler, uydurma fecâyî ile göz boyamak isteyen Baron Bogos Nubar'ın bu suretle teşkil etmek istediği bir hükümet ancak Alman imparatorunun dimağında bulunacak efkâr-ı istilâcûyâne ile telif edilebilecek bir mahiyettedir. Bunun İngiltere, Fransa gibi hürriyet mücâhedeleriyle, ulvî prensipler sahibi Amerika'nın tasvibine iktirân etmeyeceğinden katiyen eminiz.³¹⁰

Yenigün gazetesi ise Bogos Nubar Paşa'nın *Times* gazetesinde yayımlanan bir mektubu vesilesiyle görüşlerini ortaya koyacaktır. Söz konusu mektupta Türklerin müstakil bir devletleri olmasına itiraz etmediklerini söyleyen Nubar Paşa, Ermenilere ait arazinin kendilerine verilmesi gerektiğini iddia etmiştir. Bu beyanları sütunlarına taşıyan *Yenigün*, Türklerin, Ermenilerin çoğunluğu oluşturduğu yerleri idareleri altına almak gibi bir talepleri olmadığını, insanların huzur ve sükûn içinde yaşamasını engelleyen esas meselenin Ermeni emperyalizmi olduğunu vurgulayarak itirazını dile getirmiştir.³¹¹

Esasen Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı hükümetinin ve Türk kamuoyunun, bağımsız bir Ermeni devletinin varlığına karşı olmadığını gösteren pek çok örnek mevcuttur. 12 Şubat 1919 tarihinde, Tevfik Paşa'nın ikinci kabinesi esnasında Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey tarafından tanzim edilerek İstanbul'daki İtilâf temsilcilerine verilen ve Osmanlı Devleti'nin barış şartlarını ortaya koyan notada, bu durum açık şekilde görülmektedir. Söz konusu notada Osmanlı Devleti'nin Ermeni meselesine yaklaşımı şu şekilde ifade edilmiştir:

Kafkasya'dan Kilikya'ya kadar imtidâd edecek büyük bir Ermenistan tesisi hakkında bazı Ermeni mehâfilinde derpîş edilen tarz-ı tesviye mevzu bahis olamaz, çünkü bu tarzda bir Ermenistan Wilson Prensipleri'ne mugayirdir. Beş milyonu mütecâviz ahalinin birkaç yüz bin Ermeni'nin taht-ı hâkimiyetine verilmesi esasen caiz olmadığı gibi bu tarz-ı tesviye mütemâdî karışıklıklara ve kanlı ihtilallere meydan verecektir. Hâlbuki İtilâf Devletleri hissiyat-ı insaniyeleri icabınca bunun önünü almayı gerek vilâyât-ı mezkûre ekseriyet-i ahalisinin ve gerek Ermeni ekalliyetinin hukuku nokta-i nazarından arzu ederler. Bu şekilde bir tarz-ı tesviye mugâyir-i hakkaniyet

³¹⁰ "Siyaset-i İstilâcûyâne", *Hâdisât*, (05.03.1919), s. 1. Bu konuda ayrıca bkz: Süleyman Nazif, "Ermeni İmparatorluğu", *Hâdisât*, (20.03.1919), s. 1.

³¹¹ "Bogos Nubar'ın Times'a Mektubu", *Yenigün*, (24.11.1919), s. 1.

olduğuna ve gayr-i mümkün görüldüğüne nazaran âfideki iki tarz-ı tesviyeden birini ihtiyardan başka çare yoktur:

1- Ahalinin ekseriyet-i azimesi Türk ve Müslüman olduğuna göre bu vilâyetlerde hukuk-ı hâkimiyet-i Osmâniye'nin idamesi ve aynı zamanda ekalliyetin hukukunun ve serbesti-i inkışafının temini. Bu takdirde bütün Müslüman ve Ermeniler yeniden yurtlarına iade edilecektir.

2- Kafkasya'da müteşekkil Ermeni cumhuriyetinin elyevm oralarda bulunan Ermeni mültecileriyle Zor'a tehcir edilen Ermenileri bol bol isti'âb edebilecek bir surette tevsî'i. Bu takdirde Ermeni cumhuriyetinin eski ve yeni arazisinde bulunan Müslümanlar yurtlarını terk ederek Osmanlı hukuk-ı hâkimiyeti altında kalan yerlerde iskân edileceklerdir.

Aynı miktarda Türk ve Ermeni murahhaslarından mürekkep bir muhtelit komisyon bir İsviçre murahhasının riyaseti altında bulunduğu hâlde mahâlline gidecek ve iskânî lâzım gelen Ermenilerin miktarını ve Türkiye'de mâlik oldukları arazinin vüs'atini nazar-ı dikkate almak şartıyla Ermenistan'a verilmesi lâzım gelen yerleri ayıracaktır. Harp esnasında taht-ı işgalde kalan yerlerdeki bütün şehir ve kasabalar çar orduları ve Ermeni çeteleri tarafından tahrip edildiğine göre ikinci tarz-ı tesviye her nokta-i nazardan daha amelîdir. Bunun hâiz-i rüchân olan ciheti, meseleyi suret-i kat'iyede hâletmesi ve oralarda sükûn ve asayişin devamlı bir sûrette idamesine imkân bırakmasıdır. Devlet-i Aliyye, İtilâf düvel-i muazzamasının bu tarz-ı tesviyeyi tasvip eyleyeceklerine ümitvardır.³¹²

3 Ağustos 1919 tarihli nüshasında *Vakit*, Damat Ferit Paşa'nın, Ermeni meselesi konusunda bu notadaki yaklaşımın kendileri açısından da geçerli olduğuna dair beyanatını takdirle haberleştirmiştir.³¹³

Aynı konuda bir yazı kaleme alan Ahmet Emin, toplumların akıl ve mantıktan çok hisleriyle hareket ettiğini izah eden bir girizgâhtan sonra, Ermenilerin de benzer şekilde davrandıklarını söylemiştir. Ermenilerin bir mağduriyet pozisyonu üzerinden bütün dünyanın teveccühünü kazandığını, ancak bu durumu devam ettirmenin doğru bir yol olmayacağını belirtmiştir. Yazara göre, Yakınoğu'da bağımsız bir Ermenistan kurulsaydı bile gelişme ve refah açısından yeterli olmayacak, bu muhayyel devletin etrafında menfaatleri çiğnenmiş Türk, Kürt, Laz ve Gürcü unsurlar oldukça genel olarak huzursuzluk ve çatışma devam edecektir. Ahmet Emin, Ermeniler için çiftçiliği bilen ve kendisiyle iyi geçinilen bir komşunun varlığının zaruretine işaret etmektedir. Zira Ermeniler, zanaatkâr ve tüccar bir millettir. Ayrıca bu muhayyel devleti dış tehditlerden korumak için devamlı olarak tetikte bekleyecek bir ordu gerekmektedir. Bölgenin bir bütün olarak barışa ihtiyaç duyduğunu ve bunun Ermenilerin de menfaatine olduğunu kaydeden yazar, yazısını şöyle tamamlamıştır:

[...] Bu siyasetin başlıca hedeflerinden biri tahdîd-i ihtilâf olmalıdır. Daha uzun müddet Türk-Ermeni dostluğundan bahsetmek gülünç bir şeydir. Fakat Ermeni patriği efendinin de tasdik ettikleri veçhile, Türklerle Ermeniler ya komşu veya vatandaş sıfatıyla ihtilâf ve münasebette bulunmaya âdetâ mahkûmdurlar. Bu takdirde arada daimî bir husumet ve burûdet teessüs etmesine mâni olmaya çalışmak, soğukkanla âfiyi görebilen her fert için bir vazifedir. Bu gibi mesaiyi yalnız bir taraftan beklemek hatadır. Ancak her iki taraftan hissiyatın tesirini hadd-i asgarîye indirerek

³¹² Tevfik Paşa hükümeti tarafından verilen bu notayla ilgili haberler, 1919'un Mart ayının ilk günlerinde İstanbul gazetelerine yansımıştır. Bkz: Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü-I**, TTK Yayınları, Ankara, 1993, s. 127.

³¹³ "Ermeni Meselesinin Tarz-ı Hâlli", **Vakit**, (03.08.1919), s. 1.

akıl ve mantıkla iş gören birer avuç adam olsun bulunacak olursa az çok muvaffakiyet husûlü beklenebilir.³¹⁴

Ahmet Emin, bir başka yazısında ise azınlıkların hakları konusunda uluslararası camiada Türkiye aleyhine çok ciddi propagandaların yapıldığını ve barış masasında bunun bir biçimde dile getirileceğini belirttikten sonra, sözü Ermeni meselesine getirmiş ve şunları kaydetmiştir:

Eğer ortalıkta müstakil bir Ermenistan lakırdısı olmasa bile bizim bunu kendi nokta-i nazarımızdan icat etmemiz lâzımdır. Ermeniler, istikbâlde bir şeyler bekleyen asabi ve husûmetkâr bir unsur hâlimden çıkmalı, Ermenilik ile bizim aramızda hakiki bir sulh akdedilmelidir. Cihanın dört tarafına dağılan ve her tarafta hayata iyice nüfuz eden Ermenilerin bizim aleyhimize bir unsur-ı tahrik teşkil etmesine hiçbir sebep kalmamalıdır.

Yazar, Büyük Ermenistan iddialarıyla ilgili olarak da şunları yazmıştır:

Büyük Ermenistan hayallerinin hiçbir kabiliyet-i tatbikiyesi olmadığını bütün bîtaraf ve hatta Ermenilere mütemâyil Avrupa ve Amerika müdekkikleri teslim mecbur kalmışlardır. Anadolu'nun şark taraflarında bir Müslüman ekseriyetini bir Ermeni ekalliyetinin idaresi altına vermek, Ermeniliği idama mahkûm etmek demektir. Yapılacak şey, Ermeni cumhuriyetine Tevfik Paşa'nın muhtırası dairesinde bir miktar arazi ilâve etmekten ve denizle muvâsalasını, meselâ Dedeâğaç'ta Bulgaristan'a gösterilen tarzda bir şekil dâiresinde temin etmekten ibarettir. Ermeniler zeki bir unsurdur, fakat istîdatları istihsâlden ziyade ticarete, bazı müstahsillerle müstehlikler arasında tavassuta doğrudur. Dünyanın muhtelif yerlerinde yerleşmiş olan Ermenilerin yeni Ermeni arazisine hicret etmelerine ve orada mütekâsif bir kitle teşkil etmelerine ihtimâl yoktur. Ermenilere lâzım olan şey bir tarafta kendilerine mahsus bir yurt mevcut olduğunu bilmek ve Ermeni harsı için muayyen ve müstakil bir merkeze mâlik olmaktır. Bir defa böyle bir merkezin vaziyeti beynelmilel bir surette takarrür ettikten sonra Osmanlı Ermenileri Ermeni tâbiyeti ile Osmanlı tâbiyeti arasında tahyir edilmelidir. Memleketimizde tâbiyet samimi bir mânâ kesbetmeli ve ancak Osmanlı siyasi ve iktisâdî tesânüd halkasında kalmayı gerek itiyâd ve gerek menfaat itibariyle tercih edenler Osmanlı olmalıdır. Bunu tercih etmeyenler, memleketimizde yaşamakta devam etseler bile ecnebi sıfatıyla kalmalı ve hukuk-ı düvel kavâidi mucibince ecnebilere çizilen vaziyette bulunmalıdır.³¹⁵

Ahmet Emin'in dile getirdiği bu görüşlerin büyük bir benzerlikle *Hâkimiyet-i Milliye*, *İstikbâl ve İzmir'e Doğru* gazetelerinde de yer aldığı görülmektedir. Örneğin *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, güney cephesinde Ermenilerin Müslüman ahaliye yaptığı zulüm ve vahşetlerle ilgili bir haberinde şöyle demektedir:

Erivan'daki Ermenistan'a gidip müstakil bir hayat yaşamayı kabul etmeyerek buldukları yerlerde Ermenistan vücuda getirmek hayâlâtından bir türlü uzaklaşmayan Ermeniler, Kilikya'da Fransızlar tarafından gördükleri teşvikat üzerine bundan bir ay evveline kadar hayallerini oldukça tevsi etmişlerdir.³¹⁶

Bu cümle, nüfus itibariyle yaşadıkları bölgelerde, özellikle de Kilikya'da azınlıkta kalmalarına rağmen bir devlet kurma gayreti içinde olan Ermenilerin, sadece büyük bir devletin oyuncağı olmaktan ibaret ham bir hayal peşinde koştuklarını, bundan vazgeçmelerinin kendileri için daha hayırlı olacağını göstermektedir. Bununla birlikte yine aynı cümle, bu bölgedeki Ermenilerin, Erivan

³¹⁴ Ahmet Emin, "Türkler ve Ermeniler", *Vakit*, (20.09.1919), s. 1.

³¹⁵ Ahmet Emin, "Ekalliyetlerin İstikbâli", *Vakit*, (29.12.1919), s. 1.

³¹⁶ "Ermeniler ve Ermenistan", *Hâkimiyet-i Milliye*, (02.02.1920), s. 2-3.

merkezli Ermenistan devletine giderek burada müstakil bir hayatı tercih etmelerinin daha kabul edilebilir olduğunu ihsas etmektedir.

İstikbâl gazetesinde Ahmet Faik de Tevfik Paşa hükümetinin vermiş olduğu muhtıraya atıfla Kafkasya'da kurulacak bir Ermenistan'a karşı çıkmayacaklarını belirtmiştir. Bununla birlikte Türklerin haklarını yok sayacak ve Türk devletine zarar verecek biçimde Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulması ise kabul edilemezdir. Faik Ahmet Bey, böyle bir beklenti taşıyan Ermenilerin isteklerini elde etmelerinin mümkün olamayacağını belirtmiştir.³¹⁷

Buna benzer bir diğer değerlendirme ise *İzmir'e Doğru* gazetesinde, M. Esat imzasıyla yayımlanmıştır. Söz konusu yazıda Ermenistan konusuyla ilgili şunlar dile getirilmiştir:

[...] Son gelen ajanslar Fransa'nın; Türkiye'nin Anadolu'da ibkâsına mukâbil müstakil bir Ermenistan teşekkülüne mütemâyil olduğunu bildiriyorlar. [...] Sivas'ta umum Anadolu murahhaslarından mürekkep olarak teşekkül eden kongrenin de karar vermiş olduğu veçhile Türk milleti müstakil bir Ermenistan'ın teşekkülüne hiçbir zaman muarız olmamıştır. Ermeni heyet-i murahhasasının İstanbul'da bulunduğu sıralarda hükümet-i Osmâniye Ermenistan Cumhuriyeti'yle iyi geçinmek arzusunu izhâr eylemiş ve bu hususta müzâkerât bile cereyan etmişti. [...] Kafkas Ermeni Cumhuriyeti'nin teşekkülünden bugüne kadar Antranik'le Bogos Nubar Paşa'nın Avrupa payitahtlarında çevirdikleri roller ve yaptıkları propagandalar olmasaydı, hiç şüphesiz bu mesele çoktan hâledilmiş olacaktı. Çünkü Türk milleti mâkûl ve mantikî şerâit dâhilinde Ermenistan'ın teşekkülüne hiçbir zaman itiraz etmemiştir. Kafkasya'da teşekkül edecek ve kendi millî hudutları dâhilinde kalacak bir Ermenistan için bizim hiç diyeceğimiz yoktur. Ve böyle bir Ermenistan bizi alâkadar bile etmez.³¹⁸

Bu satırlar bize gösteriyor ki, Tevfik Paşa'nın, Ermenistan konusunda Paris Barış Konferansı'na sunduğu muhtırada yer alan teklif ve fikirler, Millî Mücadele'yi yürüten ve destekleyen kadrolar için de geçerlidir. Buna göre Ermenilerin nüfusça azınlıkta kaldığı Doğu Anadolu'da bir Ermeni yurdu iddiası dile getirilmediği sürece, Kafkasya'da bir Ermeni devletinin varlığı kabul edilmektedir. Bu yaklaşım, Millî Mücadele'nin Sivas'taki sesi olan *İrâde-i Milliye* gazetesinde yer alan bir haberde dile getirilmiştir. Gazete, Ermeni Patriği Zaven Efendi'nin bir beyanatı münasebetiyle yayımladığı yazıda Millî Hareket'in Osmanlı vatandaşı gayrimüslimlerin tabîi hukuklarını tanıdığını, emniyet ve asayişini temin etmekten başka bir gayesinin olmadığını, ancak millî hâkimiyet prensibine gölge düşürecek hareketlerin hoş karşılanamayacağını ifade etmiş, Kafkasya'da kurulan Erivan Ermeni Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan devletin Osmanlı olduğunu hatırlatmıştır.³¹⁹

Buna benzer bir başka yazıda ise Türklerin ve Ermenilerin doğunun iki barışsever milleti olduğu, tarihin kaydettiği zamanlardan beri birbirlerine komşu oldukları, ancak başta Rusya olmak üzere büyük devletlerin çıkarları için bu iki millet arasında nifak tohumları ektikleri belirtilmektedir.

³¹⁷ Faik Ahmet, "Ermenistan Hudutları", *İstikbâl*, (24.04.1920), s. 1; Faik Ahmet, "Hudûd-ı Şarkiyemiz" (06.06.1920), *İstikbâl*, s. 1.

³¹⁸ M. Esat, "Ermenistan Meselesi", *İzmir'e Doğru*, (25.02.1920), s. 1.

³¹⁹ "Hâlâ Mugâlâta", *İrâde-i Milliye*, (27.10.1919), s. 1.

Her iki milletin bu nifak tohumlarının etkisiyle birbirlerinden soğudukları ve hatta intikam hisleriyle doldukları vurgulanan yazıda, bu durumun aşılması için geçmişe bir perde çekilerek eski muhabbet ve dostluğun canlandırılması gerektiği söylenmektedir. Ayrıca taraflar, yabancıların söz ve vaatlerine bakmayıp refah ve mutluluk sağlayacak bir geleceğin hazırlanması için uzlaşmalı ve çalışmalıdırlar.³²⁰

Bütün bu örneklerden anlaşılacağı üzere Türklerin çoğunlukla yaşadığı topraklarda talepte bulunulmaması şartıyla bağımsız bir Ermenistan'ın varlığı, Türk kamuoyu tarafından kabul edilmiştir. Ancak Doğu Anadolu üzerindeki büyük iddialarına rağmen Ermenilerin, değil Büyük Ermenistan'ı mevcut Erivan hükümetinin varlığını bile koruyabilecek kabiliyette olmadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim *Hâkimiyet-i Milliye*, bu durumu şu cümlelerle ifade etmektedir:

Ermenistan Cumhuriyeti bu kadar ihtimâmâta ve bu kadar Avrupa devletlerinden gördükleri muâvenete rağmen bir devlet hâlinde teşekkül edememektedir. Kendi hududu dâhilinde dahi ne asayîşi takrire, ne o havâlideki insanları terfîhe muvaffak olamamıştır. Aras vadisinde, Arpaçayı'nın garbındaki mıntikalarda katiyen Ermeni nüfuz ve hâkimiyeti yoktur. Belli başlı kasabalarda bulunan bir iki memur ile birkaç Ermeni askeri pek müşkülât ile muhafaza-i mevki edebilirler. Bu mıntikanın birçok mahâllerinde Müslümanlar tarafından teşkil olunan hükûmât-ı muvakkate ve millî şûrâlar idare-i hükümet etmektedir. İslâmlar sûret-i kat'iyede hükümet-i Osmâniye'den ayrılmayacaklarını ilân etmektedirler. Ermenilerin buralarda temin-i asayîşe ve idare-i hükümete muktedir olamayacakları hakikati bütün ecnebler nazarında dahi taayyün etmiştir.³²¹

Hâkimiyet-i Milliye'nin bu tespitinin isabeti, Harbourd Heyeti'nden bir yetkilinin şu cümleleriyle teyit edilmektedir:

Kafkasya birçok milletlerden tereküb ettiğinden bu memlekette sükûn-ı tabînin takriri için kuvvetli bir el lâzımdır. İtilâf Devletleri için bu vazife pek çetindir. Ermenilerin diğer unsurlar hakkındaki müddeiyât ve isnâdâtta pek çok mugalâta ve mübalâğa olduğu tamamen anlaşılmıştır. Mahvoldukları, nam ve nişanı kalmadıkları iddia olunan Ermeniler birer birer meydana çıkıyor. Ermenistan'da müthiş bir sefalet ve nüfusça âsâr-ı inkırâz görülmektedir.³²²

³²⁰ “Türk-Ermeni İtilâfı”, *İrâde-i Milliye*, (01.04.1920), s. 2. Daha sonra yayımlanan bir habere göre Maraş'ta Ermeniler, Osmanlı hükümeti temsilcilerine başvurarak Müslüman vatandaşlarla bir arada yaşamak istediklerini, yabancı devletlerin işvasına kapılarak dökülecek kanlarının olmadığını bildirmişlerdir. Bu duruma Amerikalılar da şahit olmuşlardır. Bkz: “Maraş'ta Ermeniler”, *İrâde-i Milliye*, (12.04.1920), s. 2.

³²¹ “Ermenistan”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (10.01.1920), s. 4.

³²² “Cihan Şuûnu”, *İzmir'e Doğru*, (23.11.1919), s. 1. Ayrıca bkz: “Mukadderâtımızın Tayini Etrafında-General Harbourd'un Nokta-i Nazarı”, *Peyâm-Sabah*, (02.01.1920), s. 1.

Ermeniler, bu zayıf durumları sebebiyle bir yandan Rumlarla³²³ ve Kürtlerle³²⁴ anlaşma yolları ararken, bir yandan da güney cephesinde Fransızlarla birlikte hareket etmişlerdir.³²⁵ Ayrıca *Vahdet-i Milliye* adıyla Paris'te bir komite oluşturmuşlar ve bir şubesini İstanbul'da faaliyete geçirmişlerdir.³²⁶ Bu dönemde Ermeniler için temel mesele, Ermenistan'ın bağımsızlığının tanınması ve kendilerine ekonomik, askerî ve siyasî destek verilmesidir.³²⁷ Türk basınına yansıyan haberler, Ermenilerin büyük bir devletin yardımına her bakımdan ihtiyaç duyduğunu gözler önüne sermektedir. Örneğin Paris'te bulunan bir Ermeni heyetine göre bölgede barış ve güvenliğin sağlanması için kırk bin asker yeterli olacaktır ve bu gücün, Ermeniler tarafından toplanması mümkündür. Ancak bu kuvvetin mühimmat ve erzakının müttefikler tarafından sağlanması şarttır.³²⁸

Yine bu dönemde gazetelere yansıyan bir başka yorumda, Ermeni kavminin varlığının Ermenistan Cumhuriyeti'nin varlığına bağlı olduğunu vurgulanmaktadır. Hayat memmat mücadelesi verilen bu günlerde, dünyanın her yerindeki Ermenilerin maddî ve manevî olarak Ermenistan'ı desteklemesi gerektiği fikri ortaya atılmıştır:

Bütün Ermenilik kendi davasının müdafaasına kalkışmalı ve muzafferiyet için çalışmalıdır. Aksi takdirde tehlike gelir ve her şeyi alıp götürür. Ancak vazifemizi tamamen ifa ettikten sonradır ki dostlarımızın muavenetine müracaat etmeye hakkımız olabilir. Aksi takdirde dostlarımıza, 'biz sizin için jandarmalık vazifesini göremeyiz' demelerine hak verdimiş oluruz.³²⁹

Buradan anlaşılmaktadır ki Ermeniler, büyük devletlerin desteğini alabilmek için, kendi başlarına yaşama kabiliyetine sahip olduklarını ispata çalışmaktadırlar.

Ermenistan'ın geleceğine ilişkin İtilâf Devletlerinde ise bir fikir ve eylem birliği mevcut değildir. Konuyla ilgili farklı ve birbirine zıt haber ve beyanlar gazetelere yansımaktadır. Örneğin İngiltere Başbakanı Lloyd George, bölgede Amerika'nın mandater bir rejim kurup kurmayacağını tartışıldığı günlerde, Amerika'nın himayesi olmadıkça Ermenilerin zulüm ve işkenceden kurtulamayacağını beyan etmiştir.³³⁰ Aynı Lloyd George, daha sonraki bir açıklamasında ise

³²³ "Yunanistan Başvekili Venizelos cenapları ile Ermenilerin Bogos Nubar Paşası Trabzon'da bir Rum-Ermeni Pontus Cemâhîr-i Müttefikası teşkili hakkında itilâf eylemişler!" Bkz: "Kendi Kendilerine Gelin Güvey Olmuşlar", **Albayrak**, (18.08.1919), s. 2.

³²⁴ "Ermeni rüesasından Haçatur Ağa Kürt aşâiri rüesasından Hamit, Mirza, Hüso ve Yusuf Beylere bir mektupla müracaat ederek iki millet arasında bir itilâf husûlü için sarf-ı mesâi etmelerini rica eylemiş ise de mumâileyhim tarafından teklif-i vâki reddedilmiş ve Ermenilerin unsur-ı İslâm'a ikâ ettikleri mezâlîm ve fecâyi meydanda iken hiçbir Kürt ve Müslümanın Ermenilerle teşrik-i mesai edemeyeceği cevaben tebliğ olunmuştur." Bkz: "Ermenilerin Kürtlere Müracaatı", **İzmir'e Doğru**, (20.11.1919), s. 2.

³²⁵ "Antep'teki Ermeniler", **İzmir'e Doğru**, (27.11.1919), s. 2.

³²⁶ "Ermeni Vahdet-i Milliye Heyeti", **İzmir'e Doğru**, (11.12.1919), s. 2.

³²⁷ "Ermenistan Reis-i Cumhuriyetinin Beyânâtı", **Alemdâr**, (09.06.1919), s. 2; "Ermeni Âleminde", **Alemdâr**, (09.11.1919), s. 4.

³²⁸ "Ermenistan'ın Muhtaç Olduğu Asker", **Alemdâr**, (03.08.1919), s. 2.

³²⁹ "Tehlike Karşısında", **Alemdâr**, (11.08.1919), s. 1.

³³⁰ "Lloyd George'un Beyânâtı", **Alemdâr**, (21.08.1919), s. 1.

kendilerinin Ermenistan'dan niçin çekildiklerini³³¹ şu cümlelerle ifade etmiştir: “*Ermenistan’ı bırakıp gittik. Çünkü mesârifimizi tenkîse mecburduk. Şüphesiz bütün dünyanın zabıta vazifesini göremeyiz. Vicdanen eminiz ki bu vazifeden hisselerine isabet edeni ifâ edecek başka devletler var. Bu sebepten dolayı Ermenistan’ı terk ettik.*”³³²

Görüldüğü üzere Lloyd George, Amerika’nın bölgede sorumluluk alması gerektiğini belirtmektedir. Ancak Amerika’nın buna yanaşmak niyetinde olmadığı açıkça anlaşıldıktan sonradır ki, bu kez İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Ermenistan konusunda Fransa’yı, üzerine düşen vazifeyi yerine getirmeye davet etmiştir.³³³ Gazetelere yansıyan bir başka haberde ise Rusların Ermenistan devletine karşı oldukları, Amerikalıların ise Ermenistan mandaterliğine muhalefet ettikleri belirtilmektedir.³³⁴

İngiliz ve Fransız basınından da konuyla ilgili olumsuz sinyaller gelmektedir. Örneğin *Vakit* gazetesinde, Ermeni taleplerine karşı Fransa ve İngiltere kamuoylarında gösterilen olumsuz tavrın öne çıkarıldığı müşahade edilmektedir. Ermeniler, Paris Barış Konferansı’na taleplerini iletirken, bağımsız bir Ermenistan için 1915’teki olaylarda öldürülen ve tehcir edilen nüfusun dikkate alınması gerektiğini söylemişlerdir. Fransız *Tan* gazetesi, 27 Şubat 1919 tarihli nüshasında konuyla ilgili yayımladığı bir makalede, bu teklifin kabul edilmesi durumunda bile Van hâriç hiçbir yerde Ermenilerin nüfusun çoğunluğunu teşkil etmediklerini ortaya koymuştur. Bu yapılırken de 1912-1913 senelerinde, Mösyö Lear tarafından Ermeniler lehine yazılmış olan bir kitaptaki istatistiklerden hareket edilmiştir. Buna göre Ermeniler, Vilâyât-ı Sitte’de nüfusun ancak yüzde 28.9’dur. Sadece Van şehrinin 250 bin olan nüfusunun 180 bini Ermeni olarak kabul edilmektedir. Kilikya bölgesi olarak tabir olunan yerde ise 407 bin Ermeni nüfusu vardır. Oysa sadece Adana vilayetinin nüfusu 420 bindir. Ermenistan haritasının dâhilinde olduğu iddia edilen Trabzon vilâyetinde ise 25 bin Ermeni nüfusu vardır. Bütün bu istatistikler göstermektedir ki, Büyük Ermenistan İmparatorluğu’nun kurulması demek, Ermenilerin her yerde azınlıkta kalacağı bir devlet olması demektir. *Tan* gazetesi bu sebeple, daha küçük ancak Ermenilerin çoğunluğu oluşturduğu bir devlet talep etmenin, Ermeniler açısından daha makbul olacağını yazmıştır.³³⁵

İngiliz *Daily Telegraph* gazetesinin Paris Barış Konferansı’nda bulunan muhabirine göre Ermeniler, İskenderun’dan Trabzon’a kadar uzanan araziye talep ederek pazarlık yapmak istemektedirler. Yoksa ne irken ne de iktisaden bu geniş coğrafyayla bağları ispat edilemez. “[...] Ermenileri yakından tetkik eden herkes şurasına vâkıftır ki Ermenilerin müstakil bir cumhuriyet vücuda getirebilmeleri biraz güçtür.” *Telegraph* muhabirinin bu fikirde olmasının sebebi,

³³¹ İngiltere’nin Kafkasya’dan çekilme süreciyle ilgili daha detaylı bilgi için bkz: Sürmeli, a.g.e., s. 479-486.

³³² “Lloyd George’un Mühim Bir Nutku”, **Vakit**, (08.11.1919), s. 1

³³³ “Curzon’un Beyânâtı”, **Alemdâr**, (20.12.1919), s. 3.

³³⁴ “Ermenistan Hakkında”, **Vakit**, (05.01.1920), s. 4.

³³⁵ “Ermeni İmparatorluğu mu, Küçük Ermenistan mı?”, **Vakit**, (20.03.1919), s. 2.

Ermenilerin de tıpkı Museviler gibi bedenleriyle değil dimağlarıyla çalışmalarıdır. İstenen Büyük Ermenistan kurulacak olursa burada ziraatle ilgilenen bir nüfus olmayacaktır. Bu işi yapabilecek olan Kürtlerle Ermeniler can düşmanıdır. Bu sebeplerden dolayıdır Ermeniler himayeye muhtaçlardır:

Ermeniler Cemiyet-i Akvâm'ın himayesine muhtaçtır. Kendileri üzerine icrâ-yı vesayete memur edilecek devletin vazifesi pek ağırdır. Bu devletin yeni memleketin inkişâf-ı zirâisi için lâzım gelen vesâiti tedarik etmesi lâzım geleceği gibi Ermenilerle Kürtler arasında temin-i asayiş hususunda pek büyük müşkülata uğrayacaktır. Malî nokta-i nazardan Ermenistan'ın vaziyeti, diğer yeni memleketlerden çok müsaittir. Ermeniler zengindir. Dünyanın her tarafına dağılmış olan Ermeni tüccarının bir kısmı herhalde sermayelerini alarak memleketlerine avdet edeceklerdir.³³⁶

Petit Parisien gazetesi, Ermeni talepleri karşısında Fransız basınının ilgisiz kalmasının ve bu talepleri zayıf görmesinin, Ermeniler üzerinde hayal kırıklığı yarattığına işaret etmiştir. Gazete bu konuda, Ermeni Cemiyeti Kâtibi Umumisi olan ve Osmanlı hizmetinde de bulunduğunu iddia eden Aram isimli bir kişiyle mülâkat yapmıştır. Buna göre Ermenilerin iki talebi vardır: İlki birleşik bir Ermenistan kurulması, diğeri ise bir Avrupa devleti olabilmesi için bu devletin sınırının Akdeniz'e kadar uzatılmasıdır. Söz konusu talepler karşısında Ermenilerin bölgede azınlıkta kaldıkları söyleminin yersiz olduğunu söyleyen Aram, Yunanistan bağımsızlığını alırken onların da nüfusunun az olduğunu, ancak kısa zamanda çoğunluk oluşturduklarını iddia etmiştir. Kaldı ki medenîlik açısından istatistikleri dikkate almanın gereksiz olduğunu sözlerine eklemiştir. Ayrıca geçen bir asır boyunca altı milyon Türk'ün, kırk milyonluk Arap, Ermeni, Rum, Sırp vs. nüfusa hâkim olduğunu belirtmiştir.³³⁷

Ermenistan'la ilgili Türk basınında bu tartışmalar yapılırken, 26 Ocak 1920 tarihinde, İtilâf Devletlerinin, Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıma kararı aldıkları haberi gelmiştir.³³⁸ Esasen İtilâf Devletlerinin Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıması, 1919 yılının son aylarına gelindiğinde Bolşeviklere karşı uygulanmaya çalışılan stratejinin çökmesiyle ilgili bir durumdur.³³⁹ Çalışmamızın ilerleyen sayfalarında müstakil bir başlık olarak ele alınacak bu konu, *Vakit* gazetesinin 19 Ocak 1920 tarihli nüshasındaki bir haberde şu şekilde özetlenmiştir:

Bir iki gündün beri Avrupa merâkiz-i siyâsiyesinden gelen haberler cihan siyaset-i umûmiyesinde mühim tebeddüller arifesinde bulunduğumuzu gösterecek mahiyettedir. Bu haberler cümlesinden olmak üzere İtilâf Devletleri tarafından Azerbaycan ve Gürcistan hükümetlerinin istiklâllerinin tasdik edildiğini ve Ermenistan meselesinin de Türkiye sulhü ile birlikte hâll edilmesi kararlaştırılmış olduğunu dünkü nüshamızda yazmıştık. İtilâf Devletlerinin bugüne kadar takip ettikleri siyasete nazaran gayr-ı muntazır şekilde görülen bu kararlar herhâlde bizim için mücib-i memnuniyet olmak iktizâ eder. Mâlûmdur ki İtilâf Devletlerinde, bilhassa İngiltere mehâfil-i siyâsiyesinde iki mühim siyaset hâl-i mücadelede bulunuyordu: Bu siyasetten

³³⁶ "Ermeni Metâlibi: Mesele Pazarlıktan İbarettir", *Vakit*, (24.03.1919), s. 1.

³³⁷ "Ermeni Metâlibi: Pek Mahâretsizce Bir Müdafaa", *Vakit*, (29.03.1919), s. 1.

³³⁸ "Ermenistan Cumhuriyeti Meselesi", *Yeni Gün*, (26.01.1920), s. 4; "Ermenistan'ın İstiklâli Tasdik Edildi", *Vakit*, (26.01.1920), s. 2; "Ermenistan İstiklâli Mukarrer", *Alemdâr*, (26.01.1920), s. 1.

³³⁹ Sürmeli, a.g.e., s. 494-497.

birine Gladston siyaseti taraftarları denilirdi. Gladston siyaseti taraftarları Rusya’da Bolşeviklere karşı hareket eden General Denikin’in fikrini iltizâm ederek bugün hâl-i tezebzüb ve iğtişâta bulunan eski Rusya’yı ihyâ etmek ve Rusya’dan ayrılmış olan Azerbaycan ile Gürcistan gibi küçük hükümetleri ona ilhâk eylemek istiyorlardı. Hatta bu siyasetin sevkiyle Rusya’nın Bahr-i Hazar’da bulunan ve Rusya’nın inkırazından sonra Azerbaycan hükümetinin eline geçen gemileri alınarak Denikin ordularının emrine verilmiş idi. Şark siyaseti taraftarları ise küçük hükümetlerin mevcudiyetlerini tanıyarak kendilerine müzâheret etmek ve bu suretle Bolşeviklik cereyanlarının önüne geçmek için bunlardan istifade etmek istiyordu. Hâl-i mücadelede bulunan bu iki siyasetten kâh biri, kâh diğeri galebe ediyor. Binaenaleyh şarkta takip edilen siyaset de zaman zaman düçâr-ı tebeddül oluyordu. Azerbaycan ve Gürcistan hükümetlerinin istiklâllerinin tasdik edilmesi hâdisesi gösteriyor ki artık bu defa şark siyaseti taraftarları rakiplerine karşı kat’î galebeyi ihrâz etmişlerdir. Görülüyor ki nihayet İngiliz ricâl-i siyâsiyyesi şark milletlerinin vicdanlarına muhalif bir siyasette ısrar etmek hem kendi müttefikleri, hem cihanın sulh ve sükûnu itibarıyla bir felâket olacaktır. Şark siyasetinin galebesi ile Gladston siyasetinin hezimetini Türkiye’nin mukadderatıyla son derece alâkadardır.³⁴⁰

Haberde vurgulandığı üzere Ermenistan’ın bağımsızlığı, İtilâf Devletlerinin Bolşeviklere karşı yürüttüğü siyasetin bir parçası durumundadır. Dönemin Türk basınında öne çıkan yaklaşımlarda bu durumun göz önünde bulundurulduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Ermenistan’ın bağımsızlığıyla ilgili değerlendirmelerle ilgili öne çıkan belli başlı örnekleri şu şekilde özetleyebiliriz:

Yaşanan gelişmeleri olumlu değerlendiren *Vakit* gazetesinde Ahmet Emin, milliyet prensibinin hâkim olduğu bir dünyada Ermenilere bir millî yurt verilmesini yerinde ve âdil bir karar olarak yorumlayarak Ermenistan’ın bağımsızlığının tanındığı haberini memnuniyetle karşılamıştır. Savaş yıllarının bir propagandası olarak ortaya atılan ve sonraki süreçte gündemi meşgul eden Büyük Ermenistan projesinin fiilen uygulanamaz olduğunu, bu durumun çeşitli kereler yapılan incelemeler sonucunda anlaşıldığını ve artık gündemden kalktığını belirten Ahmet Emin, Ermenistan ile Türkiye arasında bir dostluk ilişkisinin ilerde ortaya çıkacağını belirtmektedir.³⁴¹

Alemdâr gazetesinde yayımlanan imzasız bir köşe yazısında ise Lehistan, Ukrayna ve Çekoslavakya’nın, birkaç gün önce de Azerbaycan ve Gürcistan’ın İtilâf devletleri tarafından bağımsızlıklarının kabul edildiği hatırlatılmaktadır. *Alemdâr*, bu gelişmeleri yakında Türkiye’nin hakkı olan bağımsızlığının kabul edileceğinin bir karinesi ve “bütün şâyialara rağmen, düvel-i mu’telifenin yaşamaya istihkak kesbeden milletleri mahv ü imhaya taraftar olmadıklarına, onların hayatlarını ve mevcudiyetlerini kabul edeceklerine bir delil” olarak yorumlamaktadır.³⁴² Gazetenin Ermenistan’ın bağımsızlığı konusuna yaklaşımı aynı bağlam içinde değerlendirilebilir.

Alemdâr gazetesiyile taban tabana zıt görüşlere sahip *Yenigün* gazetesinin de, dikkat çekici biçimde aynı yorumlarda bulunduğu görülmektedir. *Yenigün*, İngiliz gazetelerinden aktardığı haberler çerçevesinde İtilâf Devletlerinin, kendi medeniyetleri için Bolşevikleri bir tehdit olarak

³⁴⁰ “Azerbaycan ve Gürcistan İstikbâlinin Tasdiki-Büyük Şark Siyasetinde Esaslı Tahavvül Emâreleri”, **Vakit**, (19.01.1920), s. 1.

³⁴¹ Ahmet Emin, “Ermenistan’ın İstiklâli”, **Vakit**, (27.01.1920), s. 1. Büyük bir Ermenistan’ın kurulmasının mümkün olmadığını *Peyâm-Sabah* gazetesi de vurgulamaktadır: “Ermenistan Mahreci Meselesi”, **Peyâm-Sabah**, (03.01.1920), s. 1.

³⁴² “Bizim İstiklâlimiz”, **Alemdâr**, (20.01.1920), s. 1.

gördüklerini, Bolşeviklerin son günlerde kazandıkları zaferleri dikkate alan bu büyük devletlerin, Azerbaycan ve Gürcistan'ın bağımsızlıklarını tanıma yoluna gittiklerini belirtmiştir. Şimdi aynı devletlerin, bölgede bir sükûn ve asayiş unsuru olarak Türkiye için aynı şeyi en azından mülâhaza ettikleri söylenebilir. Bu konuda henüz resmî bir şey yoksa da, bazı gazetelerin neşriyatı, en azından bu yolda bir düşüncenin oluşabileceğini göstermektedir. Esasen Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınması bile, söz konusu tasavvurun başlı başına bir delili olarak görülebilir. *Yenigün*'e göre eğer Türkler, mevcut durumun ve gelişmelerin ortaya çıkardığı fırsatları, millet ve hükümet olarak kullanabilir, birliklerini takviye etmeyi başarırlarsa, bugün tasavvur bile edemeyecekleri derecede müsait şartlarda bir barış elde edebilirler. Bunun için iyi, uzak görüşlü, faal bir dış siyaset ve büyük bir millî gayret gerekmektedir.³⁴³

Konuyu yakından takip eden ve Ankara'nın yarı resmî yayın organı olan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin Kafkasya ile ilgili yaptığı değerlendirmeler ise oldukça dikkat çekicidir. 1920 yılının ilk günlerinde İtilâf Devletleri, Bolşevik kuvvetleri önünde tutunamayan Beyaz Ordu güçlerinin bıraktığı boşluğu doldurmak maksadıyla Kafkas hükümetlerini tanımakta ve bölgede Bolşevik yayılmasına karşı bir set inşa etmeye çalışmaktadır.³⁴⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, başta Azerbaycan olmak üzere Kafkas hükümetlerinin bağımsızlıklarının tanınmasına olumlu yaklaşmıştır. Örneğin Azerbaycan'la ilgili bir haberde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin durumunun her geçen gün iyileştiği, ülkenin her tarafında asayişin temin edildiği, bölgeye sarkma eğilimi gösteren Denikin kuvvetlerine karşı, Gürcistan'la ortak bir harekât düzenlenerek Dağıstan'a kuvvet sevk edildiği ve böylece zaten son derece önemsiz bir hâle gelmiş olan Denikin kuvvetlerinin Dağıstan'ı terkederek daha kuzeye çekilmesinin beklendiği yazılmıştır.³⁴⁵ Gazetenin, Gürcistan'la ilgili bir haberde de benzer şekilde olumlu bir yaklaşım sergilediği göze çarpmaktadır.³⁴⁶

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yer alan bu haber ve yorumların ilgi çekici bir yönü vardır. Bilindiği üzere bu gazete, bizzat Mustafa Kemal'in direktifiyle kurulmuş ve yayın politikasını onun görüşleri çerçevesinde şekillendirmiştir. Gazetenin Kafkasya'da yaşanan gelişmelere yönelik kamuoyuna ulaşan haberlerinde olumlu bir bakış açısı hâkimdir. Ancak Mustafa Kemal, konuyla ilgili yaptığı bir değerlendirmede, Kafkasya'daki küçük hükümetlerin tanınmasını, Bolşeviklerle temasın kesilmesine sebep olacağı için olumsuz bir gelişme olarak yorumlamıştır:

[...] Düvel-i İtilâfiye Bolşevikler ile Türklerin arasını Kafkas milletleri vasıtasıyla kat-etmek plânını bulmuşlardır. Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan belki de Şimalî Kafkasya hükümetlerinin istiklâllerini tasdik ederek anları her suretle teşvik ve takviye etmektedirler.[...] Eğer bu plân muvaffak olur ve Kafkas milletlerinin bize karşı kat'î bir sed vaziyeti almasıyle memleketimiz mahsur kalırsa artık Türkiye için esbab-ı mukavemet esasından yıkılmış olur. [...]

³⁴³ Mukadderâtımız Meselesinin Gayr-i Muayyen Müddetle Teehhürü”, *Yenigün*, (21.01.1920), s. 1. Gazetenin bu yöndeki bir diğer haberi için bkz: “Mukadderâtımız Meselesinin Yeni Tarz-ı İnkişâfı”, *Yenigün*, (22.01.1920), s. 1.

³⁴⁴ “Kızıl Tehlike Etrafında”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (11.02.1920), s. 1.

³⁴⁵ “Azerbaycan”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (10.01.1920), s. 3.

³⁴⁶ “Gürcistan”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (10.01.1920), s. 3.

Kafkasya seddinin yapılmasını Türkiyenin mahv-ı kat'isi projesi addedip bu seddi Düvel-i İtilâfiyeye yaptırmamak için en son vasıtalara müracaat etmek ve bu uğurda her türlü tehlikeleri göze almak mecburiyetindeyiz.³⁴⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın 5 Şubat 1920 tarihinde bütün kolordu kumandanlıklarına ve bazı önemli kişilere gönderdiği telgrafta yer alan bu değerlendirmeler, öncelikle Millî Mücadele'nin lider kadrosunun karar alma süreçlerinde, açık bir istihbarat kaynağı olarak basın ne denli önemli bir rol oynadığını göstermektedir. 1920 yılının ilk günlerinden itibaren İtilâf Devletlerinin Rusya siyasetinde yaşanan değişimler, yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere bütün teferruatıyla iç ve dış basına yansımıştır. Buradan alınan bilgilerin, Ankara'nın siyasî, askerî ve jeopolitik öngörülerinin oluşmasına çok büyük katkı sağladığı anlaşılmaktadır.³⁴⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıda kaydettiğimiz değerlendirmeleri, Ankara hükümetinin genel olarak Kafkasya'ya ve özelde Ermenistan'a yönelik politikalarının temelini oluşturmuştur. Nitekim 1920 yılı sonbaharında Ermenistan'a karşı yürütülen askerî harekât bu politikanın eseridir.³⁴⁹ Nitekim harekâttan sonra Türk basınında yapılan değerlendirmeler, yine aynı yaklaşımı devam ettirir niteliktedir. Bu durumu gösteren en açık örnekleri *Açıksöz* gazetesinde okumak mümkündür.

1 Aralık 1920 tarihinde Ermeni hükümetinin Sevr Antlaşması'nı reddettiğini haber veren *Açıksöz*, 6 Aralık 1920 tarihli nüshasında Türk-Ermeni barışını konu alan bir makale yayımlamıştır. Söz konusu makalede Ermenilere karşı yürütülen askerî harekât ve bunun neticesinde imzalanan antlaşmaya ilişkin somut herhangi bir bilgi yoktur. Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren yaşanan sürecin ve Ermenilerle Türkler arasında yaşananların özetlendiği yazıda, Ermenilerin başta İngiltere olmak üzere emperyalist devletlerin oyuncağı olduğu vurgulandıktan sonra şu temenni dile getirilmiştir:

[...] Hele kendi ırkında bir iki Ermeni bulunan her kazaya her şehre benim diye meydana çıkmaz da komşularının emniyet ve itimadını celb eder ve Ermeni milleti de dâhil olduğu hâlde bütün şark milletlerini tehdit eden ve onların hayat ve teneffüs damarlarını kapamak onları zulm-i iktisâdîsi altında inletmek isteyen garbın emperyalist ve kapitalist devletlerine karşı kendi komşularıyla el ele verir de insanî yolda yürümeye başlar. Ermeni komünistlerin son günlerdeki tezâhürleri de

³⁴⁷ **ATTB**, s. 194.

³⁴⁸ Arşivlerimizde, Millî Mücadele döneminde yerli ve yabancı günlük gazetelerin düzenli olarak takip edildiğini ve raporlandığını gösteren pek çok örnek vardır. Bunlardan bazıları için bkz: **COA**, DH.EUM.VRK., 19-7, Tarih: 21 Rebiülevvel 1338/14 Aralık 1919; **COA**, DH.EUM.KLH., 5-155, Tarih: 07 Safer 1338/01 Kasım 1919; **CCA**, 930.2.0.0/1.9.2, Tarih: 19 Ekim 1921; **CCA**, 30.10.0.0/202.379.9, Tarih: 16 Kasım 1922. Bu dönemde gazete özetlerinin haberleşmeyi sekteye uğratacak kadar yoğun bir biçimde telgraf hatlarından aktarıldığı görülmektedir. Posta Umum Müdüriyeti'nin bu duruma işaret etmesi üzerine konu Harbiye Nezareti'ne iletilmiş ve gazete özetlerinin telgraf hatları kullanılarak değil, posta yoluyla gönderilmesi istenmiştir. Harbiye Nezareti, cevabı yazısında, "*Bu mühim günlerde uhdelere vezâif-i mühimme terettüb eden kolordularımızın matbuat neşriyatından günü gününe haberdar olmaları*" gerektiği belirtilmiş, bu sebeple Sivas, Diyarbakır ve Erzurum'daki kolordulara gazete özetlerinin telgraf hatları üzerinden verilmeye devam edilmesi istenmiştir. Bkz: **COA**, DH.İ.UM., 16-1, Tarih: H. 23.04.1338/M. 15.01.1920.

³⁴⁹ Ermenistan'a yönelik harekâtın 1920 yılı ilkbaharından itibaren gündemde olduğu, özellikle Kâzım Karabekir Paşa'nın harekât için Ankara'nın onayını beklediği, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın Bolşeviklerle ilişkileri gözetererek harekâtın daha erken bir tarihte yapılmasını engellediği bilinmektedir. Bu konudaki tartışmalar için bkz: Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, 2. C., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 789-791; Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, s. 544-547; **ATTB**, s. 333.

gösteriyor ki Ermeni milleti artık Taşnaklar ve onların dayandıkları Avrupa emperyalizmi için kan akıtmayacaktır.³⁵⁰

Aynı konuya 9 Aralık 1920 tarihli nüshasında yayımladığı imzasız köşe yazısında da değinen *Açıksöz*, öncelikle Millî Mücadele sürecinde öne sürülen bir tezin yanlışlığının Ermenilerle imzalanan barış antlaşması neticesinde anlaşıldığını vurgulamıştır. Buna göre Birinci Dünya Savaşı'nda onca vasıtaya ve müttefike rağmen mağlup olan Osmanlı Devleti'nin şimdi elinde hiçbir vasıta olmadan büyük devletlerle başa çıkamayacağı iddiasının yanlışlığı anlaşılmıştır. Amerika ve Yunanistan dâhil olmak üzere hiçbir Avrupalı devlet, onca vaatlerine rağmen Ermenilere yardımcı olamamıştır. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte bu devletlerin zannedildiği kadar güçlü ve organize olamadığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca Avrupa kamuoyu herhangi bir savaşa taraftar olmadığını bu noktada net biçimde göstermiştir.

Açıksöz'ün makalede öne çıkardığı ikinci önemli husus, Bolşevik İhtilâli'nin sürece etkisidir. Bu "*inkılâb-ı kebîr*", bütün Asya'nın kurtuluşuna vesile olacak, kapitalizm ve emperyalizmi yıkacak önemli bir hâdise olarak yorumlanmaktadır. Ermeni hükümeti, Rus inkılâbının önüne geçebilmek için Batılıların kurmaya çalıştığı bir set olarak ifade edilmiştir:

[...] Rus inkılâb-ı azîminin önüne geçebilmek için hudutlarda vücuda getirdikleri Ermeni hükümeti, Kolçak, Denikin orduları gibi kaleler birer birer yıkıldı. Garbda vücuda getirdikleri büyük Yunanistan'm(!) çatırtıları da kulakları doldurmaya başladı. O da sallanıyor. [...] Son ümitleri olan Taşnak hükümetinin de bu suretle nâ-bedîd olması Avrupa emperyalizmi için bittabi pek büyük tehlikedir. Ermeni sulhünün en büyük ehemmiyeti iki dost ve kardeş milletin arasındaki dağların birleşmesidir. Bu sulhle artık yollar açıldı. Artık İran'a, Afgan'a, Hind'e akın edecek olan ordular, fikir kasırgaları oralarda İngiliz cebr[inin] kurmuş olduğu zulüm kâşânelerini zîr ü zeber edecektir. Türk-Ermeni sulhünün en büyük ve en mesut bir neticesi daha var, o da Ermeni fukarasının Ermeni milletinin zâlim Taşnakların ellerinden kurtulmasıdır. Ermeni Komünist Partisi Sovyet Cumhuriyeti'ni ilân ile Ermeni kavmini zâlimlerin ellerinden tahlis etmiştir.³⁵¹

Görüldüğü üzere yazıda, Ermenistan'la yapılan barış antlaşmasının iki boyutu öne çıkarılmaktadır. Öncelikle Ermenileri ve Yunanlıları Türkiye'ye karşı kukla gibi kullanmak amacındaki büyük devletlerin, bu kuklaları destekleyecek askerî ve maddî güce sahip olmadıklarının anlaşıldığı vurgulanmıştır. İkinci olarak Rus devriminin önüne inşa edilmiş setlerden biri olan Ermenistan'ın ortadan kalkmasıyla, hem Türkiye ile Rusya arasında irtibatı kesecek bir engel kalmadığı hem de Bolşevik fikirlerin daha kolay yayılabileceği belirtilmiştir. Esasen Ermenilere karşı yürütülen harekâtın önemli yönlerinden biri, Bolşeviklerle temas sağlamak ihtiyacıdır. Bu noktada *Açıksöz*, Ankara ile paralel bir bakış ortaya koymaktadır.

Bu noktada ayrılıkçı Rum ve Ermeni hareketleri karşısında gayrimüslim unsurlara verilecek statüyle ilgili bazı gazetelerde öne çıkan önerilere de değinilmelidir. Bu bağlamda *Alemdâr* gazetesinin, bütün Osmanlı unsurlarının Osmanlılık fikri etrafında bir arada yaşaması taraftarı olduğu

³⁵⁰ "Türk-Ermeni Sulhü", *Açıksöz*, (06.12.1920), s. 1.

³⁵¹ "Ermeni Sulhünün Mânâsı", *Açıksöz*, (09.12.1920), s. 1.

görülmektedir. Refi Cevat'ın kaleme aldığı “*Osmanlılık ve Kabine*” başlıklı yazı, bu yaklaşımı açıkça ortaya koymaktadır. Refi Cevat, İttihat ve Terakkî'nin en büyük suçunun, Osmanlılık fikrini öldürmesi olduğu iddiasındadır. Buna göre asırlarca yan yana yaşamış olan Türk, Rum ve Ermeni unsurlar arasındaki ahenk, İttihatçı politikalar yüzünden kaybolmuştur. Bu sebeple ezilen unsurların (Rum ve Ermenileri kastediyor) feryadına kulak veren Avrupa kamuoyu, Osmanlılığın feryadını duymamakta yahut duymak istememektedir. Yazının son kısmında şöyle denilmektedir:

Rumların hukukunu arayacak olan Mösyö Venizelos değildir. Ermenilerin payıml edilen hukuk-ı meşrûalarını temin edecek olan Bogos Nubar Paşa değildir. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın mevki-i iktidara getirdiği Hürriyet ve İtilâf hükümeti evvela Damat Ferit Paşa kabinesidir. Kabine mazlum Türklerle beraber bütün anâsırın hakkını temin edecek ve kanlı ellerin öldürmek istediği Osmanlılığı ihya edecektir.³⁵²

Alemdâr gazetesi 28 Aralık 1918 tarihli nüshasında yayımladığı bir başka yazıda, azınlık hakları meselesine nasıl baktığını daha net biçimde ortaya koymaktadır. Söz konusu yazıda öncelikle belirtilen husus, milletlerin hukukunu korumak adına azınlıkların hakkı nasıl çiğnenemezse, azınlık hakları adına da milletlerin hakkının çiğnenemeyeceğidir. İkinci olarak, nasıl bir şirketin ortakları birbirleri aleyhine faaliyette bulunmazsa, bir ülkedeki farklı unsurlar da birbirleri aleyhine faaliyette bulunmamalıdır. Üçüncü olarak mademki ekseriyet ekalliyete, ekalliyet ekseriyete tâbi tutulamaz ve mademki vatan toprağı parçalanamaz, şu hâlde bir Osmanlı siyasî varlığı vücuda getirilmeli ve burada her bir unsura mümkün olduğunca muhtariyet verilmelidir. Bu da milletin bağımsız olmasını gerektirir. Burada yazar, Osmanlı siyasî varlığını vücuda getiren farklı etnik ve dinî unsurların, Amerikan siteminde olduğu gibi muhtar olması gerektiğini, bunun hürriyet ihlâli olmak şöyle dursun, tam tersine hürriyeti temin edecek bir şey olduğunu iddia etmektedir. Anlaşılan odur ki yazar, bağımsızlık karşısında Osmanlı unsurlarına muhtariyet vermeyi, yani ölümü gösterip sıtmaya razı gelmeyi önermektedir. Dördüncü önerme, savaş sonrasında oluşacak olan Cemiyet-i Akvâm'a ve medenî unsurlar arasındaki ahenge uyum sağlayabilmemiz için mutlaka asrî bir devlete dönüşmemiz gerektiği yönündedir. Bunun temini ve ortak bir biçimde ilerleyebilmemiz için yukarıda zikredilen siyasî birlikteliğin sağlanması şarttır. Beşinci bir konu olarak ekalliyetlerin yaşadığı mağduriyet ve mahrumiyetin ortadan kalkması esastır ki, bunu ortaya çıkaran başlıca iki sebep vardır. Ekalliyetler, ya kanunlarda yer almayan bazı aksak yönler yahut da kanunda olmasına rağmen hükümlerin çiğnenmesi sebebiyle mağdur olmaktadır. Şu hâlde eğer mesele kanunsuz iş yapılması ise bunun faillerinin bulunması ve cezalandırılması gerekir. “*Kanunsuz hareket eden memurların icraatıyla mağdur olan ekalliyetlerin intikamını diğer bir milletten almak muvafık-ı hakkaniyet olamaz.*” Hukuken bir eksiklik varsa bunun giderilmesi gerekir; ancak bu eksikler sebebiyle bütün bir milletin zan altında bırakılması doğru değildir:

[...] Biliyoruz ki düne kadar ne Avusturya-Macaristan'da ne Rusya'da hatta ne İngiltere'de dünyanın hiçbir tarafında ekalliyetlerin hukuku gereği gibi temin edilmemiştir. Çünkü bu, bir tekâmül-i tarihî, bir inkişâf-ı siyasî meselesidir. Binaenaleyh müşterek vatanda sakin olan kavimler arasında şimdiye kadar ekalliyet unsurlarının menâfii tam ve katî bir hakkaniyet

³⁵² Refi Cevat, “Osmanlılık ve Kabine”, *Alemdâr*, (08.03.1919), s. 1.

dairesinde tatmin edilmemiştir. Ekseriyet unsurlarını mesul tutmak ve ötekiler vaktiyle mağdur oldu diye şimdi de berikileri mağdur etmek bittabi doğru olamaz. Zarara zarar ile mukabele eylemez.³⁵³

Yenigün gazetesinde Yunus Nadi, Osmanlıcılık siyasetini gözetmekle birlikte daha ziyade milliyetçi cereyanları kabul eden bir yaklaşım içindedir. Nadi, “*Ekalliyetlerin Hukuku*” başlıklı yazısında, Osmanlı azınlıklarının hakları konusuna değinmiştir. Bu yeni dönemde azınlıklara nisbî temsil başta olmak üzere Avrupa’da var olan hakların verilmesi gerektiğini söyleyen Nadi, Osmanlı’da bundan fazla olarak padişah fermanlarında en eski devirlerden beri tanınmış olan cemaat imtiyazlarının devam edebileceğini yazmıştır. Yunus Nadi’nin hassasiyet gösterdiği konu, tıpkı *Alemdâr*’da olduğu gibi azınlıkların hukukunu gözetirken, çoğunluğun haklarının çiğnenmemesi gerektiğidir.³⁵⁴

Yunus Nadi, azınlık haklarından bahsediyor olmasına rağmen, Ermenilerin ve Rumların kendi millî emelleri uğrunda mücadele etmelerini kabullenmiş görünmektedir. O, Türklerin de bu yönde göstereceği gayretin makul karşılanması gerektiği yolunda fikirler serdetmiştir.³⁵⁵ Yunus Nadi’nin bu yaklaşımının arkasında, Türklerin Anadolu’dan tamamen atılması gerektiğine dair tekliflerin etkisi vardır. “*Türk’ün Mevkii*” başlıklı yazısında Yunus Nadi, mütarekeden sonra bazı Rum ve Yunan gazetelerinde Türklerin Orta Asya’ya gönderilmesi gerektiğini söyleyen yayınlar olduğunu belirterek buna tepki göstermektedir. Türklerin Orta Asya’ya gönderilmesi teklifinin kabul edilmesi hâlinde dünya haritasının altının üstüne getirilmesi gerektiğini, çünkü her milletin bir göç neticesinde buldukları yerlere yerleştiklerini söyleyen Yunus Nadi, ayrıca Türklerin Anadolu’ya gelişlerini, Avrupalı ilim adamlarına dayanarak tarihin en eski hadiselerinden biri olarak kabul etmektedir. Osmanlı’dan ve Selçuklu’dan çok önce Anadolu’ya gelip yerleşmiş olan Türk unsurunun buradan atılması mümkün değildir.³⁵⁶

Vakit gazetesinde ise diğer gazetelerin bütünlüğü muhafaza etmeye dönük bu yaklaşımlarından oldukça farklı bir politik tavır göze çarpmaktadır. Ahmet Emin’in kaleminden çıkan yazılarda bu tavır açıkça görülebilmektedir. Mesela 10 Şubat 1919 tarihli yazısında gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının durumuna temas eden Ahmet Emin, gayrimüslim unsurların ülkede yaşanan aksaklıklara Müslümanlar kadar tahammül göstermemesini tabî görmektedir. Ahmet Emin, ülkenin geleceği için gayrimüslim unsurlardan istifade edilebileceğine yönelik fikirlerin doğru olmadığı kanaatindedir.³⁵⁷ Ahmet Emin’in bu değerlendirmelerinin gayrimüslimler için ikinci bir imha talebi

³⁵³ “Reis Wilson’un On İkinci Prensibi-2”, *Alemdâr*, (28.12.1918), s. 2.

³⁵⁴ Yunus Nadi, “*Ekalliyetlerin Hukuku*”, *Yenigün*, (09.12.1918), s. 1.

³⁵⁵ Yunus Nadi, “*Türklük ve Milliyetçilik*”, *Yenigün*, (05.02.1919), s. 1.

³⁵⁶ Yunus Nadi, “*Türk’ün Mevkii*”, *Yenigün*, (02.12.1919), s. 1.

³⁵⁷ Ahmet Emin, “*Milliyetperverlik Siyasî Bir Moda mı?*”, *Vakit*, (10.02.1919), s. 1.

olarak yorumlanması üzerine kaleme aldığı bir başka yazısında ise fikirlerini tekraren şöyle ifade etmiştir:

[...] Biz Osmanlı vatandaşlığı fikrinin aleyhinde değiliz. Bilâkis devletin tamamıyla siyâsî bir kuvvet olmasına, Amerika ve sair gayr-i mütecanis nüfusa malik memleketlerde olduğu gibi bütün vatandaşların hayat-ı umumiyede sırf vatandaş sıfatıyla müsavi bir vaziyette bulunmasına ve din ve hars gibi meselelerle her unsurun kendi hususî âleminde iştigâl etmesine şiddetle taraftarız. Yirminci asırda milliyet hiçbir zaman kan rabıtası mânâsına gelemez. Bu kelimenin medlûlü siyâsî ve içtimâî bir irtibattır. Bu asırda cebrî vasıtalarla başkalarını temsile kalkışan herhangi bir unsur, kendi kuyusunu kazmaktan başka bir şey yapmış olmaz. Biz bir gaye-i emel beslemekle beraber hayâlâta kapılarak kendimizi aldatmaya taraftar değiliz. Bugün şüphe kabul etmez bir hakikattir ki gayr-i Türk unsurların kısm-ı küllîsi memleketin mevcudiyetine aleyhtardır. Mevcut kuvvetlerimizi hesap ederken bu ciheti nazar-ı dikkate almazsak bu mantığın hiçbir mevkii olmayan böyle heyecan dakikalarında boş sözler ve hayallerle vakit kaybedecek olursak karşımızdaki müşkilatı bir kat daha teşdid etmiş oluruz.³⁵⁸

1.5. Kalıcı Barışa İlişkin Değerlendirmeler

1.5.1. Yapılacak Barışın Esasları

Mütareke döneminde tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı kamuoyunda da en çok merak edilen konuların başında, yapılacak barış antlaşmalarının nasıl olacağı gelmekteydi. Genel beklenti, kısa süre içinde İttifak devletleri ile İtilâf Devletleri arasında bir barışın yapılacağı yönündeydi. Ancak çok geçmeden, *Vakit* gazetesinde Mehmet Asım'ın yazdığı üzere savaşa ilgili tahminler gibi barışla ilgili tahminlerin de yanlış olduğu görülmüştü. Birinci Dünya Savaşı başladığında, birkaç ay içinde biteceği düşünülmekteydi ki, bunun yanlışlığı tarihen sabitti. 1919'un Mart ayına gelindiğinde *Vakit* gazetesinde Mehmet Asım, barışın birkaç ay içinde gerçekleşeceği yönündeki beklentilerin doğru olmadığını artık anlaşıldığını yazmıştır.³⁵⁹

Ayrıca barış görüşmelerinin toplu olarak değil, galip devletler tarafından mağlup devletlerin her biriyle münferiden yapılacağı, mütarekeden kısa bir süre sonra belli olmuştur.³⁶⁰ Yunus Nadi'ye göre bu son derece olağan bir gelişmedir. Zira İttifak devletleri, önce Bulgaristan sonra Osmanlı, Avusturya-Macaristan ve Almanya devletlerinin münferit olarak yaptığı mütarekelerle savaştan çekilmiştir. Dolayısıyla ortada bir ittifak kalmamıştır. Üstelik mağlup olan bu devletlerin şimdi tekrar birleşik bir cephe hâlinde barış masasına oturtulmasının hiçbir mantığı olmayacaktır. Yunus Nadi, ilk olarak Almanya'yla, sonra Bulgaristan'la bir barış yapılacağını, Osmanlı barışının ise en sona bırakılacağını yazmaktadır. Osmanlı'nın en sona bırakılmasını, bu ülke üzerindeki menfaatlerin çok ve birbiriyle çelişik olmasına bağlayan Nadi'ye göre, Almanya ve Bulgaristan'la yapılacak barış

³⁵⁸ Ahmet Emin, "Anâsır Siyaseti", *Vakit*, (12.02.1918), s. 1.

³⁵⁹ Mehmet Âsım, "Sulh", *Vakit*, (30.03.1919), s. 1.

³⁶⁰ "Sulh İşleri Nasıl Olacak", *Yenigün*, (25.12.1918), s. 2; "Muharip Devletlerle Münferit Sulh Akdedilecek", *Vakit*, (25.02.1919), s. 1.

antlaşmaları için de bir masa kurulup müzakereler yapılacak değildir. Antlaşmalar, İtilâf Devletlerinin tek taraflı dayatmalarıyla yapılacaktır.³⁶¹

İtilâf Devletleri, Paris Barış Konferansı'ndan önce, barışın genel çerçevesini belirleyecek olan esasları kendi aralarında görüşmüşlerdir.³⁶² Hem İtilâf Devletlerinin kendi aralarında yaptıkları bu görüşmelerde, hem de bundan önce ve sonra ortaya atılan çözüm tekliflerinde, galip olsun mağlup olsun hemen bütün devletler, Wilson Prensipleri'ni esas kabul etmişlerdir. Bu durum, Osmanlı basınında yer alan haber ve yorumlarda net biçimde görülmektedir. Almanya, İngiltere ve Fransa gibi büyük devletlerin yanında Romanya, Arnavutluk ve Azerbaycan gibi devletler, kendi geleceklerini ilgilendiren problemlerin çözümü noktasında Wilson Prensipleri etrafında hareket edilmesini talep etmişlerdir.³⁶³ Dolayısıyla münferit barış antlaşmalarının teorik olarak çerçevesini çizen esasların Wilson Prensipleri olması üzerinde zımnî bir uluslararası mutabakat vardır.

Teorik olarak bütün tarafların kabul ettiği Wilson Prensipleri'nin pratiğe nasıl aktarılacağı konusunda ise şüphesiz ki anlaşmazlıklar gündeme gelmiştir. Çünkü galiplerle mağlupların bu prensipleri yorumlayış tarzları birbirinden farklı olmuştur. Dönemin basınında, bu yorum farklarını görmemizi sağlayacak bazı ipuçlarını yansıtan haberler yer almaktadır. Mesela *Vakit* gazetesinde, "Paris'te Sulh Müzâkerâtı" başlığıyla yayımlanan yazıda, İtilâf delegelerinin, Avrupa'nın alacağı yeni şekille birlikte üç prensibin incelenmesiyle meşgul olacakları yazılmıştır. Bu prensiplerden ilki, savaşın sorumlularının cezalandırılması ve hasarların tamiri meselesidir. İkinci prensip, gelecekte yeni savaşların olmaması için bir "milletler ittihadı" teşkil edilmesidir. Son prensip ise Ren Nehri ve Çanakkale Boğazı gibi suyollarının ve limanların, uluslararası bir kontrole tâbi olmasıdır.³⁶⁴

Barış görüşmelerinde ele alınacak konularla ilgili daha somut bir değerlendirme, Amerikalı bir amiral tarafından yapılmıştır. *Alemdâr* gazetesine göre Wilson'la birlikte Avrupa seyahatine devam eden Amerikalı bir amiral, yapılacak barışın esaslarını şöyle belirtmiştir: Birinci ve ikinci esas, uluslararası hukuka aykırı olarak askerî alan dışında zarar gören sivil halkın zararlarının tazmin edilmesidir. Daha sonra sırasıyla Alsas Loren'in Fransa'ya iadesi; Avusturya'da İtalyanlarla meskûn yerlerin İtalya'ya iadesi; İtilâf Devletlerinin kontrolüne geçmiş Türk hâkimiyetindeki halkın kurtarılması; Boğazların kontrol altına alınması; Sırbistan, Arnavutluk, Yunanistan ve Romanya'nın, milliyetler esasına göre kendilerine ait olan yerleri alması; Lehistan'a bağımsızlık verilmesi; Lüksemburg'un bağımsız yahut Belçika ya da Fransa'ya bağlı olması; Rusya'da asayişin temini; Alman sömürgelerinin İtilâf Devletlerine verilmesi; Brestlitovsk ve Bükreş Antlaşmaları'nın

³⁶¹ Yunus Nadi, "Sulh Nasıl Olacak", *Yenigün*, (26.12.1918), s. 1.

³⁶² Macmillan, a.g.e., s. 57.

³⁶³ "Fransa Reis-i Cumhûrunun Beyânâtı", *Yenigün*, (31.12.1918), s. 1; Refi Cevat, "Sulh Hazırlığı ve Kabine", *Alemdâr*, (13.01.1919), s. 1; "Romanya'nın Vaziyeti", *Yenigün*, (17.12.1919), s. 1; "Arnavutluk Heyetinin Muhtırası", *Yenigün*, (04.01.1919), s. 2; "Kafkasya'daki Türkler Bizim İçin Ne Düşünüyorlar?", *Akşam*, (16.12.1918), s. 1.

³⁶⁴ "Paris'te Sulh Müzâkerâtı", *Vakit*, (26.01.1919), s. 1.

feshedilmesi; İttifak devletlerinin silah bırakması; başta Kayzer olmak üzere savaş suçlularının yargılanması; uluslararası hakemlik kurulması.³⁶⁵

Dönemin gazetelerinde, uluslararası düzeyde dile getirilen bu prensipler ışığında, Osmanlı barışıyla ilgili temel esasların ne olması ve yapılacak müzakerelere nasıl hazırlanmak gerektiği konusunda da pek çok fikir ortaya atılmıştır. Bu fikirlerin hemen hepsinin Wilson Prensipleri'ne dayandığını söyleyebiliriz. Bununla beraber mütarekeden sonra tedirginliğin, yaygın bir duygu olarak yine gazetelerin genelinde mevcut bulunduğu görülmektedir.

Yukarıda, Osmanlı Devleti'nin barışa hazırlık olarak iç politikada neler yapması gerektiğine dair Türk basınında yer alan önerileri kaydetmiştik. Burada daha ziyade, gazetelerin müzakerelere yönelik ilkesel yaklaşımlarını belirtmeye çalışacağız. Bu çerçevede ilk olarak Refi Cevat'ın, "*Sulh Hazırlığı ve Kabine*" başlıklı yazısına değinebiliriz. Bu yazıda Refi Cevat, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Birinci Dünya Savaşı sonrasında tarihte eşi görülmedik bir fırtınaya tutulduğunu söyleyerek içinden geçilen günlerin önemine işaret etmiştir. Savaşın akışı içinde hem İtilâf Devletlerinin hem de İttifak devletlerinin bir çıkış kapısı olarak Wilson Prensipleri'ni benimsediğine işaret eden yazar, bu prensiplerin Osmanlı için de mühim bir rol oynayacağını belirtmiştir. Bu tespitlerin ardından sözü barış hazırlıklarına getirmiş, hükümetin bu konuda neler yaptığını sormuş ve bu arada eski idareyi, yani İttihatçıları eleştirmeye devam etmiştir. Refi Cevat'a göre hükümetin yapması gereken şey, bazı vilâyetler (Doğu vilâyetlerini kastediyor) hakkında Batı'yı aydınlatmak ve Wilson Prensipleri'ne istinaden bir bölgedeki çoğunluğun orayı idare etmesi esasına göre Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerin bu durumunu ispat etmektir.³⁶⁶ Millî Mücadele'ye muhalefet edecek Cevat'ın bu önerisinin Erzurum Kongresi'nde alınacak kararlarla paralellik arzemesi, altı çizilecek bir husustur.

Yunus Nadi ise, "*Yeni Bir Garibe*" başlıklı yazısında, Bulgarların Edirne ve Trakya, Yunanlıların İstanbul ve İzmir üzerindeki taleplerini hatırlatarak Türklere haksızlık yapıldığını ve bütün bu olan bitenler karşısında Türklerin haklarının yüksek sesle bütün dünyaya haykırılması gerektiğini yazmaktadır.³⁶⁷ Yazar, İtilâf Devletlerinin insaf ve adalete uygun davranacaklarını ümit ettiğini, buna rağmen barışın hakkımızda makul ve adil bir surette ortaya çıkması için sıranın kendimize gelmesini beklemeye gerek olmadığını, İtilâf Devletleri nezdinde resmî ve gayri resmî heyetler göndererek çalışmalara başlamakta fayda olduğunu belirtmiştir. Nadi'ye göre bu heyetler, daha sonra sulh görüşmelerine katılacak kişilerden oluşmalıdır. Yazar, görüşlerini pekiştirmek için

³⁶⁵ "Esâsât-ı Sulhiye", **Alemdâr**, (26.12.1918), s. 1.

³⁶⁶ Refi Cevat, "Sulh Hazırlığı ve Kabine", **Alemdâr**, (13.01.1919), s. 1.

³⁶⁷ Yunus Nadi, "Yeni Bir Garibe", **Yenigün**, (01.12.1918), s. 1.

Bulgarların Edirne üzerindeki haksız taleplerini hatırlatarak, buna karşı %80-90'ı Türk olan Gümülcine'nin haklarının İtilâf Devletleri nezdinde savunulmasının gerekliliğini dile getirmiştir.³⁶⁸

Yunus Nadi, "*hüküm galibindir*" düsturunun hakkını teslim etmekle birlikte adalete yer vermeyen dayatmaların olmaması gerektiğini bir temenni olarak kaydetmekte, adaletsizlik üzerine bina edilecek bir barışın ilerde çökmesinin muhakkak olacağını vurgulamaktadır. Nitekim bu tespitin doğruluğu, tarihî olaylarla sabit hâle gelecektir. Nadi, adaletli bir antlaşmanın hakların teslimiyle mümkün olacağını, bunun için ise hak sahiplerinin çok çalışması gerektiğini söylemektedir.³⁶⁹

Bu konuda fikirlerini ortaya koyan bir diğer yazar, *Vakit* gazetesinden Ahmet Emin'dir. Ahmet Emin, barış görüşmelerine hazırlık bağlamında hükümet işlerinden bağımsız olarak münevverlere çeşitli görevler düştüğü kanaatinde. Yazara göre münevverlerin bu konudaki en önemli vazifesi, barışa hazırlanmak ve bu sırada kamuoyuna belli bir istikamet kazandırmaktır. "*Muharebe sayesinde iktisâdî istiklâlimizi kurtaracağımızı ümit ederken bugün siyasî istiklâlimiz bile tehlikede bulunuyor*" diyen Ahmet Emin, "*efkâr-ı umumiye hiçbir şeye hazır olmadığı hâlde hükümet sulh masası başına geçer ve karşı tarafın şartlarını dinledikten sonra eski usûl bir pazarlığa girişirse hiçbir şeyi kurtarmaya muvaffak olamayız*" fikrindedir.³⁷⁰

Ahmet Emin, bir başka yazısında ise yine münevverlerle ilgili olarak yapılması gereken en önemli işlerden birinin, fikir birliği etrafında, vakur bir biçimde millî gayeleri tespit etmek ve bunları türlü vasıtalarla bütün millete benimsetmek olduğunu söylemiştir: "*Biz ne istediğimizi bilir, müttehid ve vakur bir kuvvet hâlinde bulunursak [...] izzet-i nefsimize vâki olabilecek tecavüzlere karşı kavi bir sed bina etmiş oluruz. Bu seddin malzeme-i inşâiyesi ittihattan, itimâd-ı nefsten, vakardan ve azm-i hayattan ibarettir.*"³⁷¹

Osmanlı Devleti ile İtilâf Devletleri arasında yapılacak olan barış konusunda, başlangıçta en iyimser yorumları yapan, *Akşam* gazetesi olmuştur. 28 Kasım 1918 tarihinde Necmettin Sadık, "*Sulh Şartları*" başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Yazar, *Söz* ve *Yeni İstanbul* gazetelerinde yer alan bir haberi köşesine taşımıştır. "*Avrupa'nın hakkımızda tatbik etmek istediği sulh şartları*" olarak aktarılan bu haberler, esasen Türk kamuoyunun, mütarekenin hemen akabinde barış şartları hakkındaki beklentilerini yansıtmaları açısından mühimdir. Necmettin Sadık, 25 maddelik barış şartlarını özetlerken şöyle demektedir:

Diyebiliriz ki Avrupa, daha doğrusu Amerika, İngiltere ve Fransa hükümetleri hakkımızda (Wilson) prensiplerini tatbik ediyorlar. Bu şerait arazi ve ıslahat esasları dairesinde ikiye ayrılabilir. Bu şeraite nazaran evvelce bizden infikak ederek ekseriyeti Türk olan yerler bize iade ediliyor. Bu suretle Anadolu ve Rumeli'deki yerlerimize (Gümülcine) ve (Dedeoğlu), Batum,

³⁶⁸ Yunus Nadi, "Sulh Nasıl Olacak", *Yeni Gün*, (26.12.1918), s. 1.

³⁶⁹ Yunus Nadi, "Sulh Konferansı", *Yeni Gün*, (19.01.1919), s. 1.

³⁷⁰ Ahmet Emin, "Sulh İçin Hazırlık", *Vakit*, (17.11.1918), s. 1.

³⁷¹ Ahmet Emin, "Sulh Hazırlığı-3", *Vakit*, (23.11.1918), s. 1.

Kars, Ardahan ilave edilerek ve bittabi İstanbul payitaht ittihaz edilerek Osmanlı idaresine bırakılıyor. Diğer taraftan Bahr-i Sefid adaları Kıbrıs, Mısır, Trablusgarp ve Bingazi'den tamamıyla alâkamız kat' ediliyor. Musul, Bağdat ve Basra'da muhtar bir (Türk-Arap-Kürt) idaresi, Filistin'de Musevî hükümeti, Suriye'de Kanun-ı Esasi dairesinde hükümetler teşekkül ediyor. Islahat için de hükümet-i Osmaniye nezdinde Amerikalı ve İngiliz müşavirler veriliyor, kapitülasyonlar lağv ediliyor, Amerika, İngiltere, Belçika'ya maden ve liman imtiyazları bahşolunuyor.

Yazar, bu genel çerçeveyi prensip itibariyle olumlu görmekle birlikte Osmanlı hükümetinin üzerinde tekrar düşünmesi gereken birkaç hususa daha işaret etmektedir. Türklerin çoğunluğu teşkil ettiği Halep'in geleceği, Mübarek Makamlar üzerindeki Osmanlı hukuku ve Hilâfet meselesi, İzmir'e yakın adaların durumu, Çanakkale ve İstanbul'un taarruzlardan korunması gibi konular, yazara göre tekrar gözden geçirilmelidir.³⁷²

Akşam gazetesi, bu yazıdan kısa bir süre sonra, Osmanlı Devleti'yle yapılacak barış antlaşmasının şartlarını daha somut bir biçimde, maddeler hâlinde yazacaktır. “*Türkiye'nin Sulh Şartları*” başlıklı yazıda İtilâf Devletlerinin Versay'da bir araya geldiği hatırlatılmış, Türkiye'yle ilgili olarak burada bir idam kararı alınmayacağı ümidi zikredilmiştir. Barış konferansında Türklere söz hakkı tanınacağı, bu sebeple hazırlıklı olmak ve barış müzakerelerini Wilson Prensipleri çerçevesinde yürütmek gerektiği belirtilmiştir. Bu genel tespitlerden sonra “*hissiyât-ı milliye ve vataniyyeden tecerrüd ederek insanî, medenî gayelere ve adalete*” uygun düşecek barış şartları sıralanmış, Osmanlı Devleti'nin savaştan önceki sınırları içinde egemenlik haklarının tanınacağı vurgulanmıştır. Söz konusu maddeler özetle şöyledir: 1) Osmanlı hudutları, savaştan önceki şekliyle kalacaktır, 2) Hicaz, Yemen, Suriye, Lübnan ve Irak bölgelerinde muhtar idareler tesis edilecektir. Bu bölgeler Osmanlı saltanat ve hilafetine bağlı olacaklardır, 3) Osmanlı Devleti, kendi sınırları dışında kurulacak olan Ermenistan'ı tanıyacaktır, 4) Mısır, Cezayir, Tunus ve Trablusgarp üzerindeki hukukunu, oradaki ahalinin serbestçe gelişmesi esası üzerine kuracaktır, 5) Osmanlı Devleti, asrî bir devlet olmak için icap eden ıslahatları yapmayı, bunun için Amerikalı mütehasıslar getirmeyi kabul eder, 6) Asrî bir medenî kanun hazırlanarak bütün Osmanlı vatandaşları bu kanuna tâbi tutulacaklardır, 7) Ceza hukukundaki dinî hükümler kaldırılarak din ve vicdan hürriyeti temin edilecektir, 8) Hilafet ve saltanat, Osmanlı ailesinin en büyüğüne ait olarak devam edecek, azınlıkların hukuku temin edilerek kendilerine nispî temsil hakkı verilecektir, 9) Islahat heyetinin görev süresi 25 sene olacak, bu süre zarfında Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığı temin edilecek ve dış saldırılardan korunması, antlaşmaya taraf devletlerin kefaletinde olacaktır, 10) Osmanlı Devleti'nden tazminat alınmayacak, İtilâf Devletleri tebâsından olup kurulacak bir karma komisyon tarafından zararları tespit edilenlere tazminat verilecektir, 11) Osmanlı Devleti'nin borçları, 25 sene içinde tahsil olunacak surette düzenlenecektir, 12) Almanların, savaş tazminatı olarak Anadolu'daki demiryolu hisselerini İngilizlere devretmeleri kabul edilmektedir, 13) Hicaz demiryolu, Osmanlı borçlarının onda birini ödemeleri karşılığında Hicaz ve Suriye yönetimlerine terk edilmelidir, 14) Osmanlı limanlarının, ormanlarının, madenlerinin ve nehirlerinin işletmeleri, 150 milyon lira

³⁷² Necmettin Sadık, “Sulh Şartları”, *Akşam*, (28.11.1918), s. 1.

karşılığında Amerika, İngiltere ve Fransa'ya devredilecek, buradan gelecek para ıslah heyeti tarafından İstanbul şehrinin, Anadolu yollarının ve ahalinin sıhhat ve emniyetinin temini için kullanılacaktır, 15) Karşılığı altın olarak Duyûn-ı Umûmiye adına saklı tutulan nakit para, İngiltere ve Fransa bankalarının kabul edilecektir, 16) Amerika, iki sene boyunca Türkiye ahalsinin iaşesine yardım ve ziraatın gelişmesi için gerekli alet ve edevatı temin edecektir.³⁷³

Yapılacak görüşmeler sonunda Türkiye'ye dayatılacak olan şartlarla mukayese edildiğinde, *Akşam* gazetesinin son derece cüretkâr talepler ortaya koyduğu görülmektedir. Ancak bu taleplerin İtilâf Devletleri nezdinde bir karşılığı olmadığı kısa sürede anlaşılacaktır. Paris Barış Konferansı'nda yaşananların oluşturduğu hayal kırıklığı sebebiyle olsa gerek, *Akşam* gazetesi ilk kez 16 Mart 1919 tarihli nüshasında, İtilâf Devletlerini eleştiren bir yazı yayımlamıştır. “*Cihan Sulhü?*” başlıklı bu yazıda, bir hafta sonra dünya barışının ilân edileceği yönünde iyimser bir beklenti olduğu belirtilmiştir. Bu dünya barışının, “*medenî*” ülkeleri efendi, diğerlerini ise uşak konumuna getirme riskinden bahsedilen yazıda, şayet kalıcı bir barış elde edilmek isteniyorsa, Paris Barış Konferansı'ndaki üyelerin, din ve milliyet hislerinden sıyrılarak, bütün insanlığı bir aile gibi görüp herkesin iyiliğinden yana karar vermeleri gerektiği vurgulanmıştır. Ancak şimdiki şartlar altında bunun mümkün olamadığı, dolayısıyla bu konferansta alınacak kararların barış için ancak bir mukaddime niteliği taşıyacağı iddia edilmektedir:

[...] İnsanların âsi ve câni olmamak için evvel emirde karnı doymalı. Hem medenî ve hem kuvvetli olan milletler, nîm-medenî ve zayıf milletlerin vasiliği bahanesiyle iktisadiyatına hâkim ve inkişafına mâni oldukları müddetçe sulh-i cihan adîmü'l-îmkândır. Eğer konferans hakikaten sulh istiyorsa arazi ve tazminat mesâili gibi menâfi-i husûsiyeye karar vermezden evvel cihanın iaşesini düşünmeli, insanların karnını doyurmayı temin etmelidir.³⁷⁴

Sebilürreşâd dergisi de barış konusunda Wilson Prensipleri'nin 12. Maddesi'nin uygulanmasını istemektedir.³⁷⁵ Bu konuda *Sebilürreşâd*, her ne kadar farklı siyasî ve ideolojik çizgilerde olsalar da *Yeniğün* gazetesinin yaklaşımına benzer bir tavır göstermektedir. Buna göre *Sebilürreşâd*, Türkiye'nin, nüfus, tarih ve medeniyet bakımından bağımsızlığının tanınmasını hak ettiğini yazmaktadır. Her ne kadar iki yayın organı Türklük ve Müslümanlık vurgusunu sık sık yapmış olsalar da, *Yeniğün* gazetesinin Türklüğü, *Sebilürreşâd*'ın ise Müslümanlığı daha ziyade öne çıkardığı görülmektedir. Mütarekenin imzalanmasından bir yıl sonra barış meselesi ile ilgili değerlendirmesinde *Sebilürreşâd*, şunları yazmıştır:

[...] Bizim davamızın esası tamamîyet-i mülkiye ve istiklâlimizin tanınmasıdır. Türkiye'de, payitahtta ve Anadolu'da ekseriyet-i kahireyi teşkil eden Müslümanların en tabîi hakkı budur. Kesâfet-i nüfus, medeniyet ve tarih itibariyle bütün bu arazide hâkim olduğu gibi kabiliyet-i hayatiyesini en yüksek misallerle ispat etmiş olan bir milletin, bir millet-i İslâmiye'nin bu mukaddes hakkını pâyimâl etmeyi yahut başkasına devretmeyi tasavvur etmek hiçbir fikr-i adaletle kabil-i telif değildir. Harb-i Umûmî neticesinde istiklâlini büsbütün zâyi etmiş milletler

³⁷³ “Türkiye'nin Sulh Şartları”, *Akşam*, (30.01.1919), s. 1.

³⁷⁴ “Cihan Sulhü?”, *Akşam*, (16.03.1919), s. 1.

³⁷⁵ S. M. T., “Sulh Meselesinde Mevkiimiz”, *Sebilürreşâd*, (03.04.1919), C. 16, S. 402-403, s. 126-128.

tekrar istiklâline kavuşuyor, sahne-i tarihte hiç ispat-ı mevcudiyet etmemiş milletler yeniden teşekkül ediyorken dünyanın en cihangir devletlerinden birini tesis etmiş, muhteşem bir medeniyet kurmuş ve bilhassa bütün âlem-i İslâm'a rehber olmuş, din-i İslâm'ın istiklâl ve şerefini temsil ile livâ-yı İslâm'ı i'lâ etmekle daima iftihar etmiş ve bu mevki-i muallâsını asla fedâ etmemiş bir millet-i muazzamanın saltanat ve istiklâlini yıkarak enkazını mukaseme etmeyi düşünmek... Ne kadar müthiş bir zulümdür.³⁷⁶

Yeni dönemde sınırlar dâhil olmak üzere Osmanlı Devleti'nin iç idaresi, vatandaşlık hukuku, borçlar, kapitülasyonlar ve buna benzer pek çok konuda Türk basınının ortaya attığı fikirler, ilerde Misâk-ı Millî adını alacak prensiplerle büyük oranda paralellik arz etmektedir. Nitekim başta *Hâkimiyet-i Milliye* olmak üzere Anadolu'da sonradan yayına başlayan ve Millî Mücadele'yi destekleyen gazetelerde barışın temel prensipleri olmak bakımından devamlı surette Misâk-ı Millî'ye atıf yapılacaktır. Bu durum, Millî Mücadele dönemi Türk basınındaki görüş farklılıklarına rağmen yeni dönemde Türkiye'nin sahip olması gereken sınırlar ve egemenlik hakları bakımından geniş çaplı bir mutabakatın varlığına işaret etmektedir. Ayrıca yukarıdaki örneklerde ortaya koymaya çalıştığımız yaygın kanaatler, Millî Mücadele'yi yürüten lider kadronun beslenebileceği bir fikir ikliminin varlığına işaret etmesi dolayısıyla da son derece kıymetlidir.

1.5.2. Osmanlı Hükümetlerinin Yaptığı Barış Hazırlıkları

Osmanlı hükümetlerinin barış müzakereleri için yapmış olduğu hazırlıkların, basın tarafından dikkatle takip edildiğini söyleyebiliriz. Mondros Mütarekesi'nden kısa bir süre sonra, barış müzakerelerine hazırlanmak üzere bir komisyon kurulması ve her bir nezaretin, kendi alanıyla ilgili çalışarak bu komisyona katkıda bulunması kararlaştırılmıştır. Söz konusu komisyonların çalışmalarıyla ilgili olarak zaman zaman haber, yorum ve mülâkatlar, Osmanlı gazetelerine yansımıştır. Bu kapsamda Maliye Müsteşarı Tahsin Bey'le yapılan bir röportaj, "*Sulh Hazırlıkları*" başlığı ile *Yenigün* gazetesinden okurlara aktarılmıştır.

Bu röportajda, barış görüşmelerine yönelik maliye alanında ne gibi hazırlıklar yapıldığı konuşulmuştur. Tahsin Bey'e ilk olarak Maliye'deki sulh komisyonundaki çalışmalar sorulmuştur. Tahsin Bey, sulh görüşmeleri neticesinde Osmanlı Devleti'nden ayrılması yahut muhtariyet kazanması muhtemel olan yerler için, Duyûn-ı Umumiye borçlarının nasıl taksim edileceği üzerinde çalıştıklarını söylemiştir. Bu konuda Balkan Savaşı'ndan sonra 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Antlaşması'nı hatırlatan müsteşar, bu antlaşmada Balkanlarda Osmanlı'dan ayrılan topraklar için nüfus, varidat ve borçların faizlerine karşı gösterilen teminat kalemleri üzerinden bir hesaplama yapıldığını, ancak tam anlaşmaya varılmadan Birinci Dünya Savaşı'nın patlaması sebebiyle borçların Osmanlı tarafından ödendiğini söylemiştir. Şimdi komisyon, bütün bu meselelerin hâlli için çalışmaktadır.

³⁷⁶ Ömer Rıza, "Sulhümüz", *Sebilürreşâd*, (30.10.1919), C. 18, S. 446, s. 45-47.

Komisyunun üzerinde çalıştığı ikinci mühim konu, kapitülasyonların kaldırılması meselesidir. Komisyon kendi alanına giren ekonomik kapitülasyonlar üzerinde durmaktadır. Avusturya, Bosna-Hersek’i ilhakından sonra yapılan görüşmelerde, İtalya ise Uşi Antlaşması görüşmelerinde, diğer devletlerin kabul etmesi durumunda kapitülasyonların kaldırılmasına rıza göstermişlerdir. Hakkı Paşa’nın Londra’da, Cavit Bey’in Paris’te yaptığı görüşmelerde de aynı prensip kabul edilmiştir. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya ve Avusturya-Macaristan, kapitülasyonların kaldırılmasını onaylamışlardır. Bunları hatırlatan müsteşar, bütün tarafların bu konuda ortak hareket edebilecekleri hukukî bir zemine sahip olunduğu kanaatinde. Müsteşar, malî kapitülasyonların kalkması durumunda ülkenin elde edeceği ilk ve en mühim kazanımın sanayi ve ziraat alanında kaydedilecek ilerleme olduğunu söylemiştir. Bu sayede gümrük vergileri konulabilecek, bir yandan devlete gelir sağlanırken bir yandan yerli sermaye ve üretim, dışarıyla rekabet edebilecek duruma getirilecektir. Komisyunun üzerinde çalıştığı diğer bir konu ise karşılıklılık esasına dayanan ticaret anlaşmaları yapılmasıdır.³⁷⁷

Maliye Nezareti’ndekine benzer bir çalışmanın Dâhiliye Nezareti’nde de devam ettiği, *Vakit* gazetesinin 15 Ocak 1919 tarihli haberinden anlaşılmaktadır. “*Sulh Hazırlıkları*” başlıklı bu haberde, Dâhiliye Nezareti’nin, Osmanlı nüfusu içindeki Müslüman ve gayrimüslim unsurların sayılarını tespit etmek üzere çalıştığı yazılmaktadır. Şimdiye kadar yapılan çalışmaya göre Ermenilerin, nüfuslarının en çok olduğunu iddia ettikleri Bitlis ve Van’da toplam nüfusun yüzde 26’sına, Adana’da ise yüzde 16’sına denk düştüğü anlaşılmıştır. Vilâyât-ı Sitte’de dahi durum böyledir. Üstelik Ermeniler, öteden beri seçim işlerine Müslümanlardan daha çok ilgi gösterdikleri için bu bölgelerde tamamen ve hatta mükerrer olarak tahrihlere nüfuslarını kaydettirmiş olmalarına ve Müslümanlar bu konuda ihmâlkâr davranmalarına rağmen netice değişmemiştir.³⁷⁸

Akşam gazetesi, konuyla ilgili olarak nezaretlerde hazırlanan dosyaların sadrazamlığa verildiğini bildiren 5 Ocak 1919 tarihli bir haber yayımlamıştır. “*Bizim Murahhasımız*” başlıklı haber şöyledir:

Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa’nın sulh konferansında Bâbîâli murahhası olarak karîben Paris’e hareket edeceği me’ûl olunuyor. Nezaretler kongrede müzakere edilecek mevâd hakkında hazırladıkları dosyaları sadrazamlık makamına vermişlerdir. Maliye ve harbiye nezaretleri bir de heyet-i fenniye göndereceklerdir. Heyet-i murahhasa henüz programını tespit etmemiştir. Çünkü sulh konferansında Türkiye hakkında mevzu bahis olacak mesâilin cereyân-ı müzâkerâtına göre Türk hukukunun müdafaası zımnında icap eden vaziyet alınacaktır.³⁷⁹

Akşam gazetesi, yayımladığı bu habere rağmen, on gün sonra adeta kendi haberini tekdip edecek başka bir değerlendirmede bulunmuştur. “*Sulh Konferansında Biz Ne Olacağız*” başlıklı

³⁷⁷ “Sulh Hazırlıkları”, *Yeniğün*, (03.12.1918), s. 1.

³⁷⁸ “Sulh Hazırlıkları”, *Vakit*, (15.01.1919), s. 1.

³⁷⁹ “Bizim Murahhasımız”, *Akşam*, (05.01.1919), s. 2.

haberde İtilâf Devletlerinin barış konferansına yönelik hazırlıkları aktarıldıktan sonra, Osmanlı hükümeti bu konuda kayda değer bir çalışma yapmadığı için eleştirilmektedir.³⁸⁰

Hükümetin barış müzakereleriyle ilgili çalışmalarının somut neticesi ise, ancak gazetelerin Mart ayındaki nüshalarına yansiyacaktır. *Vakit* gazetesi, 3 Mart 1919'da, “*Devletimizin Sulh Hakkında Nokta-i Nazarı*” başlıklı bir haber yayımlamıştır. Haberde, Bâbîâlî tarafından 12 Şubat'ta İtilâf Devletlerine bir muhtıra tebliğ edildiği bildirilmektedir. İstanbul'un hangi şartlar altında barış yapmak istediğini gösteren bu tebligat, Boğazların serbestisi, illerdeki nüfus istatistikleri, buna bağlı olarak Osmanlı Devleti için tespit edilecek olan sınırlar, Doğu vilayetleri, Ermeni meselesi ve Arap vilayetlerinin durumu gibi en kritik sorunlara, Osmanlı hükümetinin uygun gördüğü çözümleri göstermektedir. *Vakit*, bu muhtırayı bütün yönleriyle okurlarına aktarmıştır.³⁸¹

Aynı haber, *Yenigün* gazetesine ertesi gün yansımıştır. Yunus Nadi, İtilâf Devletlerine milletin taleplerini ve hukukunu gözeten bir muhtıra verdiği için Tevfik Paşa hükümetine takdirlerini sunmuştur. “*Sulh Konferansına Osmanlı Hükümetinin Müdellel Muhtırası*” başlıklı haberinde *Yenigün*, muhtıranın hazırlanmasında Wilson Prensipleri'nin esas alındığını belirtmiştir. Muhtıradan, Halep ve Musul dâhil olmak üzere Anadolu ve Trakya'nın nüfus itibarıyla Türk olduğu, İtilâf Devletlerinin kabul edeceği kaynaklarla ortaya konulmuştur. Dolayısıyla buralara ait Ermeni ve Rum taleplerinin karşılığı olmadığı söylenmektedir. Gayrimüslim vatandaşların hakları konusunda, barış konferansınca diğer ülkelerde bulunan azınlıklara tanınan hakların Osmanlı Devleti'nce aynen tanınacağı taahhüt edilmektedir. Ermeni tehciriyle ilgili olarak suçlu olanların tespiti için tarafsız devletlerden bir heyet oluşturulması ve bu heyet marifetiyle soruşturma yapılması teklif edilmektedir. Ayrıca söz konusu tehcirin öncesinde ve sonrasında katledilen Müslümanların kimler tarafından öldürüldüğü de soruşturulmalıdır. Muhtıraya göre Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler, nüfus itibarıyla azınlıkta kaldıkları için isterlerse Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak azınlık haklarından yararlanabileceklerdir. Aksi hâlde bu bölgede Büyük Ermenistan kurulması söz konusu olamayacağı için kendilerine Kafkasya'da bir Ermeni devleti verilebilir. Bu durumda Ermeni arazisinde yaşayan Müslümanların Anadolu'ya sevki söz konusu olacaktır. Muhtıradan Arap vilayetleri için de muhtariyet verilmesi istenmiştir.³⁸²

³⁸⁰ “Sulh Konferansı'nda Biz Ne Olacağız”, *Akşam*, (15.01.1919), s. 1.

³⁸¹ “Devletimizin Sulh Hakkında Nokta-i Nazarı”, *Vakit*, (03.03.1919), s. 1-2. Bu muhtıra ile ilgili *İkdam* gazetesinde 13 Şubat 1919'da, *Tasvir-i Efkâr*, *İkdam* ve *İstiklâl* gazetelerinde ise 3 Mart 1919'da haber verilmiştir. Bkz: Sarihan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü-I**, s. 127.

³⁸² “Sulh Konferansı'na Osmanlı Hükümetinin Müdellel Muhtırası”, *Yenigün*, (04.03.1919), s. 1-2.

Osmanlı basınının oldukça olumlu karşıladığı bu muhtıra, sadece Osmanlı hükümetlerinin barışa esas kabul ettikleri şartları göstermesi açısından değil, ilerde Ankara hükümetinin takip edeceği yol haritası hakkında ipuçları vermesi bakımından da son derece kıymetlidir.³⁸³

1.6. Osmanlı Barışıyla İlgili Gelişmeler

1.6.1. Saltanat Şûrâsı

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra kurulmuş olan yerel müdafaa-i hukuk cemiyetleri, İtilâf Devletleri nezdinde protestolar düzenlemek, beyannameler neşretmek ve muhtıralar vermek gibi yollarla Paris Barış Konferansı'na seslerini duyurmaya ve Türklerin haklarını savunmaya çalışmışlardır. Söz konusu cemiyetler bu dönemde esas olarak Ermeni ve Rum talepleri karşısında Wilson Prensipleri'ni öne çıkararak kendi bölgeleri için ilmî yayınlar ve propaganda yoluyla sonuç almaya gayret göstermişlerdir.³⁸⁴

Öte yandan yukarıda belirtildiği üzere Osmanlı hükümeti barış görüşmelerine hazırlık yapmak üzere Tevfik Paşa'nın sadaretinde, 25 Kasım 1918'de, bir "*İstihzârât-ı Sulhiye Komisyonu*" kurmuş,³⁸⁵ 12 Şubat 1919 tarihinde ise İstanbul'daki İtilâf yüksek komiserlerine Osmanlı barışına esas olmak üzere bir muhtıra vermiştir. Tevfik Paşa'nın istifasından sonra sadârete gelen Damat Ferit Paşa ise Paris Barış Konferansı'na katılmak üzere çeşitli görüşmelerde bulunmuş, ancak bir başarı elde edememiştir.³⁸⁶

İtilâf Devletlerinin, Osmanlı hükümetini Paris Barış Konferansı'na davet etmemek yönündeki ısrarı, İzmir'in işgalinden sonra Türk kamuoyunda yükselen tepkiler ve hükümetin girişimleri neticesinde kırılmıştır. Bu arada ülke sathına yayılan protestoların ve İstanbul'da düzenlenen büyük mitinglerin de etkisiyle Padişah Vahdettin, bir durum değerlendirmesi yapmak ve atılması gereken adımlarla ilgili fikir alışverişinde bulunmak üzere bir saltanat şûrâsı toplanmasını istemiştir.³⁸⁷ Heyet-i Vükelâ, Meşihat, Darülfünûn başta olmak üzere devlet kurumlarında görevli pek çok kişinin yanı sıra siyâsî parti ve cemiyet temsilcilerinin davet edildiği bu toplantıya Matbuat Cemiyeti'nden sekiz kişi katılmıştır.³⁸⁸

26 Mayıs 1919 tarihinde gerçekleşen Saltanat Şûrâsı'yla ilgili haberler, ertesi günkü İstanbul gazetelerinin manşetlerinde yer almıştır. 27 Mayıs 1919 tarihli *Akşam*, *Alemdâr* ve *Vakit* gazeteleri,

³⁸³ Bu konuda detaylı bir değerlendirme için bkz: Mustafa Budak, **Misâk-ı Milli'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası**, Küre Yayınları, İstanbul, 2014.

³⁸⁴ Budak, a.g.e., s. 46-58.

³⁸⁵ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü-I**, s. 52; Gökbilgin, a.g.e., s. 12.

³⁸⁶ Budak, a.g.e., s. 59-62.

³⁸⁷ Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1949, s. 234.

³⁸⁸ Gökbilgin, a.g.e. s. 99-100.

Padişah'ın açılış konuşmasından toplantıda ortaya atılan görüşlere varıncaya kadar oldukça detaylı bilgiler vermişlerdir.³⁸⁹ *Akşam* gazetesi, şûrâda ortaya çıkan genel yaklaşımları şu dört başlık altında özetlemiştir: 1) Anadolu, Trakya ve İstanbul, Türklerin çoğunluğu teşkil ederek yaşadıkları ve birbirinden ayrılmasının mümkün olmadığı bir bütündür. Bu topraklar üzerinde yaşayan Türkler, “*istiklâl-i tam*” içinde yaşamak isterler. Bunun aksi bir durum ortaya çıkarsa, memleketin her şeye hazır olduğu ve neticenin Avrupa için de tehlikeler doğuracağı vurgulanmıştır. 2) Toplantıda söz alan konuşmacıların çoğu, padişahın etrafında yekvücut hâle gelmenin ve milletin güvenini kazanmış güçlü bir hükümetin önemine işaret etmişlerdir. 3) Milletle hükümet arasındaki bağlantıyı kuracak ve milletin denetimini sağlayacak, geçici de olsa bir millî şûrânın kurulması istenmiştir. 4) Cemiyet-i Akvâm tarafından tespit edilecek olan mandater devletin, sadece idarî ya da iktisadî alanda değil, bütün Türkiye’yi kapsayan bir mandaterliği kabul etmesi gereğine vurgu yapılmıştır.³⁹⁰

Saltanat Şûrâsı’na katılmış gazetecilerden biri olan Refi Cevat toplantıda, “*bir şûrâ-yı millî teşkil eylemek, kuvvetli bir hükümetin mandasını yani vekâletini kabul eylemek ve millî bir kabine teşkil eylemek*” fikirlerinin öne çıktığını yazmıştır. Cevat, manda meselesini Hürriyet ve İtilâf Fırkası Reisi Sadık Bey’in etraflıca izah ettiğini belirttikten sonra, o günün şartlarında alınabilecek en doğru tedbirin bu olduğunu söylemiştir.³⁹¹

Saltanat Şûrâsı’nda öne çıkan fikirleri köşesine taşıyan bir diğer gazeteci, *Vakit*’ten Mehmet Âsım’dır. Âsım da kurtuluş için bir kısım kişilerin millî iradeyi temsil edecek olağanüstü bir meclis önerdiklerini, bir kısmının ise yabancı bir devletin yardımını talep ettiklerini yazmıştır. Bir dış yardım almayı teklif edenlerin hangi devletin tercih edileceğiyle ilgili olarak mutabakat sağlayamadıklarını söyleyen yazar, hangi fikrin ekseriyetle kabul edildiğinin ise anlaşamadığını belirtmiştir. Böyle olmasında, toplantının usûlü gereği bir oylama yapılmamasının, hükümetin sadece konuşmaları dinleyerek cevap vermemesinin etkisi olmuştur.³⁹²

³⁸⁹ “Saray-ı Hümayûn’da Meclis-i Âli”, *Akşam*, (27.05.1919), s. 1; “Şûrâ-yı Saltanat İçtimâ”, *Alemdâr*, (27.05.1919), s. 1; “Şûrâ-yı Saltanat Dün Yıldız’da Mabeyn Salonunda İçtimâ Etmiş ve Devletin Vaziyet-i Siyâsiyyesi Hakkında Beyân-ı Efkâr Etmiştir”, *Vakit*, (27.05.1919), s. 1.

³⁹⁰ “Saray-ı Hümayûn’da Meclis-i Âli”, *Akşam*, (27.05.1919), s. 1.

³⁹¹ Refi Cevat, “Şûrâ-yı Saltanat ve Vaziyet-i Hâzıra”, *Alemdâr*, (28.05.1919), s. 1.

³⁹² Mehmet Âsım’ın hükümete olan eleştirilerini ve bir millî meclis açılması yönündeki fikirlerini, şu cümlelerinde bulmak mümkündür: “*Hükümet kendi nokta-i nazarından mâhirâne hareket etmiştir. Vâkıa gerek evvelki gün Saray-ı Hümayûn’da akdedilen meclis-i âli ve gerek oradaki cemiyetlerle fırka-ı siyasiyye mümessilleri tarafından teşkili temenni edilen şûrâ-yı millî hiçbir vakit Kanun-ı Esâsi mucibince intihab edilen bir meclis-i mebusan mahiyetinde olamaz. Bu gibi meclisler nihayet bir kısım efkâr-ı umümiyenin muayyen mesâil hakkındaki temenniyâtını izhar etmek için birer vasıta. Bir meclis-i mebusan tarafından hakkında adem-i itimad izhar edilen bir ekseriyet hükümet artık mevkiini muhafaza edemez; hatta zayıf bir ekseriyet bile çok defa kabinelerin istifalarını intaç edebilir. [...] Dün birçok kimseler Yıldız’da içtima eden meclis-i fevkalâdeden ne gibi bir netice çıktığını birbirlerine soruyorlardı. Memleketimizin mukadderatı yarın nasıl bir şekil alacak; herkes bunu merak ediyor, buna dair meclisten bir karar bekliyordu. Meclis buna bir cevap veremedi. Bununla beraber, öyle zannediyorum ki, mecliste inkişaf eden cereyanların kıymet-i hakikiyyesi taayyün etmemekle beraber hükümet nokta-i nazarından mücib-i istifade bir şekilde tebarüz edebilmiştir.*” Mehmet Âsım, “Fikir Cereyanları”, *Vakit*, (28.05.1919), s. 1.

Saltanat Şurası hakkında bilgi veren bir diğer yayın organı *Sebilürreşâd*'tir. Diğer gazetelerde okuduğumuz gibi *Sebilürreşâd* da şûranın istişârî mahiyette toplandığını yazmıştır. *Sebilürreşâd*'a göre öne çıkan en önemli görüş, kritik günlerden geçilen bu devrede hükümetin milletin desteğini arkasına alması, bunun için millî meclisin en kısa sürede toplanması gereğidir. *Sebilürreşâd*, bu teklifle ilgili görüşleri bütün boyutlarıyla ortaya koymuştur. Buna göre Türkiye'nin geleceğiyle ilgili kararların çok yakın bir zamanda alınacak olması, meclisin toplanabilmesi için yapılacak seçimlerin ise üç aydan önce neticelenemeyeceği, bu şartlar altında Saltanat Şurası'nın bir millî meclise dönüştürülmesi gibi fikir ve önerilerin öne çıktığı yazılmıştır. Ayrıca bazı yerlerin işgal altında olması, buralarda seçimlerin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesinin önünde önemli bir engel olarak görülmüş, bu gibi yerlerde seçimin tehiri ise başka bazı mahzurlar taşıdığı için makul karşılanmamıştır.³⁹³

1.6.2. Osmanlı Hükümeti'nin Paris Barış Konferansı'na Daveti

Saltanat Şûrâsı'nın toplanmasından önce Damat Ferit Paşa, Türklerin hak ve menfaatlerini savunabilmek için Paris Barış Konferansı'na katılmak üzere İtilâf Devletleri nezdinde girişimde bulunmuştur. İzmir'in işgalinden önce İtilâf Devletlerini bu yönde adım atmaya sevkedecek hiçbir zorlayıcı sebep yoktur. Ancak İzmir'in işgalinden sonra Türk milletinin göstermiş olduğu infial derecesindeki büyük tepki³⁹⁴ ve Paris'teki barış görüşmelerini takip eden Hintli Müslüman delegelerin bu tepkiyi paylaşması, İtilâf Devletlerinin, Osmanlı hükümetinin konferansa katılımı noktasında tavır değiştirmelerine yol açmıştır. İzmir'in işgaliyle yükselen tepkilerin artmasını ve kendilerine yönelmesini engellemek isteyen İtilâf Devletleri, Osmanlı hükümetini Paris'e davet etme kararı almışlardır.³⁹⁵ Zeki Sarıhan'a göre İtilâf Devletlerinin bu kararı almasında, Yunanlıların İzmir ve çevresinde yaptıkları katliam ve yağmanın Avrupa'da uyandırdığı olumsuz izlenimin de etkisi olmuştur. Netice itibariyle İtilâf Devletleri 30 Mayıs 1919'da, Paris'teki görüşmeler sırasında bir Osmanlı heyetinin "*sadece dinlenmek*" üzere konferansa davetine karar vermişlerdir.³⁹⁶

İtilâf Devletlerinin bu kararı 1 Haziran 1919 tarihinde, Fransa'nın İstanbul Yüksek Komiseri De France tarafından Damat Ferit Paşa'ya iletilmiştir.³⁹⁷ İtilâf Devletlerinin daveti, 2 Haziran 1919'da gazetelere yansımış³⁹⁸ ve iyimser bir hava yaratmıştır.³⁹⁹ Cenap Şehabettin, Osmanlı heyetinin konferansa davet edilmesini Avrupa ve Amerika'nın, Türkiye hakkında idam hükmü

³⁹³ "Şûrâ-yı Saltanat", *Sebilürreşâd*, (29.05.1919), C. 17, S. 417-418, s. 12-13.

³⁹⁴ Gökbilgin, a.g.e., s. 129

³⁹⁵ Budak, a.g.e., s. 69-70.

³⁹⁶ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü-I*, s. 70.

³⁹⁷ Gökbilgin, a.g.e., s. 130.

³⁹⁸ "Hükümetimizin Sulh Konferansı'na Daveti", *Vakit*, (02.06.1919), s. 1.

³⁹⁹ "Sulh Murahhaslarımız Perşembe Günü Hareket Ediyor", *Vakit*, (03.06.1919), s. 1.

vermeyeceklerinin bir nişanesi olarak yorumlamış; Paris'e gidecek heyeti ise milletin fikir ve hislerinin gerçek temsilcisi ve galip devletlerin samimi dostu olarak tavsif etmiştir.⁴⁰⁰

Osmanlı hükümetinin Paris'e davet edilmesinin ardından 3 Haziran 1919'da Heyet-i Vekîle (Bakanlar Kurulu) kararıyla, konferansa katılmak üzere Damat Ferit Paşa ve Tevfik Paşa'nın murahhas olarak tayin edildiği bir heyet kurulmuştur.⁴⁰¹ Gazetelere yansıyan haberlere göre heyetteki kişilerin sayısı toplamda otuz beş kişiyi bulmaktadır.⁴⁰² Söz konusu heyet Damat Ferit Paşa'yla birlikte 6 Haziran 1919'da, Fransızların tahsis ettiği Demokrasi zırhlısıyla Paris'e doğru hareket ederken, Tevfik Paşa ancak 14 Haziran 1919'da İstanbul'dan ayrılabilmiştir.⁴⁰³

Alemdâr gazetesi imzasız olarak yayımladığı bir yazıda, Paris'e giden heyetin "hiçbir tarafa mülâyim olmasına" gerek olmadığını, konferansa katılan kişilerin tamamının milletin haklarını savunmaya muktedir kişiler olduğunu belirttikten sonra şu ilginç değerlendirmede bulunmuştur: "Paris'e davetimizi muvaffakiyet-i zâtiyemiz olmaktan ziyade an'anevî dostlarımızın eser-i rahm ü şefkatleri olduğunu da nazar-ı dikkate alarak tecelli eden vesileden ne kadar mümkünse o kadar süratle istifade edelim"⁴⁰⁴

Görülüyor ki *Alemdâr* gazetesi yaşanan gelişmeleri İtilâf Devletlerinin haklı ve iyi niyetli olduğu varsayımı üzerinden değerlendirmeye devam etmektedir. *Alemdâr*'ın bu tavrına karşı *Vakit* gazetesinde, Ahmet Selahaddin imzalı köşe yazısında, Paris davetinin son fırsat olduğu belirtildikten sonra sırasıyla şunlar vurgulanmıştır: 1) Harpten mağlup çıkmak en büyük kabahattir. Dolayısıyla verilecek cezayı çekmeye razı olunmalıdır. 2) Yeni dönemin en önemli düsturu olan milliyet esası kabul edilmelidir. Bu bakımdan Türk milleti "ekseriyette bulunduğu yerlerde müstakil ve Cemiyet-i Akvâm hesabına yaldızlı vekâletlerden âzâde bir hayat-ı siyasiyye" istemelidir. 3) Hem temsil kabiliyeti hem de hukukî meşruiyet açısından bir millî meclisin açılması gerekmektedir.⁴⁰⁵

Vakit gazetesinde yayımlanan bir başka yazıda ise Mehmet Âsım, Paris'e gidecek olan heyetin sıradan bir barış heyeti olmadığını, bir tür müdafaa-i hukuk heyeti olduğunu yazmıştır. Konferansta teferruatlar dışında iki esas meselenin gündeme geleceğini iddia eden yazar, bunlardan birinin milliyet, diğerinin ise hilâfet meselesi olduğu kanaatindedir. Mehmet Âsım, konferanstan beklentilerini ise şu cümlelerle ifade etmiştir:

⁴⁰⁰ Cenap Şehabedin, "Mümessillerimiz", *Alemdâr*, (04.06.1919), s. 1.

⁴⁰¹ COA, MV. 251-1-0, Tarih: H. 04.09.1337/M. 03.06.1919.

⁴⁰² "Heyet-i Murahhasamızın Sulh Konferansı'nda Vaziyeti-Hareket Günü", *Vakit*, (05.06.1919), s. 1; "Sulh Murahhaslarımız Perşembe Günü Hareket Ediyor", *Vakit*, (03.06.1919), s. 1; "Sulh Murahhaslarımız", *Alemdâr*, (04.06.1919), s. 1.

⁴⁰³ Budak, a.g.e., s. 73.

⁴⁰⁴ "Avrupa'ya Gidecek Heyet Etrafında", *Alemdâr*, (08.06.1919), s. 1.

⁴⁰⁵ Ahmet Selahaddin, "Akdi- Sulhe Ehliyet ve Meclis-i Millî", *Vakit*, (04.06.1919), s. 1.

İbtidâ Wilson Prensipleri mucibince Türklerin ekseriyet teşkil ettikleri her tarafta sağlam bir Osmanlı hâkimiyeti tesisini istiyoruz. Anadolu (İzmir ile beraber), İstanbul, Trakya Türk memleketidir ve Türk olarak kalmalıdır. Birinci gaye bu davayı kazanmaktır. Sâniyen hilâfet meselesi pek mühimdir. Sulhten sonra da padişahımız Müslümanların halifesi olacaktır. Padişahlarımızın hilâfet üzerinde birçok hakk-ı tarihîleri vardır. Bugün dünyanın her tarafında, hatta düşman olan devletlerin müstemlekelerinde bulunan Müslümanlar bile padişahımızı halifeleri olarak tanımaktadır. Hilâfet sıfatını haiz olan saltanat-ı Osmâniye üzerinde ‘manda’ tesisi mevzu bahis olursa mesele pek büyük bir ehemmiyet kesbedecektir.⁴⁰⁶

Aynı günlerde *Akşam* gazetesinde yer alan, R. M. imzasıyla yayımlanıp “*Konferansta Türk’ün müdâfii olsaydım Fransa ve İngiltere ile Türkiye beyninde maziye ve istikbâle ait münâsebâtan bahsederek derdim ki...*” cümlesiyle başlayan yazıda ise, bu devletlerle yeniden dostluk tesis edilmesinin yollarını aramak gerektiği vurgulanmaktadır. Söz konusu yazıda Kanunî döneminde Kral Fransuva’nın şahsında Fransa için, Hindistan yolunda Ruslara karşı bekçilik etmek suretiyle İngiltere için, Türklerin asırlarca yaptıkları fedakârlıklar hatırlatılmıştır. Türklerin, tarih boyunca İngilizler ve Fransızlar için nasıl iyi ve faydalı bir dost olduğu bu şekilde ortaya konduktan sonra gelecekle ilgili olarak şu cümleler kurulmuştur:

Ne İngiltere ne Fransa Türkiye’nin gerek müstakil ve gerek vesayet ile suret-i idaresinde Türk dostluğundan müstağni değildir. Çünkü Türk velev ki on milyondan ibaret olsun her zaman lâakal dört yüz bin kişilik bir ordu çıkarır ki iki milyon kişiye bedeldir. Böyle hem şeci‘, hem vefakâr, hem de fedakâr bir dostu öldürmek kadar bir hata-yı siyasî tasavvur olunamaz. [...] Şimdiye kadar hâkimiyetini muhafaza eden Türk bundan sonra mevki-i mahkûmiyete tenzil edilemez. Türk’ün izzet-i nefsinin kim okşarsa o istifade eder. Balkan devletleri bire karşı yüz kâr görmezlerse başkasının hesabına bir kişi bile feda edemezler. Fakat Türkler bir kraliçenin istirhamıyla bin mil mesafeye koca bir ordu sevk ederler. Böyle dost nerede! Şimdi neşe-i zafer ve neşe-i galibiyetle istikbâlini göremeyip Türklere karşı bî-rahmâne hareket eden milletleri dûçar olacakları felaketten belki bir gün Türkler kurtaracaktır.⁴⁰⁷

Osmanlı hükümetinin Paris’e davet edilmesi her ne kadar iyimser bir hava yaratmış olsa da, Avrupa basınından gelen haberler ümit verici değildir. Zira *Vakit*’in aktardığına göre Fransız gazeteleri, Paris’e gelen Osmanlı heyetinin “*müzakere murahhası sıfatıyla değil, sulh konferansınca fikir ve reyleri istimzâc edilmek üzere Paris’e davet edildiklerini*” yazmıştır. Ayrıca Türkiye hakkında üç, dört aydan önce herhangi bir karar verilmesinin mümkün olmadığı öngörülmektedir.⁴⁰⁸

Bu haberlere rağmen Paris’e ulaşan Osmanlı heyetinin başında bulunan Damat Ferit Paşa gazetelere verdiği beyanatta, “*Buraya Türkiye’nin lâyık olduğu âdilâne bir sulhü müttetiklerden talep etmek üzere geldik.*” demektedir.⁴⁰⁹ Bu iyimser duygularla 17 Haziran 1919 tarihinde Onlar Meclisi’nde konuşan Damat Ferit Paşa, Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’ndan sorumlu

⁴⁰⁶ Mehmet Âsım, “Müdâfaa-i Hukuk Heyeti”, *Vakit*, (05.06.1919), s. 1.

⁴⁰⁷ “Türk’ün Müdâfii Olsaydım”, *Akşam*, (11.06.1919), s. 3.

⁴⁰⁸ “Mukadderâtımız ve Sulh Murahhaslarımızın Vaziyeti”, *Vakit*, (08.06.1919), s. 1.

⁴⁰⁹ “Sadrazam Paşa’nın Beyanâtı”, *Alemdâr*, (16.06.1919), s. 1.

tutulmaması ve mülkî bütünlüğünün korunması gerektiğini vurgulamıştır. Gazetelere yansıyan haberlere göre Paşa, konuşmasını bir muhtıra olarak meclise sunmuştur.⁴¹⁰

Mustafa Budak, Ferit Paşa'nın bu konuşmasının Osmanlı hükümetinin resmî muhtırası olmadığını, Paşa'nın kendi görüşlerini aktardığını belirtmektedir. Osmanlı hükümetinin resmî muhtırası, Tevfik Paşa'nın Paris'e ulaşmasından sonra 23 Haziran 1919'da Onlar Meclisi'ne sunulmuştur.⁴¹¹ Bu konuda dönemin gazetelerine ilk günlerde yansıyan haberler, durumu sarâhaten ortaya koymaktan uzaktır. Nitekim 24 Haziran 1919 tarihli *Vakit* gazetesi, yaşanan gelişmeleri şu şekilde aktarmaktadır:

Paris Sulh Konferansı'nda murahhaslarımızın suret-i kabulü ve cereyan eden müzâkerât hakkında Sadrazam Paşa'dan Bâbîâli'ye birkaç telgraf gelmiştir. Bu telgraflara nazaran murahhaslarımız konferans muhitinde büyük bir teveccüh görmüşlerdir. Sadrazam Paşa Onlar Meclisi'ne davet edilmiş ve Reis Mösyö Clemenceau tarafından gayet mültefitâne bir surette kabul edilmiştir. Meclis, Sadrazam Paşa'nın beyanatını ehemmiyetle dinlemiş ve müzakere için on dakika kadar başka bir mahalle çekilmiştir. Avdette: 'Mütâlaâtınızı nazar-ı dikkate aldık, aramızda müzakere edip kararı size tebliğ edeceğiz.' demiştir. Bunun üzerine Sadrazam Paşa da: 'Bizim de bir muhtıramız vardır. Rica ederim bu muhtırayı gördükten sonra son kararı bize tebliğ ediniz.' demiştir. Onlar Meclisi muhtırayı hüsn-i kabul etmiştir. Mecliste Mösyö Venizelos bulunmamış, Japon murahhasları ispat-ı vücut etmiştir. Şimdi Ferit Paşa, Tevfik Paşa'nın zaman-ı sadâretinde meclis-i vükelâ kararı dairesinde olmak üzere Wilson Prensipleri'ni esas itihaz ederek tanzim edeceği bir muhtırayı Onlar Meclisi'ne tevdi edecektir. Muhtırada Wilson Prensipleri'ne istinad edilerek Türkler ile meskûn olan topraklarımızın tamamıyet-i mülkiyesi talep edilecektir. Ferit Paşa'dan gelen bir telgrafnamede Tevfik Paşa'nın Paris'e vâsıl olduğu ve konferans muhitinde büyük bir hürmet ve teveccühle karşılandığı bildirilmektedir.⁴¹²

Ancak hakikat, bu iyimser yorumlardan oldukça uzaktır. Öncelikle Ferit Paşa'nın 17 Haziran 1919'da yaptığı konuşma ile 23 Haziran 1919 tarihli muhtıra arasında ciddi farklar vardır. Her ne kadar hem konuşmada hem muhtırada Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin sorumlusu olarak İttihatçılar suçlanmış ve barış görüşmeleri için Wilson Prensipleri referans alınmış olsa da, özellikle Osmanlı Devleti'nin geleceğiyle ilgili büyük bir yaklaşım farkı söz konusudur. Damat Ferit Paşa, 17 Haziran 1919 tarihli konuşmasında, Osmanlı Devleti'nin savaş öncesindeki statüsünün iade

⁴¹⁰ "Murahhaslarımız Onlar Meclisi'nde", *Alemdâr*, (20.06.1919), s. 1; "Sulh Murahhasamız Onlar Meclisi'nde", *Vakit*, (20.06.1919), s. 1.

⁴¹¹ Budak, a.g.e., s. 75.

⁴¹² "Sulh Konferansı'nda Murahhaslarımız", *Vakit*, (24.06.1919), s. 1. Osmanlı hükümeti adına dile getirilen talepleri dinleyen konferans heyeti, Damat Ferit Paşa'ya, diplomatik nezaketten son derece uzak bir cevap vermişlerdir. Fransız Başbakanı Clemenceau tarafından iletilen söz konusu cevap, Türk basınına gecikmeli olarak şöyle yansımıştır: "*Düvel-i mu'telife Osmanlı heyet-i murahhasasına sulh konferansına vâki olan beyanattan dolayı teşekkür eder. Beyânât-ı mezkûre lâyük olduğu veçhile ehemmiyetle nazar-ı itibara alınmış olduğu gibi ba'demâ dahi alınmakta berdevam olacaktır. İşbu beyanat Devlet-i Osmaniye menâfiinden maada düvel-i sâire menâfiine dahi temas eylemekte bulunduğundan beyne'd-düvel birtakım mesâil tevlid eylemektedir ki bunlar hakkında vehleten bir karar itihâzı maatteessüf kabil değildir. Her ne kadar meclis mukarrerât-ı kat'îye-i sulhiyenin hâl ve faslına ziyadesiyle hâhişkâr bulunuyor ve vaziyet-i hâziranın tevlid etmekte olduğu kararsızlığın müntec olduğu mehâzii tamamen takdir ediyor ise de meselenin etrafıyla tetkik düsturu neticesinde bir müddet daha tehhürün gayr-i kabil-i ictinâb olduğuna yakîn hâsıl olmuştur. Binaenale'z-zâlik Devlet-i Aliyye'nin Fransa'ya i'zâmını talep etmiş olduğu eyet-i murahhasanın vaziyet-i hazıra karşısında bundan ziyade Paris'te tavakkuf ve ikametlerinden bir semere husûlî melhuz bulunmamaktadır. Mâmafih bu hususta tekrar teâtî-i efkârın mücib-i muhsanât olacağı his ve takdir bulunduğu surette gaye-i matlûbenin sûret-i serîa ve münâsibede istihsâli için hükümet-i seniyye ile en muvafık tarzda yeniden tesis-i irtibat edilecektir.*" "Clemenceau'nun Mektubu", *Alemdâr*, (09.07.1919), s. 1. Ayrıca bkz: "Ferit Paşa'nın Mühim Bir Telgrafi", *Akşam*, (04.07.1919), s. 1; "Sulh Konferansı'nın Cevabı", *Vakit*, (08.07.1919), s. 1.

edilmesinden başka İstanbul ve Edirne'nin savunulabilmesine imkân verecek bir sınır düzenlemesi yapılmasını istemiştir. Arap topraklarıyla ilgili olarak ise daha sonra çok eleştirilecek şu taleplerde bulunmuştur:

Toros silsile-i cibâli tekvin ve hilkat-ı âlemde tesadüfen vukua gelmiş bir ârıza-i tabiiyeden başka bir şey olmayıp Bahr-i Sefid'den Arabistan'a kadar bu silsile-i cibâlin öte tarafındaki havâlide Türk lisanı ile beraber her ne kadar kısım-ı küllisinde başka bir lisan mütekellim ise de bu memalik milliyet esasından daha amik hissiyattan dolayı lâyenfek bir suretle İstanbul'a merbuttur. Toros'un her iki tarafında aynı gaye-i âmâl, aynı efkâr, aynı menâfi-i mâneviyye ve maddiye bunları o rütbe mecz etmiştir ki bunların teşkil etmiş olduğu kesif kitlenin teczîsi şarkın sulh ve müsâlemetini kâmilan ihlâl edebilir. Hatta o memalik ahalisi ârâsına müracaat bile meseleyi hâlde kâfi değildir. Zira bu mesele nev-i beşerin heyet-i umûmiyesinden bir kısım-ı mühim teşkil eden 300 milyon müslümanın menâfi-i âliye ve mühimmesine müteâllik ve bunlara aittir. Vicdan-ı âlem ancak hakka, milletlerin âmâlîne ve adalet-i ezeliyyeye muvafık olan şerâit-i siyasiyyeyi tasvip edebilir.⁴¹³

Damat Ferit Paşa'nın bu konuşmasını daha sonra şiddetle eleştirecek olan Tevfik Paşa'nın⁴¹⁴ Paris'e ulaşmasından sonra Osmanlı heyeti, daha önceden bir komisyon tarafından hazırlanan ve Meclis-i Vükelâ tarafından kabul edilen "*Müdâfaaname*" isimli muhtırayı 23 Haziran 1919'da Onlar Meclisi'ne sunmuştur. Bu muhtırada yer alan hükümler, son Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından kabul edilecek olan Misâk-ı Millî prensiplerine benzerliğiyle dikkati çekmektedir.⁴¹⁵

17 Haziran tarihli konuşma ile 23 Haziran tarihli muhtıra arasındaki fark, dönemin Türk basınına başlangıçta farkedilememiştir. İtilâf temsilcilerinin ve basınının Osmanlı heyetine karşı takınmış olduğu tavır, bu durumun en önemli sebeplerinden biridir. Fransız gazeteleri, Osmanlı heyetinin barış antlaşmasına esas olmak üzere ileri sürdüğü görüşlerin henüz açıklanmadığını, ancak sızan bilgilerin şaşkınlık uyandıracak ölçüde aşırı talepler içerdiğini yazmışlardır.⁴¹⁶

Barış konferansının, Osmanlı taleplerine cevap olmak üzere Damat Ferit Paşa'ya gönderdiği mektup da, Osmanlı hükümetinin muhtıra ile ortaya koyduğu resmî taleplerden ziyade 17 Haziran tarihli konuşmayı esas almıştır. Buna göre konferans temsilcileri Osmanlı Devleti'nin, İtilâf Devletlerine karşı herhangi bir ihtilâf sebebi yokken Almanya ile birlikte savaş açtığını belirtmişlerdir. Ayrıca Türk heyetinin, savaşın ve savaş süresince ortaya çıkan ölümlerin mesuliyetinin Türk milletine yüklenmemesi gerektiği yolundaki talebini kabul edilemez bulmuştur. Müttelik devletlere göre her ne kadar şimdiki Osmanlı hükümeti seleflerinin takip ettiği politikayı tamamen yanlış bulup terk etmiş olsa da, her millet, idaresini tevdi ettiği politikacılardan mesuldür.⁴¹⁷ Ayrıca İtilâf Devletleri, Türklerin meziyetlerini takdir etmelerine rağmen, farklı ırkları idare

⁴¹³ "Ferit Paşa'nın Muhtırası", **Alemdâr**, (07.07.1919), s. 2; "Hükümet İzahat Veriyor", **Vakit**, (20.07.1919), s. 1.

⁴¹⁴ Başmabeynci Lütfi Bey'in *Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri* isimli eserinden aktaran Budak, a.g.e., s. 73.

⁴¹⁵ Muhtıranın tam metni için bkz: Budak, a.g.e. s. 75-82. Bu muhtırayla ilgili ilk bilgiler, ancak 23 Temmuz 1919 tarihinde gazetelere yansımaya başlamıştır. Bkz: "Konferansa Verilen İkinci Beyanname", **Vakit**, (23.07.1919), s. 1.

⁴¹⁶ "Sulh Konferansı'na Verilen Notamız", **Alemdâr**, (28.06.1919), s. 1. Aynı haber *Vakit* gazetesinde de yer almaktadır. Bkz: "Heyet-i Murahhasamızın Verdiği Nota", **Vakit**, (28.06.1919), s. 1.

⁴¹⁷ "Muhtıramıza İtilâf'ın Verdiği Cevap", **Alemdâr**, (29.06.1919), s. 1.

kabiliyetinden mahrum gördüklerini beyan etmişlerdir. Dikkat çeken bir diğer husus, Türk heyetinin verdiği muhtırada dünyadaki dengelerin dinî açıdan sağlanması için Müslümanların gocundurulmaması gerektiği yönündeki uyarıya yapılan itirazdır. Müttefikler bunun doğru olmadığı kanaatinde dirler ve dinî hassasiyetlerle ortaya çıkabilecek hareketlere meydan vermemeye çalıştıklarını belirtmişlerdir.⁴¹⁸

Görüldüğü üzere Paris Barış Konferansı'nda İtilâf Devletleriyle yapılan görüşmeler, tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlığın sorumlusu olarak Damat Ferit Paşa görülmüş ve kendisine hem iç hem dış basın tarafından eleştiriler yöneltmiştir. Örneğin Fransız *Tan* gazetesi, 3 Temmuz 1919 tarihli nüshasında, Damat Ferit Paşa heyetinin konferanstaki başarısızlığıyla ilgili bir makale yayımlamıştır. Buna göre söz konusu Osmanlı heyetinin başarısızlığının temel sebebi olarak, tercih edilen yanlış diplomatik tavır gösterilmektedir. Osmanlı heyeti, Avrupa'da hiçbir imparatorluğun kalmadığı bir dönemde, kendi imparatorluklarının devam etmesi yönünde pazarlık ettiği için başarısız olmuştur. *Tan* gazetesine göre savaştan sonra Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki Arap unsurlar, Türklerden ayrılmışlardır. Dolayısıyla bunlar üzerinde egemenlik talep edilmesi, meseleyi daha karmaşık hâle getirmekten başka bir işe yaramayacaktır.⁴¹⁹

Damat Ferit Paşa'nın konferansa sunduğu muhtıra, *Alemdâr* gazetesinde imzasız bir köşe yazısında değerlendirilmiştir. Söz konusu yazıda Ferit Paşa'nın konferansa hitaben yaptığı konuşmanın bir kısmının "*mâlûmu ilâm etmek*" diğer kısmının ise "*zıkrinden kat'iyen ictinâb ve tevakkîsi iktizâ eden şeyleri söylemek*"ten ibaret olduğu vurgulanmıştır. Yazara göre Damat Ferit Paşa'nın, Osmanlı Devleti'nin savaşa girişiyle ilgili İttihatçıları sorumlu göstermesi, bir hakikate işaret etmektedir ve doğrudur. Ancak konuşmanın ikinci kısmında, bir fayda sağlayacağı ümidiyle İslâm âleminde bahsedilmesi, İtilâf Devletleri tarafından tehdit gibi algılanabilecek bir ifadedir. Bu sebeple asla zikredilmemeliydi, zira bu söylemin sonuçlarını tahmin etmek güç olmayacaktır. Yazar, şöyle demektedir:

Muhataplarımızı aleyhimize tahrik edecek surette eski defterleri yoklayarak pazarlığa girişmek hem murahhas sıfatıyla Avrupa'ya gidenleri hem gönderenleri hem bu seyahat-i siyasiyyeden büyük bir ümit bekleyenleri hüsrân içinde bırakır. Mesele bu şekilde olmamalı idi. Olduktan sonra artık ne kadar dizimizi dövsek para etmez.⁴²⁰

Vakit gazetesinde barış konferansına sunulan muhtıraları ve bunlara karşı verilen cevabî notaları yorumlayan Mehmet Âsım da Damat Ferit Paşa'yı eleştirmektedir. İki heyet hâlinde giden Osmanlı murahhaslarının Paris'te ortak hareket etmelerinin kararlaştırıldığını, ancak Damat Ferit Paşa'nın, Tevfik Paşa başkanlığındaki ikinci heyeti beklemeksizin konferans karşısına çıktığını vurgulayan Âsım, bunun bir zaruret sonucunda mı, yoksa bir işgüzarlık neticesinde mi olduğunun

⁴¹⁸ "Muhtıramıza Cevap", *Alemdâr*, (30.06.1919), s. 1.

⁴¹⁹ "Türk Heyetinin Hareketi-Tan Gazetesinin Mühim Bir Başmakalesi", *Vakit*, (11.07.1919), s. 1.

⁴²⁰ "Ne Yapmalı İdik?", *Alemdâr*, (09.07.1919), s. 1.

anlaşamadığını yazmıştır. Yazarın getirdiği bir diğer eleştiri, devletin sınırları ve üzerine kurulacağı temeller konusunda yapılan savunmayla ilgilidir:

[...] Heyet-i murahhasanın Paris'e azimeti zamanında vuku bulan istilâatımıza göre heyet-i vükelâca Paris'te murahhaslarımız tarafından dermeyan edilecek müdafaa planı müzakere edilmişti. Bu müzakerelere göre müdafaa planımızın esasını Wilson Prensipleri teşkil edecekti. Hatta vilâyât-ı Arabiyye ile Türklerle meskûn olan topraklarımızın hududu pek vâzih hatlarla çizilmiş, her iki kısım hakkında takip ettiğimiz nokta-i nazarda ittiâd-ı efkâr hâsıl olmuştu. Hâlbuki şimdi konferansa verilmiş olan muhtıraların tetkikinden anladığımızı göre heyet-i murahhasamız Paris'te Wilson Prensipleri'nden başka bir müdafaa esası kabul etmiştir.

Sansüre uğramış satırların ardından yazar, bu konuda konferansa sunulan muhtıralardaki çelişkilere işaret etmekte, Toros dağlarıyla ilgili olarak verilen ve gerçeği yansıtmayan söylemi eleştirmektedir. Konferansa verilen birinci muhtırada Toros dağları, Türkçe konuşulan yerlerin hududu olarak belirlenmiştir. İkinci muhtırada ise Asya-yı Ūlâ ismiyle yeni bir hudut çizilmeye çalışılmıştır. Ancak bunda da Toros dağlarının hakiki durumu tam olarak tarif edilememiştir. Yazara göre Osmanlı birliği içinde mütalâa edilmesi gereken nüfusun çok daha güneyde mukim bulunduğu, bölgedeki aşiretlerin dahi açıkça kabul ettiği bir hakikattir. Mehmet Âsım, muhtıralara yönelik son eleştirisini, milletler meselesine yaklaşım konusunda yapmıştır. Ancak bu konudaki değerlendirmeleri sansüre uğramıştır.⁴²¹

Mehmet Âsım tarafından sıralanan bu eleştirilerin hemen hemen aynıları, Damat Ferit hükümetlerinin en büyük destekçisi olan *Alemdâr* gazetesi ve Refi Cevat tarafından da dile getirilmiştir.⁴²² *Akşam* gazetesi ise hem Damat Ferit Paşa'nın Paris'teki başarısızlığı, hem de parti içi çekişmeler sebebiyle artık hükümetin istifa etmesi gerektiği fikrindedir.⁴²³

Osmanlı heyetinin Paris Barış Konferansı'nda dinlendiği günlerde ve sonraki aylarda, Türkiye'nin geleceğiyle ilgili kesin bir karara varılamamıştır. 1919 yılının yaz ayları, Osmanlı coğrafyasında kurulacak manda idarelerinin statüsüyle ilgili tartışmalar eşliğinde ve Amerika'nın bu konuda takınacağı tavrın belirsizliği içinde geçmiştir. Osmanlı Devleti'yle yapılacak barış antlaşmasının şartları, Paris Barış Konferansı dağıldıktan ve Amerika'nın Avrupa siyasetinden kesin olarak çekildiğinin anlaşılmasından sonra, 1920 yılında İtilâf Devletlerinin kendi aralarında yaptıkları bir dizi görüşmeyle tespit edilecektir. Uzun tartışmalar eşliğinde şekillenen ve Sevr Antlaşması olarak Osmanlı Devleti'ne dayatılan barış taslağı, İtilâf Devletleriyle ilişkiler bağlamında, çalışmamızın ikinci bölümünde ele alınacaktır.

⁴²¹ Mehmet Asım, "Anlaşılmayan Noktalar", *Vakit*, (28.07.1919), s. 1.

⁴²² Refi Cevat, "Şimdiki Vaziyet", *Alemdâr*, (11.07.1919), s. 1.

⁴²³ "Dedikodu", *Akşam*, (04.07.1919), s. 1.

İKİNCİ BÖLÜM

2. GALİP DEVLETLERLE İLİŞKİLER

Savaş sonrası dönemde Türk basınının dış politika bağlamında üzerinde durduğu en önemli konu başlıklarından biri, uluslararası arenada galip devletlerle kurulacak ilişkilerdir. Başta İngiltere ve Amerika olmak üzere büyük devletlerle Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler, bu ilişkileri etkileyen faktörler, yeni güç dengeleri ve geleceğe dönük beklentiler, hissedilir bir kaygı eşliğinde Türk basınınca irdelenmiştir.

Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın etkili birer aktör olmaktan çıktıkları, Rusya'nın büyük bir iç savaşla çalkalandığı bu dönemde Osmanlı Devleti'nin sınırlarının ve o sınırlar içindeki hâkimiyet haklarının nasıl şekilleneceği hayafî bir sorudur. Devletin varlığının ve bütünlüğünün korunması konusunda, Mondros Mütarekesi'nden ve bu mütarekeye dayanarak gerçekleştirilen ilk işgallerden sonra büyük bir tedirginlik ortaya çıkmıştır. Bu dönemde gazeteler, Osmanlı Devleti'nin yaşamasını sağlayacak dış politika tercihlerinin neler olabileceği konusunda fikirler serdetmeye başlamışlar, kendilerince bir arayış içinde olmuşlardır. Öne çıkan ilk belirgin anlayış, Birinci Dünya Savaşı'na yol açan şartların artık ortadan kalktığı, dolayısıyla galip devletlerle barış ve dostluğa dayalı ilişkilerin yeniden tesis edilmesi gerektiği yönündedir.

İzmir'in işgaline kadar Türk basınına hâkim olan bu anlayış, 1919'un yaz aylarından itibaren dağılmaya başlamıştır. Başlangıçta İtilâf Devletleriyle barış ve dostluğa dayalı bir ilişki kurulmasını isteyen Türk basınının İtilâf Devletlerine yönelik yaklaşımı, zaman içinde bu devletlerin Türkiye'ye karşı yürüttükleri politikalara göre yeniden şekillenmiştir. Galip devletler, Türk milletinin bütünlüğünü ve yaşayabilir bir Türkiye'nin varlığını tanıdığı ölçüde teveccüh ya da eleştiri görmüşlerdir. Ayrıca bu dönemde bir taraftan manda tartışmaları yaşanırken bir taraftan da İngiltere ile müttefikleri arasındaki ayrışmanın ipuçları ortaya çıkmaya başlamıştır. Türk basını, bütün bu gelişmelerin kamuoyuyla paylaşıldığı bir mecra olmuştur.

2.1 Mütareke Sonrası İtilâf Devletleriyle Yakınlaşma Çabaları

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Türk basınının dikkatini en çok verdiği dış politika konularının başında, İtilâf Devletleri ile ilişkiler gelmektedir. Konuyla ilgili genel bir değerlendirme yapıldığında, bu dönemde hükümetin de telkinleriyle İtilâf Devletlerine karşı barışçıl bir dil kullanıldığı söylenebilir. Gazeteler, Birinci Dünya Savaşı'nı ortaya çıkaran ve Türk milletini İtilâf Devletleriyle karşı karşıya getiren şartların artık ortadan kalktığını, dolayısıyla dostluk ilişkilerinin yeniden kurulabileceğini ısrarla dile getirmişlerdir.

Bu ilk dönemde Anadolu gazetelerinin İtilâf Devletlerine karşı nasıl bir yönelime sahip olduğu tespit edilememektedir. Zira incelediğimiz Anadolu gazeteleri, Mondros Mütarekesi'nden sonra gerçekleşen işgallere bir tepki olarak, millî hakları korumak amacıyla çıkarılmışlardır. Bu gazetelerin Binci Dünya Savaşı'ndan önceye uzanan geçmişleri olsa bile, mevcut koleksiyonları ancak İzmir'in işgalinden sonra başlamaktadır. Dolayısıyla bu ilk dönemde Anadolu gazetelerinin herhangi bir eğilimini tespit etmek mümkün değildir.

Türk basınında İtilâf Devletlerine yönelik barışçıl yaklaşımlar, İzmir'in işgalinden sonra farklılaşmaya ve çeşitlenmeye başlamıştır. Bilindiği üzere Yunanlıların İzmir'e çıkmasına kadar yaşanan işgaller sınırlı ve geçici olarak görülmüştür. Ancak İzmir'in işgalinden sonra Türk vatanını parçalamaya dönük bir siyasetin varlığı, görmezden gelinemeyecek kadar aşikâr bir hâl almıştır. Bu durum karşısında, Paris Barış Konferansı'ndaki gelişmelere paralel olarak, Türk basınında hararetli bir biçimde manda meselesi tartışılmıştır. Manda konusundaki tartışmaların, 1919'un sonlarına kadar şiddetini gittikçe kaybederek devam ettiği ve sonuçsuz kaldığı görülmektedir. Bu tartışmalar arasında Türk basınının galip devletlere dönük yaklaşımları, İtilâf üyelerinin Türkiye'ye karşı yürüttükleri politikalara paralel olarak yeniden şekillenmeye başlayacaktır.

2.1.1. İngiltere ile İlişkiler

Mondros Mütarekesi'nden sonra Türk kamuoyunda en çok teveccüh gören devlet, hiç şüphesiz İngiltere olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın bu muzaffer devleti, Osmanlı ordularının karşısında çarpışan en büyük muharip unsur olarak, İtilâf hükümetleri adına Osmanlı Devleti'ne mütareke şartlarını dayatmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin savaş boyunca elinden çıkan topraklar, fiilen İngiltere'nin eline geçmiştir. Bu sebeplerledir ki Türk basınında, hem yapılacak olan barışın en önemli tarafı hem de devletin bekasının temini için dayanılacak güç unsuru olarak görülmesi hasebiyle İngiltere, hemen her görüşten gazete ve gazetecinin gündeminde özel bir pay sahibidir.

Mütarekeyi takip eden ilk aylarda yayınlanan gazetelerin hepsinde, artık savaş öncesi şartların ortadan kalktığına ve özellikle İngiltere ile dostluk ilişkilerinin tekrar kurulabileceğine dair yaygın bir söylem göze çarpmaktadır. 1919 Mayıs'ına kadar Türk basınının farklı temsilcileri tarafından küçük farklarla dile getirilen bu yaklaşımda, İzmir'in işgalinden sonra büyük bir kırılma yaşanmıştır.

Esasen mütareke sonrasında İngiltere'ye gösterilen teveccüh sadece basına değil, önde gelen devlet adamlarına da aittir. Zira uluslararası konjonktür içinde, savaşın en güçlü galibi olan İngiltere ile kurulacak dostluk, Türk devletinin bütünlüğünü ve bağımsızlığını sağlayabilecek bir potansiyel taşımaktadır. Başta Sultan Vahdettin olmak üzere Osmanlı devlet adamlarının gazetelere verdikleri röportajlarda bu eğilimi görmek mümkündür. Örneğin Sultan Vahdettin'e göre devletin içine düştüğü durumdan kurtulabilmesi için yegâne yol, İngiltere ile dostluk ilişkilerini geliştirmekten

geçmektedir.⁴²⁴ Bu sebeple Padişah, mütarekenin imzalanmasından ve İstanbul'un fiilen İtilâf Devletleri tarafından işgalinden sonra, bir yandan el altından İngilizlerle irtibat kurmaya çalışmış,⁴²⁵ bir yandan da yabancı basına verdiği röportajlarla İngiliz dostluğunun kendisine babasından siyasî miras olarak kaldığını vurgulamıştır.⁴²⁶

Padişahın tavrına benzer bir yaklaşım, Şehzade Abdülmecit Efendi'nin *Morning Post* gazetesine verdiği röportajda da gözlenmektedir. Söz konusu röportajda Abdülmecit Efendi, Kırım Harbi'nde İngiliz ve Fransızların Osmanlı'yı kurtardığını hatırlatarak kendilerine teşekkür etmektedir. Türklerin, İngiliz ve Fransız terbiyesi aldığını sözlerine ekleyen Şehzade, Abdülhamid'den sonra Mehmet Reşat'ın devlet işlerinden uzak tutulduğunu ve kontrolün tamamen İttihatçılarda bulunduğunu beyan etmiştir. Abdülmecit Efendi'ye göre, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanların yanında savaşa girilmesinin kabahati, Enver ve Talât Paşalara aittir. Ayrıca harp esnasında ortaya çıkan kıtallerden ve esir askerlere yapılan kötü muamelelerden yine bunlar sorumludur. Röportajın son cümlesi ise şöyledir: “*Bedbaht biraderimle ben, sizin muavenetinizi şiddetle arzu ederdik.*”⁴²⁷

Şehzade Abdülmecit Efendi, savaşın bütün kabahatini İttihatçılara yüklemiş, böylece İtilâf Devletlerine ve özellikle İngiltere'ye yaklaşarak Osmanlı Devleti'nin hukukunu ayakta tutmaya çalışan bir görüntü vermiştir. Şehzade Abdülmecit Efendi, bu siyasî yaklaşımını daha sonra Fransız basınına verdiği röportajlarda devam ettirmiştir.⁴²⁸

⁴²⁴ Murat Bardakçı, *Şahbaba*, İnkılâp Kitabevi, Ankara, 2006, s. 97; Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-I*, s. 43.

⁴²⁵ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 6. Vahdettin, İngiliz dostluğunu vurguladığı benzer bir röportajı *Morning Post* gazetesine de vermiştir. Bkz: “Beyanat-ı Hümayûn'un İngiltere'deki Tesirâtı Münasebetiyle”, *Alemdâr*, (14.08.1919), s. 1.

⁴²⁶ Akşin, *İstanbul Hükümetleri-I*, s. 120-124.

⁴²⁷ “Veliâht Hazretlerinin Beyanâtı”, *Alemdâr*, (18.12.1918), s. 1. Aynı mülâkat, aynı başlıkla *Yenigün* gazetesi tarafından da yayımlanmıştır. Bkz: “Veliâht Hazretlerinin Beyanâtı”, *Yenigün*, (18.12.1918), s. 2.

⁴²⁸ Abdülmecit Efendi, Fransız *Petit Parisien* ve *Tan* gazetelerine, 1919 yılının Şubat ve Mart aylarında ayrı ayrı röportaj vermiştir. *Vakit* gazetesinin özetini yayımladığı bu röportajda, Birinci Dünya Savaşı'nın sorumlularının İttihatçılar olduğunu tekrar eden Şehzade şunları söylemiştir: “... *Ekseriyet-i ahali hiçbir vakit harpten galip çıkacağımıza inanmıyordu. Ve bir Alman galebesinin Türkiye'nin mağlûbiyetinden farkı olmayacağına kani bulunuyorduk. Eğer Almanya galip gelseydi de İstanbul'dan Bağdat'a kadar gitseydi biz ne kazanacaktık? Almanya Haydarpaşa'dan Bağdat'a kadar olan Türkiye'yi bir müstemleke yapacaktı. Türkiye'de ekseriyet-i ahâlinin harp aleyhtarı bulunmasının bir delili Rusya'nın mağlûbiyetinden sonra altı yüz bin askerin terk-i silah ederek dağlara çekilmesidir. O vakit bütün bu askerler Rusya'nın saf-ı harpten çekilmiş olduğunu ve bizim için sebep-i harp kalmadığını söylüyordu. Enver her gün birçok tehdit mektupları alıyordu. İşte askerimizin hâlet-i rûhiyesi bu şekilde idi...*” Ermeni meselesiyle ilgili soruya işin fecaatini kabul ederek ve baştan itibaren bu olayı protesto ettiğini söyleyerek cevap veren veliaht, sorumlu olarak Enver, Cemal ve Talât Paşaları ve onların birtakım cellatlarını göstermiştir. Bu mesele dolayısıyla bütün Müslümanların cezalandırılmasının yanlış ve adaletsiz bir davranış olacağını vurgulamıştır. Veliâht, sözlerinin sonunda şöyle demiştir: “*Ah ne olurdu Balkan Harbi'nde ve bu harpten sonra Fransa ve İngiltere Türkiye'nin ricalarına karşı müzaheret etseydi! Heyhat, ne felaket! İşte bundan dolayı Türkiye Almanya'nın elinde oyuncak oldu.*” Bkz: “Veliâhd-ı Saltanat Hazretlerinin Beyânâtı”, *Vakit*, (26.02.1919), s.1. Şehzade Abdülmecit Efendi'nin buna benzer fikirleri dile getirdiği bir başka mülâkat, Fransız *Tan* gazetesi tarafından yapılmıştır. *Fransızca İstanbul* gazetesinde de yayımlanan röportaj, yine *Vakit* gazetesi tarafından Türk okurlarla paylaşılmıştır. Bkz: “Veliâhd-ı Saltanat Hazretlerinin Beyânâtı”, *Vakit*, (20.03.1919), s. 1.

Tevfik Paşa hükümetinden sonra, Mart 1919'da iktidara gelecek olan Damat Ferit Paşa, Abdülmecit Efendi ile benzer fikirleri, Mekteb-i Sultanî'de yaptığı bir konuşmada dile getirmiştir. İtilâf Devletleri temsilcilerinin hazır bulunduğu ve 1 Mayıs 1919 tarihli gazetelere yansıyan toplantıda Damat Ferit Paşa, Kırım Savaşı'nda Osmanlılara yardım eden İngiltere ve Fransa'ya karşı cihat ilân etmenin yanlışlığına değinmiştir. Bu hatayı telafi etmek üzere bir an önce ve aracısız olarak bu devletlere barış teklifinde bulunmak gerektiğini vurgulayan Paşa, Osmanlı ile asla bir ilişkisi olmadığı hâlde Birinci Dünya Savaşı'na girilerek Almanlara alet olunduğunu, en azından barış yaparken bu durumdan kurtulmak gerektiğini vurgulamıştır.⁴²⁹

Esasen mütarekeyi takip eden günlerde İngiltere'ye karşı böyle bir üslup benimsenmesi yadırganacak bir durum değildir. Zira savaş yıllarında Osmanlı Devleti ile İngiltere'yi karşı karşıya getiren sebepler artık ortadan kalkmış görünmektedir. Ayrıca İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne göstereceği dostluk, devletin bütünlüğünün ve bağımsızlığının temini için çok önemli bir destek olacaktır. Bundan dolayıdır ki 13 Kasım 1918 tarihinde cepheden İstanbul'a dönen Mustafa Kemal Paşa'nın da, gazetelere verdiği röportajlarda İngiliz dostluğuna vurgu yaptığı görülmektedir.⁴³⁰

⁴²⁹ "Hükümet-i Hâziranın Siyaseti", **Akşam**, (01.05.1919), s. 1. Damat Ferit Paşa'nın, Fransızca *Antant* gazetesinde yayımlanan mülâkâtı da, yine 1 Mayıs 1919 tarihinde Türk kamuoyuna yansımıştır. Söz konusu mülâkâtın bir kısmı şöyledir: "*Mesleğinizi tamamen tasvip ediyorum. Hükümet-i Osmaniye ile garbın hürriyetperver mîlel-i muazzaması ve bilhassa Fransa arasındaki münasebatın tekrar teessüsü hakkındaki arzunuzu çok takdir ederim. Bu devletlerle bizim yalnız silinemeyecek olan hatrat-ı maziye değil, siyaset-i hâziranın mülhem olacağı menafi-i müstakbelemlerimiz var.*

Binaenaleyh bana münâsebâtı teshil edecek her teşebbüsü musib görmek düşer. Mamañh hevâ-yı nesim birkaç ay evvel, hatta birkaç hafta evvelkinden daha az ağırdır.

-Paşa hazretleri, vaziyeti islah için ne gibi tasavvurda bulunuyorlar?

-Evvla bütün Türk kitlesinin, bir avuç serseriye teveccüh eden mesuliyetlerle şaibedar olmadığını bütün vesait ve kuvvetimle anlatmak. Ayan zabıtlarında da göreceğiniz veçhile bir buçuk senedir bunun için bağırıyorum. O zaman da söyledim, zavallı memleketimiz Rusya'dakinden daha müthiş ve tehlikeli bir Bolşeviklik kurbanı idi. Öldüren, nefy ve tagrib eden, kurbanlarını tebdil-i dine mecbur eden bu eşhas yalnız Osmanlılık ismini lekedat etmekle kalmıyor, Türkiye için felaketler hazırlıyordu. Bu fenalıkları biz inkâr etmedik ve bugün de inkâr etmiyoruz. Mücrimleri arıyoruz. Şimdi burada bulunmayanların da bir gün mahkeme huzuruna çıkarak cürümleri hakkında izahat vermeleri için elimizden geleni yapıyoruz.

Adalet istiyoruz. Fakat herkes için şimdiye kadar bütün dünya huzurunda yegâne mesul olarak biz tanındık. Biz itham arasında müdafaa da yer bırakılmasını istiyoruz.

Şark meselesi el'an bütün dünyayı işgal eden en mühim bir meseledir. En kat'i ve haiz-i ehemmiyet kararları ittihaza davet edilenlerin son sözü söylemezden evvel lehte olanları da aleyhte olanları da dinlemeleri umumun menfaati icabındandır.

-Dâhilde sükûn ve huzurun iadesi, heyecanın teskini hakkında ne teemmül buyurulur?

*Bu iş pek büyüktür. Bizden iki gün içinde bir netice beklenmemelidir. Mevki-i iktidara geldiği zaman kendimi alevler içinde bulunan bir bina önünde buldum. Evvela yangını söndürmek, enkazı temizlemek lâzımdır. İki aydan beri gösterdiğimiz sa'y ve gayret boşa gitmiş değildir. Her taraftan teşci olunuyoruz. Siz de anlayabilirsiniz ki, biraz evvel de söylediğim veçhile, ortada mevcut hoşnutsuzluk zail olmaya yüz tutmuştur." Bkz: "Ferit Paşa Hazretlerinin Beyânâtı", **Alemdâr**, (01.05.1919), s. 1. Damat Ferit Paşa'nın Sadaret'e gelişinden sonra İngilizlerle kurmaya çalıştığı özel temaslar için bkz: Sonyel, **Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-I**, s. 48-50.*

⁴³⁰ *Minber* gazetesinde yayımlanan röportajında İngilizlere karşı hislerinin ne olduğu sorulan Mustafa Kemal, savaş boyunca pek çok cephede bu devletin ordularına karşı savaşmış olmasına rağmen kendilerine karşı düşmanlık hisleri beslemediğini, kendisinin sadece vatan savunması fikriyle mücadele ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, "*İngilizlerin Osmanlı milletinin hürriyetine ve devletimizin istiklâlîne riâyette gösterdikleri hürmet ve insaniyet karşısında yalnız benim değil, bütün Osmanlı milletinin İngilizlerden daha hayırhah bir dost olamayacağı kanaatiyle mütehassis olmaları pek tabiidir.*" demiştir. Bkz: "Mustafa Kemal Paşa İle Mülâkât", **Minber**, (17.11.1918), s. 1-2. Mustafa Kemal Paşa, bir gün sonra *Vakit* gazetesinde yayımlanan röportajında ise her ne kadar mütareke hükümleri Türk tarafının

Mütareke sonrasında devlet adamlarının İngiltere'ye karşı sergiledikleri bu yaklaşım, dönemin Türk basınında genel itibarla paylaşılmıştır. İngilizlere en çok yakınlık duyan ve bu konuda aşırı bir yayın politikası benimseyen gazetelerin başında *Alemdâr* gelmektedir. Bu gazetede, İngilizlere yakın bir politika takip edilmesini salık veren çok sayıda köşe yazısı ve haber yayımlanmıştır. *Alemdâr*'ın tekrar yayına başladığı günlerde, 1918 yılının Aralık ayında, Refi Cevat imzasıyla yayımlanan “İngiltere ve Biz” başlıklı yazı, bu durumu gösteren ilk örnekler arasında zikredilebilir. Söz konusu yazı, Refi Cevat'ın İngilizlere övgü dolu satırlarıyla başlayıp devam etmektedir. Yazar, “*Edward Grey'leri, Asquith'leri, Lloyd George'ları düşündükçe, bu büyük isimlerin yanında memleketi hufre-i felâkete yuvarlayan rüesanın isimlerini zikretmekten hayâ ediyorduk.*” diyerek İngiliz siyasetçilerini sitayişle anmaktadır. “*Almanya'nın mavi gözlerinin hatırına iki köhne gemiyi donanmamıza ilave ettik*” iddiasında bulunan Refi Cevat, Birinci Dünya Savaşı'nda mutlaka İngiltere ile aynı safta olunması gerektiğini yazmakta ve İngiltere aleyhtar politikaları sert biçimde eleştirmektedir.⁴³¹

Yine İtilâf Devletlerinin durumundan ve İngilizlerden bahsettiği bir başka yazısında Refi Cevat, bu devletlerin Birinci Dünya Savaşı'nda Alman zulmüne karşı verdikleri mücadele ile “*dünyanın kurtarıcısı (halaskâr-ı cihan)*” unvanını hak ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca Cevat'a göre Türkler, bu zamana kadar İtilâf Devletlerinden dostluk ve nezaketten başka bir şey görmemişlerdir. İngilizler ise Osmanlı Devleti'yle olan kadim ilişkilerini daima önemsemişlerdir.⁴³²

Alemdâr, sadece köşe yazılarıyla değil, yayımladığı haber ve röportajlarla da İngiliz yanlısı tavrını ortaya koymuştur. Örneğin 23 Şubat 1919 tarihinde yayımlanan bir haberde, açıkça İngiliz propagandası yapıldığı görülmektedir. Söz konusu haberde İngilizlerin, kontrolleri altında tuttıkları Irak'ta yaptıkları yatırımlar övülerek anlatılmaktadır.⁴³³ Aynı şekilde “*İran'ın Vaziyet-i Siyâsiyyesi*” başlıklı bir başka haberde ise İranlı devlet adamlarından Ekber Han'ın, *Jurnal d'Orient* gazetesine vermiş olduğu mülâkat aktarılmaktadır. Bu mülâkatta yer alan ifadeler, *Alemdâr* gazetesinin İngilizler lehine olan yayın politikasını göstermesi bakımından kayda değerdir. Mülâkatı vermiş olan Ekber Han'a göre İran'ın genel durumu son derece memnuniyet vericidir. Bu durum, İran'ın, savaş boyunca İtilâf Devletleri lehine koruduğu tarafsızlık politikasının bir sonucudur. Geleneksel dostluk

düşündüğünden farklı yorumlanmakta ve uygulanmakta ise de “*İtilâf Devletlerinin Osmanlı istiklâline riayet edeceklerine şüpheli*” edilemeyeceğini söylemiştir. Bkz: “Mustafa Kemal Paşa İle Mülâkat”, **Vakit**, (18.11.1918), s. 1.

⁴³¹ “*İlk muharebe-i bahriyede İngiltere'nin üç kruvazör kaybettiğini Bahriye Nazırı Avam Kamarası'nda millete resmen tebliğ ettiği zaman ne bir kelime şikâyet ne de bir nidâ-yı telehhüf işitildi. Harbe gönderdiği için gemilerin ziyânını pek tabii gören İngiltere, o esnada gösterdiği itidâl ve itimadda hata etmediğini bugün bütün Almanya donanmasını ele geçirmek suretiyle ispat ediyor.*” Refi Cevat, “İngiltere ve Biz”, **Alemdâr**, (19.12.1918), s. 1.

⁴³² Refi Cevat, “Dünkü Vaziyet”, **Alemdâr**, (08.04.1919), s. 1.

⁴³³ “İrak'ta Umran ve Terakkî”, **Alemdâr**, (23.02.1919), s. 1.

bağlarıyla İran'a yaklaşan İngilizler, her zaman mâlî ve ekonomik yardımlarda bulunmuşlar, işgal ettikleri bölgelerde “*civanmerdâne*” hareket etmişlerdir.⁴³⁴

Mondros Mütarekesi'nden sonra açık biçimde İngilizlere yakınlık gösteren bir başka gazete *Akşam*'dir. Bu gazetenin, aktardığı haberlerde İngiliz siyasetçi ve askerler hakkında olumlu bir portre çizmeye özen gösterdiği farkedilmektedir. Örneğin 12 Kasım 1918 tarihli *Akşam*'ın ilk sayfasında, İstanbul'a gelmiş ve Harbiye Nezareti'nde kendilerine bir oda tahsis edilmiş olan İngiliz heyetiyle ilgili haberde kullanılan şu ifadeler, mütarekenin ilk günlerinde *Akşam* gazetesinin İngilizlere nasıl yaklaştığını göstermektedir: “[...] İngiliz heyeti erkân-ı hükümet ile temasında fevkalâde bir nezaket ibraz etmekte ve her fırsatta İngiliz asaletinin yüksekliğini göstermektedir. Şimdilik ordunun terhisi ile meşgul olmak üzere şehrimize başka bir heyet-i askeriye gelmeyecektir.”⁴³⁵

Benzer şekilde verilen bir başka haberde, İtilâf kuvvetlerinin İstanbul'a gelişi küçük çaplı bir olaymış gibi aktarılmaktadır. Bir İngiliz subayına dayandırılan haberde, İstanbul'daki faaliyetlerin işgal niteliği taşımadığı, İngiliz ordusunun ikmâl, iaşe ve sevkiyat işleriyle ilgilendiği, bu işlerin kalabalık bir personelle yapılmasının İngiliz ordusunun bir özelliği olduğu belirtilmiştir.⁴³⁶

“*İngilizler ve Türkiye*” başlıklı haberinde *Akşam*, öncelikle İngiliz dış politikasının esaslarının eskiden Rusya karşısında Osmanlı lehine sonuçlar doğurduğunu hatırlatmış ve gelecekle ilgili şu öngöründe bulunmuştur:

İngilizlerin bugün düşündüğü mesele Türkiye'nin bekasında İngiltere'nin menfaati olup olmadığı noktasıdır ki bu noktada İngiliz devlet adamlarının içtihatları muhtelifdir. Bir kısmı Türkiye'nin saltanat ve hilâfeti muhafaza ederek kalması taraftarıdır ki hakikatte, İngiltere'nin menfaatine muvafık olan tarik budur. Fakat bunu temin ve tatbik etmekte müşkülât çoktur. Çünkü İngilizler, ‘ortağı olanın bir efendisi vardır’ derler. Yani müşterek bir işte şürekâdan biri her istediğini yapamaz. Fakat İngiliz efkârında ekseriyet, Türkiye'nin bekasını İngiltere hayatı meselesi addederse, buna hiçbir kuvvet karşı koyamaz. Ve zannederiz ki böyle olacaktır.⁴³⁷

Bu satırlar Türkiye'nin geleceğiyle ilgili olarak İngiltere'nin, Türkiye lehine bir siyasî tavır değişikliğine gideceği beklentisini yansıtmaktadır. *Akşam* gazetesi, zaman zaman İngiliz devlet adamları tarafından Türkiye aleyhine yapılan konuşmalara yer vermekle birlikte,⁴³⁸ İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı sert bir politika izlemesini, Osmanlı'nın yanlış uygulamalarına bağlamaktadır.⁴³⁹

⁴³⁴ “İran'ın Vaziyet-i Siyâsiyesi”, *Alemdâr*, (09.04.1919), s. 2.

⁴³⁵ “Şehrimizdeki İngiliz-Fransız Zâbitleri”, *Akşam*, (12.11.1918), s. 1.

⁴³⁶ “İşgâl Değil”, *Akşam*, (19.11.1918), s. 2.

⁴³⁷ “İngilizler ve Türkiye”, *Akşam*, (29.05.1919), s. 1.

⁴³⁸ “Hasta Adam”, *Akşam*, (19.11.1918), s. 3.

⁴³⁹ “Dünkü Vakaya Dair İngiliz Tebliği”, *Akşam*, (16.02.1919), s. 1.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İngilizlere karşı yumuşak bir üslup benimseyen gazetelerden biri de *Yenigün*'dür. Bu gazete, *Alemdâr* ve *Akşam*'a nispetle daha ayakları yere basan analizler ortaya koyarak, savaş sonrası süreçte İngiltere ve Osmanlı devletleri arasında bir dostluk ilişkisi kurulabileceği fikrini işlemiştir. Aralık 1918 ve Ocak 1919 tarihlerinde Yunus Nadi imzasıyla yayımlanan “*İngiltere ve Biz*” başlıklı yazı dizisi, *Yenigün* gazetesinin bu konudaki tavrını başka örneklere ihtiyaç bırakmayacak kadar açık biçimde göstermektedir.

Yunus Nadi'ye göre kalıcı bir barışın temini, ancak milletlerin ve devletlerin hukukunun gözetilmesiyle mümkün olabilir. Savaş yıllarında İngiliz devlet adamları, bu konuya hassasiyet gösterileceğini ifade eden beyanlarda bulunmalarına rağmen, mütarekeden sonra söylemlerini değiştirmişlerdir. Örneğin İngiliz Başbakanı Lloyd George, Türkiye'den bahsederken “*daha düne kadar Şark imparatorluğumuzu tehdit eden Türkiye*” diyerek itham edici bir dil kullanmıştır. Yunus Nadi, bu sözün hakikati yansıtmadığını, Türkiye'nin, İngiliz imparatorluğu için tehdit oluşturan Çarlık Rusya'nın önünde bir engel teşkil ettiğini ve dolayısıyla İngilizlere yardımı olduğunu yazmaktadır.⁴⁴⁰

Türk-İngiliz ilişkilerinin tarihî seyri hakkında değerlendirmelerde bulunan Yunus Nadi, Mısır meselesi, Kırım Harbi gibi örneklerde görüldüğü üzere iki devlet arasında bir dostluk olduğu kanaatinde. Osmanlı içinde hürriyet talep eden Genç Türkler, Avrupa'nın en hürriyetperver memleketi olarak İngiltere'ye karşı muhabbeti devam ettirmişler, II. Abdülhamit şahsî dostluk kurup Almanya'ya yakınlaştığında, bu devlete karşı normal olarak daha mesafeli bir yaklaşım sergilemişlerdir.⁴⁴¹

Yunus Nadi, Meşrutiyet'in ilânından Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde İngiltere ile “*genç Türkiye'nin*” niçin ayrı düştüğünü yazı dizisinde izah etmiştir. Nadi'ye göre bu durumun ortaya çıkmasında iki tarafın da tam olarak suçlanması mümkün değildir. Esas suçlu, siyasî mukadderattır. Türkiye, bu dönemde içeride ıslahat yapabilmek için dışarıda istinat edebileceği bir kuvvet aramış, pek çok konuda İngiltere ve Fransa nezdinde teşebbüste bulunmuş, ancak bir netice alamamıştır. İngiltere, Fransa ve İtalya'nın, Mısır, Fas ve Trablusgarp meselelerinde nasıl anlaşmaya vardıklarını, bu durumun Balkan Savaşı'na giden yolu nasıl açtığını uzun uzun anlatan Yunus Nadi, bu tarihî hadiselerin hepsinde İngiliz parmağı olduğunu söylemiş, ancak bu durumun hususî bir Türk düşmanlığından değil, İngiltere'nin genel siyasetinden kaynaklandığını iddia etmiştir. Nadi'ye göre İngiltere'nin ana gayesi, Avrupa'da kopacak bir savaşta Almanya'nın mağlup olmasıdır. Bunun için Rusya'yı ve İtalya'yı yanına çekmek isteyen İngiltere, bu genel amacın tabîî bir sonucu olarak Türkiye'yi ihmâl etmek zorunda kalmıştır.

⁴⁴⁰ Yunus Nadi, “Büyük Tasfiye Umûmî Sulhün Meseleleri”, *Yenigün*, (13.12.1918), s. 1.

⁴⁴¹ Yunus Nadi, “İngiltere ve Biz-1”, *Yenigün*, (29.12.1918), s. 1.

Türkiye, Balkan Savaşı'ndan sonra tek çıkış yolu olarak gördüğü ıslahatları yapmak için yine İngiltere'yle müzakere etmiş, ancak Rusların da etkisiyle olumlu sonuç alamamıştır. Nadi'ye göre genel bir Avrupa savaşı ihtimali karşısında İngiltere'nin takip ettiği siyaset ne kadar mazur görülebilir ise, Türkiye'nin de Çarlık Rusya'nın oluşturduğu tehdit karşısında tedbirler araması, yani Almanya'ya yaklaşması o kadar anlaşılabilir bir durumdur. Şimdi ise istemeye istemeye muharip vaziyete düşen iki milletin yeniden yakınlaşması noktasında bütün bu engeller ortadan kalkmıştır.⁴⁴²

Yunus Nadi'nin aynı konuyu işlemeye devam ettiği 2 Ocak 1919 tarihli yazısının önemli bir bölümü sansüre uğramıştır.⁴⁴³ Bunun üzerine bir sonraki yazısında Nadi, “*Bizim maksadımız İngiltere ile genç Türkiye arasında şimdiden sonra olsun ciddi bir mukarenet ve itilâf teessüsü imkânları bulunup bulunmadığını araştırmaktan ibarettir. [Bunu] kimse arzu etmese biz pek ciddi ve samimi olarak temenni ederiz.*” diyerek bakış açısını ortaya koymuştur.⁴⁴⁴

Mondros Mütarekesi'ni takip eden günlerde İngiltere'ye karşı *Sebilürreşâd* dergisinin *Yenigün*'e benzer bir yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir. Şu farkla ki *Sebilürreşâd*, genel yayın çizgisine uygun bir biçimde Türk-İngiliz münasebetlerini, İslâm dünyası ile ilişkiler bağlamında değerlendirmiştir. Dergi, mütarekeyi takip eden günlerde İngiltere'nin savaşı nasıl kazandığını, “*İngilizlerin Sırr-ı Muvaffakiyeti ve Almanlar Niçin Mağlûp Oldular*” başlıklı bir yazıda ele almıştır. Bu yazıda İngilizlerin dış politikadaki başarılarının arkasında yatan maddî sebepler uzun uzadıya anlatılmaktadır. İngilizlerin sahip olduğu ekonomik imkânlar, bu imkânları kullanarak oluşturulan teşkilat, organizasyon kabiliyeti, memurların liyakati, nüfuz edilen bölgenin tarih, dil ve kültürüne olan vukûfiyet ve en nihayetinde İngiliz politikasının prensip itibariyle girdiği bölgede yumuşak muameleyi benimsemesi, İngiltere'nin başarısının en önemli gerekçeleri olarak sıralanmakta ve şu cümleler dile getirilmektedir: “[...] *Yeryüzünde İngiltere kadar teşkilât-ı hâriciyesi muntazam bir makine gibi işleyen hiçbir devlet bulunmaz. Öyle olmasaydı bu Harb-i Umûmî esnasında bütün cihan -şark ve garb- ahz-ı intikam için İngiltere aleyhine dönerdi.*”⁴⁴⁵

İtilâf Devletlerinin İstanbul'a asker çıkarmasından sonra yayımladığı bir başka yazıda *Sebilürreşâd*, İngiltere'yle İslâm dünyası ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri tekrar ele almıştır. Yazıda, İngiltere'nin İstanbul'a asker çıkarmasının, büyük bir okyanusa atılan taşın etrafında gittikçe genişleyen halkalar oluşturması gibi bütün İslâm dünyasında artan bir ilgi ve endişe uyandırdığı vurgulanmıştır. Bütün İslâm dünyası, adeta yanan bir evde mahsur kalan bir kişiye karşı, akrabalarının dışarıda duyduğuna benzer bir endişe ile İstanbul'a bakmaktadır. Böylece İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri İslâm dünyasının etkisi altında değerlendiren *Sebilürreşâd*, üç

⁴⁴² Yunus Nadi, “İngiltere ve Biz-3”, *Yenigün*, (31.12.1918), s. 1.

⁴⁴³ Yunus Nadi, “İngiltere ve Biz-4”, *Yenigün*, (02.01.1919), s. 1.

⁴⁴⁴ Yunus Nadi, “İngiltere ve Biz-5”, *Yenigün*, (06.01.1919), s. 1. Yunus Nadi, *Yenigün* gazetesini İstanbul'da yayımlamaya devam ettiği sürece İngiltere'yle ilgili bu görüşlerini zaman zaman dillendirmeye devam etmiştir.

⁴⁴⁵ S. M. T., “İngilizlerin Sırr-ı Muvaffakiyeti ve Almanlar için Mağlûp Oldular”, *Sebilürreşâd*, (15.11.1918), C. 15, S. 378, s. 263-266.

yüz milyonluk İslâm âleminin hilâfetin hukukunu gözettiğini, bu büyük kitleyi karşısına almanın İngiltere'nin siyasî ve ekonomik açıdan aleyhine olacağını dile getirmektedir. Bu şartlar altında İngiltere'nin, İslâm âlemini dikkate alarak Osmanlı Devleti'nin hukukunu gözetmesi gerektiği ise kimi zaman bir uyarı, çoğu zaman da bir temenni olarak şöyle vurgulanmaktadır:

[...] İşte biz; bu vicdanın, azîm bir okyanus gibi tetkik edilmeye değeri olduğunu tasdik edersek, Büyük Britanya'nın, İslâm ve İngiliz münâsebât-ı müstakbelesini tayine medâr olacak bir üss-i hareket elde etmiş olacağına kaniiz. Diğer İtilâf hükûmâtının âlem-i İslâm hakkındaki âmâlî ve niyâtî ne olursa olsun, Müslümanlar, mukadderât-ı âtiyelerinin iyiliğini, kötülüğünü İngiltere'den bilecektir. Büyük Britanya, bugün muvâcehe-i İslâm'da pek mühim imtihan geçirmektedir. [...] İngiltere'yi İslâm'a karşı cabbarâne bir siyaset takip etmekten menedecek hiçbir kuvvet olmasa bile menâfi-i siyâsiye ve iktisâdiyesi itidâl ile hareketi emreder. [...] Üç yüz milyon insan nasıl mahvedilecek? Bunlar 300 milyon sinek değildir ki [...] nesilleri kurutulsun. Hem de bunları mahvetmekten, başta İngiltere, âlem-i medeniyet ne kazanabilir? Üç milyon müstehlikin ziyâî düşünülür mü ki bir ticaret âlemi için ne büyük felâkettir. Sermayeci Avrupa, bunların yerini tutacak mahlûkâtı seyyâre-i Merih'ten celb etmenin yolunu buldu ise diyeceğimiz yoktur.⁴⁴⁶

Sebilürreşâd, bir başka yazıda, tıpkı *Yenigün* gibi Türklerle İngilizlerin kadim dostluklarına vurgu yapmış, İngiltere'nin Rusya karşısında Osmanlı Devleti'ne “*müzaheret*” ettiğini belirtmiş ve ayrıca İngilizlerin “*hürmeşreplikleri*” dolayısıyla Müslümanların bu devlete yakınlık duyduğunu ifade etmiştir. Ancak İngiltere'nin Rusya'ya karşı siyasetini değiştirmesinden sonra Rusların başta İran olmak üzere Müslüman coğrafyalarına tasallut ettiğini, bu şartlar altında Müslümanların Almanlar tarafından kullanılmaya çalışıldığını belirtmiştir.⁴⁴⁷ Görüldüğü üzere *Sebilürreşâd*, mütarekeden aylar sonra yayımladığı bu dış politika analizinde, Yunus Nadi'nin dile getirdiği yaklaşımı aynen tekrar etmektedir.⁴⁴⁸

İslâm âleminin, Türk-İngiliz ilişkilerinde birleştirici bir işlev görebileceğine dair dikkat çekici bir değerlendirme de *Akşam* gazetesinde yayımlanmıştır. Söz konusu yazıda İngiltere'nin, siyaseten bütün insaniyete karşı adaletle hareket eden bir devlet olarak, kendi tebaası olan yüz milyon Müslümandan bunu esirgemeyeceği söylenmiştir: “*Vesâit-i medeniyyenin tabikiyle müsterih ve müreffeh yaşamak için bir mürebbi ve mürşide muhtaç olan Müslümanlar İngiltere'den daha âdil, daha terbiyeli mürşit bulamazlar. Binaenaleyh aklı başında hiçbir Müslümanın İngiliz idaresinden şikâyeti doğru değildir.*” Yazının esas önemli noktası, İngiltere'nin kendi tebaası olan Müslümanlara göstereceği mürebbiliği Türkiye'ye de göstermesinin kendisi açısından doğuracağı olumlu sonuçlara işaret edilen şu satırlardır:

İngiltere ve Türkiye münasebetine gelince: Bu meselede dahi aynı mütalaa varittir. Eğer İngiltere şarkın en son inkişaflarını ister yani Türklerin millî harslarına mani olmamak şartıyla terakkiyatını arzu ederse bütün gençlerimiz ve iyi düşünenlerimizle beraber tekmil şecî, saf, temiz, afif ve kavi on milyon Anadolu Müslümanı İngiltere'nin fedakâr ve vefakâr dostu olur. İngiltere'den samimi

⁴⁴⁶ Halil, “Büyük Britanya ve İslâm”, *Sebilürreşâd*, (28.11.1918), C. 15, S. 380, s. 296-298.

⁴⁴⁷ “Mühim Bir Devre-i İmtihan Müslümanların Kalbini Kazanmak Bugün İngiltere'nin Elindedir”, *Sebilürreşâd*, (27.02.1919), C. 16, S. 393, s. 44-46.

⁴⁴⁸ Hem *Yenigün* hem de *Sebilürreşâd*'da ifade edilen bu dış politika analizleri, Talât Paşa'nın, İttihat ve Terakkî'nin son kongresinde yaptığı değerlendirmeye büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Talât Paşa'nın değerlendirmeleri için bkz: Yalman, *Gördüklerim ve İştiklerim*, s. 370-375.

muavenet gördükçe İngiltere için can da verir, kan da döker. Dünyada mevcut dört yüz milyon Müslümanın hukukunu bir hizb-i mutaassıp veya kozmopolit bir ekalliyetin hesabına feda etmek pek tehlikeli olduğu gibi âlem-i İslâm'ın da kendi istikbâlini bazı gençlerin müfritane fikirlerine terk etmesi o kadar tehlikelidir.⁴⁴⁹

Mütareke döneminin ilk aylarında İngiltere-Türkiye ilişkilerinin düzeltilmesi, *Vakit* gazetesinin de istediği bir durumdur. Bununla birlikte gazetenin başyazarı olan Ahmet Emin'in, Amerika'ya duyduğu yakınlık dolayısıyla bu konuda mesafeli bir tavır aldığı gözden kaçmamaktadır. Ahmet Emin, İngiltere'nin eski başbakanlarından Asquith'in, "*bir şer kuvveti*" olarak gördüğü "*Hasta Adam*"ın son günlerini yaşadığını söylediği⁴⁵⁰ konuşmasından sonra yayımlanan yazısında, İngilizlerin Türkleri tahkir etmesini değil, takdir ederek el uzatmasını beklediğini belirterek mesafeli bir tavır ortaya koymuştur.⁴⁵¹

Ahmet Emin, aynı tavrı 3 Mart 1919 tarihinde yayımlanan bir başka yazısında devam ettirmiştir. Söz konusu yazıda, John Mill isimli bir İngiliz tarafından yazılan "*Avrupa'da Türkler*" kitabının kısa bir özeti verilmektedir. Bu özetle Osmanlı Devleti'nin 1850'lerden itibaren kötüye gitmesinin sebebinin Panslavizm olduğu vurgulanmış, İngilizlerin Hindistan'daki menfaatleri için Osmanlı ile ortak hareket etmesi gerektiği söylenmiştir. Türklerin karakter ve yapı itibarıyla Doğu'nun İngilizleri olduğu, bu sebeple asırlarca bu bölgedeki milletleri yönettiği belirtilmiştir. Şimdiki durumda birkaç küçük değişiklikle Türklerin, rahatlıkla maddî ve manevî kıyafetlerinden sıyrılıp Batılı bir centilmene dönüşmesinin muhtemel olduğu iddia edilmiştir. Bu kısa özette sonra Ahmet Emin, Türk milletine gelişim imkânı sağlayacak yardımın yapılmasını, aksi takdirde ortaya çıkacak olumsuzluklardan sorumlu tutulmamaları gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁵²

Bütün bu iyi niyetli değerlendirmelere rağmen mütarekeden sonra Osmanlı Devleti'ne karşı izlenen sert politikanın ve gayrimüslim unsurların kışkırtılmasının arkasındaki gücün İngiltere olduğuna dair, yavaş yavaş dışa vurulacak olan haklı bir inanç vardır. Hâl böyle iken İngiltere'ye karşı büyüyen aleyhte tavır, aynı zamanda tersinden yüksek bir beklentiyi de beslemiştir. Zira problemin kaynağı İngiltere ise, doğal olarak çözüm de ondadır. Nitekim bu duruma ilişkin örneklerden biri, dönemin önemli gazetelerinden *Hâdisât*'ta görülmektedir. İngiltere'den gelen en küçük yumuşama emareleri dahi bu gazetede büyük umutlarla ve memnuniyetle karşılanmıştır. Lloyd George ve Lord Robert Cecil'in, 1919'un Nisan ayında, İngiliz Avam Kamarası'nda yapmış oldukları konuşmalarda kullandıkları nispeten olumlu söylemler, gazetenin birinci sayfasına çok önemli bir gelişme olarak yansıtılmıştır. Lloyd George, intikam değil adalet istediklerini, barışın bu esas üzerine kurulacağını ve düşman devletlerle konuşulmadan barış antlaşmalarının tek taraflı

⁴⁴⁹ "İngiltere ve İslâmlar", **Akşam**, (12.04.1919), s. 1.

⁴⁵⁰ "Hasta Adam", **Akşam**, (19.11.1918), s. 1.

⁴⁵¹ Ahmet Emin, "Asquit'in Nutku", **Vakit**, (20.11.1918), s. 1.

⁴⁵² Ahmet Emin, "1876-1919", **Vakit**, (03.03.1919), s. 1.

açıklanmasının kesinlikle doğru olmayacağını belirtmiştir.⁴⁵³ Robert Cecil ise “*Evvelki dostlarımız şimdi daha ziyade dostumuzdur ve düşmanlarımız da artık o derece düşmanımız değildir.*” demiştir.⁴⁵⁴

Hâdisât gazetesinin bu tavrı, Lloyd George’un Avam Kamarası’ndaki bir başka konuşmasından sonra *Vakit* gazetesinde de görülmektedir. Söz konusu konuşmasında Lloyd George, Rusya ile ilgili değerlendirmeleri sırasında Bikonsfild siyasetine atıf yapmıştır. Konuşmasında Türkiye’ye hiç değinmemiş olmasına rağmen, Lloyd George’un bu işareti, doğrudan doğruya Türkiye’yi ilgilendirmektedir. Çünkü söz konusu İngiliz siyasetçinin tutulmasını istediği yol, Rusya’ya karşı Osmanlı Devleti’nin yaşatılması ve güçlendirilmesi siyasetidir.⁴⁵⁵ Lloyd George’un dile getirdiği bu ima bile, *Vakit* gazetesince memnuniyetle karşılanmış ve Ahmet Emin’in konuyu köşesinde ele almasına yol açmıştır.⁴⁵⁶

Türk basını, önce İzmir’in ve ilerleyen aylarda İstanbul’un resmen işgaliyle birlikte, ülkeyi parçalamaya yönelik siyasetin arkasındaki esas sorumlu olarak İngiltere’yi görmüştür. Bu bakış açısı, İstanbul’da azınlıkta kalan bir grup idareci ile *Alemdâr* ve *Peyâm-Sabah* gazeteleri dışında hem Millî Mücadele’yi yürüten kadrolarda, hem de bütün gazetelerde ve kamuoyunda hâkim düşünce hâline gelmiştir. Yaşanan işgallere karşı, çıkarıldıkları bölgelerde Türk milletinin hukukunun korunması için çalışan taşra gazetelerinin çoğunluğu, Mondros Mütarekesi’nden sonraki işgalleri takip eden aylarda yayın hayatlarına başlayacaklardır. Dolayısıyla bu gazetelerin büyük devletlere karşı belirgin tepkileri, sonraki dönemlerde şekillenecektir.

2.1.2. Amerika ile İlişkiler

Amerika Birleşik Devletleri, Birinci Dünya Savaşı’nın gidişatını değiştiren en önemli aktör olarak 1917 yılında İtilâf Devletlerinin safına geçmiştir. Askerî gücü ve ekonomik ağırlığıyla savaşın kaderini değiştiren ABD, savaş sonrası dönemde uluslararası denkleme en çok dikkate alınan devletlerin başında gelmektedir. Bilhassa Amerikan Başkanı Wilson’un ortaya koyduğu prensiplerin bütün muharip devletler tarafından kabul görmesi, bu durumun en bariz göstergesidir.

Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda, müttefikleriyle birlikte mütareke talebinde bulunurken Osmanlı Devleti de Wilson Prensipleri’ne atıfta bulunmuştur. Ayrıca barış görüşmelerine kadar, bu

⁴⁵³ “Mösyö Lloyd George’un Nutku”, *Hâdisât*, (19.04.1919), s. 1. Aynı haber *Alemdâr* gazetesinde de benzer bir iyimserlik içinde verilmiştir: “Avam Kamarası’nda”, *Alemdâr*, (19.04.1919), s. 1.

⁴⁵⁴ “Lord Robert Cecil’in Nutku”, *Hâdisât*, (19.04.1919), s. 1.

⁴⁵⁵ “Bikonsfild Siyasetine mi Avdet Ediliyor?”, *Vakit*, (04.12.1919), s. 1.

⁴⁵⁶ Ahmet Emin, “Disraili’ye Doğru”, *Vakit*, (05.12.1919), s. 1.

prensipler çerçevesinde bir hazırlık yapılırsa, savaş sonucunda uğranılan zararın en asgari seviyede olacağı düşünülmüştür.⁴⁵⁷

Türk dış politikası açısından Amerika, diğer İtilâf Devletlerinin, ama özellikle İngiltere'nin emperyalist eğilimlerini dengeleyici bir unsur olarak kullanılmak istenmiştir. Bu eğilim, hem İstanbul hükümetlerinde, hem Anadolu hareketinde, hem de dönemin basınında, 1920 yılının başlarına kadar gözlenebilmektedir. Herhangi bir askerî müdafaa kabiliyetinin kalmadığı günlerde, Wilson Prensipleri, hukukî bir dayanak olarak görülmüştür. Ancak Amerika'nın, yavaş yavaş Avrupa siyasetinden çekilerek tekrar Monroe Doktrini'ne dönmesiyle birlikte, Anadolu Hareketi ve basını, bu kez dış politikada bir manivela olarak Bolşevizm'e ve Bolşeviklere yönelmeye başlayacaktır.⁴⁵⁸

Mütarekeden sonraki yayınlarında Türk basını, yapılacak antlaşmaların ve dolayısıyla Osmanlı barışının, Wilson Prensipleri'ne göre şekillenmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu çerçevede taradığımız gazetelerin tamamında, Amerika'ya, Başkan Wilson'a ve bilhassa onun prensiplerine gösterilen ilgi müşahede edilmektedir. Mütareke döneminde Amerika'ya en mesafeli gazetelerin başında gelen *Alemdâr* gazetesinde yayımlanan bir değerlendirme, bu ilgiyi gösteren örneklerdendir. 13 Ocak 1919 tarihli yazısında Refi Cevat, savaşın akışı içinde muharip tarafların bir çıkış kapısı olarak Wilson Prensipleri'ni benimsediklerini, bu prensiplerin Osmanlı için de mühim bir rol oynayacağını belirtmiştir.⁴⁵⁹

15 Ocak 1919 tarihli *Akşam* gazetesinde yer alan bir haber, Wilson'un şahsına yönelen ilgiyi gözler önüne sermektedir. "*Wilson'un Hususî Hayatı*" başlıklı habere göre, Barış Konferansı için Avrupa'ya gelen Amerikan başkanı için Fransa'da şöyle bir pankart açılmıştır: "*Yaşasın Wilson Beynelmilel Adaletin Havarisi! Yahut Hukuk-ı Milelin Müdafii!*"⁴⁶⁰ Buna benzer bir pankartın, ilerleyen aylarda Amiral Bristol Heyeti'ne karşı Anadolu'da açıldığı hatırlanacaktır. O pankartta "*Yaşasın Wilson Prensipleri*" yazılıydı.⁴⁶¹

⁴⁵⁷ Mine Erol, **Türkiye'de Amerikan Mandası**, İleri Basımevi, Giresun, 1972, s. 27. Sultan Vahdettin, 10 Ekim 1918'de Meclis-i Mebusân'ın açılışında, Ahmet İzzet Paşa ise hükümet programında, Wilson Prensipleri çerçevesinde bir barış yapılmasına hazır olduklarını ifade etmişlerdir. Özkan, a.g.e., s. 26, 29.

⁴⁵⁸ Bu durumu, Mustafa Kemal Paşa'nın, Amerikalı General Harbour ile yaptığı görüşmedeki ifadelerinde görmek mümkündür. Mustafa Kemal, "*Türk milliyetçilerinin, Amerikaluların insancıl ilkelerine güveni olduğunu ve Amerika ulusu ve Kongresinin, Türkiye'nin alinyazısı konusunda hak ve adalete uygunluk esasına dayanan kararlar alacağına inandığını; [...] Türkiye'yi adaletsiz bir baskıdan kurtarma yönünde büyük yararı olacak kudretli ve tarafsız, yabancı bir ulusun yardımının Türkiye için değerli olacağını*" söylemiştir. Bkz: Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-I**, s. 161. Mustafa Kemal, 21 Şubat 1920 tarihinde Urfa Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığı'na gönderdiği bir telgrafta ise, "*Amerikalılar memleketimizin muazzaz misafirleri milletimizin kıymetli muhipleridir*" diyerek, kendilerine her türlü kolaylığın gösterilmesini istemiştir. **ATTB**, s. 226. Ayrıca bkz: Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, 113-114.

⁴⁵⁹ Refi Cevat, "Sulh Hazırlığı ve Kabine", **Alemdâr**, (13.01.1919), s. 1.

⁴⁶⁰ "Willson'un Hususî Hayatı", **Akşam**, (15.01.1919), s. 3.

⁴⁶¹ Sonyel, **Türk Dış Politikası-I**, s. 95, 99. Sonyel, bütün Ortadoğu'da, okuma yazma bilmeyen köylülerin dahi Wilson Prensipleri hakkında bilgi sahibi olduğunu yazmaktadır. Bkz: Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-I**, s. 4.

Sebilürreşâd, Wilson Prensipleri'nin, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, en ağır toplardan daha etkili bir kuvvet hâline geldiğini ve istiklâlin ne olduğunu bilmeyen milletlere dahi siyasî bir varlık kazandırmaya başladığını iddia etmiştir. *Sebilürreşâd*'a göre Wilson, “*dünkü mütareke ile yarınki sulhün esasını teşkil eden prensiplerini muhafaza etmek mecburiyetindedir. Bu mecburiyet hem Wilson için hem de Amerika devlet ve milleti için bir şeref ve haysiyet meselesidir.*”⁴⁶²

Yenigün, Wilson'a ve onun prensiplerine gösterilen ilginin müşahede edilebildiği gazetelerden biridir. Bu gazetenin yayımladığı bir haberde, Avrupa'ya gelmeye hazırlanan Amerikan Başkanı Wilson'un, prensiplerini uygulayıp uygulayamayacağı hakkında bir değerlendirme kaleme alınmıştır. Amerika'nın savaşa giriş amacının bir toprak istilasına yahut menfaat karşılığında olmadığı, istibdadın ortadan kaldırılması, dünyanın demokratlaştırılması ve küçük büyük her millete hayat hakkı ve bağımsızlık tanınması gibi ulvi gayeler olduğu hatırlatılmaktadır. Nitekim Lloyd George, Wilson'a gönderdiği telgrafta dünyayı demokratlaştırmak konusunda iki devletin mesai birliği içinde olacağını vurgulamıştır. *Yenigün*, bütün bu sözlerin uygulanması hâlinde Amerika'nın desteğiyle savaşı kazanmış olan İtilâf Devletlerinin, hiçbir menfaat temin etmeksizin bir barışı kabul etmek durumunda olacaklarını, aksi takdirde Amerika'nın prensiplerinin çiğneneceğini yazmaktadır.⁴⁶³

Yenigün, ilerleyen günlerdeki yayınlarında, Wilson Prensipleri'nin Osmanlı Devleti'yle ilgili olan 12. maddesini daimî başlık olarak kullanmaya başlamış ve bu başlık altında, Anadolu'nun Türklüğünü ispata çalışmıştır. Bu yayınların ilkinde, rakamlarla İstanbul'un Türklüğü gösterilmektedir. Nüfus istatistiklerinin yer aldığı bu haberler, Wilson Prensipleri çerçevesinde bir müdafaa geliştirilmesi bakımından önemlidir.⁴⁶⁴

Amerikan Başkanı'nın Paris Barış Konferansı öncesinde Avrupa'ya yaptığı seyahat, bu seyahat sırasındaki temasları ve vermiş olduğu nutuklar, Osmanlı basınınca yakından takip edilmiştir.⁴⁶⁵ Osmanlı kamuoyuna aktarılan bu haberlerde, yeni döneme ilişkin önemli ipuçları yakalamak mümkündür. Örneğin “*Wilson ve Sulh*” başlıklı bir haberde, İtalya'ya geçen ve burada Papa'yla görüşen Wilson'un, barışa giden süreçle ilgili şöyle konuştuğu bildirilmektedir:

Bu harbin en esaslı neticesi bütün imparatorlukların parçalanmasıdır. Bu imparatorlukların hassa-i fârikası birtakım milletleri istinatgâhı kuvvet olan ve endişe ile idare olunan bir tazyik altında bulundurması idi. Balkan hükümetleri ve mümasil hükümetlerin idaresi altında yaşayan milletleri birbirine bağlayacak başka bir madde getireceğiz. Bunlar istiklâl almamışlardı, şimdi müstakil olmalıdırlar. Eğer kuvveti kaldırırsanız, milletleri tevhid edecek yalnız bir vasıta kalır ki o da

⁴⁶² “Manda Meselesi”, *Sebilürreşâd*, (21.08.1919), C. 437-438, S: 17, s. 147-149.

⁴⁶³ “Wilson Nazariyatını Tatbiki Muvaffak Olacak mı?”, *Yenigün*, (24.11.1919), s. 1.

⁴⁶⁴ “Wilson Esâsâtına Göre”, *Yenigün*, (06.12.1918), s. 1.

⁴⁶⁵ Bazı örnek haberler için bkz: “Paris Matbuatı”, *Alemdâr*, (15.12.1918), s. 4; “Wilson Londra'ya Gidiyor”, *Alemdâr*, (21.12.1918), s. 3; “Esâsât-ı Sulhiye”, *Alemdâr*, (26.12.1918), s. 1; “Wilson'un Şahsiyeti ve Sulhperverliği”, *Akşam*, (23.11.1918), s. 3; “Wilson Prensipleri”, *Akşam*, (19.03.1919), s. 3; “Wilson ve Versay Konferansı”, *Hâdisât*, (11.11.1918), s. 1; “Wilson'u İtalyan Mebuslar da İstikbâl Edecektir”, *Hâdisât*, (24.11.1918), s. 1; “Wilson Avrupa'ya Geliyor”, *Hâdisât*, (29.11.1918), s. 2; “Wilson Avrupa'ya Müteveccihen Hareket Etti”, *Hâdisât*, (04.12.1918), s. 2; “Fransa'da Wilson'un Şerefine”, *Hâdisât*, (14.12.1918), s. 1.

dostluk ve hüsn-i imtizaçtır. Fertleri birbirine bağlayan yalnız muhabbetir, bu milletler için de böyledir. Paris'teki mesaimizin gayesi bütün dünyada muhabbeti tesis etmektir.⁴⁶⁶

Wilson'un buna benzer bir nutku, *Yenigün* gazetesi tarafından okurlarıyla paylaşılmıştır. 18 Aralık 1918 tarihli haberde, Amerika'nın savaş yıllarında sahip olduğu müstesna mevki sebebiyle adeta bir hakemlik vazifesi üstlendiği, şimdi Wilson'un barış masasında aynı nüfuzu elde edebileceği yazılmaktadır. Wilson'un Amerika'dan ayrılmadan önce Yasama Meclisi'nde vermiş olduğu son hitabe, daha önce ortaya koyduğu prensipleri tekrar hatırlattığı için tercüme edilerek yayımlanmıştır. Bu hitabede Wilson, artık savaşın bittiğini, Almanların emperyalist gayelerinin yok edildiğini söylemiştir. Savaş sonrasında sadece siyasî birtakım değişiklikler olmadığını, aynı zamanda büyük bir inkılâp yaşandığını iddia eden Başkan, sulh esaslarının görüşüleceği hükümetlerin yapısının nasıl olması gerektiği hakkında düşünüldüğünü beyan etmiştir. Bu bağlamda Rusya'daki karışıklığın, hedeflere ulaşmak noktasında engel teşkil ettiğini vurgulayan Wilson,

Hâl-i hazır, idare-i hükümette soğukkanlılığı muhafaza eden ve hükümetlerine muntazam bir şekil veren milel-i akvâma aittir. İstikbâl hakikaten muhibb-i insaniyet olduklarını gösterenlere ait olacaktır. [...] İntizam ve hürriyeti öğrenmiş ve soğukkanlılığı muhafaza etmiş olan ve bunları usûl dairesinde mevki-i fiile getiren milletlerin yalnız hüsn-i misal ve muavenet-i dostane vasıtasıyla dünyayı teshir edeceklerine kanaat-ı kâmile vardır.

demıştır. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere savaş sonrasında ortaya çıkan yeni dünya düzeninin gereklerini yerine getirenlerin, hürriyet ve istiklâllerinin tanınacağı, Wilson tarafından tekrar dile getirilmektedir. Büyük güçlerin, bu yolu tercih eden milletlere yardım edeceklerini söyleyen Wilson'un sözleri, bütün Osmanlı kamuoyunda olduğu gibi *Yenigün*'de de yankı bulmuş, önemsenmiş ve bundan sonraki çözüm arayışlarında referans kaynağı olmuştur.⁴⁶⁷ Millî Mücadele boyunca "*hâkimiyet-i milliye*" kavramına ısrarla vurgu yapılması, galip devletlerin bu söylemleri açısından üzerinde dikkatle durulmayı hak etmektedir.

Mütarekeden itibaren Osmanlı matbuatında Amerika'ya karşı en çok teveccüh gösteren gazete, *Vakit*'tir. Böyle olmasının en önemli sebebi, gazetenin başyazarı olan Ahmet Emin Bey'in, Amerika'da doktora eğitimi almış olmasına bağlanabilir.⁴⁶⁸ Ahmet Emin, Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kuruluşuna da öncülük edenlerden biri olacaktır.⁴⁶⁹

ABD'yi ve sahip olduğu sistemi yakından tanıyan ve benimsediği anlaşılan Ahmet Emin, Amerika'nın Türk siyasetinde ve idare sisteminde daha fazla ağırlığının olması gerektiği fikrindedir. *Vakit* gazetesinin bu konudaki tavrını, "*Amerika'nın Müdahalesi*" başlıklı haberde görmek

⁴⁶⁶ "Wilson ve Sulh", *Akşam*, (30.01.1919), s. 3.

⁴⁶⁷ "Wilson Avrupa'da: Zayıfların Himayesi, Kuvvetlilerin Kavi Hukuku", *Yenigün*, (18.12.1919), s. 1. Hitabeye verilen önemi göstermesi açısından Wilson'un kısa bir biyografisinin de bu nüshada verildiği kaydedilmelidir.

⁴⁶⁸ Ahmet Emin Bey'in Columbia Üniversitesi'nde verdiği "*Development of Modern Turkey by Measured by Its Press*" isimli doktora tezinin Türkçe baskısı için bkz: Ahmet Emin Yalman, *Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın (1831-1913)*, Çev. Birgen Keşoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

⁴⁶⁹ Erol, a.g.e., s. 34-35; Yalman, *Gördüklerim ve İştiklerim*, s. 392.

mümkündür. Gazete, Amerika'yla ilişkileri kesen taraf olarak Osmanlı Devleti'nin, ABD ile yeniden ilişki kurmak istemesi durumunda, karşı tarafın bunu kabule hazır olduğunu iddia etmektedir. Ancak bu tarz bir münasebeti yeterli görmeyen *Vakit*'e göre, birkaç Amerikan zırhlısı İstanbul'a gelmeli ve böylece ABD, Wilson Prensipleri'ni ortaya koyan tarafsız bir devlet sıfatıyla Türkiye işlerine daha fazla karışmalıdır. Hatta türlü vasıtalarla ABD hükümetinin, doğudaki gelişmelere fiilî müdahaleye davet edilmesi de tavsiye olunmaktadır.⁴⁷⁰

İlerleyen aylarda açık biçimde bir Amerikan himayesine taraftar olduğunu açıklayacak olan Ahmet Emin, sık sık Amerika'yı öven ya da bu devlete referans veren yazılar kaleme alacaktır.⁴⁷¹ Ona göre Wilson ve öne sürdüğü prensipler, intikam hisleriyle gelişen istilacı düşüncelere karşı itidali temsil etmektedir.⁴⁷²

Her konuda olduğu gibi Amerika ile ilişkiler konusunda da kamuoyunu yönlendiren, öncelikle İstanbul basınıdır. Bununla birlikte Amerika'ya karşı, Anadolu gazetelerinin büyük oranda İstanbul gazetelerine benzer bir yaklaşım içinde oldukları görülmektedir. Yapılacak barışın Wilson Prensipleri'ne uygun olması, haber ve yorumlarda sık sık altı çizilen öncelikli hususlardan biridir. *Albayrak* gazetesine göre Wilson Prensipleri ile bütün dünya için yeni bir devir açılmıştır.⁴⁷³ *Açıksöz* gazetesi, bu yeni devirde Wilson Prensipleri'ne uygun olarak Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün korunmasını, Türklerin çoğunluğu oluşturduğu yerlerin kendilerine verilmesini istemektedir.⁴⁷⁴ Anadolu gazetelerinden *İrade-i Milliye*, *İzmir'e Doğru*, *Açıksöz* ve *Albayrak*'ın, birbirinden farklı konulardaki haberlerinde dahi Wilson Prensipleri'ne atıfta buldukları görülmektedir.⁴⁷⁵

Bilindiği üzere Sivas Kongresi, manda tartışmalarının gölgesinde geçmiştir. Amerikan mandası taraftarları kongrede ciddi bir ağırlık oluşturmuşlardır. Bu sebeple kongre sonunda, inceleme heyeti gönderilmesi için Amerikan Senatosu'na bir mektup yollanmıştır.⁴⁷⁶ Sivas Kongresi'nde Amerika'ya karşı gösterilen ılımlı yaklaşımın yansımalarını *İrade-i Milliye* ve *Albayrak* gazetelerinde görmek mümkündür. *İrade-i Milliye*, Sivas Kongresi'ni izleyen gazeteci Browne'a teşekkür etmiştir.⁴⁷⁷ Ayrıca gazete, Harbours heyetinden bir binbaşı ile bir yüzbaşının Sivas Kongresi'ni takip ederek kongrenin meşruiyeti ve önemi hakkında bilgi edindiklerini

⁴⁷⁰ "Amerika'nın Müdahalesi", *Vakit*, (17.11.1918), s. 2.

⁴⁷¹ Bazı örnekler için bkz: "Ahmet Emin, "Hâkimiyet-i Milliye", *Vakit*, (12.11.1918), s. 1; Ahmet Emin, "Sulh İçin Hazırlık", *Vakit*, (17.11.1918), s. 1; Ahmet Emin, "Sulh Hazırlığı", *Vakit*, (21.11.1918), s. 1.

⁴⁷² "Ahmet Emin, "Yeni Sene", *Vakit*, (01.01.1919), s. 1.

⁴⁷³ "Yine Aziz Yurtlarımız İçin", *Albayrak*, (09.11.1919), s. 1.

⁴⁷⁴ Ahmet Talât, "İstedığımız Sulh", *Açıksöz*, (31.03.1920), s. 1.

⁴⁷⁵ Bazı örnekler için bkz: İsmail Hami, "Harekât-ı Milliye'nin Esbâbı", *İrade-i Milliye*, (14.09.1919), s. 1-2; "Irak'ta Mezâlim", *İrade-i Milliye*, (02.10.1919), s. 3-4; "Sulh-i Âlem Yine Tehlikede mi?", *İzmir'e Doğru*, (11.12.1919), s. 1; Hadi bin Mehdi, "Türk Milletinin Kat'iyetle İsteddiği", *İzmir'e Doğru*, (21.01.1920), s. 1; "Hukuk Nazarında", *Albayrak*, (04.09.1919), s. 1; "Öz Yurtlarımız İçin", *Albayrak*, (06.11.1919), s. 1.

⁴⁷⁶ Goloğlu, *Sivas Kongresi*, s. 108.

⁴⁷⁷ "Teşekkür", *İrade-i Milliye*, (17.09.1919), s. 4.

yazmıştır.⁴⁷⁸ Bu haberlerin aktarıldığı sayfanın alt kısmında yer alan bir başka haberde ise, gazetenin ve dolayısıyla kongre heyetinin İngiltere'ye yönelik eleştirel bakışı yansıtılmaktadır. Bu haberde İngilizlerin, Emniyet Genel Müdürü Nurettin Bey'e, propaganda için on beş bin altın lira verdiği bildirilmektedir.⁴⁷⁹

İrâde-i Milliye gazetesinin İngilizleri hedef alan ve bu devlete karşı Amerika'yı kullanmak isteyen yaklaşımını gösteren bir başka örnek, Irak'la ilgili bir haberde karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu haberde İngiltere'nin, İslâm toplumlarını katletmeyi hedeflediği, Amerika'nın ise bütün milletlerin refah ve mutluluğuna kefil olduğu iddia edilmektedir.⁴⁸⁰ Görülüyor ki İngiltere, yaşanan olumsuz gelişmelerin arkasındaki esas sorumlu, buna karşın Amerika ise dengeleyici bir unsur olarak konumlandırılmaktadır. Gazetenin bu yayınlarının son derece etkili olduğu, Amasya Görüşmeleri sırasında Sadaret tarafından gönderilen bir telgraftan anlaşılmaktadır. Bahriye Nâzırı Salih Paşa'ya gönderilen telgrafta *İrâde-i Milliye*'de İngiltere aleyhine makaleler yayımlandığı, İngilizlerin bu yayınlardan kuşkulandıkları ifade edilmiştir.⁴⁸¹

Amerikan mandasının tartışıldığı günlerde Harbourd heyetiyle ilgili haberlerin sıklıkla *İrâde-i Milliye* ve *Albayrak* sayfalarında yer aldığı, dengeleyici bir güç olarak görüldüğü için Amerika'ya sempatiyle yaklaşıldığı görülmektedir. Bu haberlerden birinde Amerikan heyetinin Erzurum'a ulaştığı, burada kendilerine Selçuklulardan itibaren bölgenin Türk yurdu olduğunu gösteren eserlerin takdim edildiği ve Amerikalıların bu eserleri fotoğraflayıp filme kaydederek derhal İngilizce'ye tercüme ettikleri bildirilmektedir.⁴⁸²

Aynı şekilde Harbourd heyeti hakkında bilgi veren *Albayrak*, Amerikalıların iyi niyetli ve âdil hareket edeceklerine güvenildiğini beyan etmiştir.⁴⁸³ *Albayrak*, sadece Türkiye için değil, bütün dünya için Amerika'dan beklentisini şu cümlelerle ortaya koymaktadır:

[...] Cihan, sulh ve selâmetini ve müstakbel emniyetin teminini Amerika'dan bekliyor. Küçük büyük ihtiraslar susturularak milliyet ve içtimâî vaziyetlere hürmet esası üzerine âlemde siyasî ve içtimâî bir muvâzene-i âdile tesisi gibi bir vazife-i âliyyeyi Amerika'dan beklemekte efkâr-ı umumiye müttetik bulunuyor.⁴⁸⁴

⁴⁷⁸ "General Harbourd Heyetinin Erzincan'a Azîmeti", *İrâde-i Milliye*, (17.09.1919), s. 4.

⁴⁷⁹ "Altın 15.000 Lira", *İrâde-i Milliye*, (17.09.1919), s. 4.

⁴⁸⁰ "Heyet-i içtimâîye-i akvâmın refah ve saadetini kâfil olan Amerika reis-i cumhuri Mösyo Wilson hazretlerinin tayin-i mukadderât hakkındaki âdilâne ve necibâne mukadderatının ahkâmı katiyen nazar-ı itibara alınmayarak bilâkis İngilizlerin millet-i İslâmiye'yi hedef-i katl ve tezâyü' eylemesi âlem-i insâniyeti dağdâr-ı teessür etse gerektir." "Irak'ta Mezâlîm", *İrâde-i Milliye*, (02.10.1919), s. 3-4.

⁴⁸¹ **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s. 117.

⁴⁸² "Amerika Heyeti Erzurum'da", *İrâde-i Milliye*, (02.10.1919), s. 1; "Erzurum Muhabir-i Mahsûsamızdan", *İrâde-i Milliye*, (02.10.1919), s. 2.

⁴⁸³ "Amerika Heyetleri Memâlik-i Osmâniye'de", *Albayrak*, (18.09.1919), s. 1.

⁴⁸⁴ "Beşeriyetin Amerika'dan Bekledikleri", *Albayrak*, (25.09.1919), s. 1.

Bu dönemde Anadolu basını, Amerika'dan ve Harbour Heyeti'nden oldukça ümitli bir dille bahsetmektedir. Nitekim heyetten alınan haberler, bu iyimserliği beslemektedir. Örneğin *İzmir'e Doğru* gazetesine yansıyan bir haberde, heyette yer alan bir yetkilinin, Ermeni meselesiyle ilgili şöyle bir beyanatta bulunduğu aktarılmıştır:

Kafkasya birçok milletlerden tereküb ettiğiinden bu memlekette sükûn-ı tabînin takriri için kuvvetli bir el lâzımdır. İtilâf Devletleri için bu vazife pek çetindir. Ermenilerin diğer unsurlar hakkındaki müddeiyât ve isnâdatta pek çok mugalâta ve mübalâğa olduğu tamamen anlaşılmıştır. Mahvoldukları nam ve nişanı kalmadıkları iddia olunan Ermeniler birer birer meydana çıkıyor. Ermenistan'da müthiş bir sefalet ve nüfusça âsâr-ı inkırâz görülmektedir. Bu felâketin önünü almak için Ermeniler diğer memleketlerden güçlü ve kuvvetli [bir yardım] aramaya başlamışlardır. Ermenistan'da Amerika için manda meselesini pek derin düşünmek mecburiyeti vardır.⁴⁸⁵

Görüldüğü üzere 1919 yılının sonuna kadar Amerika'ya karşı hem İstanbul hem de Anadolu basınında ciddi bir sempati ve beklenti söz konusudur. Ancak Türk basınının Wilson'un şahsına ve prensiplerine atfettiği büyük öneme rağmen, Amerika'nın Türkiye'ye karşı tavrı, beklenenin çok uzağındadır. Amerikan Başkanı Wilson'un ortaya attığı prensiplerin Türkiye'yle ilgili 12. Maddesi'nin arkasındaki öncelikli hedef, Osmanlı uyruklu farklı etnik unsurlara bağımsızlık tanımak, İstanbul ve Boğazları denetim altına alıp, Berlin-Bağdat hattında İtilâf Devletlerine yakın idarî mekanizmalar kurmaktır.⁴⁸⁶

Osmanlı kamuoyunun, Amerika'ya karşı sergilediği yüksek ilgi ve beklentiye olumlu bir karşılık alamadığı, yine gazetelere yansıyan haberlerde görülmektedir. *Vakit* gazetesinde yer alan "*Wilson'un Nutku*" başlıklı haberdeki şu satırlar Amerikan Başkanı Wilson'un Türkiye'ye yönelik olumsuz tavrını göstermektedir:

Biz Harb-i Umûmî içinde Almanya'nın Bremen'den Bağdat'a kadar tevsiini harita üzerinde kemal-i endişe ile takip ettik. Bütün bu fütuhât yolu üzerinde Almanya'nın müttefiki olduğu müddetçe mevcudiyetini tanıdığı Avusturya-Macaristan ile mukadderâtını kendi mukadderâtına raptetmiş olduğu Türkiye devleti imtidâd ediyordu. Bunların her ikisi de ortadan kalktı. Bu büyük neticeyi elde etmiş olan devletler bugün dünyanın asayişinden mesul bulunuyorlar. Bir müddet Bağdat'a kadar imtidad eden uzun yol üzerinde artık zayıf devletlere tesadüf etmeyeceğiniz gibi bol bol mahsul elde etmek kanaatiyle zehirli entrika tohumları serpilmiş topraklar da görmeyeceksiniz.⁴⁸⁷

Wilson'un Türkiye'ye karşı bu yaklaşımı, daha sert biçimiyle Amerikan kamuoyu ve basını tarafından benimsenmiştir. Özellikle Ermeni ve Rum diasporasının propagandalarından beslenen bu karşıtlık,⁴⁸⁸ 10 Kasım 1918 tarihli *New York Times*'ta, somut biçimde görülmektedir. Gazete,

⁴⁸⁵ "Cihan Şuunu", *İzmir'e Doğru*, (23.11.1919), s. 1.

⁴⁸⁶ Özkan, a.g.e., s. 33. Wilson Prensipleri'ni açıklamak üzere hazırlanan raporda, İstanbul ve Boğazlar Türklerde kalsa bile mutlaka ortak bir denetim altında tutulması öngörülmüştür. Aynı raporda Anadolu'nun Türklerde kalması gerektiği belirtilmiş, bununla birlikte Anadolu'nun batı kıyılarında Yunanistan mandasından, doğuda ise Akdeniz'e çıkışı olan bir Ermenistan'dan bahsedilmiştir. Bu açıklamalara bakıldığında, Amerika'nın Anadolu ve bölgedeki yapı hakkında esaslı bilgilere ve tekliflere sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Bkz: Özkan, a.g.e., s. 36-37; Erol, a.g.e., s. 8-9.

⁴⁸⁷ "Wilson'un Nutku", *Vakit*, (10.03.1919), s. 1.

⁴⁸⁸ "Amerika'da Türk Dostluğu ve Türk Düşmanlığı", *Yenigün*, (06.03.1920), s. 1.

“Türkiye’nin Geleceği” başlıklı yazısında, “Habsburglar gibi köklü hanedanların bile bir gecede ortadan kaldırılabildiği çağımızda Osmanlı Devleti’nin yaşatılması için geçerli hiçbir sebep kalma[dığını]” iddia etmiştir.⁴⁸⁹

Türk basınında Amerika’ya yönelik ilk eleştirel yaklaşımlar, İzmir’in işgalinden sonra görülmeye başlanmıştır. İşgalden sonra Türk basınının bir bölümünde Wilson Prensipleri, büyük devletlerin emperyalist emelleri için kullandıkları bir vasıta olarak değerlendirilmiş ve eleştirilmiştir. Bu cümleden olarak *Akşam* gazetesi, 29 Mayıs 1919 tarihli nüshasında, yüksek insanî prensipler vazeden ve bir hürriyet kahramanı gibi görülen Wilson’un Paris’teki bir nutkunu aktarmakta ve şu yorumda bulunmaktadır:

Reis-i Cumhur Mösyö Wilson Cenapları Paris’te Ulûm-ı Mâneviyye ve Siyâsiyye Akademisi’nde irad ettiği bir nutukta, Amerika’nın yalnız hürriyet ve adalet, yüksek insanî prensipleri için harp ettiğini söylüyor. Mütarekeden evvel neşrettiği on dört maddeden başlayarak şimdiye kadar fırsat düşükçe düzinelerle söylediği nutuklarda hep bu prensiplerden bahsetmiş, hep hürriyet ve adaleti ileri sürmüştü. Vekayi, siyaset-i âlemde kuru sözlerin ne kadar semeredar olduğunu ispat etti. Son hâdiseler esnasında irad edilen bu nutuk, mağdur milletlerle iyi bir istihzâ teşkil ettiği için en mühim kısmını derc ediyoruz.⁴⁹⁰

Akşam gazetesine benzer bir tavır, *Alemdâr*’ın sütunlarından yükselmiştir. *Alemdâr*, 24 Mayıs 1919 tarihinden itibaren dört gün boyunca, Wilson Prensipleri’nin 12. Maddesi’ni ilk sayfasından yayımlamıştır. Gazete, Wilson’un sözünü unutup unutmadığını sormaktadır.⁴⁹¹ *İzmir’e Doğru* ise, ortaya attığı prensiplere sahip çıkmak yerine bir an önce Avrupa siyasetinden çekilmeye çalıştığı için Amerika’yı eleştirmektedir.⁴⁹² Anlaşılacağı üzere Türk basını, Amerika’nın Türkiye lehine bir ağırlık unsuru olarak Avrupa siyasetinde varlığını hissettirmesini istemiştir. Ancak 1920 yılına girilirken Amerika’nın bu beklentiyi karşılıksız bırakacağı büyük ölçüde anlaşılmıştır.

Wilson Prensipleri’ne, daha doğru bir ifade ile bu prensiplerin İtilâf Devletleri tarafından uygulanış biçimine erken tarihli istisnâ bir eleştiri, *Hâdisât* gazetesinde, Mirza Cezirî imzasıyla yayımlanmıştır. 26 Kasım 1918 tarihli bu makalede, “[...] Bendeniz, bu prensiplerin *efkâr-ı umûmiyye*ye arzı *hüsn-i niyete makrûn* olsa bile *düvel-i İtilâfiye* tarafından *hulûs* ile *telâkkî* ve kabul edildiğine çok şüphe ediyorum. Çünkü bir taraftan bu balonlar uçurulurken *galipler bugün istilâdan, emperyalizm nazariye-i sâbiteleri tatbikinden başka bir şey yapmıyorlar*” denilmektedir.⁴⁹³

Amerika’ya yönelik en eleştirel yazılar, nispeten geç tarihlerde, Anadolu’da askerî başarılar kazanıldıktan sonra *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinden gelmiştir. Örneğin Wilson’un, Ermenistan için çizdiği sınırlar Washington gazeteleri tarafından yayımlandığında, *Hâkimiyet-i Milliye* alaycı bir

⁴⁸⁹ Özkan, a.g.e., s. 55.

⁴⁹⁰ “Wilson, Hürriyet Kahramanı”, *Akşam*, (29.05.1919), s. 2.

⁴⁹¹ “Wilson Sözünü Unuttu mu?”, *Alemdâr*, (24.05.1919), s. 1.

⁴⁹² Mustafa Necati, “Sulh-i Âlem Yine Tehlikede mi?”, *İzmir’e Doğru*, (11.12.1919), s. 1.

⁴⁹³ Mirza Cezirî, “Hepsî Var, Biri Yok”, *Hâdisât*, (26.11.1918), s. 1-2.

dille bu durumu eleştirmiştir. Kelkit, Muş, Bitlis'in batısından ve Van Gölü'nün güneyinden geçerek Azerbaycan'a kadar uzanan Ermeni sınırlarıyla ilgili gazete şu soruyu sormaktadır: “*Profesör Efendi hâlâ muhayyel hudutlarını tayin ededursun; fakat acaba Ermeniler artık kendisini dinleyecek hâlde midirler?*”⁴⁹⁴

Wilson Prensipleri'ne karşı daha sert bir eleştiri, 1922 yılının Mart ayında, İtilâf Devletlerinin Türk ve Yunan orduları arasında ateşkes yapılmasını teklif ettikleri sırada gelmiştir. Mütareke teklifi üzerine yapılan değerlendirmede, Wilson Prensipleri'ne yaklaşımda çok köklü bir değişiklik görülmektedir:

Biz bir zamanlar dillerde şimdi destan olan ve Wilson'un mâhut 14 maddelerinde, husûsen bize ait 12'nci maddesindeki milletlerin serbestisi ve Türklerle sâkin Türkiye'nin istiklâlîne ait vaatlere inanarak çocukluk ibrâz ettik. Fakat o zamandan beri birçok seller aktı ve biz de aklımızı başımıza toplayarak bu gibi vaatlerin neden ibaret olduğunu anladık! Anladık ki süngüye ve kuvvete istinad etmeyen bütün serbestiler, bütün istiklâller kuru kelimelerden ibaret imiş.⁴⁹⁵

Hiç şüphesiz ki Wilson Prensipleri'ne karşı bu yaklaşım farkı, kazanılan askerî başarıların etkisiyle ortaya çıkmıştır. Askerî bakımdan mağlup olunan bir dönemde Wilson Prensipleri gibi hukukî dayanaklarla devletin varlığını ve bağımsızlığını korumaya çalışmak yegâne çözüm yolu olarak görülmüştür. Ancak kazanılan askerî başarılar, hukuken var olan hakkın fiilen elde edilmesini sağlayacak yolu açabilmiştir. *Hâkimiyet-i Milliye*'deki yaklaşım farkı bu bakımdan son derece anlaşılabilir.

2.1.3. Fransa ile İlişkiler

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını müteakip günlerde, Türk basınının İtilâf Devletleriyle yakınlaşmak üzerine kurulu yaklaşımı Fransa için de geçerlidir. Bu cümleden olarak Fransa'yla Osmanlı Devleti arasındaki geleneksel dostluğa vurgu yapan pek çok yazı ve haber dönemin gazetelerinde yer almıştır. Bununla birlikte Türk basınının Fransız dostluğuna yaptığı vurgu, İngiltere ve Amerika'ya karşı gösterilen yakınlıktan farklı bir mahiyet taşımaktadır.

Fransa'ya gösterilen ilgi, İngiltere ve Amerika'ya gösterilenden iki noktada farklılık arz etmektedir. Birincisi mütareke sonrasında İngiltere ve Amerika'dan beklenen siyasî ve diplomatik koruyuculuk Fransa için söz konusu değildir. Büyük bir devletin yardım ve gözetimi olmadan Türkiye'nin bütünlüğünü koruyamayacağı ve geleceğini inşa edemeyeceği düşüncesini benimseyen gazetelerde, aşağıda inceleyeceğimiz üzere ya İngiltere'nin ya da Amerika'nın desteğini ve himayesini talep eden fikirler serdedilmiştir. Ancak Fransız dostluğunun bu boyutta

⁴⁹⁴ “Wilson Ermenistanı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (22.02.1921), s. 1.

⁴⁹⁵ “Mütareke Teklifi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (26.03.1922), s. 1.

değerlendirilmesi söz konusu olmamıştır.⁴⁹⁶ Fransa, genel itibariyle ekonomik, tarihî ve kültürel bağlarıyla Türklerin kadim bir dostu olarak görülmüş ve bu dostluğun tekrar canlandırılması gerektiği vurgulanmıştır.

Fransa'ya gösterilen yakınlığın İngiltere ve Amerika'ya karşı gösterilen ilgiden farklı ikinci yönü, ciddi bir ikilem taşımasıdır. Örneğin İngiltere, mütareke döneminde *Alemdâr* ve *Peyâm-Sabah* gibi gazetelerde dostluğu ve himayesi istenen bir güç, diğer gazetelerde ise büyük oranda Türkiye'yi parçalama siyasetinin başat aktörü olarak görülmüştür. Nitekim İngiliz politikaları da bu keskin hükümlerin ortaya çıkmasına imkân tanıyan bir netlikteydi. Ancak aynı durum Fransa için söz konusu değildir. Çünkü Fransa, bir yandan Millî Mücadele'nin Güney Cephesi'nde Kuvâ-yı Milliye ile sıcak çatışma içine girerken, diğer yandan İtilâf bloku içinde dost bir Türkiye'nin mevcudiyetini en çok vurgulayan devlet olmuştur. Farklı bir ifade ile söylemek gerekirse Fransa, hem Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı mirasından pay almaya çalışmış, hem de İngiltere'nin görece üstünlüğünü dengeleyebilmek için Türkiye'ye karşı daha makul hareket etmek mecburiyetinde kalmıştır. Üstelik Fransız kamuoyu, mütarekeden çok kısa bir süre sonra, kendi hükümetinin politik tercihlerine rağmen Türklerin haklarını yüksek sesle dile getirmeye başlamıştır. Dolayısıyla Fransa'nın İngiltere'yi frenleyici pozisyonu Türk kamuoyunda memnuniyetle karşılanırken Adana, Antep, Maraş ve Urfa'daki işgalleri ise tepkiye ve fiilî olarak çatışmaya yol açmıştır.

Türk basınından Fransız dostluğunun öne çıkarıldığı bazı örnekler vermek gerekirse, öncelikle Refî Cevat'ın şu satırlarına işaret edilebilir:

Gençlerimiz, ihtiyarlarımız Fransa terbiyesi ile perverde edildik. Her tahsil görmüş Türk'ün kafasında Avrupa âsâr-ı medeniyesi hâkimdir. Belki içimizde bir Fransız'dan iyi Fransız edebiyatını, bir İngiliz kadar İngiliz tarihini, bir İtalyan'dan fazla İtalya sanayi-i nefisesini anlayanlarımız mevcuttur.

Refî Cevat, Fransa'yı ikinci vatanı olarak gören Türk gençleri ile İtilâf hükümetleri arasında samimi ilişkiler olduğunu belirttikten sonra, kendisi gibi İttihatçı muhaliflerinin savaş yıllarında bile üzerlerine düşeni yaptıklarını yazmıştır.⁴⁹⁷

İttihatçılığa muhalif olanların üzerlerine düşeni nasıl yaptıkları ise, *Alemdâr* gazetesinin Doktor Lütfî Bey'le⁴⁹⁸ yaptığı bir röportajla ortaya konulmaktadır. Esasen bu röportajda verilen bilgiler, İttihat ve Terakkî muhaliflerinin Fransa'yla olan münasebetlerini de ortaya koymaktadır. Doktor Lütfî Bey, İttihatçıların vatana ihanet ettiklerini ve cezalandırılmaları gerektiğini söyledikten sonra,

⁴⁹⁶ Salahi Sonyel, bazı Osmanlı aydınlarının Fransız mandasına taraftar olduğunu ve kimi Fransız görevlilerinin de bunun için çalıştığını belirtmektedir. Bkz: Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-I**, s.100. Ancak incelediğimiz gazetelerde bu yönde belirgin bir eğilim tespit edilememiştir.

⁴⁹⁷ Refî Cevat, "Altı Suâl Münasebetiyle", *Alemdâr*, (17.03.1919), s. 1.

⁴⁹⁸ Tıbbiye mezunu olan ve 1905 yılında Paris başkonsolosluğu yapan Lütfî Bey, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce kurulan Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti'nin Paris şubesinde görev almıştır. Bkz: Göktuğ İpek, "Doktor Lütfî ve Eserleri-I: Siyaset-i Milliye ve İktisadiye", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S. 35, 2019, s. 147.

bu cezalandırma yapılarak adalet temin edilirse, İtilâf Devletlerinin muhalefeti ve milleti sorumlu tutmaya kesinlikle hakları olmadığını, muhaliflerin savaşa katılmamak için ellerinden gelen her şeyi yaptıklarını söylemiştir. Hatta bu konuda bizzat kendisinin 1914 yılı Ekim ve Kasım aylarında, İttihatçıları devirmek üzere Fransız yetkililerle İsviçre’de görüştüğünü, bu yolda kendilerine bir rapor verdiğini, ancak Fransızların, müttefikleri Rusların İstanbul üzerindeki emelleri sebebiyle bu teklife olumsuz yanıt verdiklerini belirtmiştir. Doktor Lütfi Bey, cihat ilânına Fransız müstemlekelerindeki Müslümanların nasıl baktıkları sorusuna, bunların cihat ilanını bir Alman entrikası olarak gördüklerini söylemiş, bu sebeple yüz binlerce Müslüman askerinin Fransızların yanında savaştıklarını belirtmiştir. Kendisi de Fransa’da kurulmuş olan İslâm Muhipleri Cemiyeti, Müslüman Ocağı ve Müslüman Hastanesi gibi kuruluşlarda görev yapmıştır.⁴⁹⁹

Alemdâr gazetesinde olduğu gibi *Yenigün*’de de Fransızlarla Osmanlılar arasındaki eski dostluğa atıf yapıldığı görülmektedir. Yunus Nadi, Türk-Fransız ilişkilerini ele aldığı “*Fransızlar ve Türkler*” başlıklı yazısında, Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na girmesinin ana gerekçesi olarak Rus Çarlığı’nın tehdidini göstermekte, İngiltere ve Fransa ile bu tehdit yüzünden karşı karşıya geldiğini izaha çalışmaktadır. Osmanlı Devleti’nin esasen İngilizler ve Fransızlarla savaşmak istemediğini, ancak şartların böyle bir savaşa yol açtığını söyleyen yazar, buna rağmen eski dostlar olarak Osmanlı ve Fransa devletlerinin iyi ilişkiler geliştirebileceğini yazmıştır.⁵⁰⁰

Yunus Nadi bir başka yazısında, Fransız gazetelerinde, Birinci Dünya Savaşı’nda ölen askerleri hürmetle anan yazılar yayımlandığını, Türklerin, tıpkı Fransızlar gibi mukaddes bir vazife olan vatan muhabbetiyle savaştığını, dolayısıyla hürmet görmeyi hak ettiğini ifade etmiştir. Nadi’ye göre Fransızlar Türkleri ve Türkler de Fransızları çok iyi tanımakta ve sevmektedirler. Savaşın getirmiş olduğu husumetin bu kadim dostluğa zarar vermesine engel olunması, Osmanlı’nın savaşa esasen Çarlık Rusya tehdidi sebebiyle girdiğinin bilinmesi gerekir. Yenilmiş olmak, bir milletin bütün hukukunu göz ardı etme hakkını galiplere vermez. Bu sebeple Türk milletinin hukukunun kalıcı barış yapılırken teminat altına alınması gerekir.⁵⁰¹

Fransız *Petit Parisien* gazetesine röportaj veren Ahmet Rıza Bey’in sözlerini haber yapan *Hâdisât* da Türk-Fransız dostluğunun altını çizmektedir. Ahmet Rıza Bey, Birinci Dünya Savaşı’nda Fransa’ya karşı savaşmanın hata olduğunu, bu hatayı İttihatçıların, ama özellikle Enver Paşa’nın yaptığını söylemiş, kendisinin, bütün Türk milleti gibi Fransızların dostu olduğunu öne sürmüştür. Açıktan açığa Fransa’ya savaş ilân ederek halkın desteğini alamayacağını bilen Enver Paşa’nın ittifak

⁴⁹⁹ “Osmanlı Milleti Masum ve Berî’z-zimmedir”, *Alemdâr*, (16.03.1919), s. 1-2.

⁵⁰⁰ Yunus Nadi, “Fransızlar ve Türkler”, *Yenigün*, (21.11.1918), s. 1.

⁵⁰¹ Yunus Nadi, “Mütareke ve Müsâlâhamız”, *Yenigün*, (24.12.1918), s. 1.

oyunuyla bunu yaptığını iddia eden Ahmet Rıza Bey, “*Harp, Türkiye’yi Fransa’dan ayırmamıştır.*” görüşündedir.⁵⁰²

Türk-Fransız dostluğunun vurgulandığı bir başka yazı *Akşam* gazetesinde okunmaktadır. A. Mithat imzasıyla yayımlanan “*Fransa ile Münasebetimiz*” başlıklı bu yazıda, İkinci Murat’tan itibaren Fransa ile Osmanlı Devleti arasında gelişen siyasî ve ekonomik ilişkiler hakkında bilgi verilmekte, Fransa’nın, Tanzimat döneminde gerçekleştirilen ıslahatların kaynağı olduğu vurgulanmaktadır. Bunlar hatırlatıldıktan sonra yazının sonunda şu cümlelere yer verilmektedir:

[...] Hâl bu merkezde iken Üçüncü Cumhuriyet’in şimdiye kadar Türkiye hakkında takip ettiği siyaset maatteessüf her iki memleketin menafii için arzu olunacak bir şekilde değildir. Cihan Harbi’nin neticesinde takarrür edecek vaziyet-i siyasiyye karşısında Fransa’nın an’anevi siyasetini ele alacağını ümit edelim. Böyle yapması için birçok sebepler var fakat hilâfına hareketi için hiçbir tanesini hatırlamıyoruz.⁵⁰³

Esasen *Akşam* gazetesinin bir yandan kadim Türk-Fransız dostluğuna atıf yaparken, diğer yandan Fransa’nın mevcut politikasını serzenişle dile getirmesi boşuna değildir. Birinci Dünya Savaşı, bütün devletler gibi galip tarafta olmasına rağmen Fransa’yı da ekonomik ve toplumsal olarak derinden etkilemiştir. Bu dönemde Fransız dış politikasının öncelikli gündemi, Kıta Avrupası’nda Alman tehdidini kontrol altına alabilmektedir. Bunun için Fransa, çeşitli tavizler vermek pahasına Almanya’ya karşı İngiltere’yle ortak hareket etmeye çalışmıştır. Örneğin Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ortadoğu coğrafyasının paylaşımı konusunda varmış oldukları anlaşmaya rağmen İngiltere, Fransa’nın bölgedeki beklentilerini karşılıksız bırakmış, Fransa ise başlangıçta bu duruma göz yummak zorunda kalmıştır. Ancak bu mesele zamanla iki devlet arasında gittikçe artan bir gerilime yol açmıştır.⁵⁰⁴

Fransa’nın tavizlerinden biri de İngiltere’nin Türkiye’ye karşı yürüttüğü sert politikaya, Fransız çıkarlarına zarar vermesine rağmen uzunca bir süre ortak olmasıdır. Fransa, Refî Cevat’ın belirttiği gibi her şeyden önce Osmanlı coğrafyasında kültürel olarak önemli bir nüfuza sahiptir. Bunun bir göstergesi olarak Osmanlı sınırları içinde pek çok Fransız kuruluşunun faaliyetleri söz konusudur.⁵⁰⁵ Ayrıca savaş sonrası dönemde mâlî bir darboğaza girmiş olan Fransa,⁵⁰⁶ Osmanlı Devleti’nin Duyûn-ı Umûmiye’ye olan borçlarının yüzde altmışının alacaklısıdır.⁵⁰⁷ Bu şartlar altında yaşama kabiliyetine sahip bir Türkiye’nin mevcudiyeti, Fransız menfaatlerine daha uygundur. Ancak Fransa’nın, Almanya’ya karşı İngiltere’yle ortak hareket etme siyaseti, Yunanlıların, İngilizlerin güdümünde İzmir’i işgal etmelerine imkân vermiştir. Fransız çıkarlarına aykırı olmasına rağmen

⁵⁰² “Ahmet Rıza Bey’in Beyânâtı”, *Hâdisât*, (15.12.1918), s. 1.

⁵⁰³ A. Midhat, “Fransa ile Münâsebetimiz”, *Akşam*, (13.01.1919), s. 3.

⁵⁰⁴ Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, TTK Yayınları, Ankara, 1994, s. 53-54.

⁵⁰⁵ Yavuz, a.g.e., s. 16.

⁵⁰⁶ “Fransa’nın Vaziyet-i Mâliyesi”, *Vakit*, (13.07.1919), s. 1.

⁵⁰⁷ “Şarkta Fransız Menâfi’i”, *Vakit*, (25.09.1919), s. 1.

İzmir'in işgali, diğer galip devletler gibi Fransa'nın da, Türk kamuoyunun dostluk ilişkileri kurulmasına yönelik beklentilerini karşılıksız bıraktığının en bariz göstergesi olmuştur.

İzmir'in işgalini takip eden günlerde Osmanlı hükümeti, fikirleri dinlenmek üzere Paris Barış Konferansı'na davet edilmiştir. 1919 Haziran'ında Osmanlı Devleti'ni temsilen Paris'e giden Damat Ferit Paşa heyeti, taleplerini konferans huzurunda dile getirmiş ve İtilâf temsilcilerine kendi görüşlerini içeren bir muhtıra vermiştir. İtilâf Devletleri adına Fransız Başbakanı Clemenceau'nun, Osmanlı heyetine verdiği diplomatik nezaketten son derece uzak cevap, Fransa'nın bu dönemde İngiltere'yle ortak hareket ettiğini ve Türkiye'ye karşı olumsuz siyasetini bir kez daha teyit etmiştir. Clemenceau'nun Osmanlı heyetine verdiği cevabın, İtilâf Devletlerine gösterdiği yakınlıkla bilinen *Alemdâr* gazetesinde dahi yer alması, Fransa'nın olumsuz yaklaşımının Türk kamuoyunda geniş yankı bulduğunun önemli göstergelerinden biridir.⁵⁰⁸

Türk kamuoyunun kendisine gösterdiği yakınlığa rağmen Fransa'nın yürüttüğü sert politika, bu devlete karşı güveni sarsmıştır. Fransız kamuoyunun, kendi hükümetinin politik tercihlerine rağmen Türkler lehine geliştirdiği yaklaşım ise, Fransa'ya bakışta ciddi bir ikilemin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Fransız hükümeti Türkiye'ye karşı İngiltere'nin yanında sert bir tutum takınırken, muhalif siyasetçileri, entelektüelleri ve basınıyla Fransız kamuoyunun büyük bir bölümü, İzmir'in işgalinden itibaren bu siyaseti eleştiren, Türkiye'ye dostluk gösteren bir yaklaşımı benimsemişlerdir. Buna rağmen 1919'un Eylül ayında, İngiltere ile yapılan Suriye İtilâfnamesi gereğince Fransa, Adana, Antep, Maraş ve Urfa'da işgal hareketlerine girişmiştir.⁵⁰⁹

Fransa'nın bu ikircikli tavrına yönelik Türk basınının yaklaşımını gösteren en iyi örneklerden biri, *İrade-i Milliye* gazetesindeki bir makalede karşımıza çıkmaktadır. “*Türkiye ve Fransa*” başlıklı bu makale, Fransız kamuoyunda Türkler lehine gelişen fikirleri takdir ederek başlamakta, daha sonra Türk-Fransız ilişkilerinin tarihî derinliğini vurgulamakta, Fransa'nın Osmanlı için taklit edilen bir rol model olduğuna işaret etmektedir. Geleneksel bir Osmanlı siyasetine dönüşen Fransız dostluğunun Clemenceau tarafından takdir edilmediği, bilhassa Birinci Dünya Savaşı'nda yaşananlar sebebiyle Türklerin imha edilmek istendiği belirtilen yazıda, Osmanlı Devleti'nin Rus tehdidi

⁵⁰⁸ Clemenceau'nun, Damat Ferit Paşa heyetine verdiği mektup şöyledir: “*Düvel-i mu'telife Osmanlı heyet-i murahhasasına sulh konferansına vâki olan beyanattan dolayı teşekkür eder. Beyânât-ı mezkûre lâıyk olduğu veçhile ehemmiyetle nazar-ı itibara alınmış olduğu gibi ba'demâ dahi alınmakta berdevam olacaktır. İşbu beyanat Devlet-i Osmaniye menâfîinden maada düvel-i sâire menâfîine dahi temas eylemekte bulunduğundan beyne'd-düvel birtakım mesâil tevlid eylemektedir ki bunlar hakkında vehleten bir karar ittihâzi maatteessüf kabil değildir. Her ne kadar meclis mukarrerât-ı kat'îye-i sulhiyenin hâl ve fasluna ziyadesiyle hâhişkâr bulunuyor ve vaziyet-i hâzırının tevlid etmekte olduğu kararsızlığın müntec olduğu mehâziri tamamen takdir ediyor ise de meselenin etrafıyla tetkik düsturu neticesinde bir müddet daha teehhürün gayr-i kabil-i ictinâb olduğu yakın hâsıl olmuştur. Binaenale 'z-zâlik Devlet-i Aliyye'nin Fransa'ya i'zâmını talep etmiş olduğu heyet-i murahhasanın vaziyet-i hazıra karşısında bundan ziyade Paris'te tavakkuf ve ikametlerinden bir semere husûlü melhuz bulunmamaktadır. Mamefih bu hususta tekrar teâti-i efkârın mücib-i muhsanât olacağı his ve takdir olunduğu surette gaye-i matlûbenin sûret-i serîa ve münâsibede istihsâli için hükümet-i seniyye ile en muvafik tarzda yeniden tesis-i irtibat edilecektir.*” Bkz: “Clemenceau'nun Mektubu”, *Alemdâr*, (09.07.1919), s. 1. Ayrıca bkz: *HTVD*, Yıl 3, S. 7, Mart 1954, Vesika No: 141.

⁵⁰⁹ Hadiye Yılmaz, *Suriye'de İşgal ve Direniş (1919-1922)*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017, s. 98; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar-II*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1978, s. 209.

sebebiyle savaşa girdiği, İstanbul'un işgali ihtimali karşısında savaşmaktan başka çaresi olmadığı ve bu şartlar altında Fransa'nın Türkiye'ye yardım etmesi beklenirken tam tersi olduğu uzun uzadıya izah edilmektedir. Esasen bu yaklaşım, Mondros Mütarekesi'nden sonraki değerlendirmelerin genel olarak *İrade-i Milliye* tarafından paylaşıldığını göstermektedir.

Savaşın sonra Fransa dâhil olmak üzere müttefiklerin mütareke şartlarına uymadıkları, millî mevcudiyet için tehdit oluşturacak gelişmeler yaşandığı, İzmir'in işgaline karar veren komisyonunda dahi Clemenceau'nun başkan olduğu hatırlatılmıştır. Bütün bu tespitlerden sonra Fransız siyasetçileri ile kamuoyu arasında net bir ayırım yapılarak Türk-Fransız dostluğunun her iki taraf için de faydalı olacağı, nispeten sert bir üslûpla şöyle belirtilmiştir:

[...] Biz Fransız milletine hitap ediyoruz ve söylemek istiyoruz ki bakiye-i vatan dâhilinde kalan anâsır-ı İslâmiye kat'iyen yaşamaya azm ü iman etmiştir ve asırlarca hür ve müstakil yaşamış, hiçbir esâret-i ecnebiyeyi kabul etmemiş olan bu akvâm yaşamak için ne lâzımsa yapacaklardır. Bu uğurda ölmek, mahvolmak lâzım gelirse onu en şerefli vazife-i namus telâkkî edeceklerdir. Hürriyet-i beşeriyenin mehd-i intişârı olan Fransa'da yaşamak isteyen bir milletin irâde-i aliyyesinin takdir edileceğine hiç şüphemiz yoktur. Bunun için bazı ihtilâlât-ı siyâsiyeye hacet kalmadan Fransız kuvve-i işgaliyesinin [...] çekileceklerini ve şerâit-i mütarekeye riâyet edeceklerini ümit etmek isteriz. Türk dostluğunun bâhusus muharebeden sonra Fransa için nâfi olacağı kanaatindeyiz. Fikir ve his itibarıyla merbutiyet-i mânevîyesini izhâr eden bir milletin muhabbeti büyük bir şeydir.⁵¹⁰

İrade-i Milliye'nin, Fransız kamuoyundan Türkiye lehine gelen olumlu sinyallere aynı şekilde karşılık vermek istemesine rağmen Adana, Antep, Maraş ve Urfa'da yaşanan işgaller karşısında tepkisini sert biçimde ortaya koyduğu görülmektedir.⁵¹¹ *İrade-i Milliye*'nin Fransız işgallerine gösterdiği tepki, sansür sebebiyle İstanbul gazetelerine çok fazla yansımamış, daha çok yaşanan gelişmelere ilişkin yorumsuz haberler verilmiştir. Bununla birlikte Fransız işgallerine yönelik şiddetli eleştirileri bütün Anadolu gazetelerinde görmek mümkündür.⁵¹²

⁵¹⁰ "Türkiye ve Fransa", *İrade-i Milliye*, (03.11.1919), s. 1.

⁵¹¹ "Yeni İşgaller Muvâcchesinde", *İrade-i Milliye*, (17.11.1919), s. 1; "Protestonâme", *İrade-i Milliye*, (17.11.1919), s. 1; "Tamim", *İrade-i Milliye*, (17.11.1919), s. 1-2; "Avrupa Medeniyetinin İç Yüzü ve Fransız Hunharlığı", *İrade-i Milliye*, (02.02.1920), s. 2.

⁵¹² Bu yöndeki bazı haberler için bkz: "Adana, Maraş ve Havalisi", *İrade-i Milliye*, (10.12.1919), s. 2; "Elbistan İşgali Münasebetiyle", *İrade-i Milliye*, (29.12.1919), s. 1; "Vatanperver Maraşlılar", *İrade-i Milliye*, (12.01.1920), s. 1; "Adana, Maraş ve Havalisi", *İrade-i Milliye*, (15.12.1919), s. 2; "Elbistan Haberleri", *İrade-i Milliye*, (19.01.1920), s. 4; "Zulümdüde Maraş'ın Fezleke-i Vekayii", *İrade-i Milliye*, (23.02.1920), s. 2; "Maraş ve Ayıntab Arasındaki Arabdar Vakasına Ait", *İrade-i Milliye*, (19.04.1920-22.04.1920), s. 1; "Pazarcığın Protesto Telgrafı", *Hâkimiyet-i Milliye*, (10.01.1920), s. 2; "Adana, Maraş Ahvâli", *Hâkimiyet-i Milliye*, (10.01.1920), s. 4; "Adana, Urfa, Maraş ve Ayıntab Ahvâli", *Hâkimiyet-i Milliye*, (20.01.1920), s. 4; "Maraş ve Havâlisi", *Hâkimiyet-i Milliye*, (24.01.1920), s. 3; "Maraş'ta Müsâdeme", *Hâkimiyet-i Milliye*, (28.01.1920), s. 2; "Maraş Müsâdemesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, (02.02.1920), s. 2; "Maraş Ahvâli", *Hâkimiyet-i Milliye*, (06.02.1920), s. 3; "Adana Ahvâli", *Hâkimiyet-i Milliye*, (06.02.1920), s. 3; "Urfa ve Kürdistan Ahvâli", *Hâkimiyet-i Milliye*, (06.02.1920), s. 3; "Maraş Müsâdemesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, (06.02.1920), s. 4; "Aşâir Hâl-i Kıyamda", *Hâkimiyet-i Milliye*, (06.02.1920), s. 4; "Maraş'ın Tahliyesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, (16.02.1920), s. 4; "Maraş'ta Vaziyet" *Hâkimiyet-i Milliye*, (21.02.1920), s. 3; "Adana'da Fransızlar", *Hâkimiyet-i Milliye*, (03.06.1920), s. 3; "Maraş", *Hâkimiyet-i Milliye*, (03.03.1920), s. 3; "Adana'nın Mukadderâtı", *İzmir'e Doğru*, (04.12.1919), s. 2; "Maraş'ta Fransız Zulmü", *İzmir'e Doğru*, (15.02.1920), s. 1; "Maraş'ın Cevabı", *Açıksöz*, (08.02.1920), s. 2; "Adana'da Fransız ve Ermeni Mezâlîmi", *Öğüt*, (15.07.1920), s. 1.

İşgallere tepki noktasında İstanbul ile Anadolu arasındaki farkın en iyi örneği *Yenigün* gazetesidir. İstanbul'un işgalinden kısa bir süre sonra Yunus Nadi buradan ayrılmış ve Ankara'ya geçmiştir. Büyük Millet Meclisi'ne mebus olarak katılan Yunus Nadi, matbaasını da taşıyarak Ankara'nın ilk günlük gazetesi olan *Anadolu'da Yenigün*'ü çıkarmaya başlamıştır.⁵¹³ *Yenigün* gazetesinin yayın çizgisinde, Ankara'ya geçtikten sonra belirgin farklar görülmeye başlanmıştır. Bu farklılardan biri gazetenin Fransa'yla ilgili yayınlarında, objektif haber aktarımının ötesine geçilmesidir.

Yenigün gazetesi, Ankara'daki yayınlarında Fransa'nın Kilikya ve Suriye politikalarını eleştiren yazıları çokça kullanmaya başlamıştır. Bu haberlerden birinde, Mondros Mütarekesi'nden itibaren bölgedeki gelişmeler ve Türklere karşı İngilizlerin ve Ermenilerin haksız faaliyetleri özetlendikten sonra Fransızlarla ilgili şunlar yazılmıştır:

[...] İngilizler Adana ve havalisinin şurasına burasına asker çıkarmaktan çekinmediler. Ve Ermenilik hesabına kesâfet-i nüfus temin edebilmek için gösterilen ve hatta bazen cânîyâne şekiller alan gayretlere tarafgirâne göz yumdular. Fakat ibtidâları bu kadarlık olan bu hâl bilâhare Fransızların diğer taraflarda olduğu gibi oralarda dahi İngilizleri isticlâb etmeleri neticesinde bütün bütün tebdil eyledi. Fransızlar Pozantı'ya kadar bütün Adana vilâyetinde hakiki bir işgal sahası kurmaya teşebbüs ederek bunları Maraş, Antep istikametinde daha ilerilere götürmeye gayret eylediler. Bu işlerde bilhassa Ermenileri kullanarak ve onlara alabildiğine yüz vererek ahali-i İslâmiye'yi canlarından bezdirdiler.⁵¹⁴

Yenigün'ün haberinden anlaşılacağı üzere güney cephesindeki Fransız işgallerine gösterilen tepkinin en önemli noktalarından biri, bölgede Ermenilerin kullanılması ve bunların aşırı taleplerinin gerçekleşmesi için çalışılmasıdır. Anadolu gazetelerinde bu duruma işaret eden pek çok değerlendirme yapılmıştır. Örneğin *İzmir'e Doğru*'nun bir haberinde, Fransız kuvvetlerine mensup Ermenilerin Adana'da yaptıkları zulümlere, bölgedeki Fransız memurlarının sessiz kaldığı bildirilmektedir. Gazete, bu gibi durumların merkezî Fransız hükümetince olumlu karşılanmayacağı kanaatindedir.⁵¹⁵

Bu üslup, Ermenilerle Fransızları, hatta işgal bölgelerindeki askerî kuvvetler ile Fransız hükümetini birbirlerinden ayırma gayretine işaret etmektedir. *İzmir'e Doğru* gazetesinde görülen bu yaklaşım, *Albayrak* gazetesinde de aynen mevcuttur. *Albayrak*, başlangıçta işgal bölgelerindeki Fransız kuvvetleri ile Ermenileri ayrı görmüş, Fransızlara karşı nazik bir dil kullanırken işgallerin sorumluluğunu Ermenilere yüklemiştir:

⁵¹³ Coşar, a.g.e., s. 178.

⁵¹⁴ “Cenub Cephemizde: Adana ve Havâlisi Vaziyeti”, *Anadolu'da Yenigün*, (16.08.1920), s. 1. Anadolu'nun nispi özgürlük havası içinde diğer gazetelerde olduğu gibi *Yenigün*'de de işgallerin bu şekilde eleştirilmesi son derece normaldir. Bununla birlikte 1920 yılının sonlarından itibaren Fransız işgallerinin biteceğine yönelik haberlerin de *Yenigün*'de yer almaya başlaması dikkat çekicidir. Bkz: “Fransızlar Çekilecek mi?”, *Anadolu'da Yenigün*, (06.10.1920), s. 2.

⁵¹⁵ “Adana'da Fransız Memurları”, *İzmir'e Doğru*, (27.12.1919), s. 1. Bu minvâldeki başka haber ve yorumlar için bkz: Özdemir, “On Dört Ay Sonra”, *İzmir'e Doğru*, (10.01.1920), s. 1; “Adana Ahvâli”, *İzmir'e Doğru*, (01.02.1920), s. 3; “Ermeni Vahşetleri”, *İzmir'e Doğru*, (18.02.1920), s. 1; “Ermeni Hunharlığı”, *Öğüt*, (18.07.1920), s. 1.

Adana, Maraş, Ayıntab, Urfa gibi öz yurtlarında sunî birtakım emr-i vâkiler ihdasına doğru adımlar atılmakta olduğunu kemâl-i hüzn ile haber alıyoruz. Bizi en ziyade elemelere, inkisâr-ı hayâllere uğratan şey, bu gayr-i hukûkî teşebbüsâtta hürriyet ve hak, adalet pîşdârı olan ve Türk'ün kalbinde en büyük mevki-i ihtirama sahip bulunan Fransız elinin bulunduğu rivayetleridir. [...] Böyle bir vaziyet ve faaliyeti Fransız milletinin kabul edeceğine ihtimal vermeyi, Fransız tarihine karşı pek garip bir bühân telâkkî ederiz. [...] Fransızlar gibi fâzıl bir millet hiçbir vakit tarih-i beşeriyetin kendisinden beklediği vazifeyi ihmâl edemez. [...] Hukûk-ı beşer beyannamesiyle tarih-i âlemde müstesna bir pırlanta gibi lem'ân eden Fransız tarihinin, Wilson Prensipleri'nin temin ve tatbiki ile bir hak ve adalet güneşi hâlini almasını temenni etmek, Fransız dostları için bir vazifedir.⁵¹⁶

M. Mustafa imzasıyla yayımlanan köşe yazısında da Fransızlara karşı nispeten yumuşak sayılabilecek değerlendirmeler yapılmıştır. Türklerle Fransızlar arasındaki tarihi dostluk bağlarının vurgulandığı yazıda, Fransızların Türkiye'deki ekonomik ve kültürel menfaatleri hatırlatılmış, Yunanlıların ve Ermenilerin bu menfaatlara zarar verdiği belirtilmiştir.⁵¹⁷ Ancak işgal bölgesinden alınan olumsuz haberler, Fransa'ya gösterilen bu yumuşak tavrın giderek sertleşmesine yol açmıştır. Altı çizilmesi gereken nokta, bu sert eleştirilerin hedefinde Fransız askerî üniformaları giyen Ermenilerin ve esas sorumlu görülen Fransız hükümetinin olmasıdır. Fransız kamuoyu hükümetten ayrı görülmekte, Türkiye lehine yayın yapan Fransız basını ve Fransız toplumu, eleştirilerin dışında tutulmaktadır.⁵¹⁸

Buraya kadar verdiğimiz örnekler göstermektedir ki, Fransa'nın Türkiye'ye karşı ikircikli siyaseti, Türk basınında Fransa'ya karşı benzer bir yaklaşımın ortaya çıkmasına yol açmıştır.

2.1.4. İtalya ile İlişkiler

İtalya, millî birliğini tamamladıktan sonra diğer büyük Avrupa devletleri gibi sanayisinin ihtiyaçlarını gidermek üzere emperyalist bir politika takip etmeye yönelmiştir. İngiltere, Fransa ve Almanya gibi devletler karşısında nispeten zayıf durumda olan İtalya, kendisine yayılma alanı olarak eski Roma İmparatorluğu hinterlandını seçmiş ve Doğu Akdeniz'e yönelmiştir.

Büyük devletlerin kontrolünde olmayan bu bölgeler hem İtalya'ya yakın hem de Avrupa diplomasisinin “*hasta adam*” olarak tanımladığı zayıf Osmanlı Devleti'ne aittir. Bu sebeple İtalya, sistematik olarak önce Trablusgarp'ta faaliyetlerde bulunmuş ve bir savaş vermek pahasına 1912 yılında bu bölgeyi ele geçirmiştir. Trablusgarp Savaşı sırasında Rodos ve On İki Ada'yı ilhak eden İtalya, bundan sonra Antalya ve çevresinde benzer faaliyetlere başlamıştır. İtalya ekonomik ve ticarî yayılma, imtiyazlar elde etme, bankacılık, eğitim ve sağlık faaliyetleri ile bu bölgeyi nüfuzu altına

⁵¹⁶ “Öz Yurtlarımız İçin”, **Albayrak**, (06.11.1919), s. 1. Bu yöndeki diğer değerlendirmeler için bkz: “Yine Aziz Yurtlarımız İçin”, **Albayrak**, (09.11.1919), s. 1; “Adana, Urfa, Maraş'ta Neler Oluyor? Fransız Kisvesinde Ermeniler, Millet'in Temenni ve Heyecanları”, **Albayrak**, (16.11.1919), s. 1.

⁵¹⁷ M. Mustafa, “Haksız İşgaller ve Fransa”, **Albayrak**, (27.11.1919), s. 2.

⁵¹⁸ “İnsaniyet Ağlasın”, **Albayrak**, (01.02.1920), s. 1; “İzmir, Adana”, **Albayrak**, (21.12.1919), s. 1.

almaya çalışmıştır. Ayrıca Roma bakiyesi olarak gördüğü bölgede kendisinin tarihî hakları olduğunu iddia etmiş, yayılcı emellerini arkeolojik araştırma perdesinin arkasına saklamıştır.⁵¹⁹

Birinci Dünya Savaşı patladığında İtalya, uzun bir süre savaşa katılmamış, ancak yaptığı paylaşım antlaşmaları çerçevesinde 1915 yılında İtilâf Devletlerinin safında yer almıştır. İtilâf Devletleri, savaş yıllarında kendi aralarında yaptıkları gizli antlaşmaların devamı niteliğinde olan Londra Antlaşması ile İtalya'ya On İki Ada'yla birlikte Antalya ve çevresini vermeyi taahhüt etmişlerdir. 1917 yılına gelindiğinde ise St. Jean de Maurienne Antlaşması ile Anadolu'da İtalya'ya verilecek saha İzmir ve çevresini de içine alacak şekilde genişletilmiştir.⁵²⁰

1915 Londra Antlaşması, Anadolu'daki kazanımlarına ek olarak Dalmaçya kıyılarında İtalya'ya toprak vaat ediyordu. Bu sebeple İtalya, savaş sonrasında yıkılan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Adriyatik'te bıraktığı boşluğu doldurmak isteyecektir.⁵²¹ Ancak henüz savaş devam ederken, Ocak 1918'de, Amerikan Başkanı Wilson'un açıkladığı prensipler, yapılan gizli anlaşmaların uygulanmayacağına dair İtalya'da bir tedirginliğe yol açmıştır.⁵²² Nitekim İtalya'nın bu tedirginliğinin boşuna olmadığı, Paris Barış Konferansı'nda anlaşılacaktır. Birinci Dünya Savaşı'nı İtilâf Devletleri kazanmış olmasına rağmen İtalya, Barış Konferansı'nın ilk günlerinden itibaren gizli anlaşmalarla elde etmeyi umduğu kazanımlar konusunda büyük bir hayal kırıklığı yaşayacaktır.

Bu dönemde Türk basınının İtalya'ya yönelik yayınlarında bir bütünlük olduğu, farklı ideolojik ve siyasî pozisyonlara sahip gazetelerin, İtalya konusunda benzer yaklaşımlar sergilediği görülmektedir. Yapılan yayınlarda dikkati çeken nokta, İtalya'nın beklentilerinin müttefikleri tarafından karşılanmamasının ve bunun oluşturduğu hayal kırıklığının, bütün yönleriyle Türk kamuoyunun bilgisine sunulmuş olmasıdır.

Türk basınında İtalya'yla ilgili yapılan haberlerin büyük çoğunluğu, bu devletin, müttefikleriyle yaşadığı anlaşmazlıklara yöneliktir. Söz konusu ihtilâfları yansıtan ilk örnek haberlerden biri, *Yeniğün* gazetesinde görülmektedir. Haberde, İtalya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda İtilâf Devletlerinin yanında yer alarak hayatî bir yararlılık gösterdiği, Yunanistan'ın ise savaşın sonucunu belirleyecek çapta bir katkısının olmadığı vurgulanmaktadır. Buna rağmen Yunan Başbakanı Venizelos, bugünlerde Londra ve Paris arasında mekik dokumaktadır. Yunanistan'la İtalya arasında esas olarak üç konuda fikir ve menfaat çatışması yaşanmaktadır. Bunlardan biri Adriyatik Denizi'nin hâkimiyetiyle ilgili olarak Epir'de, diğeri On İki Ada üzerindedir. İki devlet

⁵¹⁹ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, ATAM Yayınları, Ankara, 2002, s. 9-30.

⁵²⁰ Harry N. Howard, *Türkiye'nin Taksimi Bir Diplomasi Tarihi (1913-1923)*, Çeviren: Salih Sabit Togay, Yayına Haz. Mustafa Çufalı-Veysel K. Bilgiç, TTK Yayınları, Ankara, 2018, s. 241, 245.

⁵²¹ MacMillian, a.g.e., s. 114, 117.

⁵²² Laurance Evans, *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası 1914-1924*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 81.

arasındaki üçüncü çatışma noktası ise Anadolu'nun bazı kısımlarıyla ilgili beklentilerinden kaynaklanmaktadır.⁵²³

Mondros Mütarekesi'nin imzasından sadece üç hafta sonra yapılan bu haber, İtilâf Devletleri içinde, özellikle İtalya ile Yunanistan arasında yaşanacak çıkar çatışmalarının, çok erken bir tarihte Türk basını tarafından görüldüğüne ve kamuoyuna aktarıldığına işaret etmektedir. Gerçekten de savaştan çok kısa bir süre sonra 1915 yılında imzalanan Londra Antlaşması'nı Amerika'nın tanımadığı, St. Jean de Maurienne Antlaşması'nın ise Rusya tasdik etmediği için İngiltere tarafından yürürlüğe konulmak istenmediği anlaşılmıştır.⁵²⁴

Türk basınının İtalya ile ilgili haberlerinde öne çıkardığı en önemli konu başlığı, müttefikler arasında yaşanan bu anlaşmazlıklardır. Özellikle Adriyatik meselesi ve Fiume konusunda yaşanan tartışmalarla ilgili İstanbul gazetelerinde pek çok haber yapılmıştır. Esasen mütarekenin akdinden sonra İtalya'nın ilgisi Anadolu'daki gelişmelerden çok, Adriyatik meselesinde Yugoslavya ile yaşanan çatışmaya yönelmiştir.⁵²⁵ Hatta Amerikan basınına yansıyan haberlere göre İtalya, Anadolu meselesinde İngiltere'yi desteklemek karşılığında Fiume konusunda bu devletin desteğini almayı başarmıştır. Ancak İngiltere ile Fransa arasındaki anlaşmazlık hâlen devam etmektedir.⁵²⁶ Kalıcı bir barış arayışının başladığı günlerde, Balkanlar ve Adriyatik bölgesinde İtalya, Yugoslavya ve Yunanistan arasında çok ciddi bir çekişme yaşanmaktadır. Amerikan Başkanı Wilson da, ortaya attığı prensiplerin Adriyatik meselesinde uygulanması gerektiği iddiasıyla konunun en önemli taraflarından biri olmuştur.

Ortaya çıkan tablo, "*Balkanlarda ve Adriyatik'te Yeni İhtilâf Vesileleri*" başlığıyla yayımlanan bir yazıda, İtalya'nın bölgedeki taleplerinin İtilâf Devletlerince tatmin edilmeyeceğinin bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. Habere göre İtalya, Birinci Dünya Savaşı'na, "*Bizim Deniz*" dediği Adriyatik'e tamamen hâkim olmak, bunun için Dalmaçya ve Avlonya başta olmak üzere Arnavutluk sahillerini ele geçirmek için girmiştir. Ancak bu bölgede, Sırbistan'la birleşmiş olan Yugoslavya hâkimiyet kurmak istemektedir. Aynı şekilde Yunanistan, Adriyatik meselesinde İtalya ile ihtilâf durumundadır. Oldukça detaylı bir anlatımla ortaya konulan bu menfaat çatışmaları, barış şartlarının hemen sağlanamayacağı ve Wilson Prensipleri'nin kolaylıkla uygulanamayacağı yorumları eşliğinde sunulmaktadır.⁵²⁷

⁵²³ "İtalyan ve Yunan Âmâlinin Teâruzu", **Yenigün**, (22.11.1918), s. 1.

⁵²⁴ Howard, a.g.e., s. 291.

⁵²⁵ Fabio L. Grassi, **İtalya ve Türk Sorunu 1919-1923 Kamuoyu ve Dış Politika**, Çev. Nevin Özkan-Durdu Kundakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 27.

⁵²⁶ **TİTE**, K.19, G. 40, B.1, Tarih Yok. Belge üzerinde tarih bulunmamakla birlikte Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye adına imzası bulunduğu belirtilmelidir.

⁵²⁷ "Balkanlarda ve Adriyatik'te Yeni İhtilâf Vesileleri", **Yenigün**, (18.12.1918), s. 1.

Bu haberden bir kez daha anlaşılacağı üzere Türk gazeteleri ve kamuoyu, dünya genelinde ortaya çıkan dengeleri ve siyasî tercihleri yakından takip etmektedir. Görülüyor ki, birkaç ay sonra İzmir'e asker çıkaracak olan Yunanistan'ın, sadece Anadolu'da değil, Adriyatik bölgesinde de İtalya'yla çekişme içinde olduğu, Türk kamuoyu tarafından bilinen ve Millî Mücadele'de kullanılacak olan bir hakikattir.

Adriyatik konusunda gördüğü muhalefete rağmen İtalya, mütarekeyi takip eden günlerde Fiume'ye asker çıkarmıştır. İtalya'nın emrivaki siyaseti, meselenin daha gergin bir safhaya girmesine neden olmuştur. *Hâdisât* gazetesi, konuyla ilgili yaptığı haberde, İtalyan askerlerinin Avusturya güçleriyle karşı karşıya geldiklerini, bununla birlikte İtalyan birliklerinin halk tarafından coşkuyla karşılandığını yazmıştır.⁵²⁸ Buna rağmen Paris Barış Konferansı'nda yapılan görüşmeler, İtalya'nın hoşnutsuzluğunu artıracak şekilde gelişmiştir.

Henüz Barış Konferansı başlamadan önce İtalya'nın Londra Elçisi Imperial, yaptığı temaslarda 1917 Antlaşması'nın uygulanmak istenmediğini görmüştür.⁵²⁹ Bununla birlikte İtalya'nın müttefikleriyle büyük bir kriz yaşamasına sebep olan esas gelişme, Yunan Başbakanı Venizelos'un 3-4 Şubat 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı'nda dile getirdiği talepler olmuştur. Venizelos, *Yeniğin*'ün üç ay önceki haberinde isabetle işaret ettiği üzere Paris Barış Konferansı'nda yaptığı konuşmada Kuzey Epir, Batı ve Doğu Trakya, On İki Ada ile İzmir ve çevresini kapsayan geniş toprakların nüfus, tarih ve coğrafya bakımından Yunan milletine ait olduğunu iddia etmiş ve Yunanistan'a verilmesini istemiştir.⁵³⁰

Fransız *Tan* gazetesinden aktarılan bir haberde, Yunan taleplerini inceleyen komisyonun bundan önceki toplantılarında Epir konusunu görüştüğü, Epir ve İzmir meselelerinin her ikisinin de İtalya'yı alâkadar ettiği vurgulanmıştır. Ancak şimdiye kadar yapılan görüşmelerde İtalya'nın kabul edebileceği herhangi bir karara varılamamıştır.⁵³¹

Esasen Yunanistan'ın talepleri karşısında, özellikle Anadolu konusunda İtalya son derece hazırlıksızdır. İtalya'nın bu zaafı, Başbakan Orlando'nun, Anadolu ile ilgili nüfus istatistiklerini, ancak Venizelos'un iddialarını dinledikten sonra Kont Sforza'dan istemesinden anlaşılmaktadır.⁵³² İtalya'nın Yunan taleplerine karşı geliştirdiği en esaslı itiraz, Yunanistan'ın kendisine verilmesini talep ettiği bölgelerin, Birinci Dünya Savaşı yıllarında yapılan gizli antlaşmalarla İtalya'ya vaat edilmiş olmasıdır. Ne var ki İtalya'nın bu itirazı, müttefikleri tarafından kabul görmemiştir.⁵³³

⁵²⁸ "Fiume Limanına İtalyanlar Nasıl Girmiş", *Hâdisât*, (06.12.1918), s. 1.

⁵²⁹ Çelebi, a.g.e., s. 42

⁵³⁰ Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikası*, s. 141-142; Çelebi, a.g.e., s. 46-47.

⁵³¹ "Türkiye ve Sulh", *Vakit*, (22.03.1919), s. 1.

⁵³² Grassi, a.g.e., s. 37.

⁵³³ Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikası*, s. 141-142; Howard, a.g.e. s. 289-290

İngilizler ve Fransızlar nezdinde istediğini alamayan İtalyanlar, daha önce Fiume’de yaptıkları gibi kendi inisiyatifleriyle Mart 1919’da Antalya’ya asker çıkarmışlardır. Her şeye rağmen İngiltere’nin Yunan tezlerini desteklemesi üzerine İtalyan Başbakanı Orlando ve heyeti, 24 Nisan 1919’da konferansı terk etmiştir.⁵³⁴ Yaşanan gelişmeler karşısında Wilson, Lloyd George ve Clemenceau arasında İtalyan karşıtlığı yükselmeye başlamış, muhtemel bir İtalyan işgalini önlemek üzere Yunanlıların İzmir’e çıkarma yapması kararlaştırılmıştır. Bundan sonra İtalya, Türkiye’ye karşı müttefiklerinden bağımsız bir politika izlemeye çalışacak⁵³⁵ ve İzmir’in işgal edildiği günlerde Fethiye ve Bodrum’a asker çıkaracaktır.⁵³⁶

Daha önce belirttiğimiz üzere İzmir’in işgali kararı, İtalyan heyetinin ayrılmasından sonra Paris Konferansı’nda alınmıştır. Böylece Akdeniz ve çevre bölgelerde, bilhassa Adriyatik ve Batı Anadolu üzerinde büyük beklentileri olan İtalya, her iki sahada da müttefiklerinden istediğini alamamıştır. Adriyatik üzerindeki hak iddiaları Amerika, İzmir ve Batı Anadolu hakkındaki beklentileri ise diğer müttefikleri tarafından karşılıksız bırakılmıştır.⁵³⁷

İngiltere, İzmir’in Yunanlılar tarafından işgalini desteklerken, Amerikan Başkanı Wilson, İtalya’nın Adriyatik’teki taleplerine karşı sert bir muhalefet başlatmış ve bu tavrını ortaya koyan bir beyanname yayınlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri ile İtalya arasındaki ihtilâfi net biçimde ortaya koyan beyanname, 1915 Londra Antlaşması’nın İtalya, İngiltere ve Fransa arasında imzalandığı, ancak bugün gelinen noktada şartların tamamen değiştiği belirtilmiştir.⁵³⁸ Özellikle Fiume meselesinden kaynaklanan anlaşmazlığa atıf yapılmış ve barışın belli prensipler dâhilinde gerçekleşeceği, dolayısıyla İtalya’nın Dalmaçya kıyılarıyla ilgili beklentilerinin kabul edilmesinin mümkün olmadığı vurgulanmıştır.⁵³⁹

Vakit gazetesi, bu gelişmeler karşısında İtalyan kamuoyunda oluşan hayal kırıklığını, *Corriera Della Sera* gazetesinden aktardığı bir haberle ortaya koymaktadır. “*Fransa ve İtalya’nın Mevkileri*” başlıklı haberde, İngiltere ve Amerika’nın, merkezî Avrupa’da Almanya’nın oluşturduğu tehdide karşı çıkarlarını korumak için savaşa girdikleri, ancak savaşta en çok Fransızlarla İtalyanların kanının döküldüğü vurgulanmaktadır. Bununla birlikte kazanılan zafere rağmen henüz savaşın ne ganimetinin ne de tazminatının müttefikler arasında nasıl paylaşılacağı kararlaştırılmamıştır.⁵⁴⁰

⁵³⁴ “Wilson-Orlanda İhtilâfi”, *Vakit*, (28.04.1919), s. 1.

⁵³⁵ Çelebi, a.g.e., s. 48-51; Gökay, a.g.e., s. 56-57; Yavuz, a.g.e., s. 10.

⁵³⁶ “İtalyanlar-İzmir Sevâhilindeki Harekât”, *Vakit*, (20.05.1919), s. 1.

⁵³⁷ Çelebi, a.g.e., s. 48-51, İtalya’nın en önde gelen beklentisi Avusturya’da Brenner Geçidi’ne sınır olmayı sağlayacak stratejik bir toprak parçası ile Adriyatik Denizi’ndeki Fiume Limanı’nın kendine verilmesi idi. Bkz: Edmund Ions, *Barış Havarisi Wilson*, Milliyet Yayınları, 1977, s. 104.

⁵³⁸ *Hâdisât* gazetesinde yapılan bir haberde de Amerika’nın İtalyan taleplerine karşı oluşu, Londra Antlaşması’na taraf olmamasına dayandırılmaktadır. Bkz: “Adriyatik Meselesi”, *Hâdisât*, (23.04.1919), s. 1.

⁵³⁹ “Wilson’un Neşrettiği Beyannâme”, *Akşam*, (01.05.1919), s. 2.

⁵⁴⁰ “Fransa ve İtalya’nın Mevkileri”, *Vakit*, (11.02.1919), s. 1.

Haberde yer alan bu ifadeler göstermektedir ki, savaş sonrasında toprak paylaşımının ve tazminat taleplerinin karşılanmaması, İtalyan kamuoyunda büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştır.⁵⁴¹

Bu şartlar altında Türk basını, İtalya ile ilişkilerde, bütün İtilâf Devletlerine gösterdiği müspet yaklaşımı İtalya için de devam ettirmiştir.⁵⁴² Bununla birlikte İtalya, tıpkı Fransa örneğinde olduğu gibi himayesine sığınılmak istenen değil, dostluğu talep edilen bir devlet durumunda olmuştur. Mevlüt Çelebi'ye göre Türk aydınları, Yunanistan ve İngiltere'ye karşı İtalya'dan destek almak istemişlerdir.⁵⁴³

Mondros Mütarekesi'nin imzasından sonra, İtalya'yla iyi ilişkiler kurulması gerektiği vurgusunu gösteren ilk örneklerden biri, *Alemdâr* gazetesinde "*Balkan Muvâzenesi*" başlıklı imzasız yazıdır. Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan dengeler ve Balkanlardaki durumun kısaca değerlendirildiği bu yazıda, İtalyanların, Arnavutların millî hukuklarına ve menfaatlerine uygun bir politika izlediği tespit edilmiş ve Arnavutların İtalya ile dostça ilişkiler kurması istenmiştir. Yazı, *Alemdâr* gazetesinin genel olarak İtilâf Devletleriyle uyumlu olma talebini, Arnavutluk örneği üzerinden tekrar etmekte ve bu bağlamda İtalya ile iyi ilişkiler kurulmasını dolaylı olarak dile getirmektedir.⁵⁴⁴

Bu dönemde *Hâdisât* gazetesinin İtalya'ya özel bir yakınlık sergilediği görülmektedir. Gazetenin İtalya'ya gösterdiği bu yakınlık, haberlerde kullandığı dile yansımıştır. Örneğin *Hâdisât*, Adriyatik çevresinde İtalya'nın işgal ettiği bölgelerde hayatın normale döndüğünü belirten resmî tebliği ilk sayfasından paylaşmıştır.⁵⁴⁵ Bir başka haberde ise Kont Sforza'nın, Ermenistan'ın bağımsızlığını destekleyeceklerine yönelik bir beyanını yayınlayan Ermeni gazetesini eleştirmiştir. Kont Sforza'nın "*milletimizin bir muhibbi*" olduğunu vurgulayan *Hâdisât*, söz konusu haberin kesinlikle yanlış olduğuna inandıklarını yazmıştır.⁵⁴⁶

Hâdisât gazetesinin İtalya'ya gösterdiği yakınlığı ortaya koyan bir diğer yazı, 30 Mart 1919 tarihinde Süleyman Nazif imzasıyla yayımlanmıştır. Nazif, yazısında Avusturya'ya yönelik eleştirilerini sıraladıktan sonra, Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni destekleyen devletlere ve bu

⁵⁴¹ İtalya'nın Adriyatik'te ve Batı Anadolu'da beklentilerinin nasıl karşılıksız bırakıldığına ve bunun ortaya çıkardığı hayal kırıklığına dair haberler Anadolu gazetelerine de yansımıştır. Bkz: "Ajans Haberleri", *Albayrak*, (25.12.1919), s. 2; "Ajans Haberleri", *Albayrak*, (28.12.1919), s. 2; "İstihbarat-ı Mahsûsamız", *İrâde-i Milliye*, (29.12.1919), s. 2-3; "Venizelos'un Nutku", *Hâkimiyet-i Milliye*, (10.01.1920), s. 3; "Yugoslavlar ve İtalya", *İzmir'e Doğru*, (15.02.1920), s. 2.

⁵⁴² Refi Cevat, "Dünkü Vaziyet", *Alemdâr*, (08.04.1919), s. 1.

⁵⁴³ Türk basını içinde İtalya ile ilişkilerin geliştirilmesi konusunda en ileri temaslarda bulunan ve yayınlar yapan gazete, Celal Nuri'nin *İleri* gazetesi olmuştur. Bu dönemde bazı Türk aydınlarının da İtalya ile temas kurduğu görülmektedir. Ancak Türkiye'de bir İtalyan mandası kurulması yönünde eğilim gösterdiği İtalyan istihbarat raporlarına yansıyan en önemli kişi, Ahmet Rıza Bey'dir. Bkz: Çelebi, a.g.e., s.51-58; Abdülhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, TTK Yayınları, Ankara, 2019, s. 28. Bu bilgilere rağmen Türk basınında, İtalyan mandasına karşı açık bir eğilim tespit edilememiştir.

⁵⁴⁴ "Balkan Muvâzenesi", *Alemdâr*, (06.04.1919), s. 1.

⁵⁴⁵ "İtalya'nın İşgal Ettiği Yerlerde Hayat-ı Umûmiye Hâl-i Aslisine Rücû Ediyor", *Hâdisât*, (08.12.1918), s. 1.

⁵⁴⁶ "Adana-Kilikya", *Hâdisât*, (10.03.1919), s. 1.

bağlamda İtalya'ya düşmanlık edilmesini sert bir dille eleştirmiştir. Mütarekeden sonra ülkemize gelen İngiltere, Fransa, Amerika ve İtalya temsilcilerinin iyi niyetlerine güvenmemiz gerektiğini belirten yazar, bu devletlerin “*vaat ettikleri refah ve sükûnu mustarip, fakat ümitvar nazarlarla bekliyoruz*” dedikten sonra İtalyanlara övgüler düzerek teşekkür etmiştir.⁵⁴⁷

İtalya, çıkarlarına zarar verdiği için İzmir'in işgaline en çok tepki gösteren devlet olmuştur. Bu noktada İtalyan kamuoyu siyasîlerin dış politika tercihlerini desteklemiş ve bu tavır Türk basınına yansımıştır. Örneğin İtalya'da yayımlanan *Sekoles/Sekolo* gazetesi, Paris Barış Konferansı'nın başından beri Venizelos'un, büyük ve kadim Yunanistan'ı Asya toprakları dâhil olmak üzere ihya etme heveslerine kapıldığını, ancak İtalyan siyasetinin doğru bir istikamette yürüdüğünü ve Yunanlıların İzmir'de işledikleri cinayetler sebebiyle artık işlerin değiştiğini yazmıştır. Buna göre İzmir'e tarafsız bir inceleme heyeti gönderilmiş ve Yunan işgal bölgesi sınırlandırılmıştır.⁵⁴⁸ İşgal bölgeleriyle ilgili net bir sınır belirtilmese de 1919'un Temmuz ayı sonlarından itibaren konuyla ilgili pek çok haber gazetelere yansımış⁵⁴⁹ ve Yunan işgal sahasının daha fazla genişlemeyeceği yönünde bir beklenti oluşmuştur.

İzmir'in işgalinden sonra İtalya'nın hem siyasîlerinin hem de kamuoyunun Türkiye lehine ortaya koyduğu politik tavır, bilindiği üzere Mustafa Kemal ve Milli Mücadele'yi yürüten kadrolarca son derece iyi değerlendirilmiş ve İtalya'yla yakın ilişkiler kurulmuştur. Dönemin gazeteleri incelendiğinde, aynı olumlu yaklaşımın Türk basınında mevcut olduğu rahatlıkla görülmektedir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İngiltere yanlısı bir politika takip eden *Alemdâr* gazetesi, İzmir'in işgalinden sonra dikkat çekici bir biçimde İtalya'yı ve İtalyan siyasetini takdir eden pek çok yayına imza atmıştır. Örneğin İzmir'in işgalinden kısa bir süre sonra, 30 Mayıs 1919 tarihli nüshasında *Alemdâr*, İtalya'nın Trablusgarp'taki Müslümanlara tanıdığı geniş haklardan bahsetmiştir. Habere göre Trablusgarp'taki Müslümanlar, kendilerine tanınan muhtariyetle birlikte idareye katılma, kendi inançlarına uygun biçimde şahsî hukuk alanında yargılanma ve seçme haklarına sahip olacaklardır. Verilen bu haklar sayesinde isyan hâlindeki bütün kabileler yatışmıştır. Gazete yaşanan gelişmeleri, “*Bu itilâf [...] bütün İslâm âleminde büyük bir tesir husûle getirmiştir. Zira İtalya düvel-i muazzama-i İslâmiye meyânında tebaa-i İslâmiyesine hakk-ı intihâb gibi vâsi bir imtiyaz veren ilk hükümettir.*” yorumuyla aktarmıştır.⁵⁵⁰

⁵⁴⁷ Süleyman Nazif, “İtalya ve Biz”, **Hâdisât**, (30.03.1919), s. 1.

⁵⁴⁸ “Venizelos-Titoni”, **Alemdâr**, (09.08.1919), s. 2.

⁵⁴⁹ “İzmir Havâlisinde İtalyanlarla Yunanlılar”, **Vakit**, (18.07.1919), s. 2; “Anadolu-İtalya ve Yunan”, **Alemdâr**, (20.07.1919), s. 1; “Sulh Konferansı'nda İzmir Meselesi”, **Vakit**, (21.07.1919), s. 1; “Anadolu'da İşgal Mıntıkları”, **Vakit**, (22.07.1919), s. 1; “Anadolu'da İşgal Mıntıkları”, **Alemdâr**, (22.07.1919), s. 1; “Anadolu Mesâili”, **Vakit**, (02.08.1919), s. 1; “Tebliğ-i Resmî”, **Alemdâr**, (04.08.1919), s. 1.

⁵⁵⁰ “Trablusgarb Hâdisâtı”, **Alemdâr**, (30.05.1919), s. 1.

Buna benzer bir başka haberde ise, İzmir’de Yunanlıların işlediği cinayetlerden halkın İtalyanlara sığındığı yazılmıştır.⁵⁵¹ Yine *Alemdâr*’da yayımlanan bir haberde, İtalya adeta işgalci bir güç olmaktan ziyade geçici bir misafir gibi gösterilmektedir. Söz konusu habere göre Konya’da bulunan İtalyan işgal gücü, 17 Ağustos 1919 tarihinde bir müsamere tertip etmiş ve bu müsamereye Konya’nın önde gelen eşrâfi başta olmak üzere halktan davetliler katılmıştır. İtalyanlar, söz konusu müsamerede, başlangıçtan sonuna kadar gelen davetlilere çok kibar ve millî haysiyeti rencide etmeyecek tarzda muamelede bulunmuşlardır. İtalyanların bu tavrı *Alemdâr* tarafından takdir edilmiş ve övülmüştür. *Alemdâr* gazetesi, İtalya’yla ilgili bu olumlu yayınlarını ilerleyen günlerde devam ettirmiştir.⁵⁵²

Alemdâr’da olduğu gibi diğer gazetelerde de İtalyanlara yönelik olumlu yaklaşımın örneklerini görmek mümkündür. *Vakit* gazetesinde Ahmet Emin imzalı bir yazıda, İtalya’nın hem kamuoyu ve basınıyla hem de hükümetiyle, mütarekenin imzalandığı günden itibaren Türkiye’nin millî menfaatlerine uygun bir siyaset takip ettiği ifade edilmektedir. Ahmet Emin’e göre “*İtalyan ricalinin bizim hakkımızda istihdâf ettikleri gaye, İstanbul’un bizde kalması, istiklâlimizin muhafazası, memleketimizde sulh ve sükûn, umran ve terakkiyi kâfil şerâit-i cedide husûlü zemininde tecelli etmiştir.*” Ayrıca konferansta gerçekleşen müzakerelerde İtalyanlar, bu siyasetlerini ciddi bir biçimde savunmuşlardır.

Ahmet Emin’e göre İtalya, bu siyasetinde samimidir. Çünkü Akdeniz havzasında barış ve sükûnet isteyen bir devlet olarak İtalya, tabîî olarak Türkiye’nin bağımsızlığından mahrum bırakılmasına ve topraklarının parçalanmasına karşı çıkmak durumundadır. Ayrıca ekonomik menfaatler açısından İtalya’nın, bu bölgede Türklerin hâkimiyetinin devam etmesine taraftar olması kaçınılmazdır. Türklerin çekildiği yerlerde, meselâ Selanik’te eski ekonomik canlılığın kalmadığını ifade eden Ahmet Emin, aynı şeyin şimdi Yunan işgali altında bulunan İzmir’de yaşandığını yazmıştır. Anadolu’nun üretim ve tüketimi açısından Avrupa ile bir bağlantı noktası teşkil eden İzmir’in mevcut hâli, ekonomik açıdan Avrupalı devletlere ve hassaten İtalya’ya zarar vermektedir. Bu tespitlerden sonra Ahmet Emin, İtalya açısından Türk ve Kürtlerin yaşadıkları bölgelerde mülkî bir bütünlüğün tanınmasının zor olmadığını ifade etmektedir.⁵⁵³ Türk basınına yansıyan bu haber ve

⁵⁵¹ “İzmir’de Yunanlılar tarafından irtikâp edilen akıl ve hayale sığmaz i’tisâfât ve cinâyât üzerine yüzlerce İslâm aileleri Rodos ceziresine ilticâ etmişlerdir. İtalya devlet-i fehîmesinin Rodos’taki generali, General Elya tarafından bunların kemâl-i şefkat ve hüsn-i nezaket ile kabul olunarak cümlesinin münasip mahallere iskân ve her türlü esbâb-ı istirahat ve iâşeleri istikmâl edildiği mevsûken müstahberdir. Bîçareler öyle vahşetlere öyle alçakça taarruzlara maruz kalmışlardır ki ef’âl-i mezkûrenin insanlardan sudûrunu düşündükçe insan, insan olduğuna pişman oluyor ve memleketi bu hâle koyanlara lâneti bile az görüyor. Zalim bir süngünün önünden havl ile can ile kaçışan masum Osmanlılara âğuş-ı insâniyet ve şefkati açtığından dolayı İtalya generaline teşekkür etmeyi cümle-i vezâiften biliriz. Osmanlılar yapılan iyiliği unutmazlar.” “İtalyan Şefkati”, *Alemdâr*, (13.06.1919), s. 1.

⁵⁵² “Medenî ve asil bir tarih sahibi olan İtalyanların, mezâyâ-yı insâniyelerinin meftun-ı ezelsi olan Türkler hakkında gösterdikleri şu muamele-i vedadkârâne, bilhassa şu zamanda mücib-i takdir ve teşekkür ve iki memleketin münâsebât-ı müstakbelesi namına, bu gibi müteakıl hürmetkârlıkların ihzâr edeceği fevâid ve tesirat gayr-i kabil-i inkârdır.” Bkz: “İtalyanların Âlicenâbî”, *Alemdâr*, (16.07.1919), s. 1; “Kırım Hatırası Fedâ-yı Can Eden İtalyanların Mezarında”, *Alemdâr*, (20.08.1919), s. 1; “Yeni Âlemin İhtiyâcâtı Karşısında İtalya”, *Alemdâr*, (20.09.1919), s. 1.

⁵⁵³ “İtalya Siyaseti ve Biz”, *Vakit*, (16.01.1920), s. 1.

yorumlar, İngiltere'ye karşı Amerika'nın bir denge unsuru olarak kullanılmaya çalışılması gibi, Yunan işgaline karşı da İtalyanların kullanılmak istendiğini göstermektedir.

2.2. İzmir'in İşgali ve Yunanistan'a Karşı Yaklaşımlar

Bilindiği üzere Yunanistan, Birinci Dünya Savaşı'na 1917 yılının Haziran ayında, İtilâf Devletlerinin müdahalesiyle katılmıştır. Ancak askerî açıdan bu bloğa çok büyük bir katkı sunmamış, İtilâf Devletlerinin Türkiye'ye karşı kazandığı başarılarında hemen hiç payı olmamıştır. Bu sebeple Mondros Mütarekesi görüşmeleri yapılırken İstanbul hükümetinin üzerinde en çok ısrar ettiği konulardan biri, Boğazlar İtilâf Devletlerine açıldığında, Yunan savaş gemilerinin buralara girmemesi olmuştur.⁵⁵⁴ Osmanlı hükümetinin bu ısrarına rağmen 13 Kasım 1918 tarihinde İtilâf güçleri İstanbul'u fiilen işgal ettiğinde, müttefik donanmasının içinde dört Yunan savaş gemisi yer almıştır.⁵⁵⁵

İtalya'nın durumu ile ilgili değerlendirmelerde vurguladığımız üzere Yunanistan, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Batı Anadolu ve Doğu Trakya'yı doğal yayılma alanı olarak görmüş ve buraların kendisine verilmesi için Venizelos'un öncülüğünde diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Esasen İtilâf Devletlerinin yanında Birinci Dünya Savaşı'na katılması karşılığında bu bölgelerin Yunanistan'a verilmesi İngilizler tarafından çok önceden gündeme getirilmiş, ancak ne o dönem Yunan tahtında oturan Kral Konstantin ne de Rusya ve İtalya bu teklifi kabul etmişlerdir.⁵⁵⁶ Savaşın bitmesinden sonra Rusya'nın Bolşevik ihtilâlinde dolayı uluslararası etkinliğini kaybetmesi ve savaşın en güçlü galibi olarak bütün Osmanlı coğrafyasını kontrolü altına alan İngiltere'nin aktif destek vermesi, etkin bir siyasetçi ve diplomat olan Venizelos'ta, Yunan "*Megali İdeası*"nı gerçekleştirmek için uygun zamanın geldiği kanaatini uyandırmıştır.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Türk basınının dış politika bağlamında hakkında en çok haber yaptığı devletlerin başında Yunanistan gelmektedir. Yunanistan'a gösterilen ilgi, bu devletin Türk toprakları üzerindeki taleplerinden ve bu taleplerin özellikle İngiltere tarafından olumlu karşılanmasından kaynaklanmıştır. İngiliz hükümetinin, Osmanlı coğrafyası üzerindeki bölgesel politikaları için bir araç olarak Yunanistan'ı kullanmak istemesi, Yunanlıların tarihî hedefleriyle örtüşmüştür. Dolayısıyla Türk devletinin varlığını ve bütünlüğünü yok etmeye yönelik siyaset Yunanistan eliyle uygulanmak istendiği için, Millî Mücadele'nin ve bu arada Türk basınının bir numaralı hedefi bu devlet olmuştur. Yunanistan'la ilgili yayınlarda mütarekenin imzalandığı günden itibaren üzerinde en çok durulan konu, doğal olarak Yunan taleplerinin ve Anadolu üzerindeki işgal faaliyetlerinin haksızlığı olmuştur.

⁵⁵⁴ Akşin, *İstanbul Hükümetleri-I*, 55.

⁵⁵⁵ Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya-I*, s. 61-62.

⁵⁵⁶ Howard, a.g.e., s. 192.

Türk basınına yansıyan haberlere göre Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Venizelos, halkın güvenini kazanmış olarak Yunanistan'da ipleri elinde tutmakta ve büyük devletlerin desteğini arkasına almış görünmektedir.⁵⁵⁷ Yunan Başbakanı, mütarekenin imzalanmasından sonra galip devletlerin başkentlerinde diplomatik temaslarını arttırmış,⁵⁵⁸ Avrupa basınına verdiği demeçlerde Yunan taleplerini dillendirmeye başlamıştır.⁵⁵⁹ 3-4 Şubat 1919 tarihinde ise bu talepleri, Paris Barış Konferansı'nda resmen gündeme getirmiş, başta demografik, coğrafi ve tarihî gerekçelerle Doğu Trakya ve Batı Anadolu'nun bir bölümünün Yunanistan'a verilmesini istemiştir.⁵⁶⁰ Türk basınının öncelikli eleştirileri, bu haksız Yunan taleplerine yönelmiştir.⁵⁶¹

Yunanistan'ın Anadolu'dan toprak talepleri, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendisine bırakılması kararlaştırılan bölgelerle ilgili olduğu için İtalya'nın büyük bir rahatsızlık duymasına sebep olmuştur. İtalya'ya nispetle daha geç ve dolaylı olmasına rağmen İngiltere'nin Yunanistan üzerinden yürüttüğü politikalar, Fransa'yı da zaman içerisinde rahatsız edecektir. Dolayısıyla Anadolu toprakları üzerindeki paylaşım kavgası, İtilâf Devletleri arasındaki birlikteliği sarsan bir etki yaratacaktır. Bu durumu erken tarihlerde gösteren bir örnek, İzmir'in işgalinden sonra Nafia Nazırı Ferit Bey'in, *Vakit* gazetesine yansıyan açıklamalarında görülmektedir:

Yunanlılar İzmir içerilerine doğru yürümekte devam ediyorlar. Bununla beraber zannedirim ki bu işgalin hududu tayin edilmiştir. Fakat bize henüz hiçbir şey tebliğ etmediler. Bu işgaller anlaşıldığına göre bir mahiyet-i kat'iyeyi hâiz değildir. İtalya'nın işgali yine kendi içtihadına nazaran diğer devletlerin muvafakatiyle olmuş bir şey değildir. İtalyanlar kendi kuvvetlerine güvenerek işgale teşebbüs etmişlerdir. Devletler de bittabi ihtilâf çıkarmamak için bunu tasvibe mecbur oldular. Diğer taraftan, İzmir için de Yunanlıların müddeiyâtını tetkik ederek müsaade bulundular. Bu işgaller, hep Akdeniz muvazenesinden tevellüd etmiştir. Fransa'nın Suriye'yi işgal etmesiyle Akdeniz muvazenesi İtalya aleyhine ihlâl edilmiş oluyor. Bunun üzerine İtalyanlar bazı tavizat elde etmek arzusuyla Anadolu'nun sevâhil-i cenûbiyesini işgale başladılar. Bu müddeiyât şu suretle hülâsa edilebilir: Devlet-i Osmaniye ya taksim edilecek veyahut edilmeyecek. Taksim edilecek olursa bize şimdiden bir mıntika-i nüfuz gösteriniz dediler, Avrupa da buna muvafakat etti. Bu suretle mıntika-i nüfuzlarını kendi kuvvetleri ile tayin ettiler. İşte Akdeniz muvazenesi bu vekayii vücuda getirdi. Bununla beraber sulh konferansının mukarreratının, devletimizin vahdeti suretinde tecelli etmesi de ihtimâl dâhilindedir.⁵⁶²

⁵⁵⁷ "Fransız-Yunan İttifakı", *Akşam*, (18.11.1918), s. 2.

⁵⁵⁸ "İtalyan ve Yunan Âmâlinin Teâruzu", *Yenigün*, (22.11.1918), s. 1.

⁵⁵⁹ Akşin, *İstanbul Hükümetleri-I*, s. 100.

⁵⁶⁰ Sönmezöğlü, *Türk Dış Politikası*, s. 141-142; MacMillian, a.g.e., s. 343-345. Venizelos'un Paris Barış Konferansı'na sunduğu talepler, bir aylık bir gecikmeyle Türk basınına yansımıştır: "Yunanistan'ın Harp Gayeleri-Venizelos Tarafından Sulh Konferansında Serdedilen Müddeiyât", *Vakit*, (02.03.1919), s. 1; "Yunan Müddeiyâtı", *Yenigün*, (03.03.1919), s. 1; "Yunanistan'ın Anadolu Hakkındaki Mütâlebâtı", *Hâdisât*, (04.03.1919), s. 1; S. M. T., "Sulh Meselesinde Mevkiimiz", *Sebilürreşâd*, (03.04.1919), C. 16, S. 402-403, s. 126-128.

⁵⁶¹ Yunan taleplerinin hukuksuzluğuna yönelik bazı eleştiriler için bkz: Yunus Nadi, "Yunan Müddeiyâtı", *Yenigün*, (03.03.1919), s. 1; "Yunanistan'ın Müddeiyâtı Arasında: Trabzon", *Yenigün*, (05.03.1919), s. 1; Refi Cevat, "Hakkaniyetle Düşünürsek", *Alemdâr*, (26.04.1919), s. 1; "Yunan Hırs-ı İstilâcüyânesi", *Hâdisât*, (08.03.1919), s. 1; "Venizelos'un Beyânâtı", *Hâdisât*, (08.03.1919), s. 2; Süleyman Nazif, "Bir Hak Daha", *Hâdisât*, (10.03.1919), s. 1; Necmettin Sadık, "Yunan Metâlîbi", *Akşam*, (16.03.1919), s. 1; "Avrupa Gazeteleri Ne Diyor", *Albayrak*, (18.08.1919), s. 2.

⁵⁶² "İzmir Havâlisindeki İşgallerin Esbâbi", *Vakit*, (30.05.1919), s. 1.

Ferit Bey'in açıklamalarından anlaşılacağı üzere Yunanistan'ın Anadolu toprakları üzerindeki talepleri, sadece bu devletin emperyalist eğilimlerinin bir ürünü olarak değil, uluslararası siyasetin ortaya çıkardığı dengeler içinde değerlendirilmektedir. Dolayısıyla Türk basınının konuyla ilgili haber ve yorumları Yunanistan'a tepki göstermekle sınırlı kalmamış, uluslararası hukuktan kaynaklanan hakların tahakkuku için İtilâf Devletlerine ve kamuoylarına bir hitap şeklinde olmuştur. Nitekim bunun en iyi örnekleri, İzmir'in işgalinden sonra yapılan yayınlarda ortaya çıkmıştır.

Yunanistan'ın Batı Anadolu'ya yönelik talepleri, İtalya'nın muhalefetine rağmen özellikle İngiltere'nin bölge politikalarının bir sonucu olarak İzmir'in işgaline izin verilmesiyle gerçekleşme yoluna girmiştir. İngiltere, Fransa ve Amerika'nın, gayrimüslim unsurları korumak bahanesiyle gerçekleştirilmesine izin verdiği İzmir'in işgali, çok kanlı bir biçimde gerçekleşmiş⁵⁶³ ve o güne kadar var olan adil bir barış antlaşması yapılacağına dair umutları yerle bir etmiştir. Türk milleti, ayrılıkçı Rum talepleriyle bütünleşme eğilimindeki Yunanistan'ın İzmir'deki harekâtını, İtilâf Devletlerinin askerî mahiyetteki geçici işgallerinden tamamen ayrı görmüş ve muazzam bir tepkiyle karşılamıştır.

İstanbul'da yayımlanan gazeteler, işgal haberini ve sonrasında yaşanan gelişmeleri, kontrol ve sansür altında tutulmaları hasebiyle resmî bir üslup içinde aktarmışlardır.⁵⁶⁴ Bununla birlikte halkın tepkisi, gazeteler tarafından büyük ölçüde yansıtılmaya çalışılmıştır. Başta İstanbul'dakiler olmak üzere, işgali protesto etmek için gerçekleştirilen miting ve toplantılar hakkında hemen her gün bilgi verilmiştir. Bu günlerde yapılan Sultanahmet mitingi gazetelerin manşetlerinden paylaşılmış,⁵⁶⁵ Anadolu'daki mitinglerden haberler verilmiş⁵⁶⁶ ve okurlardan gelen protesto telgrafları yayımlanmıştır.⁵⁶⁷

İzmir'in işgalinden sonraki süreçte Türk basını, bir yandan Yunanistan'ın Anadolu üzerindeki taleplerinin hukuksuzluğuna, bir yandan da kontrolü altındaki bölgelerde Müslüman nüfusa karşı sergilediği sistematik katliamlara işaret etmeye başlamıştır.⁵⁶⁸ Öyle ki Yunanistan'ın sergilediği

⁵⁶³ İşgal sırasında yaşanan kanlı olaylar ve Yunan kuvvetlerinin hukuksuzlukları, Osmanlı hükümetinin konuyla ilgili olarak Paris Barış Konferansı nezdinde yaptığı protestolarda dile getirilmiştir. Bkz: **COA**, HR.SYS.2307.09.09, Tarih: 19.06.1919.

⁵⁶⁴ "İzmir'de Asayiş", **Alemdâr**, (18.05.1919), s. 1; "İzmir Hadisesi Etrafında", **Alemdâr**, (19.05.1919), s. 1; "Kabine İzmir Hadisesi Üzerine İstifa Etmiştir", **Vakit**, (18.05.1919), s. 1; "İşgalden Bir Gün Önce Vali İzzet Bey Neler Söylüyordu?", **Vakit**, (18.05.1919), s. 2; "İzmir'de Son Vaziyet", **Akşam**, (27.05.1919), s. 4; "İzmir ve Anadolu Asayışı", **Akşam**, (29.05.1919), s. 3.

⁵⁶⁵ "Ulvi Kalabalık", **Akşam**, (24.05.1919), s. 3; "Dünkü Muazzam Miting (300.000)'e Karib Müslüman", **Alemdâr**, (24.05.1919), s. 1; "Yarınki Miting", **Akşam**, (29.05.1919), s. 2.

⁵⁶⁶ "İzmir Hadisesi Etrafında: Tezahürat Her Tarafıta Devam Ediyor", **Alemdâr**, (19.05.1919), s. 1; "Anadolu'da Heyecan Gittikçe Çoğalıyor", **Alemdâr**, (20.05.1919), s. 1; "Konya'da Bir İçtimâ", **Akşam**, (27.05.1919), s. 3.

⁵⁶⁷ "Millet Ne Diyor?", **Alemdâr**, (19.05.1919), s. 1; "İzmir Meselesi Etrafında", **Alemdâr**, (20.05.1919), s. 1; Azm-i Millî İzmir'i Kurtaracak", **Alemdâr**, (22.05.1919), s. 1; "Yeni Kabine-Hükümetin Notası", **Vakit**, (18.05.1919), s. 1.

⁵⁶⁸ Yunanistan'ın, bölgedeki demografik yapıyı değiştirmeye dönük sistematik baskı ve katliamları, dönemin Türk basınının dünya kamuoyuna aktarmaya çalıştığı en önemli konu başlıklarındandır. "Türkler ve Rumlar", **Akşam**, (27.05.1919), s. 1; "İzmir ve Anadolu Asayışı", **Akşam**, (29.05.1919), s. 1; "Yunanlıların İzmir'deki Cinayetlerine Dair Resmî Raporlar", **Albayrak**, (21.08.1919), s. 2; "Zulüm, Daima Zulüm-Yunanlılar, Ahali-i İslâmiye'ye Hâlâ Mezâlim

yıldırma politikası karşısında, İtilâf Devletlerine yakınlığıyla bilinen *Alemdâr* gazetesi dahi bölgedeki Türkleri yurtlarına sahip çıkmaya, buldukları yeri bırakıp gitmemeye davet etmiştir.⁵⁶⁹ İşgaller karşısında yapılabilecek ilk ve en kestirme karşı duruş olarak tavsiye edilebilecek olan göç etmeme fikrinin, Millî Mücadele'ye muhalif olan *Alemdâr* tarafından ortaya atılması, daha sonra Erzurum Kongresi'nde alınacak kararlardan birinin de bununla ilgili olduğu hatırlandığında, dönemin ortak düşünce iklimiyle ilgili bir fikir vermektedir.

Haksız bir hareket olarak görülen İzmir'in işgali, Wilson Prensipleri'nin ve bölgedeki nüfus oranlarının tekrar gündeme gelmesine sebep olmuştur. Örneğin *Akşam* gazetesi, nüshalarında "Türkiye'ye Ne Vaat Ettiler?" başlığını kullanmaya başlamıştır. Bu başlık altında Wilson Prensipleri'nin 12. Maddesi'ne atıf yapılmakta ve şunlar yazmaktadır: "*Wilson Prensipleri'nden: 12'nci Madde – Hâl-i hazırda Devlet-i Osmaniye'nin Türk olan aksamının hukuk-ı hâkimiyetinden sağlam bir sûrette istifade etmesi temin edilmelidir.*"⁵⁷⁰

Vakit gazetesinde Mehmet Âsım da emperyalist emelleri yıkan Wilson Prensipleri'nin yüksek idealleri ile İzmir'in işgalinin ortaya çıkardığı hakikatler arasındaki tezada işaret etmektedir. Yazar, İtalyan Başbakanı Orlando'nun, "herhangi bir yeri ahalinin arzusu hilâfına işgal etmek" şeklindeki emperyalizm tarifine gönderme yaparak İzmir'in işgaline tepki göstermektedir. Mehmet Âsım, İngiliz Başbakanı Lloyd George'un bir nutkunu da hatırlatmaktadır. Bu nutukta Lloyd George, İngiliz siyasetinin geleneksel olarak hiçbir devletin, velev ki en kötü idare altında yaşıyor olsun, iç işlerine müdahale etmemeyi düstur edindiğini, dolayısıyla Rusya'nın geleceğine ancak Rus halkının karar vermesi gerektiğine inandıklarını belirtmiştir. Yazar, Karadeniz, İstanbul ve Akdeniz üzerinde, İtilâf Devletlerinin menfaatlerini tehdit edecek emeller besleyen Rusya'ya karşı gösterilen bu iyiniyetli yaklaşımın, niçin Türklerden esirgendiğini sorgulamaktadır.⁵⁷¹

Yine *Vakit* gazetesi, 16 Mayıs 1919 tarihli nüshasında, İzmir'in nüfus yapısını gösteren istatistikler yayımlamıştır.⁵⁷² *Vakit*, bu yolla Yunan işgalinin hukuksuzluğunu ortaya koymaya çalışırken, *Sebilürreşâd* dergisi bu işgalin geçici olduğu yönündeki iddiaların sadece kamuoyunu oyalamak için ortaya atıldığını, Yunanların asıl amacının buraya yerleşmek olduğunu yazmıştır.⁵⁷³

Yapıyorlar", **Babalık**, (23.11.1921), s. 1; "Türk Siyaseti", **Alemdâr**, (06.05.1919), s. 1. Millî Mücadele'nin önde gelen destekçilerinden olan *İstikbâl* gazetesi, İzmir'in işgaline güçlü bir tepki verememiştir. Çünkü gazete o günlerde Rum matbaasında basılmaktadır ve işgal haberini alan mürettepler, 17 Mayıs 1919 günü çıkacak gazeteyi basmak istememişlerdir. Bununla birlikte gazete, ilerleyen aylarda Yunanlıların bölgedeki zulümlerine işaret edebilmiştir. Bkz: Coşar, a.g.e., s. 218-219; Faik Ahmet, "İzmir'in Âtisi", **İstikbâl**, (04.05.1920), s. 1.

⁵⁶⁹ "Türk Siyaseti", **Alemdâr**, (06.06.1919), s. 1.

⁵⁷⁰ "Türkiye'ye Ne Vaat Ettiler?", **Akşam**, (24.05.1919), s. 2.

⁵⁷¹ Mehmet Asım, "Ne Görüyor Ne İhtiyoruz?", **Vakit**, (26.05.1919), s. 1.

⁵⁷² Bu haberin başlığı sansüre uğramıştır. Bkz: **Vakit**, (16 Mayıs 1919), s. 1.

⁵⁷³ "İzmir İşgalinin Mâhiyeti Etrafında", **Sebilürreşâd**, (29.05.1919), C. 17, S. 417-418, s. 13-14.

Bu dönemde ve sonrasında Yunanistan, İngiltere'nin güdümünde hareket etmiş olmasına rağmen Türk basını ve kamuoyu tarafından en büyük düşman olarak eleştirilerin birinci hedefi olmuştur. Esasen Anadolu'nun önemli bir bölümünü işgal eden, zamanla işgal bölgesini genişleten ve tamamen ilhak etmeyi düşünen Yunanistan'ın, düşmanlığın ve en sert eleştirilerin muhatabı olması son derece tabiidir. Bununla birlikte başlangıçta İngiltere, Fransa gibi büyük devletler yerine Yunanistan'ın eleştirilerin hedefi yapılması, bir açıdan mücadelede daha stratejik bir tercihte bulunulması olarak da düşünülebilir. Yani daha baş edilebilir bir muhatap olarak Yunanistan'ın hedef tahtasına oturtulduğu söylenebilir. Bu durum, İtilâf bloğundaki birlikteliği ayrıştırma hedefini de zımnen ifade etmektedir.

Buraya kadar aktarmış olduğumuz örnekler göstermektedir ki, İstanbul basını, mütareke döneminin başından itibaren Yunan taleplerinin ve işgallerinin hukuksuzluğuna karşı millî hakları yayımlar yoluyla bütün dünyaya duyurmaya çalışmıştır. Bilindiği üzere Anadolu basınının bizatihi varlık sebebi, daha önce defaatle belirttiğimiz gibi, çıkarıldıkları bölgelerin Türklüğünü ispat ve millî hakları müdafaa etmektir. Dolayısıyla Yunanistan'ın, büyük güçlerin –özellikle İngiltere'nin- maşası olarak Anadolu'daki varlığının hukuksuzluğuna işaret eden yayımlar bütün Millî Mücadele boyunca sürmüştür. Ayrıca Türk ve Yunan orduları arasındaki askerî çatışmalar da basın tarafından yakından takip edilmiştir.

Türk basınının Yunanistan'la ilgili yayımları, millî hakların savunulması bakımından milletin sesinin dünyaya duyurulmasına, işgallere karşı birlik ve beraberliğe katkı sunmak bakımından canlı ve aktif bir kamuoyu oluşmasına imkân vermiştir. Yunanistan'daki iç siyasî gelişmelerle ilgili aktarılan haberler ise hem kamuoyu hem de Millî Mücadele liderliği için gazetelerin açık istihbarat kaynağı olma özelliğini bir kere daha göstermiştir. Yunanistan'ın iç siyaseti, toplumsal ve ekonomik yapısı ile yaşanan iç gelişmelerin Anadolu'daki askerî kapasiteye etkileri, bu devletle ilgili yayınlarda üzerinde en çok durulan haber kategorileri olmuştur. 1920 yılından itibaren Venizelos'a karşı eski Kral Konstantin taraftarlarınca başlatılan muhalefet, aynı yılın sonunda Yunanistan'da iktidar değişimine yol açmıştır. Kral Konstantin'in tahta dönmesi ile sonuçlanan süreç, hem Yunan ordusu içinde siyasî kamplaşmalara hem de Yunanistan'ın itibar kaybetmesine sebep olmuştur. Bu bakımdan Yunan iç siyasetinde yaşanan gelişmeler günü gününe ve detaylı olarak Türk basınında yer almıştır. Ancak konu bütünlüğünü sağlamak için bu gelişmelerle ilgili detaylara ilerde temas edilecek ve yeri geldikçe örnekler verilecektir.

2.3. İzmir'in İşgalinden Sonra Türk Kamuoyunda Yaşanan Manda Tartışmaları

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Türk kamuoyunda, devletin bütünlüğüne ve geleceğine ilişkin büyük bir endişe ortaya çıkmıştır.⁵⁷⁴ İstanbul hükümetinin İtilâf Devletleriyle iyi

⁵⁷⁴ Mütarekenin hemen ardından Musul, İskenderun ve Çanakkale'de yaşanan işgaller, Türklerin İstanbul ve Boğazlardan çıkarılacağına, İzmir çevresinin Yunanlılara verileceğine ve Doğu vilâyetlerinde bir Ermeni devleti kurulacağına dair Avrupa kamuoyundan gelen haberler, bu endişeleri beslemektedir. Erol, a.g.e., s. 33-34.

geçinme düşüncesinden kaynaklanan pasif tavrı, bu endişeyi daha da büyütmüş, halkın ve bir kısım aydınların farklı kurtuluş çareleri aramalarına yol açmıştır. İşgal edilen yahut işgal edilme riski altında olan yerlerde halk, bölgesel kurtuluş için müdafaa-i hukuk cemiyetleri etrafında örgütlenirken, İstanbul'daki bazı devlet adamları, aydınlar ve gazeteciler ise büyük ve tarafsız bir devletin desteğini sağlamak suretiyle Osmanlı'nın kurtulabileceği fikrini işlemeye başlamışlardır. Mustafa Kemal, Büyük Nutuk'ta bu yaklaşımların İngiliz himayesi, Amerikan mandası⁵⁷⁵ ve bölgesel kurtuluş arayışlarına yol açtığını ifade etmiştir.⁵⁷⁶

Mütareke döneminin ilk yılındaki dış politika eğilimlerini yansıtan bu kurtuluş önerileri, devletin karşı karşıya bulunduğu tehlikeli süreçte, iç politikada yaşanan İttihatçı-İtilâfçı çatışmasının doğal bir sonucu olarak görülebilir.⁵⁷⁷ Bilindiği üzere Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda İttihatçılar, iktidarı bırakmak zorunda kalmışlardır. Bütün siyasî argümanlarını İttihatçı karşıtlığı üzerine inşa etmiş olan Padişah Vahdettin ve Damat Ferit Paşa ile onların destekçisi durumundaki Hürriyet ve İtilâf Fırkası çevresi, başlangıçta İtilâf Devletlerine güçlük çıkarılmaması hâlinde kurtuluşun mümkün olduğuna inanmışlardır.

Paris Barış Konferansı'nda, Milletler Cemiyeti ve buna bağlı olarak manda rejimleri kurulmasıyla ilgili alınan kararlar,⁵⁷⁸ Türk kamuoyundaki büyük bir devletin himayesini temin etme düşüncesini besleyen en önemli dış unsur olmuştur. 30 Ocak 1919 tarihinde Paris'te, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılacak topraklarda bir manda düzeni kurulması kararlaştırılmıştır.⁵⁷⁹ Bu gelişme, İzmir'in işgaliyle ortaya çıkan sıkışık durumla birleşerek manda tartışmalarını başlatmıştır.

Biz burada, mütareke döneminde görülen manda tartışmalarını bütün boyutlarıyla ortaya koymayacağız. Sadece incelediğimiz gazetelerin konuyla ilgili yaklaşımlarına genel hatlarıyla değinmekle yetineceğiz. Kısaca özetlemek gerekirse manda ve himaye tartışmaları, 1919 yılının yaz ayları boyunca ağırlıklı olarak İstanbul'da yaşanmıştır. Tartışma, 1919 yılının sonlarına doğru, Amerika'nın Türkiye üzerinde mandaterlik kabul etmeyeceğinin anlaşılmasından sonra çok büyük oranda sönmüştür. İstanbul'da yayımlanan *Alemdâr* ve *Peyâm-Sabah* gazetelerinde, tonları farklı

⁵⁷⁵ Himaye, uluslararası hukukta oldukça eski bir kavram olarak, “Bir devletin, yabancı bir ülkede bulunan vatandaşlarının hak ve menfaatlerini karşılıklı anlaşmayla, anlaşma yoksa devletler hukukunun kural ve teamüllerine uygun olarak, elçileri ve konsolosları vasıtasıyla yerel makamlar nezdinde girişimde bulunarak koruması hak ve görevi” şeklinde tanımlanabilir. Manda ise Paris Barış Konferansı'nda gündeme gelmiş bir kavramdır ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmuş, ancak henüz kendini idare etmekten aciz devletlerin, Milletler Cemiyeti adına vekil tayin edilmiş bir büyük devletin sorumluluğuna verilmesi demektir. Manda rejimi, ülkelerin coğrafî ve ekonomik durumlarına, halkın gelişmişlik derecesine göre üç kategoride sınıflandırılmıştır ki, Osmanlı Devleti'nden ayrılacak olan devletler, A sınıfı mandalar olacaktı. Bkz: Kadir Kasalak, **Millî Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s. 12-13.

⁵⁷⁶ **Nutuk-I**, s. 16.

⁵⁷⁷ Tunç, a.g.t., s. 209 vd. Refik Halit Karay, bu İttihatçı-İtilâfçı çatışmasını hatıralarında şu cümlelerle ifade etmiştir: “Her işte ve her hâdise karşısında Hürriyet ve İtilâfçılar yalnız İttihat ve Terakkicileri düşünürler: Mademki onlar senelerce hükümeti ellerinde tutmuşlardı, artık sıra bizimdi: Şimdi senelerce de biz hükümler olacağız.” Bkz: Refik Hâlit Karay, **Minelbab İlelmihrab**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 99.

⁵⁷⁸ MacMillan, a.g.e., s. 107 ve 360 vd.

⁵⁷⁹ Erol, a.g.e., s. 5, 14.

olmakla birlikte bir İngiliz taraftarlığı görülmektedir.⁵⁸⁰ Amerikan mandasını savunan en önemli yayın organı ise *Vakit*'tir. Bu gazetelerde başlangıçta İngiltere ve Amerika'ya karşı yakın bir politika izlenmesi gerektiği yönünde telkinler yapılmış, ilerleyen dönemde “*müzaheret*” ve “*himaye*” gibi kavramlar çerçevesinde, siyasî bağımsızlığa zarar vermeyecek her türlü yardımın bu devletlerden alınması gerektiği yüksek sesle ifade edilmiştir.

Büyük bir devletin himayesine sığınma fikrine karşı İstanbul basınının önemli bir bölümü ile Anadolu basınının hemen tamamı, bağımsızlıktan yana tavır koymuştur. İşgallere karşı zaten bağımsızlıklarını korumak üzere harekete geçmiş olan müdafaa-i hukuk cemiyetleri ve onlarla dirsek temasında olan taşra basını, Sivas Kongresi'nde yapılan tartışmadan sonra manda meselesine tamamen karşı bulunmuşlardır.⁵⁸¹

Büyük bir devletin yardımını isteyen basın mensuplarının fikir cephesinde mücadele yürüttüklerini, sadece gazeteci sıfatıyla düşüncelerini ifade ettiklerini söylemek mümkün değildir. Büyük ve tarafsız bir devlet olarak Osmanlı'ya çıkarsız bir biçimde yardım edeceği düşüncesiyle Amerika'ya meyyal olan gazeteciler, 1918 yılının sonlarına doğru Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni kurmuşlardır. İstanbul basınının farklı eğilimlere sahip önde gelen isimlerinden Ahmet Emin, Yunus Nadi, Ali Kemal, Velid Ebüzziya, Celal Nuri, Necmettin Sadık ve Refik Hâlid Beylerin katılımıyla kurulan cemiyetin öncülüğünü Halide Edip Hanım yapmıştır.⁵⁸² Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kurucusu ve üyesi olan kişilerin, dönemin farklı siyasî ve ideolojik eğilimlere sahip gazetelerinde çalışan öncü gazeteciler olması, Türk basınının Amerika'ya ve Başkan Wilson'a karşı duyduğu yakınlığın en açık göstergesidir.

Vakit gazetesinin aynen neşrettiği cemiyet beyannamesi, esasen bu gazetenin başyazarı olan Ahmet Emin'in fikirlerinin bir özeti mahiyetindedir. Beynamede güçlü bir hükümet kurulmasına, Osmanlı vatandaşlığı etrafında muhtelif unsurların eşit olacağı anayasal bir sisteme geçilmesine, dışarıda aleyhte oluşan olumsuz fikirlerin değiştirilmesi için teşebbüste bulunulmasına ve en önemlisi 15 ilâ 25 yıl boyunca Amerikalı uzmanların Osmanlı devlet teşkilatı içinde, icracı memur olarak istihdam edilmesine değinilmiştir. Eğitimden savunmaya, maliyeden yerel yönetimlere kadar bu memurların nasıl çalışacakları hakkında maddeler hâlinde açıklamalar yapılmıştır.⁵⁸³

⁵⁸⁰ İstanbul basını içinde İngiliz mandasına taraftar olan en önemli yayın organlarından biri de, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin kurucularından olan Molla Sait'in *Türkçe İstanbul* gazetesidir. Bkz: Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, C. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, s.63.

⁵⁸¹ Sivas Kongresi'nde yaşanan manda tartışmaları için bkz: **Nutuk-I**, s. 116-154; Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-I**, s. 124-135; Goloğlu, **Sivas Kongresi**, s. 97-109.

⁵⁸² Erol, a.g.e., s. 35-36. Mütarekenin ilerleyen aylarında Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nda ve Damat Ferit hükümetlerinde etkin görevler üstlenen Ali Kemal, Refik Hâlid gibi isimlerin başlangıçta Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin içinde yer almış olmaları, ortaya atılan fikirlerin sağlam bir zemine dayanmadığının, adı geçen isimlerin köklü bir çözüm teklifine sahip olmadıklarının en açık göstergelerinden biridir. Ayrıca bu durum, çok kısa bir süre sonra işlevsiz hâle gelecek olan Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin de ne denli temelsiz olduğunun bir delilidir.

⁵⁸³ “Wilson Prensipleri Cemiyeti”, **Vakit**, (06.12.1918), s. 1.

Diğer taraftan İstanbul'da siyasi çevrelerin desteğini alan daha etkin bir grup, devletin kurtuluşu için kayıtsız şartsız İngilizlerle birlikte hareket edilmesini ve hatta İngiliz himayesine girilmesini en makul kurtuluş reçetesi olarak görmüştür.⁵⁸⁴ Bu düşünce iklimi içinde 20 Mayıs 1919 tarihinde, Sultan Vahdettin'in arzusu ve onayı, başta Sadrazam Damat Ferit Paşa olmak üzere bazı hükümet mensuplarının katılımı ile İngiliz Muhipleri Cemiyeti kurulmuştur.⁵⁸⁵ *Alemdâr* gazetesinden Refi Cevat ve *Türkçe İstanbul* gazetesinden Molla Sait, bu cemiyetin etkin birer üyesi durumundadırlar. Aynı şekilde bu cemiyete de üye olan Ali Kemal, 1919 yılında Damat Ferit Paşa hükümetinin dâhiliye nazırlığını yapmıştır. Bu dönemde ordu müfettişliği görevi ile Samsun'a gönderilen Mustafa Kemal Paşa'nın, İngilizlerin isteğiyle İstanbul'a çağırılması sürecinde Ali Kemal aktif rol oynamış, daha sonra bu konu sebebiyle istifa etmiştir.⁵⁸⁶

Türk kamuoyunda, büyük bir devletin "müzaheretini" sağlamak fikri, Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra ortaya atılmıştır. Bununla birlikte manda konusunda esas tartışmalar, İzmir'in işgalinden sonra, 1919 yılının yaz ayları boyunca yaşanmıştır. Bilhassa işgali takip eden günlerde manda meselesiyle ilgili haberlerin arttığı görülmektedir. 21 Mayıs 1919 tarihinde Lloyd George, Amerika'nın Anadolu üzerinde mandater olmasını istemiştir.⁵⁸⁷ 24 Mayıs 1919 tarihli *Akşam* gazetesi, Fransızca gazetelere dayandırdığı haberinde, İtilâf Devletlerinin talebi üzerine İstanbul, Ermenistan ve Anadolu'nun, Amerika'nın mandası altına verileceğini iddia etmiştir.⁵⁸⁸ Bu haberden iki gün sonra, 26 Mayıs 1919 tarihinde yapılan Saltanat Şurası'nda ise, devletin kurtuluşu için İstiklâl gazetesi başyazarı Rauf Ahmet Bey Amerikan himayesine, Hürriyet ve İtilâf Fırkası Başkanı Sadık Bey -yazılı beyanatında- İngiliz himayesine girilmesini teklif etmişlerdir.⁵⁸⁹

Alemdâr gazetesi teyit edilemediği için ihtiyatla karşılanması lazım geldiğini belirterek *Monitor Oriental* gazetesine dayandırdığı bir haberde, Dörtler Meclisi'nin, İstanbul başkent kalmak üzere Türkiye'nin Fransız mandasına verilmesini kararlaştırdığını iddia etmiştir.⁵⁹⁰ İlerleyen

⁵⁸⁴ Karay, a.g.e., s. 63; Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 56; Akşin, *İstanbul Hükümetleri-I*, s. 23-31 ve 141-143.

⁵⁸⁵ Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 55 vd; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya-I*, s. 146. Ayrıca bkz: *Nutuk-I*, s. 10. *Alemdâr* gazetesi, duyduğu memnuniyeti vurgulayarak ve yetkililere teşekkür ederek cemiyetin kuruluşunu şu cümlelerle okurlarına duyurmuştur: "Cemiyet, memleketin en yüksek simalarının dahi tasvibiyle vücuda gelmiş olup ahalimizin şimdikiye kadar izhar edemedikleri bi-pâyân İngiliz muhabbetinin tezahürüne hizmet edecektir. Cemiyetin başka bir gayesi olmayıp vatanını, istikbalini düşünen her fert azası olur." Bkz: "İngiliz Muhipleri Cemiyeti", *Alemdâr*, (21.05.1919), s. 2.

⁵⁸⁶ *HTVD*, Yıl 1, S. 2, Aralık 1952, Vesika No: 27; *HTVD*, Yıl 2, S. 6, Aralık 1953, Vesika No: 114; Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-I*, s. 87-89.

⁵⁸⁷ Erol, a.g.e., s. 14 ve 18.

⁵⁸⁸ "Amerika Türkiye Mukadderâtı", *Akşam*, (24.05.1919), s. 1.

⁵⁸⁹ Gökbilgin, a.g.e., s. 111-113; Refi Cevat, *Alemdâr*, (28.05.1919), s. 1.

⁵⁹⁰ "Fransız Mandası", *Alemdâr*, (06.06.1919), s. 2.

günlerde gelen haberler, İtilâf Devletlerinin Türkiye’de bir manda rejimi kurulup kurulmamasıyla ilgili verilecek karar için, Amerika’nın cevabını beklediklerini göstermiştir.⁵⁹¹

Türk basınında, mütareke döneminin başından itibaren manda ve himaye konusundaki tartışmalarda öne sürülen argümanlar, İstanbul’un iki büyük gazetesinde, *Alemdâr* ve *Vakit* gazetelerinde en tipik örnekleriyle karşımıza çıkmaktadır. *Alemdâr* gazetesi, koyu bir İngiliz taraftarlığı sergilerken, *Vakit* gazetesi, özellikle Ahmet Emin Bey’in şahsında, bir Amerikan “müzaheret” istemektedir. Konuyla ilgili ilk detaylı değerlendirmelerden birini Ahmet Emin, 1 Aralık 1918 tarihli “*İstikbâl Düşünceleri*” isimli yazı dizisinde ele almıştır. Tavsiyelerini maddeler hâlinde sıralayan yazara göre himaye, vesayet yahut murakabe şeklindeki hiçbir yabancı müdahalesini kabul etmemeli, milletin ihtiyaçlarına göre gelişimini sağlayacak yabancı sermayeyi siyasî değil, iktisadî bir esas ile almalıdır. Osmanlı nüfusu arasında var olan zıtlık, esaslı ıslahatlar yaparak bertaraf edilmelidir. Islahat vaatlerine inanmayan Avrupa ve Amerika’ya emniyet verilmeli, ülkede yaşayan farklı unsurların âkil kişilerine itimat telkin etmelidir. Ayrıca memleketi, büyük devletlerin arasında bir rekabet mevzuu olmaktan çıkarmak gerekmektedir. Bu konuların hâlinde ne kadar ciddi ve iyi niyet sahibi olduğunu göstermek için yabancı mütehasıslar talep edilmesi konusunda ısrar eden Ahmet Emin, bunun yapılmaması durumunda İttihat ve Terakkî döneminde görülen dış politika hezimetlerinden birinin daha yaşanacağı görüşündedir.⁵⁹²

Yazılarında bu fikirlerini ısrarla müdafaa eden Ahmet Emin, Amerikalıların hem kendi ülkelerinde hem de Panama ve Filipinler’de yaptıklarıyla bu konuda başarılı olduklarını ispat ettikleri fikrindedir. Ayrıca Amerika’nın uzak olması, Türkiye üzerinde siyasî emeller beslemesinin önünde engeldir. Üstelik bu devlet, kendini yüksek medenî fikirlerin savunucusu sıfatıyla bağlamış ve bu sebeple dünya üzerinde maddî ve manevî bir nüfuz kazanmıştır. Dahası, İngiltere ve Fransa’da, Osmanlı’nın idarî yapısının düzeltilmesi için dış yardıma muhtaç olduğu ve bunun temini için de en uygun devletin Amerika olacağı yönünde görüşler mevcuttur. Amerika, sahip olduğu liberal usûller sayesinde Avrupalı devletlerle iktisadî bir çıkar çatışması yaşamayacaktır. Amerikalı mütehasısların Osmanlı Devleti tarafından istihdam edilmesi, idarî işleyişin iç yüzünü görmelerini sağlayacak, kendi

⁵⁹¹ “Anadolu Meselesinin Hâlli Tehir Edildi”, **Vakit**, (14.07.1919), s. 1; “Mukadderâtımız Hakkında-Paris’te Amerika’nın Cevabına İntizâr Ediliyor”, **Vakit**, (22.07.1919), s. 1; “Lloyd George’un Beyânâtı”, **Alemdâr**, (24.08.1919), s. 1. İlerleyen aylarda, Türk barışının gecikmesinin sebebi olarak da aynı gerekçe ileri sürülecektir. Bkz: “İngiltere’nin Manda Meselesinde Nokta-i Nazarı”, **Sebilürreşâd**, (30.10.1919), C. 18, S. 446. s. 48.

⁵⁹² “Devletin hukuk-ı istiklâline katiyen halel vermemek ve bir ecnebi devletin himaye ve murakabesi şeklini tazammun etmemek şartıyla memleketimize ecnebi heyet-i ıslahiyeler davet edilmesini yegâne muvafık esas olarak kabul edecek olursak, bu mütehasısların hangi millete mensup olması meselesi meydana çıkar. İlk hatıra gelen şey, mütehasısların kimini Amerika’dan, kimini İngiltere’den, kimini Fransa’dan, kimini İtalya’dan celp etmektir. Fakat böyle yapacak olursak hem gayr-i mütecanis bir mesai heyeti vücuda getirmiş, hem de muhtelif memleketlerden gelen zevat arasındaki tabii rekabetlerden memleketin mutazarrır olmasına ve burada iş görmek değil, nüfuz-ı siyasî elde etmek nokta-i nazarı takip edilmesine meydan bırakmış oluruz. Bir tek devlet intihabına gelince lisan-ı medenîleri burada taammüm etmiş bulunan Fransızlar, dünyanın her tarafında mükemmel idarî tecrübeler toplamış olan İngilizler hatıra gelebilir. Hâlbuki Avrupa devletleri arasında aynı tarzda menfaatler bulunduğu için devletlerden hiçbiri diğer bir devletin bizimle yalnız başına meşgul olmasına meydan bırakmaz. Bu takdirde bizim için en muvafık tedbir, Amerika’dan muavenet istemekten ve bu muavenet talebini hüsn-i telâkki ve kabul etmesi için Amerika nezdinde teşebbüs icra etmelerini diğer devletlerden iltimas etmekten ibarettir.” Ahmet Emin, “İstikbâl Düşünceleri-2”, **Vakit**, (01.12.1918), s. 1.

ülkelerinde kurdukları vatandaşlık bağlarının burada temini için uygun bir zemin hazırlayacaktır. Ahmet Emin, bütün bu gerekçeleri sıraladıktan sonra şöyle demektedir:

*İşte bu esbâbın tesiriyle, Amerika'dan mütehasıs celbini, memleket için en muvafık, hatta ahvâl-i hazıra tahtında yegâne muvafık tarz-ı tesviye addediyoruz. Eğer bu nokta-i nazarı sulh müzakerâtı başlamadan Amerika'ya ve diğer İtilâf Devletlerine kabul ettirmeye muvaffak olursak hakk-ı istiklâlimizi ve izzet-i nefis ve haysiyetimizi tecavüzlerden korumuş, aynı zamanda istikbâlimiz için kuvvetli ve fâideli bir muavenet temin etmiş oluruz.*⁵⁹³

Ahmet Emin Bey'in bu fikirlerine karşı Refi Cevat, *Alemdâr* gazetesindeki yazılarında, Türkiye için tek kurtuluş yolunu, İngiltere ile dostluk kurulmasına bağlamaktadır. Refi Cevat'a göre Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere'ye meylettği zaman daima kazanmış, bu devletten uzaklaştıkça siyasette hep kaybetmiştir.⁵⁹⁴ Yazılarında İtilâf Devletlerine karşı Türk milletinin duyduğu dostluk hislerini sık sık vurgulayan Refi Cevat, İngilizlerin arı gibi olduğunu, bir çiçeğin üstüne konduğunda onun balını aldığını, ancak ne kokusuna ne de şekline bir zarar verdiğini iddia etmektedir.⁵⁹⁵

Yukarıda belirtildiği üzere İzmir'in işgalinden sonra, hem İtilâf Devletlerinin kendi arasında, hem de Türk kamuoyunda, Türkiye'de bir Amerikan mandası kurulup kurulmayacağına dair bir bekleyiş başlamıştır. 1919 yılının yaz ayları boyunca, muhtelif kaynaklardan gelen haberler, Türkiye'yle yapılacak olan barış antlaşmasının mahiyetinin, Amerika'nın tavrına göre şekilleneceğini göstermiştir.⁵⁹⁶ Bu zamana kadar İngiliz dostluğuna vurgu yapan *Alemdâr*, Amerikan mandasına karşı çıkan çizgisini daha belirgin hâle getirirken, İngiltere yanlısı olduğunu ise açık biçimde beyan etmeye başlamıştır. Refi Cevat'ın, İzmir'in işgalinden birkaç gün sonra "*Kimi İstiyoruz*" başlığıyla yayımlanan yazısı, bunun ilk örneklerindedir.

Söz konusu yazısında Refi Cevat, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti umûmî kâtipliğinin başını çektiği bir heyetin, Amerika'nın siyasî temsilcisine muhtıra verdiğini yazmıştır. Muhtırada, İzmir'in, mevcut uluslararası hukuka aykırı olarak Yunanistan tarafından işgal edildiği vurgulandıktan sonra, şayet hükümetinin liyakatsizliği sebebiyle Osmanlı Devleti'ne bir yardım yapılması konusunda kesin karara varılmışsa, bu işin tarafsız bir hükümet olarak Amerika'ya verilmesi istenmiştir. Refi Cevat, bu muhtıra vesilesiyle, bir büyük devletin yardımının alınmasıyla

⁵⁹³ Ahmet Emin, "İstikbâl Düşünceleri-2", *Vakit*, (01.12.1918), s. 1.

⁵⁹⁴ Refi Cevat, "Siyasîyatta Hangi yol?", *Alemdâr*, (06.01.1919), s. 1.

⁵⁹⁵ Refi Cevat, "Altı Suâl Münasebetiyle" *Alemdâr*, (17.03.1919), s. 1; Refi Cevat, "Eski Dostluk", *Alemdâr*, (20.04.1919), s. 1. Refi Cevat, aynı benzetmeyi bir başka yazısında da yapmış ve şunları yazmıştır: "*İngilizler, arıya benzerler. Kondukları çiçeğin balını alırlar. Fakat çiçeğin ne taravetine ne de kokusuna bir zarar gelir. O kadar ihâtalı bir nazarla hareket ederler ki belki o çiçeğin daha ziyade güzelleşmesi kuvvetleşmesi için, onu ihtimam ile her türlü şedâid-i havâiyeden hüsn-i muhafaza eder. Bu suretle hem kendilerinin, hem de muhafaza ettikleri çiçeğin hesabına çalışmış olurlar. [...] İngilizlerin tarih-i askerî ve siyasîsi tetkik edilecek olursa görülür ki son dereceye kadar mecbur olmadıkça harbe girmez. Daima gireceği muhiti idarî, içtimâî, iktisâdî ve bilhassa ticarî bir surette ihzâr eder. Ondan sonra adl ile halkı memnun ederek bir hulûl-i sâkinâne yapar. İngiltere'nin birçok müstemlekâtı vardır. Bu müstemlekâtı hiçbir zaman kuvvet ile cebr ile zor ile tutmak kabil değildir. Bu kadar arazi-i vâsiyayı, İngiltere hükümetine rapteden kuvvet sırf mânevîdir: adalet. [...] İşte, İngiltere'nin bir yerde tesis ettiği idareden adem-i hoşnudî izhâr edilmemesi bundan dolaydır.*" Refi Cevat, "Almanlar-İngilizler", *Alemdâr*, (18.05.1919), s. 1.

⁵⁹⁶ "Mukadderâtımız Hakkında", *Vakit*, (22.07.1919), s. 1.

ilgili olarak kendi fikirlerini ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti'ni, uzun zamandır yatalak olan ve ehliyetsiz doktorlar tarafından tedavi edilmeye çalışılan bir hastaya benzeten yazar, daha önce dolaylı olarak ifade ettiklerini, bu yazıda açıkça belirterek şunları kaydetmiştir:

Ben diyorum ki, bile bile gözlerimiz açık olduğu hâlde her gün bir uzvumuz koparılacağına hazakatine, tedavi eylediği hastalarla emniyet kesbettiğimiz bir doktora kendimizi teslim edelim. Heyet-i mecmuamızla bizi tedavi edecek, istikbal için sıhhatimizi koruyacak bir usûl ile yaşamaya çalışalım. Bizi yaşatacak olan bu âmile dört elle sarılmaya mecburuz. Bu âmili tetkik ediyoruz. Anglosakson ırkı bize karşı daima hayırhah olagelmiştir. Pek acı bir geçit üzerindeyiz. [...] Bizim yaşamamızda menfaattar olan (çünkü siyasette biraz, biraz değil hatta en fazla âmil olan menfaattir) hangi kuvvet ise onunla beraber yürümek, hatta birlikte teneffüs etmek mecburiyetindeyiz.⁵⁹⁷

Refi Cevat, aynı minval üzere kaleme aldığı İngiltere yanlısı yazılarını ilerleyen günlerde devam ettirmiştir. 20 Mayıs 1919 tarihli yazısında İngiltere'ye övgüler düzen⁵⁹⁸ yazar, ertesi günkü yazısında açıkça “İngilizleri İstiyoruz” demiştir.⁵⁹⁹ Aynı gün *Alemdâr*, kendi yazıhanesinde, İngiliz himayesi talep eden bir muhtırayı halkın imzasına açmıştır.

Söz konusu muhtırada, niçin İngiliz mandası istendiği açıklanmaktadır. Buna göre öncelikle, mütarekenin imzasından sonra başlayan ve en son İzmir'i içine alan işgallerle, ülke parçalanma riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Ülke bütünlüğünü korumak için büyük bir devletin “*muavenet*”ine ihtiyaç vardır.⁶⁰⁰ *Alemdâr*'a göre bu büyük devlet İngiltere olmalıdır. Çünkü İngilizler, âdil olmalarıyla meşhurdurlar, ayrıca Türkiye'yi yakından tanımaktadırlar. Başka bir devletin Türkiye'yi tanımak için kaybedeceği zaman içinde beklenmedik derecede tehlikeli olaylar yaşanabilir.⁶⁰¹

Bunlara ek olarak, Türkiye'de niçin İngiliz mandası kurulması gerektiğine dair Refi Cevat'ın ortaya attığı önemli gerekçelerden biri de İttihatçılığın canlanma riskidir. Cevat, Türkiye'de Amerika

⁵⁹⁷ Refi Cevat, “Kimi İstiyoruz?”, *Alemdâr*, (19.05.1919), s. 1.

⁵⁹⁸ “Hindistan'da bir âdet varmış. Her türlü haksızlığa maruz kalmış bir Hintli sokağa çıkarak tesadüf ettiği bir İngiliz'e karşı kolunu kaldırıp: Hak isterim! diye bağırarak olursa o İngiliz'in derhal, arabada ise arabasını, hayvanda ise atını durdurarak Hintli'nin şikâyetini dinlemesi ve o meseleyi o anda hâlleyemesi, değilse not alarak ilk vasıta ile merciini ifâ-yı vazifeye davet eylemesi bir mecburiyet-i katiye imiş. Şu ufak misal İngiltere'nin himaye eylediği memleketlerde ahaliye karşı kendini nasıl sevdirdiğini ispat eder.” Refi Cevat, *Alemdâr*, (20.05.1919), s. 1.

⁵⁹⁹ “Bize insan olmamız itibarıyla muavenete mecbur olan İngiltere'ye elimizi uzatıyoruz. [...] Bütün Osmanlılar, hâkimiyet-i Osmâniye'nin bekasını, mevcûdiyet-i umûmiyenin muhafazasını temin edecek kuvveti İngilizler olmak üzere kabul ediyorlar. [...] Tekrar ediyorum, İngiltere ile yürümek mecburiyetindeyiz. Şimdiye kadar birçok siyasî badirelerden bizi kurtaran İngiltere bu son badireden de bizi elimizden tutmak suretiyle kurtaracaktır. İngiltere buna mecburdur. Çünkü kendisi ufak devletlerin hâmisi olmak üzere kendisini tanıtmıştır. Biz de öyle tanıyoruz. Artık kendi kendimizi aldatmayalım. Her şeyin vakti geçmiştir.” Refi Cevat, “İngilizleri İstiyoruz”, *Alemdâr*, (21.05.1919), s. 1. Refi Cevat'ın aynı konuda kaleme aldığı diğer bazı makaleler için bkz: Refi Cevat, “Biraz Nur, Biraz Hayat”, *Alemdâr*, (22.05.1919), s. 1; Refi Cevat, “Bugünkü Vaziyet Karşısında”, *Alemdâr*, (23.05.1919), s. 1; Refi Cevat, “İki Büyük Söz”, *Alemdâr*, (16.06.1919), s. 1; Refi Cevat, “İngiltere! Seni Unutmadık”, *Alemdâr*, (07.07.1919), s. 1.

⁶⁰⁰ Aynı gerekçe, Amerikan mandası taraftarlarınca da öne sürülmektedir.

⁶⁰¹ “Muhafaza-i Mevcûdiyet İçin”, *Alemdâr*, (21.05.1919), s. 1.

propagandası yapanların İttihatçılar olduğunu,⁶⁰² bir Amerikan mandası kurulması hâlinde İttihatçıların tekrar Bâbîâlî'ye yerleşeceklerini iddia etmektedir.⁶⁰³

İleri sürülen önemli argümanlardan bir diğeri, İngiliz mandasının, Türkiye'nin bütün İslâm dünyasıyla bütünleşmesine katkı sağlayacağı düşüncesidir. Refi Cevat'a göre “*hayat-ı İslâm için en ibtidâî bir şart temas-ı dâimîyi temin*” etmektir. Bunu sağlayacak olansa İngiltere'dir:

İstanbul'dan Hindistan'a kadar ve Mısır'dan Fas'a kadar münteşir olan âlem-i İslâm'ın en can alacak noktalarını araştırmak ve bulmak kolaydır. Hindistan yollarına hâkim olan hâlâ İngiltere olduğu gibi âlem-i İslâm için İstanbul'dan sonra ikinci ve Arap âlemi için birinci bir mevki-i istinad bulunan Mısır'da İngiltere hâkimdir. İstanbul ve Kahire, bu iki merkez-i İslâm birbirine ne kadar samimi bir surette merbut olursa âlem-i İslâm o derece mazhar-ı tesânüd olabilecektir. İngiltere devlet-i fehîmesi bugün öyle bir vaziyet-i mühimme almıştır ki makam-ı hilâfet de dâhil olduğu hâlde âlem-i İslâm'ın kalp ve ruhunu bir noktaya toplayacak kudret-i maddiyeyi ve meziyet-i medeniyeyi haizdir. Türkiye bu kudret-i maddiyeyi kuvve-i mânevîyesiyle takviye edebilecek bir mevkedir.⁶⁰⁴

26 Mayıs 1919 tarihinde yapılan Saltanat Şûrası'na katılan Refi Cevat, toplantıda ele alınan konuları irdelediği yazısında, manda meselesini Hürriyet ve İtilâf Fırkası Reisi Sadık Bey'in etraflıca izah ettiğini belirtmiştir. Refi Cevat da diğer manda taraftarları gibi istediklerinin bir “*muhâdenet*”, “*müzâheret*” ve “*muâvenet*” olduğunu, bunun siyasî bağımsızlığa zarar vermeyeceğini vurgulama ihtiyacı hissetmektedir. Yazar, o günün şartlarında alınabilecek en doğru tedbirin bu olduğunu söyledikten sonra manda meselesindeki hassasiyetini şu şekilde izah etmiştir:

Ortada bir himaye kelimesi veya fikri mevzu-ı bahis olamaz. İstenen, arzu edilen bir muhâdenet ve refakat-i idariyedir. Ve bu bittabi böyle körü körüne kabul edilmez. Bunun birçok kuyûdu vardır. [...] Gazetemizde bir himayeden bahsetmedik, fakat tekrar edelim: Kuvvetli bir devletin muhâdenet-i idariyesini ihmal ve imhâl etmemeliyiz. Bir devletle iyi geçinmek lâzımdır demek de cinayet mi?⁶⁰⁵

Alemdâr'ın bunları yazdığı günlerde, *Vakit* gazetesi tersi yönde bir eğilim göstermektedir. 4 Temmuz 1919 tarihli sayısında *Vakit*, Wilson'un, Türkiye'de bir vekâleti kabul edip etmemek

⁶⁰² “[...] Amerika harbe insanî bir maksatla girmişti. Amerika, Avrupa'daki siyasî cereyanlara o kadar alâkadar değildi. Daha doğrusu onu bu harbe sokan âmil İngiltere'nin büyük kafalı diplomatları idi. Amerika kendi hâline bırakılması kat'iyen caiz görülmeyen Türkiye mandaterliğini deruhte ettiği takdirde memlekette el'an mevcut olan ve türlü türlü kisveler altında icrâ-yı faaliyet eden İttihat ve Terakkî'nin bu sefer yeni bir hüviyet ile yaşamasına ehemmiyet vermeyecektir. Bu ise ölümlerin en feciidir.” Refi Cevat, “Amerika Mandater Olacaksa”, *Alemdâr*, (18.08.1919), s. 1. Ayrıca bkz: Refi Cevat, “Daha Ne Bekliyoruz”, *Alemdâr*, (01.12.1919), s. 1.

⁶⁰³ “[...] Amerika harbe insanî bir maksatla girmişti. Amerika, Avrupa'daki siyasî cereyanlara o kadar alâkadar değildi. Daha doğrusu onu bu harbe sokan âmil İngiltere'nin büyük kafalı diplomatları idi. Amerika kendi hâline bırakılması kat'iyen caiz görülmeyen Türkiye mandaterliğini deruhte ettiği takdirde memlekette el'an mevcut olan ve türlü türlü kisveler altında icrâ-yı faaliyet eden İttihat ve Terakkî'nin bu sefer yeni bir hüviyet ile yaşamasına ehemmiyet vermeyecektir. Bu ise ölümlerin en feciidir.” Refi Cevat, “Amerika Mandater Olacaksa”, *Alemdâr*, (18.08.1919), s. 1. Ayrıca bkz: Refi Cevat, “Amerika'nın Davetinden Ne Anladık”, *Alemdâr*, (04.08.1919), s. 1; Refi Cevat, “Amerika Değil İngiltere”, *Alemdâr*, (22.08.1919), s. 1.

⁶⁰⁴ Refi Cevat, “İngiltere, Biz ve Âlem-i İslâm”, *Alemdâr*, (14.07.1919), s. 1.

⁶⁰⁵ Refi Cevat, *Alemdâr*, (28.05.1919), s. 1. Yazarın bu yöndeki fikirlerini ifade ettiği diğer bazı örnekler için bkz: Refi Cevat, “Müzaheret Meselesi”, *Alemdâr*, (23.06.1919), s. 1; Refi Cevat, “Amerika mı? İngiltere mi?”, *Alemdâr*, (01.08.1919), s. 1. Aynı hassasiyeti Ahmet Emin Bey'de de görmek mümkündür: Ahmet Emin, “Vekâlet ve İstiklâl”, *Vakit*, (07.06.1919), s. 1.

konusunda Amerikan senatosunu bilgilendirmek üzere Paris'ten ayrıldığını haber vermiş⁶⁰⁶ ve ilerleyen günlerde konuyla ilgili Amerika'daki gelişmeleri okurlarına aktarmaya devam etmiştir.⁶⁰⁷

Vakit gazetesinin ve dolayısıyla Amerikan mandası taraftarlarının bu tartışmalardaki tavrını göstermesi bakımından Ahmet Emin'e ait bir köşe yazısı ile Halide Edip Hanım'a ait bir mektubu aktarmak oldukça açıklayıcı olacaktır. Ahmet Emin, Wilson'un Paris'ten Amerika'ya döndüğü günlerde kaleme aldığı bir köşe yazısında, Amerika'nın çok önemli bir kararın arifesinde olduğunu belirtmiştir. Buna göre Amerika, ya ortaya attığı insanî değerlerin hayat bulması için dünya siyasetinde daha aktif rol alacak yahut Monroe Doktrini çerçevesinde tekrar kendi iç işleriyle meşgul olacaktır. İşte bu noktada Ahmet Emin, Amerika'nın vereceği kararın, dünya siyasetine olduğu kadar Türkiye'nin geleceğine de etki edeceğini, bu sebeple bir emrivakiyle karşılaşmamak için Amerikalıların karar vermesini kolaylaştıracak biçimde hareket edilmesini tavsiye etmektedir.⁶⁰⁸

Halide Edip Hanım'ın Amerikan Tahkik Heyeti'ne (King-Crane Komisyonu) hitaben yazdığı ve *Vakit*'in aynen neşrettiği şu satırlar ise, Türk kamuoyunda Amerikan mandasına taraftar olanların bakış açısını açık biçimde ve tekraren ortaya koymaktadır:

Biz istikbâlde hâricin hiçbir surette ihlâl edemeyeceği ve her ferdin iştirak edeceği asrî bir millet istiklâli için bugün iki şeye muhtacız:

- 1-Türkiye'yi bir küll olarak muhafaza etmek,
- 2-Bütün anâsırını ahenk ve sükûn içinde tekâmülden meneden şerâiti kaldırmak.

Bunun ikisini de şarkta arazi ihtirası olmayan ve muayyen bir müddette asrî bir idare makinesi kurabilecek bir millet müzâheretinde buluyoruz. Yine tekrar ediyorum. Bir tek Türkiye ve bir tek müzâheret. Bundan başka her sûret-i hâl sun'îdir.⁶⁰⁹

⁶⁰⁶ “Murahaslarımız Paris'ten Müfârekât Etti”, *Vakit*, (04.07.1919), s. 1.

⁶⁰⁷ “Anadolu Meselesinin Hâlli Tehir Edildi”, *Vakit*, (14.07.1919), s. 1; “Amerika ve Sulh”, *Vakit*, (26.07.1919), s. 1; “Sulh Konferansında Manda Meselesi”, *Vakit*, (30.07.1919), s. 1; “Şark İşleri ve Amerika”, *Vakit*, (13.08.1919), s. 1.

⁶⁰⁸ Ahmet Emin, “Amerika Âyânında”, *Vakit*, (25.07.1919), s. 1.

⁶⁰⁹ [...] Türkiye hâricinde esasen teşekkül etmiş bulunan Yunanistan, Bulgaristan, Ermenistan vesâir yerlere, yalnız başına hâkim yaşamak isteyen ve bu milletlere mensup olan vatandaşlarımız çekilebilirler. Türkiye ekalliyetleri ekseriyetleri ile bir küldür. Orada her fert bilâ-tefrik-i cins ü mezhep yeni meşkûreli, yeni teşkilatlı, yeni idareli ve herkesin bilhassa halkın saadet ve intibâhını yaratacak bir idareye muhtaçtır. Türk, Ermeni, Rum, hepsi Türkiye toprakları üzerinde yeni ve asrî bir idarede yaşamaya muhtaçtır.

[...] Şark-ı karîbde imparatorluk iflâs etti. İmparatorluk nazariyesi kadar köhne olan şark-ı karibi parça parça müstemlekelere ayırmak nazariyesi de hakikat olamaz. Buna çalışmak beyhude bir cidal, daimî bir insan ziyândan başka bir şey olamaz.

Biz istiyoruz ki:

1-Türkiye toprakları üzerinde mütemâdî akan kan, fesat ve zulüm dursun.

2-Buna sebebiyet veren haricî büyük rekabetlerle küçük milletlerin emperyalizmi dursun.

3-Ekalliyetlerin ekseriyetlere hâkimiyetini tesis için büyük hükümetlerin arkasına saklanan küçük milletlerin Müslüman ekseriyetini imha siyaseti dursun.

4-Herhangi sebepten dolayı Müslüman ekseriyetin de Hristiyan ekalliyetlere karşı arada meydana çıkan imha veyahut zulüm siyaseti dursun.

Halide Edip'in bu hitabının hem Amerikan heyetini hem de Türk kamuoyunu bir Amerikan mandasına ikna etmeye mâtufluk olduğu açıktır. Benzer biçimde yine kamuoyunu ikna etmeye yönelik bir başka haber, aynı günlerde *Vakit* sütunlarına yansımıştır. Fransız *Tan* gazetesinden aktarılan bu habere göre Suriyeliler, kendilerini temsil eden eşrâf ve memurlar vasıtasıyla, Amerika tarafından oluşturulan araştırma komisyonunun manda ile ilgili sorularına, “*Biz istiklâl-i tamm arzu ederiz. Bundan başka Filistin'in Suriye'den tefrik edilmemesini isteriz. Eğer herhalde mandater bir devlet lâzım geliyorsa bu devletin Müttehide-i Amerika olmasını isteriz.*” diyerek cevap vermişlerdir.⁶¹⁰ Böylece Amerika, bölgedeki bütün unsurların mandasını talep ettiği güçlü bir devlet imajı içinde daha fazla parlatılmaya çalışılmaktadır.

Buna rağmen 1919 yılının Aralık ayı geldiğinde, Amerika'nın mandaterlik kabul etmeyeceği anlaşılmiş⁶¹¹ ve artık Ahmet Emin ve gazetesi *Vakit* bunu kabullenmiştir. Ahmet Emin, Türkiye barışıyla ilgili olarak Amerika'nın kararının beklendiği söyleminin artık bittiğini yazmıştır. Doğuda bir görev üstlenmenin kendileri için ağır olacağını söyleyen İtilâf Devletleri, Türkiye barışı için öncelikle Amerika'nın mandater olup olmayacağını kesinliğe kavuşmasını istemişler, bu sebeple görüşmelere başlamamışlardır. Ne var ki aradan geçen uzunca bir süreden sonra, Amerikan kamuoyu, değil Türkiye'de bir manda sistemi kurmak, Avrupa işlerine karışmayı dahi istemediğini açıkça ortaya koymuştur. Bu kanaati delegeleri marifetiyle barış konferansına iletmışlerdir.⁶¹² İşte bu sebeptendir ki Ahmet Emin artık, “*Bize muâvenet edecek devlet, filân ve falan unvanlı devlet değil, filân ve falan şerâiti hâiz olan devlettir. Binâenaleyh şerâit-i lâzıme hâiz bulunan herhangi bir devletin müzâhereti bizce makbuldür.*” demeye başlamıştır.⁶¹³

Vakit ve *Alemdâr* gazetelerinden aktardığımız bu görüş ve öneriler, manda ya da başka bir isim altında, büyük bir devletin yardımını almak gerektiğini düşünenlerin fikirlerini yansıtmaktadır. Bu fikirlere karşı Türk basınının ve kamuoyunun çok büyük bir kısmı, manda konusuna mesafeli

Evvêlâ Türkiye'yi bir kül olarak düşününüz. Sâniyen Türkiye meselesini yalnız ahalinin müşterek saadet ve terbiyesini düşünerek hâlledebileceğinize inanınız. Biz istikbâlde hâricin hiçbir surette ihlâl edemeyeceği ve her ferdin iştirak edeceği asrî bir millet istiklâli için bugün iki şeye muhtacız:

1-Türkiye'yi bir kül olarak muhafaza etmek,

2-Bütün anâsırını ahenk ve sükûn içinde tekâmülden meneden şerâiti kaldırmak.

Bunun ikisini de şarkta arazi ihtirası olmayan ve muayyen bir müddette asrî bir idare makinesi kurabilecek bir millet müzâheretinde buluyoruz. Yine tekrar ediyorum. Bir tek Türkiye ve bir tek müzâheret. Bundan başka her sûret-i hâl sun'îdir.” “Amerika Tahkik Heyetine”, *Vakit*, (04.08.1919), s. 1. Halide Edip aynı görüşleri, 10 Ağustos 1919 tarihinde, kapsamlı bir mektupla Mustafa Kemal Paşa'ya da iletmıştır. Bkz: **Nutuk-I**, s. 128-132.

⁶¹⁰ “Suriyeliler Amerika Mandası İstiyor”, *Vakit*, (06.08.1919), s. 2.

⁶¹¹ Özkan, a.g.e., s. 44.

⁶¹² Ahmet Emin, “Seri Sulh”, *Vakit*, (08.11.1919), s. 1; “İngiltere'nin Manda Meselesinde Nokta-i Nazarı”, **Sebilürreşâd**, (30.10.1919), C. 18, S. 446. s. 48.

⁶¹³ Ahmet Emin, “Hangi Devlet”, *Vakit*, (09.01.1920), s. 1. Amerikan mandası fikrini Saltanat Şurası'nda ilk kez dile getiren Rauf Ahmet Bey de, Amerika'nın Türkiye ile ilgili herhangi bir yükümlülük altına girmeyeceğinin kesinleştiği 1920 yılının ilk günlerinde, kendisinin bu konuda yanlış anlaşıldığını ifade eden bir yazı dizisi kaleme almıştır. Bkz: Rauf Ahmet, “Sulh Davamız-1”, *Vakit*, (01.01.1920), s. 1; Rauf Ahmet, “Sulh Davamız-2”, *Vakit*, (02.01.1920), s. 1; Rauf Ahmet, “Sulh Davamız-3”, *Vakit*, (04.01.1920), s. 1; Rauf Ahmet, “Sulh Davamız-4”, *Vakit*, (05.01.1920), s. 1.

davranmıştır. Hatta Amerikan mandasına taraftar olan *Vakit* gazetesinde dahi, manda rejiminin bağımsızlıkla bağdaşmayacağını ifade eden yazılar yayımlanmıştır.⁶¹⁴

Manda meselesinin Türk kamuoyunda büyük bir karşılığı olmadığını iki çarpıcı örneği, Millî Mücadele'ye muhalefetleri ve İngiliz politikalarına yakınlıklarıyla tanınan iki ismin, Damat Ferit Paşa ve Ali Kemal'in söylemlerinde karşımıza çıkmaktadır. Millî Mücadele hareketine sonuna kadar muhalefet eden, İngiliz Yüksek Komiserliği ile işbirliği içinde olan Ali Kemal,⁶¹⁵ manda tartışmalarının en hararetli günlerinde, Türklerin çoğunluğu oluşturduğu topraklarda Türk devletinin varlığının ve hâkimiyet haklarının tanınmasının en büyük beklentileri olduğunu yazmıştır. Bu sebeple yapılan tartışmaları yersiz ve erken bulduğunu söylemiştir.⁶¹⁶ Bununla birlikte manda tartışmalarında İngiltere söz konusu olduğunda İttihatçıların bağımsızlık yanlısı göründüklerini, ancak Amerikan mandasına sıcak baktıklarını belirtmekten de geri kalmamıştır.⁶¹⁷

Manda tartışmalarında dikkat çeken bir başka söylem, Damat Ferit Paşa'nın Fransız *Tan* gazetesine verdiği ve İstanbul basınına yansıyan bir röportajında görülmektedir. Mütareke döneminde Millî Mücadele karşıtı ve İngiltere yanlısı siyasetin simge ismi olan Damat Ferit Paşa, Türkiye üzerinde bir manda rejimi kurulmasıyla ilgili soruya, hiçbir Türk hükümetinin manda kelimesini duymak bile istemeyeceğini belirtmiştir:

Hiçbir kabine, hiçbir Türk hükümeti manda kelimesini bile işitemez. Biz tamamıyla hür bir milletiz ve böyle kalmak isteriz. Şimdilik mütareke ahkâmına tamamıyla riâyet etmekle iktifâ ediyoruz. Fakat Avrupa'ya itimadımız vardır. Şeref ve haysiyetimizi muhafaza edecek bir sulh akdi için pek yakında tekrar Paris'e davet edileceğimizi ümit ediyoruz. Türk olmayan milletlerin inkişâfi hakkında arzu edilen teminatı vereceğiz. Fakat Devlet-i Aliyye'nin tamamiyet-i mülkiyesine riâyet etmek lâzımdır.⁶¹⁸

Yeniğün gazetesinde, Mondros Mütarekesi'nden sonra köklü ıslahatlar yapılması ve bunun için tarafsız bir devlet olarak Amerika'nın gözetim ve kontrolünün sağlanması gerektiğini ifade eden yazılar yayımlanmıştır.⁶¹⁹ Ancak manda meselesinin hararetle tartışıldığı günlerde bu gazete yayınına ara vermiş ve 1919'un Ekim ayından itibaren tekrar neşredilmeye başlanmıştır.

⁶¹⁴ Yusufzade, "Esarete Namzet Değilim", *Vakit*, (30.05.1919), s. 1; Ahmet Selahaddin, "Himaye ve Vekâlet Cereyanları", *Vakit*, (31.05.1919), s. 1; Ahmet Selahaddin, "Mandaların Mâhiyet-i Hukûkiyesi", *Vakit*, (02.06.1919), s. 1. Ahmet Selahattin Bey'in manda meselesine karşı tavrıyla ilgili olarak daha detaylı bilgi için bkz: Seha L. Meray, *Lozan'ın Bir Öncüsü Prof. Ahmet Selâhattin Bey 1878-1920*, TTK Yayınları, Ankara, 2020, s. 7 vd.

⁶¹⁵ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-I*, s. 76.

⁶¹⁶ Ali Kemal, "Biz, Türklerin İstediklerimiz", *Peyâm*, (09.08.1919), s. 1.

⁶¹⁷ Ali Kemal, "Ocak ve Manda", *Peyâm*, (10.08.1919), s. 1.

⁶¹⁸ "Sadrazam Paşa ile Bir Mülâkat", *Vakit*, (05.09.1919), s. 1; "Ferit Paşa'nın Beyanati", *Alemdâr*, (05.09.1919), s. 1. Dönemin sadrazamlarından Tevfik Paşa da benzer bir değerlendirmede bulunarak "*Manda, ister himaye, ister vesâyet mânâsına kabul edilsin bir milletin istiklâliyle kabil-i te'lif değildir. Manda, istiklâli muhâldir.*" demiştir. Bkz: Refi Cevat, "Tevfik Paşa'nın Beyanati", *Alemdâr*, (19.08.1919), s. 1.

⁶¹⁹ Yunus Nadi, "Müşkülâta Doğru Metin ve Azimkâr Olmalıyız", *Yeniğün*, (27.11.1918), s. 1.

Yenigün'ün tekrar çıkmaya başladığı tarihlerde, Türkiye'de mandaterlik kabul edip etmeyeceği beklenen Amerika'nın, Avrupa işlerinden çekileceği anlaşılmıştır. Bu sebeple yayımlanan yazılar ve haberler de bu noktaya yoğunlaşmıştır. Buna göre New York'tan ulaşan bilgilere göre Amerika hükümeti, Türkiye üzerinde bir vekâlet kurmayı kabul etmeyecek, ancak Türkiye'deki ekonomik ve mâlî teşebbüslere katılacaktır.⁶²⁰ Esasen “*Amerika’da hükümran olan hissiyat, Avrupa umuruna daha fazla iştirake, alelhusus Avrupa’ya inzibat işleri için hadsiz hesapsız Amerikan askeri göndermeye pek muarızdır.*”⁶²¹ Amerika'nın Türkiye'ye karşı tavrı, bu genel yaklaşımın bir parçası durumundadır.

Amerikan kamuoyunda, genel eğilimin Avrupa işlerinden uzaklaşmak yönünde olmasına rağmen, Amerika'nın eski İstanbul Sefiri Morgentau tarafından hazırlanan ve Anadolu'da bir manda rejimi kurulacaksa bunun nasıl olması gerektiğinin ana hatlarını çizen bir rapor gazetelere yansımıştır.⁶²² Yunus Nadi'nin bu raporla ilgili yorumu, *Yenigün* gazetesinin manda meselesine karşı yaklaşımını göstermektedir. Nadi'ye göre Morgentau'nun mandayla ilgili fikirleri incelenmeye bile değmeyecek niteliktedir, zira manda konusu artık hükmünü kaybetmiştir. *Yenigün* bu haberi, sadece kamuoyunu bilgilendirmek için yayımlamıştır.⁶²³

Bununla birlikte *Yenigün*, manda meselesinin gündemden düşmesini olumlu karşılmasına rağmen Amerika'nın barış görüşmelerinde etkinliğini kaybetmesinden rahatsızlık duymaktadır. Amerika'nın, savaşa çok kritik bir dönemde ve bazı taahhütlerle girdiğini hatırlatan gazete, şimdi bu taahhütlerin çiğnenme ihtimalinin yüksek olduğu bir süreçte barış görüşmelerinden çekilmesini, bir protesto mahiyetinde görmüş ve bunun kabul edilemez olduğunu yazmıştır.⁶²⁴

Pek çok konuda *Yenigün* gazetesiyle benzer yaklaşımları olan *Sebilürreşâd*, manda meselesinde de aynı çizgisini korumuştur. Bu durumun en güzel örneği, 26 Mayıs 1919 tarihinde yapılan Saltanat Şûrâsı ile ilgili haberde görülmektedir. *Sebilürreşâd*, Saltanat Şûrâsı'nda manda meselesi etrafında dile getirilen görüşlerin hiçbirine haberinde yer vermemiştir. *Sebilürreşâd*'a göre ileri sürülen sadece iki temel talep vardır. Bunlar, milleti temsil eden Meclis-i Milli'nin toplanması ve millî bir kabinenin kurulmasıdır.⁶²⁵

⁶²⁰ “Amerika ve Türkiye Meselesi”, *Yenigün*, (20.10.1919), s. 2.

⁶²¹ “Amerika Mandası Hakkında Morning Post Muhabirinin İhtisası”, *Yenigün*, (30.10.1919), s. 2. Benzer haberler için bkz: “Türkiye’de Amerika Mandası Meselesi ve Amerika Efkarı”, *Yenigün*, (31.10.1919), s. 3; “Amerika’da Türkiye Mandaları Meselesi”, *Yenigün*, (02.11.1919), s. 1; “Mukadderatımız Etrafında-Amerika Mandası”, *Yenigün*, (08.11.1919), s. 1.

⁶²² “Morgantau’nun Muhtırası”, *Alemdâr*, (24.12.1919), s. 1; “Türkiye Nasıl İdare Edilmelidir?”, *Vakit*, (24.12.1919), s. 1; “Morgentau’ya Nazaran Türkiye’nin İstikbâli”, *Yenigün*, (24.12.1919), s. 1.

⁶²³ Yunus Nadi, “Müzâheretin Şekli” *Vakit*, (25.12.1919), s. 1.

⁶²⁴ “İkinci Paris Konferansı’nda Türk Mukadderatı”, *Yenigün*, (08.01.1920), s. 1.

⁶²⁵ “Şûrâ-yı Saltanat”, *Sebilürreşâd*, (29.05.1919), C. 17, S. 417, s. 12-13.

Sebilürreşâd, Amerikan Tahkik Heyeti'nin (King-Crain Heyeti) İstanbul'a gelmesinden sonra yayımladığı bir makalede ise, manda kelimesinin anlamının dahi henüz tam olarak anlaşamadığını, manda rejiminin, taraftarlarınca çok uygun, aleyhtarlarınca korkunç şekilde tasvir edildiğini yazmıştır. Yazıda, manda kelimesine yüklenen iki anlam olduğuna işaret edilmiştir. Buna göre bazıları mandayı “*vekâlet, himaye ve vesâyet*” olarak, bazıları ise “*muavenet ve müzâheret*” anlamında kullanmaktadırlar. Bu iki anlamdan birincisi için *Sebilürreşâd*'ın yaklaşımı son derece açıktır:

[...] Herhâlde birinci mânâyâ göre manda ile istiklâl mahiyetlerinin telifi imkânı yoktur. Diğer bir devletin himaye veya vesayetine giren veyahut o devleti hâkimiyetine vekil eden bir devletin istiklâlden bahsetmek abestir. Çünkü istiklâl ve hâkimiyet bir küldür. Hiçbir suretle tecezzi kabul edemez. Vesâyet altında bulunan bir devleti istiklâlden vazgeçmiş, hakk-ı hâkimiyetini vesâyetinde bulunduğu devlete terk etmiş demektir. İslâmlar arasında bu mânâyâ göre sevgili vatanımız için bir manda isteyecek veya kabul edecek bir fert bulunamaz.

Makalenin devamında, Türk tarihi, hilafet hukuku ve Wilson Prensipleri açısından Osmanlı Devleti'nin bu ilk mânâyâ gelen mandayı niçin kabul etmeyeceği uzun uzun anlatıldıktan sonra, bağımsızlığı ihlâl etmeyecek bir “*muavenet*” için ise açık kapı bırakılmaktadır.⁶²⁶

Akşam gazetesi, mütareke döneminin başlangıcında İngiltere'ye yakınlık göstermesine rağmen⁶²⁷ daha sonra manda tartışmalarında bu tavrını değiştirmiştir. Manda tartışmalarına ihtiyatla yaklaşan *Akşam*, özellikle Amerika'nın Türkiye üzerinde mandater olma ihtimalini olumsuz görmüştür. Gazetenin bu tavrını gösteren örneklerden biri, Necmeddin Sadık tarafından kaleme alınan “*Amerika ve Ermeniler*” başlıklı yazıda görülmektedir. Sadık, Anadolu'daki temaslarını bitirdikten sonra İstanbul'a gelen King-Crain Heyeti'nin manda meselesinde Ermenistan'ı işin içine dâhil etmesini eleştirmiş ve Türk milletinin, eğer mecbur kalacaksa ancak ülke bütünlüğünü gözetecek bir devletin mandaterliğini kabul edebileceğini belirterek şunları yazmıştır:

[...] Amerika heyeti, Türk efkâr-ı umûmîyesini istimzâc ettiği zaman bu fikirler karşısında kalacaktır. Mandaterlik mevzu-ı bahis olduğu zaman Türkler bütün Türkiye üzerinde, bizzat intihâb edecekleri, tek bir devletin yine kendi şerâit-i dâhiliyesinde müzâheretine razı olacaklardır. Fakat henüz böyle bir mesele mevzu-ı bahis olmadığı için şimdilik mandaterlikten bahsetmek nâ-kabildir.⁶²⁸

Akşam gazetesine göre bir milletin kendi kendine bağımsızlığını ihlâl edecek bir vesayet altına girmek istemesi söz konusu olamaz. Ancak eğer dayatma şeklinde bir manda rejimi kurulacaksa, bu

⁶²⁶ “Manda Meselesi”, *Sebilürreşâd*, (21.08.1919), C. 437-438, S: 17, s. 147-149.

⁶²⁷ “*Vesâit-i medenîyenin tatbikiyle müsterih ve müreffeh yaşamak için bir mürebbi ve mürşide muhtaç olan Müslümanlar İngiltere'den daha âdil, daha terbiyeli mürşit bulamazlar. Binaenaleyh aklı başında hiçbir Müslümanın İngiliz idaresinden şikâyeti doğru değildir. [...] İngiltere ve Türkiye münasebetine gelince: Bu meselede dahi aynı mütalaa varittir. Eğer İngiltere şarkın en son inkişaflarını ister yani Türklerin millî harşlarına mâni olmamak şartıyla terakkiyatını arzu ederse bütün gençlerimiz ve iyi düşünenlerimizle beraber tekmil şecî, saf, temiz, afif ve kavi on milyon Anadolu Müslümanı İngiltere'nin fedakâr ve vefakâr dostu olur. İngiltere'den samimi muavenet gördükçe İngiltere için can da verir, kan da döker. Dünyada mevcut dört yüz milyon Müslümanın hukukunu bir hizb-i mutaassıp veya kozmopolit bir ekalliyetin hesabına feda etmek pek tehlikeli olduğu gibi âlem-i İslâm'ın da kendi istikbâlini bazı gençlerin müfritane fikirlerine terk etmesi o kadar tehlikelidir.*” “İngiltere ve İslâmlar”, *Akşam*, (12.04.1919), s. 1.

⁶²⁸ Necmeddin Sadık, “Amerika ve Ermeniler”, *Akşam*, (01.08.1919), s. 1.

durumda İngiltere yahut Amerika mı olsun tartışmasına girmek anlamsızdır. Asıl önemli nokta ülke bütünlüğünün sağlanması, oluşturulacak yapının bağımsızlığı ihlâl etmeyecek şekilde ve geçici olarak kurulmasıdır.⁶²⁹ Görüldüğü üzere incelediğimiz İstanbul gazeteleri içinde *Vakit* ve *Alemdâr* dışındakiler, manda meselesine karşı bir tavır içinde olmuşlardır.

Bilindiği üzere Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, alınan kararlar arasında, “*istilâ emeli beslemeyen herhangi bir devletin fennî, endüstriyel ve ekonomik yardımını[n] memnunlukla*” karşılanacağı belirtilmiştir.⁶³⁰ Sivas Kongresi’nde bu konu üzerinde hararetli tartışmalar yaşanmış ve Amerikan Senatosu’na mektup gönderilerek Türkiye’ye bir inceleme heyeti yollanması talep edilmiştir.⁶³¹

Sivas Kongresi’nde Amerika’ya karşı gösterilen ılımlı yaklaşımın yansımalarını *İrade-i Milliye*’de görmek mümkündür. Sivas Kongresi’ni takip eden gazeteci Brown’a teşekkür eden⁶³² *İrade-i Milliye*, Harbourd heyetinden bir binbaşı ile bir yüzbaşının Sivas Kongresi’ni takip ederek kongrenin meşruiyeti ve önemi hakkında bilgi edindiklerini yazmıştır.⁶³³ Ancak daha sonra bu konu, Anadolu Hareketi’nin gündeminden tamamen çıkmıştır. Bundan dolayıdır ki manda meselesi Anadolu basını tarafından görmezden gelinmiş, tartışmalar neredeyse hiç yansıtılmamış, var olan örneklerde ise keskin bir aleyhtarlık ortaya konulmuştur. Örneğin *Hâkimiyet-i Milliye*, “*İstanbul’da İngiliz Himayesini Düşünenler*”i konu aldığı bir yazısında, şu sert ifadeleri dile getirmiştir: “[...] *Ne İngiliz siyaseti, ne İngiliz himâyesi! Yaşasın Türkiye istiklâli! İstiklâl kan pahasına alınır bir nimettir. Can tende iken verilmez.*”⁶³⁴

Esasen *Hâkimiyet-i Milliye* henüz yayın hayatına dahi başlamamışken bu sert tavrın Anadolu basınının farklı temsilcileri tarafından dile getirildiği görülmektedir. Örneğin Erzurum’da yayınlanan *Albayrak* gazetesinde Hikmet imzasıyla çıkan bir makalede, *Türkçe İstanbul* gazetesinde Sait Molla tarafından dile getirilen ve genel itibarla İngiliz Muhipleri Cemiyeti etrafında örgütlenen İngiliz mandası taraftarlarına cevap verilmektedir. Yazıda İngilizlerin, İzmir’in işgali konusunda Yunanlıları desteklediği ve yaşanan katliamların arkasında bu devletin olduğu ifade edilmektedir.⁶³⁵ Benzer bir başka haberde ise İngiliz işgali altında bulunan bir şehirden gönderilen, ancak hangi şehirden olduğu ve yazanı belirtilmeyen bir mektup paylaşmakta, İngilizlerin, işgal altındaki

⁶²⁹ “Amerika mı? İngiltere mi?”, *Akşam*, (06.08.1919), s. 1.

⁶³⁰ “Şarkî Anadolu Vilâyâtının Erzurum Kongresi Beyannâmesidir”, *Albayrak*, (18.08.1919), s. 1. Ayrıca bkz: Kamsu, a.g.e., s. 178-180; Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 21-203.

⁶³¹ *Atatürk’ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923*, C. 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 88; Goloğlu, *Sivas Kongresi*, s. 97 vd.

⁶³² “Teşekkür”, *İrade-i Milliye*, (17.09.1919), s. 4.

⁶³³ “General Harbourd Heyetinin Erzincan’a Azîmeti”, *İrade-i Milliye*, (17.09.1919), s. 4.

⁶³⁴ “İstanbul’da İngiliz Himayesini Düşünenler”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (03.06.1920), s. 1.

⁶³⁵ Hikmet, “Türkçe İstanbul’a Cevabım”, *Albayrak*, (28.08.1919), s. 1.

şehirde yaptıkları hukuksuz davranışlar sert bir dille eleştirilmektedir.⁶³⁶ *Albayrak*'ın bu haberleri verirken doğrudan doğruya İngiliz mandası isteyenleri hedef alması, gazetenin manda karşıtlığını net biçimde göstermektedir.

Benzer bir yaklaşım, Kastomunu'da yayımlanan *Açıksöz*'de de mevcuttur. Hüsnü Bey, Barış Konferansı tarafından manda idaresiyle ilgili herhangi bir teklif gelmediği hâlde kamuoyunda İngiliz ve Amerikan mandaterliği hakkında başlayan tartışmayı yadırgamakta ve yersiz bulmaktadır. Hüsnü Bey, “[...] İstiklâlimizden zerre kadar fedakârlığa razı değiliz. Buna rıza gösterecek hiçbir Türk yoktur hatta böyle bir şeyi aklına getirenlerin dünyada değilse bile ahirette de atalarımızın intikam elleri yakalarındadır.” diyerek konuyla ilgili tepkisini sert biçimde ifade etmiştir.⁶³⁷

Anadolu basınının manda aleyhtarlığını gösteren, nispeten geç bir tarihli eleştiriler de mevcuttur. Örneğin *Yeni Adana* gazetesi, İngiliz altınlarıyla beslenen manda fikrinin baş temsilcisinin Damat Ferit Paşa olduğunu vurgulamıştır. Söz konusu yazıda Rahip Frew, Said Molla, Mustafa Sabri, Sadık Bey ve Ali Kemal'in ismi geçmekte, bu kişilerin insanlık ve vatan hissinden mahrum oldukları belirtilmektedir.⁶³⁸ Buna benzer bir başka eleştiri 17 Temmuz 1922'de, *Satvet-i Milliye* gazetesinde görülmektedir. İngilizlerin ulema kisvesine soktuğu bazı kimselerin Trakya'da dolaşarak, halkı İngiliz mandası talep etmeye teşvik ettikleri haber verilmektedir. *Satvet-i Milliye*, bu işe karışan kişileri “vatansız” olarak niteleyerek tepkisini ortaya koymuştur.⁶³⁹

2.4. Osmanlı Barışı ile İlgili Gelişmeler

1920 yılına gelindiğinde, Amerika'nın Türkiye üzerinde mandaterlik kabul etmeyeceği, hatta Avrupa siyasetinden tamamen çekileceği anlaşılmıştır. Bu tarihten sonra İngiltere'nin başını çektiği İtilâf Devletleri, Türkiye barışı ile ilgili bir sonuca varabilmek için kendi aralarındaki görüşmeleri arttırmışlardır. Böylece Türk devletinin mülkî bütünlüğünün parçalanmasını ve Türk milletinin Anadolu içlerine sıkışmış bir devlete mahkûm edilmesini öngören Sevr taslağını ortaya çıkaracak olan sürece girilmiştir. Bununla birlikte aynı süreç, İtilâf Devletlerinin yaşadığı çıkar çatışmalarının daha görünür hâle gelmesine ve bir süre sonra bu bloğun ayrışmasına yol açacaktır.

2.4.1. İtilâf Devletlerinin Türkiye Politikaları ve Yaşanan İhtilâflar

Buraya kadar ortaya koyduğumuz veriler, Mondros Mütarekesi'nden sonra, İtilâf Devletleriyle iyi geçinmeyi esas alan bir siyasî yaklaşımın bütün gazetelere hâkim olduğunu göstermektedir.

⁶³⁶ “İstanbul'daki İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne ve Yardakçılara Hediye”, *Albayrak*, (11.09.1919), s. 1.

⁶³⁷ Hüsnü, “Mandadan Evvel İstiklâl”, *Açıksöz*, (24.08.1919), s. 1.

⁶³⁸ “İngilizler İçinde Âhenksizlik”, *Yeni Adana*, (25.12.1921), s. 1.

⁶³⁹ “İngiliz Mandası Telkinâtı”, *Satvet-i Milliye*, (17.07.1922), s. 1.

Bununla birlikte İtilâf Devletlerinin, Türkiye'nin gösterdiği bu yakınlığa karşılık vermediği anlaşılmaktadır. Nitekim İzmir'in işgali, bu durumun en açık göstergesi olmuştur.

İzmir'in işgali, Türkiye'ye karşı dostane bir tavır izlenmediğini göstermekle birlikte, İtilâf Devletlerinin siyasetlerinde ihtilâflar yaşadıklarına dair birtakım emarelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Her şeyden önce İzmir'in işgali olayı, İtalya'nın gösterdiği muhalefete rağmen gerçekleşmiştir. Bu sebeple işgal olayından sonra İtalya'nın Türkiye lehine söylemlerinde bir artış ve politikasında bir yumuşama ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla İtalya'ya karşı Türk kamuoyu ve basını, Akdeniz sahillerindeki işgallere rağmen dostane dili devam ettirmiştir.⁶⁴⁰

Esasen İtalya'nın içinde bulunduğu şartlar, Türkiye'ye karşı daha sert bir yaklaşım göstermesini engellemektedir. İtalya, savaş sonrası dönemde içine düştüğü kaotik durum sebebiyle ciddi bir kapasite sorunu yaşamaktadır. Ekonomik ve askerî kabiliyetleri sınırlı İtalya, güce dayalı bir dış politika yürütebilecek durumda değildir.⁶⁴¹ Buna ek olarak İtalyan hükümetlerinin, toplumsal muhalefeti tatmin etmek için dış politikada birtakım kazanımlar elde etmek dışında, Türkiye'ye yönelik olarak sınırları çizilmiş bir hedefi de yoktur.⁶⁴² Bütün bunların üzerine özellikle İngiltere'nin, İtalya'yı Anadolu'dan mümkün olduğunca uzak tutarak bölgeyi Yunanistan üzerinden kontrol etmek istemesi, İtalya'nın hareket alanını fevkalâde sınırlamış ve tepkisel bir politika izlemesine yol açmıştır.⁶⁴³

İtalya'nın bu durumu, kendisini müttefiklerinden tamamen ayırmış ve Türkiye'ye yakınlaştırmıştır. İtalya, işgal ettiği bölgelerde halka son derece nazik davranmış, üstelik eğitim, kültür, sağlık gibi alanlarda getirdiği hizmetlerle insanları kazanmaya çalışmıştır. İşgallerin geçici olduğunu özellikle vurgulayan İtalyanlar, toplum nezdinde muteber şahsiyetlerle özel dostluk ilişkileri geliştirmişlerdir.⁶⁴⁴

İtalya'nın bu tavrı, halk nezdinde kendisini diğer İtilâf güçlerinden farklı bir konuma taşımıştır. Her ne kadar İtalya'nın yumuşak politikasının halkı aldatmaması için gereken uyarılar yapılarak tedbirler alınsa da⁶⁴⁵ başta Mustafa Kemal olmak üzere Millî Mücadele'nin lider kadrosu nezdinde

⁶⁴⁰ Bununla ilgili bazı örnekler için bkz: "İzmir Havâlisinde İtalyanlarla Yunanlılar", **Vakit**, (18.07.1919), s. 2; "Anadolu-İtalya ve Yunan", **Alemdâr**, (20.07.1919), s. 1; "Sulh Konferansı'nda İzmir Meselesi", **Vakit**, (21.07.1919), s. 1; "Anadolu'da İşgal Mintikaları", **Vakit**, (22.07.1919), s. 1; "Anadolu'da İşgal Mintikaları", **Alemdâr**, (22.07.1919), s. 1; "Anadolu Mesâili", **Vakit**, (02.08.1919), s. 1; "Tebliğ-i Resmî", **Alemdâr**, (04.08.1919), s. 1; "İtalyanların Âlicenâbı", **Alemdâr**, (16.07.1919), s. 1; "Kırım Hatırası Fedâ-yı Can Eden İtalyanların Mezarında", **Alemdâr**, (20.08.1919), s. 1; "Yeni Âlemin İhtiyâcâtı Karşısında İtalya", **Alemdâr**, (20.09.1919), s. 1.

⁶⁴¹ Grassi, a.g.e., s. 21-22.

⁶⁴² Grassi, a.g.e., s. 25.

⁶⁴³ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 73, 135. İngiltere'nin Anadolu'da İtalya'dan beklentisi, Kafkasya'da mandaterlik üstlenerek bir tampon bölge oluşturmasından ibarettir. Bkz: Grassi, a.g.e., s. 38; Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri**, s. 160-161.

⁶⁴⁴ Çelebi, a.g.e., s. 130 vd.

⁶⁴⁵ Çelebi, a.g.e., s.147. İtalya, müttefiklerine nispetle ehven-i şer bir devlet olarak görülmesine rağmen, bazı Anadolu gazetelerinde, İtalyanların yumuşak yaklaşımı aldatıcı bulunmuş ve eleştirilmiştir: "(...) Antalya ve Burdur gibi Türklerle meskün zengin yurtlarımızı işgâl-i askerileri altına alan ve bidâyete biz Türklerle kardaşız gibi mânâsız ve saçma sapan

İtalya, “*en hayırhah*” devlet olmuştur. İtalya, Türkiye politikasında kendini daha çok bir koruyucu gibi göstermek istemiş, hedeflerini ekonomik ayrıcalıklar elde etmekle sınırlandırmıştır. Bunu yaparken bir yandan kendi zaafalarını kapatmak, diğer yandan müttefiklerinin baskı politikalarından yararlanmak istemiştir. Bu noktada Ankara ise İtalya’yı, düşman cephesinin en zayıf ve kullanılabilir halkası olarak değerlendirmiştir.⁶⁴⁶

İtalyanlara nispetle Fransız hükümeti, Türkiye’ye karşı izlenen sert politikada başlangıçta İngiltere’ye daha yakın durmuştur. Ancak Fransız hükümetinin, özellikle Alman tehdidine karşı İngiliz desteğini sağlamak için Türkiye’ye karşı yürüttüğü sert siyaset, kendi kamuoyunca benimsenmemiş ve özellikle İzmir’in işgalinden sonra eleştirilerin hedefi olmuştur. Her ne kadar İtilâf Devletlerinin resmî olarak Türklere karşı ortak hareket etmeleri ve Yunanlıları desteklemeleri söz konusu olsa da⁶⁴⁷ özellikle 1919’un yaz aylarında, Fransız basınında yer alan haber ve yorumlar bu bütünlük cephenin ciddi fikir ayrılıkları içinde olduğunu göstermektedir.

Bu dönemde Osmanlı barışıyla ilgili ortaya atılan ve kamuoyunu meşgul eden pek çok tasarı gündeme gelmiştir. Osmanlı Devleti’nin nüfuz bölgelerine ayrılması, İstanbul’un Türklere alınması⁶⁴⁸ ve Amerikan mandasına verilmesi şeklindeki bu tasarıların hiçbiri ortak kabul görmemiştir. İngiltere, kendi menfaatleri doğrultusunda Yunanlıları kullanmaya çalışmış, İzmir’in işgalini destekleyerek müttefiki Fransa ve İtalya’nın menfaatleri aleyhine bir siyaset geliştirmiştir.⁶⁴⁹

hezeyanlarla saf halkı aldatmaya çalışan İtalyanlar...” Bkz: “İtalyan İşgali”, **Albayrak**, (18.08.1919), s. 2. “*Menteşe ve Teke sahillerinden içeriye doğru İtalyan istilâsı halka çikolata ve tatlı söz dağıtarak vâki oluyor ve kendisine has seciyesini gösteriyordu.*” Bkz: Özdemir, “On Dört Ay Sonra...”, **İzmir’e Doğru**, (10.01.1920), s. 1.

⁶⁴⁶ Grassi, a.g.e., s. 41, 120-121; “İtalya-Türkiye”, **Öğüt**, (21.10.1920), s. 2.

⁶⁴⁷ “Trakya Meselesi ve Fransız Matbuatı”, **Alemdâr**, (04.08.1919), s. 1.

⁶⁴⁸ “Mukadderâtımız Hakkında Paris’ten Gelen Yeni Mâlûmat”, **Vakit**, (01.10.1919), s. 2.

⁶⁴⁹ Howard, Türkiye’nin Taksimi, s. 314. İngiltere ile Fransa arasında yaşanan çıkar çatışmasını gösteren pek çok haber ve yorum, bilhassa Fransız gazetelerinde yayımlanmıştır. Dönemin Türk basınına yakından takip edilen bu tür yorumlardan birinde Fransız *Tan* gazetesi, İzmir’e Yunan askeri çıkarılmasının Fransız hükümetinin onayı olmaksızın gerçekleştiğini iddia etmektedir. Bkz: “Türkiye Mukadderâtı Etrafında Ecnebi Matbuatının Neşriyatı”, **Yenigün**, (01.11.1919), s. 3. Konuyla ilgili bir başka yazıda ise şu değerlendirme yer almıştır: “1916 tarihinde İngilizlerle Fransızlar Arapları Türk ve Alman boyunduruğundan kurtarmak için anlaştıkları zaman bundan maksat bir millet-i mazlûmenin inkişafına çalışmaktı. Fransa’nın Asya-yı Sugrâ ve Vustâ’da mürşit ve mürebbi vazifesini ifaya mâni olmayacak sûrette tayin edilmişti. Kilikya’da Ermenileri buluyorduk, Sivas’ta Türklere temasa giriyor, Musul’da Kürtlerle münâsebât tesis ediyorduk. Bu muâhede bizi İran’a kadar götürüyordu. Bu hakikat fetih ve istilâ hursını büsbütün bertaraf eden bir delildir. 1916 itilâfnamesi bugün yitilmiştir. Fransa Musul’un da dâhil bulunduğu kutaya mâlik olmayacaktır. Binaenaleyh ara sıra pek ziyade keşb-i ehemmiyet eden ve yine keşb-i ehemmiyet edecek olan Vustâ Asya ile Kürdistan’dan ve İran’dan tamamen ayrılacaktır. Burada yaşayan milletlerin Fransız irfanı altında bulunan memleketlerle doğrudan doğruya temasta bulunmaktan menfaatleri yok mu idi? Bu hususta reyleri sorulmamıştır. Fransa Adana ovasını, [...] Tarsus dağlarını, Sivas şehrini ihtiva eden şimâli havzayı da kaybediyor, bu suretle de küçük Ermenistan’dan ve Türk memleketlerinden ayrılmış bulunuyor. Türkler ve Ermeniler için asırlardan beri tanıdıkları ve söyledikleri Fransa medeniyeti ile alâkalarını kesmek acaba faideyi mucip olur mu? Yahut da şark milletlerinin, müterakkî âlemin muhtelif büyük milletlerinin usûl-i idare, iktisâdiye[...].sinden müstefid olmasını temin edecek surette bir anlaşma yapmak icap etmez mi? Mürebbileri kendi aralarında rekabete düşürmek onların gayretini tezyid etmektedir. Muavenete muhtaç olan milletlere muhtelif usullerini takdir ve mukayese için fırsat vermek ve muhtelif devletlerin müzâheretini bahşeylemek, o milletlerin istiklallerini temin ve inkişafını tesri etmektedir. Bu deliller belki petrol kıyılarını veya pamuk balyalarını hesap edenlerce şâyân-ı ihmâldir.” Bkz: “Mukadderâtımız Hakkında Ne Düşünüyor?”, **Vakit**, (01.06.1919), s. 1.

İngiltere'nin Yunanlılar üzerinden yürütmeye çalıştığı bu tek taraflı politika ve İstanbul'da İngiliz yanlısı Damat Ferit hükümetinin varlığı, Fransa'nın, Türklere karşı daha yumuşak bir tavır takınarak nüfuz kazanmak istemesine yol açmıştır. Örneğin daha 1919 Haziran'ı gibi erken bir tarihte, Fransız parlamentosunda yapılan görüşmelerde, Fransız Dışişleri Bakanı Pichon'un, Türkiye'nin lehine yorumlanabilecek beyanatları gazetelere yansımıştır.⁶⁵⁰ Yine Fransa'daki sağ kanat siyasetçilerin, Osmanlı'nın nüfuz bölgelerine ayrılması söylentileri karşısında müteessir oldukları ve konuyla ilgili Fransız başbakanıyla görüştükları gelen haberler arasındadır.⁶⁵¹

Fransız kamuoyunun Türkiye lehine daha yumuşak bir siyaset takip edilmesi gerektiği yönündeki talep ve beklentileri, devlet adamlarının resmî beyanlarından ve icraatlarından çok daha ileri bir boyuttadır. Fransız basınının farklı temsilcilerinin dillendirdiği Türkiye lehine fikirler, İzmir'in işgalinden sonra büyük bir artış göstermiştir. Bu konuda Fransız basınında yer alan pek çok haber ve yorum, Türk basını tarafından kamuoyuyla paylaşılmıştır.⁶⁵² *Sebilürreşâd* dergisinin yayımladığı bu tip haberlerden birinde, Fransız *Enformasyon* gazetesinin Türkiye lehine bir yazısı paylaşılmıştır. Gazete Fransa'nın, Osmanlı Devleti üzerinde çok büyük maddî menfaatleri ve manevî nüfuzu bulunduğunu ve öteden beri bu devletle dostluk ilişkilerine sahip olduklarını hatırlatmıştır. Sonrasında ise bu bağlar sebebiyle Fransa'nın menfaatinin, Osmanlı Devleti ile yapılacak âdil bir barışa öncülük etmekten geçtiğini iddia etmiştir.⁶⁵³

Buna benzer bir başka haberde, Dörtler Meclisi'nin Türkiye'nin parçalanmasından vazgeçmekle birlikte yeni idare şeklinin ne olacağına karar verilmediği belirtilmiş ve Fransız *Tan* gazetesinin konuyla ilgili şu yorumu aktarılmıştır:

Osmanlı İmparatorluğu'nda lisanı her yerde söylenen, efkârı daima cereyan etmiş olan Fransa'nın her hüsn-i niyet sahibi için pek çok ber-mevcut bulunan Asya-yı Sugrâ'dan tardı ne doğru ve ne de âdilânedir. Bu teklif hakkında beyân-ı fikir etmezden evvel memleketimize verilecek olan vazifenin ne olduğunu bilmek ve Türk hükümetine Fransa'nın müzâheret edeceği yerlerin hududu tayin edilmek lâzımdır. Biz Osmanlı İmparatorluğu tasfiyesinin bir gıybet gibi icrasını ve herkesin müsâvî bir parça almasını istemeyiz. İstedığımız şey her şeyden evvel şarkın, şark milletlerinin menâfiine ve sulh-i umûmiye muvafık bir surette ıslahıdır. Eğer Fransa bir vekâlet kabul edecekse

⁶⁵⁰ Fransız Dışişleri Bakanı Pichon, Suriye meselesiyle ilgili parlamentoda yaptığı konuşmada şu beyanatta bulunmuştur: "Meclisiniz, Suriye'de Fransızların hukukunun müdafaa ve himayesi meselesinin hâiz olduğu ehemmiyet-i fevkalâdeyi takdir etmektedir. Bunun temini çarelerine dair 1918 senesinde Büyük Britanya ile itilâf hâsıl olmuştur. Bu meselede Almanya ile müsâlâha değil, Türkiye ile akd-i sulh edilmesi mevzu bahis olmakta ve hükümet-i mezkûre ile müzakere cereyan etmektedir. Talep edilen izahatı verebilirim. Hükümet şarkta Fransızların hukuk ve menâfiini şiddetle müdafaa etmek için elinden geleni yapıyor." Bkz: "Suriye ve Fransa", *Alemdâr*, (28.06.1919), s. 1.

⁶⁵¹ "Nüfuz Mıntıkları", *Vakit*, (17.06.1919), s. 1.

⁶⁵² İngiliz taraftarlığıyla maruf Alemdâr gazetesi dahi Fransız kamuoyunda oluşan Türkiye lehindeki bu havayı görmüş ve "Fransa matbuatının şu son günlerde Türkiye ile Fransa arasındaki kadim muhâdeneti tezkâr ve Türklerin lehinde teveccühkârâne makâlât derç etmekte ve kuvvetli bir hükümetin teessüsünü temenni eylemekte oldukları Paris'ten vârid olan en son ve mevsuk haberler cümlesindedir." şeklinde bir habere imza atmıştır. Bkz: "Fransa-Türkiye Arasındaki Kadim Muhâdenet", *Alemdâr*, (31.07.1919), s. 1.

⁶⁵³ "Fransa'nın Menâfi ve Devlet-i Osmâniye", *Sebilürreşâd*, (29.05.1919), C. 17, S. 417-418, s. 16.

ümit ederiz ki Müslümanların muhibbi sıfatıyla uhdesine düşen an'anevî vazifeyi ifa için kendisine düşen serbestî-i hareket de verilecektir.⁶⁵⁴

Yine *Tan* gazetesinde yayımlanan bir başka yazıda ise Fransız kamuoyunun Anadolu'nun iç ve doğu bölgelerine asker sevk edilmesine karşı olduğu belirtilerek mevcut durum şöyle tasvir edilmektedir:

Fransız orduları Kilikya'da asayişini temin vazifesini deruhte etmişlerdir. Bu, gerek Müslüman ahali için gerek Hıristiyanlar için ve gerek şarkta sulh ve sükûn namına faydeli bir vazifedir. Bu nazik vazifemize şimdi bir de Suriye'deki mesuliyetlerimiz ilâve edildi. Bu kadarı kâfidir. Daha şimâlde Fransa'nın, silah[lı] olarak müdahale ne vazifesi dâhilindedir, ne vasıtası vardır. İngiltere de bu mesuliyeti deruhte etmek istemiyor, çünkü Kafkasya'dan da askerini çekiyor. Amerika'da efkâr-ı umûmiye Avrupa işlerine müdahalenin aleyhindedir, eğer Wilson'a [sansüre uğramış bir kelimedenden sonra] 100, 200 bin asker göndermesi tavsiye edilirse herhalde sulh muâhadesinin tasdiki teshîl edilmiş olmaz. İtalya'ya gelince, Anadolu'nun cenûb-ı şarkîsinde esasen bir vazifesi var. Hülâsa şarkta müttefiklere tavsiye edilecek şey, bir müdahale politikası değildir. Esasen harekete gelmek için müdahale şart mıdır? Zannediliyor mu ki bütün Türkler, vatanlarının enkazı üzerinde yangın yapacak ve bütün şarkı ateşe verecek mecnun müfritlerdir? Zannediliyor mu ki Türk köylüsü yeni bir seferberliği arzu etsin? Türk milliyetperver harekâtının başında bulunan zevat arasında hakikati olduğu gibi gören, Türkiye'nin istiklâl ve inkişâfı için anlaşmak zaruretini anlayan adamlar yok mudur zannediliyor? [Sansüre uğramış cümleden sonra] Bu adamlarla görüşmek için, onlara, kasdî münteher rolünden başka bir rol vermeli, onlara, sizin vatanınız yaşayacak, yalnız bu vatani ihya için birlikte çalışalım, demelidir.⁶⁵⁵

Türk basınının takip ettiği bu ve benzeri yorumlar büyük bir memnuniyetle karşılanmış ve Türk-Fransız dostluğunun yeniden canlanacağına dair umutları arttırmıştır.⁶⁵⁶ Bu sebeptendir ki Fransız basınında Türkiye ve Millî Hareket lehine çıkan yazılar, sadece İstanbul basınında değil, Anadolu gazetelerinde de geniş yer bulmuştur. Örneğin *İrâde-i Milliye*, Fransa kamuoyunda Anadolu hareketi lehine yükselen sesleri geniş biçimde okurlarına aktarmaktan geri kalmamıştır.

Fransız hükümetinin yarı resmî yayın organı olarak tanıttığı *Tan* gazetesinin bir başmakalesini aktaran *İrâde-i Milliye*, Mustafa Kemal'in sık sık belirttiği üzere İttihatçılık ve Bolşeviklikle suçlanan Anadolu hareketinin⁶⁵⁷ gerçek mahiyetinin bu makale ile ortaya konulduğunu belirtmektedir. Söz konusu makalede Müttefiklerin siyasetlerinin Türklerin dinî ve millî duygularını tahrik ettiğine, bu suretle Sivas ve Erzurum çevresinde güçlü bir askerî teşkilat kurulduğuna, Batı Anadolu'dan Hazar Denizi'ne kadar uzanan bölgede millî güçlerin birleştiğine ve hatta Araplar, Gürcüler ve Azerbaycan Türkleriyle irtibat kurulduğuna işaret edilerek şu soru sorulmaktadır: “Türklerde böyle bir vahdet-i milliye ve diniye tezahür edip giderken acaba Türkiye'yi bir müddet

⁶⁵⁴ “Mukadderâtımız Hakkında Ne Düşünüyoruz?”, *Vakit*, (01.06.1919), s. 1.

⁶⁵⁵ “Fransa ve Türkiye Münâsebâtı”, *Vakit*, (01.10.1919), s. 1.

⁶⁵⁶ Yusufzade, “Fransız Dostluğu”, *Vakit*, (14.06.1919), s. 1; “Fransa-Türkiye Arasındaki Kadim Muhâdenet”, *Alemdâr*, (31.07.1919), s. 1; Ahmet Emin, “Millî Cereyan ve Fransa”, *Vakit*, (02.10.1919), s. 1; Yunus Nadi, “Fransız Dostluğu”, *Yeniğün*, (15.10.1919), s. 1.

⁶⁵⁷ “Yeniğün Gazetesinin Sivas'ta Bulunan Muhabirinin Gazetesi Namına İcra Ettiği Bir Mülâkat Olup Aynen Derc Olundu”, *İrâde-i Milliye*, (12.10.1919), s. 1.

sonra yani Amerikalılar vekâlet-i idariyeyi reddettikten sonra paylaşılacak bir miras-ı münhâl addetmek imkânı kalmış mıdır?⁶⁵⁸

Görüldüğü üzere Türk basınına yansıyan değerlendirmelerden hareket edildiğinde, İzmir'in işgalinden sonra İtalya'nın Türkiye'ye karşı "hayırhah" bir siyaset izlediği, Fransa'da Türkiye lehine güçlü bir eğilim olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla İzmir'in işgaliyle Türk milletinin öz yurdu olan Anadolu'nun parçalanmasına yönelik siyasetin arkasındaki esas gücün İngiltere olduğuna dair haklı ve yaygın bir kanaat, bütün kamuoyuna hâkim hâle gelmektedir. İzmir'in işgaliyle başlayıp Millî Mücadele'nin sonuna kadar devam eden bu bakış açısı, mütareke dönemi Türk basınına İngiltere ile ilgili yayınlarına damga vurmuştur. Başta İzmir olmak üzere ülke sathındaki işgallerin ve Türkiye'ye karşı yürütülen parçalama siyasetinin arkasında bu devletin olduğunu gösteren pek çok haber ve yorum bundan sonra gazetelere yansımıştır. Bu yayınlar, Millî Mücadele boyunca Türk milletinin esas olarak hangi güçle karşı karşıya olduğunu gösteren bir etki yaratacaktır.

Yukarıda ortaya koyduğumuz veriler, Mondros Mütarekesi'nden sonra, İngilizlerle iyi geçinmeyi esas alan bir siyasî yaklaşımın bütün gazetelere hâkim olduğunu göstermektedir. Ne var ki Avrupa'dan gelen ve büyük ölçüde İstanbul basınına yansıyan haberler, Türk kamuoyu tarafından gösterilen bu yakınlığın İngiliz iktidar çevrelerinde hiçbir karşılık bulmadığına işaret etmektedir. Örneğin Mondros Mütarekesi'nin hemen akabinde, İngiliz siyasetçilerinden Asquith, bir konuşmasında Osmanlı Devleti'ni "şer kuvveti" olarak nitelemiş ve "Hasta Adam"ın son günlerini yaşadığını, mezar taşına "ba'sü ba'de'l-mevte nail olamayacaktır" yazılacağını söylemiştir.⁶⁵⁹

İngiltere, Fransa ile birlikte yayınladığı bir bildiriye ise Türk idaresinin çoğu kez yaptığı gibi yine nifakı devam ettirmek maksadında olduğunu açıklamıştır.⁶⁶⁰ Dahası, Mondros Mütarekesi'nin

⁶⁵⁸ "Tan Gazetesi ve Harekât-ı Milliye", **İrâde-i Milliye**, (19.10.1919), s. 1. Tan gazetesinin buna benzer yayınları daha sonraki *İrâde-i Milliye* nüshalarında da okurlara aktarılmıştır. Bu haberlerden birinde şunlar yazılmıştır: "Tan gazetesi Hasta Adam'ın (Türkiye'nin) birdenbire bu kadar eser-i hayat göstermesine hayret edenlere karşı tarihten misaller getirerek Köprülüler devrini hatırlatıyor. Ve bütün hatayı Türkiye'yi anlamayan Avrupa diplomatlarında bularak Türkleri Avrupa'dan atmak düsturuyla iş görülemeyeceğini, Anadolu'ya bir Ehl-i Salip ordusu gönderilemeyeceğini ve böyle bir orduyu mezâlîm icrasına sevk etmek doğru olmayacağını ve Türkiye'ye süratle âdilâne ve âkilâne bir sulh bahşetmek lâzım geldiğini yazıyor. Toros dağlarından itibaren Edirne'ye ve İran hududuna kadar müstakbel bir Türkiye idamesini ve beynelmilel bir kontrol vaz' edilerek Boğazların serbestisini, padişahın halife-i müslimîn olarak Türkiye payitahtı kalacak olan İstanbul'da bırakılmasını teklif ediyor. Ferit Paşa kabinesi zamanında Osmanlı Devleti'nin büsbütün parçalanması mevzu-ı bahis ve münakaşa olurken bugün lehimize idare-i kelâm etmeye başlayan matbuat-ı ecnebiye lisanının bu tahavvül-i nâghânisine sebep yaşamak azim ve iradesini bilfiil izhar eden milletimizin gösterdiği âsâr-ı hayat ve zindeğidir." İrâde-i Milliye İstihbaratı", **İrâde-i Milliye**, (19.10.1919), s. 4. Türkiye lehine yayın yapan bir diğer Fransız gazetesindeki değerlendirmeler için bkz: "Deba Gazetesi ve Türkiye", **İrâde-i Milliye**, (27.10.1919), s. 3. Benzer bir haber için Bkz: "Fransa Müstakil Bir Türkiye'nin Muhafazasını İstiyor", **İrâde-i Milliye**, (15.04.1920), s. 2; H.L., "Âlem-i İslâm ve Fransa", **İrâde-i Milliye**, (18.03.1920), s. 1.

⁶⁵⁹ "Hasta Adam", **Akşam**, (19.11.1918), s. 3.

⁶⁶⁰ "[...] Fransa ve İngiltere'nin takip ettikleri gaye, uzun zamandan beri tazyik altında yaşayan milletlerin tamamıyla ve suret-i kat'iyede hürriyetini temin ve yerli ahaliden serbesti-i tam içinde kuvvet ve kudret alan idareler tesisidir. Fransa ve İngiltere bu kararlarını tatbik hususunda gerek şimdiden müttefikler işgali altında bulunan Suriye ve Elcezire'de veya kurtarmaya uğraştıkları yerlerde mahallî hükümetler tesisleriyle bunları teessüslerinden sonra resmen tanımakta mütehidirler. [...] Türk idaresinin pek çok zaman devam ettirdiği nifakı ilkadan başka maksatları yoktur. İki müttefik hükümetin işgal edilen yerlerdeki vazifesi bundan ibarettir." Bkz: "Şark Politikası", **Akşam**, (09.11.1918), s. 1. Mütarekeyi

imzalanmasından çok kısa bir süre sonra Musul, Çanakkale ve İstanbul'un işgaline İngilizler öncülük etmişler ve mütareke şartlarının en sert hâliyle uygulanmasını istemişlerdir.⁶⁶¹

İngiltere, savaş sonrasında sergilediği stratejik tercihlerle, uluslararası arenada Türkiye aleyhine bir ağırlık oluşturmuştur. Her ne kadar İngiliz Başbakanı Lloyd George, 1918'in Ocak ayında, Türkiye'nin başkentinin ve çoğunluğu Türklerin oluşturduğu yerlerin Osmanlı Devleti'ne bırakılacağını açıkça beyan etmişse de,⁶⁶² savaş sonrasında birbiri ardına yaptığı açıklamalarla, bu sözlerin gereğini yerine getirmeyeceğini, tam aksine Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını istediğini göstermiştir. Örneğin Lloyd George, yaptığı bir konuşmada şunları söylemiştir:

[...] Türkiye'nin fethi İngiliz silahlarının bir muvaffakiyettir. Türkiye'ye karşı mücadele için bir buçuk milyon asker isti'mâl edilmiştir. El'an da kuvvetlerimizden bir kısmını orada bulundurmaya mecburuz. Medeniyetin şimdiye kadar icrasına muvaffak olamadığı bir işi başardık. Yani dünyanın en zengin kıtalarından ma'dud olan vâsi bir araziye Türklerin zulmünden kurtarıldıktan sonra, mesaimizi terk etmek yolunda bir tavsiyede nasıl bulunulabilir? Medeniyetin asırlarca süren bî-semere mesaisinden sonra, nasıl bırakıp gidebiliriz? Bu bizim siyasetimiz değildir.⁶⁶³

İngiltere'den Türkiye aleyhine alınan bu haberler, İstanbul basını tarafından yorumsuz olarak, objektif şekilde aktarılmıştır. İstanbul basınında sansür sebebiyle bu hâlde yer bulabilen haberler, taşra gazeteleri tarafından İngiltere'ye yönelik büyük bir tepki eşliğinde Anadolu'ya yayılmıştır. Yapılan yayınlarda İngiltere, Millî Mücadele'ye yol açan işgallerin ve ülkeyi parçalamaya matuf ayrılıkçı hareketlerin arkasındaki güç olarak görülmektedir.

İstanbul basınına yansıyan haber ve yorumlardan hareket edildiğinde, Osmanlı Devleti'yle ilgili İngiltere'nin genel siyaseti hakkında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: Öncelikle Birinci Dünya Savaşı'nda bütün Arap coğrafyası fiilî olarak bu devletin eline geçmiştir. İngiltere'den gelen sinyaller, Araplarla meskûn arazilerin Osmanlı Devleti'nden koparılacağına işaret etmektedir. İngiliz *Near East* dergisi, Türk barışıyla ilgili bir yazısında, "*Arabistan, Irak ve Suriye hakk-ı zaferimiz olarak Türk idaresinden tefrik edil[ecek]tir*" yazmıştır.⁶⁶⁴

İngiltere, Anadolu'daki gayrimüslim unsurlara, yani Rum ve Ermenilere de bağımsızlık verilmesinden yanadır. İngiliz Başbakanı Lloyd George, bir konuşmasında bu duruma işaret etmiş,

takip eden günlerde İngiliz siyasetçilerinin Türkiye aleyhine söylemlerini gösteren bazı örnekler için bkz: "Lord Cecil'in Beyanatı", **Vakit**, (30.11.1918), s. 1; "Mütarekemiz Hakkında İngiltere'de Şikâyetler", **Vakit**, (06.12.1918), s. 1.

⁶⁶¹ Akşin, **İstanbul Hükümetleri-I**, s. 95.

⁶⁶² Lloyd George, 26 Şubat 1920 tarihinde Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, bu açık beyanın iki sebebi olduğunu vurgulamıştır: İngiltere'nin savaş gayesinin ne olduğunu bilmek isteyen işçileri teskin etmek ve Osmanlı Devleti'ne karşı Hint Müslümanlarının gösterdiği hassasiyete karşılık vermek. "Lloyd George'un Mühim Bir Nutku", **Vakit**, (18.03.1920), s. 1.

⁶⁶³ "İngiltere'nin Cihan Politikası Etrafında", **Yenigün**, (08.11.1919), s. 1; "Lloyd George'un Mühim Bir Nutku", **Vakit**, (08.11.1919), s. 1. Haberlerin Anadolu'ya aktarımındaki süreler açısından dikkate değer bir nokta, bu haberin Erzurum'da *Albayrak* gazetesi tarafından 13 Kasım 1919 tarihinde yayımlanmış olmasıdır. Bkz: "Ajans Haberleri", **Albayrak**, (13.11.1919), s. 2.

⁶⁶⁴ "Türkiye Muâhedesi", **Peyâm**, (04.10.1919), s. 3.

Türk meselesinin savaş zamanındakinden daha çok engeller çıkardığını, bu meselenin çözümü noktasında İtilâf Devletlerinin tam bir anlaşmaya vardıklarını ifade etmiştir:

Bundan sonra harpte olduğu gibi sulhte de îkâ-ı müşkülât eden hatta harptekinden daha ziyade müşkülât ihdâs eden Türkiye meselesi vardır. Türkiye meselesinin tesviyesi esâsâtında müttefikler arasında itilâf-ı tam mevcuttur. Rumların, Arapların, Ermenilerin meskûn buldukları memleketlerde sû-i idareye nihayet verilmesi hususunda cümlemiz müttehid bulunuyoruz.⁶⁶⁵

Lloyd George, Anadolu'da parçalı bir siyasî yapı oluşmasını, bunun yaşatılması için ise, başlangıçta Amerika'nın mandater olmasını savunmuştur. İngiliz Başbakanı, 21 Mayıs 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı'na, Amerika'nın Anadolu üzerinde mandater olması için bir muhtıra vermiştir.⁶⁶⁶ *Akşam* gazetesi 24 Mayıs 1919 tarihli nüshasında bu konuyu haber yapmış, İtilâf Devletlerinin talebi üzerine İstanbul, Ermenistan ve Anadolu'nun, Amerika'nın mandası altına verileceğini yazmıştır.⁶⁶⁷ Bütün bu örneklerden anlaşılacağı üzere İngiltere, İzmir'in işgalinden sonra Türkiye aleyhtarı politikaların arkasındaki esas güç olarak görülmüş ve kamuoyuna bu yönüyle yansıtılmıştır.

2.4.2. İtilâf Politikalarını Şekillendiren ve Zaafa Uğratan Unsurlar

Mütareke dönemi basını, Milli Mücadele süresince İtilâf Devletlerinin Türkiye'ye karşı politikalarının nasıl şekillendiğini, bu politikalara etki eden unsurları ve zaaf alanlarını gösteren çok önemli bir açık istihbarat kaynağı olmuştur. Türkiye'ye karşı İngiltere'nin sert, İtalya'nın müsamahakâr ve Fransa'nın ikircikli politikalarını şekillendiren temel dinamikler, dönemin Türk basınına yansıyan haber ve yorumlarda genel hatlarıyla yer almıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Hindistan'dan Doğu Akdeniz'e kadar uzanan çok geniş bir coğrafyayı kontrol altına alan İngiltere'nin, denizlerde egemenliği devam ettirmek, Avrupa'da güç dengesini korumak ve "*İmparatorluk Yolu*"nu güven altında tutmak gibi birtakım temel dış politika prensipleri söz konusudur. İngiltere, alınan galibiyete rağmen savaş sonrasında ortaya çıkan ağır şartların etkisiyle, bu temel prensipleri sadece kendi gücüyle hayata geçirebilecek bir durumda değildir. Bu sebeple İmparatorluk Yolu'nu güven altında tutmak için Osmanlı hâkimiyetinden çıkan Ortadoğu coğrafyasını büyük oranda mandaterlik kurarak kendi idaresi altına almak istemiştir. Anadolu'da ise Bolşevik tehdidini dikkate alarak parçalı bir idarî yapı oluşturmayı, bunun için doğuda Ermenileri ve batıda Yunanlıları kullanmayı tercih etmiştir. Her ne kadar İngiliz siyaset

⁶⁶⁵ "Türkiye Sulhü Hakkında Mühim Nutuklar", *Vakit*, (11.11.1919), s. 1; "Lloyd George'un Pek Mühim Bir Nutku", *Alemdâr*, (11.11.1919), s. 1. Bu konuda son derece isabeti bir yorum için bkz: "İngiliz Dostluğu", *İzmir'e Doğru*, (17.01.1920), s. 1.

⁶⁶⁶ Erol, a.g.e., s. 14 ve 18.

⁶⁶⁷ "Amerika Türkiye Mukadderâtı", *Akşam*, (24.05.1919), s. 1; Howard, a.g.e., s. 306-307.

çevreleri ve dışışleri bürokrasisi içinde bu politikayı eleştirenler olmuşsa da, İngiliz Başbakanı Lloyd George'un şahsî yönelimleri, bu politikanın uygulanmasının en önemli gerekçesini oluşturmuştur.⁶⁶⁸

Bu dönemde İngiltere'nin gücünün sınırlarını gösteren ve Türkiye politikalarını zaafa uğratan unsurlarla ilgili pek çok haber ve değerlendirme yapılmıştır. İngiltere'yle ilgili yayınlardaki en güçlü eğilimlerden birine işaret eden bu yöndeki haberler, bu devletin yaşadığı bütün zafiyetleri, Türk kamuoyunun bilgisine sunmuştur. İngiltere'nin iç bünyesinde taşıdığı siyasal, ekonomik ve toplumsal problemler, sömürgelerinde karşı karşıya kaldığı başkaldırıları ve müttefikleriyle yaşadığı çıkar çatışmalarının doğurduğu ihtilâflar, Türkiye'ye karşı yürütmek istediği parçalama siyasetini sekteye uğratan en önemli zaaf noktalarıdır.⁶⁶⁹

Yapılan haberler, her şeyden önce Birinci Dünya Savaşı'nın, mağlûplar için olduğu kadar galipler için de çok büyük insan ve para kaybına yol açtığını göstermektedir. Bu bağlamda İngiltere'nin zafiyetlerinin en başında, savaştan galip çıkmasına rağmen çok büyük maddî ve manevî kayıplar vermiş olması gelmektedir. Avam Kamarası'nda yapılan görüşmelerde, İngiliz Harbiye Nezareti Müsteşarlığı'nın verdiği rakamlara göre İngiltere, 650 binden fazla ölü, 2 milyondan fazla yaralı ve 350 binden fazla esir vermiştir.⁶⁷⁰ İngiliz Maliye Nezâreti Müsteşarı Chamberlain ise, savaşın İngiltere'ye 6 milyar 700 milyon İngiliz lirasına mâl olduğunu açıklamıştır.⁶⁷¹

Bu büyük kayıpların İngiliz maliyesi üzerinde olumsuzluklara yol açmadığı iddia edilse de,⁶⁷² savaş ekonomisi, halkın omuzlarına ciddi bir yük bindirmiştir. Savaşın bitmesinin üzerinden altı ay geçmesine rağmen İngiltere'de yiyeceğin karne ile verildiği ve bu durumun 1919 Temmuz ayına kadar uzadığı görülmektedir.⁶⁷³ Ekonomide yaşanan olumsuzlukların toplumsal etkilerinin önüne geçebilmek için, İngiliz Başbakanı Lloyd George, bir sanayici heyetiyle yaptığı toplantıda, grevlerin önlenmesi, bunun için işçilerin açlık ve darlıktan kurtarılması ve elde edilen kârın daha âdil paylaşılması gerektiğini söylemiştir.⁶⁷⁴

Lloyd George'un bu uyarılarına rağmen İngiltere, 1919'da ilk kıpırtıları görülen ve ilerleyen yıllarda daha çok şiddetlenen işçi hareketleriyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Üstelik İngiltere'deki

⁶⁶⁸ Akşin, **İstanbul Hükümetleri-I**, s. 231-232; Howard, a.g.e., s. 314; Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 64-65.

⁶⁶⁹ Mustafa Kemal Paşa da Erzurum Kongresi'nden hemen önce kendisini ziyarete gelen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleriyle yaptığı görüşmede, Millî Mücadele'yi başarıya taşıyacak unsurlar olarak galip devletlerin savaştan yorgun çıkmalarına, buralarda savaş karşıtı bir kamuoyu oluştuğuna ve İtilâf Devletleri arasında yaşanan paylaşım kavgasına işaret etmiştir. Cevat Dursunoğlu, "Erzurum Kongresi Sırasında Atatürk'ün Düşünceleri", **Belleten**, C. XXVII, S. 108, Ankara, Ekim 1963, s. 636-637.

⁶⁷⁰ "İngiltere'nin Harb-i Umûmî Zâyiâtı", **Alemdâr**, (03.01.1919), s. 2; "Harb-i Umûmî'de İngiltere'nin Zâyiâtı", **Vakit**, (06.01.1919), s. 2; "Harb-i Umûmî'de İngilizlerin Zâyiâtı", **Hâdisât**, (28.02.1919), s. 2.

⁶⁷¹ "Harp İngiltere'ye Kaça Mâl Oldu", **Alemdâr**, (22.05.1919), s. 2.

⁶⁷² "İngiltere'nin Mâlî Vaziyeti", **Vakit**, (03.12.1919), s. 3.

⁶⁷³ İngiltere'de İlaş Vesikaları", **Hâdisât**, (16.04.1919), s. 2.

⁶⁷⁴ "İngiltere'de: Amele Meselesi", **Hâdisât**, (06.03.1919), s. 1.

bu işçi hareketlerinin, Rusya'daki gelişmelere bağlı olarak sosyalist bir eğilim kazanmasından ve geniş çaplı sonuçlar doğurmasından endişe edilmektedir.⁶⁷⁵ İngiltere'de büyük bir savaş aleyhtarlığı doğuran bu gelişmeler, Türk basını tarafından yakından takip edilmiş ve Türk kamuoyunun bilgisine sunulmuştur.⁶⁷⁶

İngiltere'nin, içinde bulunduğu bu ekonomik ve toplumsal zafiyetlerin, Türkiye'ye karşı yürüttüğü siyasete etkileri, 1919 gibi nispeten erken bir tarihte görülmeye başlanmıştır. Bununla ilgili bir örnek vermek gerekirse, İngiltere'nin, Anadolu üzerinde parçalı bir manda rejimi kurmak istediği, bunun için Amerika'nın mandater olması için teklifte bulunduğu hatırlatılabilir. İngiltere'nin, Amerika'nın böyle bir rol üstlenmesini istemesi, önemli ölçüde kendisinin içinde bulunduğu mâlî zorluktan kaynaklanmaktadır.

İngiliz Başbakanı Lloyd George, gazetelere yansıyan bir konuşmasında, *"Hiçbir mesele İngiltere'yi Türkiye meselesi derecesinde alâkadar etmemektedir. İngiltere'nin istikbâli Türkiye meselesinin hâledilmesine vabestedir."* demiş ve sözü Kafkasya'daki İngiliz birliklerine getirmiştir. Bölgede bulunan gayrimüslim ahalinin himaye altına alınması gerektiğini, bunun için Amerika'dan cevap beklediğini, o zamana kadar İngiliz askerlerini bölgeden çekemeyeceklerini belirtmiştir. Bölgedeki askerî birlikler için yıllık 30 milyon İngiliz lirası harcadıklarını söyleyen⁶⁷⁷ Lloyd George, kısa süre sonra yaptığı bir başka konuşmada bu söylemi tamamen terk etmiş ve askerlerini çektiklerini şu cümlelerle açıklamıştır: *"Ermenistan'ı terk etmemizin sebebi mesârifimizi tenkis etmek arzusunda bulunmamızdır. Filhakika bütün dünyanın zabıta vazifesini ifa edemeyiz, diğer devletler de bu işte bize yardım etmelidir."*⁶⁷⁸

Savaş sonrasında İngiltere'yi en çok meşgul eden konulardan biri de İrlanda meselesi olmuştur. 1919 yılının sonlarında, İrlanda'daki ayrılıkçı hareketler şiddetlenmiş, hatta silahlı bir grup

⁶⁷⁵ "İngiliz Amele Fırkası'nın Kudreti", **Alemdâr**, (10.09.1919), s. 1; "Bolşeviklerin Esrarı", **Alemdâr**, (06.11.1919), s. 2; "Maten Ne Diyor", **Açıksöz**, (09.09.1920), s. 2.

⁶⁷⁶ Bu konuda Türk basınında yer alan sayısız örneklerden bazıları için bkz: "İngiltere Şimendifer Grevinin Hitâmı", **Alemdâr**, (08.10.1919), s. 1; "İngiltere'de Grev", **Alemdâr**, (23.10.1920), s. 2; "İngiltere'de Amele Grevleri", **Alemdâr**, (10.04.1921), s. 1; "İngiltere'de Amele Hükümeti Tehdit Ediyor", **Anadolu'da Yenigün**, (23.08.1920), s. 2; "Bir Milyon İngiliz Amelesi Grev İlân Etmiştir", **Anadolu'da Yenigün**, (27.10.1920), s. 1; "İngiliz Amelesi İşbaşına Geliyor mu?", **Anadolu'da Yenigün**, (03.11.1920), s. 1; "İngiltere'de Maden Ocakları Grevi", **Anadolu'da Yenigün**, (18.05.1921), s. 1; "İngiltere'de Amele Grevi Şiddetleniyor", **Anadolu'da Yenigün**, (24.05.1921), s. 2; "İngiltere'de Grevciler Gittikçe Kuvvetleniyor", **Anadolu'da Yenigün**, (03.06.1921), s. 2; "İngiltere'de Kömür Amelesinin Tatil-i İşgali", **Vakit**, (03.04.1921), s. 1; "İngiltere'de Grevler", **Vakit**, (05.04.1921), s. 2; "İngiltere'de Umûmî Grev Tehlikesi", **Vakit**, (10.04.1921), s. 2; "İngiltere'de Kömür Amelesinin Grevi", **Vakit**, (29.05.1921), s. 1; "İngiliz Amelesi Londra'yı Karanlıkta Bıraktı", **Açıksöz**, (19.04.1921), s. 1; "İngiliz Şimendifer Amelesi de Grev İlân Etti", **Açıksöz**, (14.04.1921), s. 1; "İngiliz Amelesinin Muhtırası", **İzmir'e Doğru**, (29.02.1920), s. 2; "İngiltere'de Büyük Grevler", **Hâkimiyet-i Milliye**, (20.11.1920), s. 2; "İngiltere'de Mühim Bir Grev Hazırlanıyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, (07.04.1921), s. 1; "İngiltere'de Mühim Grevler", **Hâkimiyet-i Milliye**, (11.04.1921), s. 1; "İngiltere'de", **İrâde-i Milliye**, (19.10.1919), s. 2.

⁶⁷⁷ Haber önce, Fransız basınından alınmış ve Avam Kamarası'ndaki bir konuşma olarak aktarılmıştır. Bu ilk haberde, sadece Türkiye meselesinin İngiltere için hayati önemde olduğuna dair cümle aktarılmıştır. Bkz: "Lloyd George'un Mühim Bir Nutku", **Vakit**, (24.08.1919), s. 1; "İngiltere-Türkiye", **Alemdâr**, (26.08.1919), s. 1. Aynı haber, birkaç gün sonra bütün detaylarıyla verilmiştir: "Lloyd George'un Hakkımızdaki Beyanati", **Vakit**, (29.08.1919), s. 1.

⁶⁷⁸ "Lloyd George'un Mühim Bir Nutku", **Vakit**, (08.11.1919), s. 1; "İngiltere'nin Cihan Politikası Etrafında", **Yenigün**, (08.11.1919), s. 1; "Ajans Haberleri", **Albayrak**, (13.11.1919), s. 2.

tarafından İrlanda genel valisine suikast düzenlenmiştir.⁶⁷⁹ Yaşanan gelişmeler karşısında İngiltere, kuzey ve güney olmak üzere İrlanda’da iki parçalı bir yapı kurmaya⁶⁸⁰ ve İrlanda’ya muhtariyet vererek olayları yatıştırmaya çalışmıştır.⁶⁸¹ İlerleyen aylarda İngiliz hükümeti bu muhtariyeti daha da geliştirmeye hazır olduğunu göstermesine rağmen ayrılıkçı hareketler yatışmamış, tam aksine şiddetlenerek devam etmiştir. İngiliz hükümetinin vermiş olduğu tavizlere rağmen ayrılıkçı gruplar, silahlı mücadeleyi sürdüreceklerine dair bir beyanname yayınlamışlardır.⁶⁸² İngiltere’nin iç politikada enerjisini harcadığı en önemli konulardan biri olan İrlanda meselesiyle ilgili haberler Türk basınının yakın takibi altında olmuştur.⁶⁸³

İngiltere’nin önemli zaaflarından bir diğeri, Lloyd George kabinesi içinde Türkiye’ye karşı uygulanacak siyasette önemli görüş ayrılıkları yaşanmasıdır. Başbakan Lloyd George, Türkiye’ye karşı sert bir politika izlemekte, bunun için Venizelos’un şahsında Yunanistan’a tam destek vermektedir. Buna karşın Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Yunanistan’a Anadolu’da toprak verilmesinin barışı imkânsız hâle getireceğini düşünmektedir. Savaş Bakanı Winston Churchill ise geleneksel İngiliz siyasetine benzer bir yaklaşımla, Bolşeviklere karşı dost bir Türkiye’nin tampon olarak kullanılabilirliği kanaatinde dir.⁶⁸⁴ Bu fikir ayrılıklarına rağmen İnönü Muharebeleri’ne kadar Lloyd George’un Yunanistan’ı destekleme siyaseti devam etmiş, 1921’in Nisan ayından itibaren İngiltere, Türk-Yunan çatışmasında en azından söylem itibariyle tarafsızlık ilân etmek zorunda kalmıştır.

İngiltere’nin dış politikasını büyük oranda etkileyen çok önemli bir mesele daha burada zikredilmelidir ki bu, İngiltere’ye karşı başta Hindistan olmak üzere sömürgelerinde yükselen

⁶⁷⁹ “İrlanda Ahvâli”, **Vakit**, (24.12.1919), s. 1; “İrlanda’da Bir Suikast”, **Alemdâr**, (24.12.1919), s. 1; “İrlanda’da Suikast”, **Yenigün**, (24.12.1919), s. 1.

⁶⁸⁰ “İrlanda Muhtariyet Kanunu”, **Peyâm-Sabah**, (01.03.1920), s. 3; “İrlanda Muhtariyeti”, **Alemdâr**, (01.03.1920), s. 1; “İrlanda Muhtariyeti”, **Yenigün**, (01.03.1920), s. 1; “İrlanda Muhtariyeti”, **İzmir’e Doğru**, (03.03.1920), s. 2.

⁶⁸¹ “İrlanda Muhtariyeti Kanunu”, **Vakit**, (02.04.1920), s. 1;

⁶⁸² “İrlandalıların Beyannamesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (20.04.1921), s. 1.

⁶⁸³ Bu konuyla ilgili muhtelif gazetelerde yer alan bazı haberler için bkz: “İrlandalıların Talebi”, **Hâdisât**, (22.10.1918), s. 1; “İngiltere’de”, **İrâde-i Milliye**, (19.10.1919), s. 2; “İrlanda’da”, **İzmir’e Doğru**, (11.02.1920), s. 2; “İrlanda Ahvâli”, **İzmir’e Doğru**, (22.02.1920), s. 1; “İrlanda İhtilâli”, **İzmir’e Doğru**, (25.04.1920), s. 1; “İrlanda Suikastı Tafsilâtı”, **Peyâm-Sabah**, (01.01.1920), s. 2; “İrlanda Muhtariyeti”, **Peyâm-Sabah**, (28.02.1920), s. 1; “İrlanda Meselesi”, **Alemdâr**, (28.07.1920), s. 2; “İrlanda Meselesi”, **Alemdâr**, (07.08.1920), s. 1; “İrlanda’da Tatil-i Muhâsamat Fikri”, **Alemdâr**, (07.12.1920), s. 1; “İrlanda Meselesi”, **Alemdâr**, (09.12.1920), s. 1; “İrlanda Meselesi”, **Alemdâr**, (24.12.1920), s. 1; “İrlanda Meselesi”, **Alemdâr**, (09.01.1921), s. 1; “İrlanda Meselesi”, **Vakit**, (07.08.1920), s. 3; “İrlanda’nın Muhtariyeti”, **Vakit**, (22.08.1920), s. 1; “İrlanda Ahvâli”, **Vakit**, (10.12.1920), s. 1; “İrlanda İşleri”, **Vakit**, (16.12.1920), s. 1; “İrlanda Meselesi”, **Vakit**, (10.07.1921), s. 3; “İngiltere ile İrlanda Arasında Mütareke”, **Vakit**, (12.07.1921), s. 1; “İrlanda Meselesi”, **Vakit**, (25.08.1921), s. 3; “İrlanda Murahhaslarıyla Yeni Müzakereler”, **Vakit**, (13.10.1921), s. 1; “Britanya-İngiltere Münâsebâtı”, **Anadolu’da Yenigün**, (16.08.1920), s. 2; “İrlanda’da Neler Oluyor?”, **Anadolu’da Yenigün**, (10.09.1920), s. 2; “İrlanda İhtilâli Devam Ediyor”, **Anadolu’da Yenigün**, (23.12.1920), s. 2; “İrlanda Muhârebâtı”, **Anadolu’da Yenigün**, (15.04.1921), s. 2; “İngilizler İrlanda’yı Harap Ediyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (28.12.1920), s. 1; “İngiliz Hercümerci”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (08.02.1921), s. 1; “İrlanda Kahramanları”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (11.02.1921), s. 1; “İrlanda’da Yeniden İdare-i Örfiye”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (29.08.1921), s. 2; “İrlanda Meselesi Müşkül Bir Safhaya Girdi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (08.11.1921), s. 1; “İrlanda’da İhtilâl Yeniden Başladı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (14.03.1922), s. 1.

⁶⁸⁴ Oran, a.g.e., s. 99.

muhalefet ve bağımsızlık hareketleridir. Ancak bu konu aşağıda müstakil bir başlık altında değerlendirileceği için burada detaylarına girilmeyecektir.

İngiltere'nin içinde bulunduğu ve Türkiye siyasetine etki eden bu zaaf alanları, Anadolu basını tarafından yaygın biçimde haberleştirilmiştir. Bu durumun tipik bir örneği olması hasebiyle *İrâde-i Milliye* gazetesinde yer alan bazı haberlere değinebiliriz. 1919 yılının güz aylarında, *İrâde-i Milliye*'de yayımlanan haberlere göre Hindistan'da İngilizlere karşı bir ihtilâl girişimi olmuş, dört yüz İngiliz katledilmiş ve ciddi bir maddî zarar oluşmuştur. Ayrıca *Times* gazetesinden aktarılan habere göre, İngiltere'nin bazı şehirlerinde sosyalistlerle terhis edilen kişiler arasında arbeye yaşanmıştır.⁶⁸⁵ Bir başka haberde ise Afgan ordusunun Hindistan'ın Kuristan bölgesini İngilizlerden tamamen temizlediği ve bölgeyi ele geçirdiği söylenmektedir. Yaşanan gelişmeler Hint alaylarının birbiri ardı sıra Afgan ordusu tarafına geçmelerine ve Hindistan'da bağımsızlık yolunda hareketlerin artarak devam etmesine yol açmıştır.⁶⁸⁶ Ayrıca İngilizler, geride birkaç memurlarını bırakarak Bakü ve Tiflis'ten de çekilmişlerdir.⁶⁸⁷ Aynı günlerde İngiltere'nin, içişlerinde grevlerle ve İrlanda meselesiyle uğraşmak zorunda olduğu haberlere yansımıştır. Son olarak İngiltere'nin İran'la yaptığı anlaşmanın, İran'da büyük rahatsızlıklara sebebiyet vererek halkın tepki göstermesine yol açtığı bildirilmektedir.⁶⁸⁸

Anadolu'da çıkan diğer gazetelerde de görülen bu tip haberler,⁶⁸⁹ İngiltere'nin zafiyetlerini göstermesi açısından son derece kıymetlidir. Zira kamuoyuna bu yönde verilen mesajlar, gösterilecek

⁶⁸⁵ "Hindistan'da İhtilâl", *İrâde-i Milliye*, (28.09.1919), s. 2.

⁶⁸⁶ "Afganistan ve İngiltere Muharebesi", *İrâde-i Milliye*, (28.09.1919), s. 2.

⁶⁸⁷ "İngilizler Bakü ve Tüflis'i Tahliye Etmişlerdir", *İrâde-i Milliye*, (02.10.1919), s. 1.

⁶⁸⁸ "İngiltere'de", *İrâde-i Milliye*, (19.10.1919), s. 2; "İngiltere ve İran", *İrâde-i Milliye*, (19.10.1919), s. 2; "İngiltere ve Amerika", *İrâde-i Milliye*, (19.10.1919), s. 2. İngiltere'ye karşı yükselen tepkileri yansıtan haber ve yorumlar, Ali Rıza Paşa hükümetinin düşürülmesi ve İstanbul'un işgalinden sonra daha da artacaktır. Bkz: H.L., "Kundakçılık Siyaseti", *İrâde-i Milliye*, (08.04.1920), s. 1; "Âlem-i İslâm'a Beyanname", *İrâde-i Milliye*, (18.03.1920), s. 1-2; H.L., "Kâbus", *İrâde-i Milliye*, (22.03.1920), s. 1; İstanbul'da Neler Oluyor?", *İrâde-i Milliye*, (22.03.1920), s. 2.

⁶⁸⁹ Anadolu basınında İngiltere ile ilgili yapılmış benzer bazı haberler için bkz: "İngiltere ve İran", *İzmir'e Doğru*, (23.11.1919), s. 2; "Afganistan'da Hareket-i Milliye", *İzmir'e Doğru*, (13.12.1919), s. 2; "Afganistan Orduları", *İzmir'e Doğru*, (18.12.1919), s. 1; "Mısır'da Hareket-i Milliye", *İzmir'e Doğru*, (20.12.1919), s. 1; "Hindistan Muhtariyeti", *İzmir'e Doğru*, (24.12.1919), s. 2; "İran'da Hareket-i Milliye", *İzmir'e Doğru*, (01.01.1920), s. 4; "Mısır'da Asabiyet-i Milliye", *İzmir'e Doğru*, (10.01.1920), s. 2; "Mısır'da Galeyan", *İzmir'e Doğru*, (14.01.1920), s. 2; "Hindistan Hareket-i Te'dibiyesi", *İzmir'e Doğru*, (17.01.1920), s. 2; "Amerika-İngiltere Münâsebâtı", *İzmir'e Doğru*, (29.01.1920), s. 2; "Irak'ta İngilizler", *İzmir'e Doğru*, (01.02.1920), s. 4; "Hüzünlü Havadisler-Acemistan'da Neler Oluyor", *Albayrak*, (11.09.1919), s. 2; "Arabistan Ahvâli", *Albayrak*, (25.09.1919), s. 2; "Müteferrik Haberler", *Albayrak*, (01.02.1920), s. 2; "Müstahberât-ı Husûsiye", *Albayrak*, (12.02.1920), s. 1; "Ajans Haberleri", *Albayrak*, (04.03.1920), s. 2; "Kafkasya'ya İngiliz Kıtaatı İ'zâmı", *Albayrak*, (11.04.1920), s. 2; "Muhit Haberleri", *Albayrak*, (22.04.1919), s. 2; "Azerbaycan Gazetelerinden", *Albayrak*, (28.08.1919), s. 2; "Mısır ve Âlem-i İslâm", *Hâkimiyet-i Milliye*, (14.01.1920), s. 2; "Irak'tan", *Hâkimiyet-i Milliye*, (20.01.1920), s. 4; "Suriye ve Arabistan", *Hâkimiyet-i Milliye*, (24.01.1920), s. 3; "Hindistan Ahvâli", *Hâkimiyet-i Milliye*, (06.02.1920), s. 2; "İngiltere ve İslâm Müstemlekeleri", *Hâkimiyet-i Milliye*, (20.04.1921), s. 1; "Hint Milliyetperverlerinin Tahrikâtı", *Hâkimiyet-i Milliye*, (28.04.1921), s. 1; "Mısır Milliyetperverleri Ne İçin Çalşıyorlar", *Hâkimiyet-i Milliye*, (12.05.1921), s. 1; "İran'da Nümâyiş", *İstikbâl*, (24.04.1920), s. 2; "Hindistan Hududunda", *İstikbâl*, (27.04.1920), s. 2; "İrlanda'da", *İstikbâl*, (18.17.1920), s. 1; "Arapların Taarruzu İngilizlerin Irak'taki Vaziyetleri", *İstikbâl*, (18.07.1920), s. 1; "Hindistan'da Neler Oluyor", *İstikbâl*, (11.08.1920), s. 1; "İran'da İngiliz Aleyhtarlığı", *İstikbâl*, (11.08.1920), s. 1; "İrlanda'da", *Nasihât*, (08.02.1920), s. 1; "Hint Hududunda", *Nasihât*, (08.02.1920), s. 1; "Irak'ta İngilizler", *Nasihât*, (10.02.1920), s. 1; "Hindistan'da Yeni ve Büyük Kargaşalıklar", *Öğüt*, (19.02.1920), s. 1; "Mısır'da Feverân-ı Millî", *Öğüt*, (27.02.1920), s. 1; "Hindistan'da",

mukavemetin sonuç getireceğine dair inancı beslemiştir. Ayrıca İstanbul'un işgali ve Sevr taslağının ortaya çıkmasından sonra İngiltere, gazeteler tarafından müttefiklerinden tamamen farklı görülüş ve eleştirilerin ana hedefi olmuştur.

İzmir'in işgalinden sonra Türk basınının kahir ekseriyetinin İngiltere'ye yönelttiği ve dozu gittikçe artan sert eleştiriler, İtilâf bloğunun en güçlü ikinci devleti olan Fransa'ya karşı daha sınırlı olmuştur. Türk basınının Fransa'ya karşı eleştirilerinin nispeten sınırlı olmasının en önemli sebeplerinden biri, Fransa'nın, İngiltere ile yaşadığı çekişmenin çok erken bir tarihte görülmesi ve bu durumun Türkiye lehine kullanılmak istenmesidir. Fransa ile ilgili Türk basınında yer alan haber ve yorumlar, bu devletle iyi ilişkiler kurulması için her zaman açık kapı bırakıldığını göstermektedir.

İngiltere'nin dış politika tercihlerinden genel bir memnuniyetsizlik içinde olan Fransa'nın, bu devletle sürtüşme yaşayacağına ve Anadolu hareketiyle iyi ilişkiler kurmak isteyeceğine dair emareler, 1919 yılının başından itibaren Türk basınına yansıyan haberlerde görülmektedir. Sansür altında olmasına rağmen İstanbul basınının Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip ederek yaptığı yayınlar, özellikle İtilâf Devletlerinin siyasî pozisyonları hakkında geniş bir bilgi birikiminin Türk kamuoyunda oluşmasını sağlamıştır. Fransa ile ilgili yayınlar, bu durumun en iyi örneklerindedir. Bu bağlamda ilk göze çarpan, Fransa'nın dış politikada Alman tehdidine karşı geliştirdiği hassasiyettir. *Vakit* gazetesinin 1919 Ocak ayında yayımladığı bir haber, Fransa'nın bu önceliğini Türk kamuoyunun resmî bir ağızdan öğrenmesine imkân vermiştir.

"*Mösyö Pichon'un Mühim Bir Nutku*" başlıklı haberde, Fransız meclisinde dış politikaya ilişkin olarak sorulan sorulara cevap olmak üzere Fransız Dışişleri Bakanı Pichon'un yaptığı konuşma aktarılmaktadır. Bu konuşmada Pichon, diğer İtilâf Devletleri gibi Fransa'nın da milletlerin birliği fikrini kabul ettiğini söylemiş, bunun için bir teşkilat kurulması için çalışıldığından bahsetmiştir. Fransa, bütün ilhak fikirlerini reddetmekle beraber Alsas Loren'in ve Sar havzasının Fransa'ya iltihak etmesini bu konudan farklı görmektedir. Dışişleri Bakanı'nın konuşmasında en fazla vurgulanan husus, Almanya'nın tekrar bir tehdit olmasını engellemek için alınacak tedbirler olmuştur. Zira Bakan'a göre Almanya mağlup olmakla birlikte bitkin değildir ve askerî ihtiraslarından vazgeçmemiştir. Almanya'da görülen birtakım ihtilaller, Almanların, askerî güçlerini toplamak için zaman kazanmaya dönük manevralardır.

Fransız Dışişleri Bakanı'nın Avusturya-Macaristan'la ilgili görüşlerinde de Alman tehlikesine dönük endişenin izlerini görmek mümkündür. Avusturya İmparatorluğu'nun dağıldığını, böylece Lehistan, Yugoslavya ve Bohemya gibi yeni hükümetlerin ortaya çıktığını söyleyen bakan, bu hükümetleri en önce Fransa'nın tanıdığını ve desteklediğini söylemiştir. Bilhassa denizle bağlantısı olan, millî bir meclise ve güçlü bir orduya sahip olan Lehistan'ın, ilk olarak Fransa tarafından

Öğüt, (17.04.1920), s. 1; "İrlanda'da İhtilâl", Öğüt, (17.04.1920), s. 1; "İrlanda'nın Kararı", *Satvet-i Milliye*, (19.06.1922), s. 1; "İrak'ta İngilizlerle Muharebe", *Satvet-i Milliye*, (14.08.1922), s. 1.

desteklendiği vurgulanırken, Almanya'yı çevreleme politikası izlendiği net biçimde anlaşılmaktadır.⁶⁹⁰

Fransa'nın Almanya hassasiyetini gösteren bir başka haber, “*Mazarik'in Beyanâtı*” başlığıyla yayımlanmıştır. Bu haberde, Çekoslovak hükümet başkanının Fransız *Tan* gazetesine verdiği röportaj paylaşılmıştır. Söz konusu röportajda şunlar söylenmiştir:

Fransa ile Çekoslovak hükümetinin menafii müşterektir. İki hükümet de, başını kaldırmaya çalışan Cermenlik tarafından tehdit edilmektedir. Bilirsiniz Ebert ve David Waimar'da irad ettikleri resmî nutuklarda Alsas-Loren'in Almanya'ya aidiyetinden bahseylemiş ve mütareke şerâitini şiddetle protesto etmişlerdir. Bern şehrinde in'ikad eden beynelmilel sosyalist konferansında Alman sosyalistleri hâkim olmuşlardır. Alman sosyalistleri eski rollerini ele alarak Almanya'yı masum göstermek ve İtilâf Devletleri arasına nifak tohumu sokmak için çalışıyorlar.⁶⁹¹

Bu sözleri Fransa'nın Almanya'yı kuşatma siyasetine örnek olarak okumak mümkündür. Anlaşılmaktadır ki, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa'nın en önemli gündem maddelerinin başında, Almanya'nın bir tehdit olmaktan çıkarılması, silahtan arındırılarak sıkı bir kontrol altına alınması ve bilhassa savaş tazminatı dâhil olmak üzere bu devletten alacaklarının tahsil edilmesi gelmektedir. Bunun için Fransa, Versay Antlaşması'nın ihtivâ ettiği ağır yükümlülüklerin mutlaka Almanya'ya kabul ettirilmesini ve uygulanmasını istemektedir.⁶⁹² Fransız gazeteleri çok uzun bir süre bu konuda Fransızların hassasiyetlerini ortaya koyan yayınlara imza atmışlardır. Türk basınına yansıyan bu haberlerle, İngiltere ve Fransa'nın Almanya konusunda yaşadıkları fikir ayrılıkları net biçimde kamuoyunun bilgisine sunulmuştur.

Fransız-İngiliz ilişkilerindeki önemli gerilim noktalarından biri de Ortadoğu ve özellikle Suriye meselesidir. Bilindiği üzere Birinci Dünya Savaşı devam ederken, bu iki devlet Ortadoğu'nun paylaşımı konusunda Sykes-Picot Antlaşması ile bir uzlaşmaya varmışlardır. Ancak savaş sonrası dönemde bütün Arap coğrafyası, fiilî olarak İngilizlerin kontrolüne geçmiş ve İngiltere, Sykes-Picot Antlaşması'nda öngörülen paylaşımın gerçekleşmesini engellemeye çalışmıştır. Öyle ki, İngilizlerle Fransızlar arasında Adana çevresinde çatışmalar olduğu dahi Anadolu gazetelerine yansımıştır.⁶⁹³

Ortadoğu konusunda yaşanan gerilim, İngiliz ve Fransız basını arasında polemiğe yol açmıştır. Özellikle Suriye meselesinden dolayı Fransız basınının İngiltere'yi eleştiren yayınlar yapması üzerine, Londra'da yayımlanan *Near East* dergisi, iki devlet arasındaki ittifakın önemine vurgu yapan bir yazı yayımlamıştır. *Sebilürreşâd*'ın aktardığı bu yazıda, İngiltere'nin daha fazla araziye ihtiyacı olmadığı, ancak henüz bu bölge ile ilgili kesin bir siyasetin belirlenmediği belirtilmiştir. Bununla birlikte İngiliz dergisi, Fransızların, üzerinde çok durdukları gibi Suriye ve çevresinde halk arasında kültürel bir nüfuzları olmadığını iddia etmekten geri durmamıştır. İngiltere'nin elini

⁶⁹⁰ “Mösyö Pichon'un Mühim Bir Nutku”, **Vakit**, (25.01.1919), s. 1.

⁶⁹¹ “Mazarik'in Beyânâtı”, **Vakit**, (17.02.1919), s. 1.

⁶⁹² “Fransız Matbuatı”, **İzmir'e Doğru**, (13.12.1919), s. 1; “Fransa İngiltere İhtilâfı”, **Nasihât**, (09.02.1920), s. 2.

⁶⁹³ “İrâde-i Milliye İstihbaratı”, **İrâde-i Milliye**, (19.10.1919), s. 4.

uzatması durumunda bu bölgedeki bütün toplumlardan iyi karşılık göreceğini belirten *Near East* dergisi, “*Şark-ı Karîb ahalisinin güzel gözleri için münâkaşatta bulunarak çok şeyler*” kaybedebileceklerini yazmıştır.⁶⁹⁴

Bu tartışmalar arasında zaman zaman Suriye’deki İngiliz askerlerinin çekilerek yerlerini Fransızlara bırakacakları gündeme gelmişse de,⁶⁹⁵ bunun gerçekleşmesi ancak 15 Eylül 1919 tarihinde yapılan Suriye İtilâfnamesi’yle olmuştur.⁶⁹⁶ İngilizlerle Fransızlar arasında yapılan anlaşmaya göre Beyrut vilayetinin tamamı işgal edilecek, Araplara yalnızca Suriye ve Halep mıntıkası kalacak ve bu bölge Fransızların nüfuzu altında bulunacaktır.⁶⁹⁷ Ayrıca bu anlaşma ile Anadolu’nun güneyindeki İngiliz birliklerinin yerini Fransızlar alacaktır.

Her ne kadar çıkarlarına uygun gibi görünse de, Suriye İtilâfnamesi, Fransa’nın çok ciddi bir açmaza girmesine yol açmıştır. *Sebilürreşâd* “*Fransa-İngiltere Rekabeti ve Âlem-i İslâm*” başlıklı uzun makalesinde, Fransa’nın bu duruma işaret etmiştir. Söz konusu yazıda Birinci Dünya Savaşı’nın büyük bir emperyalist rekabet sebebiyle ortaya çıktığı, savaştan sonra İngiltere’nin Arap coğrafyasını ve Mısır’dan Kafkasya’ya, İstanbul’dan İran’a kadar bütün bölgeyi kontrol altına aldığı belirtilmektedir. İngiltere, savaş sonrasındaki paylaşımında sadece düşmanlarını değil, müttefiklerini de eli boş bırakmıştır. Özellikle Fransa, bütün İslâm âleminde sahip olduğu kültürel nüfuzu ve verdiği borçlarla sağladığı yüksek mevki kaybetmiş, elinde sadece Filistinli bir Suriye ve kanlı bir Kilikya kalmıştır. Fransa’nın İngiltere’nin bu siyasetine boyun eğmesinin en önemli gerekçesi ise Almanya’yı dengelemek arzusudur. Fransa, Birinci Dünya Savaşı’nda çok büyük masraflar etmiş, çok büyük toprak ve insan kayıpları yaşamıştır. Buna karşılık savaş öncesinde vermiş olduğu borçları ve Almanya’ya yüklenen tazminatı kaybetmiştir. Suriye’de Faysal’la, Kilikya’da Kuvâ-yı Milliye ile savaşmak zorunda kalmış ve İngiltere’nin güvenilir bir müttefik olduğunu anlamıştır. İngiltere Emir Abdullah marifetiyle Irak tarafından Fransa’yı Suriye’de sıkıştırmıştır. Kuzeyde Anadolu hareketinin başarılı olması ise Fransa’yı, Suriye’de daha zor bir duruma sokmuştur.⁶⁹⁸

Ortaya koyduğumuz bu veriler, mütarekenin ilk günlerinden itibaren Fransa ile İngiltere arasında ciddi fikir ayrılıklarının ve çıkar çatışmalarının olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak savaş sonrası dönemin ekonomik ve toplumsal problemlerinin Fransa’da fazlasıyla yaşandığı

⁶⁹⁴ “Şark’ta İngiltere ve Fransa”, *Sebilürreşâd*, (21.08.1919), C. 437-438, S: 17, s. 147-149.

⁶⁹⁵ “Suriye’deki İngiliz Kıtaati”, *Alemdâr*, (20.05.1919), s. 2.

⁶⁹⁶ Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya-II*, s. 209.

⁶⁹⁷ “İngiliz, Fransız İtilâfnamesi”, *İzmir’e Doğru*, (20.12.1919), s. 1.

⁶⁹⁸ “Fransa-İngiltere Rekabeti ve Âlem-i İslâm”, *Sebilürreşâd*, (22.04.1922), C. 20, S. 498, s. 45-47. Fransa’nın Versay Antlaşması’ndan sonra İngiliz ittifakına mahkûm hâle geldiğini, bundan istifade etmeye çalışan İngiltere’nin Avrupa ve Asya’da büyük bir sömürge imparatorluğu hâline gelme gayretinde olduğunu iddia eden bir başka yazı için bkz: “Yeni Dünyanın İlk Senesi”, *İrâde-i Milliye*, (05.01.1920), s. 2-3.

bilinmektedir.⁶⁹⁹ Bütün bu sebepler, Fransa’da Türkiye lehine söylemin günden güne artmasına yol açacaktır.

İtalya’nın mütareke döneminde Türkiye’ye yönelik siyasetini belirleyen en önemli kişilerden biri, İstanbul’daki Yüksek Komiser Kont Sforza’dır. Mustafa Kemal Paşa dâhil olmak üzere⁷⁰⁰ pek çok kişi ve kuruluşla temas kuran Sforza, Türk milletinin düşünüldüğü gibi ölmediğini, Türkiye’ye karşı yürütülecek en doğru siyasetin parçalama değil, âdil bir barış yapılması olduğunu ifade etmiştir. Sforza’nın çerçevesini çizdiği bu politikanın temel hedefi, Türkiye ile barışçıl ilişkiler kurarak mümkün olduğu kadar ekonomik menfaatler koparmaktır.⁷⁰¹

Kont Sforza’nın bu politikası, genel hatlarıyla mütareke dönemi boyunca İtalyan hükümetlerince uygulanmaya çalışılmıştır. Çünkü İtalya her ne kadar İzmir ve çevresindeki Yunan işgaliyle haklarının gasbedildiğini düşündüğü için Anadolu meselesiyle ilgilense de, Adriyatik konusunu daha öncelikli bir dış politika hedefi olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla dikkatini ve enerjisini bu alana yöneltmiştir. Ancak bütün gayretine rağmen, Türk gazetelerine yansıyan haberlere göre Fiume konusunda İtalya’nın beklentilerine yakın gelişmelerin yaşanması, ancak 1919 yılının sonlarında mümkün olabilmiştir. 1919’un Eylül ayından itibaren Fiume meselesinin, İtalya ile Yugoslavya arasındaki ikili görüşmelerle halledileceğine dair haberler alınmıştır.⁷⁰²

İlerleyen günlerde ise konunun, İtalya’nın isteğine uygun bir çözüm yoluna girdiği yönünde bilgiler aktarılmıştır.⁷⁰³ Buna rağmen Amerikan Başkanı Wilson, İtalya’nın ortaya koyduğu çözüm önerisine karşı olduğunu çeşitli vesilelerle dile getirmeye devam etmiştir.⁷⁰⁴ Ancak Amerika’nın, 1919’un sonlarında Avrupa meselelerinde etkinliğini kaybetmesine paralel olarak bu konuda da etkisiz kaldığı görülmüştür.

Fiume meselesinin İtalya’nın beklentilerine nispeten daha uygun bir çözüm sürecine girmesi, İtalyan siyasetçileri tarafından memnuniyet verici bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. İtalyan

⁶⁹⁹ Bununla ilgili bazı haberler için bkz: “Clemenceau ’nun İstifası-Mukadderatımızda Bir Vakfe-i Teehhür”, **Peyâm-Sabah**, (20.01.1920), s. 1. Fransız iç siyaseti ile ilgili diğer haberler için bkz: “Mileran Kabineyi Teşkil Etti”, **Peyâm-Sabah**, (21.01.1920), s. 1; “Mileran Kabinesi”, **Peyâm-Sabah**, (29.01.1920), s. 2; “Mösyö Mileran’ın Beyanatı”, **Peyâm-Sabah**, (02.02.1920), s. 2; “Yeni İtalya Kabinesi”, **Peyâm-Sabah**, (17.03.1920), s. 1; “Yeni İtalya Kabinesi”, **Peyâm-Sabah**, (19.03.1920), s. 1.

⁷⁰⁰ Cemal Güven, **Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa’nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri**, Eğitim Yayınevi, Konya, 2012, s. 22 vd.

⁷⁰¹ Çelebi, a.g.e., s. 27-28; Akşin, **Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri**, s. 197.

⁷⁰² “Fiume Meselesi Hallediliyor”, **Vakit**, (23.09.1919), s. 1; “Avrupa Matbuatı”, **İzmir’e Doğru**, (12.03.1920), s. 1.

⁷⁰³ “Fiume Hakkında Müzâkerât”, **Yenigün**, (29.10.1919), s. 4; “Fiume de İtalya’ya İlhâk Oldu”, **Yenigün**, (20.12.1919), s. 1; “İtalya’da: Fiume ve Adriyatik Mesâili”, **Yenigün**, (25.12.1919), s. 2.

⁷⁰⁴ İtalya’nın, Adriyatik’in karşı sahilleriyle ilgili taleplerinin askerî kaygılara dayandığını ve bunu anladığını, ancak söz konusu kaygıların eski alışkanlıklardan kaynaklandığını belirten Wilson, hak talep edilen yerlerde hiçbir İtalyan unsurunun bulunmadığına işaret etmektedir. Kendi prensiplerinin bir yerin idaresini, orada yaşayan unsura bırakmak olduğunu hatırlatan Wilson, İtalya’nın askerî kaygılarının yersiz olduğuna ve Cemiyet-i Akvâm’ın bu konuda gerekli tedbirleri herkes için alacağını vurgulamaktadır. Bkz: “Milletlerin Hakkı”, **Vakit**, (13.09.1919), s. 2; “Fiume Meselesi ve Wilson’un Nokta-i Nazarı”, **Vakit**, (02.11.1919), s. 1; “Avrupa İşleri ve Amerika’nın Vaziyeti”, **Yenigün**, (19.02.1920), s. 1.

Dışişleri Bakanı verdiği bir beyanatta, Trablusgarb ve Bingazi’de, Akdeniz dengesi için önemli bir mevki elde ettiklerini, Fiume’de tam bir İtalyan hâkimiyetinin sağlanmasıyla bu dengenin kendileri lehine değişeceğini vurgulamıştır. Bu noktada Doğu Akdeniz’in denkleme çok önemli bir yere sahip olduğunu belirten Bakan, İtalya’nın Ege adaları ve Anadolu sahilleri üzerindeki menfaatlerinin diğer devletlerle çatıştığı tespitini yapmaktadır. İtalyan Dışişleri Bakanı’na göre bu çatışmaların bir anlaşmayla sonuçlanabilmesi ancak Türkiye’nin varlığının kabul edilmesiyle mümkün olacaktır.⁷⁰⁵

İtalyan Dışişleri Bakanı’nın bu açık beyanında sabit olduğu üzere İtalya, özellikle İzmir’in Yunanistan tarafından işgalinden sonra Türkiye’ye karşı siyasetinde, müttefiklerinden farklı bir tavır geliştirmiştir.⁷⁰⁶ İtalya’nın Türkiye politikasının müttefiklerine nispetle daha yumuşak olması, esas itibarıyla bu devletin içinde bulunduğu büyük zaafın bir sonucudur. İtalya, Birinci Dünya Savaşı’na büyük beklentilerle girmiştir. Ancak savaş sonrasında müttefikleri tarafından, kendisine vaat edilen topraklar konusunda herhangi bir kazanım elde edememiştir. Dahası, Birinci Dünya Savaşı, galip durumda olmasına rağmen İtalya’yı ekonomik, toplumsal ve siyasal yönlerden büyük bir yıkımın eşiğine sürüklemiştir. Maliyesi iflas durumuna gelmiş olan devlet, resmî istatistiklere göre savaşta 571.000 ölü, 451.645 yaralı ve sakat vermiştir. Esir düşen İtalyan askerlerinin ise 57 bini ölmüş, 60 bini ülkelerine geri dönememiştir.⁷⁰⁷

Bu dönemde Türk basınında İtalya ile ilgili yapılan yayınlarda, bu devletin içine düştüğü kaotik durumun bütün veçhelerine işaret eden haberler göze çarpmaktadır. Buna göre İtalya’da büyük bir geçim sıkıntısı ve ekonomik daralma yaşanmaktadır. Birçok İtalyan geçimini güçlükle sağlamakta, yarının neler getireceğini bilmediklerini söylemektedir. Bu durum toplumda ciddi bir gerginlik oluşturmaktadır. Halk, İtalya’nın mâlî durumunun İngiltere ve Fransa’ya nispetle daha kötü olduğunu farkında ve gelecekte endişelidir.⁷⁰⁸ Nitekim bu durumun tabii bir sonucu olarak kısa bir süre sonra İtalya’da birtakım işçi hareketlerinin yaşandığına dair haberler de gazetelere yansımıştır.⁷⁰⁹ Sendikalizm, sosyalizm ve komünizm gibi sol eğilimler yükselişe geçmiş,⁷¹⁰ yaşanan gelişmeler İtalyan siyaset çevrelerinde önemli bir tehdit olarak görülmüştür.⁷¹¹ Ayrıca işçi hareketleriyle sarsılan İtalya’da faşistlerle komünistler arasında, gittikçe şiddetlenen bir mücadele

⁷⁰⁵ “Akdeniz’de”, **Yenigün**, (03.01.1920), s. 2.

⁷⁰⁶ İtalya, bu farklılığa ve Türklere karşı yumuşak bir siyaset izlemek istemesine rağmen müttefiklerinden tam olarak kopamamıştır. Grassi, a.g.e., s. 221.

⁷⁰⁷ Çelebi, a.g.e., s. 30.

⁷⁰⁸ “İtalya Ahvâli”, **Vakit**, (15.11.1919), s. 3.

⁷⁰⁹ “İtalya’da Grevler”, **Yenigün**, (07.12.1919), s. 1; “Berlin’den Gelen Bir Yolcunun Beyanâtı”, **Akşam**, (20.06.1919), s. 1; “İtalya’da İhtilâl Emareleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (24.01.1920), s. 4; “İtalya Amelesi Çalışıyor”, **Hâdisât**, (01.11.1920), s. 2.

⁷¹⁰ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, s.171. Bu konuda *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesine yansıyan bazı haberler için bkz: “İtalya’da İnkılâp”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (29.07.1920), s. 2; “İtalya Burjuvazisinin Son Kozu”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (02.08.1920), s. 3; “İtalya’da Kargaşalık”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (13.08.1920), s. 4; “İtalya’da Komünizm”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (13.10.1920), s. 2.

⁷¹¹ “İtalya’nın Vaziyeti”, **Yenigün**, (10.12.1919), s. 1.

başlamıştır.⁷¹² Bu mücadelenin yansımaları İtalyan parlamentosunda ve kabinesinde de görülmüştür.⁷¹³

Alman sömürgelerinden İtalya'ya herhangi bir pay verilmemesi, yaşanan ekonomik yıkım ve en nihayetinde toplumsal alanda yaşanan çalkantılar, İtalya'daki hayal kırıklığını derinleştiren unsurlar olmuştur. İtalya'nın toplumsal ve siyasal düzenini temellerinden sarsan ve Türk gazetelerince yakından takip edilen bu gelişmeler, İtalya'nın Türkiye'ye yönelik yaklaşımını yumuşatan çok önemli zaaflardır.

2.4.3. İstanbul'un İşgali ve Öncesindeki Tartışmalar

İtilâf Devletleri, yukarıda kaydettiğimiz dış politika öncelikleri, bu politikaları şekillendiren güç unsurları ve zaafı eşliğinde, Türkiye'yle yapılacak barış konusunda 1920 yılına girilirken daha aktif bir pozisyon almışlardır. Zira bu tarihe gelindiğinde hem Almanya ve diğer mağlup devletlerle yapılacak antlaşmalar büyük oranda tamamlanmış hem de Amerika'nın Türkiye üzerinde bir mandaterlik kabul etmeyeceği anlaşılmıştır.

Bu şartlar altında Türkiye'yle yapılacak barışın genel çerçevesini belirlemek üzere 1919 yılının son günlerinde, İngiltere ile Fransa arasında görüşmeler yapılmaya başlanmıştır.⁷¹⁴ Bu görüşmelerde İngiltere, İstanbul ve Boğazlar konusunda Türkiye aleyhine bir tavır takınmıştır. Lloyd George, İstanbul ve Boğazların uluslararası bir yapıya kavuşturularak kontrol altına alınmasını istemiştir. İngiliz Başbakanı'na göre Boğazların kontrolünün, Almanya'nın isteği üzerine Karadeniz kapılarını Müttefiklere kapatan Osmanlı Devleti'ne verilmesi mümkün değildir.⁷¹⁵ Bununla ilgili olarak 1920 yılının hemen başında bir teklifte bulunan Lloyd George, İstanbul ve Boğazlara uluslararası bir statü verilmesini, İstanbul'un Vatikan benzeri bir yapıya kavuşturulmasını ve Türklerin Anadolu'ya gönderilmesini istemiştir.⁷¹⁶

Lloyd George'un bu teklifi, İngiliz basınının en önemli temsilcilerinden olan *Times* gazetesi tarafından da hararetle desteklenmiştir. *Times*, 7 Şubat 1920 tarihli nüshasında yaptığı uzun bir değerlendirme ile Türklerin İstanbul'dan çıkarılıp Anadolu yaylasına gönderilmesini istemiştir. Artık bütün Suriye, Filistin, Irak topraklarında yaşayan unsurların, Ermeniler hâric, hürriyetlerine

⁷¹² “İtalya'da Neler Oluyor”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (06.03.1921), s. 2.

⁷¹³ “İtalya'da Neler Oluyor”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (06.03.1921), s. 2; Oran, a.g.e., s. 99; Bardakçı, a.g.e., s. 123.

⁷¹⁴ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. III, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1978, s. 6.

⁷¹⁵ “Türkiye Sulhü Hakkında Mühim Nutuklar”, *Vakit*, (11.11.1919), s. 1; “Lloyd George'un Pek Mühim Bir Nutku”, *Alemdâr*, (11.11.1919), s. 1.

⁷¹⁶ “Boğazlar İçin Yeni Bir Usûl-i İdare”, *Vakit*, (03.01.1920), s. 1; “İstanbul ve Boğazlar Beynelmîlele Olacakmış-Dini Payitaht”, *Vakit*, (04.01.1920), s. 1; “İstanbul ve Boğazlar”, *Yeniğün*, (04.01.1920), s. 1; “Türkiye Mukadderatının Arefe-i Tayininde: İstanbul ve Boğazlar Meselesi”, *Yeniğün*, (05.01.1920), s. 1. Esasen İstanbul'un ve Boğazların uluslararası bir statüye kavuşturulması yönündeki tasarılar, Paris Barış Konferansı boyunca defalarca gündeme getirilmiş, ancak İtilâf Devletleri arasında bu konuda bir mutabakat sağlanamamıştır. Konuyla ilgili tartışmalar için bkz: Howard, a.g.e., s. 302-316.

kavuşturulduğu vurgulanan yazıda Türkiye meselesi şu rencide edici cümlelerle değerlendirilmektedir:

[...] Türkler Anadolu yaylasına avdet etmedikçe Avrupa pâyidar ve devamlı bir sulhe asla kavuşamayacaktır. Dersaadet Osmanlı hâkimiyeti altında kaldıkça daima bir sebab-i ihtilâf ve münâzaa teşkil edecektir. Türklerin Anadolu'ya sevk ve nakli onları bazı anâsır-ı müfritenin kucağına atacağı iddiasına karşı şunu deriz ki Türklerde bu gibi temâyülât mevcut ise hükümet-i merkeziyenin Dersaadet'te kalması bu temâyülât üzerine hiçbir tesir hâsıl etmeyecektir.⁷¹⁷

Lloyd George'un bu teklifi hem iç hem de dış kamuoyunda çok büyük bir tepkiyle karşılanmıştır.⁷¹⁸ Fransa'nın, İzmir'in işgalinden sonra Türkiye lehine gösterdiği tepki, İngiliz başbakanın İstanbul'un geleceğine ilişkin bu teklifinden sonra daha şiddetli biçimde tekrar ortaya çıkmıştır.⁷¹⁹ Lloyd George'un teklifine karşı Fransız Başbakanı Clemenceau, Fransa parlamentosunda yaptığı bir konuşmada İstanbul'un hiçbir devlete verilmeyeceğini söylemiştir.⁷²⁰

Fransız basını, Lloyd George'un İstanbul ve Boğazlarla ilgili görüşlerine yine siyasîlerden daha sert bir muhalefet göstermiştir. Bu bağlamda *Tan* gazetesi, Türkiye barışının sebepsiz yere bu zamana kadar ertelendiğini söyleyerek mevcut durumu eleştiren bir yazı yayımlamıştır. Gazete, özellikle ekonomik ve askerî zaruretlerin Türkiye'yle yapılacak barışın daha fazla geciktirilmemesini gerektirdiği görüşündedir. Türkiye'ye karşı yürütülecek siyaset, İslâm âlemindeki etkileriyle siyasî birtakım sonuçlar doğurabilecektir. Ayrıca Mondros Mütarekesi'nden sonra her şartı kabule razı gibi görünen Türkler, özellikle İzmir'in işgali üzerine vatanperver hislerle harekete geçmiş ve Anadolu'da gittikçe genişleyen bir millî direniş başlatmışlardır. Bu şartlar altında "*Düvel-i İtilâfiye, Türkiye meselesini hâletmekte biraz daha vakit geçirecek olursa yeni bir buhran zuhûr edeceğine şüphe etmemelidir.*"⁷²¹

İngiliz hükümetinin Türkler aleyhine gösterdiği tavır karşısında yine *Tan* gazetesi, İtilâf Devletlerinin idaresi altında olan milyonlarca Müslümanın hassasiyetlerini dikkate almaları

⁷¹⁷ "Times'ın Nokta-i Nazarı", *Peyâm-Sabah*, (17.01.1920), s. 2.

⁷¹⁸ Mustafa Kemal Paşa, Lloyd George'un bu teklifinin İtilâf Devletleri nezdinde şiddetle protesto edilmesini istemiştir. Bkz: *TİTE*, K.19, G.1, B.1. Tarih: 08.01.1920; *TİTE*, K.20, G.96, B.1-2. Tarih: Yok. Lloyd George'un büyük tepki çeken ve sonradan geri almak zorunda olduğu bu teklifin hemen hemen kabul edilmek üzere olduğunu ifade eden İstanbul hükümetinin Roma temsilcisi Galip Kemalî Bey, diğer kaynaklarda mevcut bilgilerin tersini iddia etmiştir. Bkz: **Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele**, s. 64-65.

⁷¹⁹ Bu dönemde İstanbul'un geleceğine ilişkin tartışmaları özetleyen bir çalışma için bkz: Volkan Marttin, "Misâk-ı Millî'nin Kabulü ve İstanbul'un İşgali Sürecinde 1920 Sultanahmet Protesto Mitingi'nin Önemi ve Etkisi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı XVIII, 2018, s. 264-268.

⁷²⁰ "İstanbul Hiçbir Devlete Verilmeyecek", *Vakit*, (31.12.1919), s. 1.

⁷²¹ "Avrupa ve Biz", *Hâkimiyet-i Milliye*, (24.01.1920), s. 2; "Türkiye Mukadderâtı Etrafında", *Hâkimiyet-i Milliye*, (28.01.1920), s. 4.

gerektiğini ifade ederken,⁷²² bir başka yazısında Bolşevizm'in, Müslümanları Avrupalı devletlere karşı ortak hareket etmeye sevkettiğinden ve edeceğinden bahsetmektedir.⁷²³

İngilizlerin hedef alındığı bir başka değerlendirme, Fransız *Humanite* gazetesinde görülmektedir. Söz konusu gazete, uzun yıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasıyla ilgili onlarca projenin gündeme geldiğini, ancak bugünküne benzer bir paylaşımın ilk kez görüldüğünü yazmaktadır. Özellikle Rus yayımcılığına karşı yıllarca İstanbul'un Osmanlı Devleti'nde kalmasını sağlayan İngiltere, bugün İstanbul'un işgaliyle Boğazlara yerleşmiş bulunmaktadır. Pamuk ve demir dönemlerinden sonra şimdi petrol dönemine geçen İngiltere'nin bölgedeki etkinliğini şiddetle eleştiren Fransız gazetesi, İngiliz siyasetine alet olunmaması için uyarıda bulunmaktadır.⁷²⁴

Fransız basınının bu çizgisi, zaman zaman kendi hükümetlerinin izlediği Türkiye politikasının açıkça eleştirilmesine yol açmıştır. Örneğin Fransız *Maten* gazetesi Filistin'i, Arabistan'ı, Suriye'yi Osmanlı Devleti'nden koparıldıktan sonra şimdi halis Türk yurdu olan Kilikya'nın alınmaya çalışılmasını ve bunu yaparken "*Biz sizin en iyi dostunuzuz*" denilmesini eleştirmektedir.⁷²⁵ *Maten* gazetesine benzer bir yaklaşım içinde olan *Aksiyon Fransız* gazetesi ise, Türkleri bu şekilde cezalandırma yoluna gitmenin ne Fransız ne de İngiliz menfaatlerine uygun olduğunu belirtmektedir.⁷²⁶

Fransız basınında Türkiye lehine yayımlanan bu tip haber ve yorumların pek çoğuna Türk gazetelerinde yer verildiği görülmektedir.⁷²⁷ Bu haberler, "*Fransa'nın Trakya ile Türkiye'nin aksâm-ı sâiresinde Türk hâkimiyetinin ibkâsına mütemâyil bulunduğunu*" ve Türkiye'nin bölünmesine karşı çıktığını göstermektedir.⁷²⁸ Nitekim *İzmir'e Doğru* gazetesinin Yunan basınından aktardığı

⁷²² "Şark Tehlikesi Karşısında İtilâf'ın İttihâdı", *Sebilürreşâd*, (19.02.1920), C. 18, S. 459, s. 197.

⁷²³ "Tan Gazetesi ve Müslümanlar", *Sebilürreşâd*, (19.02.1920), C. 18, S. 459, s. 199.

⁷²⁴ "Türkiye'nin Mukasemesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, (09.05.1920), s. 2.

⁷²⁵ "Fransa'nın Türkiye'deki Siyaseti", *Sebilürreşâd*, (19.02.1920), C. 459, S. 18, s. 200.

⁷²⁶ "Cihan Hakikate Yaklaşıyor", *İzmir'e Doğru*, (18.12.1919), s. 2.

⁷²⁷ Bazı örnekler için bkz: "Aksiyon Fransız'ın Makalesi", *İzmir'e Doğru*, (10.01.1920), s. 2; "Boğazlar ve Fransız, İtalyan Nokta-i Nazarı", *İzmir'e Doğru*, (14.01.1920), s. 2; "İstanbul'un Mukadderâtı ve Avrupa Matbuatı", *İzmir'e Doğru*, (17.01.1920), s. 4; "Türkiye Meselesi ve Fransa'nın Teba-i Müslimesi", *İzmir'e Doğru*, (15.02.1920), s. 2; "İstanbul'un Mukadderâtı ve Sulhümüz", *İzmir'e Doğru*, (20.12.1919), s. 1; "İstanbul ve Osmanlı Hâkimiyeti", *Peyâm-Sabah*, (03.01.1920), s. 1; "İstanbul ve Boğazlar Meselesinin Muhtemel Süret-i Hâlli Ne Olabilir", *Peyâm-Sabah*, (04.01.1920), s. 1; "Osmanlı Payitahtının Anadolu'ya Nakli Haberi Teeyyüd Etmiyor", *Peyâm-Sabah*, (05.01.1920), s. 1; "Mukadderatımız-İstanbul ve Boğazlar Meselesi", *Peyâm-Sabah*, (10.01.1920), s. 1; "Tan'ın Mühim Bir Makalesi", *Peyâm-Sabah*, (10.01.1920), s. 1; "Mukadderatımız-Sulh Konferansı Müzâkerâtı Başlıyor", *Peyâm-Sabah*, (11.01.1920), s. 1; "İstanbul ve Şark Meselesi", *Peyâm-Sabah*, (13.01.1920), s. 2; "Ajans Haberleri", *Albayrak*, (29.01.1920), s. 2; "Ajans Haberleri", *Albayrak*, (12.02.1920), s. 2;

⁷²⁸ "Tan Gazetesi ve Türkiye", *İzmir'e Doğru*, (18.02.1920), s. 2; M. Esat, "Ermenistan Meselesi", *İzmir'e Doğru*, (25.02.1920), s. 1.

yorumlarda, Fransa'nın Ankara hükümetini tanımaya meyilli olduğuna dair işaretler görüldüğü dile getirilmektedir.⁷²⁹

İstanbul'un uluslararası bir statüye kavuşturulması yönündeki İngiliz teklifine, tıpkı Fransızlar gibi İtalyanlar da tepkiyle yaklaşmışlardır. İstanbul'un geleceğiyle ilgili kamuoyuna yansıyan tartışmalarda İtalya, net bir biçimde Türklerin haklarını savunmuştur.⁷³⁰ *Alemdâr* gazetesinin "İstanbul Türk Kalacaktır" başlıklı haberinde bu durumun iyi bir örneğini görmek mümkündür. Habere göre İtalyan Sömürgeler Bakanı, İtalya'nın doğu ticaretinin kilit noktasının İstanbul olduğunu, İzmir'in İstanbul'dan sonra geldiğini belirtmiştir. Bu sebeple İtalya, İstanbul'un Türklere bırakılmasını istemektedir.⁷³¹ Hükümetin baskısıyla Roma'ya zorunlu bir seyahatte bulunan Celal Nuri (İleri) Bey de *Vakit* gazetesine verdiği röportajda, İtalya'da siyasîlerin ve kamuoyunun tamamen Türkiye lehine olduğunu vurgulamıştır.⁷³²

İrâde-i Milliye'nin, *Giornale d'Italia* gazetesinden aktardığı bir yazı, İtalya'nın bu dönemde Anadolu meselesiyle ilgili bakış açısını daha açık bir biçimde görmeye imkân vermektedir. Söz konusu yazıda, Londra Antlaşması'yla İtalya'ya Anadolu üzerinde verilen hakların uygulanması noktasında ortaya çıkan problemler değerlendirilmiştir. İtalyan gazetesi, ilginç bir bakış açısıyla Londra Antlaşması'nın uygulanmamasının sebebini Amerika'nın tavrına değil, Rusya'daki gelişmelere bağlamaktadır. Almanya'nın Şark meselesinde tehdit olmaktan çıkarılması, buna karşılık Bolşeviklerin Rusya'da etkin hâle gelmesi karşısında İngiltere, geleneksel siyasetine dönüş yaparak Osmanlı Devleti'ni parçalamaktan vazgeçmiştir. İtalyan gazetesi, Amerika'nın Anadolu üzerinde mandaterlik kabul etmemesi sebebiyle İngiltere'nin, saltanatı İstanbul'da bırakmaya ve halifeliğin nüfuzunu kendi çıkarı için kullanmaya çalıştığını iddia etmektedir.

Esasen bu siyasetin Avrupa dengesi için yerinde olduğu vurgulanmasına rağmen, İtalya'ya vaat edilen yerlerin kendilerine verilmesi istendiğinde, bunu İtalyanların kendi başlarına yapmaları gerektiği söylenmektedir. Ancak gazetenin değerlendirmesine göre başta İzmir olmak üzere İtalyan bölgesinde millî hissiyat son derece derindir. Anadolu'da varlığını hissettirmeye hazır 300 bin kişilik bir ordu mevcuttur. Bu şartlar altında nüfuz bölgeleri elde etmek dahi mümkün değildir. Dolayısıyla yerli halkın İtalyanlara olan yakınlık ve güveninden başka kullanılacak bir şey yoktur.

⁷²⁹ "Yunan Matbuatından Müktebesât", *İzmir'e Doğru*, (09.06.1920), s. 1. Fransız basınından yükselen tepkinin Ankara hükümeti tarafından yakından takip edildiği anlaşılmaktadır. Bkz: *TİTE*, K.18, G.61, B.1. Tarih: 13.01.1920.

⁷³⁰ İtalya'nın Türkiye lehine tavrı, o dönemde Roma'da görev yapan Osmanlı sefiri Gâlip Kemalî Bey'in raporlarına da yansımıştır. Bkz: *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele*, s. 66-68.

⁷³¹ "İstanbul Türk Kalacaktır", *Alemdâr*, (04.06.1919), s. 1.

⁷³² "Celal Nuri Bey'le Mülâkat", *Vakit*, (27.07.1919), s. 1. Galip Kemâlî Bey'in İstanbul hükümetinin Hâriciye Nezâreti'ne gönderdiği raporlar da bu durumu teyit etmektedir: "Dür-bîn ve Hak-gû olan Fransız ve İtalyan ricâli, anâsır-ı Hıristiyanîyye'nin serbestî-i inkişâfını ve dahil-i memleketde adl ve sükûn-ı hakilinin istikrarını be-tahsis fi mâ-ba'd Boğazların kapanmaması esbâbını te'min eyledikten sonra Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin bekâ-yı mevcudiyeti ve Dersaadet'in pâyitaht olarak yedimizde kalmasındaki nef'-i âlem-şumûlü müdrik bulunmakta ve Tempo Debats gibi ciddi gazeteler bu yolda meşriyât ile efkâr-ı umumiyeyi ikâz eylemektedirler." Bkz: *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele*, s. 66-68.

Anadolu'ya asker göndermek konusunda İtalyanların ne isteği ne de gücü vardır. Yapılması gereken şey, bölgede ekonomik kazanımlar elde etmeye çalışmak ve bunun için İtalya'nın, müttefiklerine nispetle Türklere dost olduğunu gösterecek kudretli bir diplomatı İstanbul'a göndermektir.⁷³³

1920 yılından itibaren İtalya'nın Türkleri desteklediğini gösteren haberlerin sayısında bariz bir artış görülmektedir. İstanbul ve Anadolu gazetelerinde yer alan haberlerde İtalyanların, İstanbul'un başkent olarak Türklere bırakılması, Türklerin Avrupa'daki varlığının devam ettirilmesi ve Türkiye'nin mülkî bütünlüğünün korunması gerektiğini vurguladıkları görülmektedir.⁷³⁴ İtalyan basını da Türkiye'nin İstanbul ve Anadolu'ya sahip olarak yaşaması gerektiğine yönelik yayınlar yapmışlardır. *Giornale d'Italia* gazetesinin "*Adriyatik ve Bahr-i Sefid*" başlığıyla yayımladığı makale bu durumu göstermektedir. Söz konusu makalede Türklerin, Hıristiyan unsurlar tarafından boğulmaksızın mevcut kalması ve gelişmesi gerektiği yazılmıştır. Türkiye'nin muhafazası, İtalya için hem Yakındoğu dengeleri açısından hem de ihtiyaç duyduğu hammaddeyi temin etmek noktasında iktisâdî açıdan elzem görülmektedir.⁷³⁵ *Yenigün* gazetesinin İngiliz *Times* gazetesinden aktardığı bir başka haber, İtalya'nın Türkiye'ye yönelik bu yaklaşımını teyit etmektedir.⁷³⁶

İngiliz Başbakanı Lloyd George'un, İstanbul ve Boğazların uluslararası hâle getirilmesine dair teklifi, Türk basınında İngiltere'ye karşı eleştirileri zirveye çıkarmıştır. Örneğin *İzmir'e Doğru* gazetesinde yayımlanan bir köşe yazısında, "*harbin nihayetinde galip devletlerin insanî hissiyatına ve bilhassa İngiliz fikr-i adaletine karşı büyük bir itimat*" beslenmesi, safdilâne bir hareket olarak yorumlanmış ve büyük devletlerin, Türk milletinin malına, canına, ırzına kastedilmesine göz yumdukları belirtilmiştir.⁷³⁷ Aynı gazetede yayımlanan bir başka yazıda, mütarekenin başından itibaren farklı mecralarda sık sık dile getirilen Türk-İngiliz dostluğu ile ilgili son derece dikkat çekici ve isabetli bir tarihî analiz yapılarak şunlar dile getirilmiştir:

An'anevî siyasete avdet taraftarlarınca her gün tekrar olunan İngiliz dostluğu meselesini hepimiz bin kere iştmişizdir. Hakikaten bir dostluk, şâyân-ı temenni bir dostluk mevcut... Fakat Türk'ün İngiliz'e mi, yoksa İngiliz'in Türk'e mi dostluğu... Burası tasrih olunmuyor. Mâlûmdur ki geçen asırda Türkiye herkesin dostluğuna arz-ı iftikâr etti; mevkiini muhafaza için her devlete sarıldı, hatta hasm-ı ezeli Moskof'a bile... Binaenaleyh muhafaza-i mevcudiyet için yalnız dostluk,

⁷³³ "İstihbârât-ı Mahsûsamız", *İrâde-i Milliye*, (29.12.1919), s. 2-3.

⁷³⁴ "İstanbul Meselesi ve İtalya Gazeteleri", *Alemdâr*, (09.01.1920), s. 1; "İtalyan Siyaseti Tamamiyet-i Mülkiyemiz Lehinde", *Yenigün*, (24.02.1920), s. 1; "İtalya ve Türkiye'nin Tamamiyet-i Mülkiyesi", *Yenigün*, (28.02.1920), s. 2; "Boğazlar ve Fransız, İtalyan Nokta-i Nazarı", *İzmir'e Doğru*, (14.01.1920), s. 2; "İstanbul'un Mukadderâtı ve Avrupa Matbuatı", *İzmir'e Doğru*, (17.01.1920), s. 4; "Türkiye ve İtalyan Matbuatı", *İzmir'e Doğru*, (21.01.1920), s. 2; *TİTE*, K. 18, G. 57, B. 1, Tarih: 21.01.1920.

⁷³⁵ "İtalyan Siyasetinin Lehimizdeki Tezâhürâtı", *Yenigün*, (23.01.1920), s. 2.

⁷³⁶ "*Bir müddetten beri İtalyan matbuatı bilhassa Türk meselesiyle iştigâl ediyor ve matbuat-ı mezkûrenin hemen umumu olan hülâsa-i efkârı Türklerin Avrupa'dan kapı dışarı edilmesi aleyhinde temerküz ve takarrür eylemiş bulunuyor. İtalyan matbuatına göre İstanbul için beynelmîlel bir idarenin kabulü takdirinde Boğazların murakabesi en kavi devlet-i bahriyenin eline geçmiş olacak ve bu suretle Akdeniz mahreçleri fiilen İngiltere'nin yed-i hâkimiyetine intikal etmiş bulunacaktır. Bazı İtalyan mehâfil-i siyasiyesinde bir taraftan İngiliz hâkimiyet-i bahriyesinin bir tehlike teşkil edeceği ileri sürülürken diğer taraftan Türklerin İstanbul'dan çıkarılmasının ihtilâfât-ı vahîmeye sebebiyet vereceğinden bahs olunuyor.*" "Mesele-i Mukadderâtımızda İtalyan Efkarı", *Yenigün*, (27.01.1920), s. 1.

⁷³⁷ Özdemir, "On Dört Ay Sonra", *İzmir'e Doğru*, (10.01.1920), s. 1.

minnettarlık değil hatta bunların fevkinde fedakârlık ettiği görülüyor. Avrupa'dan Hindistan'a [...] İskender-i Kebir'in klasik istilâ yolunun üzerinde teessüs etmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'na İngiltere'nin alâkası hayatî zaruretler ve menfaatlerden münba'istir. Bu alâka geçen asırda evvelâ Bonapart'a ve sonra Moskoflara karşı Türkiye'yi bir sed hâlinde muhafaza suretinde nümâyân olmuştu. İngiliz diplomasisinin tezâhürâtına biz İngiliz dostluğu unvanını veriyoruz; bu devre İngiliz minnettarlığı unvanını verseydik daha doğru bir tarif olurdu. Çünkü Hint yollarını bizzat müdafaa edecek istinad noktalarını elde edinceye kadar Türkiye'yi muhafaza mecburiyeti Türkler için bir nimet oluyordu. Hâlbuki İngiltere için Türkiye'yi muhafaza bir gaye değil bir vasıta idi.

Yazının devamında, Ermeni meselesi başta olmak üzere Abdülhamit devrinde yaşanan ihtilâfların arkasında İngilizlerin husumetkâr tavrı olduğu vurgulanmıştır. Meşrutiyet yanlısı gruplar, bu husumetin, İngilizlerin hürriyet taraftarlığından kaynaklandığına ve Abdülhamid'in şahsına yönelik olduğuna inanmışlardır. Ancak meşrutiyetin tekrar ilânından sonra İngiltere'nin tavrı değişmemiştir. Bilâkis, Rusya ile uzlaşmış, bu devleti Avusturya aleyhine politikalarında serbest bırakmış ve böylece Balkan ittifakının gerçekleşmesine katkı sağlamıştır. Balkan Savaşı patlak verdiğinde sonuç ne olursa olsun statükonun muhafaza edileceğini ilân eden İngilizler, savaş Osmanlı mağlûbiyetiyle neticelenince bu sözünü unutmakla kalmamış, Osmanlı'nın Avrupa'dan kovulmasına ve hatta Asya'daki topraklarının nüfuz bölgelerine ayrılmasına çalışmıştır. Şayet İngiltere bütün bunları yapmak yerine Osmanlı'nın varlığını devam ettirmesini sağlayacak bir uluslararası politika takip etseydi, Osmanlı Devleti şüphesiz ki İngiliz dostluğuna taraftar olurdu.⁷³⁸

Bu dönemde Anadolu basınının, İngiltere'nin dünya siyasetindeki durumuna ve Türkiye'ye karşı tavrına yönelik tipik bir başka değerlendirme, yine *İzmir'e Doğru* gazetesinde şu şekilde ifade edilmiştir:

[...] Biz her devletle, İngiltere ile de dost geçinmek isteriz ama buna mukabil onlardan dostluk bekleriz. İntikamdan ve cezadan lütfen bahsedilmesin. Eğer Boğazların etrafındaki arazimize, payitahtımızın tasarrufuna, İzmir'imize, Kilikya'mıza, umûr-ı dâhiliyemize taarruz edilecek olursa bizim yapacağımız iki değil, birdir: Son dereceye kadar mukavemet. Yaşamasını bilmedikse hiç olmazsa şan ve şerefle ölelim! Mukaddesâta tecavüz ettirmek olamaz. Bir millet-i hâkime esir edilemez. Bizim in'idâmımız kabildir, esaretimiz değil.⁷³⁹

1920 yılından itibaren Millî Mücadele'nin sesi olarak Ankara'da çıkarılmaya başlanan *Hâkimiyet-i Milliye*, ilk yayınlarından itibaren İngiltere'ye karşı tepkisini göstermiştir. İstanbul ve Boğazlarla ilgili İngiliz teklifine Misâk-ı Millî çerçevesinde karşılık veren bu gazete, dikkat çekici biçimde⁷⁴⁰ hilâfet hukukunu ve İslâm âleminin hassasiyetlerini ön plana çıkarmıştır:

[...] Boğazlar meselesine merbut bir pâyitaht meselesi vardır. Bütün âlem-i İslâm'ın da merkez-i hilâfetidir. Bu itibar ile pâyitahtımız, üç yüz milyon İslâm'ın kiblegâhıdır. Boğazlar meselesini hâlledecek suret-i tesviye pâyitahtın ve bi'n-netice makâm-ı hilâfetin masuniyet ve istiklâlini tehlikeye ilkâ etmemelidir. Avrupa'nın bilmesi lâzımdır ki müstakil olmayan halife olamaz. Tabii

⁷³⁸ "İngiliz Dostluğu", *İzmir'e Doğru*, (17.01.1920), s. 1.

⁷³⁹ Hadi bin Mehdi, "Türk Milletinin Kat'iyetle İsteddiği", *İzmir'e Doğru*, (21.01.1920), s. 1.

⁷⁴⁰ Diğer gazetelerde İstanbul'un Türklere bırakılması gerektiği, daha çok tarihî ve istatistiksel verilerle talep edilirken, *Hâkimiyet-i Milliye*'nin İstanbul'la ilgili iddia ve beklentilerini, her şeyden çok hilâfet hukukuna dayandırıyor olması dikkat çekicidir. Bu konuda bir örnek için bkz: "İstanbul ve Boğazlar", *Yenigün*, (04.01.1920), s. 1.

bunun gibi vâziu'l-yed bulunduğu emanât-ı mukaddesenin muhafazası için kâfi kuvvet ve vesâiti de mevcut olmak ve binâenaleyh bir orduya ve bir hükümete mâlik bulunmak halife için şarttır. Âlem-i İslâm'ın vicdanen pek ziyade merbut oldukları bu esaslar ihmâl edilmek suretiyle bir çare-i tesviye ne kabil-i kabul olur, ne devam edebilir. Hususiyle bütün âlem-i İslâm'da müthiş bir işgâl tevîd etmesi tehlikesi vardır.

Bu açıklamalardan sonra *Hâkimiyet-i Milliye*, meselenin çözüm yolu olarak doğrudan doğruya Misâk-ı Millî'de yer alacak olan kelimeleri kullanarak şunu teklif etmektedir:

Şu hâlde Boğazlar için hâkimiyetimizi şâibedâr etmeyecek ve Cemiyet-i Akvâm'a merbut bulunacak bir suret-i tesviyeden başkası mümkün olamaz. Pâyitaht-ı saltanat-ı Osmâniye ve makarr-ı hilâfet-i İslâmiye olan Dersaadet'in istiklâl ve emniyeti masun ve mahfuz bulundurulmak şartıyla Boğazlar ticaret ve münâkalât-ı beynelmilele küşâde olabilir. Bütün dünyanın sulh ve müsâlemeti namına kabul ettirilebilecek çare budur.⁷⁴¹

Bu arada *Hâkimiyet-i Milliye*, Lloyd George'un teklifini sadece eleştirel bir yazıyla aktarmakla kalmamış, sütunlarını bu açıklamaya yönelik protestolara da açmıştır. Nevşehir, Niğde ve Terme Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinden gelen protesto telgrafları gazete tarafından yayımlanmıştır.⁷⁴² *Hâkimiyet-i Milliye* daha sonraki nüshalarında İngiliz hükümetinin yaklaşımına İslâm dünyasından yükselen tepkileri dile getirmeye devam ederken, aynı zamanda İtalya ve Fransa'nın bu tehlikeli siyasete karşı duracağını, hatta İngiltere kamuoyunda bile tepkiler oluştuğunu örnekleriyle birlikte ortaya koymaya devam etmiştir.⁷⁴³

Lloyd George'un İstanbul'la ilgili teklifine tepki olarak Erzurum'da gerçekleştirilen miting hakkındaki haberinde *Albayrak* gazetesi ise şunları yazmıştır: “*Bu gayr-i hukûkî hükümler ki; zavallı Türk bir sene içerisinde sinesinde bunların birçok misâllerini görmek bedbahtlığına uğradı. Bu gayr-i tabîî kararlar ki; Türk'ün aziz ülkesinde -belki beş harp senesinin- kazamadığı mezarları açtı ve açmak üzere bulundu...*”⁷⁴⁴

Aynı bağlamda *İzmir'e Doğru* gazetesi de 14 Ocak 1920 tarihli nüshasında, Mustafa Kemal Paşa'nın konuya ilişkin şu telgrafını yayımlamıştır:

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından 11-1-36 tarihiyle mevrûd telgraf suretidir: İngiltere hükümeti birinci nâzırı Mister Lloyd George'un İstanbul ve Boğazların beynelmilel bir hâle ifrağına ve Fransa ile İngiltere'nin müttefiklik buralarda hâiz-i rüchân bir sûrette icrâ-yı hüküm edeceğine, Türk hükümetinin yeni merkezinin Anadolu'da olacağına ve İstanbul'un yalnız merkez-i hilâfet ve payitaht-ı dinî olarak kalacağına dair sulh konferansına teklifâtta bulunacağını gazetelerde gördük. Hakkın zulüm ve kuvvete galebe edeceğine emin olan milletimiz Erzurum ve Sivas'ta in'ikâd eden kongreler mukarrerâtını ve 11 Eylül 335 tarihli beyanname ile mukadderât-ı müstakbelenin hudûd-ı esâsiyesini çizmiş ve bunu istihsâl eylemeye kaviyen azmeylemiş bulunduğunu arz ile

⁷⁴¹ “Türkiye Mukadderâtı ve Boğazlar”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (20.01.1920), s. 1-2.

⁷⁴² “Lloyd George'un Nutku ve Protestolar”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (20.01.1920), s. 2-3. Ayrıca bkz. *TİTE*, K. 20, G. 96, B. 2, Tarih: 1336.

⁷⁴³ “Hilâfet ve Âlem-i İslâm”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (28.01.1920), s. 1.

⁷⁴⁴ “Perşembe Günkü Miting”, *Albayrak*, (18.01.1920), s. 1. Aynı konuyla ilgili bir diğer yorum için bkz: Mithat, “Lloyd George'un Sulh Komisyonuna Rivayet Edilen Teklifâtına Karşı Türklüğe Bir Hitâbe”, *Albayrak*, (18.01.1920), s. 1.

sulh ve selâmet-i umûmiyeye sû-i tesir icrâ edeceği şüphesiz bulunan tasavvurât-ı vâkıayı şiddetle protesto eyleriz.⁷⁴⁵

Bu telgraf, Millî Mücadele dönemi basınının, mücadeleyi yürüten idareci kadrolar için bir açık istihbarat kaynağı olduğunu, bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın beyanı ile ortaya koymasından dikkate değerdir. Telgrafta belirtildiği üzere Mustafa Kemal, Lloyd George'un İstanbul ve Boğazlarla ilgili tasavvurlarını, gazetelerden okuduklarını söylemektedir. Altı çizilmesi gereken bir diğer nokta ise, Anadolu gazetelerinin, siyasî gelişmeler karşısında Millî Mücadele hareketinin sesini dünyaya duyuran en önemli vasıtalarından biri olduğudur.

Lloyd George'un İstanbul'un Türklerden alınması yönündeki görüşü, sadece Türk kamuoyundan ve müttefiklerinden tepki görmemiş, aynı zamanda kendi hükümeti tarafından da reddedilmiştir.⁷⁴⁶ Bu şartlar altında İngiltere, İstanbul'la ilgili teklifini geri çekmek zorunda kalmıştır.⁷⁴⁷ Kamuoyuna yansıyan haberler, İtilâf Devletleri arasında İzmir'in işgaliyle başlayan ayrışmanın, İstanbul'la ilgili tartışmalarda daha da derinleştiğini ortaya çıkarmıştır. İtalya, ekonomik menfaatler temin etmek kaydıyla tamamen Türkiye'nin mülki bütünlüğünün korunmasından yana olduğunu göstermiştir. Fransa ise hem Kilikya ve Suriye'deki askerî sıkışıklık, hem kendi iç kamuoyunun baskısı ve hem de İngiltere'nin başta Almanya meselesi olmak üzere hemen her konuda Fransız çıkarlarına zarar veren politikaları sebebiyle, Türkiye lehine daha fazla tavır alma ihtiyacı duymuştur.

İtalya ve Fransa'nın bu tutumları sebebiyle İngiltere, İstanbul'un geleceğiyle ilgili tartışmalarda geri adım atmak zorunda kalmış, ancak Türkiye aleyhtarı sert politikaları arttırarak devam ettirmiş ve Mebusan Meclisi'nde kabul edilen Misak-ı Millî'nin de etkisiyle 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un resmen işgalini sağlamıştır.⁷⁴⁸ Mustafa Kemal'in telgraflar ve mitinglerle protesto edilmesini istediği⁷⁴⁹ bu işgalle İngiltere, Osmanlı hükümetini baskı altına almayı ve böylece çok ağır şartları olan Sevr Antlaşması'nı kabul ettirmeyi amaçlamıştır. İtalya ve Fransa'yı nüfuz bölgeleri vererek yanına çekmeye çalışan İngiltere'nin amacı, Batı Anadolu'da Yunanistan'ı, Doğu Anadolu'da Ermenistan'ı bağımsız ve hâkim güçler kılmaktır. Ayrıca mümkün olursa güneyde

⁷⁴⁵ "Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinden Mevrûd Telgrafname", **İzmir'e Doğru**, (14.01.1920), s. 2; **ATTB**, s. 173.

⁷⁴⁶ Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya-III**, s. 8. Lloyd George'un İstanbul ile ilgili teklifine karşı Lordlardan müteşekkil bir grup, İstanbul'un Türklerde kalması talebiyle bir muhtıra vermişlerdir. **TİTE**, K.18, G.60, B.1. Tarih: 13.01.1920.

⁷⁴⁷ 1920 yılının Ocak ayı boyunca konuyla ilgili pek çok çelişkili haber İstanbul basınına yansımıştır. İstanbul'un geleceğine ilişkin belirsizlik, Şubat ayının ortalarına kadar sürmüştür. Bkz: "Büyük Bir Tebşir: İstanbul Hakkındaki Kat'i Karar Lehimizdedir", **Vakit**, (17.02.1920), s. 1; "Londra Konferansı İstanbul'un Türk Kalmasına Karar Vermişti", **Yeniğün**, (17.02.1920), s. 1; "Londra Konferansı Kararı-Mileran'ın Beyanâtı", **Yeniğün**, (18.02.1920), s. 1; "İstanbul'un Bizde Kalacağı Tahakkuk Ediyor", **Alemdâr**, (17.02.1920), s. 1; "İstanbul'dan Sonra Anadolu da Türk Hâkimiyetinde", **Alemdâr**, (19.02.1920), s. 1; "İngilizler Fransız Nokta-i Nazarını Kabul Ediyor", **Peyâm-Sabah**, (17.02.1920), s. 1; "İstanbul Bize Bırakıldı", **Peyâm-Sabah**, (18.02.1920), s. 1.

⁷⁴⁸ Selahattin Tansel'in değerlendirmelerinden hareketle İstanbul'un işgalinin iki temel gerekçesi vardır. Buna göre işgalin birinci gerekçesi Akbaş Baskını, Misak-ı Millî'nin kabulü ve Ankara ile İstanbul hükümetleri arasındaki iyi ilişkilerden duyulan rahatsızlıktır. İkinci gerekçe ise yakın zamanda Türklere dayatılacak olan ağır barış şartlarının kabul edilmesini sağlamak üzere baskı oluşturmaktır. Bkz: Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya-III**, s. 15, 21, 37.

⁷⁴⁹ **HTVD**, Yıl 4, S. 13, Eylül 1955, Vesika No: 329.

bağımsız bir Kürdistan için kapı aralamaktır. Böylece İngiltere, Bolşevik tehdidine karşı Kafkasya'da Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını tanıyarak oluşturduğu Kafkas Seddi'ni Akdeniz'e kadar indirmeyi hedeflemiştir.⁷⁵⁰

İngiltere'nin Türkiye'yi parçalamaya yönelik bu siyasî tercihleri, özellikle İstanbul'un işgaliyle birlikte Türk basını nezdinde bu devleti müttefiklerinden tamamen ayrı bir konuma yerleştirmiştir. Daha önce belirttiğimiz üzere Anadolu'daki işgaller sebebiyle yaşanan sıcak çatışmaların etkisiyle zaman zaman İtalya ve Fransa'ya eleştiriler yöneltiliyorsa da, Yunan ve Ermeni iddialarını destekleyerek ülkeyi parçalamaya götüren esas gücün İngiltere olduğu yaygın bir kanaat olarak gazetelere hâkim olmuştur. İngiltere'ye yönelen eleştiriler, İstanbul'un işgalinden sonra keskinleşmiş ve İngiltere, diğer İtilâf Devletlerinden tamamen ayrı tutulmaya başlanmıştır. Esasen İstanbul'un işgaline İtalyanlar ve Fransızlar, oldukça isteksiz bir biçimde ortak olmuşlardır. Hatta öyle ki işgale ilişkin bilgi, olayın gerçekleşmesinden önce Mustafa Kemal Paşa'ya Fransızlar⁷⁵¹ ve İtalyanlar tarafından iletilmiştir.⁷⁵² Ayrıca işgalin gerçekleşmesinden sonra İtalyan ve Fransız parlamentoları ile basınlarında, bu işgale yönelik şiddetli bir tepki ortaya çıkmıştır.⁷⁵³

Bu durum, ağır bir sansür altında olmasından dolayı İstanbul basınına çok fazla yansımamıştır. Bununla birlikte İtalyan gazetelerinin İstanbul'un işgaliyle ilgili değerlendirmelerinin aktarıldığı bir haberde, genel olarak bu işgalin geçici olduğu, Osmanlı padişahını başkentten çıkarmak gibi bir maksat taşınmadığı, İtalya'nın âdil ve kalıcı bir barışa taraftar olduğu vurguları öne çıkarılmıştır.⁷⁵⁴ İstanbul'un işgalinden sonra İtalya'nın, işgali altında bulunan Konya'dan çekilmesi, bu devlete karşı bakışı daha da yumuşatmıştır.⁷⁵⁵ İtalya'nın Konya'yı tahliye etmesiyle ilgili *Öğüt* gazetesinde yayımlanan imzasız bir köşe yazısında, her ne sebeple olursa olsun Müslümanların işgal altında olan topraklarının kurtulmasını sevinçle karşıladıkları, bununla birlikte İtalyanları, Mondros Mütarekesi'nden beri Türkiye'ye gelen işgal güçlerinin içinde en iyi hisleri uyandıran unsur olarak tanıdıkları belirtilmektedir.⁷⁵⁶

⁷⁵⁰ İngiliz siyasetini bu yönde değerlendiren bazı haberler için bkz: "İngiliz İhanet Şebekesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, (01.05.1920), s. 3; "İngiltere Ehl-i Salibi", *Hâkimiyet-i Milliye*, (18.07.1920), s. 1; "İngilizlerin Kürt Harekât-ı Askeriyesi", *Albayrak*, (28.12.1919), s. 2.

⁷⁵¹ *HTVD*, Yıl 6, S. 22, Aralık 1957, Vesika No: 553; *Mustafa Kemal'in Gizli Teşkilatı*, Haz. Sami Karaören, Destek Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 28.

⁷⁵² Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya-III*, s. 41.

⁷⁵³ "İstanbul'un İşgâli Etrafında", *Öğüt*, (20.03.1920), s. 1.

⁷⁵⁴ "İşgal Hakkında", *Vakit*, (18.03.1920), s. 1.

⁷⁵⁵ "İtalyan Kumandanı ile Mülâkat", *Öğüt*, (13.03.1920), s. 1.

⁷⁵⁶ "İtalyanlar Giderlerken", *Öğüt*, (13.03.1920), s. 1.

İstanbul'un işgalini, İngiltere'nin Boğazlara hâkim olmak ve Bolşevik tehdidini engellemek için gerçekleştirdiği kanaatinde olan⁷⁵⁷ *İzmir'e Doğru*, Anadolu basınının tamamına hâkim olan İngiltere aleyhtarı bakış açısını şu cümlelerle ortaya koymaktadır:

İngilizler birtakım askerî karakollarımızı basmışlarsa da fedakâr askerlerimiz silahlarını teslim etmemişler ve şiddetle mukavemet etmişlerdir. Fransız ve İtalyanlar bu harekete kat'iyen iştirak etmemişler ve seyirci kalmışlardır. İngilizler Harbiye Nezâreti'ni, telgrafhaneleri ve tophaneyi müessesât-ı askeriye'yi işgal etmişlerdir.⁷⁵⁸

İstanbul'un işgali karşısında İngiltere'ye yönelen bu tepkiyi, Kastamonu'da yayımlanan *Açıksöz* gazetesinde de görmek mümkündür. İşgalin nasıl gerçekleştiğiyle ilgili haberinde *Açıksöz*, diğer İtilâf Devletlerinin ismini hiç zikretmemiş, doğrudan doğruya İngilizlerin işgal sırasındaki eylemlerini yazmıştır.⁷⁵⁹ Aynı gazetede konuyla ilgili imzasız olarak yayımlanan köşe yazısında benzer bir üslûp kullanılarak işgalin en büyük sorumlusunun İngiltere olduğu ortaya konulmuştur: "*İnsâniyet ve medeniyeti tahlis maskesi altında bir seneyi mütecaviz zamandan beri düvel-i İtilâfiye'nin ve bilhassa İngiltere'nin her türlü uhûd ve hukuka mugâyir olarak memleketimize, milletimize yaptığı mezâlim en hissiz insanları bile isyân ve gulyâna getirecek kadar fecidir.*"⁷⁶⁰

İşgal dolayısıyla Kastamonu halkı tarafından çekilen ve *Açıksöz*'ün sayfalarında yer bulan protesto telgrafının muhatapları, işgalin sorumluluğunun doğrudan doğruya İngiltere'ye yüklendiğinin bir diğer göstergesidir: "*Antalya'da İtalya mümessil-i siyâsîsi cenablarına ve vasıtasıyla bîtaraf devletler meclis-i mebusân riyasetine ve Amerika âyân riyâseti ile riyâset-i cumhura, Fransa, İtalya meclis-i mebusân riyasetlerine çekilen telgraftır.*"⁷⁶¹ Esasen *Açıksöz*'ün İngiltere'ye karşı bu tavrı, Ankara'nın tavrıyla birebir örtüşmektedir. Zira Heyet-i Temsiliye imzasıyla gönderilen telgraflarda, İstanbul'da yaşanan gelişmelerle ilgili değerlendirmelerin hemen hepsinde sorumluluğun İngiltere'ye yüklendiği görülmektedir.⁷⁶²

Mustafa Kemal'in direktifiyle Anadolu hareketinin sesi olarak Sivas'ta yayımlanan *İrâde-i Milliye* gazetesi, İstanbul'un işgali konusunda başlangıçta bütün İtilâf Devletlerini eleştirmiş,⁷⁶³ daha sonra esas sorumlunun İngiltere olduğunu ifade eden yayımlar yapmıştır.⁷⁶⁴ *İstikbâl*'de Faik Ahmet

⁷⁵⁷ Mustafa Necati, "Cihan Karşısında İngiltere", *İzmir'e Doğru*, (31.03.1920), s. 1.

⁷⁵⁸ "Son Haberler", *İzmir'e Doğru*, (21.03.1920), s. 1.

⁷⁵⁹ "Kara Haber Nasıl Duyuldu?", *Açıksöz*, (21.03.1920), s. 2.

⁷⁶⁰ "İstanbul İşgali Münasebetiyle", *Açıksöz*, (21.03.1920), s. 1. Benzer bir değerlendirme için bkz: "Maskeler Aşağı", *Açıksöz*, (28.03.1920), s. 1.

⁷⁶¹ "İşgal Münasebetiyle", *Açıksöz*, (21.03.1920), s. 2.

⁷⁶² "Heyet-i Temsiliye'den İşgal Hakkında Alınan Telgraflar", *Açıksöz*, (21.03.1920), s. 3.

⁷⁶³ H. L., "Kâbus", *İrâde-i Milliye*, (22.03.1920), s. 1; "İşgal Azim ve Tesânüd-i Millîyi Takviye Etmıştır", *İrâde-i Milliye*, (22.03.1920), s. 1-2.

⁷⁶⁴ "Antalya'da İtalya Mümessili Vasıtasıyla İstanbul'da Düvel-i İtilâfiye Mümessillerine Samsun Vasıtasıyla İngiliz Mümessiline Maraş Vasıtasıyla General Gouraud'ya", *İrâde-i Milliye*, (08.04.1920), s. 2. İstanbul'un işgali karşısında Anadolu gazetelerinin benzer tepkiler verdiği görülmektedir. Örneğin *Albayrak* gazetesi, işgal karşısında İngiltere'yi şöyle eleştirmektedir: "*İngiltere muhabbet-i vataniye hududu hâricine çıkan sefilleri alet ederek tahripkâr roller oynamanın cezasını görecektir. Milliyetperver Türk milletinin metâlib-i meşruasını tanımayarak el altından ezmeye çalışmak siyaseti*

Bey de işgalin arkasında İngilizlerin olduğunu, bu yolla yapılacak barış antlaşmasının Türklere kolaylıkla kabul ettirilmesinin amaçlandığını yazmıştır. Ona göre Salih Paşa hükümetinin istifa ettirilerek Damat Ferit Paşa'ya tekrar kabine kurdurulması da aynı amaca yöneliktir.⁷⁶⁵

Bu tarihlerde Ankara'da kurulmuş bulunan Anadolu Ajansı'nın yollamış olduğu telgraflara da aynı görüş hâkimdir. Örneğin 12 Nisan 1920 tarihli Anadolu Ajansı telgrafında, İstanbul'da hükümeti tekrar kuran Damat Ferit Paşa'nın arkasında İngilizler olduğu, Ahmet Anzavur'un örgütlenmesini İngilizlerin sağladığı belirtilmektedir. Ayrıca Ankara aleyhine olan fetvalar yine İngilizlerin zoruyla çıkarılmıştır.⁷⁶⁶

Hâkimiyet-i Milliye'ye göre İstanbul'un işgalinin esas sorumlusu İngiltere'dir. Bu devletin amacı, İslâm âleminin bayraktarı olan Türkiye'yi ezmek ve Müslümanların kalben ve fikren birleşmelerini sağlayan hilâfet makamını kontrol altına almaktır. İngiltere Türkiye'nin parçalanmasını istemektedir, çünkü güçlü bir Türkiye, İslâm dünyasının, "*kanını emen İngiltere'ye karşı*" ayağa kalkmasına destek verebilecektir. Ayrıca kontrolleri altına aldıkları hilâfet makamı ile İslâm dünyasını istedikleri gibi yönlendirme imkânı elde edeceklerdir. İstanbul'un işgalinin arkasındaki temel sebepler bunlardır.⁷⁶⁷

İngiltere'ye yönelik bu eleştiriler, Anadolu basınında ilerleyen günlerde artarak devam etmiş, Sevr Antlaşması'nın ve Yunan askerî harekâtlarının arkasında Türkiye'ye karşı Haçlı zihniyetiyle hareket eden İngiltere'nin⁷⁶⁸ olduğu açıkça beyan edilmiştir.⁷⁶⁹

2.4.4. San Remo Konferansı ve Sevr Antlaşması

İstanbul'un işgalinden hemen önceki günlerde, İtilâf Devletlerinin Türkiye barışıyla ilgili görüşeceklerine dair haberler tekrar görülmeye başlanmıştır. Meclis-i Âli adıyla bu kez İtalya-Fransa sınırına yakın San Remo'da toplanacak olan devletlerin Türk barışına yönelik kesin kararlar vereceği beklenmektedir.⁷⁷⁰ Nitekim İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Türk barışının bir sene önce tamamlanması gerektiğini, ancak Amerika'dan beklenen

cihan siyaset-i umûmîyesini altüst edecektir. Bu zalimâne tazyik Türk milliyetperverlerinin mevkiini tahkim etmiş, İngiltere de kendi aleyhinde kendi eliyle keskin bir silah hazırlamıştır." Mithat, "İntikam", **Albayrak**, (22.03.1920), s. 1. Benzer yorumlar için bkz: Müştak Sıtkı, "Hâlâ O Kâbus", **Albayrak**, (25.03.1920), s. 1; "Hilâfet ve İngiltere", **İrâde-i Milliye**, (13.05.1920), s. 1.

⁷⁶⁵ Faik Ahmet, "Kabinenin Tebeddülü Münasebetiyle", **İstikbâl**, (17.04.1920), s. 1.

⁷⁶⁶ "Anadolu Ajansı Telgrafları", **İrâde-i Milliye**, (19.04.1920), s. 2; "Kabinenin Sukutu Münasebetiyle", **Albayrak**, (08.03.1920), s. 1.

⁷⁶⁷ "Hilâfet ve İslâm Âlemi", **Hâkimiyet-i Milliye**, (05.05.1920), s. 2.

⁷⁶⁸ "İngiltere Ehl-i Salibi", **Hâkimiyet-i Milliye**, (18.08.1920), s. 1.

⁷⁶⁹ "İngiliz İhanet Şebekesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, (01.05.1920), s. 3; "İngilizlerin İfsâdâtı", **Hâkimiyet-i Milliye**, (01.05.1920), s. 3; "İngiltere'ye Karşı Bolşevik-İslâm İttifakı", **Açıksöz**, (19.07.1920), s. 1.

⁷⁷⁰ "Türkiye Muâhedesi", **Öğüt**, (09.03.1920), s. 1. Ayrıca bkz: Öztoprak, a.g.e. s. 110.

cevap geciktiği için maalesef barış yapılamadığını belirtmiştir. Curzon, Mart ayı sonuna kadar bir sonuca varılabileceğini ümit ettiğini söylemiştir.⁷⁷¹

Bu dönemde Amerika, Avrupa meselelerine aktif biçimde katılmak istememesine rağmen Amerikan Başkanı Wilson, Türk barışıyla ilgili temel yaklaşımlarını gösteren bir notayı İtilâf Devletlerine vermiştir. Söz konusu notada İstanbul'un geleceğiyle ilgili Türk tezleri takdir edilmekle birlikte karşıt yöndeki görüşlerin daha kuvvetli olduğu vurgulanmıştır. Türkiye'nin güney sınırlarında yapılacak düzenleme konusunda herhangi bir müdahalede bulunmak istemediği anlaşılan Wilson, büyük Ermenistan'la ilgili taleplerin, Trabzon'u bu devletin sınırlarına katmak suretiyle gerçekleşmesinden yanadır. İzmir konusunda fikir beyan etmek için yeterli derecede bilgi sahibi olunmadığı, buna mukabil Doğu Trakya'nın Bulgaristan'a katılması gerektiği aynı notada dile getirilmiştir.⁷⁷²

Yenigün, bu notada yer alan taleplerin hiçbirinin, Wilson'un kendi prensipleriyle uyuşmadığı eleştirisinde bulunmuştur. Gazeteye göre Wilson Prensipleri'nin Osmanlı'yla ilgili maddesi ile bu nota arasındaki fark, Türkiye aleyhine yürütülen propagandanın Amerika'da etkili olmasıyla alakalıdır.⁷⁷³

İtalyan basınına göre ise Amerikan başkanının önerileri uygulanabilir değildir. Ayrıca Amerika, Paris Barış Konferansı'ndan çekildiği için San Remo'da söz hakkı olmayacaktır.⁷⁷⁴ İtalyan *Corriera de İtalia* gazetesi, Türkiye'yi boğmaya matuf bir siyasetin Türkleri Bolşeviklere ve Almanlara doğru itmek anlamına geleceğini, bundan kaçınmak gerektiğini yazmıştır.⁷⁷⁵

Fransız Başbakanı Millerand, Fransız Parlamentosu Dışişleri Komisyonu'nda yaptığı bir konuşmada, Osmanlı barışıyla ilgili olarak şu esaslara dayalı bir antlaşmaya taraftar olduklarını söylemiştir: “Yaşayabilecek bir Türkiye, Zât-ı Şâhâne'nin İstanbul'da ibkası, Boğazlarda serbesti-i seyr ü sefer, Anadolu'da 1916 İtilâfnamelerine müstenid hukuk.”⁷⁷⁶ Fransız başbakanına göre bunun yolu, Türklerin çoğunlukla yerleşik bulunduğu yerlerin, refaha ve ekonomik kalkınmaya imkân verecek denize çıkış noktalarıyla Türkiye'ye bırakılmasından geçmektedir.⁷⁷⁷ Fransa, yaşayabilir bir

⁷⁷¹ “Lord Curzon'un Bir Nutku”, **Vakit**, (15.03.1920), s. 1; “Mukadderatımız Hakkında Lord Curzon'un Fevkalâde Mühim Bir Nutku”, **Alemdâr**, (15.03.1920), s. 1; “Lord Curzon'un Mühim Bir Nutku”, **Peyâm-Sabah**, (15.03.1920), s. 1; “İngiltere Hâriciye Nazırının Hakkımızdaki Beyanâtı”, **Yenigün**, (15.03.1920), s. 1.

⁷⁷² “Wilson'un Notası-Tetkikatı-ı Umûmiye San Remo'da”, **Yenigün**, (02.04.1920), s. 1; “Wilson'un Sulhümüz Hakkındaki Nokta-i Nazarı”, **Peyâm-Sabah**, (02.04.1920), s. 1.

⁷⁷³ “Wilson'un Notası”, **Yenigün**, (03.04.1920), s. 1.

⁷⁷⁴ Öztoprak, a.g.e., s. 112.

⁷⁷⁵ “İtalya ve Türkiye Meselesi”, **Alemdâr**, (28.03.1920), s. 1.

⁷⁷⁶ “Fransızların Sulhümüz Hakkında Nokta-i Nazarı”, **Vakit**, (28.03.1920), s. 1; “Sulhümüz ve Mösyö Millerand'ın Mühim Beyânâtı”, **Alemdâr**, (30.03.1920), s. 1; “Anadolu Ajansı Telgrafları”, **İrâde-i Milliye**, (19.04.1920), s. 2.

⁷⁷⁷ “Fransa ve Türk Meselesi”, **Alemdâr**, (06.04.1920), s. 1.

Türkiye'nin varlığının tanınmasını, İngilizlerle yaptıkları görüşmelerde sık sık dile getirmeye başlamıştır.⁷⁷⁸

İngiltere'de ise Türkiye'ye karşı son derece olumsuz ve sert bir bakış hâkimdir. Eski İngiliz başbakanlarından Asquith, Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada Türklere müsamahakâr davranılmasını ve İstanbul'da bırakılmalarını şiddetle protesto etmiş, İstanbul'a Vatikan tarzında bir idare kurulması gerektiğini savunmuştur.⁷⁷⁹ Ayrıca *Journal d'Orient* gazetesinden aktarıldığına göre İngiltere, Fransa'ya verdiği bir notada Türk meselesini kesin bir çözüme kavuşturmak konusunda sarsılmaz bir iradeye sahip olduğunu belirterek, Anadolu hareketinin millî teşkilat perdesi altında İtilâf Devletlerinin ebedî düşmanları olan Genç Türkler tarafından organize edildiğini ve bunların mütareke şartlarını ihlâl ettiklerini iddia etmiştir.⁷⁸⁰

İngiliz devlet adamlarında görülen bu Türkiye aleyhtarı tavır, özellikle Venizelos tarafından daha da tahrik edilerek kullanılmak istenmektedir. İngiltere, Fransa ve İtalya başbakanları Türklerin İstanbul'da kalmalarına yönelik bir mutabakata varmış olmalarına rağmen Venizelos, Türkiye'nin Avrupa'da sahip olacağı arazinin sınırlandırılması için büyük bir gayret sarfetmektedir. Gelen haberler, Yunan başbakanının bu mesaisinin karşılığını alacağına işaret etmektedir.⁷⁸¹

Gazetelerin San Remo Konferansı'na odaklandığı ve barış şartlarıyla ilgili pek çok farklı iddianın haberleştirildiği bu günlerde, Fransız-İngiliz ilişkilerini etkileyecek önemli bir gelişme yaşanmıştır. Almanlar, Versay Antlaşması'na göre tarafsız bölge olarak askerden arındırılan Ruhr havzasına milis kuvvetler sevk etmişlerdir.⁷⁸² Fransa, bu işgali önce protesto ederek Almanya'ya bir nota vermiş,⁷⁸³ ardından Hamburg, Hannover gibi bazı Alman şehirlerini işgal etmiştir.⁷⁸⁴ Ciddi bir anlaşmazlığa yol açan bu işgal karşısında İngiltere, bir yatıştırma siyaseti takip etmeye çalışmıştır. Konuyla ilgili İngiltere Maliye Bakanı Bonarloo, Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada Alman milislerin çekilmesinden sonra Fransızların işgal ettikleri şehirleri terkedeceğini beyan etmiştir.⁷⁸⁵ Yaşanan gelişmeler üzerine İngiltere ve Fransa arasında görüşmeler, toplantılar ve nota teâtileri gerçekleştiğine ilişkin pek çok haber yapılmıştır.⁷⁸⁶ Avrupa siyasetinde görülen bu olaylar, Sevr

⁷⁷⁸ "Sulhümüz-Yaşayabilecek Bir Türkiye", **Alemdâr**, (18.03.1920), s. 1.

⁷⁷⁹ "Avam Kamarası'nda Sulhümüz Hakkında Müzâkerât", **Vakit**, (29.03.1920), s. 1.

⁷⁸⁰ "Lloyd George'un Yeni Bir Notası", **Vakit**, (31.03.1920), s. 1.

⁷⁸¹ **TİTE**, K. 17, G. 41, B. 1, Tarih Yok.

⁷⁸² "Fransa-İngiltere İhtilâfı", **Hâkimiyet-i Milliye**, (09.05.1920), s. 3.

⁷⁸³ "Fransa'nın Almanya'ya Bir Notası", **Vakit**, (06.04.1920), s. 1.

⁷⁸⁴ "Fransızlar Alman Şehirlerini İşgale Başladılar", **Vakit**, (08.04.1920), s. 1.

⁷⁸⁵ "İngiltere-Fransa İhtilâfının Hâlli", **Vakit**, (15.04.1920), s. 1.

⁷⁸⁶ "Fransız Ordusunun İleri Hareketi ve Müttefikler", **Vakit**, (09.04.1920), s. 1; "İngiltere'nin Fransa'ya Bir Notası", **Vakit**, (12.04.1920), s. 1; "Fransa'nın İngiltere'ye Cevabı", **Vakit**, (13.04.1920), s. 1; "İngiltere-Fransa Münâsebâtı", **Vakit**, (14.04.1920), s. 1; İşgal Edilen Mıntıkada Vaziyet", **Vakit**, (14.04.1920), s. 1; "Paris'te Mühim Bir İçtimâ", **Vakit**, (15.04.1920), s. 1; "İngiltere-Fransa İhtilâfının Hâlli", **Vakit**, (15.04.1920), s. 1.

Antlaşması'nın hazırlanmasında ve ilerde Fransa'nın İngiltere'den daha fazla uzaklaşmasında etkili olacaktır.⁷⁸⁷

İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya temsilcileri bu şartlar altında 19 Nisan 1920'de San Remo'da bir araya gelmiş⁷⁸⁸ ve görüşmeler neticesinde Sevr taslağını ortaya çıkarmışlardır. Barış şartlarıyla ilgili kimi zaman çelişkili haberler, konferansın yapıldığı tarihlerden itibaren Türk basınına yansımaya başlamıştır. Görüşmeler devam ederken, Türk temsilcilerin 10 Mayıs 1920 tarihinde Paris'e davet edilmeleri kararlaştırılmıştır.⁷⁸⁹

Alınan haberler, barış şartlarının oldukça ağır olacağına işaret etmektedir. Ancak İstanbul basınında yapılan bazı yorumlarda hâlâ iyimserliğin muhafaza edilmek istendiği anlaşılmaktadır. Örneğin 27 Nisan 1920 tarihli *Vakit* gazetesinde yer alan imzasız köşe yazısında, Türkiye'nin resmen konferansa davet edildiği, temsilci heyetin bir hafta içinde Paris'e gideceği ve antlaşma teklifinin Mayıs ortasına kadar tebliğinin beklendiği yazılmıştır. Yazıya göre yapılacak teklifler üzerinde müzakereler gerçekleşecek ve Haziran ayı sonuna kadar antlaşma imza edilecektir.⁷⁹⁰ *Alemdâr* gazetesi ise İtilâf Devletlerinin adaletperverliğine güvenerek barış şartlarının diğer mağluplara sunulan şartlardan ne daha hafif ne de daha ağır olacağını iddia etmiştir.⁷⁹¹

İyimserliği muhafaza etmeye dönük bu değerlendirmelere rağmen antlaşma şartlarının beklenenden çok daha ağır olduğu, Mayıs ayına girilirken artık netleşmeye başlamıştır. Barış taslağı Türk heyetine sunulmadan, içeriği çok büyük oranda gazeteler tarafından kamuoyuna duyurulmuştur.⁷⁹² Anadolu'da çıkan gazetelerin, antlaşma maddeleriyle ilgili bilgileri Mayıs ayı

⁷⁸⁷ Yusuf Hikmet Bayur, İngiltere'nin Avrupa siyasetine karşı Fransa'nın, Anadolu'daki millî hareketi dengeleyici bir unsur olarak kullanmak istediğini vurgulamaktadır. Bkz: Bayur, *Acun Siyaseti*, s. 189.

⁷⁸⁸ San Remo Konferansı 19 Nisan'da Başlayacak", *Yeni Gün*, (04.04.1920), s. 1; "San Remo Konferansı Dün İlk İçtimâmı Akdetti", *Vakit*, (20.04.1920), s. 1; "Türkiye Sulhü", *Öğüt*, (24.04.1920), s. 1.

⁷⁸⁹ "Sulh Konferansı'na Davet Edildik", *Vakit*, (22.04.1920), s. 1; "San Remo Konferansı'nın İlk İçtimârı", *Vakit*, (22.04.1920), s. 1; "Konferansa Davet Olunduk", *İstikbâl*, (27.04.1920), s. 1; "İstanbul'dan Sulh Konferansı'na Murahhaslar Gidiyor", *Öğüt*, (02.05.1920), s. 1. Konferansla ilgili bazı haberler için bkz: "San Remo Konferansı Etrafında", *Alemdâr*, (21.04.1920), s. 1; "Mukadderâtmız Taayyün Ediyor-Mühim İstihbarat", *Alemdâr*, (22.04.1920), s. 1; "San-Remo Konferansı'nın Mühim Kararları", *Alemdâr*, (24.04.1920), s. 1; "San Remo Konferansı'nda Sulhümüz Kararlaştı", *Alemdâr*, (27.04.1920), s. 1; "Konferans İstanbul ve Boğazlar Hakkında Kat'î Kararını Verdi", *Vakit*, (23.04.1920), s. 1; "Muâhedemizin Tetkiki İkmâl Edilmek Üzeredir", *Vakit*, (25.04.1920), s. 1; "Konferans Sulhümüzün Müzakeresini İkmâl Etmıştır", *Vakit*, (27.04.1920), s. 1; "Kat'î Müzakereye Girişildi", *Peyâm-Sabah*, (23.04.1920), s. 1; "Boğazlar ve İzmir Meselesi", *Peyâm-Sabah*, (26.04.1920), s. 1; "Müttefikler Arasında Bir İtilâf", *Peyâm-Sabah*, (01.05.1920), s. 1; "Sulhümüzün Muhtevî Bulunduğu Şerâit", *İstikbâl*, (24.04.1920), s. 1; "Ermenistan'ın Hududu", *İstikbâl*, (24.04.1920), s. 2; "İngilizlere Göre Şerâit-i Sulhiyemiz", *Öğüt*, (03.05.1920), s. 2.

⁷⁹⁰ "Sulhten Beklediğimiz", *Vakit*, (27.04.1920), s. 1.

⁷⁹¹ "Aziz Yurtlarımız", *Alemdâr*, (10.05.1920), s. 1.

⁷⁹² San Remo kararlarıyla ilgili bazı haberler için bkz: "İzmir Hakkında Verilen Karar", *Vakit*, (29.04.1920), s. 1; "San Remo Konferansı'nın Netâyici", *Vakit*, (29.04.1920), s. 1; "San Remo Konferansı'nın Mühim Bir Kararı", *Vakit*, (30.04.1920), s. 1; "Menâtk-ı Nüfuza Ayrılan Yerler", *Vakit*, (01.05.1920), s. 1; "San Remo İçtimâatı Üzerinde", *Alemdâr*, (29.04.1920), s. 2; "Türkiye'nin Mukadderâti", *Alemdâr*, (01.05.1920), s. 1; "Anadolu'da Nüfuz Mntakaları", *Alemdâr*, (01.05.1920), s. 2; "San Remo Konferansı Netâyici", *Alemdâr*, (03.05.1920), s. 2; "Hakkımızda Beslenen ve Tatbik Edilmek İstenen İmha Siyasetine En Belîğ Numûne", *Albayrak*, (31.05.1920), s. 2; "Sulhümüzün Muhtevî Bulunduğu Şerâit", *İstikbâl*, (24.04.1920), s. 1; "Murahhasların Hareketi, İzmir, Adana ve Boğazlar Hakkında Mukarrerât", *İstikbâl*, (04.05.1920), s. 1.

içinde bütün yönleriyle haber verdiği görülmektedir. Örneğin *Açıksöz* gazetesinde antlaşma metniyle ilgili “*Sulh Muâhede*si” başlıklı haberde şu bilgiler yer almaktadır:

Terkos Gölü dışarda kalacak şekilde Türkiye'nin sınırı Çatalca hattı olacak, Batı ve Doğu Trakya bütünüyle Yunanistan'a bırakılacaktır. İzmir lafzen Osmanlı hâkimiyetine bırakılacak olsa da Yunanistan tarafından bir parlamento oluşturulacak ve bu parlamento, beş sene sonra isterse İzmir ve çevresinin Yunanistan'a ilhâkını talep edebilecektir. Kürdistan'ın bir kısmını içine alacak şekilde Ermenistan'ın bağımsızlığı tanınacaktır. Suriye ve Irak, Fransa ve İngiltere'nin mandaterliğine bırakılacak ve bu devletlerden yardım alacaktır. Filistin tamamen İngiltere'nin himayesine bırakılacaktır. Boğazlar, savaş ve barış zamanlarında hem ticaret hem savaş gemilerine açık tutulacaktır. Türkiye'nin ordusu olmayacak, asayişi temin için 30 bin kişilik bir jandarma kuvvetiyle 15 bin kişilik bir askerî kuvvet istihdam edilecektir. Padişaha bağlı askerî muhafız birlikleri 700 kişiyi geçmeyecektir. Türk donanması ilga edilmiştir. Sadece sahil koruma için küçük gemilere izin verilecektir. İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerinden oluşan bir komisyon, ülkenin maliyesini kontrol ve ıslah edecektir. Batum; Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve İran'ın ortak kullanımında olacaktır. Trabzon limanı ise Ermenistan'ın müstakil mahreci (denize çıkış noktası) yapılacaktır. Türkiye burada da İzmir'de olduğu gibi kullanım ve transit geçiş haklarına sahiptir. Cemiyet-i Akvâm'a üye olan bütün devletler, İstanbul Haydarpaşa, İzmir, İskenderun, Hayfa, Basra, Trabzon ve Batum limanlarından serbestçe istifade edebileceklerdir.⁷⁹³

San Remo Konferansı'yla ilgili haberlerin merakla takip edildiği bu günlerde Tevfik Paşa'nın başkanlığındaki Osmanlı heyeti, konferansa katılmak ve hazırlanan barış antlaşması taslağını almak üzere 1 Mayıs 1920 tarihinde İstanbul'dan ayrılmıştır.⁷⁹⁴ Sevr Antlaşması'nın metni, İtilâf Devletleri tarafından 11 Mayıs 1920'de Osmanlı heyetine sunulmuş⁷⁹⁵ ve cevap için bir ay mühlet verilmiştir. Henüz resmî metin basına yansımamışken, Tevfik Paşa'nın antlaşma teklifinin “*istiklâl hatta devlet mefhumlarıyla gayr-i kabil-i telif*” bulunduğu dair Bâbîâlî'ye yolladığı telgraf 15 Mayıs gününden itibaren gazetelerde yer almıştır.⁷⁹⁶

⁷⁹³ “Sulh Muâhede”si”, *Açıksöz*, (23.05.1920), s. 3. *Açıksöz*, 27 Mayıs 1920 tarihli nüshasında Sevr Antlaşması hakkında daha detaylı bilgi vermiştir. Bkz: “Düşmanların Teklif Ettiği Sulh”, *Açıksöz*, (27.05.1920), s. 3-4. 22 Mayıs 1920 tarihli TBMM oturumunda Sevr Antlaşması'nın metni, *İleri* gazetesinde yer alan haberdan okunmuş ve büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Sevr Antlaşması gibi hayatî bir konuda Büyük Millet Meclisi'nin haber alma kaynağının gazeteler olduğu görülmektedir. Bkz: *TBMM Zabıt Ceridesi*, 22.05.1920, C. 2, 19. İçtima. Bu dönemde Anadolu basınının ve Ankara'nın haberlere erişimine örnek olması bakımından Sevr Antlaşması'nın maddelerinin, 20 Mayıs 1920 tarihli *İleri* gazetesinden iktibas edilerek 24 Mayıs günü *Öğüt* ve *Hâkimiyet-i Milliye* gazetelerinde yayımlandığını da belirtmeliyiz. Bkz: “Sulh Muâhedenâmesi”, *Öğüt*, (24.03.1920), s. 1; “Yaptıkları Sulh Muâhede Ne Şekilde?”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (24.05.1920), s. 1; “Sulh Muâhedesinin Metni”, *İstikbâl*, (27.05.1920), s. 1.

⁷⁹⁴ “Sulh Heyet-i Murahhasası Paris'e Gitti”, *Açıksöz*, (09.05.1920), s. 3; Faik Ahmet, “Konferansa Davet” *İstikbâl*, (01.05.1920), s. 1; “Heyet-i Murahhasa”, *Akşam*, (01.05.1920), s. 2.

⁷⁹⁵ A. Vâsıf, “Muâhede-i Sulhiye”, *İzmir'e Doğru*, (23.05.1920), s. 1.

⁷⁹⁶ “Muâhede-i Sulhiyemiz-Tevfik Paşa Hazretlerinin Tebligatı”, *Alemdâr*, (15.05.1920), s. 1; “Türkiye Muâhede Metninin Hülâsası: Devlet-i Osmâniye'nin Taksimi”, *İstikbâl*, (19.05.1920), s. 1.

Bu tarihten itibaren uzunca bir süre Türk basınının bütün temsilcilerinin odaklandığı gündem maddesi Sevr Antlaşması olmuştur. Gazetelerin konuyla ilgili yaptığı bütün değerlendirmelerin burada ele alınması mümkün değildir. Ancak genel olarak Türk basınının küçük farklılıklar dışında meseleye ortak bir bakış açısıyla yaklaştıkları belirtilebilir. Sevr Antlaşması'yla ilgili ortak kanaat, bu antlaşmanın Türk milleti için bir idam hükmü taşıdığıdır. Anadolu gazetelerine göre antlaşmayı bu derece ağır bir şekilde hazırlayan ve Türkiye'ye dayatan devlet İngiltere'dir. Yunanistan ise antlaşmanın uygulanması için bu devletin kullandığı bir maşa olarak görülmektedir. Fransa ve İtalya'nın Sevr Antlaşması'nı kabul etmeleri, aşağıda detayları ele alınacağı üzere kendi iç problemleri, Avrupa siyasetindeki beklentileri ve bunlara ek olarak Anadolu'da kendilerine iktisadî nüfuz alanları verilmesiyle ilgilidir.

Gazetelerin Sevr Antlaşması'yla ilgili değerlendirmelerini tipik bazı örneklerle ortaya koymak gerekirse, öncelikle İngiltere'ye çok yakın bir çizgide olan *Alemdâr* gazetesinden başlanabilir. Zira bütün Millî Mücadele boyunca İngiltere'ye yakınlık göstermiş ve Anadolu hareketine mesafeli durmuş bu gazete dahi, Sevr Antlaşması'nı kabul edilemez bulmuştur. Refi Cevat, antlaşmayla ilgili şu yorumu yapmıştır:

[...] Hakikaten sulh şerâiti son derece elim ve ağır mevâdı ihtivâ ediyor. Binâenaleyh bir kere esas itibariyle söyleyelim. Bu memlekette bu şerâiti kabul edecek kafa mevcut olamaz. Bu teklif edilen şerâit bir sulh şerâiti değil olsa olsa perişan ve bedbaht vatanın mahkûmiyet daha doğrusu idam kararı demektir.

Refi Cevat'ın Sevr Antlaşması için kullandığı “*idam kararı*” tanımlaması, diğer gazetelerde de aynen karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Cevat, mütarekeden sonra Türkiye hakkında verilecek hükmü beklemekten başka çare yokken yeni taşkınlıklar yapılarak “*medenî âlemin*” aleyhte tahrik edildiğini yazmış, yaşanan gelişmelerden Anadolu hareketini sorumlu gösterme gayretinden geri durmamıştır.⁷⁹⁷

Peyâm-Sabah gazetesinde Ali Kemal'in benzer bir yorum yaptığı görülmektedir. Ona göre Ali Rıza ve Salih Paşa hükümetlerinin “*Kuvâ-yı Milliye âfeti*”ne yüz vermeleri, Maraş ve benzeri yerlerdeki olaylar, çok olumsuz etkiler yapmıştır. Anadolu'daki gelişmeler sebebiyle “*cihân-ı medeniyet aleyhimize ayaklandırılmadan evvel şartlar bu derece ağır değildi[r]*.”⁷⁹⁸ Şartlarının ağırlığına rağmen Ali Kemal, ilerleyen günlerde bu antlaşmanın mutlaka uygulanması gerektiği görüşünü dile getirmiştir.⁷⁹⁹

Vakit gazetesi konuyla ilgili değerlendirmesinde, Türkiye'ye dayatılan barış şartlarının diğer mağlup devletlerin antlaşmalarına kıyasla çok daha ağır olduğunu yazmıştır. Özellikle Boğazlar,

⁷⁹⁷ Refi Cevat, “Sulhümüz”, *Alemdâr*, (15.05.1920), s. 1. *Alemdâr* gazetesinde Cenab Şehâbeddin de, “*beklediğimiz sulh ağır bir cellat baltası şiddetiyle mevcudiyet-i siyasiyemizi ezmek istiyor*” demiş ve gelinen noktayla ilgili İttihatçıları suçlamıştır. Bkz: Cenab Şehâbeddin, “Sulh”, *Alemdâr*, (17.05.1920), s. 1.

⁷⁹⁸ Ali Kemal, “Yarım”, *Peyâm-Sabah*, (10.05.1920), s. 1.

⁷⁹⁹ Ali Kemal, “Hakiki Matem”, *Peyâm-Sabah*, (13.08.1920), s. 1.

İzmir ve Trakya ile ilgili kararlarda bu durum bariz biçimde görülmektedir. *Vakit*, Türklere karşı uygulanmak istenen bu ağır hükümlerin sadece Birinci Dünya Savaşı'nın sonucuyla ilgili olmadığını, asırlarca tezahürleri görülen doğu-batı karşıtlığından kaynaklandığını iddia etmektedir.⁸⁰⁰ Tıpkı *Alemdâr*'da olduğu gibi *Vakit* gazetesinde de antlaşma bir idam hükmü olarak yorumlanmaktadır: “[...] Teklif edilen sulh şartları mağlûbiyet cezası şeklinde tertip edilmiş en ağır bir mahkûmiyet kararından başka bir şey değildir. Bir mahkûmiyet ki sulh murahhaslarımızdan birinin dediği gibi devlet-i Osmâniye için idam cezası demektir.”⁸⁰¹

İşgal ve sansür altında olmalarına rağmen İstanbul gazetelerinin tamamının Sevr taslağını eleştirdiği görülmektedir. Bu eleştiriler Anadolu basınında çok daha sert bir üslûpla karşımıza çıkmaktadır. İstanbul gazeteleri gibi Sevr taslağını “*hakkımızdaki idam kararı*” olarak yorumlayan *Açıksöz*, şu meydan okuyucu değerlendirmeyi yapmıştır:

Sulh Konferansı istediği kararı versin, hatta Ferit Paşa kabinesi –milletin rızası hilâfına olarak- kabul ve imza etsin. Son söz devletin istiklâlîne, milletin hakk-ı bekasına taalluk ettiği için milletin olacağından ve zaten Ferit Paşa'nın akdedeceği muâhedelerin muteber olmadığı evvelce (Meclis-i Millî)ce ilân edilmiş bulunduğundan inâyet-i hakla bugünkü endişelerin zâil olması muhtemeldir. Bugün bize düşen son vazife: dâhilî ittihat ve ittifakın takviyesi, düşman ifsâdât ve tezviratının aramızdan izâlesidir. Unutmayalım ki büyük felâketler milletlerin âkilâne harekâtı hasebiyle mesûd neticelere peyveste olur.⁸⁰²

İstanbul'un işgalinden sonra İngiltere, *Açıksöz*'ün hedefindeki tek devlet olarak öne çıkmaktadır. Gazetede haber ve yorumlarda sık sık Damat Ferit Paşa'dan ve İngiltere'den suçlayıcı bir dille bahsedilmektedir. Örneğin “*Sulh Akdedecek Millettir*” başlıklı imzasız köşe yazısında, Damat Ferit Paşa'nın milleti “*İngiliz esaretine vermek arzusu*”nda olduğu, İngiliz parası ve idaresi ile memleketi mamur hâle getirebileceğini zannettiği defaatle vurgulanmıştır. Böylece iç politikada Damat Ferit Paşa, dış politikada ise İngiltere, yaşanan gelişmelerin sorumluları olarak hedefe konulmuştur.⁸⁰³ Ahmet Talât Bey 31 Mayıs 1920 tarihli yazısında Türk milletinin istediği barış şartlarını yazmış, Sevr dayatmasının karşısına Misâk-ı Millî prensiplerini çıkarmıştır.⁸⁰⁴ Bu süreçte Yunanistan ise, İzmir'in işgalinin sene-i devriyesi münasebetiyle yayımlanan bir yazıda “*düşman-ı din ve insaniyet olan vahşi Yunanlılar*” olarak anılmıştır.⁸⁰⁵

⁸⁰⁰ “Cürmümüz ve Cezamız”, *Vakit*, (29.05.1920), s. 1.

⁸⁰¹ “Cezanın Mâhiyeti”, *Vakit*, (08.06.1920), s. 1.

⁸⁰² “Hakkımızdaki İdam Kararı”, *Açıksöz*, (27.05.1920), s. 1. *Açıksöz*, benzer bir değerlendirmeyi Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra yapmıştır. Bu antlaşma ile İtilâf Devletlerinin, Türkiye'nin doğuda soydaşlarıyla, güneyde dindaşlarıyla olan irtibatını koparmak istedikleri vurgulanmış, yapılanın bir barış antlaşması değil, gaddarca bir idam hükmü olduğu belirtilmiştir. “Sulh Muâhede Değil, Gaddarâne Bir Hükm-i İdam”, *Açıksöz*, (16.08.1920), s. 1.

⁸⁰³ “Sulh Akdedecek Millettir”, *Açıksöz*, (16.05.1920), s. 1; Ahmet Talât, “İslâmiyet'e Son Darbe”, *Açıksöz*, (03.06.1920), s. 1.

⁸⁰⁴ Ahmet Talât, “İstedığımız Sulh”, *Açıksöz*, (31.05.1920), s. 1.

⁸⁰⁵ “İzmir İşgalinin Sene-i Devriyesi”, *Açıksöz*, (16.05.1920), s. 1.

Milletin bir senedir gösterdiği birlik ve beraberlik sebebiyle bu antlaşmanın şartlarının nispeten hafifletilmiş olduğunu belirten *Öğüt*, buna rağmen antlaşmanın “*idam kararından başka bir şey*” olmadığını yazmıştır.⁸⁰⁶ Ayrıca Fransız *Humanite* gazetesinden aktardığı bir yorumla, San Remo kararlarının Türk milletini temsil etmeyen Damat Ferit hükümetine tebliğ edildiğini vurgulamıştır. Gazeteye göre antlaşma maddeleri, Türkleri Bolşeviklere doğru itecek kadar ağırdır. Bu sebeple Lenin tarafından Clemenceau ve Lloyd George’a kızıl madalya verilse yeridir.⁸⁰⁷

İzmir’e Doğru gazetesinde Sevr Antlaşması münasebetiyle kaleme alınan bir yazıda kullanılan ifadeler, sorumluluğun bu gazete tarafından da Damat Ferit kabinesi ile İngilizlere yüklendiğini göstermektedir: “*Müslümanlığı esasından mahvetmek isteyen İngilizlerin vesâit-i icrâiyeleri Yunan gazetelerinin medh ü senâ ve müdafaa ettiği Türk büyükleri hep sizlersiniz [Damat Ferit Paşa kastediliyor]. Bu itibarla en bî-aman [...] düşmanlarımızın arzu ve müdafaa ettiği sizler vatan hainisiniz.*”⁸⁰⁸

İzmir’e Doğru gazetesinde yer alan bütün değerlendirmelerde, İngiltere kesin bir dille Fransa ve İtalya’dan ayırıştırılmaktadır. Bu durum şu satırlarda açıkça görülmektedir:

Biz İngiliz zulmü önünde Fransız nezaket ve cemîle-i siyasetini büyük minnetle takdir ediyoruz. Ve şimdiye kadar iyilikleri unutmayan milletimizin Fransız ve İtalyan milletinin bu haslet-i insanîsine karşı da bigâne kalmayacağını temin edebiliriz. Şâyân-ı teşekkürdür ki İngiliz devletinin en aziz dostları Türk’ün elini sıkamak için uzanıyorlar.⁸⁰⁹ [...] Fransa ve İtalya efkâr-ı umûmiyesinin son aylardaki hakperestîsi bizlere birçok ümitler telkin ediyor. Fakat zavallı efkâr-ı umûmiyelerin diplomatlar nazarındaki kıymetini bildiğimiz için bu konferansın mukarreratından bittabi yine şüpheliyiz. Bilhassa bütün Müslümanları pâ-yı hakaretleri altında esir bırakmak için her türlü melâneti irtikâbdan çekinmeyecek olan İngilizlerin tazyiki altında San Remo Konferansı ne dereceye kadar ihkak ve tayin-i hakka muvafık olmuştur? Bu hususta bittabi mütereddidiz. Fransız ve İtalyan matbuatının son günlerdeki neşriyât-ı hakgüyâneleri bizler için daima medâr-ı inşirah oluyor; Latin medeniyeti gayet hodbin olan ve kendisinden başkasına hakk-ı hayat tanımayan İngiliz medeniyeti gibi değildir. Bilhassa diğergâm sıfatı ile mümtazdır.⁸¹⁰

Sevr Antlaşması’nı dayatan esas gücün büyük ölçüde İngiltere olduğuna dair gazetelerde görülen kanaat, esasen TBMM’ye de hâkimdir. Bu durum, konuyla ilgili meclis görüşmelerinde dile getirilen konuşmalardan anlaşılmaktadır.⁸¹¹ Dolayısıyla San Remo kararlarının resmî metni ortaya çıktığında, İngilizlere yönelen eleştiriler daha da ağırlaşarak devam etmiştir. İngilizler, Anadolu’yu boğmak için Türklüğün amansız düşmanı olan Yunanlıları bu coğrafyada hâkim kılmak istemektedir. Esasen İngilizler, Yunanlıların Anadolu’nun geniş ve zengin coğrafyasına hükmetmesini

⁸⁰⁶ “Sulh Muâhede’si”, *Öğüt*, (19.05.1920), s. 1.

⁸⁰⁷ “Humanite Ne Diyor?”, *Öğüt*, (27.05.1920), s. 1.

⁸⁰⁸ A. Vâsîf, “Bu Millet Artık Sizi Affetmeyecektir”, *İzmir’e Doğru*, (12.05.1920), s. 1.

⁸⁰⁹ Mustafa Necati, “Cihan Karşısında İngiltere”, *İzmir’e Doğru*, (31.03.1920), s. 1.

⁸¹⁰ A. Vâsîf, “San Remo Konferansı”, *İzmir’e Doğru*, (05.05.1920), s. 1.

⁸¹¹ Gazetelerin sağladığı haberlere dayanarak yapılan konuşmalarda, Sevr Antlaşması’nın arkasında İngiltere’nin olduğu defaatle ifade edilmiştir. Bkz: **TBMM Zabıt Ceridesi**, 22.05.1920, C. 2, 19. İçtima.

gerektirecek medenî kabiliyetinin ya da askerî bir başarısının olmadığını gayet iyi bilmektedir. Ancak “İslâmiyet’in son penâhı olan Anadolu’yu tamamen mahvetmek” için Yunanlıları kullanmaktadır.⁸¹²

Sevr Antlaşması’na karşı Türk milletinin tepkisini protesto telgraflarıyla dünyaya duyurmaya çalışan⁸¹³ *Hâkimiyet-i Milliye*, bu antlaşmayı “İngiliz şenaatinin mahsûl-i denâeti” olarak yorumlamış ve tek bir kelimesinin bile millet tarafından kabul edilmeyeceğini yazmıştır.⁸¹⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, Sevr Antlaşması’nı çok sert bir dille eleştirirken hedefinde Damat Ferit hükümeti, İngiltere ve Yunanistan vardır. Konuyla ilgili bir yazısında, Sevr taslağının Türk milletinin temsilcilerine değil, Damat Ferit’in temsilcilerine verildiğini vurgulamaktadır. Ayrıca Çatalca’ya kadar Trakya’nın ve Batı Anadolu’nun önemli bir bölümünün Yunanistan’a verilmesinin sebebi İngilizlerin entrikasına bağlanmaktadır. Antlaşmanın Türk milleti tarafından kabul edilemeyeceği ise şu cümlelerle vurgulanmıştır:

[...] Bu bedbaht, dünyada her millettten fazla haksızlığa uğramış necip milletin efrâdı ne yapacaklarını pek iyi biliyorlar. Öyle desise, melânet, kin ve gayz mahsulü bir muâhede altında inleye inleye, eriyeye eriyeye ölmekten ise, ya onu yırtacağız, istiklâlimizi ve insanlığımızı, Müslümanlığın ve Türklüğün hakk-ı hayatını kurtaracağız, yâhut, namusumuzla ve şerefimizle, işkencesiz ve ıztrapsız bir defada öleceğiz, tarihimizi kapayacağız.⁸¹⁵

Hâkimiyet-i Milliye, ilerleyen günlerde yayımladığı bir başka yazıda, San Remo kararlarının arkasında İngiltere’nin olduğunu vurgulamaya devam ederken, İtalya ve Fransa’nın içinde buldukları problemler sebebiyle bu devletin oyununa gelmekten kurtulamadıklarını belirtmiştir. İtalya, Rusya’dan sonra Avrupa’nın en güçlü sosyalist hareketinin yaşandığı ülkedir. Sosyalistlerin ve İngilizlerin baskıları sebebiyle bu devlet, San Remo’da sadece bir “otelci” rolü oynayabilmiştir. Konferans boyunca Fransa’nın gündeminde olan en önemli konu ise Versay Antlaşması’nın uygulanması ve Almanya’nın kontrol altına alınması olmuştur. Bu şartlar altında İngiltere, Türkiye konusunda istediği gibi oyun kurmayı başarmıştır:

Hâlbuki İngiltere, San Remo’ya büsbütün başka bir maksatla gitmişti; Türkiye muâhedesini bitirmek istiyordu. Bunun için evvelâ İstanbul’u işgâl etti. Sonra bizim aleyhimizde Yunanlıları kullanmak istediği için bu konferansta herşeyden ziyade Yunanlıları memnun etmeye karar vermişti. Binaenaleyh muâhede hazırlanırken İngiltere bir taraftan fiilen İstanbul’da yerleşmeye çalışırken, diğer taraftan da muâhede kendi planları dairesinde tertip ettirmeye gayret ediyordu. Fransa ile İtalya bunun farkında olmuyorlar mıydı? Elbette onlar da anlıyorlardı. Lâkin Millerand, Alman meselesinde Lloyd George’tan bir vaat olsun koparabilmek için herşeye göz yumuyor, Nitti de zaten ses çıkarmamaya karar vermiş bulunuyordu. [...] Ne kadar basit bir oyun! Bütün San Remo Konferansı bitti. Bu esnada İngiltere İstanbul’da istediği gibi oynadı. Muâhede, İngiltere’nin yarınki fedaisi olmaya hazırlanan Yunanistan ve Ermenistan’da her sersem dimağı kamaştıracak bir şekil aldı, hatta bizzat Fransa ile İtalya dahi tuzağa düştüler, fakat şu Versay Muâhedesini yine bir türlü hâledilemedi, şimdi ikinci konferans, Spa Konferansı daha akdedilecek! İstanbul’u işgal eden İngiltere, mebuslarımızı katil ve haydut yakalar gibi yakalayarak Malta’nın

⁸¹² A. Vâsîf, “Muâhede-i Sulhiye”, *İzmir’e Doğru*, (23.05.1920), s. 1.

⁸¹³ “Mâhut Sulh Muâhedesini Hakkında”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (31.05.1920), s. 4; “Öldürücü Sulh Hakkında”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (03.06.1920), s. 3.

⁸¹⁴ “Trakya’da Yunan’a Karşı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (03.06.1920), s. 3.

⁸¹⁵ “Sulh Muâhedesini ve Damat Ferit Kabinesi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (27.05.1920), s. 1.

zindanlarına gönderen İngiltere, padişah sarayını dretnotlarının toplarıyla tehdit eden o, Türkleri birbiri aleyhine sevk için silah ve para dağıtan yine o, satın aldığı ağızlarla İstanbul'da 'İngiliz himayesi' propagandasını yaptırın da yine o, -fakat dikkat ediyor musunuz?- bizimle mücadele yapmayan, resmen bîtaraf duran da yine kendisidir! San Remo Kilikya'yı Fransa'ya Antalya ve havalisini İtalya'ya verirken kendisi için bir şey almıyordu. Çünkü almak istediği bütün Osmanlı ülkesi idi ve istiyordu ki bunun için evvelâ biz Türkler Fransızlar, İtalyanlar, Yunanlılar, Ermeniler ve hatta hatta birbirimizle vuruşalım, kırılalım, sonra da meydan İngiliz süvarileri için boş kalsın. Kendisi ortada gözükmessin, başkaları onun hesabına çalışsın, sonra da herşey pişmiş olduğu hâlde önüne gelsin! İşte San Remo Konferansı'nın mânâsı bundan ibaretti ve bunda şimdiye kadar herkes İngiltere'nin istediğini yapmış oldu.⁸¹⁶

Sevr Antlaşması'nın imzalandığı haberi, *Albayrak* gazetesine 23 Ağustos 1920 tarihinde yansımıştır. Gazete, Erzurum Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin, "kalemle imzalanmaya değil, süngü ile parçalanmaya lâyık" gördüğü antlaşmanın imzalanması dolayısıyla BMM'ye çektiği protesto telgrafını yayınlamıştır.⁸¹⁷ *Albayrak*'ın başyazarı olan Müştak Sırrı ise Sevr Antlaşması'nı "zulüm muâhedesi" olarak tanımlamış ve İstanbul'un, Anadolu adına antlaşma yapmaya yetkili olmadığını belirtmiştir. Yazar, açık bir tanımlama yapmadan, ancak Bolşeviklere işaret ettiği anlaşılır biçimde Batı Anadolu'daki Yunan zulümüne karşı "büyük ve intikamcı günler" in yaklaştığını, "köhne âlemin bin bir asır süren karanlık dehlizlerine güneşler" doğduğunu iddia etmektedir.⁸¹⁸

İstikbâl gazetesinde Faik Ahmet Bey, Türk'ün varlığına son verecek ve Türk devletini tamamen ortadan kaldıracak bir antlaşma olarak tanımladığı Sevr'i, haftalarca devam ettirdiği yazılarla eleştirmiştir. İtilaf devletlerinin Sevr ile dayattıkları tezlere karşı kendi perspektifini Misak-ı Milli çerçevesi içinde ifade eden Ahmet Faik, sınırlar, azınlık hukuku, kapitülasyonlar gibi farklı konu başlıklarına yönelik değerlendirmelerini paylaşmıştır. Bu yazılardaki ortak görüş, Türk vatanını ve milletini yok etmeyi amaçlayan Sevr Antlaşması'nın kabul edilemez oluşudur.⁸¹⁹ Bütün eleştirilere rağmen Sevr Antlaşması'nın imzalanmasına karar verilmesi üzerine Faik Ahmet Bey, Damat Ferit hükümetine hitaben kaleme aldığı bir yazıda, idam fermanı olan bu antlaşmayı imzalamak yerine, millete dayanarak istifa etmek gerektiğini yazmıştır.⁸²⁰

Görüldüğü üzere Sevr Antlaşması, Türk basınının bütün temsilcileri tarafından çok ağır ve kabul edilemez bulunarak eleştirilmiştir. İncelediğimiz gazeteler içinde *Alemdâr* ve *Peyâm-Sabah*, ilerleyen aylarda herşeye rağmen bu antlaşmanın imzalanmasını, hiç olmazsa elde kalanların muhafaza edilmesini isteyeceklerdir. Bu bağlamda Refi Cevat, Sevr Antlaşması'nın kabulü için Saltanat Şurası'nın toplanmasını dahi gereksiz görmüştür, çünkü İttihatçıların Şura'ya etki etmesi

⁸¹⁶ "San Remo Konferansı'nın İç Yüzü", *Hâkimiyet-i Milliye*, (10.06.1920), s. 1.

⁸¹⁷ "Hakkın Sadası", *Albayrak*, (23.08.1920), s. 1.

⁸¹⁸ Müştak Sıtkı, "Zulüm Muâhedesi", *Albayrak*, (23.08.1920), s. 1.

⁸¹⁹ Faik Ahmet Bey'in bu yöndeki değerlendirmeleri için bazı örnekler olarak bkz: Faik Ahmet, "Sulh Şartları", *İstikbâl*, (23.05.1920), s. 1; Faik Ahmet, "Sulh Şartları-2", *İstikbâl*, (23.05.1920), s. 1; Faik Ahmet, "Sulh Muâhedesi", *İstikbâl*, (30.05.1920), s. 1; Faik Ahmet, "Hudûd-ı Şarkiyemiz", *İstikbâl*, (06.06.1920), s. 1; Faik Ahmet, "Ecânibin Hukuku", *İstikbâl*, (23.06.1920), s. 1;

⁸²⁰ Faik Ahmet, "Son Müddet de Bitti", *İstikbâl*, (28.07.1920), s. 1; Faik Ahmet, "İstanbul Hükümetinin Kararı", *İstikbâl*, (01.08.1920), s. 1.

söz konusu olabilecektir. Cevat'a göre ülkede asayişin sağlanması için yapılması gereken ilk şey, İttihatçılığın bir an önce sonlandırılmasıdır.⁸²¹

2 Ağustos 1920 tarihli *Alemdâr*'da yayımlanan imzasız köşe yazısında ise ağlayarak, ümitsizliğe kapılarak herhangi bir şey elde edilemeyeceği, en azından mevcudu kurtarmak, devletin bekasını sağlamak için barış antlaşmasının bir an önce imzalanması ve Anadolu'daki isyancı hareketin bastırılması gerektiği yazılmıştır.⁸²²

Peyâm-Sabah'ta Ali Kemal de gelinen noktada iki yol olduğunu, bunlardan birinin Mustafa Kemal'in, dolayısıyla İttihatçıların liderliğinde Bolşevikliğe çıktığını, diğerinin ise içine düşülen yangından kurtarılabilen ne varsa kurtarıp geleceği şekillendirecek olan akıl yolu olduğunu yazmıştır.⁸²³ Ali Kemal tıpkı Refi Cevat gibi, dış dünya karşısında bağımsızlığı korumanın, ancak Anadolu'yu Kuvâ-yı Milliye'den temizlemekle mümkün olacağını yazmış ve Ankara'dakileri "muzır mahlûkat, haşarat" olarak tanımlamıştır.⁸²⁴

Peyâm-Sabah ve *Alemdâr* gazetelerinin bu tavrına karşı *İzmir'e Doğru* ise tam aksi biçimde Kuvâ-yı Milliye'ye destek vermektedir. Vasıf Bey tarafından kaleme alınan bir köşe yazısında, Anadolu'nun ve Kuvâ-yı Milliye'nin durumu şu cümlelerle ifade edilmiştir: "[...] *Bütün Anadolu, şu dakikada Büyük Millet Meclisi'nin idare ve hâkimiyeti altında vahdet ve istiklâlini kurtarmak için sonuna kadar mücadeleye ahd ü peymân etmiştir. Bu arzû-yı umûminin timsâl-i celâdeti olan Kuvâ-yı Milliye'ye istinâd etmeyen bir hükümet hiçbir muâhede-i sulhiye yapamaz.*"⁸²⁵

Alemdâr ve *Peyâm-Sabah* dışındaki basın, Sevr Antlaşması'nı sonuna kadar red ve Misâk-ı Milli çerçevesinde bir antlaşmanın hazırlanması için fikir cephesinde mücadeleye devam edeceklerdir.

2.4.5. Sevr Antlaşması'nın Uygulanmasını Engelleyen Gelişmeler

İtilâf Devletleri, San Remo'da Sevr taslağını Osmanlı heyetine verirken, kabul ya da red cevabı için bir ay süre tanıdılar, daha sonra süreyi on beş gün uzatmışlardır.⁸²⁶ Bu süreçte İstanbul

⁸²¹ Refi Cevat, "Hâl ve Mevki", *Alemdâr*, (19.07.1920), s. 1. Refi Cevat'ın benzer yorumları için bkz: Refi Cevat, "Son Vaziyet Karşısında", *Alemdâr*, (03.05.1920), s. 1; Refi Cevat, "Sulhümüz", *Alemdâr*, (15.05.1920), s. 1.

⁸²² "Mevcudu Kurtarmak", *Alemdâr*, (02.08.1920), s. 1.

⁸²³ Ali Kemal, "İki Yoldan Biri", *Peyâm-Sabah*, (25.07.1920), s. 1.

⁸²⁴ Ali Kemal, "Sulh Şartları ve Tarz-ı Müdafaamız", *Peyâm-Sabah*, (14.05.1920), s. 1. *Peyâm-Sabah*'taki benzer bir eleştiri için bkz: Ali Kemal, "Lanet! Lanet! Lanet!", *Peyâm-Sabah*, (15.05.1920), s. 1.

⁸²⁵ A. Vâsıf, "San Remo Konferansı", *İzmir'e Doğru*, (05.05.1920), s. 1.

⁸²⁶ "Mühletimiz Temdîd Edildi", *Alemdâr*, (09.06.1920), s. 1; "Cevap Mühleti On Beş Gün Temdîd Edildi", *Vakit*, (09.06.1920), s. 1; "15 Gün Mühlet Verildi", *Peyâm-Sabah*, (09.06.1920), s. 1.

basımında, antlaşma maddelerinin yumuşatılacağına dair bir beklenti oluşmuştur.⁸²⁷ Ancak kısa süre zarfında bu beklentinin karşılıksız bırakılacağı, Sevr Antlaşması'nın bütün ağırlığıyla Türk milletine dayatılacağı anlaşılmıştır.⁸²⁸ Ermeni *Yerkir* gazetesi, Türkiye'nin, şartları çok ağır olmasına rağmen Sevr Antlaşması'nı imzalamaya mecbur olduğunu, Damat Ferit hükümetinin aksini yapması hâlinde kaderini bugüne kadar hain olarak ilân ettiği milliyetçilere bağlayacağını ve nihayet kazanma ihtimali olmayan yeni bir savaşa girmek zorunda kalacağını yazmıştır.⁸²⁹

Yunan Başbakanı Venizelos, İngiliz ve Fransız yetkililerle ve bizzat Lloyd George'la yaptığı görüşmelerde Sevr Antlaşması'nda herhangi bir değişiklik yapılmamasını istemiştir. Bu istek İtilâf Devletlerince kabul görmüş, ayrıca "*müstakbel Türkiye'yi şovenizmden kurtarabilecek*" tedbirler alınabileceği konuşulmuştur.⁸³⁰ Nitekim bu haberden birkaç gün sonra İtilâf Devletleri Bolonya Konferansı'nda, Sevr Antlaşması'nın uygulanması için askerî tedbirlere başvurma ve bunun için Yunan ordusunu görevlendirme yönünde karar almıştır.⁸³¹

Esasen Sevr Antlaşması'nın kabul ettirilmesi için İngiltere'nin Türkiye üzerindeki baskısı, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgaliyle başlamıştır.⁸³² Bazı mebusların tutuklanarak Osmanlı Mebusan Meclisi'nin çalışamaz hâle getirilmesi ve yeni hükümetin tekrar Damat Ferit Paşa tarafından kurulması, Sevr Antlaşması ile ortaya çıkacak ağır dayatmaların kabulüne zemin hazırlamak üzere İngilizlerin öncülüğünde gerçekleşmiştir. Bunlara ek olarak Sevr Antlaşması'nın metni Osmanlı hükümetine verildikten sonra Türk kamuoyundan gelen tepkilerin önünü almak ve antlaşmanın bir an önce imzalanmasını sağlamak için Yunan ordusu seferber edilmiş⁸³³ ve 22 Haziran 1920'den itibaren ileri harekâta geçirilmiştir.⁸³⁴ Uşak, Balıkesir ve Bursa'nın işgal edildiği bu ilk harekâttan yaklaşık bir ay sonra Yunan ordusu, bu kez de Doğu Trakya'ya girmiştir.⁸³⁵ Venizelos, "*hareket-i milliyenin teskini hususunda Yunanistan'a vekâlet ver[il]diğini*", ileri harekâtın sebebinin

⁸²⁷ "Rahmet-i İlahî'den Ümit Kesilmez", **Alemdâr**, (17.06.1920), s. 1; Refi Cevat, "Bir Nefha-i Ümit", **Alemdâr**, (18.06.1920), s. 1; "Muâhedemizin Tâdiline Doğru", **Alemdâr**, (21.06.1920), s. 1; "Esaslı Tâdil Edilecek mi?", **Peyâm-Sabah**, (11.06.1920), 1; "Sulh Muâhedenâmesi Tâdil Edilecek", **Vakit**, (17.06.1920), s. 1.

⁸²⁸ "Muâhedemizi Tâdil Etmeyecekler", **Akşam**, (26.06.1920), s. 1.

⁸²⁹ **COA**, HR.HMŞ.İŞO, 237.2.2, Tarih: 11.07.1920.

⁸³⁰ "Venizelos'un Seyahati", **Alemdâr**, (21.06.1920), s. 1; "Venizelos ve Lloyd George", **Alemdâr**, (23.06.1920), s. 1; "Venizelos'un Teşebbüsâtı", **Peyâm-Sabah**, (23.06.1920), s. 1.

⁸³¹ "Bolonya Konferansı'nın Hitâmı", **Alemdâr**, (26.06.1920), s. 1; "Yunanistan Muâhedenin Tatbikatına Memur", **İstikbâl**, (04.07.1920), s. 1.

⁸³² Bayur, **Acun Siyaseti**, s. 176 vd.

⁸³³ "Yunanistan'da Seferberlik", **Alemdâr**, (16.06.1920), s. 1.

⁸³⁴ **HTVD**, Yıl 4, S. 14, Aralık 1955, Vesika No: 378; "İzmir Cephesinde Yunan Taarruzu", **Vakit**, (27.06.1920), s. 1.

⁸³⁵ "Şarkî Trakya'da Taarruz Harekâtı", **Alemdâr**, (23.07.1920), s. 2; "Trakya'ya Karşı Harekât Başladı", **Akşam**, (22.07.1920), s. 1.

Anadolu'yu istilâ etmek değil, Müttefikleri tehdit eden Türk kuvvetlerine boyun eğdirmek olduğunu açıklamıştır.⁸³⁶

Alemdâr, Yunan ileri harekâtının sebebinin, Ankara'nın İtilâf Devletlerine karşı yürüttüğü aşırı siyaset olduğu yorumunda bulunmuştur.⁸³⁷ *Peyâm-Sabah* da benzer bir yaklaşımla Venizelos'un, Sevr Antlaşması'nın uygulanması için İtilâf Devletlerine taahhütte bulunduğunu, bu talebin kabul edilmesine Ankara'nın zemin hazırladığını yazmıştır.⁸³⁸ Ali Kemal'in makalelerinden hareketle İstanbul hükümetinin Yunan taarruzundan önceden haberdar olduğunu iddia eden *Hâkimiyet-i Milliye*'ye göre İstanbul hükümeti ve onunla ilişkili kişiler, işgali memnuniyetle karşılamıştır. Bu sebeple *Hâkimiyet-i Milliye*, yeni bir üçlü ittifakın doğduğunu yazmıştır.⁸³⁹

5 Temmuz 1920 tarihli *Açıksöz*'ün ilk sayfasında karşımıza çıkan imzasız yazıda ise Yunan ileri harekâtının askerî bir mahiyetten ziyade siyasî bir amaç taşıdığı ve barış antlaşmasını Türklere kabul ettirmeye yönelik olduğu vurgulanmıştır.⁸⁴⁰ *İstikbâl* ve *Hâkimiyet-i Milliye*'nin bu konuda *Açıksöz*'le aynı yorumu yaptıkları görülmektedir.⁸⁴¹ Ayrıca *Hâkimiyet-i Milliye* Batı Trakya'nın işgalini, Yunanistan'ın Sevr Antlaşması'yla kendine verilen yerleri bir an önce almak istemesine bağlamış, bütün bu gelişmelerin arkasında Türkiye'ye karşı Haçlı zihniyetiyle hareket eden⁸⁴² İngiltere'nin olduğunu yazmıştır.⁸⁴³

Bu şartlar altında 22 Temmuz 1920 tarihinde yapılan Saltanat Şûrâsı'nda, Topçu Feriki Rıza Paşa'nın çekimser oyuna karşı katılımcıların 42 oyuyla Sevr Antlaşması'nın kabul edilmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁴⁴ Bu karara uygun olarak 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Antlaşması

⁸³⁶ "Venizelos'un Esrâr-ı Muvaffakiyeti", *Alemdâr*, (28.06.1920), s. 1. Venizelos, Fransız *Figaro* gazetesine verdiği röportajda Türklerin, "Müttefikler tarafından tahmil edilen adil bir sulhe muvafakat etmekten imtinâ" ettiklerini söylemiştir. İngiliz ve Fransız birliklerine Türk çeteleri tarafından saldırıldığını iddia eden Venizelos, Yunan ordusunun bu çeteleri bastırma vazifesi verildiğini belirtmiştir. Ayrıca kendilerinin Müttefikler adına bu vazifeyi yerine getirirken herhangi bir mükâfat beklemediklerini sözlerine eklemiştir. Bkz: "Yunan Taarruzu Etrafında", *Alemdâr*, (03.07.1920), s. 1.

⁸³⁷ Refi Cevat, "Korktuğumuz Başımıza Geldi", *Alemdâr*, (26.06.1920), s. 1; "Başımıza Gelenler", *Alemdâr*, (27.06.1920), s. 1.

⁸³⁸ Ali Kemal, "Korktuğumuz Başımıza Geldi", *Peyâm-Sabah*, (26.06.1920), s. 1.

⁸³⁹ "Yeni bir ittifâk-ı müselle karşıındayız: Yunanistan, İngiltere, İstanbul hükümeti. Bu üç müttefik müttehiden Anadolu Türklerini mahvetmeye karar vermiş görünüyorlar." Bkz: "Yunan Taarruzları", *Hâkimiyet-i Milliye*, (05.07.1920), s. 1.

⁸⁴⁰ "Son Yunan Taarruzunun Mahiyeti", *Açıksöz*, (05.07.1920), s. 1.

⁸⁴¹ "Trakya'da Yunan'a Karşı", *Hâkimiyet-i Milliye*, (03.06.1920), s. 3; Faik Ahmet, "Konferansın Cevabı", *İstikbâl*, (18.07.1920), s. 1.

⁸⁴² "İngiltere Ehl-i Salibi", *Hâkimiyet-i Milliye*, (18.08.1920), s. 1.

⁸⁴³ "İngiliz İhanet Şebekesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, (01.05.1920), s. 3; "İngilizlerin İfsâdâtı", *Hâkimiyet-i Milliye*, (01.05.1920), s. 3; "İngiltere'ye Karşı Bolşevik-İslâm İttifakı", *Açıksöz*, (19.07.1920), s. 1.

⁸⁴⁴ "Meclis-i Meşveret'in İçtimâi", *Alemdâr*, (23.07.1920), s. 1.

imzalanmıştır.⁸⁴⁵ Ancak bu antlaşma henüz imzalanmadan yaşanmaya başlayan gelişmeler, Sevr'in ölü doğmasına yol açmıştır.

Öncelikle Osmanlı Kanun-ı Esâsî'sine göre bir uluslararası antlaşmanın yürürlüğe girebilmesi, ancak meclisin kabulü ve padişahın onayı ile mümkündür. İstanbul'un işgalinden sonra Osmanlı Mebusan Meclisi'nin faaliyetlerini tatil etme kararı alması, Sevr'in mecliste onaylanmasını imkânsız hâle getirmiştir.⁸⁴⁶ Öte yandan TBMM, 24 Mayıs 1920 tarihli oturumunda, İstanbul hükümetinin yaptığı tayin ve terfiler ile imzaladığı antlaşmaların hükümsüz olduğu kararını almıştır.⁸⁴⁷ Bu durumda Sevr Antlaşması, hiçbir zaman hukuken geçerli olamamıştır. Ayrıca bu antlaşma kâğıt üzerinde imzalanmış olsa bile fiilen uygulanması, Anadolu'daki millî hareketin net tavrı ve direnişiyle engellenmiştir.

Bütün bunlara rağmen İngiltere, Sevr Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi konusunda 1920 yılının güz aylarına kadar baskılarını sürdürmüştür. Ancak İngiltere'nin Türkiye'ye karşı yürüttüğü sert politika, sadece Türk milletinin değil, İtalyan ve Fransız kamuoylarının da tepkisini çekmiştir. Dolayısıyla Sevr Antlaşması sadece Türk basını ve kamuoyunda değil, İtalya, Fransa ve hatta İngiliz basın ve siyaset çevrelerinde dahi eleştirilmiştir. Örneğin Sevr taslağı henüz ortaya çıkmamışken Fransız basını, İstanbul'un işgalini, İngiltere'nin Osmanlı başkentinde üstünlük kurması olarak yorumlamış ve bu oldubitti karşısında hükümetini uyarmıştır.⁸⁴⁸

Açıksöz'ün Fransız *Tan* gazetesinden aktardığı bir yazı, esasen İngiltere ile Fransa arasında öteden beri varolagelen fikir ayrılığının, Sevr taslağı konusunda yaşandığının bir başka göstergesidir. *Tan* gazetesi, Mayıs ayında yayımladığı değerlendirmede İngilizlerin, İstanbul hükümeti üzerinden Sevr Antlaşması'nın ağır hükümlerini Türklere dayattığını, ancak bu dayatmanın bir işe yaramayacağını vurgulamaktadır. Söz konusu yazıya göre İstanbul'un Anadolu üzerinde herhangi bir nüfuzu ve kontrolü yoktur. Anadolu, padişahın yabancıların elinde esir olduğunu kabul etmektedir. Millet padişaha karşı isyan etmemekle beraber verdiği emirleri tanımamaktadır. Zira verilen emirlerin yabancıların baskısı ile olduğunu düşünmektedir.⁸⁴⁹

⁸⁴⁵ “Sulhümüz Nihayet Evvelki Gün Sevr Sarayı'nda İmzalandı”, **Alemdâr**, (12.07.1920), s. 1.

⁸⁴⁶ “Sulhün İmzası”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (17.08.1920), s. 1. *İstikbâl*'de Faik Ahmet Bey de hukukçu kimliğiyle bu duruma işaret eden bir yazı kaleme almıştır. Bkz: Faik Ahmet, “İmzanın Kıymeti”, **İstikbâl**, (18.08.1920), s. 1; “Türkiye Sulh Muâhedesini”, **Öğüt**, (09.11.1920), s. 1.

⁸⁴⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 24.05.1920, C. 2, 20. İçtima.

⁸⁴⁸ 16 Nisan 1920 tarihli *Tan* gazetesi, konuyla ilgili şunları söylemektedir: “[...] *Harb-i Umûmî*'den evvel bir Alman generalinin –*Liman von Sanders*- İstanbul'a yerleşmesi bile Almanlara karşı Rusları İngilizlerle yaklaştırmış iken, şimdi İstanbul'da İngiliz tefevvükü ve Şarkî Akdeniz'de bir İngiliz-Yunan hegemonyası hâsıl olması, bizim nazar-ı dikkatimizden kaçmayacak mühim bir netâyic hâsıl edecektir.” Bkz: “Müttefikler Arasında İhtilâf”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (17.05.1920), s. 1.

⁸⁴⁹ “Türkiye'nin Taksimi”, **Açıksöz**, (03.06.1920), s. 3. Fransız basınının Sevr Antlaşması'na yönelik eleştirel yayınları için ayrıca bkz: “Sulh Muâhedesini ve Fransız Nokta-i Nazarı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (24.05.1920), s. 3; “Öldürücü Muâhede Hakkında”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (31.05.1920), s. 1; “Türkiye'nin Taksimi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (31.05.1920), s. 2;

Fransız hükümetinin San Remo Konferansı'ndaki siyaseti sadece Fransız basını tarafından eleştirilmemiş, parlamentoda da tepkilere yol açmıştır. 2 Mayıs 1920 tarihinde Fransız Parlamentosu, Türkiye sulhünün şartlarını öğrenmek için Başbakan Millerand'dan izahat istemiştir.⁸⁵⁰ İstanbul hükümetinin Paris temsilcisi olan Nabi Bey, 23 Aralık 1920 tarihli telgrafında, Fransız Parlamentosu'nda yaptığı temaslar sonucunda, milletvekillerinin %65 oranında, Sevr Antlaşması'nın tadil edilmesinden yana olduklarını tespit ettiğini yazmıştır.⁸⁵¹ Yine Nabi Bey'in verdiği bilgiye göre, "Fransa İslâm Cemiyeti" tarafından, Sevr Antlaşması'nın tadil edilmesi için bir miting düzenlenmiştir. Yapılan konuşmalarda, Fransa'da Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesi yönünde güçlü bir eğilim olduğu, Fransa'nın Türkiye'deki menfaatleri ve nüfuzunun gelişimi için bir an önce Türklerle hakkaniyetli bir barış zemini bulunması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca Fransa'nın Kilikya'yı tahliye etmeye hazır ve "Ankara ile müsavî surette müzakereye mütemâvil" olduğuna da işaret eden konuşmalar yapılmıştır.⁸⁵² Nabi Bey'in bu değerlendirmeleri üzere Tefvîk Paşa, Mustafa Kemal'e bir telgraf yollayarak Türkiye'nin lehine hareket etmesi muhtemel olan Fransızları rencide etmemek için Kilikya'daki Fransız birliklerine taarruz edilmemesini istemiştir.⁸⁵³

Sevr taslağının ortaya çıktığı günlerde Fransız gazetelerinden ve parlamentosundan gelen tepkiler, Türk basınında memnuniyetle karşılanmıştır. 29 Mayıs 1920 tarihinde Fransa ile Ankara hükümeti arasında yapılan 20 gün süreli ateşkes, Sevr Antlaşması'na yönelik eleştirilerin büyük oranda İngiltere'ye yönelmesine yol açmıştır. Ancak Fransızların bu ateşkesi bozması, özellikle Anadolu basınının Fransa'yı eleştirmelerine ve emperyalistlikle suçlamalarına sebep olmuştur.⁸⁵⁴ Ancak kısa bir süre sonra Fransız parlamentosunda Kilikya meselesinin tartışılması ve Fransız basınının Türkiye'ye karşı yürütülen politikalara tepki göstermesi,⁸⁵⁵ bu devlete yöneltilen eleştirilerin kesilmesine yol açmıştır.

Fransız kamuoyunda Sevr Antlaşması'na yönelik ortaya çıkan olumsuz yaklaşım, İtalya'da da görülmüş, Sevr Antlaşması'nı ve Yunan ileri harekâtını eleştiren görüşler dillendirilmeye

"Fransa-İngiltere", **Hâkimiyet-i Milliye**, (03.06.1920), s. 3; "Muâhedemiz Kabil-i Tatbik mi?", **Peyâm-Sabah**, (23.06.1920), s. 1.

⁸⁵⁰ "Fransız Mebusları İzahat İstiyor", **Akşam**, (02.05.1920), s. 1.

⁸⁵¹ **COA**, HR.SYS, 2310.01.017, Tarih: 23.12.1920.

⁸⁵² **COA**, HR.SYS, 2310.01.022, Tarih: 23.12.1920.

⁸⁵³ **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk**, s. 204.

⁸⁵⁴ *Açıksöz* gazetesinde Ahmet Talât Bey, ortada hiçbir mâkul gerekçe olmamasına rağmen savunmasız mevkilere asker çıkararak devletlerin başında Fransa'nın geldiğini yazmıştır. Bu gibi olaylara daha önce de çeşitli vesilelerle tevessül eden Fransızların, maden meselesini bahane ederek bu kez Ereğli'ye asker çıkardığını belirten Ahmet Talât Bey, yine hükümet ve milletin haysiyetine daha saldırıldığını vurgulamıştır. Bkz: Ahmet Talât, "Ereğli Hâdisesi", **Açıksöz**, (21.06.1920), s. 1. *Hâkimiyet-i Milliye*, bu günlerde Fransa'nın, güney cephesindeki faaliyetlerini gündeme getirmeye ve Fransızların Adana'da Türklere karşı işledikleri cinayetler hakkında bilgi vermeye başlamıştır. Gazete, ilerleyen günlerde yayımladığı bir köşe yazısında ise Fransa'yı emperyalist olmakla suçlamıştır. Bkz: "Adana'da Fransızlar", **Hâkimiyet-i Milliye**, (03.06.1920), s. 3; "Emperyalist Fransa", **Hâkimiyet-i Milliye**, (24.06.1920), s. 1.

⁸⁵⁵ "Fransa Mebusânında Bir Münakaşa", **Alemdâr**, (28.06.1920), s. 1; "Briand'ın Nutku", **Alemdâr**, (29.06.1921), s. 1; "Briand'ın Bir Nutku", **Vakit**, (28.06.1920), s. 1; "Fransa Meclis-i Mebusânı'nda Mühim Müzakereler", **Vakit**, (29.06.1920), s. 1.

başlanmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye*'nin İtalyan basınından aktardığı değerlendirmelerde İtilâf Devletlerinin Yunanistan'ın yayılmacı emellerine alet olduğu ve bu durumun Bolşeviklerin desteğini arkasına alan İslâm dünyasında büyük tepkiler doğuracağı öne sürülmüştür.⁸⁵⁶

Sevr Antlaşması, İngiltere'nin kendi içinde de eleştirilere uğramıştır. Örneğin İngiliz casusu Lawrence'ın Sevr Antlaşması'na ilişkin basına yansıyan değerlendirmeleri *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi tarafından Türk kamuoyuyla paylaşılmıştır. Lawrence'a göre Sevr Antlaşması imzalanırken ne Türkiye'nin ne de bu ülkeyi kontrol edecek olan hükümetlerin durumları dikkate alınmıştır. Bu şartlar altında Sevr Antlaşması'nın üç yıl bile uygulanması mümkün değildir.⁸⁵⁷

İtilâf Devletlerinin kendi aralarında yaşadıkları bu gerilimlerin yanı sıra Ankara hükümetinin gösterdiği askerî başarılar, Sevr Antlaşması'nın uygulanması konusundaki ısrarı kıran en önemli sebeplerden biri olmuştur. TBMM hükümetine karşı ortaya çıkan iç isyanların bastırılmasından sonra⁸⁵⁸ 1920 yılı Ekim'inden itibaren Ermenilere karşı başlatılan askerî harekâtın Kasım ayında başarıyla sonuçlanması bu noktada son derece önemlidir.⁸⁵⁹ Zira bu harekâtın icra edildiği günlerde Bolşevikler, Wrangel ordusunu yenerek Kırım'ı ele geçirmiş⁸⁶⁰ ve kısa süre sonra Ermenistan'da kendi idarelerini tesis etmişlerdir. Böylece TBMM hükümeti ile Bolşevik Rusya arasında kara bağlantısı sağlanmıştır.⁸⁶¹

Aynı dönemde Yunanistan'da Kral Aleksandr, maymun ısırması sonucu hastalanarak kısa zamanda ölmüş⁸⁶² ve onun yerine Almanlara yakınlığıyla bilinen eski kral Konstantin'in tahta çıkması gündeme gelmiştir. İtilâf Devletleri kendi aralarında yaptıkları Londra görüşmelerinde, Konstantin'in Yunan tahtına geri dönmesini istemediklerini bir beyanname ile duyurmuşlardır.

⁸⁵⁶ “Türkiye’de Yunan Sergüzeşti”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (09.08.1920), s. 2; “Şark Hatası”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (13.08.1920), s. 1-2; “İtalya Hâriciye Nâzırının Beyânâtı”, *Alemdâr*, (11.08.1920), s. 1; “Kont Sforza’nın Nutku”, *Alemdâr*, (02.08.1920), s. 1; “İtalya-Türkiye”, *Öğüt*, (21.09.1920), s. 2.

⁸⁵⁷ “Şark’ta İngiltere”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (23.07.1920), s. 2.

⁸⁵⁸ TBMM hükümeti, 1921 yılına girilirken iç ayaklanmaları büyük oranda bastırmayı başarmıştır. Bkz: **TİH İç Ayaklanmalar (1919-1921)**, C. VI, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1964, s. 4-5.

⁸⁵⁹ “Ermeni Hükümeti Sevr Muâhede’si’ni Reddedti”, *Açıksöz*, (02.12.1920), s. 4; “Ermenistan’la Akd-i Sulh”, *Albayrak*, (06.12.1920), s. 1. *Açıksöz* gazetesi, Sevr’le mukayese edildiğinde, Türkiye’nin Ermenilere imza ettirdiği antlaşmanın barış değil, dostluk antlaşması gibi olduğunu, artık Ermenistan’ın büyük devletlerin teşviklerine kulak vermemesi gerektiğini yazmıştır. Ayrıca gazete, Ermenilerle imzalanan bu antlaşmanın, Avrupalı devletlerin acizyetinin en açık göstergesi olduğu iddiasındadır. Bkz: “Türk-Ermeni Sulhü”, *Açıksöz*, (06.12.1920), s. 1; “Ermeni Sulhünün Mânâsı”, *Açıksöz*, (09.12.1920), s. 1. *Sebilürreşâd* ise Gümrü Antlaşması’nın imzalanmasını, “zalim sulh muâhede’si”nin Şark tarafından yırtılması olarak yorumlamıştır. Bkz: “İslâm’a Büyük Bir Müjde”, *Sebilürreşâd*, (03.12.1920), C. 18, S. 465, s. 265-267. Ayrıca bkz: “Şuûn”, *Sebilürreşâd*, (03.12.1920), C. 18, S. 465, s. 275-276.

⁸⁶⁰ Bolşeviklere yenilen Wrangel güçleri, 1920 yılı Kasım ayında kabileler hâlinde İstanbul’a gelmeye başlamıştır. Bkz: “Wrangel Hükümetinin Reis-i Nüzzârı Alelacele Şehrimize Gelmiştir”, *Vakit*, (14.11.1920), s. 1; “Kırım’dan Gelen Mülteciler”, *Vakit*, (15.11.1920), s. 1; “Kırım’ın Tahliyesi İkmâl Ediliyor”, *Vakit*, (16.11.1920), s. 1; “11.000 Mülteci”, *Akşam*, (18.11.1920), s. 1; “Wrangel Ordularının İnhilâlî”, *İstikbâl*, (21.11.1920), s. 1.

⁸⁶¹ “Ermenistan’a Sovyet Askeri de Girdi”, *Akşam*, (17.10.1920), s. 1.

⁸⁶² “Kral Ölüyor”, *Akşam*, (17.10.1920), s. 1; “Kral Son Demlerindedir”, *Akşam*, (18.10.1920), s. 1; “Yunan Kralı Vefat Etti”, *Akşam*, (26.10.1920), s. 1; “Yunan Kralı Vefat Etmış”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (25.10.1920), s. 2; “Kral Aleksandr Öldü”, *Peyâm-Sabah*, (27.10.1920), s. 1.

Alınan haberlere göre Fransa ve İtalya'nın, Konstantin'in tahta dönmesi hâlinde Yunanistan'a karşı tavır alacakları anlaşılmaktadır.⁸⁶³ Bununla birlikte İngiliz basını, Yunanistan'ı Sevr Antlaşması'nın kazanımlarından mahrum bırakmanın doğru olmayacağını yazarak İngiltere'nin Yunan yanlı politikasının devam edeceğinin sinyallerini vermiştir.⁸⁶⁴

İtalya ve Fransa'nın karşı çıkışlarına rağmen yapılan halk oylamasıyla eski kral Konstantin Aralık 1920'de tahtına dönmüştür.⁸⁶⁵ Bu arada yapılan seçimlerde, İtilâf Devletleri nezdinde büyük bir prestije sahip olan Venizelos iktidarı kaybetmiştir.⁸⁶⁶ *Peyâm-Sabah* Fransız *Petit Parisien* gazetesinin bir yorumunu paylaşarak Yunanistan'daki seçim sonucunun, Yunan halkının "Büyük Yunanistan" düşüncesine karşı olduğunu ve Şark meselesinin yeniden ele alınmasının gerekliliğini gösterdiğini yazmıştır.⁸⁶⁷

Albayrak'ta Cevat Bey ise Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkmalarına rağmen Fransa'da Clemenceau'nun, Amerika'da Wilson'un iktidardan düştüğünü, son olarak aynı akıbetin, Yunanlıları kanlı bir maceraya sürükleyen Venizelos'un başına geldiğini yazmıştır. "Yunan halkının başına bir bela kesilen bu muhteris siyasetçiyi idaresi başından kovmakla doğru bir harekette" bulunduğunu belirten yazar, Yunanistan için en doğru siyasetin, Anadolu ve Trakya'daki haksız emellerinden vazgeçmek olduğunu vurgulamıştır.⁸⁶⁸ Benzer bir değerlendirmeyi *İstikbâl*'de yapan Ahmet Faik, Venizelos'un yenilgisini, Yunan halkının Anadolu'daki harekâta duyduğu tepkinin bir sonucu olarak yorumlamış, Konstantin'in tahta dönüşünün ise Yunanistan'ın İtilâf Devletleriyle arasını açacağı öngörüsünde bulunmuştur.⁸⁶⁹

Ortaya çıkan yeni şartlarda İngiltere, öncelikle Damat Ferit hükümetinin yerine Ankara ile uzlaşabilmenin yolunu açacak yeni bir kabinenin iktidara getirilmesini istemiştir. Böylece 17 Ekim

⁸⁶³ "Harb-i Umûmî'de muhalif vaziyet almakla fazla zâyîât vermeme sebep olan Kral Kostantin tekrar tahta iclâs edildiği takdirde onun siyasetini Yunan milletinin dahi terviç eylediği kanaati vereceğinden düvel-i mu'telife artık harekâtında serbest olduğunu beyan eder." Bkz: "İtilâfçıların Yunan'a Notası", *Açıksöz*, (09.12.1920), s. 3; "Londra Konferansı'nın Yunanistan'a Beyannamesi", *Alemdâr*, (05.12.1920), s. 1.

⁸⁶⁴ "İngiliz Siyaseti ve Büyük Yunanistan", *Alemdâr*, (05.12.1920), s. 1; "İngiltere ve Şark Meselesi", *Peyâm-Sabah*, (13.12.1920), s. 1; "Mösyö Lloyd George'un Beyânâtı", *Peyâm-Sabah*, (16.12.1920), s. 1.

⁸⁶⁵ "Yunanistan'da Ârâya Müracaat Olundu", *Alemdâr*, (07.12.1920), s. 1; "Kral Konstantin'in Avdeti", *Peyâm-Sabah*, (20.12.1920), s. 1; "Kral Konstantin'in Avdeti", *Hâkimiyet-i Milliye*, (25.12.1920), s. 2; "Kral Davet Olunuyor", *İstikbâl*, (16.12.1920), s. 1; "Konstantin Geliyor", *İstikbâl*, (20.12.1920), s. 2; "Konstantin Atina'ya Geldi", *İstikbâl*, (27.12.1920), s. 1.

⁸⁶⁶ "Yunan İntihâbâtı", *Vakit*, (16.11.1920), s. 1; "Venizelos İntihâbâtı Keybetti", *Vakit*, (17.11.1920), s. 1; "Venizelos Mağlûp", *Vakit*, (17.11.1920), s. 1; "Husûsî Telgraflarımız Venizelos'un Sukûtu", *Açıksöz*, (22.11.1920), s. 2; "İntihâbât Venizelos Lehinde Neticelendi", *Alemdâr*, (16.11.1920), s. 1; "Venizelos İntihâbatta Kaybetti Mevki-i İktidar Muhaliflere Terk Olunacak", *Alemdâr*, (17.11.1920), s. 1; "Venizelos İntihâbatta Mağlûp Oldu ve İstifasını Verdi", *Peyâm-Sabah*, (17.11.1920), s. 1; "Avrupa İstilâcılarının Şark Kaleleri Birer Birer Yıkılıyorlar", *Hâkimiyet-i Milliye*, (20.11.1920), s. 1.

⁸⁶⁷ "Şark Meselesi Tekrar Açıldı", *Peyâm-Sabah*, (02.12.1920), s. 1.

⁸⁶⁸ Cevat, "Venizelos'un Sukûtu Münâsebetiyle", *Albayrak*, (29.11.1920), s. 1.

⁸⁶⁹ Faik Ahmet, "Yunan İntihâbının Neticesi", *İstikbâl*, (24.11.1920), s. 1. Konuyla ilgili ayrıca bkz: "Şark Meselesi Tekrar Açıldı", *İstikbâl*, (08.12.1920), s. 1; "Üç Başvekilin İçtimâr", *İstikbâl*, (08.12.1920), s. 1; "Londra Konferansı'nın Hitâmı", *İstikbâl*, (13.12.1920), s. 1.

1920’de Damat Ferit Paşa son defa Sadaret’ten istifa etmiş⁸⁷⁰ ve hükümet Tevfik Paşa tarafından kurulmuştur.⁸⁷¹ Yeni hükümet, Ankara nezdinde muteber kişiler olan eski sadrazamlar Ahmet İzzet ve Salih Paşaları, uzlaşma sağlamak üzere Anadolu’ya göndermiş, ancak bir netice alamamıştır.⁸⁷²

Çok kısa bir süre zarfında yaşanan ve İtilâf Devletlerinin Türkiye politikalarını derinden etkileyen bütün bu gelişmeler, Türk basını tarafından yakından takip edilmiştir. Ankara hükümetinin hem içerde hem de dışarda prestijinin yükselmeye başladığı bu dönemde Çerkes Ethem meselesinin hâlli, I. İnönü Zaferi ve Londra Konferansı’nın gündeme gelmesi, Anadolu gazetelerinin Ankara’ya bağlılığının artmasını ve Misâk-ı Millî vurgusunun öne çıkmasını sağlamıştır.⁸⁷³ *Hâkimiyet-i Milliye*, Damat Ferit’in iktidardan düşmesini, Wrangel’in Bolşeviklere yenilmesini ve Venizelos’un seçimi kaybetmesini birlikte değerlendirerek, Avrupalı istilacıların doğudaki kalelerinin bir bir düştüğü yorumunda bulunmuştur.⁸⁷⁴ Gazete, 23 Kasım’da ise bu olayların Türk’ün zaferi olduğunu yazacaktır.⁸⁷⁵

Alemdâr’da Refî Cevat, Wrangel güçlerinin yenilerek Kırım’dan çekilmelerinin, Doğu’da Ermenistan meselesinin bir oldubitti şeklinde hâll edilmesinin ve en önemlisi Venizelos’un seçimi kaybetmesinin, beklenmedik olaylar olduğunu yazmıştır. Özellikle Venizelos’un seçimi kaybetmesini, Türkiye’ye karşı yürüten siyaseti derinden etkileyecek bir gelişme olarak

⁸⁷⁰ “Anadolu Islahatı”, *Alemdâr*, (10.10.1920), s. 2; “Anadolu’da Vaziyet”, *Alemdâr*, (10.10.1920), s. 3; “Damat Ferit Iskat Edildi”, *Açıksöz*, (25.10.1920), s. 1; “Damat Ferit’in Sukûtu”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (23.10.1920), s. 1; “Damat Ferit Kabinesinin Sukûtu”, *İstikbâl*, (24.10.1920), s. 1. *Hâkimiyet-i Milliye*, Damat Ferit’in istifasını Anadolu’nun bir zaferi ve İngilizlerin Damat Ferit eliyle kabul ettirmek istediği Sevr Antlaşması’nın uygulanamayacağını bir göstergesi olarak yorumlamıştır. Bkz: “Damat Ferit’in Sukûtu”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (25.10.1920), s. 1. *Akşam* gazetesi haberi yorumsuz olarak vermiştir. Bkz: “Kabine İstifa Etti”, *Akşam*, (18.10.1920), s. 1. Refî Cevat, Ferit Paşa’nın istifasının bu kez gürlütüsüz biçimde gerçekleştiğini, bu istifadan memnun olamayacaklarını, ancak kendisinden çok şey yapması beklenen Paşa’nın başarısızlığına teessüf ettiklerini yazmıştır. Bkz: Refî Cevat, “Sadrazam Paşa’nın İstifası”, *Alemdâr*, (19.10.1920), s. 1.

⁸⁷¹ “Yeni Sadrazam Tevfik Paşa”, *Akşam*, (20.10.1920), s. 1; “Yeni Kabine”, *Peyâm-Sabah*, (21.10.1920), s. 1; “Makam-ı Sadâret”, *Alemdâr*, (20.10.1920), s. 1; “Yeni Kabine”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (25.10.1920), s. 1; “Yeni Kabine”, *Peyâm-Sabah*, (21.10.1920), s. 1; “Dördüncü Tevfik Paşa Kabinesi”, *Öğüt*, (25.10.1920), s. 1.

⁸⁷² İstanbul gazetelerinin hemen hepsinde de yeni hükümetin Ankara ile uzlaşma yolları aradığı haber verilmektedir. Bkz: “Harbiye Nâzırının Mühim Beyânâtı”, *Akşam*, (24.10.1920), s. 1; “Heyet-i Mahsûsa Bu Sabah Trenle Anadolu’ya Gidiyor”, *Akşam*, (03.12.1920), s. 1; “Heyet-i Vükelâ’nın İlk İcraatı”, *Alemdâr*, (24.10.1920), s. 1; “Müzâkerâta Doğru”, *Alemdâr*, (24.10.1920), s. 1; “Anadolu ve İstanbul”, *Vakit*, (24.10.1920), s. 2; “Harbiye Nâzırı Ziya Paşa’nın Beyânâtı”, *Vakit*, (25.10.1920), s. 1; “Anadolu’ya Gidecek Heyet”, *Vakit*, (25.10.1920), s. 1; “Anadolu Heyeti Bugün Gidiyor”, *Peyâm-Sabah*, (03.12.1920), s. 1; “Bir Heyet-i Muazzamanın Anadolumuza Kudümü”, *Sebilürreşâd*, (13.12.1920), C. 18, S. 466, s. 291; “Anadolu’ya Heyet”, *İstikbâl*, (31.10.1920), s. 1; “İstanbul Heyetinin Anadolu’ya İltihâkı”, *İstikbâl*, (13.12.1920), s. 1. İzzet Paşa heyeti Mustafa Kemal tarafından alıkonularak Ankara’ya götürülmüş ve *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde Millî Hareket’e katıldıkları duyurulmuştur. Bkz: “İstanbul Heyeti”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (07.12.1920), s. 1.

⁸⁷³ Bu durumu, Ankara hükümetinin başta kâğıt temini olmak üzere gazetelere yaptığı yardımların artışıyla doğru orantılı bir seyir içinde takip etmek mümkündür. Ankara hükümetinin gazete kâğıtları için yaptığı gümrük vergisi muafiyetleri için bkz: *CCA*, 30.18.1.1/3.27.6, Tarih: 29.06.1921; *CCA*, 30.18.1.1/3.30.9, Tarih: 10.07.1921; *CCA*, 30.18.1.1/2.29.14, Tarih: 18.01.1921; *CCA*, 30.18.1.1/3.17.17, Tarih: 24.04.1921; *CCA*, 30.18.1.1/4.45.8, Tarih: 21.06.1922; *CCA*, 30.18.1.1/5.18.12, Tarih: 21.06.1922; *CCA*, 30.18.1.1/5.18.13, Tarih: 21.06.1922; *CCA*, 30.18.1.1/5.19.9, Tarih: 05.07.1922; *CCA*, 30.18.1.1/5.32.6, Tarih: 21.10.1922; *CCA*, 30.18.1.1/6.38.1, Tarih: 16.11.1922; *CCA*, 30.11.1.1/6.38.5, Tarih: 26.11.1922; *CCA*, 30.11.1.1/6.38.6, Tarih: 26.11.1922; *CCA*, 30.18.1.1/6.38.17, Tarih: 03.12.1922.

⁸⁷⁴ “Avrupa İstilâcılarının Şark Kaleleri Birer Birer Yıkılıyorlar”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (20.11.1920), s. 1.

⁸⁷⁵ “Azmin Mükâfâtı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (23.11.1920), s. 1.

değerlendirmiştir.⁸⁷⁶ Refi Cevat'ın bu yorumunun isabetini gösteren ilk somut sonucu doğrudan *Alemdâr* gazetesinde görmek mümkündür. *Alemdâr*, 1 Aralık 1920 tarihinde, bundan sonra yeni bir yayın kurulu ve politikası ile çıkacağını açıklamıştır.⁸⁷⁷ Ertesi günkü yayınında ise İtalyan Dışişleri Bakanı Sforza'nın ve Fransız basınının Türkiye lehine açıklamalarını haberleştirmiş,⁸⁷⁸ Yunanistan'da kanlı olaylar yaşandığını duyurmuştur.⁸⁷⁹

1920 yılının sonlarından itibaren Anadolu'daki Fransız işgallerinin biteceğine⁸⁸⁰ ve Fransa'nın İtalya'yla bariz bir yakınlaşma içinde olduğuna dair haberler Türk basınında yer almaya başlamıştır. Fransa, Almanya meselesi başta olmak üzere Ortadoğu'daki paylaşımlarda, İtalya ise Adriyatik, Adalar ve Anadolu meselelerinde yaşadıkları hayal kırıklıklarından dolayı İngiliz siyasetinden rahatsızlık duymaktadırlar. İsmi belirtilmemiş bir İtalyan Miralayı, verdiği bir röportajda, “İngiltere yalnız sizin değil, bizim de gırtlığımızı sarılmıştır, aradaki fark sizin mağlup bizim galip olmamızdır” demiştir. Dolayısıyla İtalya'da savaş sonrasında görülen büyük hayal kırıklığı, artık Fransa'da da iyiden iyiye hissedilmekte, bu ortak his İtalya ve Fransa'yı birbirlerine daha fazla yaklaştırmaktadır.⁸⁸¹

Netice itibarıyla İtalyan ve Fransız kamuoylarınınca sert bir dille eleştirilen ve Ankara hükümetine zorla kabul ettirilmesinin artık mümkün olmadığı anlaşılan Sevr Antlaşması'nın, Bolşeviklerin Kafkasya'ya sarkması ve Yunanistan'da Venizelos'un iktidarı kaybetmesinden sonra, değiştirilmesi gerektiği fikri yüksek sesle ifade edilmeye başlanmıştır.⁸⁸² Fransız Başbakanı Leyg, Londra görüşmelerinde Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesini resmen teklif etmiş, İtalya da bu öneriyi desteklemiştir. Fransa ve İtalya'daki bu eğilime karşı İngiltere, mevcut politikasını devam ettirme gayretindedir. Lloyd George Sevr konusunda, Anadolu'ya gönderilen İstanbul heyetinin dönmesine kadar beklenmesini istemiştir.⁸⁸³

Mustafa Kemal'in asi bir general olduğunu ve kendisiyle görüşmelerinin mümkün olmadığını belirten Lloyd George'un Ankara'yı muhatap almama ve oyalama politikasına karşı Avam Kamarası'nda ciddi eleştiriler yükselmiştir.⁸⁸⁴ Yapılan görüşmelerde General Toswshend ve

⁸⁷⁶ Refi Cevat, “Gayr-i Muntazır Hâdisât”, *Alemdâr*, (17.11.1920), s. 1.

⁸⁷⁷ “Gazetemiz”, *Alemdâr*, (01.12.1920), s. 1.

⁸⁷⁸ “Kont Sforza ve Şark İşleri”, *Alemdâr*, (02.12.1920), s. 1.

⁸⁷⁹ “Atina'da Kanlı Arbedeler”, *Alemdâr*, (02.12.1920), s. 1.

⁸⁸⁰ “Fransızlar Çekilecek mi?”, *Yenigün*, (06.10.1920), s. 2.

⁸⁸¹ “İtalya-Fransa Dostluğu”, *Yenigün*, (29.10.1920), s. 1; “Fransa ve İtalya Arasında Şark Meselesi İçin Müzâkereler”, *Yenigün*, (17.04.1921), s. 2.

⁸⁸² “Tan'ın Mühim Bir Makalesi”, *İstikbâl*, (01.12.1920), s. 1.

⁸⁸³ “Londra Konferansı İntizâra Karar Verdi”, *Alemdâr*, (06.12.1920), s. 1; “Fransız Başvekili Sevr Muâhede-i Tâdil Olunmalı Diyor”, *Açıksöz*, (16.12.1920), s. 1; “İtalya Hâriciye Nâzırı Türklerle Bir İtilâf Edelim Diyor”, *Açıksöz*, (16.12.1920), s. 1; “Sevr Muâhede-i Tâdilât Meselesi”, *İstikbâl*, (23.12.1920), s. 1.

⁸⁸⁴ “İzmir Meselesi ve Lloyd George”, *Peyâm-Sabah*, (28.12.1920), s. 1; “Avam Kamarası'nda Muâhedemiz Hakkında Bir Müzâkere-i Sulhiye”, *Peyâm-Sabah*, (29.12.1920), s. 1; “Lloyd George'un Beyânâtı”, *İstikbâl*, (03.01.1921), s. 2.

Kaymakam Keynes, bir an önce Mustafa Kemal'le anlaşarak Sevr Antlaşması'nın tadil edilmesini ve Türk barışının sağlanmasını istemişlerdir. Buna karşılık Lloyd George, Mustafa Kemal'e taviz vermenin, Şam ve Halep konusunda Arapları cesaretlendireceğini, tek muhatap olarak kabul ettikleri İstanbul hükümetini sarsacağını ifade etmiştir. Yakın bir zamanda kadim Türk-Rus anlaşmazlığının tekrar yaşanacağını belirten Lloyd George, Yunanistan'ın da Sevr hazırlanırken verdiği taahhütleri yerine getirip getiremeyeceğini görmek için zamana ihtiyaç olduğunu söylemiştir.⁸⁸⁵ İtalyan ve Fransız devlet adamları ise Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesi yönündeki görüşlerini sıklıkla kamuoyu önünde dile getirmeye devam etmişlerdir. İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Sforza, Fransız basına verdiği bir röportajda, Şark'ta kesin bir barışın sağlanması için çalıştığını, bunun için Ankara'nın Bolşeviklerle ittifak yapmasının önlenmesi gerektiğini söylemiştir. Sforza, bu amaçla Mustafa Kemal'le müzakere ve Sevr Antlaşması'nda Türkiye lehine değişiklikler yapılması gerektiğini belirtmiştir.⁸⁸⁶

Başbakan Leyg ise Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesi gerektiğini, bir kez de Fransız parlamentosunda yaptığı konuşmada dile getirmiştir.⁸⁸⁷ 1921 yılının hemen başında Leyg'den sonra başbakanlığa gelen Briand, yine Fransız parlamentosunda gerçekleşen konuşmasında, Versay Antlaşması'nın uygulanmasında Fransa'nın ciddiyet ve şiddet göstereceğini söylemiş, durumun çok nazik olması sebebiyle Türklerle barışın hızlı bir biçimde sağlanması için müttefikler arasında yeniden müzakerelere girişileceğini ilave etmiştir.⁸⁸⁸

⁸⁸⁵ Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele, s. 76-79.

⁸⁸⁶ "Kont Sforza'nın Beyânât-ı Mühimmesi", **Peyâm-Sabah**, (10.12.1920), s. 1; "Kont Sforza'nın Mühim Beyânâtı", **Vakit**, (10.12.1920), s. 1; "Kont Sforza'nın Beyânât-ı Mühimmesi", **İstikbâl**, (13.12.1920), s. 1. İtalya'nın Sevr Antlaşması'nda değişiklik yapılması talebiyle ilgili olarak ayrıca bkz: "İtalya'nın Metâlibi", **Sebilürreşâd**, (03.12.1920), C. 18, S. 465, s. 276; "İsforça'nın Beyânâtı" (15.12.1920), **Hâkimiyet-i Milliye**, 2; "Türkiye'ye Karşı İtilâfkârâne Hareket İtalya Hâriciye Nâzırının Fikri", **İstikbâl**, (16.12.1920), s. 1. Paris'te, Barış Konferansı nezdinde Osmanlı delegesi olarak bulunan Nâbi Bey, 13 Aralık 1920 tarihli telgrafında, İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Sforza'ya, Türkiye'nin hukukunun korunması gerektiğine dair tavrı için bir teşekkür ziyaretinde bulunduğunu, bu ziyarette Sforza'nın, samimi bir biçimde Türkiye'nin dostluğundan yana olduğunu açıkladığını yazmıştır. Sforza, İzmir ve Trakya sınırları dâhil olmak üzere Türkiye'nin toprak bütünlüğünden yana olduklarını söylemiştir. Alınan haberler, İtalyan kamuoyunun ve devlet adamlarının Türkiye lehine tavrını göstermektedir. Bkz: **COA**, HR.SYS.2310.01.011-12, Tarih: 06.12.1920; **TİTE**, K. 17, G. 43, B. 1, Tarih Yok. TBMM hükümeti adına Londra Konferansı'na katılan heyete başkanlık eden Bekir Sami Bey de gazetelere verdiği röportajlarda Sforza'nın kendilerini destekleyeceğine güvenciklerini ifade etmiştir. Bkz: "Bekir Sami Bey'in Beyânâtı", **İstikbâl**, (27.02.1921), s. 1. Nâbi Bey, 25 Aralık 1920 tarihli bir başka telgrafında, Osmanlı Devleti'nin dostlarından birinin aracılığıyla *Tan (Le Temps)* gazetesinin yazı işleri müdürüyle görüştüğünü, Sevr Antlaşması'nın tadil edilmesi için birkaç haftadır yaptıkları yayınlardan dolayı kendisine teşekkür ettiğini bildirmiştir: **COA**, HR.SYS.2310.01.032-33, Tarih: 25.12.1920. Anlaşıldığı kadarıyla İstanbul hükümeti, Avrupa basınının Türkiye lehine yayımlar yapması için çeşitli girişimlerde bulunmaktan geri kalmamıştır. Örneğin Cenevre'de yayınlanan ve Türkiye lehine bir çizgi benimsemiş olan *Tribune d'Orient* gazetesinin sahibi olan al-Ghayati'nin talep ettiği para verilerek bu yayımların devam etmesi beklenmiştir. Bkz: **Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele**, s. 104.

⁸⁸⁷ "Fransa Âyânında", **Hâkimiyet-i Milliye**, (20.12.1920), s. 1; "Mösyö Leyg'in Beyânât-ı Mühimmesi", **Peyâm-Sabah**, (11.12.1920), s. 1; "Sevr Muâhedeşi", **Peyâm-Sabah**, (12.12.1920), s. 1; "Şark Meselesi ve Fransa", **İstikbâl**, (20.12.1920), s. 2.

⁸⁸⁸ "Briand Ne Diyor", **Açıksöz**, (24.01.1921), s. 3.

Bu yöndeki talebin Fransız basınında tekrarlandığı görülmektedir. Örneğin *Tan* gazetesi, 13 Aralık 1920 tarihli nüshasında, Türklerle kalıcı bir barış yapılmasını, bunun için Türk taleplerine kulak verilmesi gerektiğini şu cümlelerle ifade etmiştir:

[...] Ârâ-yı umumiye neticesinde Kral Kostantin Atina'ya gitmeye hazırlanıyor. İngiltere ve İtalya hükümetlerinden biri İstanbul'la Kıbrıs'ı, diğeri Rodos'u elinde tutmak ve istikbâli hesap etmek suretiyle vukuata muntazır bulunuyorlar. Hâlbuki Fransa'nın böyle bir vaziyet-i muntazırada bulunabilmek için elinde teminat yoktur. [...] Fransa niçin hâlâ Türklerle akd-i musâlâha edemedi? Çünkü Türklerle hakiki bir sulh akd etmek için Yunanlıları İzmir ve Şarkî Trakya muntikasında tutmaktan vazgeçmek iktizâ eder. Fransa, Yunan müddeiyâtını müdafaada sebat ettikçe Şark'ta muharebeye devam etmek mecburiyetindedir. Buna karşı Türk milliyetperverleri kendi hesaplarına muharebeye sevk edildikçe bizim kendileriyle hiçbir muâhede akdedemeyeceğimiz Rus Bolşeviklerine gittikçe daha ziyade bağlanacaklardır.⁸⁸⁹

Anadolu basını İtilâf Devletlerinin Sevr'in değiştirilmesi yönündeki eğilimlerini aldattıcı bir tavır olarak yorumlamıştır, çünkü bu antlaşma zaten ölü doğmuştur ve yok hükmündedir. Dolayısıyla Sevr'in değiştirilmesi hakkındaki tartışma anlamsızdır. Örneğin *Hâkimiyet-i Milliye*, değişiklik konusu gündeme geldiğinde, Sevr'in ölü doğduğunu, bu antlaşma üzerinde değişiklik yapılması yönündeki taleplerin Türk milletinin hakkını teslim etmek için değil, “*emperyalist Avrupa'nın kapılarından içeriye girmekte olan felâketin*” durdurulması için ortaya atıldığını yazmıştır.⁸⁹⁰ Gazeteye göre İtilâf Devletleri önce Sevr Antlaşması'nı kabul ettirmek için Yunanistan'ı kullanmak istemiş, ancak Yunanistan kendisinden beklenen görevi yerine getiremeyince, sadece bu devlete verilmesi öngörülen haksız talepler geri çekilmiştir. Bu sebeple *Hâkimiyet-i Milliye*, görünüşte geri adım gibi duran bu değişimi bir iğfâl politikası olarak yorumlamıştır.⁸⁹¹

1921 yılının ilk günlerinde, Ankara hükümetinin Çerkes Ethem meselesini hâllerken aynı zamanda I. İnönü Muharebesi'nde Yunan ordusunu durdurması,⁸⁹² İngiltere'yi, Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesine yönelik talepleri kabul etmek zorunda bırakmıştır. Böylece İtilâf Devletleri, 26 Ocak 1920 tarihinde İstanbul hükümetini ve onun aracılığıyla Ankara'yı Londra Konferansı'na davet etmiştir.⁸⁹³

⁸⁸⁹ “Tan'ın Mühim Bir Makalesi”, **Açıksöz**, (30.12.1920), s. 3. Benzer değerlendirmeler için bkz: “Türkiye'nin İmhası”, **Açıksöz**, (04.10.1920), s. 1-2; “Tan Gazetesinin Mühim Bir Makalesi”, **Vakit**, (30.01.1921), s. 1; “İngiltere'nin Şark Siyaseti”, **Anadolu'da Yenigün**, (07.02.1921), s. 1.

⁸⁹⁰ “Biraz Tevakkuf”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (18.12.1920), s. 1.

⁸⁹¹ “Fransa Âyânında”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (20.12.1920), s. 1.

⁸⁹² Faik Ahmet, “Yunan Mağlûbiyetinin Tesirâtı”, **İstikbâl**, (24.01.1921), s. 1. Ayrıca bkz: “Bir Çete Reisinin İhaneti”, **İstikbâl**, (14.01.1921), s. 1; “Garb Cephesi Muzafferiyâtı”, **İstikbâl**, (18.01.1921), s. 1.

⁸⁹³ “Londra'da Yeni Bir Konferans”, **İstikbâl**, (31.01.1921), s. 1; “Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Telgraf”, **Açıksöz**, (31.01.1921), s. 2. TBMM Hükümeti'nin Londra Konferansı'na katılması meselesiyle ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa ile Tevfik Paşa arasındaki telgraf yazışmaları, Anadolu gazetelerinde yayınlanmıştır. Bu yazışmalara da yansdığı üzere Mustafa Kemal Paşa, Türk milletinin gerçek temsilcisi olarak TBMM hükümetinin konferansa doğrudan davet edilmesi konusunda hassasiyet göstermiş ve ısrar etmiştir. Bu konuda yaşanan tartışma, İtalya'nın Ankara temsilcilerine davette bulunmasıyla çözümlenecektir. Konuyla ilgili tartışmanın gazetelere yansıyan boyutuyla ilgili bkz: “Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Tevfik Paşa Hazretleri Arasında”, **Açıksöz**, (31.01.1921), s. 4; “Ankara ile İstanbul Arasında”, **Albayrak**, (07.02.1921), s. 2. Aynı konu hakkında bkz: “Hükümet Ankara'yı Davetten Haberdar Etti”, **Vakit**, (30.01.1921), s. 1;

Peyâm-Sabah ve *Alemdâr*, en azından kalanı kurtarmak gerektiği düşüncesiyle Londra'ya gidilmesi ve mutlaka İtilâf Devletleriyle uzlaşılması gerektiğini savunmuşlardır. Örneğin *Peyâm-Sabah*'ta Ali Kemal, Sevr Antlaşması'nın tekrar gözden geçirilmesi için Londra'da toplanan konferansın Anadolu direnişinin bir sonucu olduğunu dikkate almaksızın, akıllı ve uzak görüşlü bir siyaset izlenerek yakalanan fırsatın değerlendirilmesini istemektedir:

[...] Mazide ve hâlde hâdisâtın telkin eylediği ders-i hikmet ve siyasetten feyz alarak devletlere karşı âkilâne ve dürendişâne bir hatt-ı hareket takip edecek olursak, alelhusus bir yandan bizi, bir yandan Yunanlıları dinlemek üzere Londra'da içtimâî takarrür eden konferansta azim ile, fakat itidâl ile metâlebelerimizi serd eylemeyi bilirsek, hele akıl ve irfâna sığmayan o mâruf ifratlarımızdan, ihtiraslarımızdan tecerrüd edersek bu müşkül imtihanda az çok muvaffak olur, bu mülk ve milleti en son felaketlerden kurtarırız.⁸⁹⁴

Alemdâr'da Refi Cevat da Türkiye'ye karşı yürütülen sert politikaların değişmeye başladığını ve bu fırsattan istifade ile milletin hakkının uygun bir dille savunulması gerektiğini yazmıştır.⁸⁹⁵ Bu iki gazete Ankara'nın, Türk milletinin gerçek temsilcisi olarak Londra'da TBMM hükümetinin muhatap alınması yönündeki talebini eleştirmişlerdir. Refi Cevat, Ankara meclisinin Anadolu'yu değil, "*İttihat ve Terakkî'nin son enkazını*" temsil ettiğini yazmıştır.⁸⁹⁶

Açıksöz'de yayımlanan "*Sevr Muâhede'si'nin Tâdili*" başlıklı imzasız başmakalede, yaşanan gelişmeler karşısında Avrupalı devletlerin Sevr Antlaşması'nı gözden geçirme noktasına geldiği, bunun da Türk milletinin azim, sebat ve iman ile mücadele etmesinin bir sonucu olduğu yorumu yapılmıştır. Yazıda Yunan ordusunun Anadolu'daki başarısızlığı, İslâm dünyasından yükselen tepkiler, Bolşeviklerin Kafkasya'ya yerleşmesi ve Avrupalı işçi sınıfların Bolşeviklere duyduğu sempatinin artması gibi sebeplerin, İtilâf Devletlerine geri adım attırdığı belirtilmektedir. Bununla birlikte Sevr Antlaşması'nın toprak meseleleri ile ilgili bütün hükümleri geri alınsa bile ekonomik, adli ve askerî konulardaki maddeleri, Türk devletinin bağımsız yaşamasına izin vermeyecek kadar ağırdır. Dolayısıyla *Açıksöz*, her ne kadar gelinen noktayı memnuniyet verici olarak görse de, yapılacağı söylenen değişiklikleri Avrupalı "*kapitalist ve emperyalist*" devletlerin yeni bir dolabı şeklinde tanımlamaktan geri durmamıştır.⁸⁹⁷ Ayrıca *Açıksöz*, Avrupa'nın güç siyasetinin, "*demir Türk göğsü*"ne çarpıp parçalandığını, bu durum karşısında "*yüze gülme*" silahının ele alındığını yazmıştır.⁸⁹⁸

"Büyük Millet Meclisi Hükümetinin İstanbul'a Teklifât-ı Mühimmesi", **İstikbâl**, (03.02.1921), s. 1. Konuyla ilgili Mustafa Kemal'le Tefik Paşa arasındaki telgraf görüşmeleri için ayrıca bkz: **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk**, s. 189-203.

⁸⁹⁴ Ali Kemal, "Avrupa Muvâzenesinden Devletimiz", **Peyâm-Sabah**, (29.01.1921), s. 1. Bu yöndeki benzer bir değerlendirme için bkz: Ali Kemal, "Siyasette Kabadayılık", **Peyâm-Sabah**, (02.02.1921), s. 1.

⁸⁹⁵ Refi Cevat, "Dünkü Haber", **Alemdâr**, (28.01.1921), s. 1. Bu yöndeki benzer bir değerlendirme için bkz: "Amanın Gözümüzü Açalım", **Alemdâr**, (02.02.1921), s. 1.

⁸⁹⁶ Refi Cevat, "Anadolu'nun Son Telgrafi", **Alemdâr**, (03.02.1921), s. 1. Ali Kemal'in benzer değerlendirmeleri için bkz: Ali Kemal, "Sükûn-ı Fikir İle", **Peyâm-Sabah**, (09.02.1921), s. 1.

⁸⁹⁷ "Sevr Muâhede'si'nin Tâdili", **Açıksöz**, (06.01.1921), s. 1.

⁸⁹⁸ "Mühim Bir Nokta", **Açıksöz**, (17.02.1921), s. 1.

1921 yılının Şubat ayında Yusuf Kemal Bey başkanlığındaki temsilci heyetinin Moskova'ya gitmek üzere Bakü'ye ulaştığı günlerde,⁸⁹⁹ Bekir Sami Bey başkanlığındaki bir başka heyet Londra'ya gitmek üzere hazırlanmaktadır.⁹⁰⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, mütarekenin başından itibaren Türk meselesini kendi aralarında hâletmeye çalışan ve başarılı olamayan İtilâf Devletlerinin nihayet Türkleri dinlemeyi akıl ettiğini, ancak özellikle İngilizlerin Türkiye aleyhindeki siyaseti sebebiyle Londra Konferansı'nın samimiyetine tam olarak güvenmenin mümkün olamayacağını yazmıştır.⁹⁰¹

Yunus Nadi'nin Sevr Antlaşması'nı ortaya çıkaran ve daha sonra Londra Konferansı'na sebep olan şartları uzun uzadıya değerlendirdiği yazısı bu konuda kayda değer yorumlar içermektedir. Nadi, Londra Konferansı'yla ilgili değerlendirmesinde geniş bir perspektifle konuyu ele almış ve İtilâf Devletlerinin kendi aralarındaki menfaat çatışmalarını anlatmıştır. Buna göre Fransa ve İtalya, İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra izlemeye çalıştığı politikaların kendi çıkarlarına zarar verdiğini görmüş, Türklerin Ermenistan ve Yunanistan karşısındaki askerî başarıları ile Venizelos'un iktidardan gitmesi gibi gelişmeleri bahane ederek Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesini istemişlerdir. Bu bakımdan Fransa ve İtalya'nın öncelikli hedefi Türk'ün hakkını teslim etmek değildir. Konferansın gündeminin Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesi olacağını belirten Nadi, "*bizim nazarımızda bir Sevr Muâhedenâmesi yoktur*" demiştir. Bu hâliyle *Yenigün*'ün, Anadolu gazetelerine hâkim olan görüşü sahiplendiği ve barış müzakerelerinde Sevr'i değil, Misâk-ı Millî'yi referans aldığı görülmektedir.⁹⁰²

İstikbâl'de Faik Ahmet Bey'in de benzer bir yaklaşımı dile getirdiği görülmektedir. Ona göre İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik niyetlerini Sevr Antlaşması'yla tamamen açık etmişlerdir. Bu bakımdan İtilâf Devletlerine güvenmek mümkün değildir. Sevr Antlaşması ortada olduğu sürece Türk milletinin silahı elinden bırakmayacağını söyleyen Faik Ahmet, Sevr'in değiştirilmesi diye bir mesele olmadığını, Türkiye'nin varlık-yokluk meselesinin olduğunu iddia etmiştir. Hürriyet ve bağımsızlık uğrunda verilen kutsal mücadele, ancak bu meşru taleplerin tanınmasıyla sona erecektir: "*Bugün tâdilinden bahsettikleri muâhedeği tamamen yırtıncaya ve mukaddes emellerimizi istihsâl edinceye kadar mücâhedemizde daha büyük bir şevk ve kuvvetle devam azminde olduğumuzu ilân edebiliriz.*"⁹⁰³ Londra Konferansı'nın, Türk milletinin haklı

⁸⁹⁹ "Yusuf Kemal Bey Bakü'de", *Açıksöz*, (07.02.1921), s. 4; "Murahaslarımızın Bakü'de İstikbâli", *Hâkimiyet-i Milliye*, (07.02.1921), s. 1.

⁹⁰⁰ *CCA*, 30.18.1.1/2.33.9, Tarih: 29.01.1921; *CCA*, 30.18.1.1/2.33.14, Tarih: 06.02.1921; "Londra'ya Giden Murahhaslarımız", *Açıksöz*, (07.02.1921), s. 4; "Heyet-i Murahhasa Mesârif", *Hâkimiyet-i Milliye*, (07.02.1921), s. 1.

⁹⁰¹ "Hüseyn Ragıp, "Londra Konferansı", *Hâkimiyet-i Milliye*, (06.02.1921), s. 1; "Hâkimiyet-i Milliye Refikimizin Mütâlâatı", *Açıksöz*, (07.02.1921), s. 4.

⁹⁰² Yunus Nadi, "Mesele veya Tehlike-i Sulh", *Anadolu'da Yenigün*, (02.02.1921), s. 1.

⁹⁰³ Faik Ahmet, "Tâdilât Meselesi", *İstikbâl*, (11.01.1921), s. 1.

mücadelesini oyalama yoluna sokmak amacıyla düzenlendiğini vurgulayan Faik Ahmet, böylece İngiliz hile ve desiselerin yeni bir aşamaya geçtiğini belirtmiştir.⁹⁰⁴

Vakit gazetesi, yaşanan gelişmeleri “*Ümit ve Şüph*e” başlıklı köşe yazısında ele almıştır. Sevr Antlaşması’nın ortaya çıktığı günden bu yana önemli gelişmeler yaşandığına dikkat çekilen yazıda öncelikle Yunanistan’da yaşanan iktidar değişimine değinilmektedir. Konstantin’in tahta çıkışı, büyük devletlerin Yunanistan’a bakışını tamamen değiştirmiştir. Bu sebeple Konstantin, sarsılan itibarını koruyabilmek için Anadolu’da askerî harekâta girişmiş, ancak başarılı olamamıştır. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra bütün dünyada ortaya çıkan kargaşa ve çatışmalara ek olarak yaşanan ekonomik problemler karşısında, Türkiye’nin içinde olmadığı bir barış projesiyle çözüm bulunamayacağı artık anlaşılmıştır. Nitekim eskiden uluslararası bir mesele olarak görülmek istenen İstanbul ve Anadolu konusu, artık Türkiye’yi temsil eden kişilerle görüşülmek ve Sevr üzerinde değişiklik yapmak noktasına gelmiştir. Bu şartlar altında Londra Konferansı’na şüpheyle yaklaşmak değil, ümitle bakmak daha doğru olacaktır.⁹⁰⁵

Vakit gazetesine göre Londra Konferansı’ndan ümitli olmak için bu konferansın daha öncekilerden farklı yönlerine bakılabilir. Önceki konferanslarda Türkiye barışı, hep Almanya barışıyla birlikte ele alınmıştır. Türkiye’nin aleyhine olan bu durum ilk defa Londra Konferansı’nda söz konusu değildir. Daha önceki görüşmelerde sadece Yunan temsilcileri dinlenmişken, şimdi Türk temsilcileri de görüşleri dinlenmek üzere davet edilmişlerdir. Üstelik sadece İstanbul hükümetinin değil, aynı zamanda Ankara hükümetinin temsilcilerinin davet edilmesi, daveti daha anlamlı hâle getirmektedir. Yunan ve Türk temsilcilerin katıldığı konferansta Yunanistan’ın “*müttefik*” sıfatıyla davet edilmeyişi ve Ermeni temsilcilerin çağrılmasına gerek dahi görülmemesi ise dikkat çekici diğer konulardır.⁹⁰⁶

İtilâf Devletleri arasında başlayan Sevr tartışması, *Peyâm-Sabah*, *Alemdâr* ve *Akşam* gazetelerinde Türkiye için bir başarı ve fırsat olarak yorumlanmıştır. *Akşam*, yaşanan gelişmelerin Türkiye’nin lehine olduğunu yazmış ve çalışmaya devam edilmesini istemiştir. Necmettin Sadık, Londra Konferansı’nın toplanmasının Anadolu direnişi sayesinde olduğunu,⁹⁰⁷ Ankara’nın konferansa mutlaka katılması gerektiğini,⁹⁰⁸ böylelikle barışseverliğini ve körü körüne Bolşeviklerle

⁹⁰⁴ Faik Ahmet, “Londra Konferansı’ndan Ne Bekleyebiliriz?”, *İstikbâl*, (10.02.1921), s. 1.

⁹⁰⁵ “Ümit ve Şüphe”, *Vakit*, (29.01.1921), s. 1.

⁹⁰⁶ “Konferansın Esâsâtı”, *Vakit*, (05.02.1921), s. 1.

⁹⁰⁷ Necmeddin Sadık, “Ankara’nın Kararı”, *Akşam*, (07.02.1921), s. 1.

⁹⁰⁸ Necmeddin Sadık, “Londra Konferansı”, *Akşam*, (06.02.1921), s. 1.

hareket etmediğini ispatlayacağını,⁹⁰⁹ bununla birlikte istenen sonucun alınabilmesi için Ankara ve İstanbul temsilcilerinin ortak hareket etmelerinin şart olduğunu belirtmiştir.⁹¹⁰

2.4.6. Londra Konferansı

Türk ve Avrupa basınında görülen bu tartışmalar ve yorumlar eşliğinde Londra Konferansı, İstanbul ve Ankara heyetleri ile İtilâf Devletleri ve Yunanistan temsilcilerinin katılımıyla 21 Şubat 1921 tarihinde toplanmıştır. *Akşam* gazetesinin beklentisine uygun biçimde konferansın ilk oturumunda Tevfik Paşa, Türk milletinin temsilcisi olarak sözü Bekir Sami Bey'e vermiş, böylece *Peyâm-Sabah*'ın yazdığı üzere Ankara ve İstanbul heyetleri Londra'da birleşmiş ve ortak hareket etmeye başlamışlardır.⁹¹¹ Böylece Türk heyeti fiilen Bekir Sami Bey'in başkanlığında temsil edilmiş ve Misâk-ı Millî ile çerçevelenmiş Türk talepleri konferansta dile getirilmiştir.⁹¹² Bu gelişmenin ardından Ali Kemal, tutarsız bir tavırla Ankara'ya yakınlık göstermiş ve hedeflerin ortak olduğunu şu cümlelerle ifade etmiştir:

Londra'da her iki heyet-i murahhasımızca da müdafaa olunan hukuk Türklüğün hukuk-ı mukaddesidir. Cihanda vicdan ve iz'ân sahibi bir Türk tasavvur olunamaz ki bu müdafaaanın muvaffakiyeti, bu hukukun ihkaki için her fedakârlığa hazır olmasın, devlet ve milletçe varlığına esasından taallük eden bu kudsi gaye karşısında diğer endişelerini unutmasın.⁹¹³

Bu dönemde Londra Konferansı'ndaki gelişmelerin çok iyi takip edilemediği, konfransla ilgili haberlerin gazetelere oldukça geç yansıdığı görülmektedir. 10 Mart 1921 tarihinde *Anadolu'da Yenigün*, şimdiye kadar konferansta neler olduğuyla ilgili doğru dürüst bilgi alamadıklarını yazmıştır.⁹¹⁴ Bununla birlikte Türk tarafının taleplerinin Misâk-ı Millî çerçevesinde dile getirildiği bilinmektedir. Misâk-ı Millî'nin Londra Konferansı'nda en üst düzeyde dile getirilmesi, bu konuda Türk basını için de bir milât teşkil etmiş, gazetelerde Misâk-ı Millî vurgusu daha çok yapılmaya başlanmıştır. Örneğin *İstikbâl* gazetesi, TBMM hükümetinin taleplerinin son Osmanlı Mebusân

⁹⁰⁹ Necmeddin Sadık, "Sulh Zihniyeti", *Akşam*, (02.02.1921), s. 2.

⁹¹⁰ Necmeddin Sadık, "Murahhaslarımız", *Akşam*, (09.02.1921), s. 2.

⁹¹¹ "İki Heyet Resmen Birleşti-Kürt, Ermeni ve Maliye Meselesi Müzakerede", *Peyâm-Sabah*, (28.02.1921), s. 1; "Londra Konferansı'nda Türk Milleti Nâmına Anadolu Murahhasları İzahat Verdiler", *İstikbâl*, (25.02.1921), s. 1; "Tevfik Paşa'nın Beyânât-ı Mâkulesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, (25.02.1921), s. 1.

⁹¹² "Bekir Sami Bey ve Tevfik Paşa'nın Konferansta Beyanatları", *Açıksöz*, (28.02.1921), s. 1; "Her İki Türk Heyeti Bekir Sami Bey'in Taht-ı Riyâsetinde", *Açıksöz*, (28.02.1921), s. 1; "Konferans Haberleri", *İstikbâl*, (02.03.1921), s. 1; "Murahhaslarımızın İkinci İstimâi-Metâlebemizin Tafsîlâtı", *Peyâm-Sabah*, (05.03.1921), s. 1. TBMM hükümeti'nin Bekir Sami Bey heyetine verdiği talimatı Fevzi Paşa şu cümlelerle ifade etmektedir: "Londra Konferansı'na iştirak etmek üzere intihap olunan heyet-i murahhasaya müzâkerâta esas olmak üzere [...] Misâk-ı Millî mevaddı dairesinde hareket olunmasını en makul, en mantıkî bularak kendi ellerine bunu tevdi ettik." Bkz: **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, 12.02.1921, C. 8, 149. Toplantı, 2. Celse, s. 418.

⁹¹³ Ali Kemal, "Gaye Birdir", *Peyâm-Sabah*, (01.03.1921), s. 1.

⁹¹⁴ "Londra Konferansı'nda Ne Var Ne Yok", *Anadolu'da Yenigün*, (10.03.1921), s. 1.

Meclisi'nce 28 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Misâk-ı Millî'ye dayandığını belirtmiş ve Misâk-ı Millî metnini okurlarıyla paylaşmıştır.⁹¹⁵

Hâkimiyet-i Milliye'de Hüseyin Ragıp (Baydur) Bey, Londra Konferansı'ndan tek beklentilerinin Misâk-ı Millî ile çerçevesi çizilmiş biçimde Türkiye'nin bağımsızlığının tanınması olduğunu ifade etmiştir.⁹¹⁶ Türk tarafının bu beklentilerine karşılık İtilâf Devletleri Londra Konferansı'nda, öncelikle İzmir ve Trakya'da inceleme yapılmasını gündeme getirmiş, ancak Türk tarafınca kabul edilen bu öneri, Yunanistan tarafından reddedilmiştir.⁹¹⁷ Bu durumda İtilâf Devletleri Sevr Antlaşması'nda küçük bazı değişiklikler yapılmasını teklif etmişlerdir. Gazetelere yansıyan haberlere göre Sevr Antlaşması'nın İstanbul'un statüsüyle ilgili muallâk ifadeleri ortadan kaldırılacak, ancak Trakya Yunanistan'a verilecektir. Boğazlar'daki işgal bölgesi daraltılacak, kurulacak komisyonda Türk temsilci yer alacaktır. İzmir Türk egemenliği altında Hıristiyan bir vali tarafından idare edilecektir. Mâlî, ekonomik ve askerî konularda ise küçük bazı değişiklikler yapılması teklif edilmiş, bu teklife cevap vermeleri için Türk ve Yunan taraflarına belli bir süre tanınmıştır.⁹¹⁸

Yunan heyetinin itirazsız kabul ettiği yeni düzenlemeler, İzmir ve Trakya'nın durumunda herhangi bir değişiklik olmaması hasebiyle Türk heyeti tarafından kabul edilemez bulunmuş,⁹¹⁹ Misâk-ı Millî çerçevesinde şekillenmiş olan Türk talepleri tekrar dile getirilmiştir.⁹²⁰ Ayrıca Bekir Sami Bey ve Tefik Paşa, gazetelere verdikleri röportajlarda, bu taleplerin her iki heyetin ortak istekleri olduğunu ifade etmişlerdir.⁹²¹ Bununla birlikte Londra Konferansı'ndaki en önemli gelişme,

⁹¹⁵ "İstedığımız Sulhün Esasları", **İstikbâl**, (03.03.1921), s. 1.

⁹¹⁶ "Türklerin müdafaa ettiği tek şey şudur: İstiklâl! İstiklâl demek, Adana, İzmir, Edirne, millî hudutlarla iktisâdî hürriyet demektir. Memleketimizin menâbi-i servetine bizzat sahip olmak hakkından kıl kadar rüçü etmeyiz. Eğer Avrupa sarrafları yine zorla cebimizi karıştırmakta [...] devam ve ısrar etmek istiyorlarsa, o zaman Londra murahhaslarımız mükâlemeyi kesip dönerler ve söz Refet Paşa ile İsmet Paşa'nın olur!" Bkz: Hüseyin Râgıp, "Londra Müzâkerâtı", **Hâkimiyet-i Milliye**, (03.03.1921), s. 1.

⁹¹⁷ "Yunanlılar Trakya'da ve İzmir'de Tetkikata Muvâfakat Edemediler", **Alemdâr**, (01.03.1921), s. 1; "Yunanlılar Tahkikatı Kabul Etmiyorlar", **Peyâm-Sabah**, (03.03.1921), s. 1; "Züğürt Tesellisi", **Hâkimiyet-i Milliye**, (09.03.1921), s. 1.

⁹¹⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*'ye göre İtilâf Devletleri, İzmir ve Trakya'nın nüfus istatistiklerini incelenmesine karar vermişlerdir. Ayrıca Türk ve Yunan taraflarının uymalarını mecburi tuttıkları dört temel şartı kabul etmişlerdir. Buna göre Türkiye ve Yunanistan, İtilâf Devletlerinin verecekleri kararı kabul etmek zorunda olacaklar, Sevr Antlaşması'nın İzmir ve Trakya konuları dışındaki maddeleri aynen devam ettirilecek, Türk ve Yunan tarafları arasında derhal esir değişimi yapılacak ve her iki taraf da kendilerine bırakılan arazide azınlık haklarını koruyacaklardır. Bkz: "Kabulü Müşkül Olan Şerâit", **Hâkimiyet-i Milliye**, (07.03.1921), s. 1. Konferansta İtilâf Devletlerinin ileri sürdüğü tekliflerin tam metni için bkz: "Müttefikîn'in Yeni Teklifâtı", **Açıksöz**, (17.03.1921), s. 1; "Londra Teklifâtının Metn-i Resmîsi", **Hâkimiyet-i Milliye**, (21.03.1921), s. 1.

⁹¹⁹ "Konferans, Yeni Tekliflerini Türk ve Yunan Murahhaslarına Tebliğ Etmiş ve İkmâl-i Müzakere Eylemiştir", **Vakit**, (15.03.1921), s. 1; "Londra Konferansı'nda Müzakereler", **Anadolu'da Yenigün**, (17.03.1921), s. 1.

⁹²⁰ "Heyet-i Murahhasamızın Londra Konferansı'nda Mütâlebâtı", **Açıksöz**, (09.03.1921), s. 2. Aynı haber diğer gazetelerde şu şekilde veriliyor: "Türk Murahhaslarımızın Trakya ve İzmir Hakkındaki Mütâlebâtı", **Alemdâr**, (27.02.1921), s. 1; "Konferansın Mühim Kararları-İzmir ve Trakya Nüfusu Tahkik Edilecek", **Peyâm-Sabah**, (27.02.1921), s. 1-2, "Bekir Sami Bey'in Müddeiyâtı", **Hâkimiyet-i Milliye**, (07.03.1921), s. 1.

⁹²¹ "Bekir Sami Bey'in Avrupa Gazetelerine Beyânâtı", **Açıksöz**, (09.03.1921), s. 2; "Tefik Paşa'nın Beyânâtı", **Açıksöz**, (09.03.1921), s. 2. Konferansta dile getirilen Türk talepleriyle ilgili daha detaylı bir haber sonradan yayınlanmıştır. Bkz: "Londra Konferanslarında Türk Mütâlebâtı", **Açıksöz**, (20.03.1921), s. 1-2.

Bekir Sami Bey'in İtilâf Devletleriyle imzaladığı ikili antlaşmalar olmuştur. TBMM'nin 17 Mart 1921 tarihli gizli oturumunda müzakere edilen bu antlaşmalar Misâk-ı Millî'ye aykırı bulunmuş ve Meclis'te sert biçimde eleştirilmiştir.⁹²²

Açıksöz, Bekir Sami Bey'in 12 Mart 1921'de Fransızlarla imzaladığı antlaşmayla ilgili haberi, Havas Royter Ajansı'na dayandırarak 16 Mart 1921 tarihinde aktarmıştır.⁹²³ Verilen bu ilk haberlerde Kilikya bölgesinin derhal tahliye edilmesinden, esir değişiminden ve azınlıkların şahsî hukuk alanındaki haklarının tanınmasından bahsedilmekle birlikte Fransa'ya verilecek ekonomik ayrıcalıklar konusunda herhangi bir bilgi geçmemektedir.⁹²⁴ *Açıksöz*, İtalya ile yapılan ikili antlaşmayı ise ancak 20 Mart 1921'de, tek cümleden ibaret bir haber şeklinde vermiştir.⁹²⁵ Bekir Sami Bey'in İngilizlerle yaptığı esir değişimi antlaşması ise gazetelere yansımamış ve gündem dışı kalmıştır.

Akşam'ın yazdığına göre, Türk temsilcileri Londra'dan dönüş yolundayken bazı Anadolu gazeteleri, yapılan ikili antlaşmaların Ankara tarafından kabul edilmediğini yazmışlardır. Bekir Sami Bey, gazetecilere yaptığı açıklamalarında Fransa ile imzalanan antlaşmadan memnun olduğunu söylemiş,⁹²⁶ bu gibi haberlerin gerçeği yansıtmadığını belirterek ikili antlaşmaların arkasında durmuştur.⁹²⁷

Alemdâr ve Peyâm-Sabah, Bekir Sami Bey'i, Misâk-ı Millî'den taviz vermek pahasına İtilâf Devletleriyle uzlaşmaya çalıştığı için öveceklerdir. *Alemdâr* gazetesi, Sevr Antlaşması'nda yapılması öngörülen ekonomik ve mâlî değişiklikler hakkında bilgi vererek,⁹²⁸ bu değişiklikleri Türk milletinin hakkının teslim edilmesi şeklinde yorumlamıştır.⁹²⁹ Ali Kemal, "*Bekir Sami Bey boş adam değildir. Londra'da az oturmadı, fakat çok gördü, çok işitti, çok öğrendi. Umarız ki Ankara'ya avdet eder etmez bu hakâiki küçük, büyük o zorbalara telkin eyler, [...] o cemaat-i müteheyycenin en faal uzuvlarını nokta-i nazarına kazanır.*"⁹³⁰ diyecektir. Nitekim Bekir Sami Bey, Fransa ve İtalya'yla imzaladığı ikili antlaşmalar dolayısıyla Mustafa Kemal'in isteği üzerine istifa etmek zorunda

⁹²² TBMM Gizli Celse Zabıtları, 17.03.1921, C. 9, 8. Toplantı, 2, 3 ve 4. Celseler, s. 4-8.

⁹²³ "Kilikya'nın Süratle Tahliyesi", *Açıksöz*, (16.03.1921), s. 1.

⁹²⁴ "Kilikya'nın Süratle Tahliyesi", *Açıksöz*, (16.03.1921), s. 1; "Kilikya'nın Tahliyesi", *Açıksöz*, (17.03.1921), s. 2; "Kilikya İtilâfnâmesi", *Açıksöz*, (20.03.1921), s. 1. Ayrıca bkz: "Fransa'ya Verilen İktisâdî İmtiyazlar", *Peyâm-Sabah*, (16.03.1921), s. 1.

⁹²⁵ "İtalyanlarla İtilâfnâme", *Açıksöz*, (20.03.1921), s. 1; "Ankara-İtalya İtilâfnâmesi", *Peyâm-Sabah*, (16.03.1921), s. 1.

⁹²⁶ "Bekir Sami Bey Kilikya İtilâfından Memnun", *Açıksöz*, (17.03.1921), s. 1.

⁹²⁷ "Anadolu Londra Mukarrerâtına Muhalif Değildir", *Akşam*, (22.03.1921), s. 1.

⁹²⁸ "Sevr Muâhede'sinde İktisâdî ve Mâlî Tâdilât", *Alemdâr*, (02.03.1921), s. 1.

⁹²⁹ "İhkâk-ı Hak", *Alemdâr*, (03.03.1921), s. 1.

⁹³⁰ Ali Kemal, "Büyük Bir Tebeddül Var", *Peyâm-Sabah*, (20.03.1921), s. 1.

kaldığında, *Hâkimiyet-i Milliye* olayı tek cümlelik bir haberle aktarırken,⁹³¹ bu iki gazete üzüntülerini beyan etmişlerdir.⁹³²

Akşam gazetesinde Necmeddin Sadık Bey, İzmir ve Trakya konularında Türkiye'nin taleplerinin karşılanmaması sebebiyle Londra Konferansı'nın istenilen şekilde sonuçlanmadığını, bununla birlikte İtilâf Devletleriyle yapılan ikili antlaşmalar sayesinde Sevr Antlaşması'nın ortadan kalktığını yazmıştır. Bu bakımdan İtalya ve Fransa ile yaptığı antlaşmalardan dolayı Bekir Sami Bey'i başarılı bulan yazar, Ankara ve İstanbul hükümetlerinin Londra'da sağladıkları birliği devam ettirmeleri gerektiğini belirtmiştir.⁹³³

Vakit, konferans sonrasında hiçbir esaslı değişikliğin olmadığını, ancak görüşmelerin tamamen semeresiz de kalmadığını yazmıştır. Alınan haberlere göre İtalya ile Anadolu'nun güneyi, Fransa ile Kilikya bölgesiyle ilgili ayrı ayrı antlaşmalar yapılmıştır.⁹³⁴ Bu antlaşmaları olumlu karşılayan *Vakit*, en önemli meselenin İzmir ve Trakya'nın geleceğiyle ilgili olduğunu, bunun esas itibarla Türkiye ile Yunanistan'ı ilgilendirdiğini yazmıştır.⁹³⁵ *Vakit* gazetesi, İstanbul'daki İngiliz ağırlığından olsa gerek bu devletle ilgili olumsuz bir yorumda bulunmamış, İzmir ve Trakya ile ilgili Türk taleplerinin, Yunanistan'ın istila hırsı sebebiyle karşılıksız bırakıldığı değerlendirmesini yapmıştır.⁹³⁶

Londra Konferansı sırasında Bekir Sami Bey'in İtalya ve Fransa'yla yaptığı ikili antlaşmalar hakkında 16 Mart 1921 tarihi itibarıyla haber yapılmayan *İstikbâl*'de, bu iki devlete karşı olumlu değerlendirmeler yer almıştır. Faik Ahmet, Fransa'nın Türkiye'ye karşı daha makul bir siyaset izlemek ve iyi ilişkiler kurmak niyetinde olduğunu anlaşıldığını belirtmiştir. Esasen Türkiye'ye karşı düşmanca siyaset izleyen devletin İngiltere olduğu, İtalya ve Fransa'nın müttefiklerinin arkasına takıldığı bilinmektedir. Ancak her iki devletin de Sevr ile somutlaşan bu siyasetten hiçbir menfaatleri olmadığı, tam aksine zarar gördükleri açıktır. Faik Ahmet'e göre özellikle Kilikya tecrübesinden sonra Fransa bu durumu anlamış ve Türkiye'ye karşı siyasetini değiştirme yoluna girmiştir. Fransa ile Türkiye arasındaki en büyük meselenin Kilikya'daki işgal olduğunu vurgulayan

⁹³¹ "Hâriciye Vekili Bekir Sami Beyefendi dün vekâletten istifa etmiştir." Bkz: "Bekir Sami Bey İstifa Etti", *Hâkimiyet-i Milliye*, (10.05.1921), s. 2.

⁹³² "Bekir Sami Bey'in İstifası Etrafında", *Alemdâr*, (16.05.1921), s. 1; Ali Kemal, "Ankara'da Fikr-i Muhalefet", *Peyâm-Sabah*, (20.05.1921), s. 1.

⁹³³ Necmeddin Sadık, "Hakkın Zaferi", *Akşam*, (02.03.1921), s. 1; Necmeddin Sadık, *Akşam*, (15.03.1921), s. 1 (Makalenin başlığı sansür edilmiştir); Necmeddin Sadık, "Ne Oldu, Ne Yapmalıyız?", *Akşam*, (19.03.1921), s. 1. Fransa ve İtalya ile yapılan ikili antlaşmalarla ilgili *Akşam* gazetesinin haberleri için bkz: "Ankara Heyet-i Murahhasası ile Mösyö Briand Arasında Kilikya Meselesi Hakkında İtilâf Akdedildi", *Akşam*, (12.03.1921), s. 1; "Türkiye-İtalya İtilâfı Hakkında Mâlûmat", *Akşam*, (15.03.1921), s. 1.

⁹³⁴ Gazetenin bu konudaki haberinde şunlar yazmaktadır: "İtalya ile akdedilen itilâf imza edilmiştir. Fransa ile de bugünlerde imza edilecektir. İki itilâf Fransa ve İtalya'ya Anadolu'da mühim iktisâdî menâfi temin etmektedir." "Kilikya'nın Tahliyesi ve İktisâdî İtilâflar", *Vakit*, (16.03.1921), s. 1. Bu antlaşmalarla ilgili gazetelerde yer alan diğer bazı haberler için bkz: "Fransızlarla İtilâf", *Vakit*, (13.03.1921), s. 1; "Fransa ve İtalya ile İtilâflar", *Vakit*, (15.03.1921), s. 1.

⁹³⁵ "Ne Oluyor?", *Vakit*, (16.03.1921), s. 1.

⁹³⁶ "Sulhün Engeli", *Vakit*, (17.03.1921), s. 1.

Faik Ahmet, bu meselenin hâllinin ise çok kolay olduğunu, Fransızların tamamen Türk yurdu olduğunu bildikleri bu topraklardan çekilmesinin kendileri için olumlu olacağını yazmıştır.⁹³⁷

İstikbâl, Faik Ahmet Bey'in bu yazısından bir gün sonra, Fransa ile yapılan ikili antlaşmayı bir müjde olarak memnuniyetle haber vermiştir.⁹³⁸ Ancak birkaç gün sonra antlaşmanın, şartlarının Türkiye'nin bağımsızlığına aykırı olduğu için yürürlüğe girmeyeceği de yorumsuz biçimde okurlarla paylaşılmıştır.⁹³⁹ Fransa'yla yapılan ikili antlaşma konusunda Ankara'dan farklı düşündüğü anlaşılan *İstikbâl*, Londra Konferansı'nın bütünü için ise şu eleştiriyi yapmıştır:

Artık suret-i kat'iyede anlaşılmıştır ki Londra Konferansı iflâs etti. Müttefikler bir kere daha varlığımıza tevcih eyledikleri suikast siyasetinden, Türklere karşı takip etmekte buldukları imhâ politikasından kolay kolay vazgeçmeyecek olduklarını gösterdiler ve Londra Konferansı'yla hazırladıkları tuzağın Türkleri yalancı bir sulh siyasetiyle avlamak maksadına mâtuf bulunduğunu açık bir surette ortaya koydular.⁹⁴⁰

Ankara'nın sonradan Misâk-ı Millî'ye aykırı bularak reddettiği ikili antlaşmalar, Yenigün tarafından yorumsuz olarak haberleştirilmiş,⁹⁴¹ eleştiriler Muhiddin Bey'in köşe yazısında dile getirilmiştir. Avrupa devletlerinin Türkiye'yi öldürmek emelinden hiçbir zaman vazgeçmediğini, bu sebeple bir değil yüz konferans yapılsa bile sonuç alınamayacağını vurgulayan Muhiddin Bey, İtalya, Fransa ve İngiltere'nin yaklaşımlarını şöyle tasvir etmiştir:

Fransa ile İtalya Türkiye'nin kat'iyen ve tamamen öldürülmesinde hususî bir fâide tasavvur etmedikleri için Ankara ile sulh yaparak memleketi iktisaden kendi menfaatlerine göre işletmeye başlamayı istemişler ve bunun için Ankara'yı kandırabilmek üzere biraz fazla fedakârlık gösterilmesine taraftar olmuşlardır. Vâkıa Fransa ile İtalya'nın vermek istedikleri şeyin bizim istediklerimize nazaran pek cüz'î olduğu muhakkak idiyse de İngiltere bu kadarını bile vermeye rıza göstermemiş ve bu maksatla Londra'ya giden Yunan baş nâzırını, muvasalatının ertesi günü bir tarafa çekerek kendisiyle gizlice görüşmüştür. Bir kısım Fransız matbuatının ifşaatına nazaran İngiltere Yunan murahhasına sebat ve ısrar tavsiye etmiş ve kendisi de geriden bu sebat ve ısrarı takviye eylemiştir.

Muhiddin Bey'e göre İtilâf Devletlerinin bu tavrı, Londra Konferansı'nı bir çocuk oyununa çevirmiştir.⁹⁴²

Sebillürreşat, Londra Konferansı'nda olumlu ve faydalı bir gelişme olmadığını, tarafların karşılıklı olarak kendi iddialarını savunduklarını haber vermiştir. Konferansın kararları, millî

⁹³⁷ Faik Ahmet, "Fransa'nın Şark Siyaseti", *İstikbâl*, (16.03.1921), s. 1. Benzer bir değerlendirme için bkz: Faik Ahmet, "Kilikya İtilâfı", *İstikbâl*, (18.03.1921), s. 1.

⁹³⁸ "Fransızlarla İtilâf Edildi Kilikya Tamamen Tahliye Ediliyor", *İstikbâl*, (17.03.1921), s. 1.

⁹³⁹ "Kilikya İtilâfı Mümkün Olamıyor", *İstikbâl*, (22.03.1921), s. 1.

⁹⁴⁰ Faik Ahmet, "Londra Konferansı'nın İflâsı", *İstikbâl*, (22.03.1921), s. 1.

⁹⁴¹ "Fransızlarla Kilikya İtilâfnâmesi İmzalandı", *Anadolu'da Yenigün*, (20.03.1921), s. 1; "Türkiye-İtalya Arasında İktisadî İtilâfnâme", *Anadolu'da Yenigün*, (20.03.1921), s. 1. Bekir Sami Bey'in Fransızlarla yapacağı ikili antlaşmayla ilgili gazetelerde önceden birtakım haberler verildiği görülmektedir. Bkz: "Kilikya'nın Tahliyesi Hakkında Müzâkerât", *Vakit*, (02.03.1921), s. 1; "Türk-Fransız Mukavelesi", *Açıksöz*, (09.03.1921), s. 1.

⁹⁴² Muhiddin, "Londra Siyaseti", *Anadolu'da Yenigün*, (20.03.1921), s. 1.

emelleri tatmin etmekten uzaktır. Buna rağmen İzmir ve Trakya'ya bir inceleme heyeti gönderilmesinin gündeme gelmesi Yunanistan'da olumsuz bir etki yaratmıştır. Yunan meclisi, Sevr Antlaşması'nda herhangi bir değişiklik yapılmamasına çoğunluk oyu ile karar vermiştir. Şark Meselesi'nin hâllini isteyen İtalyan siyaset çevreleri, Yunanistan'ın bu tavrına tepkilidir. Ayrıca Yunan hükümetinin borç alma çabaları Fransızlar tarafından reddedilmiştir. Amerikan Başkanı Harding ise İzmir ve Trakya'nın tahliye edilmesini istemiştir.⁹⁴³

Sebilürreşâd, bir başka değerlendirmesinde İtilâf Devletlerinin “*birtakım mânâsız tekliflerde*” bulduklarını söyleyerek Londra Konferansı'nın hiçbir hayra yaramadığını ve tertip edilen bir tuzak olduğunu yazmıştır.⁹⁴⁴ Ancak 23 Mart 1921 tarihinde başlamış olan Yunan ileri harekâtı ile ilgili bilgi verirken Londra Konferansı münasebetiyle Yunanistan'ın siyasî vaziyetinin sarsıldığı, bundan dolayı Yunan askerlerinin manevî kuvvetlerinin düştüğü ve bunu düzeltmek için genel bir taarruza geçilmek istendiği yorumunda bulunmuştur.⁹⁴⁵

İtalya ve Fransa ile yapılan ikili antlaşmalara en sert tepki *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinden gelmiştir. Bu gazetede Hüseyin Râgıp tarafından kaleme alınan bir yazı, her ne kadar Londra'dan alınan haberler çerçevesinde kesin bir hükme varmanın mümkün olmadığı dile getirilerek başlasa da, esas itibariyle Bekir Sami Bey'in Fransız ve İtalyanlarla yürüttüğü görüşmelerle ilgili ön alıcı değerlendirmeler yapmaktadır. Hüseyin Râgıp Bey İngiltere, Fransa ve İtalya'nın, Türkiye'nin İzmir ve Trakya konularında Yunanistan'la yaşadığı sınır anlaşmazlığında geri adım atmaya razı göründüklerini, ancak kendi menfaatlerini ilgilendiren konuları kesinlikle tartışmaya açmadıklarını belirtmektedir. Yazara göre Türk milletinin konferanstan beklentisi, başta ekonomi olmak üzere her alanda tam bağımsız bir devlet olarak Türkiye'nin haklarının iade edilmesidir. Bunu sağlamadıktan sonra Sevr Antlaşması üzerinde yapılması teklif edilen değişiklikler için Bekir Sami Bey'in yapması gereken tek şey, bütün evraklarını toplayarak Londra'dan ayrılmak olmalıdır.⁹⁴⁶

Gazetenin ilerleyen günlerde yayımladığı imzasız bir başka yazıda, Londra Konferansı'nın mahiyetinin artık tamamen anlaşıldığı, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra tehditle, baskıyla ve savaşla istediklerini elde edemeyen İtilâf Devletlerinin, bu kez diplomasi oyunu ve hileyle aynı şeyi yapmaya çalıştığı yazılmıştır. Daha önceki yazılarda Fransa ve İtalya'yı İngiltere'den ayrı ve makbul gören anlayışın bu yazıda olmayışı dikkat çekicidir. Haydut ve asi ilân edilen Türk milliyetperverlerinin Londra Konferansı'na büyük bir yakınlıkla kabul edildiği, basının ve devlet adamlarının Türk heyetine iltifatlar yağdırdığı, ancak neticede Türkiye'nin tam bağımsızlığını kabul eden bir barışın yapılamadığı, bunun müsebbibinin İtilâf Devletlerinin ihtirasları olduğu vurgulanmıştır. Londra Konferansı'nda olan tek şey, üzerinde konuşmaya dahi

⁹⁴³ “Londra Konferansı”, *Sebilürreşâd*, (10.03.1921), C. 19, S. 471, s. 27.

⁹⁴⁴ “Londra Konferansı”, *Sebilürreşâd*, (21.03.1921), C. 19, S. 472, s. 38.

⁹⁴⁵ “Anadolu”, *Sebilürreşâd*, (25.03.1921), C. 19, S. 473, s. 47.

⁹⁴⁶ Hüseyin Râgıp, “Londra Müzâkerâtı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (03.03.1921), s. 1.

değmeyecek şekilde Sevr Antlaşması'nda yapılan birkaç göstermelik değişiklikten ibarettir. Yazıda “cani” ve “katil” olarak nitelenen İtilâf Devletlerinin, Londra Konferansı'na hile ve iğfâl politikasından başka bir şey getirmedeği belirtilmiştir.⁹⁴⁷

Hâkimiyet-i Milliye konferanstan önce olduğu gibi sonra da Londra'da yaşananları bir hile politikası olarak yorumlamıştır. Gazete, özellikle ikili antlaşmalardan sonra İtalya⁹⁴⁸ ve Fransa⁹⁴⁹ için ayrı ayrı kaleme alınmış yazılarla eleştirilerini daha vurgulu bir hâle getirmiştir. İtalya ve Fransa'nın Türkiye'de ekonomik ayrıcalıklar elde etmek için giriştikleri faaliyetlere sert tepki gösteren *Hâkimiyet-i Milliye*, tekrar başlayan Yunan ileri harekâtı ve bu iki devletten gelen olumlu haberler sonrasında İngiltere'yi yeniden eleştirilerin ana hedefi yapmıştır.

Hâkimiyet-i Milliye, 31 Mart 1921 tarihinde yayımladığı bir köşe yazısında, Londra Konferansı'nı İngilizlerin bir oyunu olarak değerlendirmiştir. Konferans'a Ankara hükümetinin daveti, başlangıçta Fransa ve İtalya'nın müttefikleri İngiltere'ye yaptığı baskının bir sonucu olarak görülmüş ve Türk milletinin haklarını savunmaktan başka amacı olmayan Millî Hareket'in Avrupa'ya tanıtılması maksadıyla davete icabet edilmiştir. İngiliz hükümeti müttefiklerinin gönlünü hoş tutmak, sömürgesi altındaki Müslüman toplumlara karşı gösterişte bulunmak, Ankara ile İstanbul temsilcilerini karşı karşıya getirip çatıştırarak ikilik çıkarmak, İngiliz kamuoyuna barışsever görünmek ve bütün bunlara rağmen Anadolu'ya karşı yürüttüğü ölümcül siyasetten vazgeçmemek gibi amaçlarla hareket etmiştir. İngiltere, Yunanlıları adeta tehdit ve baskı ile Anadolu'da ileri harekâta zorlamış, Türk tarafını ise barış adı altında mücadele azminden uzaklaştırmaya çalışmıştır. Netice itibarıyla İtalya ve Fransa'ya yönelik kısa süreli eleştirilerden sonra, Yunan ordusunun ileri harekâtıyla birlikte İngiltere, gelişmelerin baş aktörü olarak yine *Hâkimiyet-i Milliye*'nin ana hedefi hâline gelmiştir.⁹⁵⁰

⁹⁴⁷ “Londra Oyunu”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (18.03.1921), s. 1.

⁹⁴⁸ “Şimdiye kadar Türklere karşı pek mizaçgîr bir politika tutan İtalyalı misafirlerin niçin birden bire değiştiklerini tahmin etmek güç değildir; Türklere Londra Konferansı'nda müzâheret bedeli olmak üzere Fransızlar, İtalyanlar tarafından uzatılan husûsî itilâfnameleri kabule müsta'id görünmüyor. Çünkü iki Lâtin hemşirenin bin naz ve işve ile, gülererek, okşayarak, vaat ederek imzalatmak istedikleri senetler, Sevr Muâhede'sinin Fransa ve İtalya menâfiine taalluk eden maddelerinin husûsî birer tebeyyüzünden başka bir şey değil! Sevr Muâhede'si'ni istemeyen millet, o muahedenin Fransa ve İtalya emperyalizmine taalluk eden maddelerini bu 'dostâne itilâfın' hatırı için tabii kabul etmez.” Bkz: “İtalyanlar”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (21.03.1921), s. 1. “Kont Sforza'nın heyet-i murahhasamızla akdini istediği kirli itilâfın hükümetçe hüsn-i kabul görmemesi üzerine, İtalyanların Antalya ve diğer bazı sahil şehirlerinde çehrelerini değiştirmeleri, İtalya'nın mütarekeden beri Şark'ta yürüttüğü siyaseti gözden geçirmemizi icap ettiriyor.” Bkz: “Yine İtalyanlar”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (22.03.1921), s. 1.

⁹⁴⁹ “Fransa nokta-i nazarına göre Kilikya'nın tahliyesi demek, bu kıtada Fransız menâfiine kıl kadar halel gelmeden ve bu kıtada Türk hukuku zerre kadar temin edilmeden Fransız askerinin bir müddet için Ren hududuna gönderilmesi demektir. Evvelâ Fransa bizimle bir mütareke istiyor; niçin bir müsâlâha değil? Sâniyen Fransa şimendifer hattını elinde tutmak istiyor; ne hakla? İsteddiği vakit askerini yeniden dökmek için mi? Sâlisen Fransa Kilikya'nın bütün menâfi-i iktisâdiyesini kendi inhisarına almak istiyor, neden? İşte Fransız politikacılarının üç aydır türküsünü söyledikleri Türk-Fransız İtilâfı! [...] Kilikya'da nihayeti gelmeyen mezâlîm ve ihtiras... Ermenileri hâlâ tahrik ve teslih... Şark emperyalizmine azamî bir ifrat ile devam... Bu şerâit dairesinde tabii Fransızlarla anlaşmaya imkân yoktur. Varsın Fransa, Alman tehlikesine ilâveten bir de Türk tehlikesiyle meşgûl olsun.” Bkz: “Latin Kurnazlığı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (20.03.1921), s. 1.

⁹⁵⁰ “Londra'da İki Perdeli Facia”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (31.03.1921), s. 1. Benzer bir değerlendirme için bkz: “İngiltere ve İslâm Müstemlekeleri”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (20.04.1920), s. 1.

Hâkimiyet-i Milliye ile benzer bir yaklaşım içinde olan *Yeni Adana*'ya göre Londra Konferansı'nın başarısız olmasının temel sebebi İngiltere'nin ikiyüzlü politikasıdır. Sevr Antlaşması'nı kabul ettirmek isteyen Avrupalı güçler bir yandan yüze gülerek ricalarda bulunurken, diğer yandan entrikalar çevirmektedirler. Bu durum, özellikle İngiltere'nin Türk milleti ve İslâm dünyası aleyhindeki siyasetini kolay kolay değiştirmeyeceğinin bir göstergesidir.⁹⁵¹

Londra Konferansı'na yönelik eleştirel tavrını *Hâkimiyet-i Milliye*'den aktardığı yorumlarla gösteren *Açıksöz*,⁹⁵² Ankara'nın tavrına paralel olarak yaklaşımlarını kısa sürede değiştirmiş ve İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Sforza'nın, Sevr Antlaşması'nın tadil edilmesi ve bağımsız bir Türkiye'nin tanınması gerektiği yolundaki beyanını aktarmıştır.⁹⁵³ Ayrıca aynı günlerde İtalyanların Söke ve Kuşadası'ndan çekileceğine dair haberler alınması,⁹⁵⁴ bu yaklaşımı pekiştirmiştir.

Açıksöz, her ne kadar ikili antlaşmaları eleştirse de Londra Konferansı'nı büyük bir başarı olarak takdim etmiş ve bir sene önce İstanbul'un teslimiyetçi isimlerine Sevr'i dayatanların, bugün Londra'da Türk milletinin gerçek temsilcilerini dinlemek zorunda kaldığını ifade etmiştir. *Açıksöz*'e göre “*bir senelik sebat ve metanetiyle Sevr seddini yıkan milletimize Avrupa'nın kapıları tekrar açılmıştır.*”⁹⁵⁵

Türk basınının Londra Konferansı'na yönelik değerlendirmeler yaptığı, konferansa katılan ilgili devlet temsilcilerinin henüz dönüş yolunda olduğu günlerde, 23 Mart 1921 tarihinde, Yunan ordusu ikinci kez İnönü mevzilerine doğru saldırıya geçmiştir.⁹⁵⁶ Sevr Antlaşması'nın Ankara hükümetine kabul ettirilmesi amacıyla yapılan bu taarruz, 1 Nisan 1921 tarihinde başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁹⁵⁷

II. İnönü Zaferi'nden sonra gazeteler, Londra Konferansı'ndan önceki yaklaşımlarına dönmüşler, İtalya ve Fransa'ya yönelik eleştirilerini tamamen kesmişlerdir. İngiltere, Yunan saldırılarının arkasındaki güç olarak tekrar eleştirilerin odağı hâline gelmiştir. Ayrıca bu dönemde Yunanistan'ın içinde bulunduğu ekonomik, toplumsal ve siyasî durum takip edilmiş, yeni bir askerî harekâtın olup olmayacağına dair işaretler yakından gözlenmiştir.⁹⁵⁸ İzmir'in işgalinden itibaren

⁹⁵¹ “Britanya Baykuşu”, *Yeni Adana*, (15.03.1921), s. 1; “Londra Oyunları”, *Yeni Adana*, (22.03.1921), s. 1.

⁹⁵² “Hâkimiyet-i Milliye'nin Mütâlâatı”, *Açıksöz*, (23.03.1921), s. 1.

⁹⁵³ “Sfroza'nın Mühim Beyânâtı”, *Açıksöz*, (28.03.1921), s. 1; “Kont Sforza'nın İzahatı”, *Peyâm-Sabah*, (10.04.1921), s. 1.

⁹⁵⁴ “İtalyanlarda Çekilmek Hazırlığı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (18.03.1921), s. 1.

⁹⁵⁵ “Sevr ve Londra”, *Açıksöz*, (10.03.1921), s. 1.

⁹⁵⁶ “Yunan Taarruzu Başladı”, *İstikbâl*, (27.03.1921), s. 1.

⁹⁵⁷ “Yunan Taarruzları Tamamen Kırıldı”, *İstikbâl*, (01.04.1921), s. 1; “Düşman Münhezimen Kaçıyor”, *İstikbâl*, (02.04.1921), s. 1.

⁹⁵⁸ *Alemdâr*, çok erken bir tarihte Yunanlıların, talihlerini bir kere daha tecrübe ederek taarruzda bulunacaklarını yazmıştır. “Artık Tahakkuk Ediyor ki; Yunanlılar Son Bir Tecrübe-i Tali'de Daha Buluncaklar... Hele Bakalım!..”, *Alemdâr*, (26.04.1921), s. 1; “Taarruz Şâyiaları Dün de Pek Şiddetli Olmak Üzere Her Tarafa Söyleniyordu. Fakat Resmen Teyit Etmedi.”, *Alemdâr*, (28.04.1921), s. 1; “Müstahberât-ı Mahsûsamı ve Mevsûkamıza Nazaran”, *Alemdâr*, (30.04.1921), s. 1.

sürekli gündemde tutulan Yunan hukuksuzlukları ve zulümleri ile ilgili haberler ise basının bütün temsilcileri tarafından dünya kamuoyuna aktarılmıştır.⁹⁵⁹

2.5. II. İnönü Zaferi'nden Büyük Taarruz'a Kadar Yaşanan Gelişmeler

Sevr Antlaşması'nı Londra Konferansı'nda diplomatik yollarla, II. İnönü Muharebesi'nde silah zoruyla kabul ettirmeye çalışan İtilâf Devletlerinin başarısızlığı, Millî Mücadele tarihi bakımından olduğu kadar dönemin basını için de önemli bir kırılma noktası olmuştur. Bir yandan Doğu cephesinde Ermenilere karşı kazanılan askerî başarılar ve Rusya'yla imzalanan dostluk antlaşması, diğer yandan İtilâf Devletlerinin TBMM hükümetini muhatap almak zorunda kalması, Türk basınının Ankara'ya daha fazla yaklaşmasını sağlamıştır. II. İnönü Zaferi'nden sonra gazetelerin dış politika konularında daha özgüvenli ve Ankara'nın perspektifine çok daha yakın yayınlar yaptığı görülmektedir. Bu bağlamda Yunanlılarla yaşanan sıcak çatışma ve kazanılan zafer, kısa süreli de olsa bir birlik havası doğurmuş, *Alemdâr* ve *Peyâm-Sabah* gazetelerinin dahi Millî Hareket'e yönelik eleştirileri azalmıştır.⁹⁶⁰ Sakarya Zaferi ise incelediğimiz gazetelerin, *Alemdâr* ve *Peyâm-Sabah* dışında, dış politikaya ilişkin yayın çizgilerini tamamen Ankara'yla bütünleşme noktasına getirmiştir. Sakarya Zaferi'nden sonra oluşan bu durum, Millî Mücadele'nin askerî safhası tamamlanana kadar devam ettiği için, bir yılı aşan bu uzun dönemi bir bütün hâlinde değerlendirmekte fayda vardır.

2.5.1. İtilâf Bloku'nun Çözülmesi

II. İnönü ile Sakarya Muharebeleri arasındaki zaman dilimi askerî açıdan çok kritik olmakla beraber, dış politikada son derece önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Öncelikle Londra Konferansı'nda isteklerini Türk tarafına kabul ettiremeyen İngilizler, İstanbul'da yeni bir baskı iklimi oluşturmaya çalışmış, ancak bunda başarılı olamamışlardır.⁹⁶¹ İnönü'de kazanılan ikinci askerî

1. *Alemdâr*'ın günlerce devam ettirdiği bu yayınların benzerlerini diğer İstanbul gazetelerinde görmek mümkündür. Bkz: "Umum Bursa Cephesinde Yunanlılar Taarruza Geçtiler", *Akşam*, (19.04.1921), s. 1; "Yunanistan'da Yine Taarruza Hazırlanıyorlarmış", *Akşam*, (02.05.1921), s. 1; "Yunan Taarruzu Teeyyüd Etmedi", *Peyâm-Sabah*, (22.04.1921), s. 1; "Yunanlılar Taarruz Etmeyecekler", *Peyâm-Sabah*, (01.05.1921), s. 1; "Cephelerde Sükûn Devam Etmekte, İki Taraf da Faaliyetle Hazırlanmaktadır", *Vakit*, (02.05.1921), s. 1; "Yunanlıların Uşak Cephesinde Hazırlığı", *Vakit*, (05.05.1921), s. 1. İstanbul basınının bu haberlerine mukabil Açıksöz ve Hâkimiyet-i Milliye, Yunan ordusunun yeni bir taarruza geçecek durumda olmadığını yazmışlardır: "Yunan Ordusunun Tekrar Taarruzu Güçtür", *Hâkimiyet-i Milliye*, (08.05.1921), s. 1.

⁹⁵⁹ Rumca yayın yapan basın, Türk gazetelerinin bu yöndeki hassasiyetinin tam aksi yönde hareket etmiştir. Türk gazetelerinin Yunan ordusunun Türk halkına yaptığı zulümler Rumca gazeteler tarafından tezip edilmiş, Müslüman ahalinin Yunan askerlerinden hoşnut olduğu iddia edilmiştir. Bkz: *CBO*, HR.HMŞ.İŞO, 237.2.1, Tarih: 11.07.1920.

⁹⁶⁰ *Peyâm-Sabah*'ta Ali Kemal, her ne kadar Yunan taarruzunun sebebinin Ankara olduğunu yazmaya devam etse de, Yunanistan'ın ateş olsa cürmü kadar yer yakacağını belirtmiştir. *Peyâm-Sabah*, zaferden sonra İsmet Paşa hakkında da bir haber yapmıştır. Bkz: Ali Kemal, "Endişemiz Nedir?", *Peyâm-Sabah*, (07.05.1921), s. 1; "İnönü Galibi", *Peyâm-Sabah*, (05.04.1921), s. 1. Ayrıca bu gazete sıklıkla Anadolu'dan gelen resmî tebliğleri yayınlamaya başlamış, TBMM'ye bağlı güçleri "*Millî Ordu*" olarak tanımlamıştır. Bkz: "3 Mayıs Tarihli Anadolu Tebliği", *Peyâm-Sabah*, (07.05.1921), s. 1; "5 Tarihli Anadolu Tebliği", *Peyâm-Sabah*, (08.05.1921), s. 1; "7 Tarihli Anadolu Tebliği", *Peyâm-Sabah*, (10.05.1921), s. 1; "Millî Ordu 180 Bin Neferden Mürekkep", *Peyâm-Sabah*, (10.05.1921), s. 1.

⁹⁶¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, İngilizlerin bu sert politikaya geri dönmelerinin, Tevfik Paşa'nın Londra Konferansı'ndaki tavrından kaynaklandığı yorumunda bulunmuştur. "İstanbul'da İngiliz Tazyiki Yeniden Başladı", *Hâkimiyet-i Milliye*, (30.03.1921), s. 1.

başarıdan sonra ise İtilâf Devletleri, İngilizlerin öncülüğünde⁹⁶² tarafsızlık ilân etmek zorunda kalmışlardır.⁹⁶³

Tarafsızlık ilânını takip eden birkaç ay içinde, Türkiye'ye karşı politikalarında öteden beri çelişkiler olan İtilâf Devletlerinin birliği hızlı bir çözülme sürecine girmiştir. İtalya ve Fransa'nın Ankara'yla uzlaşma yönündeki güçlü eğilimleri gazetelere yansıyan yorumlarda daha fazla görülmeye başlanmıştır. Bekir Sami Bey Londra Konferansı'ndan döndükten sonra *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesine verdiği röportajda, İnönü Zaferi'nin Fransa ve İtalya'da kendi zaferleri gibi mutlulukla karşılandığını söylemiştir.⁹⁶⁴ Ayrıca İtalyan *Tribuna* gazetesi, İtalya'nın Fransa ile birlikte doğuda adaletli bir politika takip etmekte olduğunu, İngiltere'nin inadına rağmen Türklerle uzlaşmak istediğini ve İngilizlerin mutlaka bu siyaseti benimsemek zorunda kalacaklarını yazmıştır.⁹⁶⁵ Bu haberin ardından 3 Haziran 1921'de, İtalya'nın Antalya'daki askerlerini çekme kararı aldığı, memnuniyet verici bir haber olarak gazetelere yansımıştır.⁹⁶⁶

Bu gelişme karşısında *Sebilürreşâd*, İtilâf Devletlerinin Türkiye'ye karşı dostça bir siyaset yürütmekte birbirleriyle yarıştıklarını ifade etmiş, bu konuda en önde gelen devletin İtalya olduğunu belirtmiştir. Trablusgarb'ı hazmetmeye çalışan İtalya'nın öteden beri İngiltere ve Fransa'dan farklı bir politika izlediği vurgulanmış ve İtalyan dışişleri bakanının, Türklere karşı yürüttükleri dostluk siyasetini hiçbir şeyin değiştiremeyeceğine dair sözleri hatırlatılmıştır.⁹⁶⁷

Her ne kadar İtalyan kumandanlığı, Haziran ayı başında tahliye kararını duyurmuş olsa da, çekilme ancak Temmuz ayında başlayabilmiştir. İtalya'nın çekilme konusunda yavaş davranması

⁹⁶² İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon gazetecilere verdiği bir demeçte, Anadolu meselesinin askerî değil, siyasî bir mesele olduğunu ve ilk fırsatta Müttefiklerin bu konuya kesin bir çözüm bulmak üzere müdahale edeceklerini söylemiştir. Yunan askerini Afyon'a kadar sokan ve Ankara'ya kadar yürümesini isteyen İngiltere adına yapılan bu açıklama, *Hâkimiyet-i Milliye* tarafından şiddetle eleştirilmiştir. "Curzon Perdeyi Değiştirdi", *Hâkimiyet-i Milliye*, (14.04.1921), s. 1.

⁹⁶³ *Açıksöz*, 4 Mayıs 1921, s. 1'den 20 Nisan 1921 tarihli *Journal des Debats*; "İngiltere Anadolu Harekâtında Bîtaraf (?) İmiş", *Anadolu'da Yenigün*, (01.04.1921), s. 2. *Sebilürreşâd*, İngiltere'nin tarafsızlık ilânını, Fransa ve İtalya'nın Türkiye lehine değişen tavrına bağlamaktadır: "İtilâf Devletlerinin Muslihâne Tuzakları", *Sebilürreşâd*, (25.06.1921), C. 19, S. 485, s. 187-188. Esasen *Sebilürreşâd*'ın bu yorumunun, Fransız basınında yapılan değerlendirmelere dayandığı anlaşılmaktadır. Zira *Sebilürreşâd*'dan çok kısa bir süre önce benzer bir yorumu *Fransız Aksiyon* gazetesi yapmış ve İngiliz siyasetinde görülen değişimin sebebinin bir taraftan kamuoyunun, diğer taraftan Fransa ve İtalya'nın şiddetli muhalefetine bağlamıştır. Bkz: "Şark Siyasetindeki Tahavvüllerin Esbâbı", *Hâkimiyet-i Milliye*, (20.06.1921), s. 1; "Tahlil Tariki", *Vakit*, (23.05.1921), s. 1. Tarafsızlık beyannamesiyle ilgili ayrıca bkz: Abdurrahman Bozkurt, "İtilaf Devletleri'nin Türk-Yunan Savaşı'nda Tarafsızlık İlânı (13 Mayıs 1921)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 26, S. 76, Ankara 2010, s. 43-44.

⁹⁶⁴ "Hâriciye Vekili Bekir Sami Bey'le Mülâkat", *Hâkimiyet-i Milliye*, (27.04.1921), s. 1.

⁹⁶⁵ "Şark'ta İtalya'nın Siyaseti", *Hâkimiyet-i Milliye*, (06.05.1921), s. 1.

⁹⁶⁶ "Hükümet-i milliyemizin, muvaffakiyetlerinden yeni ve pek mühim bir adım olmak üzere Antalya'da bulunmakta olan İtalyan kıtaat-ı askeriyesini geri çekirtmekte olduğunu büyük bir memnuniyet ile istihbâr eylemektedir. Bu tahliye, aynı zamanda İtalyan siyasetinin dürendişliğine de bir misâl teşkil eylemektedir. Esasen tahliye keyfiyeti Heyet-i Murahhasamız'ın Londra'dan avdetinde Roma'daki ikameti esnasında takarrür eylemişti. Bu karara tevfikân Mayıs'ın 31'inci günü Antalya'daki İtalyan mümessili ve kumandanı dâire-i hükümete giderek tahliye hakkında hükümet-i metbualarından almış oldukları tâlimâtı tebliğ eylemişlerdir. Bu tebliğ esnasında Bekir Sami Bey de hazır bulunmuşlardır." "Hükümet-i Milliyemizin Pek Mühim Bir Muvaffakiyeti", *Hâkimiyet-i Milliye*, (03.06.1921), s. 1.

⁹⁶⁷ "İtilâf Devletlerinin Muslihâne Tuzakları", *Sebilürreşâd*, (25.06.1921), C. 19, S. 485, s. 187-188.

Hâkimiyet-i Milliye'nin uyarı niteliğinde yorumlar yapmasına yol açmıştır. Bu haberlerden birinde, Antalya'daki İtalyan kumandanlığının çekilme konusunda yavaş davrandığına, bu durumun iki dost devlet arasındaki ilişkilere zarar verme riski taşıdığına işaret edilmektedir: “*Bize göre teehhür, ciddi hiçbir sebebe müstenid değildir. Fakat iki devletin samimi dostluğunu hasetle görenler böyle düşünmüyorlar ve şüphesiz ara bozmak maksadını takip ederek, birtakım fenâ tefsirâta meydan açıyorlar.*” Bu duruma örnek olarak Yunan basınının, İtalyanların gerçekten Antalya'dan çıkmak gibi bir niyetleri olmadığını iddia ettiği yazılmıştır. Ancak Türk hükümetinin bu gibi iddialara hiç önem vermediği, İtalya'nın resmî tebliğinde ortaya koyduğu çekilme kararının gerçekleşmesini beklediği vurgulanmıştır.⁹⁶⁸

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin bu değerlendirmesine atıfla yayımladığı haberinde *Açıksöz*, İtalya'nın, Şark'taki menfaatlerini nüfuz bölgelerinde yahut istilada değil, bağımsız Türkiye'nin dostluğunda aradığını yazmıştır. İtalyan hükümeti bu dostlukta samimidir ve işgal bölgelerini tahliye etme kararı almıştır. Ancak Antalya'daki işgal komutanı, bu emri yirmi gündür geciktirmektedir. Bu gecikmenin sebebi, muhtemel bir Yunan saldırısına karşı Antalya halkının İtalya'nın korumasını istemiş olmasına bağlanmak istenmektedir. Ancak bu gibi söylemler, Türk-İtalyan dostluğuna zarar vermek amacıyla özellikle Yunanlılar tarafından ortaya atılmıştır.⁹⁶⁹

İtalya'nın işgal bölgelerinden çekilmesinin gündeme geldiği günlerde İstanbul hükümeti, Kuvâ-yı Milliye'nin İtalyan sivil memurlarına ve askerlerine karşı hasmâne bir tavır takınmasından dolayı İtalya'nın tahliye kararını geciktirdiği kanaatindedir. Hâriciye Nezareti'nce yapılan bir değerlendirmeye göre İtalyan hükümeti, Ankara'nın tehdidi dolayısıyla çekilmiş görüntüsü vermek istememektedir. Ancak buna rağmen İtalya'da yaşanacak bir hükümet değişikliğinin dahi Türkiye lehine takınılan siyasî tavır değiştirmeyeceği belirtilmektedir. İtalya, Akdeniz dengesi için yaşama kabiliyetine sahip bağımsız bir Türkiye'nin varlığının şart olduğu düşüncesindedir. Son zamanlarda İngiltere, İtalya'yı yanına çekmek için teşebbüste bulunmuş, ancak bir netice alamamıştır.⁹⁷⁰

Bu tartışmalar içinde İtalya, Temmuz ayından itibaren işgal bölgelerini tahliye etmeye başlamıştır.⁹⁷¹ İtalya'nın Anadolu'yu tahliyesi, hem TBMM hükümetinin dış ilişkilerinde hem de

⁹⁶⁸ “Antalya'daki İtalyanlar”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (20.06.1921), s. 1.

⁹⁶⁹ “İtalya ile Münâsebâtımız”, *Açıksöz*, (21.06.1921), s. 1. Aynı değerlendirmelerin *İstikbâl* gazetesinde de yapıldığı görülmektedir. Bkz: “Antalya'nın Tahliyesi Lâzım”, *İstikbâl*, (24.06.1921), s. 1.

⁹⁷⁰ *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele*, s. 85-87. “İtalya'nın Yeni Hâriciye Nâzırı Ne Diyor?”, *Öğüt*, (09.07.1921), s. 1. İngiltere'nin Sakarya Savaşı'ndan önce İtalya'yı Türklere karşı kullanmak istediği, ancak İtalyanların buna yanaşmadığı, İngiliz gazetelerine dayandırılan bir haberle *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi tarafından da dile getirilmiş ve şu yorum yapılmıştır: “*İtalya hükümeti mütarekeden sonra Türkiye'nin hakkını ve kuvvetini sezen ve Şark'ta en doğru yolu tutan ilk itilâf hükümetidir. Diğer bir devletin menfaati için kan dökmek istemeyen sulhperver İtalya kendi menfaatinin Türkiye'de bir düşman değil, bir dost bulundurmakta olduğunu anladı. Öyle zannediyoruz ki dürbîn İtalyan ricâli, bu doğru yoldan hiçbir teşvik ve iğvâ ile ayrılmayacaklar ve hükümetlerinin Şark'ta kazandığı mevkîi tenzil değil, daima tevsi ve i'lâ edeceklerdir.*” “Şark'ta İtalya Siyaseti”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (05.08.1921), s. 1.

⁹⁷¹ “İtalyanlar Anadolu'yu Tahliye Ediyorlar”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (01.07.1921), s. 1; “İtalyanlar Bugün Hareket Ediyorlar”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (05.07.1921), s. 1; “İtalyan Askerleri Vapurlarına Bindiler”, *Hâkimiyet-i Milliye*,

Türk basınında, zaten üzerinde son derece az durulan İtalya konusunun, gündemin alt sıralarına düşmesine yol açmıştır. Özellikle Sakarya Zaferi'nden sonra Türk basını, dış politika konusunda İtalya'yı birincil bir mesele olarak değerlendirmemiştir.

İtalya'nın Anadolu'yu tahliye etme kararı aldığı günlerde Fransa da Ankara'yla uzlaşma zemini aramak üzere Franklin Boullion'u Anadolu'ya göndermiştir.⁹⁷² Mustafa Kemal Paşa, Boullion ile görüşmelerinde barış şartları olarak Misâk-ı Millî'yi esas aldıklarını söylemiştir. Franklin Boullion ise Misâk-ı Millî'den haberdar olmadığı, görüşmeler için Londra Konferansı'nda imzalanan ikili antlaşmanın esas alınması gerektiği kanaatindeydi.⁹⁷³ Franklin Boullion'la görüşmelerin yapıldığı günlerde, Ankara'nın etkisi altındaki gazetelerde Mustafa Kemal'in söylemine paralel olarak Fransa'ya zeytin dalı uzatıldığı, bununla birlikte kurulacak dostluk ilişkilerinin, Misâk-ı Millî çerçevesinde Türkiye'nin tam bağımsızlığının tanınmasına bağlı olduğu vurgulanmıştır. Gazetelerin bu yayınları, Londra Konferansı'ndan sonra dış politika konularında Anadolu basınına gittikçe artan bir biçimde Ankara'nın etkisi altına girdiğinin açık göstergelerindedir.

Bu durumu gösteren örneklerden biri, *Açıksöz*'de yayımlanan bir değerlendirmede karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu yazıda Londra Konferansı ve İnönü Muharebelerinden sonra Fransa'nın, Ankara hükümeti ile yakınlaşma çabası içine girdiği belirtilerek şunlar yazılmıştır:

[...] Fransa hükümeti Ankara'ya bir mümessil göndermeye karar vermiş. Kararın ehemmiyeti âşikâr. Fakat izah edilmek lâzım gelirse iki noktadan meseleye dikkat etmek lâzım. Evvelâ, Fransa bu kararıyla, hatta kararını daha tatbik etmeden, beynelmilel mer'î ahkâm-ı hukukiye mucibince Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetini tasdik etmiş oluyor. Sâniyen, Fransa bizimle anlaşmak için yakından teması muvafık görüyor. Bu endişe, bizim şarktaki nüfuzumuzun tesirini itiraf etmek hatta bizzat o tesire kapılmak demektir.

Fransa'nın iki senedir bocalamasının ve Türkiye'ye karşı olumsuz bir siyaset takip etmesinin sebebinin İngiltere'nin çıkardığı zorluklara bağlayan *Açıksöz*, Fransızların son olarak Londra Konferansı'nda da bir şey elde edemediklerini, İngilizlerin Türklere karşı Yunan ordusunu kullanma konusunda başarısız olmasıyla artık Fransa'nın Ankara'ya temsilci göndermeye karar verdiğini belirtmiştir. *Açıksöz*'e göre Fransızlar bu kararlarında samimi iseler, Adana'yı tahliye etmeleri şartıyla kendilerine yakınlık gösterilecektir.⁹⁷⁴

Bir başka değerlendirmesinde *Açıksöz*, aylardır Fransız basınından gelen haberleri ve Fransız memurlarının yaklaşımlarını, artık Fransa'nın Türkiye ile barış yolunda ciddi adımlar atmak

(07.07.1921), s. 1; "İtalyanlar Çekiliyor", *İstikbâl*, (10.07.1921), s. 1; "İtalyanlar Antalya'dan Gittiler", *İstikbâl*, (10.07.1921), s. 1.

⁹⁷² "Mösyö Franklin Boullion", *Hâkimiyet-i Milliye*, (08.06.1921), s. 2; Bayur, *Acun Siyaseti*, s. 208. Boullion'un Türkiye lehine görüşleri, daha önce Fransız gazetelerinde yayımlanan bir makalesinden tercüme edilerek Türk kamuoyuna ulaştırılmıştır. Bkz: "Fransa'nın Şark Siyaseti", *İstikbâl*, (06.04.1921), s. 1.

⁹⁷³ *Nutuk-II*, s. 830; Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 235; Güven, a.g.e., s. 123.

⁹⁷⁴ "Fransa'nın Kararı", *Açıksöz*, (12.04.1921), s. 1.

istediğinin kanıtı olarak görmektedir. Türk-Fransız dostluğunun tarihine atıfta bulunan gazete, barış için Misâk-ı Millî'nin kabul edilmesi ve Kilikya bölgesinde Türk hâkimiyetinin tam olarak tanınması gerektiğini belirtmektedir.⁹⁷⁵

Sebilürreşâd da Anadolu hareketinin güçlenmesinden ve Türk ordusunun kazandığı başarılarından sonra Fransa'nın Türkiye'ye karşı politikalarının değiştiğini yazmaktadır. Nitekim alınan haberlere göre Fransız Başbakanı Briand yaptığı bir konuşmada, Anadolu'da dökülecek bir damla Fransız kanı olmadığını söylemiştir. Yakın geçmişte Fransızların Adana ve çevresini ele geçirmek için çok kan akıttığını ve bu bölgede yaptığı zulümleri hatırlatan *Sebilürreşâd*, Fransa'nın güç karşısında tavır değiştirdiğini yazmaktadır. İlginç olan husus, Fransa'nın güney bölgelerde fiilen faaliyette bulunduğu günlerde doğrudan gösterilmeyen tepkinin, olaylar Türkiye lehine dönmeye başladıktan sonra yüksek sesle ifade edilmeye başlanmasıdır. *Sebilürreşâd*, Fransa'nın Suriye'de yaşadığı problemler ve Alman tehdidi dolayısıyla Türklerle anlaşma yoluna girdiğini ve bunun geç kalmış bir politika olduğunu vurgulamaktadır.⁹⁷⁶

Konuyla ilgili *Hâkimiyet-i Milliye*, Türkiye'nin bağımsızlığının ve bütünlüğünün tanınması şartıyla Fransızlarla anlaşmanın mümkün olduğunu yazmıştır. Fransa'nın Kilikya'da bir taarruz ve işgal savaşı yaptığını, Türklerin ise bağımsızlık yolunda bir vatan savunması içinde olduklarını hatırlatan *Hâkimiyet-i Milliye*, Fransa'nın tarihî dostluk bağlarına rağmen uzunca süre Türkiye aleyhine bir siyaset izlediğini belirtmiştir. Fransızlar, Türkiye'nin parçalanması ve bu parçalardan kendi payını alma üzerine kurulu politikasından yavaş yavaş vazgeçmeye başlamıştır. Bu yolda uzun zamandır Fransız basınında var olan emarelerin artık başka tezahürleri de görülmüştür. *Hâkimiyet-i Milliye*, Türkiye'nin Fransa ile dostça ilişkiler kurmaya hazır olduğunu şu cümlelerle ortaya koymuştur:

Vaktiyle Fransa'ya Şark'ta açılan geniş muhabbet ve teveccühün, yirmi senedir Paris'ten kopup gelen kin ve adâvet fırtınalarıyla sarsıldığı inkâr edilemez bir hakikattir. Fakat o tarihî muhabbetin tohumları hâlâ içimizde yaşıyor. Bugün ciddi ve samimi bir teşebbüs o tohumlara taze filiz ve çiçek verecek feyizli bir zemin ihzâr edebilir. Bunun için Fransa'dan isteyeceğimiz tek ve basit bir şey vardır: Kilikya üstündeki Türk hukukunu mutlak surette tanımak!⁹⁷⁷

Fransa ile TBMM hükümeti arasında görülen bu yaklaşma çabaları, ancak Sakarya Zaferi'nden sonra bir neticeye bağlanacaktır. Zira bu dönemde Yunanlıların son bir kez daha Anadolu'da taarruza geçecekleri, 1921 yılının yaz aylarına girilirken anlaşılmıştır. Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde Yunan ordusunun elde ettiği başarılarından dolayı kısa bir tereddüt devresi

⁹⁷⁵ “Fransızlarla Münâsebâtımız”, **Açıksöz**, (21.06.1921), s. 2. Benzer bir değerlendirme için bkz: “Tan Gazetesinin Mütâlâatı”, **Açıksöz**, (21.06.1921), s. 2.

⁹⁷⁶ “İtilâf Devletlerinin Muslihâne Tuzakları”, **Sebilürreşâd**, (25.06.1921), C. 19, S. 485, s. 187-188.

⁹⁷⁷ “Türkiye-Fransa”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (12.06.1921), s. 1. Hâkimiyet-i Milliye ilerleyen günlerde şunları yazacaktır: “[...] Eğer Fransa, Misâk-ı Milli hudutları dâhilindeki Türk tamamiyet-i mülkiyesini mutlak şekliyle kabul eder ve binnetice Kilikya üstündeki hukuk-ı milliyemizi âdilâne tasdik ederse, bu kıymetli sulhün teessüsünü mâni sebepler ortadan kalkmış ve tarihin vaktiyle o kadar güzel tanıştırdığı iki kadim dost, düşman pusularının çoğaldığı Şark yollarında birbirini yeniden bulmuş olur.” Bkz: “Temiz Sulh”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (15.06.1921), s. 1.

yaşayan Fransa, anlaşmayı resmîleştirmek için Türklerin kesin sonuçlu bir zafer kazanmalarını bekleyecektir.⁹⁷⁸

Londra Konferansı'ndan sonra kısa bir süre İtalya ve Fransa, Anadolu basınında eleştirilerin hedefi olmuş, ancak Bekir Sami Bey'in imzaladığı ikili antlaşmalar TBMM tarafından reddedilmesine rağmen bu devletlerden gelen olumlu yaklaşımlar, eleştirilerin tekrar İngiltere'ye yönelmesine yol açmıştır.⁹⁷⁹ İngiltere, Yunan ordusunun alacağı yeni bir yenilginin, telafi edilemez zararlara yol açacağı düşüncesiyle tarafsızlık ilân etmiş olmasına rağmen Yunanistan'ı desteklemeye devam etmiştir. İngiltere'ye yönelen eleştirilerin en önemli sebebi bu olmuştur. Örneğin *Açıksöz*, İkinci İnönü Zaferi'nden sonra Nüzhet Haşim imzasıyla yayımladığı bir yazı dizisinde, Türkiye'nin asıl düşmanının İngilizler olduğunu yazmıştır. Üç makalelik bu yazı dizisi, mütarekenin başından itibaren Türkiye aleyhine yürütülen siyasetin arkasındaki asıl gücün İngilizler olduğunu bir kez daha hatırlatmaktadır.⁹⁸⁰

Açıksöz'ün işaret ettiği bu durumu gösteren pek çok örnekten biri, aynı günlerde gazetelere yansımış, Yunan Başbakanı Gunaris, mühimmat temin üzere borç alma konusunda İngiltere'yle anlaşmaya vardığını beyan etmiştir. Ayrıca İngiliz basınının aksi iddialarına rağmen Avrupa gazeteleri, Yunan taarruzunu İngiltere'nin tavsiye ettiğini yazmıştır.⁹⁸¹ Bu sebeple Anadolu basınında savaşın esas tarafının İngiltere olduğu görüşü hâkimdir. Örneğin *Sebilürreşâd*, sömürgecilikle suçladığı İngiliz hükümetinin 1914 yılından itibaren Türkiye ile bilfiil savaş içinde bulunduğunu, önce İstanbul'u işgal ve ardından Yunanları İzmir'e sevk eden gücün İngiltere olduğunu, böylece Türkiye'nin hayatına ve bağımsızlığına kasteden en feci suikastların bu devletten geldiğini yazmıştır: “[...] Anadolu'da zâhiren Yunanlılarla cereyân etmekte olan bu kanlı harbin asıl hakiki cephesini İngilizler teşkil etmektedirler ve bundan dolayıdır ki Anadolu harbine en doğru tabirle Türkiye-İngiltere harbi diyecek olursak asla hata etmiş olmayız.”

Sebilürreşâd, bağımsız ve halifeliğin nüfuzunu elinde bulunduran bir Osmanlı Devleti'nin, sömürgesi altında milyonlarca Türk ve Müslüman olan İngiltere açısından bir tehdit olarak görüldüğünü, ayrıca bu devletin elinde bulunan zengin kaynakların İngiltere'nin iştahını kabarttığını ve bütün düşmanlığın buradan kaynaklandığını iddia etmiştir. *Sebilürreşâd*'a göre Birinci Dünya

⁹⁷⁸ **Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele**, s. 80-81

⁹⁷⁹ İngiliz yüksek komiseri, Hâkimiyet-i Milliye ve Yeniğün gazetelerinin, İtalya ve Fransa'yı eleştirmeyip İngiltere aleyhine yayınlar yaptıklarını rapor etmiştir. Bkz: Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü-III**, s. 519.

⁹⁸⁰ Nüzhet Haşim, “Türkiye'nin Düşmanı-1”, **Açıksöz**, (04.04.1921), s. 1-2; Nüzhet Haşim, “Türkiye'nin Düşmanı-2”, **Açıksöz**, (06.04.1921), s. 1; Nüzhet Haşim, “Türkiye'nin Düşmanı-3”, **Açıksöz**, (07.04.1921), s. 1. Aynı günlerde İngiltere'nin içinde bulunduğu ekonomik ve toplumsal zaafı gazetelerde tekrar gündeme gelmiştir. Gazeteler İngiliz maden işçilerinin grevlerinden, Hindistan'da başlayan köylü isyanlarından ve İrlanda meselesinden bahsetmektedir. Bkz: Nüzhet Haşim, “İngiltere'deki Grev”, **Açıksöz**, (11.04.1921), s. 1; “Grevciler Bir Buçuk Milyon”, **İstikbâl**, (12.04.1921), s. 1; “Hindistan”, **Sebilürreşâd**, (10.03.1921), C. 19, S. 471, s. 28; “İrlanda”, **Sebilürreşâd**, (10.03.1921), C. 19, S. 471, s. 28.

⁹⁸¹ “İngiliz Bitaraflığını Yunanlılar Tekzib Ediyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (18.04.1921), s. 1.

Savaşı'ndan Mondros Mütarekesi'ne, İstanbul ve Anadolu'nun işgalinden Sevr Antlaşması'na kadar Türkiye aleyhine gerçekleştirilmek istenen bütün kötü işlerin arkasında İngiltere vardır.⁹⁸²

Londra Konferansı'ndan sonra İngiltere'ye yönelen eleştirilerin en temel sebebi, alevlenen Türk-Yunan çatışmasında tarafsızlık ilân etmiş olmasına rağmen, bu devletin aksi yönde hareket ettiğini gösteren pek çok haberin gazetelere yansımalarıdır. *Hâkimiyet-i Milliye*, İngilizlerin üç noktada tarafsızlık ilânını ihlâl ettiklerini iddia etmiştir. Öncelikle Lloyd George, Londra Konferansı'nda Yunan heyetiyle yaptığı görüşmelerde, İzmir ve Trakya'nın Yunanistan'a bırakılması için Kemalistleri yok edecek kesin sonuçlu bir harekât yapmalarını telkin etmiştir.⁹⁸³ Bu arada Yunan hükümetinin bu harekât için ihtiyaç duyduğu mâlî yardımını, Millî Atina Bankası üzerinden sağlayan yine İngiliz finans kuruluşları olmuştur. Son olarak kesin sonuçlu bir harekât için Yunan birliklerinin takviye edilmesi gerektiğinde, işgal bölgelerindeki şehirlerin güvenliğini İngilizler üzerlerine almışlar ve gerideki kıtalarda yazıcı olarak görevli Yunan askerlerinin dahi cepheye sürülmesine imkân vermişlerdir. Dolayısıyla İngilizlerin tarafsızlık söyleminin hiçbir anlamı olmadığı böylece ortaya çıkmıştır.⁹⁸⁴

İtilâf Devletlerinin tarafsızlık ilânını farklı bir pencereden ele alan *Vakit* gazetesi, Yunanistan'ın bu yeni durumu nasıl yorumladığını aktarmıştır. Bir görüşe göre Yunanistan, her ne kadar İtilâf Devletlerinin tarafsızlık ilân etmeleri ile müttefiklerinin yardımından mahrum kalsa da, kendisine avantaj sağlayan bir nokta söz konusudur. Yunan ordusu, Anadolu harekâtını daha önce müttefikleri adına icra etmekteyken, artık buradaki askerî harekâtlarda serbest kalmış ve engellenmeyeceği anlaşılmıştır.⁹⁸⁵ Netice itibarıyla tarafsızlık ister Yunan ordusuna avantaj sağlamak için, ister göstermelik olarak ilân edilmiş olsun, Anadolu basını özellikle İngiltere'nin Yunanistan'a destek vermekten vazgeçmediğini Millî Mücadele'nin sonuna kadar ısrarla tekrarlamıştır.⁹⁸⁶

⁹⁸² “Türkiye-İngiltere Harbi ve Âlem-i İslâm”, *Sebilürreşâd*, (08.04.1922), C. 20, S. 496, s. 21-23

⁹⁸³ Bu bağlamda Yunan Başbakanı Gunaris, mühimmat temin etmek üzere borç alma konusunda İngiltere'yle anlaşmaya vardığını beyan ederken, *Kozmos* gazetesi de İngiliz basınının aksi iddialarına rağmen Yunan taarruzunu İngiltere'nin tavsiye ettiğini yazmıştır. Bkz: “İngiliz Bîtaraflığını Yunanlılar Tekzib Ediyor”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (18.04.1921), s. 1.

⁹⁸⁴ “İngiltere'nin Bîtaraflığı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (06.04.1921), s. 1.

⁹⁸⁵ “Bîtaraflık ve Tahripkârlık”, *Vakit*, (29.05.1921), s. 1.

⁹⁸⁶ Bazı örnekler için bkz: “Bîtaraflığa Kimi İnandıracağız”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (15.04.1921), s. 2; “İngilizlerin Bîtaraflığını Yunanlılar Tekzib Ediyor”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (18.04.1921), s. 1; “İngiliz Hıyâneti”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (09.05.1921), s. 2; “Bîtaraflık Devam Ediyor”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (11.05.1921), s. 1; “Bîtaraflık Değil Tarafgirlik”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (23.05.1921), s. 1 “Bîtaraf!”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (29.08.1921), s. 1. Anadolu'da Yenigün, İngiltere'nin tarafsızlık ilân etmiş olmasına rağmen Yunan ordusunu İngiliz subayların yönettiğini iddia etmiştir: “İngilizler Hâlâ Bîtarafklarını İddia Ediyorlar”, *Anadolu'da Yenigün*, (01.04.1921), s. 1. Ayrıca bkz: “Hangi Bîtaraflık”, *Anadolu'da Yenigün*, (07.04.1921), s. 1; “İngiliz Bîtaraflığının İyi Bir Misâli”, *Anadolu'da Yenigün*, (12.04.1921), s. 1; “Gördünüz mü? Hani İngilizler Bîtarafı?”, *Anadolu'da Yenigün*, (21.04.1921), s. 1; “İngilizler Para Veriyorlar”, *Açıksöz*, (18.04.1921), s. 1; “İngiltere ve Yunan Harekâtı”, *İstikbâl*, (05.04.1921), s. 2; “İngilizler Perdenin Arkasında”, *İstikbâl*, (06.04.1921), s. 1; “Bîtaraflık Maskesi Altında”, *İstikbâl*, (29.04.1921), s. 1. Tarafsızlık söylemlerine rağmen İngilizler, Anadolu'da karışıklık çıkarmak için faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bkz: *CCA*, 30.10.0/83.545.4, Tarih: 29.05.1921.

Türk basınının İtalya ve Fransa'ya yakın, İngiltere'ye eleştirel bu yaklaşımları, Ankara hükümetinin siyasî yönelimleriyle paralellik içinde olmuştur. Fevzi Paşa'nın II. İnönü Zaferi'nden sonra çizdiği dış politika çerçevesi, bu duruma işaret etmektedir. TBMM'de yeni kurulan hükümet adına konuşan Heyet-i Vekile Reisi Fevzi Paşa, Yunan kuvvetleri karşısında kazanılan askerî başarılarından sonra hedeflerinin değişmediğini, Ankara'nın tek isteğinin “*hakk-ı hayat ve hakk-ı istiklâlimizi temin edecek bir sulh*” olduğunu söylemiş ve dış politika ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır:

Siyaset-i hariciyemizin şarka ait olan kısmı Rus Sovyet Cumhuriyeti'yle akdettiğimiz muhâdenenâme ile şâyân-ı memnuniyet bir inkişafa mazhar olmuştur. Dost ve kardeş Afganistan hükümetiyle başlayan münâsebât-ı siyâsiyemizin takviyesi için tarafımızdan bir heyet-i sefâret i'zâm edilmek üzere dir. [...] Komşu ve kardeş İran hükümetiyle münâsebât-ı siyâsiye tesis ediyoruz. Fransa ve İtalya ile metâlib-i milliyemiz dairesinde yeniden akd-ı münâsebâta imkân bulunacağı me'mûldür.⁹⁸⁷

Fevzi Paşa'nın yaptığı bu konuşma, artık Fransa ve İtalya'nın, İngilizlerden tamamen ayrı bir konumda olduğunun resmî beyanı niteliğindedir. Bundan sonra Türk basını, Fransa ve İtalya'ya karşı olumlu yaklaşımını çok daha ileri seviyede göstermeye devam ederken, İngiltere ile ilgili yayınlarında bu devletin iç zaaflarına, Lloyd George hükümetine karşı yürütülen muhalif hareketlere ve zaman zaman gündeme gelen barış teşebbüslerine odaklanacaktır.

2.5.2. Sakarya Zaferi ve Ortaya Çıkardığı Gelişmeler

Türk basınındaki bu yaklaşıma mukabil İngiltere, 1921'in Haziran ayından itibaren hem basın üzerinden hem de devlet adamlarının söylemleri itibariyle Türkiye'ye karşı yumuşama sinyalleri vermiştir. Bu bağlamda Lord Curzon, Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada mutedil bir dış politika yürütülmesi gerektiğini söylemiş,⁹⁸⁸ Şark meselesi ile ilgili Avam Kamarası'nda yürütülen görüşmelerde Chamberlain, Türk-Yunan Savaşı'nda İngiltere'nin tarafsız kalacağını resmen beyan etmiştir. Savaş Bakanı Churchill ise İngiltere'nin Türklere karşı barış siyaseti izlemesinin gereğinden bahsetmiştir. Bu konuşmaları duyuran ve yorumlayan *Times* gazetesi de Türklerle hakiki ve devamlı bir barış kurulması gerektiğini vurgulamıştır.⁹⁸⁹ Sakarya Muharebesi'nin arefesinde İngiliz General Townshend'in Sevr Antlaşması'nı şiddetle eleştiren bir nutku ise *Açıksöz*'e yansımıştır.⁹⁹⁰

⁹⁸⁷ “Siyaset-i Dâhiliye ve Hâriciyemiz”, **Sebilürreşâd**, (04.06.1921), C. 19, S. 483, s. 160-161.

⁹⁸⁸ “İngiliz Siyaseti”, **Vakit**, (06.06.1921), s. 2; “İngiliz Siyasetinde Bir Tebeddül mü Var?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (16.06.1921), s. 1.

⁹⁸⁹ “Mösyö Churchill ve Şark Mesâili”, **Alemdâr**, (16.06.1921), s. 1; “İngiltere'nin Şark Siyaseti”, **Vakit**, (16.06.1921), s. 1; “Avam Kamarası'nda Şark Meselesi”, **Vakit**, (17.06.1921), s. 1; “İngilizler, Türkler ile Anlaşmalı” **Peyâm-Sabah**, (17.06.1921), s. 1; “İngiliz Siyasetindeki Tahavvüller”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (19.06.1921), s. 1.

⁹⁹⁰ “Mühim Bir Nutuk”, **Açıksöz**, (10.07.1921), s. 1.

İngiltere'deki bu politika değişiminin sebebi, her ne kadar Fransız basını tarafından İtalya ve Fransa'nın tavrından kaynaklanmış gibi gösterilse de,⁹⁹¹ esasen İngiliz hükümetinin, Yunan ordusunun muhtemel başarısızlığının çok büyük zararlara yol açacağı düşüncesiyle arabuluculuk için zemin hazırlamak istemesidir.⁹⁹² İngiliz siyasetinde görülen yumuşama emarelerinin sonucunda, Paris'te yapılan Müttefikler toplantısının ardından 19-20 Haziran 1921 gecesi Ankara ve Atina hükümetlerine yapılan arabuluculuk teklifi ortaya çıkmıştır.⁹⁹³ Bu teklif herhangi bir somut öneriye sahip değildir. Tarafların kabul etmesi durumunda barış şartları daha sonra görüşülecektir. İtilâf Devletlerinin bu teklifi, Yunan hükümeti tarafından Anadolu'da yaşanan çatışmanın Birinci Dünya Savaşı'nın bir devamı olduğu, savaşın getirdiği prensiplerin ve antlaşmaların uygulanması için Müttefiklerin onayıyla bu harekâta girişildiği, Sevr Antlaşması'nın kendilerine tanımış olduğu hakların uygulanmasına kadar Yunan ordusunun görevine devam edeceği belirtilerek reddedilmiştir.⁹⁹⁴

Arabuluculuk girişimi, Fransız *Tan* gazetesi tarafından İngiliz siyasetinin yeni bir hamlesi olarak görülmüş, yapılan girişimin amacı şöyle ifade edilmiştir:

İngilizler Yunanlılara, diğer devletlerin de fiilen yardımını istihşâl ederek bir taarruz icrâ ettirmek istiyorlar. İki kere münhezim olan Yunan ordusunun bu taarruzla Anadolu demiryollarını elde edeceği hülyasını kuruyorlardı. Bu suretle güya nüfuz-ı askeriyi kaybedecek ve sulhe daha ziyade talip olacaktıkız. Ve İngilizler de evvelce ihzâr ettikleri sulh şartlarını iki tarafa imza ettireceklermiş.

Tan gazetesi, Yunan ordusunun muhtemel bir başarısının dahi pek çok mahzurlar taşıdığını iddia etmiş, Yunanistan'ın bütün ihtiraslarından vazgeçerek kendi gücüyle orantılı bir arazi ile yetinmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁹⁹⁵ İtalyan basınına göre ise Yunanistan'ın arabuluculuk teklifini reddetmesi sebebiyle İtilâf Devletlerinin artık Türkiye'ye karşı münferit siyaset izlemesinin önü açılmıştır.⁹⁹⁶

Bu gelişmeleri takip eden günlerde Yunan ordusu, 10 Temmuz 1921 tarihinde tekrar taarruza geçerek Afyon, Eskişehir ve Kütahya'yı almış, Türk ordusunu Sakarya'nın doğusuna çekilmek

⁹⁹¹ “Şark Siyasetindeki Tahavvüllerin Esbâbı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (23.06.1921), s. 1; “Şark Meselesi Fransız ve İngiliz Gazeteleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (26.06.1921), s. 1.

⁹⁹² “Şark Meselesinin Yeni Safhası”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (22.06.1921), s. 1; “İngiltere Telaş ve Heyecanda”, **İstikbâl**, (22.06.1921), s. 1; “Londra'nın Korkusu”, **İstikbâl**, (22.06.1921), s. 1.

⁹⁹³ “Atina'ya Verilen Notada Neler Söyleniyormuş?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (29.06.1921), s. 1; “Yunanistan'a Verilen Nota”, **İstikbâl**, (30.06.1921), s. 1.

⁹⁹⁴ “Müttefiklerin Notası, Yunanlıların Cevabı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (07.07.1921), s. 1.

⁹⁹⁵ “Tavassuttan Evvel İngiliz Siyaseti ve Fransızlar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (04.07.1921), s. 1. Fransız *Tan* gazetesi bir başka değerlendirmesinde, Yunanların yeni bir saldırısının, Fransa ve İtalya'nın hiç de arzu etmediği mahzurlar taşıdığını yazmıştır. Buna göre Yunan saldırısı başarılı olursa bütün doğunun anahtarları Konstantin'in eline geçecektir. Başarısızlık durumunda ise vaziyet daha da müşkül hale gelecektir. Fransız gazetesi, bu şartlar altında en iyi çözümün Sevr Antlaşması'nın tadil edilerek İzmir'in Türklere iadesini ve Yunanlıların Anadolu'yu tahliye etmesini teklif etmektedir. Bkz: “Tan Gazetesinin Mütâlâatı”, **Açıksöz**, (21.06.1921), s. 2.

⁹⁹⁶ “Tavassuttan Reddinden Sonra”, **Açıksöz**, (04.07.1921), s. 1.

mecburiyetinde bırakmıştır. Haziran ayında yaptığı arabuluculuk teklifinde İngiltere'nin kendi çıkarlarını gözettiği, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde tamamen anlaşılmıştır. Çünkü Sakarya Muharebesi'nden hemen önce, 8 Ağustos 1921 tarihinde Paris'te gerçekleşen Müttefikler toplantısında tekrar arabuluculuk meselesi gündeme geldiğinde, İngiliz Başbakanı Lloyd George Yunanlıların Kütahya-Eskişehir zaferine güvenerek arabuluculuk için artık geç olduğunu söylemiştir.⁹⁹⁷ Ancak 22 Ağustos 1921 tarihinde başlayıp 13 Eylül 1922 tarihinde Türk zaferiyle sonuçlanan Sakarya Muharebesi'nden sonra İngiltere'nin beklentileri boşa çıkmış ve izlediği politika tamamen çökmüştür.⁹⁹⁸

Sakarya Zaferi, İngiltere'nin Yunan ordusuna dayanarak yürütmeye çalıştığı siyasete ölümcül bir darbe vurmakla kalmamış, II. İnönü Zaferi'nden sonra Ankara'ya yaklaşmaya çalışan Fransa'nın tam bir uzlaşmayla TBMM hükümetiyle antlaşma yapmasını da sağlamıştır. Türk ordusunun kazandığı başarıdan çok önce Ankara ile uzlaşma zemini arayan Fransa,⁹⁹⁹ Sakarya'da elde edilen zaferin hemen ardından görüşmelere tekrar başlamış ve 20 Ekim 1921 tarihinde, TBMM hükümetiyle Ankara İtilâfnamesi'ni imzalamıştır.¹⁰⁰⁰ Yapılan antlaşmaya göre bugünkü Hatay ili hâriç olmak üzere Türkiye'nin güney sınırları Fransa tarafından tanınmış ve işgal altındaki yerlerin tahliyesi kabul edilmiştir. Ayrıca karşılıklı olarak esirlerin ve tutukluların serbet bırakılması, Fransızlar tarafından tahliye edilen yerlerde genel af ilan edilmesi, gayrimüslim unsurların haklarının tanınması ve İskenderun'da Türklerin kültürel gelişimine imkân verecek bir idarî yapının kurulması kararlaştırılmıştır.¹⁰⁰¹ Böylece Fransa, işgali altında tuttuğu Türk topraklarından çekilmeyi ve Misâk-ı Millî'ye uygun bir barışı kabul eden bir antlaşmayı imzalayan ilk İtilâf devleti olmuştur. Ayrıca işgal bölgesinden çekilirken burada bulunan silah ve cephanenin Ankara hükümetine bırakılması da Millî Mücadele'nin son safhasına önemli bir katkı sağlamıştır.¹⁰⁰²

İngiltere, ihanet olarak yorumladığı Ankara İtilâfnâmesi sebebiyle Fransa'yı protesto ederek bu devlete bir nota vermiştir.¹⁰⁰³ Yaptıkları konuşmalarda Lord Derby ve Churchill, Fransa ile

⁹⁹⁷ “Konferansın Tavassut Hakkındaki Kararı”, **Peyâm-Sabah**, (12.08.1921), s. 1; “Konferansın Şark Hakkındaki Kararı”, **Peyâm-Sabah**, (13.08.1921), s. 1; “Şark Meselesi ve Müttefik Devletler”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (15.08.1921), s. 1; “Lloyd George'un Nutku”, **Öğüt**, (28.08.1921), s. 1.

⁹⁹⁸ “Şarkta İngiliz Siyasetinin İflâsı”, **Sebilürreşâd**, (26.02.1922), C. 19, S. 493, s. 271-272.

⁹⁹⁹ “Briand Türk Meselesi İçin Diyor ki”, **Öğüt**, (26.07.1921), s. 2; “Misâk-ı Millî”, **Öğüt**, (27.07.1921), s. 1.

¹⁰⁰⁰ “Türk-Fransız İtilâfnâmesi İmza Edildi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (21.10.1921), s. 1; “Türk-Fransız İtilâfı İmza Edildi”, **Vakit**, (23.10.1921), s. 1; “Ankara-Fransa İtilâfnâmesi İmzalandı”, **Peyâm-Sabah**, (23.10.1921), s. 1.

¹⁰⁰¹ “Fransa ile İtilâfımızın Kazançları”, **Anadolu'da Yenigün**, (22.11.1921), s. 2; “Fransızlarla İtilâfımızın Mühim Semereleri”, **Anadolu'da Yenigün**, (23.11.1921), s. 1; “Fransızlarla İtilâf-İtilâfnâmenin Metn-i Resmîsi”, **İstikbâl**, (07.11.1921), s. 1; “Türkiye-Fransa İtilâfnâmesi”, **Varlık**, (10.11.1921), s. 1. Ayrıca bkz: Kemal Çelik, **Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Ankara: TTK Yayınları, 1999, s. 477.

¹⁰⁰² Alpekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları**, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Ankara, 1974, s. 553.

¹⁰⁰³ “Türkiye-Fransa İtilâfı”, **İstikbâl**, (30.11.1921), s. 1; “İngiltere Tarafından Ankara İtilâfı Niçin Protesto Edilmiş”, **Yeni Adana**, (11.12.1921), s. 1. İngiltere'nin Ankara İtilâfnamesi'ne karşı dile getirdiği itirazların neler olduğu konusunda bkz: “İngiltere'nin İtirazları”, **İstikbâl**, (13.12.1921), s. 2; “Fransa-İngiltere”, **İstikbâl**, (03.02.1922), s. 1.

dostluğu devam ettirmek istediklerini, bunun için Fransızların gelişmelerle ilgili kendilerini bilgilendirmeleri gerektiğini söylemişlerdir.¹⁰⁰⁴ Fransız basını itilâfnâme dolayısıyla yaşanan gerilimde İngiltere'ye karşı çok sert tavır almış, İngiliz devlet adamlarının taleplerini hayretle karşılamış, Fransa'nın İngiltere'ye karşı daima iyi niyetle hareket ettiğini ifade etmiştir.¹⁰⁰⁵ Bu arada Ankara İtilâfnamesi dolayısıyla İngiltere ve Fransa'nın birbirlerine notalar verdiği haberleri peşpeşe gazetelere yansımıştır.¹⁰⁰⁶

Yine bu bağlamda Fransız devlet adamları da basın üzerinden İngiltere'ye cevap vermişlerdir. Kilikya bölgesinde bulunan Fransız işgal kuvvetleri komutanı General Difieux, yaptığı bir konuşmada İngilizlerin Ankara İtilâfnamesi'yle ilgili itirazlarına karşı Sevr Antlaşması'nın dahi bu bölgeyi Türkiye'ye bıraktığını ifade etmiştir. İtilâf Devletleri içinde sadece Fransa'nın askerî güç kullanmak zorunda bırakıldığını belirten Fransız General, Ankara İtilâfnamesi sayesinde bu askerî kuvvetlerin tedricen işgal bölgesinden çekileceğini söylemiştir.¹⁰⁰⁷ Ankara İtilâfnamesi'nin mimarlarından olan Franklin Boullion ise, ilk olarak İngiltere'nin Suriye'de Fransa'ya karşı Emir Faysal'la anlaşarak İngiliz-Fransız ittifakına aykırı davrandığını belirtmiştir. Boullion'a göre Ankara İtilâfnamesi, Şark barışının tesis edilmesini hızlandıracak bir unsur olacaktır.¹⁰⁰⁸

Fransa ile İngiltere arasında çok ciddi bir gerilime yol açan ve karşılıklı nota teatilerine konu olan Ankara İtilâfnamesi, Türk basınında büyük bir müjde olarak haber verilmiştir.¹⁰⁰⁹ Faik Ahmet, büyük maddî ve manevî kazanımlar sağlayacak bir antlaşma olarak gördüğü Ankara İtilâfnamesi'ni, Londra'da yapılan, ancak millî menfaatlere aykırı olduğu için reddedilen antlaşmanın tamamlanması olarak yorumlamıştır. Ona göre bu antlaşma, Türk'ün haklı davasını kazandığının çok büyük oranda ispatı olmuştur. Artık “*Sevr paçavrası*”nın hiçbir hükmünün olmadığı Fransızlar tarafından kabul edilmiştir. Böylece Şark'ta yeni esaslar ve hakkaniyet prensiplerine dayalı bir barış yapma zarureti herkese kabul ettirecek bir antlaşma ortaya çıkmıştır.¹⁰¹⁰ Diğer gazetelerde olduğu gibi *İstikbâl*'de de Fransız dostluğu vurgulanmış, yaşanan olumsuzluklar İngilizlere yüklenmiştir:

¹⁰⁰⁴ “Fransa-İngiltere Münâsebâtı”, *İstikbâl*, (05.12.1921), s. 1.

¹⁰⁰⁵ “Fransız Matbuatı Hayret İzhâr Ediyor”, *İstikbâl*, (07.12.1921), s. 1. Ayrıca bkz: “Ankara İtilâfnamesi Üzerinde Münâkaşât”, *Anadolu'da Yenigün*, (23.11.1921), s. 2; “Şark'ta Tesis-i Sulh ve Tan'ın Mütâlâatı”, *İstikbâl*, (08.12.1921), s. 1; “İngiltere'nin Fransa'ya Cevabı”, *İstikbâl*, (11.12.1921), s. 1; “Tan Diyor ki”, *İstikbâl*, (12.12.1921), s. 1; “Fransa'nın İngiltere'ye Cevabı”, *İstikbâl*, (13.12.1921), s. 1; “Türkiye-Fransa İtilâfnamesi Etrafında”, *Varlık*, (08.12.1921), s. 1; “Fransa'nın İngiltere'ye Cevâbî Notası”, *Yeni Adana*, (15.12.1921), s. 1.

¹⁰⁰⁶ “İtilâfnâme İngiltere'ye Tebliğ Edildi”, *Peyâm-Sabah*, (05.11.1921), s. 1; “Türkiye-Fransa İtilâfî ve İngiltere”, *Hâkimiyet-i Millîye*, (11.11.1921), s. 1; “Fransa İngiliz Notasına Cevap Verdi”, *Vakit*, (20.11.1921), s. 1; “Fransa'nın Cevabı”, *Açıksöz*, (13.12.1921), s. 1.

¹⁰⁰⁷ “İngiltere'nin Notasına Fransa Ne Cevap Vermiş?”, *Babalık*, (23.11.1921), s. 1.

¹⁰⁰⁸ “Mösyö Franklin Boullion'un İtilâfnâme Hakkında İzahatı”, *Babalık*, (23.11.1921), s. 1.

¹⁰⁰⁹ “Yakında Güzel Adanamıza Kavuşacağız-Fransızlarla İtilâf Hâsıl Oldu”, *İstikbâl*, (23.10.1921), s. 1; “Türkiye-Fransa İtilâfî”, *Varlık*, (27.10.1921), s. 1. İtilâfnâmenin resmî metni için bkz: “Fransızlarla İtilâf-İtilâfnâmenin Metn-i Resmîsi”, *İstikbâl*, (07.11.1921), s. 1; “Türkiye-Fransa İtilâfnamesi”, *Varlık*, (10.11.1921), s. 1.

¹⁰¹⁰ Faik Ahmet, “Fransızlarla İtilâf”, *İstikbâl*, (24.10.1921), s. 1.

Bizim Fransızlarla hâl-i husumette yaşamayı hiçbir suretle arzu eylemeyecek olduğumuzu söylemeye hacet olmasa gerektir. Hatta millî davamızda biz en ziyade Fransa'nın taraftarlığını ve dostluğunu kazanacağımızı ümit ediyorduk. Hiçbir zaman Fransızların bize karşı bir harp ve husumet cephesi göstereceğini beklemiyorduk. İngiliz siyaseti, İngiliz şenaati, Fransa'yı belki de arzusu, fakat her hâlde menfaati hilâfında Türk'ün karşısına düşman olarak çıkarmış, Adana'da uzun müddet dövüştürmüş idi.¹⁰¹¹

Varlık gazetesi benzer bir yorumla İzmir'in işgal edildiği günden itibaren ortaya atılan haklı taleplerinin, Türk'ün Yunanlılara karşı kazandığı askerî başarılarından sonra değişmediğini, bu haklı taleplerin önce Rusya, şimdi Fransa tarafından kabul gördüğünü vurgulamıştır.¹⁰¹²

Yunan işgali altındaki İzmir'de çıkan *Islahat* gazetesi, Ankara ile Fransız hükümetleri arasındaki düşmanlığa son veren Ankara İtilâfnamesi'yle ilgili haberlerde iki taraf arasındaki uzlaşma noktalarından çok ayrışma konularını öne çıkarmıştır. Örneğin General Gouraud'nun, Ankara ile imzalanan mukavelenin bir barış antlaşması değil, düşmanlığa son veren bir uzlaşma belgesi olduğuna, Fransa'nın kalıcı barış için müttefikleriyle hareket ettiğine dair sözleri vurgulanmıştır.¹⁰¹³ Aynı şekilde Fransız parlamentosunun Ankara İtilâfnamesi'ni onayladığına dair haberde de iki taraf arasındaki dostluktan çok, Fransa'nın, azınlıkların himayesini ve Müttefik devletler tarafından belirlenecek sınırlar içinde bir Ermeni yurdunun kurulmasını arzu ettiği görüşü öne çıkarılmıştır.¹⁰¹⁴ Adana'nın tahliyesiyle ilgili bir başka haberde ise yine Fransız General Gouraud'nun sözlerini aktaran *Islahat*, Fransızlarla birlikte bölgedeki Ermenilerin göç etmesinin, Türklerin gayrimüslimlerle ilgili taahhütlerine güvenmemelerinden kaynaklandığını yazmıştır.¹⁰¹⁵ Oysa *Açıksöz* gazetesinde General Gouraud'nun benzer bir açıklamasına yer verildiğinde, öne çıkarılanın, "*Ankara İtilâfnâmesi en iyi bir itilâfnâmedir.*" cümlesi olduğu görülmektedir: Gouraud, Anadolu hükümetinin çok âdilâne hareket ettiğini ve kimsenin burnunun bile kanamadığını ifade etmiştir.¹⁰¹⁶

Sebilürreşâd'a göre Fransa, Birinci Dünya Savaşı'nda çok masraflar etmiş, büyük toprak ve insan kayıpları yaşamıştır. Buna karşılık savaş öncesinde vermiş olduğu borçları, Almanya'ya yüklenen tazminatı ve doğudaki bütün manevî nüfuzunu kaybetmiştir. Suriye'de Faysal'la, Kilikya'da Kuvâ-yı Milliye ile savaşmak zorunda kalmış ve İngiltere'nin güvenilmez bir müttefik olduğunu anlamıştır. İngiltere Emir Abdullah marifetiyle Irak tarafından Fransa'yı Suriye'de sıkıştırırken kuzeyde Anadolu hareketi başarılı olmaya başlamış ve Fransa gittikçe zor bir vaziyete girmiştir. Bu şartlar altında Ankara İtilâfnâmesi'ni imzalamak zorunda kalan Fransa, İngiltere'ye

¹⁰¹¹ Faik Ahmet, "İtilâf Meselesi", *İstikbâl*, (12.10.1921), s. 1.

¹⁰¹² "Siyasî Vaziyet", *Varlık*, (10.11.1921), s. 1.

¹⁰¹³ "Şark Konferansı ve Anadolu", *Islahat*, (15.04.1922), s. 2.

¹⁰¹⁴ "Fransa ve Türkiye", *Islahat*, (16.04.1922), s. 2.

¹⁰¹⁵ "General Gouraud'nun Beyânâtı", *Islahat*, (15.04.1922), s. 2.

¹⁰¹⁶ "General Gouraud'nun Beyânâtı", *Açıksöz*, (22.01.1922), s. 1.

karşı hem Türkiye'nin, hem de Türkiye üzerinden bütün İslâm âleminin desteğini sağlamak istemiştir.¹⁰¹⁷

Hâkimiyet-i Milliye Ankara İtilâfnâmesi'nin, daha önce Rusya ile yapılan antlaşma gibi Milli Mücadele'nin en önemli aşamalarından biri olduğunu yazmıştır. Zira Ankara İtilâfnâmesi'ne kadar Türkiye'ye karşı tek cephe hâlinde yürütülen İtilâf siyaseti parçalanmış, Fransa ile eski dostluk ihyâ edilmiştir. Bu antlaşmanın, diğer devletlerle olan ilişkileri etkilemesi kaçınılmazdır. Zaten İtalya ile Türkiye arasında açık bir düşmanlık hiç olmamış, Türk ve İtalyan milletleri arasındaki dostluk gayri resmî olarak devam etmiştir. Her ne kadar Ankara İtilâfnâmesi'nden sonra İtalya'da bazı aşırı milliyetçiler (nasyonalistler), Türkiye aleyhine bir söylem tutturdular ise de yakında akl-ı selimin galip geleceğine şüphe yoktur. *Hâkimiyet-i Milliye*'ye göre bu durumda Türkiye karşısında kalan tek devlet İngiltere'dir.¹⁰¹⁸

Hâkimiyet-i Milliye'nin yorumunda öngörüldüğü üzere Ankara İtilâfnâmesi'nden çok kısa bir süre sonra, İtalya da TBMM hükümeti ile ikili antlaşma yapmak üzere Aralık 1921'de temsilcisini Ankara'ya göndermiştir. Ancak uzun süren görüşmeler sonucunda İtalya ile ikili antlaşma imzalanamamıştır. 1922 yılı Ocak ayında Roma'ya dönmek üzere Ankara'dan hareket eden İtalyan temsilci, gazetelere verdiği röportajda Türkiye'den çok memnun ayrıldığını, yakında Paris'te yeni bir barış konferansının toplanmasının muhtemel olduğunu, bu sebeple Ankara ile ikili antlaşma yapmaya gerek kalmayabileceğini söylemiştir.¹⁰¹⁹

Bu açıklamalara rağmen İtalya ile Ankara hükümeti arasında herhangi bir uzlaşma olmamış, tam aksine İtalyanlar, İstanbul hükümetiyle bir antlaşma imzalamıştır. İtalya'ya Anadolu'da muhtelif ekonomik imtiyazlar tanıyan bu antlaşma, İngiltere tarafından makul bulunurken, Anadolu basınının tepkisini çekmiştir.¹⁰²⁰ Ancak Türk-İtalyan ilişkilerinde çok büyük bir değişikliğe yol açmamıştır.

Sakarya Zaferi'nin önemli sonuçlarından biri, 23 Ekim 1921 tarihinde İngiltere ile imzalanan esir değişimi anlaşmasıdır. Londra Konferansı sırasında imzalanan ikili anlaşmanın aksine bu anlaşma ile Ankara hükümetinin elinde bulunan İngiliz esirlere karşılık Malta'da bulunan Türk esirlerin tamamının iadesi kabul edilmiştir.¹⁰²¹ Ancak imzalanan bu anlaşmaya rağmen Sakarya Zaferi'nden sonra İngiltere'ye yönelen eleştiriler azalmamış, tam aksine daha da sertleşmiştir. Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı zor günlerde İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki kadim dostluğa vurgu yapan Türk basını, Yunan kuvvetleri karşısında kazanılan askerî başarılarından ve diğer

¹⁰¹⁷ “Fransa-İngiltere Rekabeti ve Âlem-i İslâm”, *Sebilürreşâd*, (22.04.1922), C. 20, S. 498, s. 45-47.

¹⁰¹⁸ “İngiltere ve Biz”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (17.02.1922), s. 1.

¹⁰¹⁹ “Ankara'dan Giden İtalya Murahhasının Beyânâtı”, *İstikbâl*, (20.01.1922), s. 2.

¹⁰²⁰ “Bâbîâli İtalya İtilâfi”, *Babalık*, (14.05.1922), s. 2;

¹⁰²¹ “Malta Yolcularımız”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (24.10.1921), s. 2; “İngilizlerle de Mücadele-i Üserâ”, *İstikbâl*, (27.10.1921), s. 1. Ayrıca bkz: Mesut Çapa, “Sakarya Savaşı'ndan Sonra İmzalanan Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşmasının Uygulanması ve Belgeler”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 1, S. 3, Mart 1989, s. 399-418.

İtilâf Devletleri ile yapılan antlaşmalardan sonra İngiltere'ye doğrudan doğruya hücum etmeye başlamıştır. Bu durumun tipik örneklerinden birinde *Hâkimiyet-i Milliye*, Yunan işgalinin arkasındaki gücün İngiltere olduğunu açıkça ortaya koymuş ve bu devleti sert biçimde eleştirmiştir:

İngiliz hükümetinin Anadolu Türkü'nü öldüre öldüre bitirmek kastıyla Yunan ordusuna verdiği cüret, top ve tüfengün miktarından haberdar olmayan gafiller için [...] medeniyet neşriyatının belki bir mânâsı vardır. Fakat biz ki kalpgâhımıza çevrilen silahın tetiğinde kısılmış İngiliz parmağını görüyor ve biz ki Yunan eliyle yakılan Anadolu köylerinin külleri arasında tatmin edilmiş İngiliz arzusunu okuyoruz.¹⁰²²

İngiltere'nin, Yunanlılar eliyle Anadolu'yu parçalamaya yönelik siyaseti, Millî Mücadele'nin sonuna kadar Türk basınının eleştiri konusu olmuştur. İncelediğimiz gazeteler içinde bu konudaki iki istisna, *Alemdâr* ve *Peyâm-Sabah* gazeteleridir. Bu iki gazetede çeşitli vesilelerle öne çıkarılan görüş, bir an önce ve ne pahasına olursa olsun İtilâf Devletleriyle bir uzlaşmaya varılması olmuştur.¹⁰²³ Ancak özellikle Sakarya Zaferi'nden sonra dikkati çeken nokta, Lloyd George'un siyasetine karşı İngiliz siyasî çevrelerinde ve kamuoyunda oluşan memnuniyetsizliğin tamamen açığa çıkmasıdır. Dolayısıyla bu tarihten itibaren Türk basınında, İngiltere'deki muhalif hareketlere ağırlık veren yayınlar öne çıkmıştır.

Sakarya Zaferi'nden sonra İngiliz gazeteleri Şark meselesine, bir başka ifadeyle Türk barışına özel bir ilgiyle yaklaşmışlar, Türkiye'ye karşı son derece olumlu bir yayın politikası izlemişlerdir. Bu konuda yaptığı yayınların önemli bir bölümü Türk gazeteleri tarafından paylaşılan *Times*, artık Anadolu'da devamlı bir barış devri açılmasını istemektedir.¹⁰²⁴ *Morning Post* ise Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra Türklerin İngiltere'den dostluk beklediğini, iki devlet arasındaki kadim ilişkilerin Eski Dışişleri Bakanı Edward Grey ve arkadaşları tarafından ihlâl edildiğini yazmıştır.¹⁰²⁵ Ayrıca bu gazete, İzmir'in Türkiye'ye iadesi için Mustafa Kemal Paşa'nın talebinin haklı olduğu görüşünü dile getirmiştir.¹⁰²⁶ *Daily Mail* gazetesi, İngiltere'nin dış politikasında köklü değişiklikler olacağını, bunun da en önemli ayağını Şark meselesinin oluşturacağını yazmıştır.¹⁰²⁷

Hâkimiyet-i Milliye, İngiliz basınının görüşlerini şu iki cümle ile özetlemektedir: 1920 Temmuz'undan sonra yaşanan olaylar Sevr Antlaşması'nı öldürmüştür. Barış, mevcut vaziyete uygun yeni esaslar çerçevesinde şekillenmelidir.¹⁰²⁸ *Vakit*'e göre İngiliz basını, Yunanlıların artık

¹⁰²² "Acımak Meselesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, (13.09.1921), s. 1.

¹⁰²³ *Alemdâr* ve *Peyâm-Sabah* gazetelerinin bu tavrını göstermesi bakımından şu yazılara bakılabilir: Mahir Said, "Tenvîre İhtiyaç Var", *Alemdâr*, (16.06.1921), s. 1; Ali Kemal, "Yazıktır, Günahdır", *Peyâm-Sabah*, (16.06.1921), s. 1.

¹⁰²⁴ "Times Gazetesinin Mühim Bir Makalesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, (13.08.1921), s. 1. Bu durumla ilgili başka örnekler için bkz: "İngiliz Gazeteleri ve Vaziyet-i Cedide", *Hâkimiyet-i Milliye*, (28.09.1921), s. 1; "Times Vaziyeti Nasıl Görüyor?", *Hâkimiyet-i Milliye*, (10.11.1921), s. 1; "Times Gazetesi ve Anadolu Harbi", *Hâkimiyet-i Milliye*, (21.11.1921), s. 1; "Times Gazetesinin Hakkımızdaki Neşriyatı", *Hâkimiyet-i Milliye*, (23.11.1921), s. 1.

¹⁰²⁵ "Türkiye-İngiltere", *Hâkimiyet-i Milliye*, (04.10.1921), s. 1.

¹⁰²⁶ "İngiltere'nin Şark Siyaseti", *Vakit*, (26.09.1921), s. 1.

¹⁰²⁷ "İngiliz Siyasetinde Cezrî Bir Tebeddül", *Hâkimiyet-i Milliye*, (20.10.1921), s. 1.

¹⁰²⁸ "İngiliz Gazeteleri ve Sevr Muâhedesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, (04.10.1921), s. 1.

silah kuvvetiyle taleplerini kabul ettirme imkânı kalmadığını kabul etmiştir.¹⁰²⁹ Sakarya Zaferi'nden sonra İngiliz basınındaki değişime dikkat çeken Faik Ahmet Bey ise Fransa ve İtalya'nın Türkiye'ye karşı hakkaniyete uygun bir politika takip etmeye başladıklarını, yakın zamanda İngiltere'nin de bu yola girmek zorunda kalacağını İngiliz basınındaki bu değişimden anlaşıldığını yazmıştır.¹⁰³⁰

İngiliz basını, Sakarya Zaferi'nden sonra büyük oranda Türkiye lehine yayımlar yapmış ve bu yöndeki haber ve yorumlar Türk gazeteleri tarafından kamuoyuna ulaştırılmıştır.¹⁰³¹ İngiliz kamuoyunun oluşturduğu bu ağırlık, kısa süre içinde siyasette de karşılık bulmuş Lloyd George hükümeti içinde çeşitli ihtilâflar yaşandığı gazetelere yansımıştır.¹⁰³² Bu bağlamda Hindistan Bakanı Montague, Lloyd George ve Lord Curzon'un İslâm dünyasına karşı izlediği politikayı şiddetle eleştiren konuşmalar yapmıştır.¹⁰³³ Uzun süre devam eden bu eleştirilerin bir tezahürü Montague, 7 Mart 1922'de Hindistan Genel Valisi Lord Reading'in Türkiye'ye karşı izlenen politika konusunda yolladığı uyarı niteliğindeki bir telgrafı basına sızdırmıştır.¹⁰³⁴ Türk basınına da yansıyan bu olay sebebiyle İngiliz hükümeti içinde ciddi tartışmalar yaşanmış ve ilerleyen günlerde Montague istifa etmiştir.¹⁰³⁵ Lloyd George ve Lord Curzon'un siyasetlerinin ülkeyi felâkete götürdüğünü iddia eden

¹⁰²⁹ “Yunan Mağlûbiyeti ve İngiliz Matbuatı”, **Vakit**, (26.09.1921), s. 1.

¹⁰³⁰ Faik Ahmet, “Times’ın Neşriyatı”, **İstikbâl**, (16.11.1921), s. 1.

¹⁰³¹ Bununla ilgili bazı örnekler için bkz: “Avrupa Hakikati Anlamaya Başlıyor”, **Açıksöz**, (29.09.1921), s. 1; “Şark İçin İngiliz Matbuatı Ne Diyor”, **Peyâm-Sabah**, (02.11.1921), s. 1; “Times’a Göre En Doğru Yol”, **Anadolu’da Yenigün**, (23.11.1921), s. 2; “İngiliz Gazetelerinin Tasnîatı”, **Açıksöz**, (20.12.1921), s. 1; “Times En Son Yazdığı Mühim Makalesinde Diyor Ki:”, **Anadolu’da Yenigün**, (25.11.1921), s. 1; “Times Yeni ve Mühim Bir Makale Daha Yazdı”, **Anadolu’da Yenigün**, (25.11.1921), s. 2; “Times’ın Şarkı Karîb Hakkındaki Neşriyatı”, **Anadolu’da Yenigün**, (28.11.1921), s. 2; “Yunan Mağlûbiyeti ve İngiliz Matbuatı”, **Vakit**, (26.09.1921), s. 1; “İngiliz Matbuatı ve Şark Meselesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (27.06.1921), s. 1; “İngiliz Gazeteleri ve Sevr Muâhdesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (04.10.1921), s. 1; “İngiliz Siyasetinde Zecrî Bir Tebeddül”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (20.10.1921), s. 1; “Times Gazetesinin Hükümete Hücumu”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (23.02.1922), s. 1; “İngiliz Gazetelerine Bir Nazar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (24.03.1922), s. 1; “Mister Churchill’in Nutku ve Times”, **Alemdâr**, (16.06.1921), s. 3; “Şark İşleri ve Times’ın Mütâlâası”, **Alemdâr**, (21.06.1921), s. 1; “Times’ın Bendi”, **Alemdâr**, (07.07.1921), s. 1; “Sulh Sözleri”, **Varlık**, (17.11.1921), s. 1; “Türkiye-Yunanistan”, **Varlık**, (24.11.1921), s. 1; “Sakarya Muharebesi ve Avrupa Matbuatı”, **İstikbâl**, (14.09.1921), s. 1; “Times’ın Ric’atları”, **İstikbâl**, (06.10.1921), s. 2; “İngiltere’de Tahavvül-i Efkar”, **İstikbâl**, (13.11.1921), s. 1; “Times’ın Mühim Mütâlâaları”, **İstikbâl**, (16.11.1921), s. 1; “Times Gazetesinin Neşriyat-ı Hakgüyânesi”, **İstikbâl**, (24.11.1921), s. 1; “İngiltere Fransa’yı Taklit Etmelidir”, **İstikbâl**, (23.03.1922), s. 1; “Türk Davası ve İngiliz Matbuatı”, **İstikbâl**, (20.08.1922), s. 2.

¹⁰³² “İngiliz Kabinesinde İhtilâf”, **İstikbâl**, (29.01.1922), s. 1; “İngiliz Kabinesinde İhtilâflar”, **Yeni Adana**, (29.01.1922), s. 1; “Montague’nun Beyânâtı”, **Babalık**, (02.03.1922), s. 1.

¹⁰³³ “Montague’nun Nutku”, **Babalık**, (19.03.1922), s. 1.

¹⁰³⁴ Bayur, **Acun Siyasası**, s. 266-267.

¹⁰³⁵ “İngiltere ve Hindistan”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (13.03.1922), s. 1; “Montague’nun İstifası”, **İstikbâl**, (23.03.1922), s. 1; “Montague’nun İstifasını Mûcib Telgrafnâme”, **İstikbâl**, (23.03.1922), s. 1; “Montague’nun İstifasının İç Yüzü”, **İstikbâl**, (27.03.1922), s. 1; “Montague’nun İstifasına Sebep Ne İmiş”, **Yeni Adana**, (20.03.1922), s. 3; “Hindistan Meselesi”, **Açıksöz**, (22.03.1922), s. 1; “İngiliz Buhranı Montague’nun İstifası ve Netâyici”, **Varlık**, (17.04.1922), s. 1.

Montague, istifadan sonra bu eleştirilerini arttırarak devam ettirmiştir.¹⁰³⁶ İngiliz basını ise Montague'nun istifasını, Türkiye'nin bir zaferi olarak yorumlanmıştır.¹⁰³⁷

Hâkimiyet-i Milliye, konuyla ilgili “İngiltere ve Biz” başlıklı makalesinde, İngiltere'nin Yunanlılar eliyle yürütmeye çalıştığı siyasetin, Sakarya Zaferi'nden sonra tamamen boşa çıktığını vurgulamıştır. Ankara hükümetinin Rusya, İtalya ve Fransa ile yaptığı anlaşmalardan sonra, Türkiye karşısında tek kalan İngiltere, kimi zaman iç kamuoyuna, kimi zaman da Hint temsilcilerine karşı Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsız olduğunu açıklamak zorunda kalmıştır. Ancak ortaya çıkan pek çok örnek bütün açıklığıyla göstermektedir ki İngiltere, her türlü vasıta ile Anadolu'daki Yunan işgalini desteklemiştir.

İngiliz hükümetinin bu siyaseti, öteden beri Hindistan Nazırı Montague gibi kişiler tarafından eleştirilmiştir. Nitekim İngiltere, mütarekenin imzalandığı günden itibaren bu yanlış siyasetin sonucu olarak Hindistan'dan Kafkasya'ya, Mısır'dan Afganistan'a kadar her sahada adım adım tavizler vermek zorunda kalmıştır. İngiliz sömürgesi altında bulunan Hindistan ve Mısır'da görülen millî hareketler, artık son raddeye varmıştır. Dahası savaştan sonra düzelmesi umulan ekonomik durum kötüye gitmekte, getirilen vergiler İngiliz halkını daha da zor duruma düşürmektedir. İngiltere'nin tıpkı Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi mütareke döneminde de Türkiye'yi hafife aldığı belirtildikten sonra yaşadığı zaafların en önemli sebebinin Türk'ün hukukunu tanımamak olduğu şu cümlelerle ifade edilmiştir:

[...] Sevr Muâhedesinâmesi'ne karşı isyan etmiş olan Anadolu'yu İngiltere Yunaniler ve başka vasıtalar ile ezdirmek istedi. Neticede bütün Şark'ın kapıları kendisine kapalı kaldı. Bugün İngiltere'nin geçirmekte olduğu ticarî ve iktisadî buhranın en mühim âmillerinden birisi budur. İngiliz işadamları bu hakikati kemâl-i samimiyetle itiraf etmekte ve yegâne çarenin Şark'ta Türklerin haklarının bi't-teslim sulh selâmetin iâdesi lüzumunu dermeyân eylemektedirler. Müstemlekelerdeki millî ve istiklâl cereyanlarına gelince bunda da Türk namına, Türk nüfuz-ı mânevîsinin alâkadar olduğunu bütün aklı başında olanlar müttehiden kabul etmektedirler. Hele Hintler ile İslâmlar arasında husûle gelmiş olan ittihâdın yegâne âmili bu olduğu muhakkaktır. Lord Helmsford Lordlar Kamarası'nda irâd ettiği bir nutukta Hindistan'da asayiş ve sulhün iâdesine yegâne çare Şark-ı Karîb'de Türklerin haklarını teslimdir diyordu. Aynı hakikati Montague, Herbert vesâire de tekrar edip duruyorlardı.

Makale, İngiltere'nin bu hakikatleri kabul edip bir çıkış yolu olarak artık Türkiye'ye karşı siyasetini değiştirmek zorunda olduğu söylenerek bitirilmektedir.¹⁰³⁸

¹⁰³⁶ “Eski Hindistan Nâzırının Mühim Beyânâtı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (19.03.1922), s. 1; “Hindistan Nâzırı Montague”, *Babalık*, (23.03.1922), s. 2; “Sâbık Hindistan Nâzırı”, *Babalık*, (24.03.1922), s. 1; “Montagu'nun Beyânâtı”, *Açıksöz*, (23.03.1922), s. 1; “Montague Lloyd George'a Şiddetle Hücum Ediyor”, *Yeni Adana*, (24.03.1922), s. 1; “Şark Sulhünün Teessüsü”, *Varlık*, (05.06.1922), s. 1.

¹⁰³⁷ “Bu, Ankara İçin Bir Zaferdir”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (17.03.1922), s. 1.

¹⁰³⁸ “İngiltere ve Biz”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (17.02.1922), s. 1.

2.5.3. Türk-Yunan Çatışmasında İtilâf Devletlerinin Arabuluculuk Girişimi

Sakarya Zaferi'nden sonraki süreçte İngiltere'nin yaşadığı zaafılar, bu devletin güdümünde hareket eden ve Türk ordusu karşısında yenilgiye uğrayan Yunanistan'da çok daha derindir. Bu sebeple Sakarya'daki başarısızlıktan sonra Yunan hükümeti, müttefikleri nezdinde destek arayışı içine girmiştir.¹⁰³⁹ Sakarya Zaferi'nden sonra tekrar Türkiye ile barış yapılacağına dair gündeme gelen söylentileri değerlendiren Faik Ahmet, Yunanlıların çok zor durumda kalmalarından dolayı İtilâf Devletlerinin arabuluculuğunu aradığını, ancak ortada esaslı bir barış değil, yeni bir barış oyunu olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁴⁰ Bu dönemde İtalya ve Fransa Yunanistan'ı desteklemekten tamamen vazgeçtiği, bununla birlikte İngiltere'nin Yunanistan'ın arkasında olduğu görülmektedir.¹⁰⁴¹

Fransa'nın en önemli gazetelerinden olan *Tan*, Yunan hükümetinin Avrupa'daki destek arayışları karşısında, Kral Konstantin'in Birinci Dünya Savaşı'ndaki siyasetini hatırlatmış ve eleştirilerini ortaya koymuş, Yunanistan'ın Anadolu harekâtıyla ilgili olarak ise şu değerlendirmeyi yapmıştır:

Burada İtilâf ile müştereken Yunanistan'ın icra ettiği harp ile elyevm münferiden Yunanistan tarafından Türkiye'ye karşı icra edilen ve Fransa, İngiltere ve İtalya hükümetlerince tam bir bîtaraflık muhafaza olunan harb-i hâzır arasındaki farkı da pek açık olarak kayıt ve işaret etmek münasip olur. Konstantin'in taç ve tahtını muhafaza ve takviye ve Venizolos'un istihşâl etmiş olduğu muvaffakiyât-ı siyâsiyeyi muzafferiyât-ı askeriye ile tetvîç ederek şahsına temin-i şan ve şeref eylemek maksad-ı yegânesiyle giriştiği feci bir macera ve sergüzeştten başka bir şey olmayan harb-i hazırdan düvel-i İtilâfiye'ye hiçbir mesuliyet teveccüh edemez. İşte bunun içindir ki Atina hükümeti birkaç ay evvel düvel-i İtilâfiye tarafından teklif olunan suret-i tesviyeyi reddetmemiştir. Bu sergüzeşt sû-i neticeye vâsil olmak tehlikesi karşısındadır. Bu sebeple Yunan zimamdarânı Paris, Londra ve Roma kabinelerinden hiç olmazsa meselenin dış tarafını kurtarmaya müsaade edecek bir tavassut temin etmek istesin.

Tan gazetesine göre Yunan ordusu tamamen imha olmamakla birlikte bir kış savaşı yapacak, hatta bahar aylarında dahi toparlanacak durumda değildir. Mustafa Kemal'in ordusu imha, Ankara şehri işgal edilememiştir. Tam aksine, Türk ordusu Eskişehir önlerine yığınak yapmaktadır. Ayrıca işgal altındaki bölgelerde Yunanlıların kontrol etmeye çalıştığı, işgalden hoşnut olmayan büyük bir halk söz konusudur. Bütün Anadolu işgal edilse bile burada asayişini temin etmek için kurulacak ordu, Yunan hükümetinin mahvolmasına yol açabilecek kadar büyük olmak durumundadır ki, bunun

¹⁰³⁹ "Tavassut Dileniyorlar", *Açıksöz*, (29.09.1921), s. 2; "Yunanistan Müttefiklerin Tavassutuna Dört El ile Sarıldı, Sulhe Uğraşılıyor", *Vakit*, (22.10.1921), s. 1; "Yunan Milleti Sulh İstiyor", *Vakit*, (23.10.1921), s. 1; "Gunarıs'ın Seyahati Hakkında", *Peyâm-Sabah*, (23.10.1921), s. 1; "Yunanlıların Arzusu Bizimle Sulh Yapmaktır", *Peyâm-Sabah*, (23.10.1921), s. 1; "Devletler Sulh İçin Tavassut Edecekler mi?", *Anadolu'da Yenigün*, (07.10.1921), s. 1; "Yunan Heyeti Londra'dan Roma'ya Geliyor Devletler Tavassut Edecekler mi?", *Anadolu'da Yenigün*, (24.11.1921), s. 1; "Gunarıs'ın Seyahati Tavassut ile Alâkadar mı?", *Hâkimiyet-i Milliye*, (21.10.1921), s. 1; "Gunarıs Tavassut mu Talep Ediyor?", *Hâkimiyet-i Milliye*, (24.10.1921), s. 1; "Gunarıs Tavassutu Kabul Etmiş", *Varlık*, (08.12.1921), s. 1.

¹⁰⁴⁰ Faik Ahmet, "Sulh Oyunu", *İstikbâl*, (28.10.1921), s. 1.

¹⁰⁴¹ "İngilizlerin Yunanistan'a Muâveneti", *İstikbâl*, (25.01.1922), s. 1.

Yunan halkına kabul ettirilmesi de mümkün değildir. Dolayısıyla Yunan hükümeti, makul şartlar altında Fransa, İngiltere ve İtalya'dan arabuluculuk (tavassut) isteyebilir.¹⁰⁴²

Sevr Antlaşması çerçevesinde İzmir ve Doğu Trakya'dan toprak bekleyişi içinde olan bir Yunanistan'ın Türk milliyetperverleri tarafından kabul edilmesinin mümkün olmayacağını belirten Tan, bu şartlar altında İtilâf Devletlerinin arabuluculuğunun beklenmesini anlamsız bulmaktadır. İtilâf Devletlerinin Yunanistan lehine Türkiye'ye baskı yapmasının söz konusu bile olamayacağını ise şu cümlelerle ifade etmektedir:

İtilâf Devletlerinin Ankara'ya karşı siyasî vesaitten gayri şey ile tazyikat icrası suretiyle müdahalede bulunabileceğini, Fransa, İngiltere ve İtalya'nın, Yunanistan'a Anadolu'da tutunabilmesi ve fütuhâtını itmâm eylemesi için isti'mâl-i cebr ve kuvvet tasavvur eylediğini zan ve tevehhüm etmek bir cinnettir. Hatta Gunaris'in Paris ve Londra'dan talep edeceği iddia olunan muavenet-i mâliye de ancak pek büyük bir ihtiyatla mevzu-ı müzakere edilmek lâzım gelir. Zira Yunanistan'ın vaziyeti o derece müşevveştir ki hükümet-i hâzırının hâlâ Yunan milleti ile efkâr ve hissiyatça ne derece müttehid ve müşârik bulunduğu bilinmiyor.¹⁰⁴³

Tan gazetesinin bu değerlendirmelerine benzer biçimde hareket eden Ankara hükümeti, Türk milletinin haklarının savunulması amacıyla Hâriciye Vekili Yusuf Kemal Bey'i 1922'nin Şubat ayında Avrupa'ya göndermiştir.¹⁰⁴⁴ Yusuf Kemal Bey, Avrupa seyahati öncesinde İstanbul'a uğramış, Sadrazam Tefik Paşa ve Hâriciye Nâzırı Ahmet İzzet Paşa ile görüşmüş, TBMM hükümetinin Hâriciye Vekili olarak ileri süreceği taleplerin İstanbul hükümeti adına da yapıldığını kabul ettirmeye çalışmıştır. Her ne kadar başlangıçta muhatapları bu fikri kabul eder gibi görünseler de, sonrasındaki gelişmeler durumun tersi olduğunu göstermiştir.¹⁰⁴⁵ Yusuf Kemal Bey Avrupa başkentlerinde yaptığı temaslarda, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası ilişkilere hâkim olan milletlerin kendi kendilerini yönetmesi prensibine uygun olarak Misâk-ı Millî çerçevesinde bir barış istediklerini vurgulamıştır.¹⁰⁴⁶

Aynı günlerde Yusuf Kemal heyetine paralel olarak hareket eden Ahmet İzzet Paşa başkanlığındaki bir İstanbul heyeti de Avrupa'ya gitmiştir.¹⁰⁴⁷ Londra'da uzun görüşmeler yapan Ahmet İzzet Paşa'nın bu hareketi, *Hâkimiyet-i Milliye* tarafından sert biçimde eleştirilmiştir. Sevr

¹⁰⁴² Yunanistan, Sakarya mağlûbiyetinin ardından böyle bir teşebbüste bulunmuştur. Bkz: "Yunanlılar Sulh İçin Teşebbüs Ediyorlar", *Öğüt*, (26.09.1921), s. 1.

¹⁰⁴³"Gunaris'in Seyahati ve Tan'ın Mütâlâası", *Hâkimiyet-i Milliye*, (03.11.1921), s. 1.

¹⁰⁴⁴ "Yusuf Kemâl Bey Avrupa'ya Gidiyor", *Varlık*, (06.02.1922), s. 2; "Hâriciye Vekili Yusuf Kemal Bey Millî Davamızı Müdafaa İçin Avrupa'ya Gidiyor", *İstikbâl*, (07.02.1922), s. 1; "Hâriciye Vekilimiz Avrupa'ya Gidiyor", *Yeni Adana*, (08.02.1922), s. 3; "Hâriciye Vekilimizin İstanbul'dan Müfârekati", *Yeni Adana*, (07.03.1922), s. 1. Bu süreçle ilgili etraflı bir değerlendirme için bkz: Mücahit Özçelik, *Türk Kamuoyunda Sakarya'dan Büyük Taarruz'a (Eylül 1921-Ağustos 1922) Sessiz Bekleyiş*, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 75 vd.

¹⁰⁴⁵ Tengirşek, a.g.e., s. 241 vd.

¹⁰⁴⁶ "Yusuf Kemal Beyefendi'nin Times'a Beyânâtı", *Açıksöz*, (22.03.1922), s. 1; "Hâriciye Vekilimiz Londra'da", *Babalık*, (23.03.1922), s. 1; "Hâriciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in Beyânâtı", *İstikbâl*, (26.03.1922), s. 1.

¹⁰⁴⁷ "Avrupa'ya İstanbul'dan da Bir Heyet Gidiyor", *Varlık*, (06.03.1922), s. 2; "İzzet Paşa Gitti", *Açıksöz*, (07.03.1922), s. 1; "İzzet Paşa da Avrupa'ya Gidiyor", *Yeni Adana*, (07.03.1922), s. 2; "İzzet Paşa'nın Avrupa'daki Hatt-ı Hareketi", *Babalık*, (07.03.1922), s. 1; "İstanbul da Paris'e Heyet Gönderiyor", *İstikbâl*, (09.03.1922), s. 1.

Antlaşması dayatıldığında Saray'ın ve Bâbiâli'nin bu antlaşmayı onayladığını, Anadolu halkı söz konusu antlaşmayı reddederek silahına sarıldığında ise bu millî hareketi bastırmaya kalktığını hatırlatmıştır. Gazete, Türk milletinin, haklı mücadelesinin sonucunda elde ettiği kazanımları kullanmaya çalıştığını ve Misâk-ı Millî'yi kabul etmeyenlerin Türkiye'yi temsil edemeyeceklerini vurgulamaktadır.¹⁰⁴⁸

Yeni Adana ise İstanbul kaynaklı olarak alınan haberlerde Ahmet İzzet Paşa'nın Avrupa seyahatine dair çok farklı değerlendirmeler olduğunu, bununla birlikte bu seyahati İngilizlerin teşvik ettiğine dair kanaatin herkesçe kabul edildiğini yazmaktadır.¹⁰⁴⁹ Nitekim bu tespitin göstergelerinden biri olarak *Babalık*'ta Samizade Süreyya, düşman güçlerin baskısı altında olan İstanbul hükümetinin vaziyetini kuklalara benzetmiş, milletin haklarını savunmak konusunda hiçbir gücü olmayan bu hükümetin Avrupa'ya heyet göndermesini gülünç bulmuştur. Samizade'ye göre de yaşanan gelişmelerin arkasında İngiltere vardır.¹⁰⁵⁰ Bu değerlendirmeler, İngilizlerin Türkiye'de yeni bir ikilik çıkarma gayretinde olduğu inancını beslemektedir.

İngiltere ise Türk basınında görülen bu değerlendirmelerin aksine hareket eden bir imaj çizmeye çalışmaktadır. Lord Curzon Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Türkiye ile Yunanistan arasındaki savaşı durdurmak için son on sekiz ayda iki kez teşebbüste bulduklarını, ancak her iki muharip tarafa da ağır maddî ve manevî kayıplar yaşatan savaşı durdurmakta başarılı olmadıklarını belirtmiştir. Lord Curzon'un açıklamalarına göre meselenin çözümü için İngiliz hükümetinin ortaya koyduğu esaslar şunlardır: Adil bir barış yapmak, bunun için Türkiye'nin idare etmekte zorlandığı bölgeleri bu devletten ayırmak, İstanbul başkent kalmak üzere Türk çoğunluğun olduğu yerleri bu devlete bırakmak ve Boğazların açık kalmasını temin edecek bir yapı kurmak. Ayrıca İngiliz Dışişleri Bakanı'na göre Yunanistan'ın savaş boyunca katlandığı fedakârlıkların karşılığını alması da sağlanacaktır.¹⁰⁵¹ Lord Curzon, bu açıklamalarıyla çatışmayı körükleyen devletin esasen İngiltere olduğunu tamamen örtmeyi amaçlamaktadır.

Ankara ve İstanbul hükümetlerini temsil eden heyetlerin Avrupa seyahatlerinin devam ettiği günlerde İtilâf Devletleri dışişleri bakanları tekrar Paris'te bir araya gelmiş ve Yunanistan'ın beklediği arabuluculuk girişiminde bulunmuşlardır.¹⁰⁵² İtilâf Devletleri, 22 Mart 1922 tarihinde Yunanistan ve Türkiye'ye yeni bir mütareke teklif etmişlerdir. İstanbul gazetelerine 24 Mart 1922

¹⁰⁴⁸ “Yeni Bir Cinayet”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (06.03.1922), s. 1. Hâkimiyet-i Milliye'nin bu görüşleri diğer Anadolu gazeteleri tarafından da paylaşılmıştır. Bkz: “İstanbul'un Yanlış Hareketleri-Hâkimiyet-i Milliye'nin Pek Mühim Bir Makalesi”, **Yeni Adana**, (09.03.1922), s. 2; “Misâk-ı Millî'yi Kabul Etmeyen Bir Heyet”, **Varlık**, (09.03.1922), s. 1.

¹⁰⁴⁹ “İzzet Paşa'nın Seyahati ve İstanbul Mehâfili”, **Yeni Adana**, (13.03.1922), s. 1.

¹⁰⁵⁰ Samizade Süreyyâ, “Kuklalar”, **Babalık**, (12.03.1922), s. 1.

¹⁰⁵¹ “Lord Curzon'un Şarka Ait Beyânâtı”, **Yeni Adana**, (16.02.1922), s. 2; “Lord Curzon'un Beyânâtı”, **Varlık**, (16.02.1922), s. 1.

¹⁰⁵² “Şark Meselesi Müzâkere Edilecektir”, **Varlık**, (06.02.1922), s. 1; “Konferans”, **Islahat**, (28.03.1922), s. 1; “Sulh Konferansı”, **Islahat**, (29.03.1922), s. 2.

tarihinde yansımaya başlayan bu mütareke teklifinin şartları, Anadolu basınında iki gün sonra yer almıştır. Bu durum, Millî Mücadele içinde 1922 gibi oldukça geç sayılabilecek bir tarihte dahi İstanbul basınının, Avrupa'daki gelişmeleri takip etme konusunda Anadolu'ya nispetle önde olduğunu göstermektedir. Söz konusu mütarekenin şartları ana hatlarıyla şöyledir: Türk ve Yunan orduları, buldukları konumları muhafaza edecek ve iki ordu arasında on kilometrelik bir tarafsız bölge olacaktır. Mütareke devam ettiği sürece iki ordu insan ve mühimmat bakımından takviye edilmeyecektir. İtilâf Devletleri tarafından oluşturulacak askerî komisyonlar, Türk ve Yunan ordularının mütareke şartlarını uygulamaları konusunda denetim altında tutacaklar ve gerekli durumlarda taraflara müdahale etmeye yetkili olacaklardır. İki taraf kumandanlıkları, İtilâf Devletlerinin oluşturduğu komisyonların hakemliğini kabul edecektir. Türk ve Yunan orduları arasındaki savaş hâli üç ay müddetle duracak ve barış sağlanana kadar bu süre kendiliğinden uzayacaktır. Taraflardan biri, mütarekeyi sonlandırmak istemesi hâlinde en az on beş gün önceden bu durumu İtilâf Devletlerine bildirecektir.¹⁰⁵³

Ahmet Emin mütareke teklifini değerlendirdiği köşe yazısında, Sakarya Zaferi'nden sonra cepheye gittiğinde, orada bulunan askerlerle yaptığı konuşmalara atıf yapmaktadır. Bu konuşmalarda cephede büyük fedakârlıklarla mücadele eden askerler, Misâk-ı Millî'nin gerçekleşmesi için savaştıklarını ve millî hukukun elde edilmesini sağlayacak bu asgarî şartların mutlaka kabul ettirileceğine inandıklarını ifade etmişlerdir. Ahmet Emin, bu sözlerden hareketle Türk milletinin mütarekelerden çok canının yandığını, eğer gerçekten Misâk-ı Millî'de talep edilen şartlara uygun bir barış antlaşması için görüşme yapılacaksa, Türk ve Yunan orduları arasındaki mevcut durumun buna müsaade edecek şekilde olduğunu ifade etmiştir. Yani iki ordu arasında gerekli mesafe mevcuttur, taraflar arasında çatışma söz konusu değildir ve mevsim itibariyle bir süre daha bu durum devam edecektir. Dolayısıyla ortaya atılan bu mütareke teklifindeki uygulamalara gerek olmaksızın taraflar arasında barış görüşmeleri başlatılabilir.¹⁰⁵⁴

Peyâm-Sabah'ta Ali Kemal, Yunanistan'ın Anadolu'daki işgallerinin haksız olduğunu, ancak bu işgallerin esas sebebinin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtilâf Devletleriyle yaşanan çatışmadan kaynaklandığını, Yunan ordusunun sadece bir alet olarak kullanıldığını yazmıştır. Şimdi yapılan mütareke teklifi ile İzmir ve Trakya'nın Ankara hükümetine bırakılmasının, Türk milletinin hakkını

¹⁰⁵³ “Lord Curzon’un Mütareke Teklifi Tahakkuk Etmiştir”, **Vakit**, (24.03.1922), s. 1; “Lord Curzon Mütareke Teklif Etti”, **Peyâm-Sabah**, (24.03.1922), s. 1; “Cuma Günü İngiliz, Fransız, İtalyan Hâriciye Nâzırları Hükümetimize Tatil-i Muhâsamât Hakkında Altı Maddelik Bir Teklifte Bulunmuşlardır”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (26.03.1922), s. 1; “Hâriciye Nâzırları Tatil-i Muhâsamât Teklif Ediyorlar”, **Açıksöz**, (26.03.1922), s. 1; “Müttefiklerin Mütareke Teklifi”, **Babalık**, (26.03.1922), (Gazetenin İlâve Sayfası); “Paris’te Mün’akid Hâriciye Nâzırları Konferansı’nın Mütareke Teklifi”, **Babalık**, (27.03.1922), s. 1; “Büyük Millet Meclisi’ne Hârici Nâzırları Tarafından Dermeyân Edilen Mütareke Şerâiti”, **Yeni Adana**, (27.03.1922), s. 1; “Teklif Olunan Mütarekenin Şartları”, **İstikbâl**, (27.03.1922), s. 1; “Müttefikler Muhâsımlara Mütareke Teklif Etdiler”, **Varlık**, (27.03.1922), s. 2; “Lord Curzon’un Beyânâtı”, **Islahat**, (05.04.1922), s. 2. Mütareke teklifi 24 Mart 1922 tarihinde TBMM’nin gizli oturumunda müzakere edilmiştir: **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, 24.03.1922, C. 18, 14. Toplantı, 2. ve 3. Celseler, s. 117-142.

¹⁰⁵⁴ Ahmet Emin, “Mütareke Teklifi”, **Vakit**, (24.03.1922), s. 1. Benzer bir değerlendirme için bkz: Ahmet Emin, “Paris Mukarrerâtı”, **Vakit**, (28.03.1922), s. 1.

çürüteceğini ve iptal edeceğini iddia eden Ali Kemal'e göre İtilâf Devletleri Türkiye'ye karşı son derece olumlu bir yaklaşım sergilese bile “Ankara’yı taşkınlığından ve şımarıklığından vazgeçirmek” mümkün olamayacaktır.¹⁰⁵⁵

Islahat gazetesine göre Mart 1922’de yapılan mütareke teklifiyle ilgili Ankara’da üç görüş hâkimdir. Birinci görüş, mütarekenin kabul edilerek müzakerelere başlanmasını, ikinci görüş Misâk-ı Millî’nin kabul edileceği teminatı alındıktan sonra müzakerelere başlanmasını, üçüncü görüş ise mütareke teklifinin Türk taleplerini tam olarak karşılamamasına rağmen, savaşın devam etmesi hâlinde dökülecek kanın sorumluluğunun Ankara’ya yüklenmemesi için müzakerelere başlanmasını istemektedir.¹⁰⁵⁶

Islahat gazetesi, yine Atina kaynaklarından aktardığı haberinde, Mustafa Kemal Paşa’nın Müttefikler tarafından gerçekleşen mütareke teklifini Türkiye’nin bağımsızlığına aykırı bularak reddettiğini yazmıştır. Gazeteye göre bu ret cevabının arkasında Türkiye’nin Rusya ve Almanya’yla yaptığı ittifak vardır.¹⁰⁵⁷ Atina kaynaklı bu haberden beş gün sonra, Samih Lütfi imzasıyla yayımlanan kısa bir değerlendirmede, gelen telgrafların birbiriyle çeliştiği, gelişmeleri ihtiyatla karşılamak gerektiği ve her hâlükârda Mustafa Kemal’in cevabının “*sulhperverliği*” öne çıkardığı yazılmıştır.¹⁰⁵⁸

Mütareke teklifini başmakalesinde ele alan *Hâkimiyet-i Milliye*, her ne kadar kalıcı bir barışı herkesten çok Türkiye istese de, Mondros Mütarekesi’nde yaşanan tecrübeyi hatırlatarak ihtiyatlı bir yaklaşım gösterilmesi gerektiğini belirtmiştir: “[...] Mütareke teklifini uzun uzadıya düşünmeden ve bütün şerâitini enine boyuna ölçmeden ve her harfin altında saklanması muhtemel olan [...] mânâları keşfeylemeden herhangi bir mütarekenin ceffelkalem kabulü bu memleket için hem cinayet ve hem de hıyânet olur.”

Hâkimiyet-i Milliye, mevcut mütareke teklifinin metnini ise çok muğlâk bulmuştur. Bir değil, on defa okunduktan sonra dahi ne denilmek istendiği tam anlaşılmamaktadır. Teklifin ilk cümlesinde, “*Asya-yı Sıgrâ’nın tahliyesi için teklifâtta bulunabilmek...*” ibaresiyle ağızlara bir parmak bal çalınmaktadır. Ancak metnin devamında tahliyenin ve yapılacak barışın şartlarına ilişkin tek bir harf bile bulunmamaktadır. Dahası, üç aylık ateşkesin süresi dolduktan sonra kendiliğinden uzaması ve bu süre zarfında Müttefik devletler komisyonunun Türk ve Yunan ordularını denetim altında tutması teklif edilmektedir. *Hâkimiyet-i Milliye*, üç yıldır ülkenin önemli bir bölümünü işgal altında tutan ve Sevr Antlaşması’nı uygulamak isteyen devletlerin Türk ordusu üzerinde denetim teklif etmesini akıl

¹⁰⁵⁵ Ali Kemal, “İlk Teklif”, *Peyâm-Sabah*, (25.03.1922), s. 1.

¹⁰⁵⁶ “Ankara ve Sulh”, *Islahat*, (07.04.1922), s. 1.

¹⁰⁵⁷ “Teklifin Reddi”, *Islahat*, (22.04.1922), s. 2; “Sovyetlerin Tavsiyesi”, *Islahat*, (30.03.1922), s. 1; “Sovyetler ve Mustafa Kemal Paşa”, *Islahat*, (01.04.1922), s. 1.

¹⁰⁵⁸ Samih Lütfi, “Ankara Hükümetinin Cevabı”, *Islahat*, (27.04.1922), s. 1.

almaz bulmaktadır: “Böyle bir teklifi yapmak için mutlak karşısındakinin ya çocuk veyahut mecnun olduğunu zannetmek lâzımdır.”

Mütareke teklifi üzerine yapılan değerlendirmede, dikkati çeken çok önemli bir nokta da Wilson Prensipleri'nin artık dikkate alınmamasıdır. Gazete, yazının başında mütareke teklifi üzerinde düşünüldüğünü söylese de, yazının son kısmında bu teklifin kabul edilemez olduğunu şu cümlelerle net biçimde ortaya koymuştur:

[...] Bize yalnız deniliyor ki siz üç ay ordunuzu bizim murakabemiz altına koyunuz ve ondan sonrasını da talihinize güveniniz. [...] Eğer altında üç büyük nâzırla üç mümessilin imzaları olmasaydı, insan böyle bir vakayı ciddi telâkkî etmezdi. Bizden istinâd ettiğimiz kuvvetin murakabe altına alınmasını talep eden ve buna mukabil ne sulh ne tahliye, ne Misâk-ı Millî hakkında hiçbir teminatı ihtivâ etmeyen, âfimizi, istikbâlimizi karanlık, meçhuller içine koyan böyle bir teklif dünyanın hiçbir tarafında rû-yı kabul göremez.”

Hâkimiyet-i Milliye'ye göre İtilâf Devletleri, bu teklifin kabul edilemeyeceğini bile bile ortaya atmışlardır. Amaç, kamuoyu önünde Türk tarafını savaş taraftarı gibi göstermek ve işlenen cinayetlerin sorumluluğunu bu şekilde örtmektir. Türkler, kalıcı bir barışa ilk adım olan gerçek bir mütarekeyi kabule hazır dırlar. Yerine getirilmesini istedikleri sadece iki şart vardır. Bunlardan ilki, işgal altındaki yerlerin tahliye edilmesi ve ikincisi, Misâk-ı Millî'yi dikkate alan bir barış antlaşması hazırlanacağını kabul edilmesidir.¹⁰⁵⁹

Mütareke ve barış söylentilerinin arttığı günlerde Ankara'nın tavrına bağlı olarak Anadolu gazetelerinde de Türk milletinin savaş istemediği, barış taraftarı olduğu, ancak millî hakların tesliminden önce silahın bırakılamayacağı fikri işlenmektedir. Anadolu'nun ve Trakya'nın tahliye edilmediği hâlde ortaya atılan barış söylemlerinin sadece bir propagandadan ve gerçek emelleri örten bir aldatmacadan ibaret olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır.¹⁰⁶⁰ Bu bağlamda *Açıksöz*, mütareke teklifiyle ilgili bir değerlendirme yapmak yerine doğrudan doğruya *Hâkimiyet-i Milliye*'nin konuyla ilgili yazısını paylaşmıştır. Bu durum, *Açıksöz*'ün tamamen Ankara'nın etkisi altına girdiğinin açık göstergesidir.¹⁰⁶¹

Yeni Adana'da Perviz imzasıyla yayımlanan köşe yazısında ise, iki yüzyıldan beri dünya tarihi içinde nice savaşlar, çatışmalar, yıkımlar yaşandığı, ancak muharip devletlerin hiçbir zaman üç ay müddetli bir mütarekeyi birbirlerine teklif etmedikleri belirtilmiştir. Misâk-ı Millî'nin apaçık ve haklı hükümleri ortada dururken, dolambaçlı yollar açan bu mütareke teklifinin arkasındaki İngilizlere şiddetli eleştiriler yöneltilen yazıda, Türklerin Yunanistan'a değil, Yunanlıların Türk toprağına

¹⁰⁵⁹ “Mütareke Teklifi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (26.03.1922), s. 1.

¹⁰⁶⁰ “Sulh Maskesi”, *Yeni Adana*, (13.03.1922), s. 1; Hüsnü, “Garip ve Aldatıcı Bir Teklif”, *Açıksöz*, (27.03.1922), s. 1.

¹⁰⁶¹ “Tatil-i Muhâsamât ve Hâkimiyet-i Milliye Refikimiz”, *Açıksöz*, (26.03.1922), s. 1.

saldırıldığı, bunun da İngiltere'nin siyasî entrikalarından kaynaklandığı vurgulanmış, mütareke teklifi sadece zaman kazanmak için yapılmış bir manevra olarak yorumlanmıştır.¹⁰⁶²

İstikbâl, Lord Curzon'un gündeme getirdiği, İtalya ve Fransa'nın desteklediği mütareke teklifini, Türkiye'yi dolambaçlı yollardan İtilâf Devletlerinin emrine vermek olarak yorumlamış ve kabul edilemez bulmuştur. Ortaya atılan mütareke teklifinin, Türk'ün verdiği mücadelenin gayesinin anlaşamadığı anlamına geldiğini vurgulayan *İstikbâl*, tek istenilenin Misâk-ı Millî'ye uygun bir barış olduğunu yazmıştır.¹⁰⁶³ Konunun değerlendirildiği bir başka yazıda, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın Wilson Prensipleri dairesinde talep ettiği mütareke hatırlatılmıştır. Almanya'nın mütareke talebi, bu devletin işgal ettiği araziye terk etmesi ve galiplerin barış esaslarını peşinen kabul etmesi şartıyla kabul edilmiştir. Dolayısıyla Türkiye ile Yunanistan arasında bir mütareke yapılacaksa, bu ancak işgal edilen arazinin tahliye edilmesiyle mümkün olacaktır.¹⁰⁶⁴

Babalık'ta Samizâde Süreyyâ, mütareke teklifinin mâhiyetini tam olarak bilmediğini, bu sebeple konuya ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini yazmış, kendisinin şahsen bu teklifte bir oyun ihtimali olduğuna inandığını ve İngilizlere kesinlikle güvenmediğini belirtmiştir.¹⁰⁶⁵ *Varlık* gazetesi de yapılan mütareke teklifini ihtiyatla karşılamak, bununla birlikte aracı devletler hakkındaki hisleri bir kenara bırakıp yapılan teklifi her şeyden önce insanî açıdan ele almak gerektiğini yazmıştır. Buna göre daha fazla kan dökülmeden millî hedeflerin gerçekleşme imkânı olup olmadığına odaklanmak gereği üzerinde duran *Varlık* gazetesi, bununla birlikte tarihî tecrübelerin de asla gözardı edilmemesini istemekte ve Mondros Mütarekesi'ni hatırlatmaktadır.¹⁰⁶⁶

Yunanistan, İtilâf Devletlerinin mütareke teklifini müzakere ederken, Yunan askerinin işgal altındaki bölgelerde serbestçe naklinin kabul edilmesini ve tarafsız bölgenin Yunan askerî menfaatlerine uygun bir şekilde olmasını istemiştir.¹⁰⁶⁷ TBMM hükümeti ise mütareke teklifini, işgal bölgelerinin tahliyesi şartıyla kabul ettiğini bildirmiştir.¹⁰⁶⁸ TBMM hükümetinin mütareke teklifine verdiği cevapta yer alan Anadolu'nun derhal tahliyesi şartı, İstanbul'daki İtilâf temsilcileri tarafından

¹⁰⁶² Perviz, "Mütareke Belası", *Yeni Adana*, (28.03.1922), s. 1.

¹⁰⁶³ "Türk'ün İsteddiği: Misâk-ı Millî Dâhilinde Sulh", *İstikbâl*, (28.03.1922), s. 1. *İstikbâl*, bu değerlendirmesinin hemen altına Misâk-ı Millî metnini koymuştur. Bkz: "İstedığımız Sulhün Esasları", *İstikbâl*, (28.03.1922), s. 1. Gazetenin Misâk-ı Millî'ye vurgu yaptığı benzer haberler için bkz: "Eskişehir'in Misâk-ı Millî'ye Merbûtiyeti", *İstikbâl*, (02.04.1922), s. 1; "Anadolu Misâk-ı Millî Hâricinde Mütareke Yapamaz", *İstikbâl*, (02.04.1922), s. 1.

¹⁰⁶⁴ "Hangi Şartlarla Mütareke Edebiliriz", *İstikbâl*, (03.04.1922), s. 1.

¹⁰⁶⁵ Samizâde Süreyyâ, "Mütareke mi?", *Babalık*, (27.03.1922), s. 1.

¹⁰⁶⁶ "Mütareke Teklifi", *Varlık*, (30.03.1922), s. 1.

¹⁰⁶⁷ "Mütareke ve Yunanistan", *Islahat*, (28.03.1922), s. 1.

¹⁰⁶⁸ "Cevâbi Notamız", *Babalık*, (07.04.1922), s. 1; "Hâriciye Nâzırları Konferansı'nın Ankara'ya Mütareke ve Sulh Teklifâtı Projesi ile Büyük Millet Meclisi'nin Cevabı", *Yeni Adana*, (09.04.1922), s. 1; "Mütareke Teklifine Hükümetimizin Cevabı", *Varlık*, (06.04.1922), s. 2; "Büyük Millet Meclisi'nde Tetkikat ve Hâriciye Vekili Tarafından Devletlere Yazılan Cevâbi Nota", *İstikbâl*, (09.04.1922), s. 1.

bir notayla reddedilmiştir.¹⁰⁶⁹ Bunun üzerine Hâriciye Vekili Yusuf Kemal imzasıyla yeni bir cevabî nota verilmiş ve Yunanlıların işgal altında tuttıkları bölgelerde işledikleri suçlar ve yaptıkları hukuksuzluklar dile getirilerek, tahliye talebinin haklılığı bir kez daha vurgulanmıştır. Ayrıca Ankara hükümeti, meselenin çözümü için İzmit'te bir konferans toplanmasını gündeme getirmiştir. Türk basını, mütareke teklifine verilen bu cevapla, savaş taraftarlığıyla suçlanan Ankara hükümetinin, iddiaların aksine gerçek anlamda barış isteyen taraf olduğu yorumunda bulunmuştur.¹⁰⁷⁰ Ancak Avrupa'da toplanan Cenova Konferansı, mütareke meselesinin tekrar gündemden kalkmasına sebep olmuştur.

2.5.4. Büyük Taarruz ve Mudanya Mütarekesi'ne Giden Süreç

Ankara hükümetinin İzmit'te bir konferans toplanması teklifine karşı olumsuz tavır alan İngiltere,¹⁰⁷¹ 1922 Mayıs ayından itibaren Anadolu'da Hıristiyanların öldürüldüğüne dair yeni bir propaganda başlatmıştır. İngilizler, Türk basını tarafından şiddetle reddedilen bu iddialar sebebiyle Anadolu'daki gayrimüslimlerin durumunun incelenmesi için bir inceleme heyeti kurulmasını teklif etmişlerdir. Bu söylentilerin doğru olmadığı Anadolu basınına ifade edilmiş, inceleme heyeti kurulması girişimi, İngiltere'nin mütareke teklifiyle başaramadığı işi tamamlamak için Türk millî mücadelesini iğfâl etme gayreti olarak yorumlanmıştır.¹⁰⁷²

İngiltere'nin, Anadolu'da inceleme yapılması yönündeki teklifini değerlendiren Samizâde Süreyyâ, Sakarya Zaferi'nin ardından Fransa ve İtalya ile iyi ilişkiler kurulmasından sonra "*hâin İngilizlerin*"in hâlâ fırlıdak peşinde olduğunu yazmıştır. Türklerin, hiçbir anlamı ve maksadı olmayan bu savaşı devam ettirmek istemediklerini, kendi vatanlarında mevcudiyetlerinin ve hukuklarının tanınması şartıyla savaşı bitirmeye hazır olduklarını defalarca gösterdiklerini belirten Sâmizâde, bu tavır karşısında İngiltere'nin durumunu şu cümlelerle ifade etmiştir:

[...] Fransa ve İtalya hakkımızı teslim eder gibi oldular. İngiltere'ye gelince; o hâlâ entrika, hâlâ fırlıdak peşinde... İngiltere, bizim Fransa ve İtalya'yı kazanmış olmamızı bir türlü havsalasına sığdıramıyor. Şark meselesinde istediği gibi harekete imkân ve mecâl bulamadıkça istinafsız, temyizsiz kararlar veremedikçe hile ve hud'a vadisine sapmaktan kendini alamıyor Ezeli hobidir:

¹⁰⁶⁹ "Mukabil Teklifâtımıza Karşı Üç Devlet Tarafından Verilen Cevap Sûreti", **Hâkimiyet-i Milliye**, (17.04.1922), s. 1; "Cevabî Nota Münderecâtı", **İstikbâl**, (19.04.1922), s. 1; "Düvel-i İtilâfiye'nin Notamıza Cevabı", **Yeni Adana**, (20.04.1922), s. 2; "Müttefik Devletlerin Sulh Teklifi", **Varlık**, (20.04.1922), s. 4.

¹⁰⁷⁰ "Evvelki Gün Büyük Millet Meclisi Tarafından Müttefikten Kabul ve Tasvib ve Derhâl Devletlere Tebliğ Edilen Notamız", **Hâkimiyet-i Milliye**, (24.04.1922), s. 1; "Müttefiklerin Son Notasına Hükümetimizin Verdiği Cevap", **Babalık**, (25.04.1922), s. 1; "İkinci Cevabî Notamız", **Yeni Adana**, (28.04.1922), s. 2-3; "Müttefiklerin Sulh Teklifine Cevabımız", **Varlık**, (24.04.1922), s. 4; "İzmit'te Müzâkerât Teklifi", **Babalık**, (09.05.1922), s. 1; "Ankara'nın Cevabı", **Yeni Adana**, (11.04.1922), s. 1; Faik Ahmet, "Sulhperverliğimiz", **İstikbâl**, (10.04.1922), s. 1.

¹⁰⁷¹ "General Townshend'in Mühim ve Muhik bir Tenkidâtı", **Babalık**, (24.07.1922), s. 1; "General Townshend'in İngiltere'de Son Nutku", **Varlık**, (31.07.1922), s. 1.

¹⁰⁷² "Ekalliyet Meselesinin İç Yüzü", **Babalık**, (05.06.1922), s. 1; "Yeni Bir İftira ve İngiliz Gayreti", **Varlık**, (22.05.1922), s. 1; "Hakikati Elyevm Anadolu'da Bulunan Amerikalılar İtiraf Ediyorlar", **Varlık**, (22.05.1922), s. 1; "Müfteriyâti Anadolu Hıristiyanları Reddediyorlar", **İstikbâl**, (04.06.1922), s. 1; "İngiltere'de Türk Düşmanlığı", **Yeni Adana**, (23.05.1922), s. 2; "İngiliz Yaygarası", **Yeni Adana**, (25.05.1922), s. 1.

İngiltere, silahla başaramadığı bir işi hile ve desise ile hâl ve fasl etmek ister. Bunun biz şimdiye kadar pek çok misâllerini gördük.¹⁰⁷³

İngiltere'nin iddialarına karşı Anadolu'da gayrimüslimlerin öldürüldüğüne dair haberlerin gerçeği yansıtmadığı, Hıristiyan grupların temsilcilerinden alınan mektuplar ve beyanatlar yoluyla tekzip edilmiş,¹⁰⁷⁴ asıl zulüm ve cinayetin Yunan işgali altındaki yerlerde Müslümanlara yöneldiği gösterilmeye çalışılmıştır.¹⁰⁷⁵ Buna rağmen ilerleyen aylarda Anadolu'da Hıristiyanların öldürüldüğü gerekçesiyle Yunan ordusunun tekrar taarruza geçeceğine dair haberler gazetelere yansımıştır.¹⁰⁷⁶

Bu arada İngiltere'de Lloyd George, Türkiye aleyhine tavrını ısrarla devam ettirmiştir. 31 Temmuz ve 4 Ağustos 1922 tarihlerinde Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmalarda Anadolu'da Türklerin gayrimüslimlere mezalim uyguladığını iddia eden İngiliz Başbakanı, Yunanistan'ın barışın bir an önce temin edilmesi için İstanbul'u işgal ve Batı Anadolu'da muhtariyet ilân etmek istediğini belirtmiştir. Lloyd George, Yunanistan'ın bu teşebbüslerine onay verilip verilmediği sorularını ise cevapsız bırakmıştır.¹⁰⁷⁷

Şark gazetesi, Yunan işgali altındaki İzmir'de yayınlanıyor olmasına rağmen Lloyd George'un Türkiye aleyhine bu yaklaşımını, "*Türk düşmanlığı*" olarak tanımlarken,¹⁰⁷⁸ İngiltere'deki muhalif çevrelerin her geçen gün kuvvetlendiği görülmektedir.¹⁰⁷⁹ Nitekim bu muhalefetin bir göstergesi olarak İngiliz Avam Kamarası'nda Türkiye lehine yapılan pek çok konuşma Türk basınına yansımıştır.¹⁰⁸⁰ Ayrıca Büyük Taarruz'un hemen arefesinde Townshend, Avam Kamarası adına

¹⁰⁷³ Samizâde Süreyyâ, "Yine mi Fırıldak?", **Babalık**, (23.05.1922), s. 1. Babalık'ın benzer bir değerlendirmesi için bkz: Ekrem Reşat, "Ekalliyetler Meselesi", **Babalık**, (08.06.1922), s. 1.

¹⁰⁷⁴ "Adaleti Görmeyenlerin Gözüne", **Hâkimiyet-i Milliye**, (13.08.1922), s. 2; "Ermeniler Yurdunun Protestosu", **Varlık**, (25.08.1922), s. 2.

¹⁰⁷⁵ "İşgal Sahasında Yunan Zulmü Dehşetlendi", **İstikbâl**, (05.06.1922), s. 1; "Yunan Vahşeti", **İstikbâl**, (05.07.1922), s. 1; "Söke'de Yunan Mezâlîmi", **Yeni Adana**, (26.05.1922), s. 3; "Vahşet Devam Ediyor", **Yeni Adana**, (23.06.1922), s. 2; "Yunan Zulüm ve Vahşeti Hakkında Vesika ve Şâhitler", **Varlık**, (15.06.1922), s. 1; "Zulüm, Daima Zulüm", **Babalık**, (23.11.1921), s. 1; "Yunan Mezâlîmi", **Babalık**, (02.06.1922), s. 1; "Yunan Mezâlîmi", **Babalık**, (15.06.1922), s. 1; "Yunan Mezâlîmi Devam Ediyor", **Babalık**, (27.08.1922), s. 2. Türk basını, Yunanlıların işgal sahasında işledikleri cinayetleri her dönem dünya kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır. Bazı örnekler için bkz: "İzmir'de Yunan Mezâlîmi", **Nasihât**, (07.02.1920), s. 1; "Yunan Zulmünden Feryat", **Öğüt**, (21.03.1921), s. 1; "Yunan Vahşetleri", **Öğüt**, (15.03.1920), s. 1; "Yunan Zulüm ve Vahşeti", **Öğüt**, (23.08.1921), s. 1; "Yunan Vahşetleri", **İstikbâl**, (21.03.1921), s. 2; "Kaçarken Mezâlîm", **İstikbâl**, (19.04.1921), s. 1; "Yunanlıların Silsile-i Şenâat ve Cinâyâtı", **İstikbâl**, (22.04.1921), s. 1; "Yunan Mezâlîm ve Şenâyîi", **İstikbâl**, (13.05.1921), s. 1; "Yunanlıların Vahşetleri", **İstikbâl**, (07.06.1921), s. 1; "Orta Anadolu'da Yunan Mezâlîmi", **İstikbâl**, (15.12.1921), s. 2; "Yunan Cânilerinin Tüyer Ürperten Vahşetleri", **İrade-i Milliye**, (14.09.1921), s. 1; "Yunan Zulmü", **Yeni Adana**, (09.12.1921), s. 2; "Yunan Ordusunun Cinayetleri", **Yeni Adana**, (01.01.1922), s. 3; "Orta Anadolu'da Yunan Mezâlîmi", **Yeni Adana**, (12.01.1922), s. 3; "Yunan Mezâlîmi", **Açıksöz**, (14.09.1921), s. 2; "Orta Anadolu'da Yunan Faciaları", **Açıksöz**, (21.12.1921), s. 2; "Yunan Mezâlîmi", **Açıksöz**, (03.07.1922), s. 1.

¹⁰⁷⁶ "Yunanlılar Yeni Bir Taarruz Yapacaklarmış", **Vakit**, (23.08.1922), s. 1; "Yunanlıların Umûmî Bir Taarruza Kiyâm Edecekleri Teyyüd Eyliyor", **Babalık**, (24.08.1922), s. 1.

¹⁰⁷⁷ "Vaziyet Karşısında İngiltere'nin Mevkii", **Hâkimiyet-i Milliye**, (09.08.1922), s. 1; "Lloyd George'un Pek Haksız İttihâmâtı", **Hâkimiyet-i Milliye**, (10.08.1922), s. 1.

¹⁰⁷⁸ Reşat Vedat, "Lloyd George'un Nutku", **Şark**, (13.08.1922), s. 1.

¹⁰⁷⁹ Bununla ilgili bir örnek için bkz: "Townshend Türklerle Görüşmek İstiyor", **Yeni Adana**, (11.05.1922), s. 2.

¹⁰⁸⁰ "General Townshend'in İngiltere'de Son Nutku", **Varlık**, (31.07.1922), s. 1; "Hakşinas Bir İngiliz Mebusunun Beyânâtı", **İstikbâl**, (24.08.1922), s. 1.

incelemelerde bulunmak üzere Anadolu'ya gönderilmiştir.¹⁰⁸¹ Yaşanan gelişmeler, Büyük Taarruz'un hemen arefesinde Yunanlıları hem askerî hem de diplomatik bakımdan fevkalâde sıkışık bir duruma sokmuştur. Yunanlılar 1922 Temmuz'unda bu durumu aşmak için iki büyük girişimde bulunmuşlar, bir yandan İstanbul'u işgal,¹⁰⁸² diğer yandan Batı Anadolu'da işgali altında tuttuğu yerlerde muhtariyet ilân etmeye kalkışmışlardır.¹⁰⁸³ İstanbul'u işgal teklifleri İtilâf Devletleri, özellikle de Fransızlar tarafından şiddetle reddedilen Yunanlılar,¹⁰⁸⁴ Batı Anadolu'da muhtariyet konusunda adımlar atmışlar, kurmaya çalıştıkları idarî yapının teşkilatlanması için çalışmışlardır. Yunanistan'ın bu girişimleri, *İstikbâl* gazetesi tarafından mağlûbiyeti tescillenmiş olan bu devletin yeni maskaralıkları olarak yorumlanmıştır. *İstikbâl*'e göre bütün Avrupa siyasî çevreleri ve basını, bu ahmakça hareketin tekrarına mâni olmak gerektiği fikrinde müttefiklerdir. İngiltere dâhil olmak üzere İtilâf Devletleri, Yunanistan'ın bu teşebbüslerine kesin bir dille ret cevabı vermişlerdir. Yunanlılar ise bir daha böyle çılgınlıklar yapmayacaklarına teminat vermeye çalışmaktadırlar.¹⁰⁸⁵

Yunanlıların bu teşebbüsleri karşısında 1922'nin Temmuz ayı sonlarında Beykoz'da bir konferans toplanacağına dair haberler yayılmış, ancak konuyla ilgili herhangi bir gelişme yaşanmayınca bu kez de Ağustos ayı sonlarında Venedik'te yeni bir konferans toplanmasıyla ilgili söylentiler basına yansımıştır.¹⁰⁸⁶ Bu arada Ankara hükümeti bir yandan askerî hazırlıklarını büyük bir kararlılıkla devam ettirirken, bir yandan da son bir diplomatik teşebbüste daha bulunarak Dâhiliye Vekili Fethi Bey'i Avrupa'ya göndermiştir.¹⁰⁸⁷ Ancak Fethi Bey'in de işaret ettiği üzere meselenin

¹⁰⁸¹ "Avam Kamarası'nda Townshend'in Seyahati Hakkında Beyânat", **Babalık**, (28.07.1922), s. 1; "Townshend Anadolu'da", **İstikbâl**, (28.07.1922), s. 1; "Townshend'in Seyahati", **İstikbâl**, (30.07.1922), s. 1. *Babalık* gazetesi Konya'ya gelen Townshend'le bir röportaj yapmıştır. Bkz: "General Townshend'le Hasbihâl", **Babalık**, (28.07.1922), s. 1; "General Townshend Anadolu'ya Geldi", **Varlık**, (31.07.1922), s. 2; "General Townshend Ankara'da", **Varlık**, (03.08.1922), s. 3. Mustafa Kemal, Townshend'le Konya'da görüşmüş, ancak bu görüşme basına yansımamıştır. Görüşmenin içeriğiyle ilgili bilgi için bkz: **Belgelerle Mustafa Kemal**, s. 230-232.

¹⁰⁸² "İzmir'in Muhtariyeti İçin", **Açıksöz**, (03.07.1922), s. 2; "Hep Muhtâriyet Terâneleri", **Babalık**, (21.07.1922), s. 2; "Asya-yı Sugrâ'ya Muhtâriyet", **Babalık**, (23.07.1922), s. 1; "Muhtâriyet Komedyası", **Babalık**, (25.07.1922), s. 1; "İngilizler Yunanlılara Müttefik Kuvvetlerle Müsâdemeden Çekiniz Diyor", **Varlık**, (14.08.1922), s. 1.

¹⁰⁸³ "İstanbul'un Bîtarafılığı", **Babalık**, (01.08.1922), s. 1; "İstanbul Üzerine mi Yürüyorlar?", **Babalık**, (02.08.1922), s. 1. İstanbul'un Yunan ordusu tarafından işgali meselesi, 1922 Mayıs ayından itibaren Yunan basınında gündeme getirilmiştir. Bkz: "İstanbul'a mı Girecekler?", **Babalık**, (18.05.1922), s. 2; "Yunanlıların İstanbul'u İşgâl Hülyâsı", **Yeni Adana**, (18.05.1922), s. 1; "İstanbul'un İşgali Etrafında", **Yeni Adana**, (21.06.1922), s. 1; "Yunanlılar İzmir'e Muhtâriyet Veriyorlar", **Varlık**, (27.07.1922), s. 1.

¹⁰⁸⁴ **İstiklâl Harbi İle İlgili Telgraflar**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 45.

¹⁰⁸⁵ "Yunanlıların Mutant Mağlûbiyetlerinden Yeni Bir Safha", **İstikbâl**, (10.08.1922), s. 1; "Yunan Çılgınlığı Karşısında Düvel-i Müttefika", **İstikbâl**, (11.08.1922), s. 1; "Muhtâriyet ve Müttefiklerin Notası", **Babalık**, (23.08.1922), s. 2.

¹⁰⁸⁶ "Yine Beykoz Konferansı Sözlere", **Varlık**, (17.08.1922), s. 1; "Venedik'te Yeni Bir Konferans", **Varlık**, (25.08.1922), s. 4; "Mu'telifler Şark Konferansının Beykoz'da Toplanmasını Teklif Edecekler", **İstikbâl**, (25.07.1922), s. 1; "Beykoz Konferansı Hakkında Haberler", **İstikbâl**, (28.07.1922), s. 1; "Şark Konferansı Venedik'te İçtimâ Edecekmiş", **Babalık**, (17.08.1922), s. 1; "Şark-ı Karîb Konferansı", **Babalık**, (25.08.1922), s. 1; "Venedik'te İhzarî Şark Konferansı", **İstikbâl**, (27.08.1922), s. 1; "İhzarî Konferans Venedik'te Toplanacak", **İstikbâl**, (28.08.1922), s. 1.

¹⁰⁸⁷ "Fethi Bey'in Times'a Beyânâtı", **Babalık**, (24.08.1922), s. 2. Konunun detayları için bkz: Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Yayına Haz. Cemal Kutay, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1980, s. 300 vd.

çözümünün kesin bir askerî zaferle elde edilebileceği görülmüş, böylece Türk ordusu Büyük Taarruz'a başlamış¹⁰⁸⁸ ve Yunanlıları kesin bir mağlûbiyete uğratmıştır.

Büyük Taarruz'a giden süreçte Anadolu basını, artık tamamen Ankara'nın askerî ve siyasi hedeflerine hizmet edecek şekilde yayınlar yapmaya başlamıştır. Bu bağlamda gazeteler, Türk ordusunun taarruz edeceğine dair herhangi bir haber vermediği gibi, tam aksine Yunan ordusunun daha güçlü durumda olduğu algısını beslemeye gayret etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa'nın cephe ziyaretlerini ve yapılan askerî hazırlıkları farklı gerekçelere dayandırmış ya da bu konuda manipülatif haberler yapmışlardır.¹⁰⁸⁹ Türk basınının Ankara hükümetiyle uyumlu bir yayın politikası izlediğini gösteren en bariz örneklerden biri, muhalif bir Yunan gazetesinin Büyük Taarruz'la ilgili bir değerlendirmesinde karşımıza çıkmaktadır. Yunan gazetesine göre 1921 yazındaki Yunan taarruzundan üç ay önce, bütün dünya kendilerinin askerî harekât yapacaklarını haber almıştır. Oysa Türk taarruzundan Anadolu'daki Yunan komutanların bile haberi olmamıştır.¹⁰⁹⁰ Yunan gazetesinin dikkat çektiği bu durum, Türk basınının Ankara hükümetinin stratejisine uygun bir yayın politikası izlediğinin açık bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

26 Ağustos 1922 günü başlayan büyük Türk taarruzu, 30 Ağustos 1922 tarihinde gerçekleşen Başkumandalık Meydan Muharebesi'nde alınan kesin zaferle neticelenmiştir. Başkumandalık Meydan Muharebesi'nde bozguna uğrayan Yunan ordusunun kurtulabilen birlikleri, hızla ve geçtikleri yerleri tahrip ederek İzmir'e doğru kaçmaya başlamışlardır. İzmir'de de tutunamayacaklarını anlayan Yunanlılar, 8 Eylül 1922 tarihinde şehrin idaresini İtilâf Devletlerinin konsoloslarına bırakarak tahliyeye başlamışlardır. 9 Eylül 1922 günü, şehrin Türk idaresine bırakılması için İtilaf temsilcileri tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya müracaatta bulunulmuş, aynı gün Türk birlikleri İzmir'e girmişlerdir.¹⁰⁹¹ Bu olaydan iki gün sonra, 11 Eylül 1922'de Bursa düşman işgalinden kurtarılmıştır.¹⁰⁹²

Kazanılan Türk zaferinden sonra *İstikbâl*'de Nüzhet Hâşim tarafından İngiliz Başbakanı Lloyd George'a hitaben kaleme alınan bir makale yayımlanmıştır. Söz konusu makalede Lloyd George'un

¹⁰⁸⁸ "Ordumuz Darbeyi İndirmeye Başladı", *İstikbâl*, (28.08.1922), s. 1.

¹⁰⁸⁹ Uğur Üçüncü, *Büyük Taarruz*, Altınpost Yayınları, Ankara, 2012, s. 44-46.

¹⁰⁹⁰ "Yunanistan Matbuatı Sansürünü Teşdid Ederek Vekayii Gizlemektedir", *Vakit*, (03.09.1922), s. 2. Büyük Taarruz'dan önce başlayan bu yayınların ardından, askerî harekâtın hemen arefesinde Ankara hükümeti tarafından sıkı bir sansür başlatılmış ve 25 Ağustos'ta Anadolu'nun dışarıyla irtibatı kesilmiştir. Buna göre Anadolu kimsenin girip çıkmayacağı, hârice haber verilmeyeceği, aksine hareket edenlerin vatana ihanet suçuyla hüküm giyeceği hükümet tarafından bütün memurlara tebliğ edilmiştir. Üçüncü, *Büyük Taarruz*, s. 55. Ankara hükümetinin koyduğu bu yasak 3 Eylül 1922'de sona ermiş ve Anadolu'da yayımlanan gazetelerin İstanbul'a gönderilmesine izin verilmiştir. Bkz: *COA*, 30.18.1.1/5.27.1, Tarih: 03.09.1922.

¹⁰⁹¹ "Yunan Ordusu Her Taraftan Demir Bir Çember İçine Alınmış ve Ric'at Yolları Kapanmıştır", *Vakit*, (09.09.1922), s. 1; "İzmir'in İstirdâdı", *Babalık*, (11.09.1922), s. 1; "Otomobilinize Beyaz Bayrak Çekiniz", *İstikbâl*, (11.09.1922), s. 2;

¹⁰⁹² "Avn ve İnâyet-i Rabbâni ve İmdâd-ı Rûhâniyet-i Peygamberî ile Ordumuz Yeşil Bursamızı da İstirdâd Etti", *Babalık*, (12.09.1922), s. 1; "Zaferden Zafere Koşan Türk, Yeşil Bursamız da Kurtuldu; Müjdeler Olsun", *İstikbâl*, (12.09.1922), s. 1; "Evvelki Günden Beri Elhamd Yeşil Bursamızda Şanlı Hilâl Temevvüc Ediyor", *Peyâm-Sabah*, (13.09.1922), s. 1; "Harbin Son Şerefli Safhaları", *Vakit*, (14.09.1922), s. 1.

yapması gereken son iş olarak istifa etmesi ve yerini hakka hürmet eden birine bırakması istenmektedir.¹⁰⁹³ Fransız gazeteleri, Yunan mağlûbiyetini yorumlarken Anadolu’da iki kişinin yenildiğini, bunlardan birinin Yunan Başkumandanı Hacıanesti, diğerinin İngiliz Başbakanı Lloyd George olduğu değerlendirmesini yapmışlardır.¹⁰⁹⁴

İzmir ve Bursa’nın istirdâdından sonra Türk ordusu, dağınık bir şekilde Çeşme ve Mudanya’ya doğru kaçan Yunan askerlerini takibe devam etmiştir. Türk ordusunun Yunanlıları takip harekâtı özellikle İngilizleri tedirgin etmiştir. 11 Eylül 1922 günü İstanbul’da bulunan İtilaf temsilcileri, Türk ordusunun tarafsız bölgeye geçmesine karşı olduklarını, Ankara hükümetinin temsilcisi Hamit Bey’e bildirmişler, aynı konuda 18 Eylül 1922 günü TBMM hükümetine bir nota vermişlerdir. Ayrıca İngilizler 15 Eylül 1922 tarihinde Türk ordusuna karşı Boğazlardaki tarafsız bölgeyi gerekirse silahla koruma kararı almıştır.¹⁰⁹⁵

İngiltere, Türk ordusunun tarafsız bölge olarak ilân edilen İstanbul ve Boğazlara ilerlememesi konusunda ısrar etmiştir.¹⁰⁹⁶ Bu konuda kararlı bir duruş sergilemeye çalışan İngiltere, İtalya ve Fransa’nın kendisiyle birlikte hareket etmesi talebinde bulunmuştur.¹⁰⁹⁷ Fransa ve İtalya, Boğazların savaş yoluyla savunulmasına katılmayacaklarını İngiltere’ye bildirmişlerdir.¹⁰⁹⁸ İngiltere, Boğazların savunulması için dominyonlarından askerî destek istemiş,¹⁰⁹⁹ ancak Yeni Zelanda dışındaki dominyonları da İngiltere’ye destek veremeyeceklerini söylemişlerdir.¹¹⁰⁰

Hâkimiyet-i Milliye bu girişimlerinden sonra Lloyd George’u Pierre Lermi’e, müttefiklerin ve dominyonların Türkiye’ye karşı harekete geçmeye teşvik edilmesini ise yeni bir haçlı seferine benzetmiştir.¹¹⁰¹ *Anadolu’da Yenigün* 15 Eylül 1922 tarihli nüshasında, Türk ordusunun karşısında yeni bir İngiliz cephesi hazırlandığını, ancak bu çabanın da Türk’ün azmi karşısında parçalanmaya mahkûm olduğunu yazmıştır.¹¹⁰² Nitekim İngiltere’nin tehditlerine ve askerî hazırlıklarına rağmen

¹⁰⁹³ Nüzhet Hâşim, “Son Vazifeniz”, *İstikbâl*, (14.09.1922), s. 1.

¹⁰⁹⁴ “Anadolu’da İki Kişi Mağlûp Edilmiştir”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (14.09.1922), s. 1. Benzer bir değerlendirme Sakarya Zaferi’nden sonra da yapılmıştır. Bkz: “Ankara Önünde Mağlûp Olan İngilizdir”, *Öğüt*, (02.10.1921), s. 1.

¹⁰⁹⁵ Üçüncü, *Büyük Taarruz*, s. 156, 158-160.

¹⁰⁹⁶ *İstiklâl Harbi İle İlgili Telgraflar*, s. 189; “Boğazlar Meselesi Ortaya Çıkmıştır”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (15.09.1922), s. 1; “Türk’ün Azmi Önünde Yıkılacak İngiliz Cephesi”, *İstikbâl*, (17.09.1922), s. 1.

¹⁰⁹⁷ “Geçmiş Zaman Olur ki, Hayâli Cihan Değer”, *İstikbâl*, (18.09.1922), s. 1; “Boğazlar Meselesi”, *Babalık*, (20.09.1922), s. 1; “İngiltere’nin Boğazlar Hakkındaki Mesâisi”, *Varlık*, (21.09.1922), s. 3.

¹⁰⁹⁸ “Boğazlar Meselesinde İngiltere ve Fransa”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (17.09.1922), s. 1; “Fransa ile İtalya, Boğazların Harben Müdafasına İştirak Etmeyeceklerini İngiltere’ye Bildirmişlerdir”, *İstikbâl*, (20.09.1922), s. 1; “İngiltere Yapılmaz Kaldı”, *Varlık*, (25.09.1922), s. 2.

¹⁰⁹⁹ “İngiltere Müstemlekâtından İstimdâd Ediyor”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (19.09.1922), s. 2.

¹¹⁰⁰ “İngiliz Müstemlekâtı Askerî Muâveneti Reddetmiştir”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (20.09.1922), s. 1; “Yeni Pierre Lermi’in Daveti Boşa Gitti”, *İstikbâl*, (24.09.1922), s. 1.

¹¹⁰¹ “Yeni Pierre Lermi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (21.09.1922), s. 1. Bu yazı *Varlık* gazetesi tarafından da paylaşılmıştır. Bkz: “Yeni Bir Pierre Lermi”, *Varlık*, (25.09.1922), s. 2.

¹¹⁰² “Karşımızda Bir İngiliz Cephesi Hazırlanıyor”, *Anadolu’da Yenigün*, (15.09.1922), s. 1.

Türk ordusu ileri harekâtına devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın kararlı tavrı karşısında müttefiklerinden ve dominyonlarından beklediği desteği göremeyen İngiltere, geri adım atmak zorunda kalmıştır.¹¹⁰³

25 Eylül 1922 tarihinde Müttefikler adına General Pelle tarafından verilen nota ile İtilâf Devletleri, kalıcı barış yapmak üzere bir konferans toplanması, bunun için de İzmit ya da Mudanya'da Mustafa Kemal Paşa ile Müttefik generalleri arasında bir toplantı yapılması talebiyle Ankara hükümetine başvurmuşlardır.¹¹⁰⁴ Ankara hükümeti, İtilâf Devletlerinin bu talebine olumlu cevap vermiş, ateşkes görüşmeleri Mudanya'da başlamış ve 11 Ekim 1922 tarihinde Türkiye'nin taleplerine uygun biçimde sonuçlanmıştır.¹¹⁰⁵ Bu tarihten sonra İtilâf Devletleriyle Türkiye arasındaki ilişkiler yeni bir safhaya girmiş ve artık kalıcı barışın sağlanması için çetin bir diplomatik mücadele süreci başlamıştır.

¹¹⁰³ “Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Beyânâtı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (17.09.1922), s. 1; “Ordumuz Boğazlara Doğru İlerlemektedir-İngiltere Yelkenleri Suya İndirdi-Harington'un Bir Müracaatı”, **İstikbâl**, (22.09.1922), s. 1; “Evvelâ İstanbul ile Trakya'yı Alacağız, Diğer Müzakereler Sonra”, **İstikbâl**, (24.09.1922), s. 1; “Gazi Başkumandanımızın Pek Haklı Talebi”, **Babalık**, (24.09.1922), s. 1.

¹¹⁰⁴ “Müttefiklerin Sulh Notası”, **Varlık**, (28.09.1922), s. 1; “Asıl Konferanstan Evvel Mudanya'da”, **Varlık**, (05.10.1922), s. 1; “Müttefiklerin Hâriciye Vekâletimize Gönderdikleri Notanın Metni”, **İstikbâl**, (29.09.1922), s. 1.

¹¹⁰⁵ “Mudanya Müzâkerâtı Muvaffakiyetle Hitam Buldu”, **İstikbâl**, (11.10.1922), s. 1. Mudanya görüşmeleriyle ilgili ayrıca bkz: “Mudanya Konferansı Safahatı”, **İstikbâl**, (11.10.1922), s. 1; “Mudanya Protokolü Dün Sabah Saat Altıda Murahhaslar Arasında İmza Edilmiştir”, **İstikbâl**, (12.10.1922), s. 1; “Mudanya Mukavelenâmesi İmza Edildi”, **Varlık**, (12.10.1922), s. 4.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DIŞ POLİTİKADA DENGE ARAYIŞLARI

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra Osmanlı hükümetleri ve buna paralel olarak Türk basını, İtilâf Devletleriyle bir barış antlaşması imzalamak ve 19. yüzyıl dengelerine benzer biçimde eski dostluğu ihya etmek istemişlerdir. Dolayısıyla mütareke döneminde Türk dış politikasını şekillendiren başat mesele, İtilâf Devletleriyle kurulan ilişkiler olmuştur. Ancak İtilâf Devletlerinin özellikle savaş yıllarında yaptıkları gizli paylaşımları uygulamaya çalışmaları, bu beklentiyi boşa çıkarmıştır. İtilâf Devletlerine yakınlaşma gayreti karşılık bulmadığı ölçüde Türk basını ve kamuoyu, kendi varlığını ve bütünlüğünü koruyabilmek için dış politikada farklı aktörlere yönelmişlerdir. Ömer Kürkçüoğlu'nun belirttiği üzere bu noktada en önemli iki aktör, Bolşevik Rusya ve büyük oranda İtilâf Devletlerinin kontrolü altındaki İslâm dünyasıdır.¹¹⁰⁶

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından 1920 yılı başına kadar Türk basını, İtilâf Devletlerinin Osmanlı Devleti'ni parçalama siyasetine karşı Amerika'yı bir denge unsuru olarak görme eğilimindedir.¹¹⁰⁷ 1920 yılına girilirken Amerikan hükümetinin Anadolu'da mandaterlik ya da başka bir statü ile bulunmak istemediği anlaşıldığında, bu kez Bolşeviklerle kurulacak ilişkiyle bir denge oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu arada İslâm âleminin de Bolşeviklerle ilişkiler bağlamında denkleme dâhil edilmesi söz konusudur. Ayrıca büyük oranda İtilâf Devletlerinin sömürgesi durumunda olan İslâm coğrafyalarında hilâfetin nüfuzunun kullanılmak istendiği ve bu noktada Ankara hükümetinin dış politika yönelimlerinin basını yönlendirici bir unsur olduğu hatırd tutulmalıdır.

3.1. Rusya ile İlişkiler

3.1.1. Mütareke Sonrası Bolşevik Aleyhtarlığı

Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, uluslararası dengelerin alacağı şekilden en çok etkilenecek olan devletlerden biri, Rusya'dır. Rusya, savaşa İtilâf Devletlerinin müttefiki olarak başlamış, ancak 1917 yılında yaşanan devrimlerin etkisiyle savaştan çekilmek zorunda kalmıştır. 1918 yılında imzalanan mütarekelerle savaş sona ererken, Rusya büyük bir iç iktidar mücadelesine sahne olmuştur. Bu mücadelenin en önemli tarafı olan Bolşevikler, her ne kadar 1918 Kasım ayındaki

¹¹⁰⁶ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 87 vd.

¹¹⁰⁷ Millî Mücadele'nin lider kadrolarının da benzer bir yaklaşım içinde oldukları Ali Fuat Cebesoy tarafından vurgulanmaktadır. Bkz: Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 112-114.

devrimle iktidarı ele geçirmiş olsalar da, Çarlık Rusya'yı ayağa kaldırmak isteyen ve İtilâf Devletleri tarafından desteklenen komutanlara karşı bir iç savaş vermek zorunda kalmışlardır.

Sibirya'da Amiral Kolçak, Güney Rusya'da Denikin ve Wrangel tarafından idare edilen Çarlık taraftarı ordular, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra savaş karşıtı kamuoylarının baskısı altındaki İtilâf Devletleri tarafından, Bolşevik tehdidini ortadan kaldırmak için kullanılmışlardır. 1921 yılına kadar devam eden bu iç savaşa ek olarak, yine aynı dönemde Bolşevikler Polonya'ya karşı da savaş vermişlerdir.¹¹⁰⁸ İçerden ve dışardan gelen bu tehditler karşısında Bolşeviklerin kazanacağı başarı, uluslararası dengelerin nasıl şekilleneceği noktasında belirleyici bir rol oynayacaktır. Dolayısıyla Batılı büyük devletler karşısında bir varoluş mücadelesi verecek olan Türkiye açısından Bolşevik Rusya, uluslararası dengeler içinde çok önemli bir unsur hâline dönüşecektir.

Dönemin Türk gazeteleri incelendiğinde, Rusya'da yaşanan iktidar mücadelesine ve bilhassa Bolşeviklere karşı farklı dönemlerde, farklı yaklaşımların ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından, 1919 yılı sonlarına kadar olan dönemde, Türk gazetelerinde genel itibarla Bolşevik aleyhtarı bir hava hâkimdir. Bu durum, diğer konularda olduğu gibi öncelikle daha düzenli yayınlar yapan İstanbul basınında gözlenmektedir. Zaten mütareke sonrası bu ilk dönemde Anadolu basınının temsilcilerinin henüz yayın hayatına girmediği de unutulmamalıdır.

Bolşeviklere karşı oluşan olumsuz tavrın arkasında, İtilâf Devletlerine yaklaşma eğilimlerinin ve İstanbul'da uygulanan sansürün çok önemli bir payı vardır. Nitekim mütarekenin hemen akabinde Rusya'yla ilgili Türk basınına düşen haberlerde, İtilâf Devletlerinin Bolşevikler üzerine gerçekleştirmeyi planladığı bir harekâttan sıklıkla bahsedilmiştir. Örneğin 2 Kasım 1918 tarihli nüshasında *Vakit* gazetesi, Rauf Bey'le yapmış olduğu röportajda, bu yönde bir bilgi paylaşmaktadır. Hatta Rauf Bey'e göre İngiltere ve müttefikleri, Rusya üzerine yapacakları askerî harekâta çok büyük bir önem atfetmekte, bunun için Boğazları bir menzil hattı olarak kullanmak istemektedirler.¹¹⁰⁹

Vakit, İtilâf donanmasının İstanbul üzerinden Rusya'ya harekât yapacağına yönelik haberlerini ilerleyen günlerde de sürdürmüş, İtilâf donanmasının İstanbul'a gelişini dahi bu harekât çerçevesinde değerlendirmiştir. 13 Kasım 1918 tarihli nüshasında *Vakit*, İtilâf donanmasının İstanbul'a gelişini "ziyaret" olarak görmüş,¹¹¹⁰ bu hareketi ancak birkaç gün sonra işgal olarak değerlendirip eleştirmeye başlamıştır.

¹¹⁰⁸ Saime Yüceer, **Millî Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri**, Sentez Yayınları, İstanbul, 2016, s. 19.

¹¹⁰⁹ "Mütareke Şerâiti Sırf Askerî Bir Mâhiyeti Hâizdir", **Vakit**, (02.11.1918), s. 1.

¹¹¹⁰ "İtilâf Donanması Bugün Geliyor", **Vakit**, (13.11.1918), s. 2.

Akşam gazetesi 23 Kasım 1918 tarihli nüshasında, Fransız General Desperey'in İstanbul'a geldiği haberinin satır aralarında, İtilâf Devletlerinin Bolşevikler üzerine yapacağı harekât için Makedonya'daki birliklerini İstanbul üzerinden geçireceğini yazarken,¹¹¹¹ *Yenigün* gazetesi aynı günkü nüshasında Ukrayna sefiriyle yaptığı mülâkatı okurlarına şu cümlelerle takdim etmiştir:

Avrupa cephelerinde harekâtın tatili üzerine İtilâf'ın Rusya'da Bolşeviklere karşı icrasına teşebbüs edeceği sevkiyat enzâr-ı dikkati, üçüncü defa olarak Rusya'ya celb etti. Dört senelik cihan faciasının son perdesini teşkil eyleyecek olan bu harekâtın üss-i icraatı memleketimiz olduğu ve Rusya'da takarrür eyleyecek vaziyetin bizi de alâkadar edeceği için dün muharrirlerimizden biri Ukrayna sefirinin nezdine giderek Rusya-Ukrayna ahvâli hakkında âtideki mülâkatı yapmıştır.¹¹¹²

Mütareke sonrası dönemde Ukrayna, İtilâf Devletlerinin Bolşeviklere karşı yürüttüğü mücadelenin merkez üssü gibi kullanıldığı için, bu devletle ilgili haberlerin önemli bir yekûn tuttuğu görülmektedir. Bu minvalde Ukrayna Hatmanı'nın 1918'in Kasım ayında yayımlanmış olduğu beyanname, *Vakit* ve *Yenigün* gazetelerinde birkaç gün arayla okurlara aktarılmıştır. *Yenigün*, Ukrayna Hatmanı'nın bu beyanname ile Bolşeviklere karşı eski Rus yönetimine destek vereceğini söylerken,¹¹¹³ *Vakit* gazetesi esasen Hatman'ın Alman taraftarı olduğunu, Almanya'nın düşüşünden sonra İtilâf Devletlerine yaklaşmak için bir manevra olmak üzere bu beyannameyi yayımladığını¹¹¹⁴ iddia etmektedir.

Yine *Vakit* gazetesi, "*Rusya'da İtilâf Harekâtı*" başlıklı bir haberinde, Odesa şehrinin İtilâf Devletleri tarafından işgal edildiğini duyurmuş, bu işgali, İtilâf Devletlerinin Bolşevikleri ezme konusunda ısrarcı olduğu şeklinde yorumlamıştır. Habere göre Ukrayna'da Bolşevikler ve sosyalistler mevkilerini kaybetmişlerdir ve şimdi Ukrayna hükümeti İtilâf harekâtını kolaylaştıracaktır.¹¹¹⁵

İtilâf Devletlerinin Rusya'nın geleceğine ilişkin nasıl bir beklentilerinin olduğu, 27 Kasım 1918 tarihli *Yenigün* gazetesinde yer alan "*Rusya'nın Tevhidi*" başlıklı haberde görülmektedir. Bu haberde, Yaş Konferansı'nın neticesi hakkında bilgi verilmektedir. Odesa gazetelerinden aktarılan bilgilere göre İtilâf Devletleri, Rus ve Ukraynalı delegelerle birlikte Yaş'ta diplomatik bir konferans tertip etmiştir. Bu konferansta Finlandiya ve Polonya dışında eski Rusya'nın ihyasına karar verilmiştir. Yeniden tesis edilmesi öngörülen Rus hükümetinin şekli hakkında kesin karar, oluşturulacak kurucu meclis tarafından belirlenecektir. Bununla birlikte İtilâf Devletleri, Ukrayna'da asayişî sağlayan ve halkın emniyetini kazanan mahallî idareler oluşturmaya karar vermiştir.

¹¹¹¹ "General Despere Bugün Şehrimize Geldi", *Akşam*, (23.11.1918), s. 1.

¹¹¹² "Ukrayna Sefiriyle Mülâkat", *Yenigün*, (19.11.1918), s. 1. *Yenigün* gazetesi, 15 Kasım 1918 tarihli nüshasının ikinci sayfasında da, İstanbul'a gelen İtilâf donanmasının yakın bir zamanda Karadeniz'e açılarak Rus limanlarını ablukaya alacağı ve böylece Bolşevik hükümetini düşürüp eski hükümdarlık sistemini tesis edecekleri yönündeki söylentileri haberleştirmiştir. Bkz: "Rus Limanlarını Abluka Edecekler", *Yenigün*, (15.11.1918), s. 2.

¹¹¹³ "Ukrayna Hatmanının Beyannamesi", *Yenigün*, (24.11.1918), s. 1.

¹¹¹⁴ "Rusya'nın Yeniden Tesisi", *Vakit*, (22.11.1918), s. 1.

¹¹¹⁵ "Rusya'da İtilâf Harekâtı", *Vakit*, (23.11.1918), s. 1.

Böylelikle İtilâf Devletleri, Bolşeviklere karşı Ukrayna'yı askerî ve ekonomik yönden destekleyecektir. İtilâf Devletlerinin Rusya'da teşekkül eden bütün ordulardan oluşan birleşik bir cepheyi Bolşeviklere karşı kullanmak istediği ve yakında Ukrayna'da konsolosluklarını açacakları da yine bu haberde yer almaktadır.¹¹¹⁶

“İtilâf Hükümetleri ve Rusya” başlıklı bir başka haberde ise, Fransa'nın Kefe konsolosunun Odesa gazetelerine vermiş olduğu bir beyanname nakledilmektedir. Buna göre İtilâf Devletleri, Rusya'nın demokrasi esaslarına ve Rusya vatanperverlerinin arzusuna göre kurulmasını temin edeceklerdir. Almanlar tarafından işgal edilmiş ve Bolşeviklerin tehditlerine maruz kalmış olan Güney Rusya'ya gelince, İtilâf hükümetleri buralarda da asayişin teminine kesin olarak karar vermişlerdir. Bu kararın gerekleri ise kuvvetli ordularla yerine getirilecektir.¹¹¹⁷

Rusya'yla ilgili bu haberleri paylaşan Türk gazetelerinin, genel itibarla mütareke sonrası dönemde Bolşevik aleyhtarı bir tavır takındıklarını tekrar edelim. Bu minvalde *Akşam* gazetesi, “Rusya'da Tedhiş” başlığını kullanarak Bolşeviklerin, sınıf mücadelelerinden istifade ederek Rusya'daki burjuva ve aydın sınıfları yok ettiğini yazmaktadır.¹¹¹⁸ *Vakit* gazetesi ise “*Bolşevikler, Rusya'da hakiki bir tedhiş usulü tatbik etmektedir.*” diyerek, Rus aydınlara yönelik tâkibata ve bunların Bolşevikler aleyhinde yurtdışında yürütmeye çalıştıkları faaliyetlere işaret etmektedir.¹¹¹⁹

Akşam ve *Vakit* gazetelerinin Bolşevikler aleyhine mütarekenin imzalanmasından hemen sonra başlayan bu yayınlarının, istikrarlı bir çizgide devam ettiği söylenebilir. Bu iki gazeteye mukabil *Yenigün* gazetesinin, Bolşeviklere karşı başlangıçta daha mutedil bir dil kullanırken, sonradan bu tavrının değiştiği görülmektedir. Örneğin 16 Kasım 1918 tarihli *Yenigün*'de, “*Bolşevizm'e Karşı İtilâf Seferi*” başlıklı haberde, Bolşeviklere karşı yapılacağı söylenen harekât eleştirel bir dille değerlendirilmektedir. Öncelikle savaşın sona erip barışın tesisine hazırlanılan bir dönemde böyle bir harekâtın olması ihtimali düşüktür. Bununla birlikte eğer harekât yapılırsa, bunun, yeni dönemdeki eğilimlere aykırı olduğu iddia edilmektedir. Wilson Prensipleri'nin hatırlatıldığı yazıda, mademki her milletin kendi kaderini tayin etme hakkı vardır, iyi veya kötü, Rusların benimsediği rejimi değiştirmeye çalışmanın doğru olmadığı vurgulanmaktadır. Esasen böyle bir sefer olacaksa, arkasındaki sebep Bolşevizm'in sermaye karşıtı bir sistem olarak taşıdığı yayılma potansiyelidir. Rusya'dan başlayıp Avusturya, Macaristan, Bulgaristan, Almanya ve İsviçre'de yayılmaya başlayan sosyalist hareketlerin, İngiltere ve Fransa'ya sıçrama ihtimâli, eğer yapılacaksa böyle bir seferin esas sebebi olacaktır.¹¹²⁰

¹¹¹⁶ “Rusya'nın Tevhidi”, *Yenigün*, (27.11.1918), s. 1.

¹¹¹⁷ “İtilâf Hükümetleri ve Rusya”, *Yenigün*, (07.12.1918), s. 1.

¹¹¹⁸ “Rusya'da Tedhiş”, *Akşam*, (03.12.1918), s. 4.

¹¹¹⁹ “Rusya Meselesi”, *Vakit*, (14.01.1919), s. 1.

¹¹²⁰ “Bolşevizm'e Karşı İtilâf Seferi”, *Yenigün*, (16.11.1918), s. 1.

22 Kasım 1918 tarihli yazısında Yunus Nadi de Rusya'ya karşı yapılması planlanan harekâta eleştirel bir yaklaşım ortaya koymuştur. Yunus Nadi yazısına şu cümlelerle başlamıştır:

İtilâf Devletlerinin Rusya'ya karşı bir sefer ihtiyar edeceğini düşünenler, Moskof steplerinde geçti ü güzâr ederek dönecek askerlerin memleketlerine yeni bir hediye ile avdet edeceklerini tahmin ediyorlar: Bolşevik fikirleri! Fakat bilmeyiz ki bu fikirlerin Garbî Avrupa'ya da sirayet eylemesi için mutlaka böyle bir seferin neticelerine intizar eylemek icap edecek mi? Bolşevizm'in Sovyet teşkilâtı ile komiserler tertibatı ve sairesi şimdiden Almanya'da teessüs etmeye başlamışa benziyor.

Bu girizgâhtan sonraki değerlendirmeler, Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte dünyanın çok büyük değişimlere uğradığı, galip halkların bile savaştan sonra büyük sevinçler gösteremediği tespitleriyle doludur. Yunus Nadi, bu yeni devirde Bolşevizm'in bütün dünya ve elbette bununla birlikte İngiltere ve Fransa için en etkili siyasî meselelerden biri olacağı tezini işlemektedir. Yazara göre Rusya'da olduğu şekliyle değilse bile, savaş boyunca birbirlerini tanıyan insanların eskisinden farklı şeyler isteyecekleri yeni bir düzen ortaya çıkmaktadır.¹¹²¹

Yenigün gazetesinin başlangıçta Bolşeviklere karşı nispeten yakın görünen bu yaklaşımı, 1918'in Aralık ayında, yine bu gazetede yayımlanan bir mülâkattan sonra değişmeye başlamıştır. Bu dönemde Rusya'da, Bolşeviklere karşı İtilâf Devletlerinin desteğini sağlamaya çalışan pek çok muhalif grup söz konusudur. Bu grupların temsilcisi olarak İstanbul'a gelen heyetlerden birinin başında Milyakof vardır. Milyakof, *Yenigün* gazetesine bir röportaj vermiş, bu röportaj "*Rusya'nın Hâl ve İstikbâli-Milyakof'un Beyanâtı*" başlığıyla 9 Aralık 1918 tarihinde yayımlanmıştır. Söz konusu röportajda Milyakof, Türkiye'nin oldukça lehine bir söylem kullanmış, Boğazlardan serbest geçiş hakkı tanınmak kaydıyla İstanbul'un Türklere verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Türkiye idaresindeki muhtelif unsurların ayrılmasını, saf Türk kalan Türkiye'nin daha güçlü ve mesut olacağı gerekçesiyle olumlu bulunduğunu vurgulamıştır.¹¹²²

Milyakof ve onun şahsında Bolşevik aleyhtarı cephenin Türkiye lehine göstermiş olduğu bu yaklaşım, *Yenigün* gazetesinin Bolşeviklere karşı tavrını değiştirmiştir. Bu röportajdan iki gün sonra, 11 Aralık 1918'de yayımlanan bir haberde, Kuban bölgesinde, General Denikin'in başkanlığı altında kurulan ve bağımsız federatif Rusya'nın çekirdeğini oluşturacak olan hükümet hakkında alınan bilgiler aktarılmaktadır. 200.000 kişilik bir kuvveti olduğu söylenen bu hükümetin, Karadeniz üzerinden İtilâf Devletleriyle temas hâlinde olduğu, yine bu hükümetin temsilcisi durumunda olan İstanbul'daki heyetin de sadrazam ve hariciye nazırı ile görüşeceği yazılmaktadır.¹¹²³

Gazetenin sonraki nüshalarında söz konusu heyet "*Rus Vatanperverleri*" olarak anılmış, kendilerinin hariciye nazırı ve sadrazamla görüştükları haber verilmiştir. Haberde kullanılan üslûp,

¹¹²¹ Yunus Nadi, "Büyük İnkılâb", *Yenigün*, (22.11.1918), s. 1.

¹¹²² "Rusya'nın Hâl ve İstikbâli-Milyakof'un Beyanâtı", *Yenigün*, (09.12.1918), s. 1.

¹¹²³ "Büyük Rusya'nın Nüvesi", *Yenigün*, (11.12.1918), s. 2.

Yenigün gazetesinin bu heyete ve bu heyetin temsil ettiği Denikin kuvvetlerine sempatiyle yaklaştığı intibai uyandırmaktadır. Şu cümleler buna örnektir:

Mâlûm olduğu üzere Rus heyet-i murahhasası bütün Rusya'da, büyük Rusya'nın iadesi için çalışmakta olan Rus vatanperverlerinin muhtelif Rus firkalarıyla cemiyât ve teşkilatının mümessillerinden mürekkep ve elyevm Rusya'da, ordusuyla çalışan General Denikin ve Sazanof hükümetinin taraftarlarındandır. Lehistan müstesna olmak üzere eski Rusya'yı aynen iade ve ihya emeliyle şehrimizden Paris'e ve Londra'ya azimet edecek olan bu heyet-i mahsus...¹¹²⁴

Bolşeviklerle ilgili olumsuz sayılabilecek çok erken tarihli bir başka değerlendirme, *Sebilürreşâd* tarafından henüz Mondros Mütarekesi imzalanmadan önce, 10 Ekim 1918 tarihinde yayımlanmıştır. Dergi 373. nüshasında, Müslümanların Bolşeviklerle kaçınılmaz biçimde ilişki kurması gerektiğini, en azından şimdilik bunun bir mecburiyet olduğunu belirttikten sonra şunu yazmıştır:

Geçen hafta esnasında ihtilâlcî sosyalistlerle komünistlerin muvâfakatıyla bir Turan ili hükümeti teşekkül etmiş olduğunu ve lisânı Turan lisânı olacağını evrâk-ı havadisten öğrendik. Hâlbuki Turan lisânı namında bir lisan bilmiyoruz. Bundan başka maatteessüf din kardeşlerimizin bu iki parti ile tevhid-i mesai etmelerinde pek büyük mazarrat ve tehlikeler görüyoruz. Şayet bu havadis doğru çıkarsa Cenâb-ı Hakk'tan dindaşlarımızı bu tehlikelerden masun bırakmak için dua etmekten başka bir çare kalmaz. Bolşeviklerin ne mal olduklarını tamamiyle biliyoruz. Fakat ne çare ki bugün Rusya'nın en sağlam ve en amelî partisi onlardır. Binaenaleyh onlarla tevhid-i mesai etmek Müslümanların menâfii için elzemdir.¹¹²⁵

Bolşeviklere karşı olumsuz yaklaşım gösteren İstanbul gazetelerinden biri de *Hâdisât*'tır. Dış politika konusunda çok az haber ve yorum görülen bu gazetede yer alan bazı satır arası değerlendirmeler, Bolşevizm'le ilgili olumsuz bir çerçeve çizmektedir. Örneğin sosyalist bir Fransız milletvekilinin görüşlerini aktaran *Hâdisât*, Bolşevizm'in bir "*haydut ve bunak teşebbüsü*" olduğunu, yayıldığı her yere vahşet götürdüğünü ve sosyalizm için büyük bir tehlike teşkil ettiğini yazmıştır.¹¹²⁶ Gazete, bir başka haberinde Lenin ve Troçki'nin Almanlarla işbirliği yaptığı ve Rus milletinin vicdanını zehiretmeye çalıştıkları yorumuna yer vermiştir.¹¹²⁷ Bunlara benzer başka haberlerde Sovyetlerin sefaletinden bahsedilmekte,¹¹²⁸ Kızıl Ordu'nun mağlûbiyetleri hakkında bilgi verilmektedir.¹¹²⁹ Bunlar, dış haberler konusunda nispeten objektif davranmaya çalışan *Hâdisât* gazetesinin Bolşevizm'e çok da sıcak bakmadığının göstergeleridir.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği günlerde, Rus iç savaşı bütün şiddetiyle devam etmektedir. Dönemin Türk gazeteleri, Rusya'daki çatışmalarla yakından ilgilenmiş ve konu hakkında

¹¹²⁴ "Rus Vatanperverleri", *Yenigün*, (12.12.1918), s. 1.

¹¹²⁵ "Rusya'daki Partiler Rusya Müslümanlarının Takip Edecekleri Siyaset", *Sebilürreşâd*, (10.10.1918), C. 15, S. 373, s. 172.

¹¹²⁶ "Bolşevizm Nedir", *Hâdisât*, (03.12.1918), s. 2.

¹¹²⁷ "Rusya Ahvâli", *Hâdisât*, (12.03.1919), s. 2.

¹¹²⁸ "Bolşevikler Memleketinde Sovyetlerin Sefaleti", *Hâdisât*, (26.04.1919), s. 1.

¹¹²⁹ "Bolşevikler Memleketinde Sibiryâ'da Kızıl Ordu'nun Mağlûbiyeti", *Hâdisât*, (27.04.1919), s. 1; "Petersburg'a Doğru İleri Hareket", *Hâdisât*, (01.05.1919), s. 1.

pek çok haberi okurlarıyla paylaşmıştır.¹¹³⁰ Haberlerin veriliş biçimlerinde, İstanbul gazetelerinin genel itibarıyla Bolşevik aleyhtarı tavırlarını devam ettirdikleri görülmektedir. Bu dönemde *Vakit* gazetesi Rusya'yla ilgili haberlerinde nispeten daha mutedil bir üslûba sahiptir. Rusya'daki gelişmeler ve İtilâf Devletlerinin Bolşeviklere karşı yaklaşımları, daha objektif ve serinkanlı bir biçimde aktarılmaktadır. Bu bakımdan başta İngiltere olmak üzere İtilâf Devletlerinin Rusya'ya karşı izlediği siyasetteki kimi değişikliklerin ilk sinyallerini *Vakit* sayfalarında okumak mümkündür. Örneğin Bolşeviklerin, askerî açıdan zor bir dönem yaşadıkları 1919 Eylül ayında Baltık hükümetleriyle anlaşmaya çalıştıkları,¹¹³¹ buna karşılık İtilâf Devletlerinin Baltık hükümetlerini, Bolşeviklerle ilişki kurmaları hâlinde bağımsızlıklarının tasdik edilmeyeceği yönünde uyardıkları haberleri *Vakit* gazetesinde yer almıştır.¹¹³² Aynı şekilde başta İngiltere olmak üzere İtilâf Devletlerinin, komşularının hukukuna riayet etmesi şartıyla Rusya'nın içişlerine müdahale etmeyeceklerine yönelik kararı da *Vakit* sayfalarında yer alan bir diğer haberdur.¹¹³³

Bolşevik aleyhtarlığı her ne kadar *Vakit* gazetesindeki kimi yazılarda hissedilse de,¹¹³⁴ bu dönemde Bolşevikliğe en çok karşı çıkan gazete *Alemdâr*'dır. Bu bağlamda *Alemdâr*, Bolşeviklere karşı yürütülen mücadeleye liderlik eden Amiral Kolçak ve General Denikin gibi askerlerin hareketlerini yakından takip etmektedir.¹¹³⁵ 1919 yazının son günlerinde Rusya'dan gelen haberler, Beyaz Ordu güçlerinin Bolşeviklere karşı başarılı bir şekilde harekâtlarına devam ettiği yönündedir. Bu haberler olumlu bir hava içinde *Alemdâr* gazetesinin sütunlarında yer bulmuştur.¹¹³⁶

Alemdâr, Bolşeviklerin mağlubiyete mahkûm olduğuna o denli inanmaktadır ki, artık Bolşeviklere yönelik haberlerini "*Bolşevik Açı*" başlığı altında yayımlamaya başlamıştır.¹¹³⁷ Refi Cevat, kullanılan bu başlıkla ilgili olarak kaleme aldığı yazısında *Alemdâr*'ın yaklaşımını şu cümlelerle ifade etmektedir:

¹¹³⁰ "Bolşevik Donanması Bombardıman Ediyor", *Alemdâr*, (20.05.1919), s.1; "Kızıkların Tenkili", *Alemdâr*, (14.06.1919), s. 1; "Rusya Ahvâli", *Alemdâr*, (24.07.1919), s. 2; "Rusya Ahvâli", *Vakit*, (28.05.1919), s. 1; "Bolşevikler Aleyhinde", *Vakit*, (07.06.1919), s. 1.

¹¹³¹ "Bolşevikler Sulh Teklif Ediyorlar", *Vakit*, (19.09.1919), s. 1.

¹¹³² "Rusya Ahvâli", *Vakit*, (26.09.1919), s. 1.

¹¹³³ "Lloyd George'un Yeni Siyaseti", *Vakit*, (26.09.1919), s. 1.

¹¹³⁴ "Bolşeviklere Karşı Kat'î Müharebeler", *Vakit*, (14.09.1919), s. 1; "Rusya Ahvâli", *Vakit*, (18.09.1919), s. 1; "Rusya İşleri", *Vakit*, (04.10.1919), s. 1.

¹¹³⁵ "Amiral Kolçak Kimdir?", *Alemdâr*, (10.06.1919), s. 1; "General Denikin'in Emr-i Yevmîsi", *Alemdâr*, (23.06.1919), s. 2; "Kolçak Hükümetiyle Münâsebât", *Alemdâr*, (14.07.1919), s. 2; "General Denikin'in İcraatı", *Alemdâr*, (24.07.1919), s. 2.

¹¹³⁶ *Alemdâr*, 20 Ağustos 1919 tarihli nüshasında Bolşeviklerin hezimetinin genişlediğini; 29 Ağustos 1919 tarihli nüshasında ise Denikin ordularının, güneyden Rusya'nın merkezine doğru ilerlemeye devam ettiğini haber vermektedir. Haberde Denikin ordularının kontrol altına aldığı sahanın, Almanya'nın yüzölçümünden daha geniş olduğu vurgulanmakta, ayrıca Odesa dışındaki limanların kontrolünün de Denikin'de olduğu söylenmektedir. Bkz. "Bolşeviklerin Hezimetini Tevâli Ediyor", *Alemdâr*, (20.08.1919), s. 1; "Rusya Haberleri", *Alemdâr*, (29.08.1919), s. 1. 2 Eylül 1919'da ise Wrangel, Denikin ve Kolçak orduları arasında irtibatın kurulduğu haber verilmektedir. "Rusya Haberleri", *Alemdâr*, (02.10.1919), s. 1.

¹¹³⁷ "Bolşevik Açı", *Alemdâr*, (20.09.1919), s. 1.

Bizim heyet-i tahririye müdürü Bolşeviklere karşı vukû bulan hareketten bâhis yazılara Bolşevik Avı sernamesini koymuş. Bu terkip bende domuz avını, canavar avını hatırlattı. Hakikaten Harb-i Umûmî'de Rusya'da azan bu yabanî domuz, o azametli, haşmetli Rusya'da ne bağ bıraktı ne bahçe.

Refî Cevat'ın ve onun şahsında *Alemdâr* gazetesinin bu Bolşevik aleyhtarı tavrında, esasen iki temel sebep dikkati çekmektedir. Bu sebepler, Refî Cevat'ın yazılarında çok sık tekrar ettiği üzere İttihatçı karşıtlığı ve İngiliz taraftarlığıdır. Ayrıca bu yazıların yayımlandığı dönemde Anadolu hareketinin hızlı bir biçimde örgütlendiği, Erzurum ve Sivas Kongrelerini gerçekleştirdiği ve İstanbul'la Anadolu arasındaki irtibatın tamamen kesildiği göz önüne alındığında, *Alemdâr*'ın bu söylemleri daha iyi anlaşılacaktır. Gazete, Anadolu hareketini İttihatçı bir örgütlenme olarak görmekte ve Bolşeviklik'le aynı şey olduğunu iddia etmektedir.¹¹³⁸

3.1.2. Bolşevik Rusya'ya Karşı Türk Basınında Görülen Yumuşama

1919'un Eylül ve Ekim ayları boyunca Türk basınında Bolşevik aleyhtarı yazılar devam etmiştir. Ancak Kasım ayından itibaren hem İtilâf Devletlerinin Rusya'ya karşı değişen tavrına hem de Bolşeviklerin kazanmış olduğu başarılarla paralel olarak Türk basınındaki söylemler farklılaşmaya başlamıştır.

8 ve 9 Kasım 1919 tarihli *Alemdâr*'da, Churchill'in Avam Kamarası'nda Rusya'ya ilişkin olarak yaptığı açıklamalara yer verilmiştir. Churchill bu konuşmasında, Rus iç savaşının başlangıcından itibaren Bolşevik aleyhtarı güçleri desteklediklerini söylemiş ve “*Biz, diğer devletlerle birlikte Baltık'tan Bahr-i Siyah sahillerine kadar imtidâd eden ve Avrupa için şarka karşı bir set vazifesini gören küçük hükümetlerin himayesi için kat'î mesuliyetler deruhte eyledik.*” ifadeleriyle artık İngiltere'nin, Bolşevik tehdidine karşı küçük hükümetleri destekleme politikası benimseyeceğinin sinyallerini vermiştir.¹¹³⁹

Aynı günlerde gazete sayfalarına yansıyan bir başka kritik değerlendirme İngiliz Başbakanı Lloyd George'dan gelmiştir. Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada Lloyd George, önemli olarak şunları söylemiştir:

Rusya'da takip edilecek siyaset hakkında müttefikler arasında itilâf mevcuttur. Bu siyasetin esası adem-i müdahaledir. Rusya'da Bolşeviklere karşı harp eden ordulara muâvenet etmek üzere 15 milyon İngiliz lirası göndermeyi düşünüyoruz. Bundan fazla muavenet elimizden gelmez. Fransa bu hususta fazla bir mesuliyet yüklenmek emelinde değildir. İtalya da aynı vaziyettedir. Tekrar ediyorum: Şu sırada Rusya'da bütün Rusların efkârını mün'akis olacak bir hükümet yoktur. Bolşevikler Rusya namına söz söylemek istiyorlarsa bunun için köylü ve amele tarafından serbestçe intihâb edilmiş bir meclis-i millî toplamalıdır. O zaman sulh meselesini düşünebiliriz. Rusya bugünkü karışıklıktan kurtulduğu, müzâkerâta müsait az çok esaslı bir vaziyet teessüs ettiği

¹¹³⁸ Refî Cevat, “Bolşevik Avı”, *Alemdâr*, (29.09.1919), s. 1.

¹¹³⁹ “Büyük Britanya-Rusya”, *Alemdâr*, (08.11.1919), s. 1; “Büyük Britanya-Rusya”, *Alemdâr*, (09.11.1919), s. 1. Aynı haber *Vakit* gazetesinde de yayımlanmıştır. Bkz. “İngiltere'nin Rusya Siyaseti”, *Vakit*, (08.11.1919), s. 1.

zaman İtilâf Devletleri, bütün cihanın menfaati nokta-i nazarından ilk fırsattan bi'l-istifade sulh akdine çalışacaktır.¹¹⁴⁰

Lloyd George'un bu sözleri, iki açıdan oldukça mühimdir. Birincisi, ortaya konulan yaklaşım, İtilâf Devletlerinin fiilî bir çatışmaya girmek istemediklerini, hatta bir çatışmaya girmek için maddî imkânlarının kısıtlı olduğunu göstermektedir. Konuşmanın ikinci ve daha kritik noktası, Bolşeviklere karşı görülen yumuşama emareleri ve bu bağlamda zikredilen millî bir meclisin toplanarak desteğinin alınması konusudur. Lloyd George, Bolşeviklerin köylü ve işçilerin desteğini alarak bir millî meclis oluşturmaları hâlinde kendilerinin muhatap alınabileceklerini söylemiştir.¹¹⁴¹ Bir taahhüt gibi algılanabilecek olan bu sözlerin Türk kamuoyuna ulaşması, Millî Mücadele'de millete dayalı bir teşkilatlanma kurulmasına yönelik muhtemel etkileri bakımından dikkate değerdir.

Bu noktada yine Millî Mücadele açısından son derece kritik bir bilgi olarak, Bolşeviklerle ilişkiler konusunda İngiltere ile Fransa arasında oluşan ihtilâfin gazetelere yansıdığını belirtmek gerekir. Fransa'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra en önemli dış politika hedeflerinden biri, Almanya'yı kontrol altında tutarak bu devletin yeniden bir tehdit hâline gelmesini önlemektir. Bu bağlamda Fransa, Almanya ile ittifak yapma potansiyeli olan Bolşeviklere karşı da sert bir yaklaşım içinde olmuştur.¹¹⁴² İngiltere ise özellikle ekonomik gerekçelerle Fransa'nın son derece hassas olduğu Almanya ve Bolşeviklerle ilişkiler konusunda bir kapı aralamak istemektedir.¹¹⁴³ Bu sebeple Fransız devlet adamları İngilizlere nispetle Bolşevikler konusunda daha sert bir söyleme sahip olmuşlardır. Örneğin Rusya'ya karşı takip edilmesi kararlaştırılan siyasetle ilgili Fransız Başbakanı Clemenceau şu beyanatı vermiştir:

Sovyetler hükümeti ile sulh akdetmeyeceğiz. Hatta uzlaşmayacağız. Rusya'nın demir bir çember içerisine alınması hususunda itilâf ettik. Bu suretle Bolşevik Rusyasının medenî Avrupa üzerine hücum etmesine mâni olmak istiyoruz. Aynı zamanda Rus milletinin mevhum diktatörleri ile Fransa Cumhuriyeti arasında geçilmesi lâzım gelen bir uçurum vardır. Bolşevik Rusya etrafında demirden bir çember tesis ettik, fakat Almanya'nın bu mâniayı geçmemesine nezâret için müteyakkız bulunmak icap eder.¹¹⁴⁴

Clemenceau'dan sonra Fransa başbakanı olan Milerand da benzer bir açıklama yaparak Sovyet hükümetinin diplomatik temas kurduğu bir devletin işçi sınıfını kışkırtmaya devam ettiği ve Çarlık dönemi hükümetlerinin taahhütlerini yerine getirmediği sürece Bolşeviklerle görüşemeyeceklerini açıklamıştır.¹¹⁴⁵ Esasen Fransa'nın Rusya'ya karşı bu yaklaşımı, sadece Bolşevizm'in yerleşik Fransız toplum yapısını ve mevcut siyasal sistemini tehdit etmesinden değil, aynı zamanda

¹¹⁴⁰ "Lloyd George'un Mühim Bir Nutku", **Vakit**, (21.12.1919), s. 1.

¹¹⁴¹ Lloyd George'un bu beyanatı *Yenigün* gazetesinde de aynı şekilde yer almaktadır. Bkz: "Lloyd George'un Mesâil-i Mühimme Hakkında Beyânâtı", **Yenigün**, (21.12.1920), s. 1.

¹¹⁴² "Almanya ve Rusya Siyaseti", **Vakit**, (28.03.1920), s. 1; "Mösyö Barto'nun Beyânâtı", **Alemdâr**, (05.04.1920), s. 1; "Avrupa Gazetelerinin Mütâlâatı", **Açıksöz**, (30.08.1920), s. 3; "Maten Ne Diyor", **Açıksöz**, (09.09.1920), s. 2.

¹¹⁴³ "Fransa İngiltere İhtilâfı", **Açıksöz**, (09.09.1920), s. 2.

¹¹⁴⁴ "Clemenceau'nun Beyânâtı-Şark Meselesi", **Yenigün**, (27.12.1919), s. 1.

¹¹⁴⁵ "Milerand'ın Beyânâtı", **Vakit**, (27.06.1920), s. 2; "Mösyö Mileran'ın Beyânâtı", **Alemdâr**, (27.06.1920), s. 1.

Almanya’da görülen sosyalist hareketlerle birlikte iki devletin ittifak kurma ve bu ittifak üzerinden Fransa’yı tehdit etme potansiyelleri sebebiyle ortaya çıkmıştır.¹¹⁴⁶ Ancak aynı günlerde İngiltere, özellikle Ruslarla ticarî ilişkiler kurabilmek adına Bolşevik yetkililerle temaslarda bulunmakta ve görüşmeler yapmaktadır. Başta *Vakit* olmak üzere dönemin Türk gazeteleri, İngiltere ve Fransa’nın Bolşeviklere karşı geliştirmeye çalıştıkları bu siyasetleri yakından takip etmiş ve kamuoyunu bu hususta bilgilendirmişlerdir.¹¹⁴⁷

Ankara hükümeti ve onun yarı resmî temsilcisi durumunda olan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, özellikle İstanbul basınının İtilâf Devletlerinin Rusya siyasetinin esaslarına ilişkin haberlerini takip etmiş ve bu haberleri genel olarak yorumlayarak okurlarına aktarmıştır. Söz konusu haberlerde dikkati çeken husus, İstanbul’un işgali ve Büyük Millet Meclisi’nin açıldığı günlerde Bolşevik Rusya’nın, İtilâf Devletlerine karşı bir denge unsuru olarak konumlandırılmasıdır. Daha da ötesi yukarıda görüldüğü üzere *Hâkimiyet-i Milliye* üzerinden Batı dünyasına verilen mesaj, Bolşevizm’e yakınlık göstermek yönünde değil, bu tehdidin durdurulabilmesi için bağımsız bir Türkiye’nin varlığına işaret etmek üzere kurulmuştur.

1920 yılına gelirken Bolşeviklerin zor durumda olduğuna ilişkin emareler gazetelere yansımaya devam etse de¹¹⁴⁸ bir süre sonra Beyaz Ordu güçlerinin Bolşevikler karşısında tutunamadığı anlaşılmıştır.¹¹⁴⁹ Bu durum karşısında Azerbaycan, Gürcistan, Estonya, Beyaz Rusya, Kuzey Kafkasya ve Ukrayna cumhuriyetlerine ait heyetlerin ortak imzasıyla Paris Barış Konferansı’na bir önerge verilmiştir. Adı geçen devletler, Rusya hakkında ne karar alınırsa alınsın kendi bağımsızlıklarının tanınmasını istemişlerdir.¹¹⁵⁰ Bu girişimden kısa bir süre sonra Paris Barış Konferansı Yüksek Meclisi, Lloyd George ve Clemenceau’nun söylemlerine paralel biçimde 1920’nin ilk günlerinde, Azerbaycan ve Gürcistan devletlerinin bağımsızlıklarını tanıma kararı almıştır.¹¹⁵¹

¹¹⁴⁶ Fransa, Almanya’yla Bolşevik Rusya’nın temasını önlemek üzere Lehistan’ın mutlaka bağımsız olması gerektiği görüşündedir. Bu sebeple Fransa ve Lehistan, ortak menfaatler sebebiyle bu dönemde çok yakın ilişkiler geliştirmişlerdir. Bkz: “Fransa-Lehistan”, *Vakit*, (23.02.1921), s. 1. Rus *Izvestiya* gazetesi, Fransa ve Lehistan arasındaki yakınlaşmanın bir itilâfa kadar vardığını, sadece siyasî değil askerî boyutu da olan bu itilâfin önce Almanya’ya ve ikinci olarak da Sovyet Rusya’ya karşı yapıldığını iddia etmektedir. Bkz: “Fransız-Leh İttifakı Kime Karşı”, *Yenigün*, (13.04.1921), s. 1.

¹¹⁴⁷ Konuyla ilgili bazı haberler için bkz: “İngiltere-Fransa”, *Vakit*, (19.08.1920), s. 2; “Fransa Bolşeviklerle Muhabereyi Kat’ Ediyor”, *Yenigün*, (20.08.1920), s. 1; “Fransız İşlerinde Buhran”, *Yenigün*, (26.11.1920), s. 2.

¹¹⁴⁸ “Kafkasya’da Neler Oluyor?”, *Alemdâr*, (11.11.1919), s. 3; “Rusya’ya Karşı Siyaset”, *Alemdâr*, (16.11.1919), s. 1; “Rus Bolşevik Âlemi”, *Alemdâr*, (16.11.1919), s. 2; “Bolşeviklerin Sulhü”, *Alemdâr*, (17.12.1919), s. 4. Bu dönemde *Alemdâr*’ın, “*Bolşevik Avı*” başlığını kullanmaktan vazgeçtiği dikkati çekmektedir.

¹¹⁴⁹ “Bolşevik Âlemi”, *Alemdâr*, (28.01.1920), s. 4; “Rus-Bolşevik Âlemi”, *Alemdâr*, (31.01.1920), s. 4; “Rus-Bolşevik Âlemi”, *Alemdâr*, (07.02.1920), s. 2. Bu haberlerde Amiral Kolçak’ın Bolşeviklere esir düştüğü ve Bolşeviklerin güneye yönelen başarılı taarruzlar yaptıkları belirtilmektedir. “Kolçak Ordusu Tamamen Muzmahil Oldu”, *Vakit*, (13.01.1920), s. 4; “Rus Gönüllü Ordusunun İnhilâli”, *Yenigün*, (12.01.1920), s. 2.

¹¹⁵⁰ “Şuûn-ı Hâriciye”, *İrâde-i Milliye*, (19.10.1919), s. 2.

¹¹⁵¹ “Meclis-i Âfi Kararı”, *Alemdâr*, (18.01.1920), s. 1; “Azerbaycan ve Gürcistan İstikbâlinin Tasdiki”, *Vakit*, (19.01.1920), s. 1; “Azerbaycan İstiklâlinin Tasdiki”, *Yenigün*, (18.01.1920), s. 1. Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz: Serpil Sürmeli, *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Ankara: ATAM Yayınları, s. 495-496.

Yaşanan gelişmeler karşısında *Alemdâr*, imzasız olarak yayımladığı bir köşe yazısında daha önce Lehistan, Ukrayna, Çekoslovakya ve Arabistan'ın, birkaç gün önce ise Azerbaycan ve Gürcistan'ın İtilâf Devletleri tarafından bağımsızlıklarının kabul edildiğini hatırlatmaktadır. Söz konusu devletlerin varlıklarının kabul edilmesi, yakında Türkiye'nin tanınacağı ve hakkı olan bağımsızlığının kabul edileceğinin bir karinesi olarak değerlendirilmektedir. *Alemdâr*'a göre Azerbaycan ve Gürcistan'ın bağımsızlıklarını kazanmaları, İtilâf Devletlerinin daha önce ortaya attıkları “*her milletin kendi mukadderatına hâkim olacağı*” prensibine dayanmaktadır. Ayrıca bu iki devletin bağımsızlığının kabulü, “*Bütün şâyialara rağmen, düvel-i mu'telifenin yaşamaya istihkak kesbeden milletleri mahv ü imhaya taraftar olmadıklarına, onların hayatlarını ve mevcudiyetlerini kabul edeceklerine bir delil*”¹¹⁵² olarak yorumlanmıştır.

Alemdâr'ın bu değerlendirmeleri, aynı günlerde *Vakit* ve *Yenigün* gazeteleri tarafından aynen paylaşılmıştır. Örneğin *Vakit* gazetesi konuyla ilgili yapmış olduğu haberde şu cümlelere yer vermiştir:

Bir iki gündün beri Avrupa merâkiz-i siyâsiyesinden gelen haberler cihan siyaset-i umûmiyesinde mühim tebeddüller arifesinde bulunduğumuzu gösterecek mahiyettedir. Bu haberler cümlesinden olmak üzere İtilâf Devletleri tarafından Azerbaycan ve Gürcistan hükümetlerinin istiklâllerinin tasdik edildiğini ve Ermenistan meselesinin de Türkiye sulhü ile birlikte hâll edilmesi kararlaştırılmış olduğunu dünkü nüshamızda yazmıştık. İtilâf Devletlerinin bugüne kadar takip ettikleri siyasete nazaran gayr-ı muntazır şekilde görülen bu kararlar herhâlde bizim için mûcib-i memnuniyet olmak iktizâ eder.¹¹⁵³

Yenigün gazetesi ise Türkiye'nin geleceğiyle ilgili olarak yapılacak görüşmelerin yine ertelendiğini, gelen haberlere göre bu gecikmenin Türkiye'nin lehine olacağını iddia etmektedir. *Yenigün*'ün değerlendirmesine göre İtilâf Devletleri, kendi medeniyetleri için Bolşevikleri bir tehdit olarak görmektedirler. Bolşeviklerin son günlerde kazandıkları zaferler ve elde ettikleri vaziyeti dikkate alan bu büyük devletler, Azerbaycan ve Gürcistan'ın bağımsızlıklarını tanıma yoluna gitmişlerdir. Şimdi aynı devletlerin, bölgede bir sükûn ve asayiş unsuru olarak Türkiye için aynı şeyi mülâhaza ettikleri söylenebilir. Bu konuda henüz resmî bir şey yoksa da, bazı gazetelerin neşriyatı, en azından bu yolda bir düşüncenin oluşabileceğini göstermektedir. Esasen Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınması bile, söz konusu tasavvurun başlı başına bir delili olarak görülebilir. *Yenigün*'e göre eğer Türkler, mevcut durumun ve gelişmelerin ortaya çıkardığı fırsatları, millet ve hükümet olarak kullanabilir, birliklerini takviye etmeyi başarırlarsa, bugün tasavvur bile edemeyecekleri derecede müsait şartlarda bir barış elde edebilirler. Bunun için iyi, uzak görüşlü, faal bir dış siyaset ve büyük bir millî gayret gerekmektedir.¹¹⁵⁴

¹¹⁵² “Bizim İstiklâlimiz”, *Alemdâr*, (20.01.1920), s. 1.

¹¹⁵³ “Azerbaycan ve Gürcistan İstikbâlinin Tasdiki-Büyük Şark Siyasetinde Esaslı Tahavvül Emâreleri”, *Vakit*, (19.01.1920), s. 1.

¹¹⁵⁴ “Mukadderâtımız Meselesinin Gayr-i Muayyen Müddetle Teehhürü”, *Yenigün*, (21.01.1920), s. 1.

Görülüyor ki gazeteler, Kafkas hükümetlerinin bağımsızlıklarının tanınmasını, Türkiye'nin istiklâlinin tanınacağına önemli bir delili olarak yorumlamışlardır. Avrupa gazetelerinin konuyla ilgili yapmış oldukları yayınlar, bu değerlendirmeyi pekiştirecek biçimde Türkiye lehinedir.¹¹⁵⁵ Dolayısıyla 1920 yılının ilk günlerinde Türk basınında, Kafkasya'da yaşanan gelişmeler konusunda iyimser bir hava mevcuttur. Bilhassa Bolşeviklerin oluşturduğu yeni dengeler, bu iyimser yaklaşımın gelişmesinde önemli bir paya sahiptir. Bu bakımdan artık Bolşevizm, Kocabaşoğlu ve Berke'nin de vurguladığı üzere Türk topraklarındaki askerî işgalin kaldırılması ve bağımsız bir idarî yapının kurulması için siyasî ve askerî bir manevra alanı oluşturmaya imkân sağlayacak bir unsur olarak görülmüştür.¹¹⁵⁶

Türk basınının Türkiye için bir örnek teşkil ettiği görüşünde olduğu Kafkas cumhuriyetlerinin bağımsızlığının tanınması meselesi, Mustafa Kemal Paşa tarafından stratejik ve jeopolitik açıdan farklı değerlendirilmiştir. 5 Şubat 1920 tarihinde, yaşanan son gelişmelerle ilgili değerlendirmesini İstanbul'da bulunan Rauf Bey'le ve Anadolu'daki kumandanlıklarla telgraf yoluyla paylaşan Mustafa Kemal Paşa, Kafkas hükümetlerinin bağımsızlığının tanınmasının, Karadeniz'den ve güneyden çevrelenmiş olan Türkiye'nin tek çıkış kapısı olan Kafkasya'yı kapatacağını, Anadolu'yu çember içine hapsedeceğini belirtmiştir. Kafkas hükümetlerinin Türkiye ile Bolşevikler arasındaki irtibatı keseceğini, bunun da Türkiye için ölümcül sonuçlar doğuracağını vurgulayan Mustafa Kemal, her ne pahasına olursa olsun Kafkas Seddi'ni yıkmak ve Bolşeviklerle anlaşmak gerektiği görüşündedir.¹¹⁵⁷ Nitekim çok kısa bir süre sonra, İstanbul'un işgalinden ve TBMM'nin açılmasının hemen ardından dış politikada atılan ilk adım, Bolşevik Rusya ile ilişki kurmak üzere Moskova'ya bir heyet gönderilmesi olacaktır.¹¹⁵⁸

Bu dönemde Türk basını, Bolşeviklerin İtilâf Devletleri için büyük bir tehdit oluşturduğu, ancak bağımsızlığı ve temel hakları tanınan bir Türkiye'nin, Bolşeviklerin bu tehdidini engelleyebileceği görüşü üzerinden yayınlarını devam ettirmişlerdir. Dolayısıyla uluslararası dengeleri Türkiye lehine değiştirmeye başlayan Bolşeviklerin sahip olduğu ağırlık takdir edilmekle birlikte, Türk gazetelerinin Bolşeviklere tamamen olumlu biçimde bakmadıklarını vurgulamak gerekir.

Alemdâr gazetesi, yukarıda belirtildiği gibi aşırı bir Bolşevik aleyhtarlığı içindedir. Bu durum Millî Mücadele'nin sonuna kadar devam edecektir. Bununla birlikte 27 Şubat 1920 tarihli *Alemdâr*'da yayımlanan bir yazıda¹¹⁵⁹ İtilâf Devletlerinin, Bolşeviklerin elde ettiği başarılar

¹¹⁵⁵ "Lloyd George'un Fikrince İstanbul Türklerde Kalmalıdır", **Vakit**, (22.01.1920), s. 1; "İtilâf'ın Şark Siyaseti", **Vakit**, (22.01.1920), s. 1; "Clemenceau'nun Beyânâtı-Şark Meselesi", **Yenigün**, (27.12.1919), s. 1.

¹¹⁵⁶ Kocabaşoğlu ve Berke, a.g.e., s. 187.

¹¹⁵⁷ Bkz: **ATTB**, s. 192-196.

¹¹⁵⁸ Yüceer, a.g.e., s. 102.

¹¹⁵⁹ Refik Hâlit, "İttihat ve Terakki'nin Yeni Planı", **Alemdâr**, (18.02.1920), s. 1.

karşısında nasıl bir siyaset takip edeceklerine dair bir yol haritası oluşturamadıkları belirtilmektedir. Bolşeviklere karşı savaşmanın pek çok açıdan mümkün olmadığı ve İtilâf Devletlerinin bu yönde bir irade taşımadığı görülmektedir. Bolşeviklerle ticarî ilişkilerin kurulmaması yahut Bolşeviklere komşu hükümetlerin desteklenmesi gibi daha dolaylı yollara tevessül edildiği anlaşılmaktadır.¹¹⁶⁰ İtilâf Devletlerinin bu politik çıkmazı karşısında *Alemdâr*, Bolşeviklerle ilişkiler konusunda daha çok iç gelişmelerin referans alındığı bir yaklaşımı tekrar öne çıkarmıştır. Buna göre Anadolu hareketinin İttihatçılıkla ve İttihatçıların da Bolşeviklerle olan yakınlığı tekrar gündeme getirilmiştir. Refik Hâlid tarafından kaleme alınan bir yazıda, İttihatçıların “*dâhilde hareket-i milliyeye, hâriçte Bolşevizm’e istinâd*” ettikleri vurgulanmıştır.¹¹⁶¹

Bu kabule rağmen *Alemdâr* gazetesinde, yeni dönemde Rusya’yla iyi komşuluk ilişkileri kurulabileceğine dair yazılar görülmektedir. Örneğin “*Yarınki Türkiye ve Yarınki Rusya*” başlıklı imzasız yazıda, Rusya’nın muhtemelen gelecekte daha güçlü bir biçimde devletler arenasındaki yerini alacağı ve Türkiye’nin de hayatını devam ettireceği belirtilmektedir. İki devlet arasındaki en önemli gerginlik kaynağı, Boğazlar ve gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının durumudur. Bu iki konunun karşılıklı güven içinde halledilmesi, Türkiye ve Rusya’nın menfaatlerini koruyacak bir ilişkinin başlangıcı olabilecektir.¹¹⁶²

İtilâf Devletlerinin Bolşeviklere karşı küçük hükümetleri destekleme politikası izlemeye başladığı günlerde yayın hayatına yeni başlamış olan *Peyâm-Sabah*, Bolşevizm konusunda önceleri çok aleyhtar bir tavır göstermemiştir. Bununla birlikte Bolşevizm’le ilgili haberlerin satır aralarında, eleştirel bir yaklaşımın ipuçları görülmektedir. Örneğin 5 Ocak 1920 tarihli nüshasında *Peyâm-Sabah*, radikal sosyalistlerin Amerika’da tahriklerde bulduklarını haber vermektedir.¹¹⁶³ Buna mukabil eski Rus sefiri Çarıkof’un kaleme aldığı ve temelde Rusya’nın İstanbul’u ele geçirmek gibi bir hedefinin olmadığı iddiasındaki yazısını okurlarıyla paylaşmıştır.¹¹⁶⁴ İlerleyen günlerde ise Ali Kemal, İtilâf Devletlerinin Rusya’yı tecride dayalı politikalarının değişmesi gerektiğini, en azından Rus halkı ile ticarî ilişki kurulması yönünde Meclis-i Âli tarafından alınan kararın doğru olduğunu yazmıştır. Bununla birlikte Ali Kemal, Bolşevikliği bir hastalık olarak tanımlamış ve Avrupa’ya, Amerika’ya sirayet etmesinin mümkün olamayacağını belirtmiştir.¹¹⁶⁵

¹¹⁶⁰ “Londra Müzâkerâtı-Rusya ve Bolşevikler”, *Alemdâr*, (27.02.1920), s. 1.

¹¹⁶¹ Refik Hâlit, “İttihat ve Terakki’nin Yeni Planı”, *Alemdâr*, (18.02.1920), s. 1.

¹¹⁶² “*Lâkin dediğimiz gibi kavi, muazzam ve aynı zamanda bütün hesâbâtımız tesviye edilmiş bir Rusya ile muhâdenet-i müteakabile tesisine, hatta bu muhâdenetten münâsebât-ı beynelmilelde istifade etmemize ne mâni vardır? Bizce hiçbir mâni yoktur. Bilâkis şimdiden siyaset-i âtiyemiz menfaatine teemmülü ve istihzârı lâzım gelen bir iştir.*” Bkz: “Yarınki Türkiye ve Yarınki Rusya”, *Alemdâr*, (26.11.1919), s. 4.

¹¹⁶³ “Amerika’da Müfrit Sosyalistler Tahrikâtı”, *Peyâm-Sabah*, (05.01.1920), s. 1.

¹¹⁶⁴ “İstanbul Meselesi”, *Peyâm-Sabah*, (07.01.1920), s. 1-2.

¹¹⁶⁵ Ali Kemal, “İtilâf Devletleri ve Bolşevikler”, *Peyâm Sabah*, (29.01.1920), s. 1.

Aynı günlerde Bolşeviklerle ilişkiler konusunda *Vakit* gazetesi, özellikle Ahmet Emin'in yazılarında Bolşevizm'e karşı net bir karşı duruş söz konusu olmakla birlikte,¹¹⁶⁶ Türkiye'nin geleceği açısından Rusya'nın gözardı edilemeyecek bir güç olduğunu ortaya koymaktadır. Artık bu devletin makul bir programla mutedil bir siyaset takip etmesi gerektiğini düşünen Ahmet Emin'e göre Rusya, daha demokratik ve zamanın ruhuna uygun bir idareye sahip olmalıdır. Ancak bu gereklilik ve Rusya'daki vahim durum, henüz Avrupa ve bilhassa Amerika tarafından gereği gibi anlaşılammıştır. Ahmet Emin, yeni kurulacak dünya dengeleri açısından Rusya'nın ve Türkiye'nin pozisyonlarına isabetli bir biçimde şöyle işaret etmektedir:

Herhalde biz Rusya'daki muğlâk meselelere ve ihtimâllere karşı lâkayit kalmamalı, mazide olduğu gibi istikbâlde de Rusya'daki vaziyetin bizim mevcudiyetimiz nokta-i nazarından en ehemmiyetli bir âmil olduğunu hatırlamalıyız. Rusya'nın vaziyeti biraz daha tavazzuh ettikten sonra, muntazam ve müterakki bir hükümete mâlik bir Türkiye'ye, cihanın sükûn ve asayîşi nokta-i nazarından, ne kadar ihtiyaç olduğu cihan efkâr-ı umûmiyesince anlaşılacaktır.¹¹⁶⁷

Nisan-Ekim 1919 tarihleri arasında yayınına ara veren *Yenigün* gazetesi Bolşeviklere karşı daha ılımlı bir yaklaşım içindedir. İttihatçı çizgiye yakın duran *Yenigün*, Bolşevik aleyhtarı bir söylem benimsemediği gibi yayımladığı kimi yazılarıyla Bolşevikliğe karşı olumlu sayılabilecek bir tavır geliştirmiştir. Örneğin 10 Ocak 1920 tarihli *Yenigün*'de "*Ferdiyetçilik ve Sosyalizm*" başlıklı bir makale yer almıştır. Gazete, kendilerinin sosyalist olmadığını, ancak makalenin ilmî açıdan sosyalizmi ve ferdiyetçiliği işlediğini, bu sebeple yayımlamakta bir beis görmediklerini açıklamıştır.¹¹⁶⁸

Buna benzer bir başka haberde ise Fransız *Tan* gazetesinin bir haberi üzerinden Bolşevizm'in İslâmiyet'e aykırı olup olmadığı sorgulanmaktadır. Adı geçen Fransız gazetesi, Kahire müftüsü ile İstanbul müftülüğü tarafından İstanbul ve Kahire'de, Bolşevikliğin İslâm esaslarına aykırı olduğuna dair ortak bir beyanname neşrettiklerini yazmıştır. *Yenigün*, bu haberin doğru olup olmadığı hakkında şeyhülislâma müracaat etmiş ve Şeyhülislâm Haydarîzâde İbrahim Efendi'den alınan cevabı şöyle aktarmıştır:

Öyle bir beyannameden haberim yoktur. Bu hususta yanlışlık olsa gerek. Kahire müftüsüyle birlikte makam-ı meşihatın müşterek bir beyanname hazırlamasının imkânsızlığı da bu haberin doğru olmadığını gösterir. Bu hususa dair geçenlerde vuku bulan beyanatom veçhile Bolşevikliğin esâsât-ı umûmiyesi hakkında mâlûmat-ı kat'iyemiz olmadığından makam-ı meşihatçe bu bâbda henüz bir hüküm beyan edilmediği ve edilemeyeceği tabîdir.¹¹⁶⁹

Yenigün'de yer alan bu haber, *Sebilürreşâd* dergisinde aynen yayımlanmıştır.¹¹⁷⁰ Müteakip günlerde *Sebilürreşâd*'ın Bolşevizm'e yönelik yayımlarını arttırdığı, örneğin, Hintli bir İslâm

¹¹⁶⁶ Ahmet Emin, "İki İhtimâl", *Vakit*, (26.01.1920), s. 1.

¹¹⁶⁷ Ahmet Emin, "Müstakbel Rusya", *Vakit*, (17.10.1919), s. 1.

¹¹⁶⁸ "Ferdiyetçilik ve Sosyalizm", *Yenigün*, (10.01.1920), s. 4.

¹¹⁶⁹ "Bolşevizm ve İslâmiyet-Şeyhülislâm Efendi Hazretleriyle Mülâkat", *Yenigün*, (16.02.1920), s. 1.

¹¹⁷⁰ "Bolşevizm ve İslâmiyet", *Sebilürreşâd*, (19.02.1920), C. 18, S. 459, s. 201.

âliminin kaleme aldığı “İslâm ve Sosyalizm” başlıklı eseri tercüme ederek yazı dizisi hâlinde neşrettiği görülmektedir.¹¹⁷¹ Bu haber ve yorumlar, *Sebilürreşâd*’ın Bolşeviklerle ilişkilere doğrudan karşı çıkmadığının açık göstergesidir.

İstanbul basınında Bolşeviklere karşı gösterilen yumuşama emareleri, Anadolu’da Millî Mücadele’nin sesi olarak yayın hayatına girmeye başlayan gazetelerde benzer biçimde yer almaktadır. Örneğin *İrâde-i Milliye* gazetesi, yayın hayatına başladığı ilk günlerde, Anadolu’daki direniş hareketinin Bolşeviklikle ilgisi olmadığını yazarken, 19 Ekim 1919 tarihli 8. sayısında, Bolşeviklerin Kafkasya’da Denikin ve Sibirya’da Kolçak ordularına karşı başarılar kazandığını, sade ve tarafsız bir dille okurlarına aktarmıştır.¹¹⁷² Bu haberden yaklaşık bir ay sonra ise Bolşeviklerin faaliyetlerini olumlu bir bakış açısıyla şu şekilde yazmıştır:

[...] Moskova ile Hindistan arasında ehemmiyetli bir irtibat vücuda gelmiştir. Hintliler, Farslılar ve Türkler Rusya pâyitahtında hüsn-i kabul görmektedirler. Kırgızlar bütün bütün Bolşevikler tarafına geçmiş ve Kızıl Ordu’ya müzâhir olmuşlardır. Rusya için Asya pek ziyade hâiz-i ehemmiyet olduğundan Asya’ya pek çok para ve silah gönderilmiştir. Bu sebepten harp cephesi biraz zayıflamıştır. Türkistan’da İngiltere tarafından büyük mikyasta teşkilat yapılmakta ve kâfi miktarda esliha ve mühimmât-ı harbiye gönderilmektedir. Lenin, Hindistan’ın istiklâlini istihsâl için çalışmakta ve buna taraftar olanlardan mürekkep teşkilat günden güne tevsi etmektedir.¹¹⁷³

Haberde, Türkiye’yi destekleyen Hindistan’ın ve Orta Asya Türklerinin de Bolşevikler tarafından desteklendiği ve İngiltere’nin bunlara karşı hareket ettiği ortaya konulmakta, bu şartlar altında Bolşeviklerin iyi bir müttefik olabileceği imâ edilmektedir. *İrâde-i Milliye*’nin Bolşeviklere karşı buna benzer olumlu yayınları ilerleyen günlerde devam etmiş,¹¹⁷⁴ zaman içinde Bolşevizm konusu diğer Anadolu gazetelerinde olduğu gibi burada da farklı bir boyut kazanmıştır. *İrâde-i Milliye*’ye göre Avrupalı büyük devletlerin adeta savaş ganimetlerini bölüşmekle meşgul oldukları bir dönemde Rusya’dan gelen haberler yepyeni ümitler doğurmaktadır. Bolşevikleri durdurmak için harcanan çabaların boşa gittiğinin ve Denikin ordularının tamamen imha edildiğinin farkında olan İngiltere ve Fransa’nın büyük gazeteleri, bu tehlike karşısında bir şeyler yapılması gerektiğini yazmaktadırlar. *İrâde-i Milliye* gelinen bu noktayı şu cümlelerle yorumlamaktadır:

[...] Bütün milletleri bir zincir-i vahdetle bağlamak istidâdını gösteren Bolşevizm harekâtı artık dünyayı korkutmuştur. Bütün Rusya’yı, Almanya’yı, Macaristan’ı hatta Bulgaristan’ı istilâ eden bu millî harekâtın Fransa ve İngiltere’yi de hüküm ve itaatine alacağını cereyân göstermektedir.¹¹⁷⁵

¹¹⁷¹ “İslâm ve Sosyalizm”, *Sebilürreşâd*, (19.02.1920), C. 18, S. 459, s. 194-197. Bu yazı dizisindeki diğer örnekler için bkz: “İslâm ve Sosyalizm”, *Sebilürreşâd*, (26.02.1920), C. 18, S. 460, s. 207-208; “İslâm ve Sosyalizm”, *Sebilürreşâd*, (01.04.1920), C. 18, S. 462, s. 230-231.

¹¹⁷² “Rusya’da”, *İrâde-i Milliye*, (19.10.1919), s. 2.

¹¹⁷³ “Rusya Ahvâli”, *İrâde-i Milliye*, (24.11.1919), s. 3.

¹¹⁷⁴ Bazı örnekler için bkz: “Azerbaycan-Denikin”, *İrâde-i Milliye*, (05.01.1920), s. 4; “Bolşevik Kıtaatı ve Denikin Ordusu”, *İrâde-i Milliye*, (05.01.1920), s. 4; “Bolşevik Harekâtı”, *İrâde-i Milliye*, (19.01.1920), s. 4.

¹¹⁷⁵ H. L., “Güneş Nereden Doğacak”, *İrâde-i Milliye*, (26.01.1920), s. 1.

Haberde Rusya'daki Bolşevizm'in bir millî hareket olarak gösterilmesi dikkat çekicidir. Nitekim bu makalenin devamı olan bir başka yazıda, “*Bolşevizm harekâtına [...] bir hareket-i milliyeden başka bir şey diyemeyeceğiz.*” denilerek hakkını savunmak için silaha sarılmış bir milletin Avrupa tarafından takdir edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu satırlar her ne kadar Bolşevizm'e açık bir yakınlık ifade etse de, esasen bu yakınlığın kerhen olduğunu ise şu cümle ortaya koymaktadır: “*Yalnız Rusya'ya inhisâr etmeyen ve belki de sizin ve bütün dünyanın ciğerlerini kemiren Bolşevizm harekâtının önüne geçmek isterseniz, milletlerin namus ve izzet-i millîsini müdâfaa ve muhafaza etmeye çalışınız.*”¹¹⁷⁶ Bu ifadeler, yukarıda belirttiğimiz üzere Bolşevizm'in oluşturduğu tehdidin, İtilâf Devletlerinin Türkiye'ye karşı izledikleri imha siyasetini durduracak bir unsur olarak kullanılmak istendiğine işaret etmektedir.

1919 yılının sonlarından itibaren Bolşeviklere karşı Türk basınındaki yumuşama emarelerinin bir başka örneği *İzmir'e Doğru* gazetesinde karşımıza çıkmaktadır. Lenin'in, Türkistan ve Afganistan Müslümanlarıyla birleşen Bolşeviklerin Müttefik ordularına karşı mücadele ettiğini yazan beyannamesini yayımlayan¹¹⁷⁷ *İzmir'e Doğru*, bu konuda İngilizlerin yaşadığı rahatsızlık hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre Lloyd George, Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, Bolşeviklere karşı savaşan kuvvetlere 15 milyon İngiliz lirası tahsis edileceğini, Avrupa'daki şartlar dikkate alındığında bunun yüksek bir meblağ olduğunu söylemiştir.¹¹⁷⁸

İzmir'e Doğru, ilerleyen günlerde Bolşeviklerin başarılarını okurlarıyla paylaşmaya devam etmiştir.¹¹⁷⁹ Bununla birlikte gazete, özellikle İngiltere'nin Türkiye'ye karşı takip ettiği politikanın, Türkleri istemeseler bile Rusya'ya yaklaştırdığını vurgulamıştır:

[...] Rusya'ya (ki aynı zamanda Irak ve Suriye'yi tehdit ederek İngiltere için de bir tehlike olacaktır) karşı müttefik-i tabîimiz İngiltere olmak lâzım gelirdi. [...] Türkiye Fransız, İtalyan ve Yunan elinde ırkının parçalandığını ve imha edildiğini, şarkî Anadolu'da ekalliyetlerin bıçağı altında kesildiğini görmekten ise Türklerin cümlesi bir arada ve toplu olarak Rusya'nın eline geçmesini tercih edecektir. Mademki Almanya sahne-i siyâsiyyeden çekilmiştir, şark-ı karîbde yine iki kutup kalmıştır: İngiltere ve Rusya. İngiltere bizi böyle parçalamakta ısrar ettikçe istemeyerek Türkleri Moskof edecek. Türklerin bugün Moskof olması Rus anarşisinin içine düşmesi demektir; fakat bir millet için anarşiye düşmek herhâlde üç dört hâkimiyet altına düşerek yavaş yavaş imha edilmeye tercih olunur.¹¹⁸⁰

1920 yılının başında Ankara'nın sesi olarak yayın hayatına giren *Hâkimiyet-i Milliye* de ilk sayılarından itibaren Bolşevik Rusya'nın Avrupalı devletler için oluşturduğu tehdide işaret etmeye

¹¹⁷⁶ H. L., “Bizden Ne Bekliyorlar”, *İrâde-i Milliye*, (02.02.1920), s. 1. İrâde-i Milliye'nin Bolşeviklerle ilgili haberlerde kullandığı dilin de değişmeye başladığı, yakınlık emarelerinin bu haberlerin verilmiş biçimine de yansdığı görülmektedir. Bkz: “Bolşevik Harekâtı”, *İrâde-i Milliye*, (02.02.1920), s. 4; “Bolşevik Harekâtı”, *İrâde-i Milliye*, (09.02.1920), s. 4.

¹¹⁷⁷ “Lenin'in Beyanâtı”, *İzmir'e Doğru*, (18.12.1919), s. 1.

¹¹⁷⁸ “Bolşeviklere ve Açlığa Karşı”, *İzmir'e Doğru*, (24.12.1919), s. 2.

¹¹⁷⁹ Bazı örnekler için bkz: “Bolşeviklere ve Açlığa Karşı”, *İzmir'e Doğru*, (24.12.1919), s. 2; “Bolşevikler”, *İzmir'e Doğru*, (10.01.1920), s. 2; “Gürcistan'ın Notası”, *İzmir'e Doğru*, (10.01.1920), s. 2; “Çiçerin'in Beyannamesi”, *İzmir'e Doğru*, (17.01.1920), s. 2.

¹¹⁸⁰ “İngiliz Dostluğu”, *İzmir'e Doğru*, (17.01.1920), s. 1.

başlamıştır. Zira bu günlerde Avrupa gazetelerinden alınan haberlerde, Bolşevizm'den ve İslâm âlemi üzerindeki nüfuzunu kullanmaktan kaçınması karşılığında Türkiye ile oldukça makul bir barış antlaşması yapılacağı yazılmaktadır. Hatta bu vadiye Enver Paşa'ya yahut Temsil Heyeti'ne bir telgraf gönderildiği dahi iddia edilmektedir. Ancak *Hâkimiyet-i Milliye*, böyle bir irtibatın kurulmadığını yazmaktadır.¹¹⁸¹

İtilâf Devletleri Bolşeviklere karşı önce eski Çarlık idaresini ihya etmeye çalışan Denikin kuvvetlerini, ardından güneyde Gürcistan, Azerbaycan gibi Kafkas hükümetlerini, batıda ise Estonya, Litvanya, Romanya ve Polonya hükümetlerini desteklemişlerdir. *Hâkimiyet-i Milliye*'ye göre Bolşeviklere karşı oluşturulmaya çalışılan bu güvenlik çemberleri son derece gevşektir. Özellikle Kafkas Seddi'nin başarılı olabilmesi, ancak Türkiye'yle birlikte bölgedeki hükümetlerin haklarının tanınmasıyla mümkündür:

Bu tedbir semeredar olabilmek için Türkistan'dan itibaren Bolşevik Rusya ile temasta bulunabilen bütün küçük hükümâta müsâit şerâitle imkân-ı inkişâf ve istiklâl vermek, bunların arasında samimi bir ittifak ve tesânüd vücuda getirmek lâzımdır. [...] Böyle bir seddin kilit taşı ancak Osmanlı ordusundan ibarettir.¹¹⁸²

Buna benzer bir başka değerlendirmede *Hâkimiyet-i Milliye*, Hindistan'dan Türkiye'ye kadar uzanan coğrafyada, Avrupa'nın büyük devletlerine karşı bir isyan başladığını ve bunun büyük ihtilaller doğurabileceğini yazmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye*, bu isyan belirtilerinin hepsinin Bolşevizm olarak görülmesinin ve ezilmeye çalışılmasının yanlışlığını vurgulamış ve esas meselenin emperyalizm karşısında milletlerin kendi haklarını savunmasından ibaret olduğunu iddia etmiştir. Müslüman toplumlara özel vurgular yapılan, Türk millî mücadelesinin yayılcı emeller taşımadığı belirtilen yazıda, Bolşevizm'in oluşturduğu tehdit karşısında milletlerin haklarının tanınması gerektiğine işaret edilmiştir.¹¹⁸³

Hâkimiyet-i Milliye, sadece Anadolu hareketiyle değil, Asya'daki muhtelif bağımsızlık hareketleriyle Bolşeviklik arasında herhangi bir bağ olmadığı yönünde yayınlar yaparken, İstanbul'un işgalini takip eden günlerde *Alemdâr* gazetesi tam aksi yönde şeyler yazmaktadır. *Alemdâr*, *Maten* gazetesinde yer alan bir röportaja dayanarak Bolşeviklikle Türk milliyetçilerinin aynı kaynaktan beslendiğini iddia etmektedir. Buna göre her iki hareket "*Alman dalaveresi*", Mustafa Kemal ise Türk köylüsünü haraca bağlamış bir çete lideri olarak nitelenmektedir.¹¹⁸⁴ *Alemdâr*, Mondros Mütarekesi'nden itibaren sergilediği yaklaşımı genel olarak sürdürmektedir.

¹¹⁸¹ "Bolşevizm ve Avrupa", *Hâkimiyet-i Milliye*, (28.01.1920), s. 2.

¹¹⁸² "Kızıl Tehlike Etrafında", *Hâkimiyet-i Milliye*, (11.02.1920), s. 1. Mustafa Kemal Paşa'nın, Türkiye ile Bolşevik Rusya arasında oluşturulmaya çalışılan Kafkas Seddi'nin mutlaka yıkılması gerektiği yönündeki görüşleri hatırlandığında, yine onun kontrolü altında çıkan *Hâkimiyet-i Milliye*'deki bu yaklaşım farkı dikkate değerdir.

¹¹⁸³ "Asya Tehlikesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, (02.02.1920), s. 1-2.

¹¹⁸⁴ "Rusya ve Türkiye'de Neler Yapmalıyız?", *Alemdâr*, (18.03.1920), s. 1.

Bununla birlikte gazetenin bu tip haber ve yorumlarında gözle görülür bir azalma olduğu da dikkati çekmektedir.

Bolşeviklerle ilgili haberler, 1920 yılı başlarında *Öğüt (Nasihât)* gazetesinde de karşımıza çıkmaktadır. Bolşeviklerin, Millî Mücadele'nin başından itibaren Türkiye'yi destekleyen Hindistan'da İngilizleri tehdit ettiğini, yine İngiliz gazetelerine dayanandırılan bir haberdan aktarılmaktadır.¹¹⁸⁵ Bolşevikler aynı günlerde Doğu Avrupa'da da ilerlemeye başlamışlardır.¹¹⁸⁶ Yine bu günlerde Kafkas cephesinde çarpışan Denikin kuvvetleri Bolşevikler tarafından mağlûp edilmiştir.¹¹⁸⁷

Anadolu gazetelerinde ortaya atılan bu değerlendirmeler, İstanbul'un işgalinden önceki günlerde Bolşeviklere karşı görülen yönelimin, bir mecburî istikamet şeklinde İtilâf Devletleri tarafından dayatıldığına göstergelerindedir. 1920 yılına girilirken Türklerin İstanbul'dan çıkarılması yönünde İngiltere'nin oluşturduğu tazyik ve Amerika'nın gelişmelere müdahil olmayacağına anlaşılması, gözleri tamamen Rusya'ya çevirecektir. Bolşevikler, Avrupa emperyalizmi karşısında boyunduruk altındaki bütün toplumlar gibi Türkler için de potansiyeli yüksek bir müttefik olarak değerlendirilmektedir.

İstanbul basını sansür altında olduğu ve işgalden sonra bu durum daha da ağırlaştığı için buradaki gazeteler Rusya ile ilgili gelişmeleri objektif haberler şeklinde ele almışlardır. Esasen İstanbul basınında Bolşevizm'e yönelik açık bir eğilim görülmemektedir. Aksine, Anadolu hareketini İttihatçılık olarak görüp muhalefet eden *Alemdâr* ve *Peyâm-Sabah* gazeteleri, Kuvâ-yı Milliye ile birlikte Bolşevizm'e ve Bolşeviklerle kurulan ilişkilere karşı çıkmışlardır. Ancak özellikle İstanbul'un işgali ve Sevr taslağının ortaya çıkmasından sonra Anadolu basını, dış politikada bir ağırlık merkezi olarak Bolşeviklere yönelmiştir.

3.1.3. Bolşeviklerle Resmî Temasların Başlaması

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası ilişkilerdeki denge arayışı, Bolşevik Rusya ile Türkiye'yi, içinde buldukları şartlar itibariyle doğal birer müttefik durumuna getirmiştir. Savaş devam ederken iktidarı ele geçiren Bolşevikler, henüz Rusya'da kontrolü tam olarak sağlayamamış ve İtilâf Devletlerince desteklenen Çarlık taraftarı ordulara karşı bir iç savaş vermek zorunda kalmışlardır. Benzer bir durum Türk tarafı için de söz konusudur. Mondros Mütarekesi'nin ağır hükümleri altında başkent İstanbul ile Anadolu topraklarının önemli bir kısmı İtilâf Devletlerinin

¹¹⁸⁵ "Bolşevikler Hindistan'ı Tehdit Etmektedirler", *Nasihât*, (12.02.1920), s. 2.

¹¹⁸⁶ "Bolşevik Haberleri", *Öğüt*, (24.02.1920), s. 1.

¹¹⁸⁷ "Bolşevik Haberleri", *Öğüt*, (25.02.1920), s. 1.

işgaline uğramış ve gayrimüslim unsurların ayrılıkçı hareketleri, Türk milletinin bir varlık yokluk mücadelesi vermesine yol açmıştır.¹¹⁸⁸

Bu şartlar altında Bolşevikler için Anadolu merkezli milliyetçi bağımsızlık hareketinin, Ankara içinse Bolşevik Rusya'nın desteği hayati bir önem kazanmıştır. Bolşevikler, Kemalistlerin yenilmesi durumunda kendilerine karşı Sultan'ın önderliğinde bir cihat başlatılabileceğini, bu sebeple Transkafkasya'da ciddi problemler yaşayabileceklerini düşünmektedirler. Yunan ordusunun Anadolu'da ilerleyişini ve bağımsız Kürdistan ile Taşnak idaresinde bir Ermenistan ortaya çıkaracak olan Sevr Antlaşması'nı da aynı gerekçelerle olumsuz gören Bolşevikler, Türkiye'nin emperyalizme karşı başarı kazanmasını, Moskova'nın güney cephesinin güvence altına alınması olarak yorumlamışlardır.¹¹⁸⁹ Dolayısıyla denilebilir ki 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupalı büyük güçler kullanılarak yürütülmeye çalışılan denge siyaseti, bu dönemde tersinden Rusya üzerinden İtilâf Devletlerine karşı kurulmuştur.¹¹⁹⁰

Savaş sonrası dönemde iki devlet arasında görülen bu kader birliğine rağmen tarafların birbirleriyle yakınlaşması kolay olmamıştır. Bu durumun en önemli sebeplerinden biri, her iki tarafın da savaşın hemen sonrasında İtilâf Devletleri tarafından abluka altına alınarak kontrol edilmek istenmesidir. Dönemin gazetelerinde yayınlanan haberlere göre, 1920'nin Nisan ve Mayıs aylarından itibaren şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: Bolşevikler 1920 yılı başında Kolçak, Denikin ve Yudenic komutasındaki Çarlık taraftarı orduları yendikten sonra, batıda Lehistan'a, Kırım'da ise Wrangel komutasındaki orduya karşı mücadeleye başlamışlardır.¹¹⁹¹ Bu arada yine aynı dönemde İtilâf Devletleri, Rus Bolşevikleri ile Türk milliyetçileri arasındaki kritik kara bağlantısını kesecek şekilde Kafkasya'da Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devletlerinin bağımsızlıklarını tanımıştır. Böylece iki taraf arasındaki ilişkiyi önleyen bir Kafkas Seddi oluşturulmuştur.¹¹⁹²

Türkiye'de yaşanan gelişmelere bakıldığında ise 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul resmen işgal edilmiş, buna bir cevap olmak üzere Ankara'da TBMM açılmıştır. Bu gelişmelerden çok kısa bir süre sonra San Remo Konferansı sonucunda Türkiye için bir idam kararı anlamı taşıyan Sevr Antlaşması'nın taslağı ortaya çıkmıştır. 1920 yılı Haziran ayında bu antlaşmanın kabulünü sağlamak üzere Yunan ordusu Batı Cephesi'nde ileri harekâta geçmiştir. Yunan ordusunun ileri harekâta

¹¹⁸⁸ Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri*, s. 47.

¹¹⁸⁹ Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s. 20-21.

¹¹⁹⁰ Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikası*, s. 107-115.

¹¹⁹¹ "Kolçak Ordusu", *Albayrak*, (02.10.1919), s. 2; "Kızillar Kolçak Cephesinde", *İzmir'e Doğru*, (21.01.1920), s. 1; "Kolçak Ordusunun Bakiyyetü's-Suyûfu", *İzmir'e Doğru*, (28.01.1920), s. 2; "Yudenic Ordusu", *İzmir'e Doğru*, (29.01.1920), s. 1; "Rus-Bolşevik Âlemi", *Alemdâr*, (31.01.1920), s. 4; "Şark Ahvâli ve Bolşevizm", *Hâkimiyet-i Milliye*, (02.02.1920), s. 3; "Rusya'da", *İrâde-i Milliye*, (19.10.1919), s. 2; "Bolşevik Haberleri", *İrâde-i Milliye*, (01.04.1920), s. 4; "Denikin'den Sonra", *Akşam*, (06.05.1920), s. 1.

¹¹⁹² "Meclis-i Âli Kararı", *Alemdâr*, (18.01.1920), s. 1; "Azerbaycan ve Gürcistan İstikbâlinin Tasdiki", *Vakit*, (19.01.1920), s. 1; "Ermenistan'ın İstiklâli Tasdik Edildi", *Vakit*, (26.01.1920), s. 2; "Mesut Bir İstiklâlin Tebriki", *İzmir'e Doğru*, (24.01.1920), s. 1.

hazırladığı günlerde, Ermeniler de Türkiye'nin doğu sınırlarında tekrar Türk ve Müslüman nüfusa karşı mezâlîme başlamıştır. Bolşeviklerle Taşnaklar arasındaki mücadelenin etkisiyle sınır boylarındaki Müslüman köylerine saldıran Ermeniler, buraları yağma ederek ateşe vermektedirler.¹¹⁹³

Bolşeviklerin Wrangel ordusuna ve Lehistan'a karşı yürüttüğü savaş, Anadolu'da Sevr Antlaşması'nın kabul ettirilmesi için Yunanlılar ve Ermeniler aracılığıyla oluşturulan baskı ve Kafkasya'da bağımsızlıkları tanınan hükümetlerin varlığı, Türk-Bolşevik ilişkilerinin gelişmesini paradoksal bir biçimde hem zorlaştıran hem de olumlu yöne sevk eden bir etki doğurmuştur. Bu dönemde en önemli mesele, iki taraf arasındaki kara bağlantısının sağlanması olmuştur. Anadolu basınında yer alan haberlerde bu konuyu yakından ilgilendiren gelişmeler çokça işlenmiş, Bolşeviklerin savaştığı cephelerde kazandığı başarılar, özellikle Kafkasya'daki ilerlemeleri gündemde önemli bir yer tutmuştur. 1920 Mart'ından itibaren Bolşeviklerin Kafkas Cephesi'nde Müslümanlar tarafından kurulan ve Kızıl Ordu'yla ortak hareket eden Yeşil Ordu birlikleriyle birlikte adım adım ilerleyişi haberlerde yer almıştır. Alınan bilgilere göre Denikin ordularını yenen Kızıl ve Yeşil Ordular, Azerbaycan sınırlarına dayanmış ve Azerbaycan hükümetine bir nota vermişlerdir. *İzmir'e Doğru*'nun konuyla ilgili haberi şöyledir:

Müttefik Yeşil ve Kızıl ordular Azerbaycan hükümetine verdikleri bir notada Azerbaycan'ın kendilerine iltihâk etmesi ve harekete başlaması talep olunmuştur. Azerbaycan hükümeti verdiği cevapta kendisinin yeni teşekkül etmiş bir hükümet olması hasebiyle bitaraf kalmak istediğini beyan etmiştir. Bu cevap üzerine müttefik ordular verdikleri ikinci bir notada Irak ve Anadolu'ya geçmek mecburiyetinde buldukları için taleplerinden sarf-ı nazar edemeyeceklerini bildirmişlerdir. Müttefik ordular metâlibinin başlıca mevâdi Anadolu ve Irak'a asker ve mühimmat sevki için şimendiferlerin kendilerine teslimidir.¹¹⁹⁴

Takip eden günlerde Anadolu basınına Bolşeviklerle ilgili yayınlarında gözle görülür bir artış yaşanmış, aktarılan haberler çoğunlukla Moskova telsizine dayandırılmıştır. Bu bağlamda *Öğüt* gazetesi, Bolşeviklerin önemli bir başarısı olarak 28 Nisan 1920 günü Yeşil Ordu'nun Bakü'ye girdiğini haber vermiştir.¹¹⁹⁵ Aynı günlerde *İstikbâl* de Bolşeviklerin Kafkaslarda ilerlediğini, Tiflis'i ele geçirdiklerini ve Bakü'yü zapt ettiklerini yazmıştır. Bolşeviklerin ilerlemelerine rağmen Taşnakçı Ermenilerin hâlâ Müslümanlara saldırdığı bildirilmektedir. Bu gelişmeler üzerine *İstikbâl*, Tahran'dan alınan bir telgrafta TBMM hükümeti ile Bolşevikler arasında on maddelik bir ittifak antlaşması yapıldığı iddiasını sayfalarına taşımıştır.¹¹⁹⁶

¹¹⁹³ “Ermenilerin Silsile-i Cinayetleri”, *İstikbâl*, (16.06.1920), s. 1; “Ermenilerin Taarruzu, Ahâli-i İslâmiye'nin Müdâfaası”, *İstikbâl*, (23.06.1920), s. 1; “Ermeni Mezâlîmi Devam Ediyor”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (28.06.1920), s. 2.

¹¹⁹⁴ “Azerbaycan ve Yeşil, Kızıl Ordular”, *İzmir'e Doğru*, (05.03.1920), s. 1.

¹¹⁹⁵ “Yeşil Ordu Bakü'ye Girdi”, *Öğüt*, (02.05.1920), s. 1.

¹¹⁹⁶ “Tiflis'in Zaptı, Ermenilerin Vahşeti”, *İstikbâl*, (19.05.1920), s. 1; “Türk-Bolşevik İttifakı”, *İstikbâl*, (23.05.1920), s. 1.

İstikbâl'in bu iddiasına rağmen Türk-Bolşevik ilişkilerinin bir antlaşma çerçevesine kavuşması oldukça sonra gerçekleşecektir. Esasen resmî olarak ilişkilerin kurulması için çalışmalar yürütülürken basının Bolşeviklere ve Bolşevizm'e yönelik yayımları, İtilâf Devletleriyle ilgili konulardaki kadar açık olamamıştır. İtilâf Devletleriyle ilgili yayınlarda bu devletlerin politikalarına, içinde buldukları zaafılara ve birbirleriyle olan rekabetlerine ışık tutan haberler yapılabilmektedir. Ancak Bolşeviklerle ilişkiler konusunda diplomatik ve siyasî gelişmelere ilişkin dönemin gazetelerinden çok fazla bilgi almak mümkün değildir. Zira gerçekleşen görüşmelerin ve yürütülmeye çalışılan siyasetin hassasiyeti, Ankara-Moskova hattındaki olayların bütün açıklığıyla basına yansımaya izin vermemiştir. Bu sebeple yaşanan gelişmelerin kamuoyuna yansıyan boyutları sınırlı olurken, haber ve yorumlarda daha çok propagandaya ağırlık verildiği anlaşılmaktadır.

Millî Mücadele döneminde Türk milliyetçileriyle Rus Bolşevikleri arasındaki ilişkilerin gelişiminde ilk adım, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından kısa bir süre sonra gerçekleşmiştir. Millî Mücadele'yi örgütleyen Mustafa Kemal Paşa'nın Bolşeviklerle ilk teması Havza'da kurduğuna dair görüşler söz konusudur.¹¹⁹⁷ Amasya Tamimi'nin hazırlandığı günlerde millî hareketin lider kadrosunun gerçekleştirdiği görüşmelerde İtilâf Devletlerine karşı bir denge unsuru olmak üzere Bolşeviklerle ilişki kurulması yönünde prensip kararına varıldığı ise kesindir.¹¹⁹⁸ Bolşeviklerle ilişkiler konusunda Mustafa Kemal'in yurtdışında bulunan İttihatçı liderlerle mektuplaştığı,¹¹⁹⁹ Rauf Bey üzerinden yine İttihatçıların kontrolündeki İstanbul merkezli Karakol Cemiyeti'nin faaliyetlerinden haberdar olduğu bilinmektedir.¹²⁰⁰ Bu süreçte Ankara-Moskova ilişkilerinin kurulmasında kilit bir rol oynayan Kâzım Karabekir'in ise Bolşeviklerin desteği sağlanmakla birlikte vakitsiz hareket etmemek ve son derece ihtiyatlı davranmak gereği üzerinde durduğu görülmektedir.¹²⁰¹

Millî hareketin İtilâf Devletlerine karşı Bolşeviklerden destek almaya ve Bolşevizm tehlikesini koz olarak kullanmaya çalıştığı çok açıktır.¹²⁰² Ayrıca Bolşeviklerle ilişki kurarak, Türk milletinin

¹¹⁹⁷ Hüsamettin Ertürk, **Teşkilât-ı Mahsusa İki Devrin Perde Arkası**, Yazan Sami Nafiz Tansu, Nokta Kitap, İstanbul, 2012, s. 284-287.

¹¹⁹⁸ Feridun Kandemir, **Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1965, s. 22; Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, C. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, s. 60-62.

¹¹⁹⁹ Hülya Baykal, "Millî Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa Arasında Yazışmalar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. V, S. 14, Mart 1989, ss. 379-439; İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları", **Belleten**, C. XLIV, S. 174, Nisan 1980, ss. 301-345

¹²⁰⁰ Kandemir, **Türkiye Komünist Partisi** s. 22.

¹²⁰¹ Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz-I**, s. 62.

¹²⁰² 1920 yılının ilk günlerinde *İzmir'e Doğru* gazetesinde çıkan pek çok haber, Çarlık yanlısı güçlere karşı zaferler kazanan Bolşeviklerin, İtilâf Devletleri tarafından bir tehdit olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bkz: "Times'ın Başmakalesi", **İzmir'e Doğru**, (17.01.1920), s. 2; "Kızılılar Kolçak Cephesinde", **İzmir'e Doğru**, (21.01.1920), s. 1; "Şimâli İran Hududunda", **İzmir'e Doğru**, (21.01.1920), s. 1; "Hindistan'da Bolşeviklik", **İzmir'e Doğru**, (21.01.1920), s. 1; "Kolçak Ordusunun Bakıyyetü's-Suyûfu", **İzmir'e Doğru**, (28.01.1920), s. 2; "Mösyö Churchill'in Nutku", **İzmir'e Doğru**, (28.01.1920), s. 2; "Yudenîç Ordusu", **İzmir'e Doğru**, (29.01.1920), s. 1.

ve Anadolu'nun bağımsızlık hareketinin gerçek temsilcisi gibi hareket eden yutdışındaki İttihatçı liderlerin kontrol dışı tavırlarının ve Bolşevizm'in istenmeyen bir biçimde Anadolu'ya nüfuz etmesinin de önüne geçilmek istenmektedir.¹²⁰³ Bu minvalde Mustafa Kemal Paşa Erzurum Kongresi'nde Bolşevikler lehine bir söylem kullanmış,¹²⁰⁴ daha sonra ise Bolşeviklerle ilişkilere zemin oluşturmak üzere Halil Paşa'yı Kafkasya'ya yönlendirmiştir. Dr. Ömer Lütfi ve Dr. Fuat Sabit de Ankara adına aynı amaçla Kafkasya'ya gönderilmişlerdir.¹²⁰⁵

TBMM'nin açılmasına kadar olan dönemde Bolşeviklerle uzlaşma yönünde gerçekleştirilen gayri resmî temasların ardından, 26 Nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal, ilk kez resmî olarak "Meclis Başkanı" sıfatıyla Bolşeviklere mektup göndermiştir.¹²⁰⁶ Emperyalist devletlerin baskısına karşı işbirliği yapmak ve Bolşeviklerden yardım talep etmek amacıyla kaleme alınan bu mektuptan hemen sonra, Bekir Sami Bey başkanlığında oluşturulan bir heyet Moskova'ya gitmek üzere 11 Mayıs 1920 tarihinde Ankara'dan ayrılmıştır.¹²⁰⁷ Ankara heyetinin henüz yolda olduğu günlerde Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin imzasıyla Mustafa Kemal'in gönderdiği mektuba Bolşeviklerce olumlu cevap verilmiştir. Bu mektupla Misâk-ı Millî'yi prensip itibarıyla kabul ettiklerini bildiren Bolşeviklerle ilişkiler gelişme yoluna girmiştir. Çiçerin'in mektubuna Mustafa Kemal tarafından ikinci bir cevabî mektup gönderilmiş, bu arada 19 Temmuz 1920'de Bekir Sami Bey'in başında bulunduğu heyet Moskova'ya ulaşmıştır.¹²⁰⁸

Bu dönemde Ankara hükümetinin Bolşeviklerle yürüttüğü diplomatik ilişkilerin içeriğine dair gazetelere çok fazla bilgi yansımamıştır. Ancak Bolşeviklerin İtilâf Devletlerine karşı oluşturduğu ağırlığa işaret edecek biçimde Kafkasya'daki ilerleyişleri ve Lehistan'a karşı başarıları abartılı biçimde haberleştirilmiştir.¹²⁰⁹ Bolşeviklerin Lehistan'da elde edeceği muhtemel bir zafer, İtilâf Devletleri tarafından bir Rus-Alman ittifakına zemin hazırlayacağı için çok tehlikeli görülmüştür. Lehistan'a karşı yürütülen savaş bu bakımdan Türk basınında heyecan uyandıran bir gündem maddesi olarak takip edilmiştir.¹²¹⁰ Bu çerçevede Kâzım Karabekir, bir propaganda unsuru olarak Bolşeviklerin Lehistan'da büyük bir zafer kazandığını, bu zaferin şenliklerle kutlanması gerektiğini gazetelere bildirmiştir. Kazanılan zaferin emperyalistlere, özellikle İngilizlere karşı "şerefli müttefik

¹²⁰³ Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 15.

¹²⁰⁴ **Nutuk-III**, s. 1256.

¹²⁰⁵ Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz-I**, s. 80, 183; Selvi, a.g.e., s. 292; Halil Paşa, **İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş**, Haz: Taylan Sorgun, Kemer Yayınları, İstanbul, 1997, s. 318.

¹²⁰⁶ **ATTB**, s. 318.

¹²⁰⁷ **Nutuk-II**, 618; Tengirşek, a.g.e., s. 141; **CCA**, 30.18.1.1, Tarih: 10.05.1920; **Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, s. 156.

¹²⁰⁸ Yüceer, a.g.e., s. 103, 110.

¹²⁰⁹ "Bolşevik Tebliğleri", **İstikbâl**, (06.06.1920), s. 1.

¹²¹⁰ "Leh Ordusu İnhilâl Etmemiş İmiş", **Öğüt**, (08.08.1920), s. 1; "Alman Rus İttifakı", **Öğüt**, (24.08.1920), s. 1; "Alman-Rus İttifakı", **İstikbâl**, (25.08.1920), s. 1; "Sivastopol'da Alman Heyet-i Murahhasası", **İstikbâl**, (25.08.1920), s. 1; "Varşova'nın Sukûtu", **İstikbâl**, (25.08.1920), s. 1; "Almanya-Bolşevikler", **İstikbâl**, (15.09.1920), s. 1; "Avrupa Gazetelerinin Mütâlâatı", **Açıksöz**, (30.08.1920), s. 3.

Kırmızı Ordu” tarafından elde edildiğini belirten Karabekir, yakın zamanda İngiliz yağmacılığının ortağı olan Taşnakların da aynı akıbete uğrayacağını iddia etmiştir.¹²¹¹ Ancak Karabekir’in bu değerlendirmelerinden kısa bir süre sonra Bolşevikler Varşova’dan çekilmişler ve Riga’da barış görüşmelerine başlamışlardır.¹²¹² Dolayısıyla bir Bolşevik-Alman ittifakının gerçekleşmeyeceği, Bolşeviklerin Lehistan’da başarısız olmalarıyla anlaşılmıştır.

Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra oluşan dengeler Ankara-Moskova ilişkileri için olumlu bir zemin teşkil etse de ilişkilerin seyrini olumsuz etkileyen faktörler de söz konusudur. Bu faktörlerden biri, Bolşeviklerin İngilizlerle bir ticaret anlaşması yapmak üzere görüşmeleridir. Ankara’nın Bolşeviklerle temas kurduğu ve ilişkileri geliştirmeye çalıştığı günlerde, Bolşeviklerle İngilizler arasında ticarî bir anlaşma yapmak için zemin aranmaktadır. Lloyd George hükümeti, özellikle Fransızların şiddetli muhalefetine rağmen hem Almanya ile hem de Bolşeviklerle ticarî ilişkilerin kurulmasını istemektedir. İngilizlerin bu amaçla yürüttüğü görüşmeler, Fransız basını tarafından kabul edilemez bulunmaktadır. Lloyd George, Bolşevik-Leh savaşının devam ettiği günlerde, Avam Kamarası’nda yaptığı bir konuşmada, Avrupa barışı için en büyük tehlikenin, Almanların Lehistan’a karşı harekete geçerek Bolşeviklerle birleşmeleri olduğunu belirtmiştir. İngiliz Başbakanı, bu tehlikenin önüne geçmek için Bolşeviklerle anlaşmanın yerinde olacağını vurgulayarak Fransızların muhalefetine rağmen ilişkilerin tesisi için bir meşruiyet oluşturmaya çalışmaktadır.¹²¹³ Buna karşı Fransızlar, anlaşmak yerine tam aksi biçimde Bolşeviklere karşı kuvvet sevk edilmesini istemektedir.¹²¹⁴ Ekonomik açıdan son derece zor durumda olan Bolşevikler ise İngiltere ile imzalanacak bir ticaret antlaşmasına engel olmaması için Ankara hükümetiyle ittifak yapmayı mümkün olduğunca geciktirmeye çalışmaktadırlar.

Hâkimiyet-i Milliye, Bolşeviklerin Polonya ve Kafkasya’daki askerî harekâtlarını olumlu gelişmeler olarak haber verirken,¹²¹⁵ konuyla ilgili geniş perspektifli bir değerlendirmeyi aynı günlerde okurlarıyla paylaşmıştır. Buna göre İrlanda ve Mısır’da zor günler geçiren İngilizler, Türkiye’nin geleceğiyle ilgili tasarılarına etki etme potansiyeli olan Bolşeviklerin gücünü kırmak için ticaret anlaşması üzerinden siyasî tedbir almaya çalışmaktadır. Sevr’i Türkiye’ye dayatan İngilizler, 16 Mart 1920’de İstanbul’u işgal etmekle kalmamış, Damat Ferit Paşa’yı tekrar iktidara getirmiş, her türlü maddî desteği sağlayarak milliyetçileri bastırmak için Anzavur kuvvetlerini oluşturmuş, ancak kalıcı bir sonuç elde edememiştir. Bu başarısızlıktan sonra ya Türk milletinin gerçek temsilcisi olan Ankara’nın içinde bulunduğu bir hükümetin iktidara gelmesine izin verilerek

¹²¹¹ “Son Haberler”, *İstikbâl*, (04.08.1920), s. 1.

¹²¹² “Lehistan Muhârebâtı”, *İstikbâl*, (01.09.1920), s. 1; “Rus Leh Mütarekesi”, *İstikbâl*, (17.10.1920), s. 1; “Riga’da Temas Ediyorlar”, *İstikbâl*, (17.10.1920), s. 1.

¹²¹³ “Lloyd George’un Beyânât-ı Mühimmesi”, *İstikbâl*, (18.08.1920), s. 1; “İngilizlerin Nokta-i Nazarı”, *İstikbâl*, (22.08.1920), s. 1; “İngiltere-Bolşevik Müzâkerâtı”, *İstikbâl*, (30.06.1920), s. 1; “Lloyd George’un Kanaat-ı Siyâsiyesi”, *İstikbâl*, (30.06.1920), s. 1; “Bolşevikler ve Fransız Matbuatı”, *İstikbâl*, (11.08.1920), s. 2.

¹²¹⁴ “İngiliz-Fransızlar Arasında”, *İstikbâl*, (22.08.1920), s. 1.

¹²¹⁵ “Şark Âlemi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (28.06.1920), s. 3.

Sevr Antlaşması değiştirilecek yahut da elde kalan son imkân olarak Yunan ordusu kullanılacaktır. Ayrıca Türk millî mücadelesine Bolşeviklerin destek vermesini engellemek için kendileriyle anlaşmaya varılacaktır. Bu isabetli tespitleri sıralayan *Hâkimiyet-i Milliye*, İngiltere'nin takip ettiği politikanın uygulanması için, Türk topraklarından tek bir karış dahi almaya niyeti olmayan Fransa'dan destek istemeye hakkı olmadığını vurgulamıştır.¹²¹⁶

Ankara-Moskova hattında ilişkilerin kurulmasını zorlaştıran önemli unsurlardan bir diğeri, Bolşeviklerin, sahip oldukları komünist ideolojiyi çevre ülkelere ihraç ederek Çarlık Rusya'nın yayılmacı eğilimlerini farklı yol ve yöntemlerle devam ettirmeye çalışmasıdır. Bu durumun ortaya çıkardığı iki temel problem göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, Bolşeviklerin ideolojik yayılma uğruna Türkiye'den toprak talep etmesidir. Hatırlanacağı üzere 1920 yılında Bekir Sami Bey'in başkanlığını yaptığı ilk Türk heyetinin Moskova'da gerçekleştirdiği görüşmeler, Bolşeviklerin Ermenistan adına Türkiye'den toprak talep etmesi sebebiyle tıkanmıştır.¹²¹⁷ Bu problemin aşılması, ancak Doğu Harekâtı'nın başarıyla icrasından sonra Ermenistan'ın Gümrü Antlaşması'nı imzalayarak Sevr'deki kazanımlarından vazgeçmesi ve ardından Ermenistan'ın Bolşevikleşmesiyle aşılabacaktır. Bolşeviklerin kendi ideolojilerini yayma prensibinin ortaya çıkardığı ikinci büyük problem, Bolşevizm'i Anadolu'ya sokmak üzere farklı aktörlerin kullanılmak istenmesidir. Bu aktörlerden ilki Bolşeviklerin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra irtibatla oldukları İttihatçı liderler, ikincisi ise Mustafa Suphi ve ekibidir.

Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İttihatçı liderler Enver, Cemal ve Talât Paşalar, bir Alman denizaltısıyla İstanbul'dan ayrılmışlardır. Almanya'ya giden bu İttihatçı liderlerden Enver ve Talât Paşalar, Almanya nezdindeki nüfuzlarını kullanarak Bolşeviklerle temas etmişler ve Eylül 1919'da III. Enternasyonal'in başında bulunan Radek'le görüşmüşlerdir. Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkan Almanya, Rusya ve Osmanlı Devleti, bu görüşmeyi gerçekleştiren Enver ve Talât Paşa'ya göre doğal bir ittifak potansiyeline sahiptirler. Bu sebeple o günlerde Almanya'da tutuklu bulunan Radek'in serbest bırakılması ve Rusya'ya dönebilmesi için girişimde bulunmuşlardır.¹²¹⁸ Hapisten kurtulması için çaba harcadıkları Radek'in davetiyle Enver ve Cemal Paşalar 1920 yılında Rusya'ya geçmiş, Bolşeviklerle iyi ilişkiler kurmuş ve faaliyetlerine burada devam etmişlerdir.¹²¹⁹

İttihatçı liderlerin yurtdışında Bolşeviklerle sağladıkları bu bağlantı, yurtdışında İstanbul merkezli gizli Karakol Cemiyeti üzerinden kurulmuştur. 1920 yılının hemen başında, Karakol

¹²¹⁶ “Şark'ta İngiliz Siyaseti”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (28.06.1920), s. 3.

¹²¹⁷ Tengirşek, a.g.e., s. 153-156.

¹²¹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C. 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s. 562; Hasan Babacan, *Mehmed Talât Paşa (1874-1921)*, Altınpost Yayınları, Ankara, 2012, s. 237-238; Akal, a.g.e., s. 79-81.

¹²¹⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 569; Akal, a.g.e., s. 82.

Cemiyeti adına Bolşeviklerle ilişki kurmak üzere Baha Sait Bakü'ye gönderilmiştir.¹²²⁰ Bolşeviklerle temas kuran ve Rusya'ya geçen İttihatçılar, 1920 yılının bahar aylarında Bakü'de Türk Komünist Partisi'ni kurmuşlardır. Partinin kurucuları arasında Halil Paşa, Doktor Fuat Sabit, Küçük Talât, Baha Sait ve Salih Zeki gibi isimler bulunmaktadır. İttihatçılıklarıyla bilinen bu ekip, aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa ile de haberleşmektedirler.¹²²¹ Dolayısıyla Millî Mücadele döneminde Türk-Bolşevik ilişkilerinin merkezinde yer alan önemli aktörlerden biri İttihatçılar'dır.

Bolşeviklerle ilişkiler konusunda ikinci etkili aktör, 1914 yılında “*siyasal mülteci*” olarak Rusya'ya giden Mustafa Suphi ve çevresine topladığı kişilerdir. Bolşevizm prensiplerini samimiyetle benimsemiş görünen Mustafa Suphi, çeşitli isimler altında Rusya'da yaşayan Türkler arasında Bolşevik örgütlenmesini sağlamıştır. 1920 yılında Bakü'ye gelmiş, İttihatçılar tarafından kurulan Komünist Partisi'ni kontrolü altına almış ve komünistlikle alâkaları olmayan İttihatçıları tasfiye etmiştir. Birinci Doğu Halkları Kurultayı'ndan sonra Bolşevik teşkilatının Anadolu'da yerleşebilmesi için çalışmaya başlamıştır.¹²²²

Millî Mücadele döneminde Bolşevikliği tam olarak benimsemiş olmamakla birlikte İttihatçı liderlerin Bolşeviklerle yakın ilişkiler kurmalarının arkasında, uluslararası arenada İtilâf Devletlerine karşı Rusları bir müttefik olarak kullanmak istemeleri vardır. Bolşevizm'i samimiyetle benimsemiş olan Mustafa Suphi ve arkadaşları ise Anadolu'da gerçek bir Bolşevik teşkilatı kurmayı amaçlamışlardır. Bolşeviklerin İttihatçı liderlerle yan yana gelmeleri, Enver Paşa'nın İslâm dünyası üzerindeki nüfuz ve prestijini kullanmak istemelerinden ve Ankara'nın muhtemel bir yenilgisi karşısında kendisini Anadolu'daki direnişin başına geçirmeyi düşünmelerinden kaynaklanmaktadır.¹²²³ Bolşevikler, Mustafa Suphi ve ekibini ise komünist fikirlerin Türkiye'ye yayılması ve teşkilatlanmasında kullanmayı amaçlamışlardır.¹²²⁴

1920 yılı Mayıs'ında Anadolu'da kurulan gizli Yeşil Ordu Cemiyeti de Bolşevizm'e eğilim gösteren kuruluşlardan biri olarak dikkati çekmektedir. Bu dönemde Yeşil Ordu kavramı, Kafkasya'da Bolşeviklerle birlikte hareket eden ve Müslümanlar tarafından kurulan bir ordu olarak basına yansımıştır. Kazandığı başarılarla efsanevî ve ruhanî bir imaja bürünen Yeşil Ordu,¹²²⁵ halka

¹²²⁰ Yavuz Aslan, **Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 80.

¹²²¹ Akal, 85; Doğan Avcioğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi**, C. II, İstanbul 1978, s. 487; Aslan, a.g.e. s. 81.

¹²²² Kâmuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, TTK Yayınları, Ankara, 2010, s. 17; Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1978, s. 197 vd.; Uğur Üçüncü, **Trabzon'da İttihatçı Bir Sima: Kâhya Yahya**, Serander Yayınları, Trabzon, 2015, s. 129. Mustafa Suphi'nin çalışmalarıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz: Aslan, a.g.e., s. 22 vd.; Hikmet Bayur, “Mustafa Suphi ve Millî Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başlı Dışarda Akımlar”, **Belleten**, C. 35, S. 140, Ankara 1971, ss. 587-654.

¹²²³ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 163-164.

¹²²⁴ Bayur, a.g.m., s. 602-603.

¹²²⁵ İzmir'e Doğru gazetesinin bu imaja katkı sunan bazı haberleri için bkz: “Taşkent Kongresi”, **İzmir'e Doğru**, (01.01.1920), s. 4; “Bakü'de Sovyet Hükümeti”, **İzmir'e Doğru**, (29.01.1920), s. 2; “Yeşil Ordu”, **İzmir'e Doğru**, (18.02.1920), s. 1; “Türkistan'da Yeşil Ordu”, **İzmir'e Doğru**, (07.03.1920), s. 2; “Yeşil Ordunun Sancakları”, **İzmir'e Doğru**, (07.03.1920), s. 2; “Yeşil Ordu”, **İzmir'e Doğru**, (14.04.1920), s. 2.

güven vermek amacıyla psikolojik bir etki unsuru olarak Millî Mücadele liderleri tarafından kullanılmak istenmiştir.¹²²⁶ Bu minvalde *İstikbâl* gazetesine yansıyan bir haberde Yeşil Ordu'nun üç bin mevcutlu süvari kuvvetinin sınırı geçerek Türk kuvvetlerine katıldığı bildirilmektedir. Bu haberde Yeşil Ordu, “*Türkiye'nin refah ve saadetini temin maksadıyla şarktan hareket eden halaskâr Yeşil Ordu*” denilerek övülmektedir.¹²²⁷ Türk sınırları içine giren ve Kâzım Karabekir'in yönlendirmesiyle Ankara'ya doğru harekete geçen Yeşil Ordu ile ilgili haber, Anadolu basınında önemli bir gelişme olarak kamuoyuna duyurulmuştur. Ancak işin aslına bakıldığında, Ankara'ya doğru yola çıkan Yeşil Ordu değil, güçlü bir imaj çizmek için bu ismin verildiği ve Erzurum'da Kâzım Karabekir tarafından kurulan küçük bir müfrezeden ibarettir. Kamuoyunun gözünde bu müfrezenin etkisini arttırmak için kendisine yeşil bir bayrak verilmiştir.¹²²⁸

Mustafa Kemal'e yakın isimlerin de içinde bulunduğu Yeşil Ordu Cemiyeti, kamuoyuna hâkim bu imajı kullanarak Bolşevizm'i İslâmî prensipler çerçevesinde yorumlamaya ve Anadolu hareketini bu yönde etkilemeye çalışmıştır. Mustafa Kemal, cemiyetin varlığından haberdar olmakla birlikte bunları yönlendirmediğini, ancak hedefleri için diğer kuruluşlar gibi bu cemiyeti de kullanmak istediğini belirtmektedir. Mustafa Suphi'nin kendileriyle ilişki kurmak için girişimde bulunduğu Yeşil Ordu Cemiyeti, kısa bir süre içinde Çerkes Ethem'in etkisi altına girmiş ve başlangıçta var olan Millî Mücadele'yi savunma amacından sapmıştır.¹²²⁹

Bolşevizm'e yönelim konusunda görülen bu çeşitlilik, Ankara hükümetinin Bolşeviklerle ilişkiler konusunda çok ince bir politika geliştirmesine sebep olmuştur. Bir taraftan Millî Mücadele hareketinin Bolşevik olmadığı hususunda iç kamuoyunu ikna edecek bir söylem kullanılırken, diğer taraftan Ruslara karşı Bolşevizm'le ortak noktalar öne çıkarılarak bir ittifak zemini kurulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin toplumsal yapısının Bolşevizm'e müsait olmadığı, ancak Bolşevik prensiplerinin pek çok kabul edilebilir yönünün bulunduğu sık sık dile getirilmiştir.¹²³⁰

Yine Bolşevizm'e yönelimdeki bu çeşitliliğin ve farklı aktörlerin sahnede olmasının, Anadolu basınına yansıyan etkileri olmuştur. Bu minvalde Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra Anadolu basınına hemen hemen tamamında Bolşeviklerle yakınlaşma eğilimini yansıtan yayınlar yapılmıştır. Her ne kadar bu yayın çizgisi, TBMM hükümetinin dış politikasına uygun bir görünüm arz etse de, esasen gazetelerin hepsinin Ankara'nın güdümünde hareket ettiğini düşünmek yanlış olacaktır. Zira Anadolu'da yayınlanmakta olan gazetelerin her birinin Bolşevizm'e yaklaşımı farklı tonlarda ve farklı kaynaklar üzerinden şekillenmiştir. Bu sebeptendir ki TBMM'nin açılmasından

¹²²⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 69.

¹²²⁷ “Yeşil Ordu Hududumuzda”, *İstikbâl*, (11.07.1920), s. 1.

¹²²⁸ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz-II*, s. 724.

¹²²⁹ *Nutuk-II*, s. 626 vd; Yüceer, a.g.e., s. 198.

¹²³⁰ Bu söylemlerle ilgili bkz: Kocabaşoğlu ve Berke, a.g.e. 187 vd; Kenan Demirel, “Hatıratlar Bağlamında Millî Mücadele Lider Kadrosunun Bolşevikliğe Karşı Yaklaşımları” *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Aralık 2017, C. 3, S. 3.

sonra Ankara hükümeti, Türk-Bolşevik ilişkilerini kendi inisiyatifi altına almak ve geliştirmek için büyük çaba harcayacaktır.

3.1.4. Türk Basınında Görülen Bolşevik Eğilimleri

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un resmen işgali, ardından 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve çok kısa bir süre sonra Sevr taslağının ortaya çıkması, hem Ankara hükümetinde hem de Anadolu basınında Bolşeviklere karşı güçlü bir yakınlaşma eğilimi ortaya çıkarmıştır.¹²³¹ İngiliz Başbakanı Lloyd George'un Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, ortada bir Türk-İngiliz yahut Türk-Yunan savaşı olmadığına, mücadelenin doğrudan doğruya İngiltere ile Rusya arasında yaşandığına dair sözleri, Bolşeviklere karşı sıcak mesajlar içeren haber ve yorumların daha da çoğalmasına yol açmıştır.¹²³²

Bu dönemde Türk-Bolşevik yakınlaşmasının bir göstergesi olarak Mustafa Kemal Paşa, 26 Nisan 1920 tarihinde, emperyalist devletlere karşı işbirliği yapmak ve millî mücadeleye destek talep etmek üzere Bolşevik hükümetine bir mektup göndermiştir.¹²³³ Mustafa Kemal'in Bolşeviklere yolladığı mektuba, 3 Haziran 1920 tarihinde Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin tarafından verilen cevap,¹²³⁴ Türk basınında ilk kez 27 Haziran 1920 tarihinde *İstikbâl*'de yayımlanmıştır. Rus *Pravda* gazetesinin 9 Haziran 1920 tarihli nüshasına dayandırılan haberde, Mustafa Kemal Paşa ile Sovyet hükümeti arasında bir mukavele teâti edildiği belirtilmektedir. Söz konusu mektupta Çiçerin, BMM'nin Misâk-ı Millî çerçevesindeki taleplerinin kendilerince tasvip edildiğini ifade etmektedir.¹²³⁵ Çiçerin'in bu mektubuna Mustafa Kemal, 20 Haziran 1920 tarihinde cevap vermiş, Sovyet hükümetiyle dostane ilişkiler kurulmasından büyük bir memnuniyet duyulduğunu belirtmiştir.¹²³⁶

Çiçerin imzasıyla gönderilen bu olumlu cevaptan sonra Anadolu basınında Bolşeviklere yönelimde çok büyük bir artış olduğu gözlenmektedir. Örneğin *Açıksöz*, Çiçerin'in mektubunu yayınladığı haberin hemen yanında yer alan imzasız köşe yazısında, Avrupalı emperyalist devletler karşısında adalet prensibini öne çıkaran Sovyet prensiplerine övgüler dizerek şunları yazmaktadır:

[...] Çiçerin'in mektubu da bize gösteriyor ki Bolşevikler mazlum ve esir milletlere rehâkâr ellerini uzatmaktan hiçbir vakit çekinmeyeceklerdir. Büyük Millet Meclisi'nin itihâz ettiği

¹²³¹ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-II*, TTK Yayınları, Ankara, 2003, s. 8.

¹²³² "Lloyd George Diyor ki: Bu Mücadele Rusya-İngiltere Mücadelesidir", *Hâkimiyet-i Milliye*, (20.07.1920), s. 1.

¹²³³ *ATTB*, s. 318.

¹²³⁴ Çiçerin'in mektubu için bkz: *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, s. 160-161.

¹²³⁵ "Türkiye ve Rus Sovyet Hükümeti Arasında", *İstikbâl*, (27.06.1920), s. 1; "Rus Sovyet Hükümetinin Büyük Millet Meclisi'ne Cevabı", *Albayrak*, (05.07.1920), s. 1; "Sovyetlerle Muhabere", *Öğüt*, (18.07.1920), s. 2.

¹²³⁶ "Türkler ve Müttehid Rus Cumhuriyeti Münâsebâtı", *Hâkimiyet-i Milliye*, (08.07.1920), s. 3; "Türk ve Rus Milletleri Münâsebâtı", *İstikbâl*, (01.08.1920), s. 1; *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, s. 165-166. Çiçerin'in Ankara hükümetine yolladığı mektup Türk basınına paralel olarak İngiliz gazetelerinde de yayımlanmıştır: *COA*, HR.HMŞ.İŞO, 237.2.4, Tarih: 11.07.1920.

mukarrerâtı bilâkayd u şart tasvibiyle münâsebât-ı siyâsiye ve muhibbâneye tevessül olunmayı teklif eden Bolşevikler hiç şüphe yok ki bu insanî ve faziletkâr hareketleriyle dünyanın bütün mazlum ve esir milletlerinin muhabbet ve hürmetlerini kazanıyorlar.[...] Emperyalist Avrupa bizi pâ-yı zulüm ve tahkiri altında ezdikçe biz de Şark’a, Bolşevikliğe karşı daha derin ve daha samimi bir alâka ile bağlandık ve en nihayet bu muhterem ve muazzez prensibi kabul ile hayatımız ve canımızı halâs etmeye karar verdik.¹²³⁷

1920 Eylül ayına girilirken *Açıksöz*, bir halk idaresinden söz eden ve Bolşeviklere karşı sıcak mesajların verildiği yayınlarını arttırarak devam ettirmiştir. Bu bağlamda vatanın, dinin ve namusun tehlikede olduğunu ifade eden *Açıksöz*, idare halka verilmediği sürece halkın hükümete daima yabancı kalacağını, onun yaptığı işleri benimsemeyeceğini, dolayısıyla bu badireden kurtulmak için artık toplumsal bir devrim yapmanın zamanının geldiğini yazmıştır.¹²³⁸

Bu dönemde Bolşevizm’e yakınlık gösteren gazetelerden bir diğeri *Albayrak*’tır. Gazetenin bu eğilimini gösteren pek çok örnek mevcuttur. *Albayrak*, 29 Nisan 1920 tarihli nüshasında Mithat Bey imzasıyla yayımlanan yazıda, dünya üzerindeki devrimlerin en büyüğünün Bolşevikler tarafından gerçekleştirildiğini, çünkü bundan önceki hareketlerin daima özel mülkiyeti koruduğunu ve sermaye sahiplerini güçlendirdiğini ifade etmiştir. Oysa Bolşeviklerin gerçekleştirdiği devrim, özel mülkiyeti ortadan kaldıracak ve insanlığa adalet ve saadet getirecektir. Mithat Bey, Türk milletinin, Bolşevik cereyanına elini samimiyetle uzatan milletlerin birincisi olacağını iddia etmektedir.¹²³⁹

6 Mayıs 1920 tarihinde Sovyet Rusya Komiserliği’nin bütün Müslümanlara hitaben yayınladığı ve emperyalist saldırılara karşı ezilen halkların yardımlaşmasını isteyen beyannameyi okurlarıyla paylaşan¹²⁴⁰ gazete, bu tarihlerde Bolşevik hareketlerini yakından takip etmiş ve genellikle “*Müstahberât-ı Husûsiye*” başlığı altında Sovyet yanlısı yayınları her geçen gün arttırmıştır.¹²⁴¹ *Albayrak*, 31 Mayıs 1920 tarihli nüshasında ise Moskova’ya gitmek üzere Erzurum’a gelen Ankara heyetini selamlamıştır.¹²⁴²

¹²³⁷ “Bolşevikler ve Biz”, *Açıksöz*, (12.07.1920), s. 1. *Açıksöz*’ün Bolşeviklere gösterdiği bu yakınlık ilerleyen günlerde artarak devam etmiştir. Gazete, 1920 Temmuz ayı içinde ardı ardına Bolşeviklerle ilişkileri manşetten ve tam sayfa olarak yayınladığı yazılara konu etmiştir. Bkz: “İngiltere’ye Karşı Bolşevik-İslâm İttifakı”, *Açıksöz*, (19.07.1920), s. 1; “İslâm-Bolşevik Münâsebâtı”, *Açıksöz*, (29.07.1920), s. 1.

¹²³⁸ “Halka Rücû”, *Açıksöz*, (09.09.1920), s. 1. Bu konuda *Açıksöz*’deki benzer değerlendirmeler için bkz: Nizameddin Nazif, “Halka Doğru”, *Açıksöz*, (06.09.1920), s. 1; “Şûrâlar Hükümeti Nasıl Olur?”, *Açıksöz*, (14.10.1920), s. 1.

¹²³⁹ Mithat, “Ferdiyetten İctimâiyâta İntikal”, *Albayrak*, (29.04.1920), s. 1.

¹²⁴⁰ “Tarihî Bir Vesika”, *Albayrak*, (06.05.1920), s. 2. Söz konusu beyanname diğer Anadolu gazetelerinde de yayımlanmıştır. Bkz: “Rus Sovyetlerinin Müslümanlara Beyannamesi”, *Açıksöz*, (16.05.1920), s. 2; “Rus Sovyet Milletinin Âlem-i İslâm’a Beyannamesi”, *İstikbâl*, (12.05.1920), s. 2; “İngiliz Boyunduruğundan Kurtulmak İçin”, *Öğüt*, (13.05.1920), s. 1.

¹²⁴¹ Bununla ilgili bazı haberler için bkz: “Şarktaki İslâm ve Türk Hükümetleri”, *Albayrak*, (29.04.1920), s. 1; “Müstahberât-ı Husûsiye”, *Albayrak*, (29.04.1920), s. 2; “Müstahberât-ı Husûsiye”, *Albayrak*, (06.05.1920), s. 2; “Müstahberât-ı Husûsiye”, *Albayrak*, (13.05.1920), s. 1; “Şark Haberleri”, *Albayrak*, (07.06.1920), s. 1.

¹²⁴² “Bekir Sami, Yusuf Kemal Beyefendiler”, *Albayrak*, (31.05.1920), s. 1; Müştak Sıtkı, “Misafirlerimiz”, *Albayrak*, (31.05.1920), s. 1.

İstanbul'un işgalinden sonra Bolşeviklerle ilgili haberlerin yoğun biçimde yer aldığı gazetelerden bir diğeri *İrâde-i Milliye*'dir. Gazete bu dönemde Bolşevizm'e yakın bir çizgi takip etmiştir. Örneğin 1 Nisan 1920 tarihli nüshasında, Bolşeviklerin Batı cephesinde Lehistan ve Litvanya'yla çatışmalara başladığı, elde edilen başarılar neticesinde hem Lehistan'ın hem de Litvanya'nın Bolşeviklerle barış yapmak istedikleri haberleri memnuniyetle yazılmıştır. Ayrıca Almanya'da bir Sovyet Cumhuriyeti, Amsterdam'da ise bir propaganda şubesi tesis edildiği haber verilmektedir.¹²⁴³ Gazetenin daha sonraki nüshalarında Bolşeviklerle işbirliği hâlinde çalışan Türk ve Müslüman hükümetlerin, Denikin ve Kolçak ordularına karşı kazanılan başarılarda önemli bir payları olduğu, bu sebeple Bolşeviklerin çok büyük saygısını kazandıkları vurgulanmıştır.¹²⁴⁴

Rus Millet Komiserliği Sovyeti'nin Müslümanlara hitaben yayınladığı bildiriye *İrâde-i Milliye* de okurlarına ulaştırmıştır. Söz konusu bildiride şöyle denilmektedir:

Dünyanın bütün akvâmını kendi boyundurukları altına alan İngiliz yağmacılarının kudretleri, seferberlikleri sukût etmektedir. Artık Rus inkılâb-ı kebirinin darbeleri sayesinde dünyada kölelik ve esaretin eski binaları yıkılıyor. Hükümetler milletler eline geçecektir. Rusya'nın alınteri ile kan pahasıyla çalışan bütün milletleri dünyanın esir milletlerine hürriyet kazandırmak için şerefli bir sulh akdettirecektir.¹²⁴⁵

İrâde-i Milliye'nin 8 Nisan 1920 tarihli nüshasından anlaşıldığı kadarıyla artık Rusya'daki gelişmeler doğrudan Moskova Telsiz Telgrafi'ndan alınmaya başlanmıştır.¹²⁴⁶ Dolayısıyla Bolşeviklerle iletişim daha doğrudan bir hâle gelmiştir.

İzmir'e Doğru gazetesi de bu dönemde Bolşeviklerle ilgili yayınlarını arttırmıştır. Bununla birlikte *İzmir'e Doğru*, Bolşevizm'in özellikle İngiltere'nin çıkarlarına oluşturduğu tehdidi ön planda tutmaya devam etmiştir. Örneğin *Times* gazetesinin bir değerlendirmesini okurlarıyla paylaşan *İzmir'e Doğru*, Bolşevizm'in Orta Asya'ya doğru yayılma eğiliminde olduğunu ve Bolşeviklerin çok büyük bir nüfusa sahip olan Çin'i yanlarına çekmeyi hedefledikleri vurgulamaktadır.¹²⁴⁷ 1920 Haziran'ındaki Yunan taarruzu sebebiyle yayın hayatından çekilecek olan bu gazete, son nüshalarına kadar bu bakış açısını korumuş, Bolşevik zaferleriyle ilgili haberleri Türk kamuoyuna iletmiştir.¹²⁴⁸ *İzmir'e Doğru*'da yer alan bu haberler, bir taraftan iç kamuoyunu Bolşevizm'le olan taktik yakınlaşmaya hazırlamak, bir taraftan da böyle bir yakınlaşmanın İtilâf Devletleri için taşıdığı tehdidi muhataplara aktarmak işlevine sahiptir.

¹²⁴³ "Bolşevik Haberleri", *İrâde-i Milliye*, (01.04.1920), s. 4.

¹²⁴⁴ "Bolşevik Harekâtı ve Türk Dünyası Ahvâli", *İrâde-i Milliye*, (13.05.1920), s. 3.

¹²⁴⁵ "Bolşevikler Dünyaya Neler Söylüyorlar", *İrâde-i Milliye*, (13.05.1920), s. 4.

¹²⁴⁶ "31 Mart Moskova Telsiz Telgraf Tebliğidir", *İrâde-i Milliye*, (08.04.1920), s. 4.

¹²⁴⁷ "Times'ın Başmakalesi", *İzmir'e Doğru*, (17.01.1920), s. 2.

¹²⁴⁸ Bazı örnekler için bkz: "Hindistan'da Bolşeviklik", *İzmir'e Doğru*, (21.01.1920), s. 1; "Kolçak Ordusunun Bakiyyetü's-Suyûfu", *İzmir'e Doğru*, (28.01.1920), s. 2; "Yudenîç Ordusu", *İzmir'e Doğru*, (29.01.1920), s. 1; "Bolşevizm ve Hindistan", *İzmir'e Doğru*, (08.02.1920), s. 2; "Bolşevik Muvaffakiyetleri", *İzmir'e Doğru*, (23.05.1920), s. 1.

Sovyetlerin Müslümanlara hitaben neşrettiği beyannameyi¹²⁴⁹ ve Çiçerin'in Mustafa Kemal'in mektubuna olumlu cevabını¹²⁵⁰ paylaşan Anadolu gazetelerinden olan *Öğüt* de Bolşeviklere yakınlık göstermiştir. *Öğüt*, tıpkı *İzmir'e Doğru* gibi Bolşeviklerin Asya'daki başarılarından¹²⁵¹ ve Bolşevizm'in Çin'de yayılma eğilimi gösterdiğinden memnuniyetle bahsetmiştir.¹²⁵² Bolşevikler eliyle gerçekleşen devrimi insanlık tarihi boyunca yaşanan ekonomik ve toplumsal adaletsizlikleri ortadan kaldıran bir gelişme olarak yorumlayan¹²⁵³ *Öğüt*, kendilerinin Bolşevikliği bilmediklerini, ancak insanlar arasında adalet ve saadeti temin edecek prensiplerin İslâm dininde olduğunu belirtmiş, yakın zamanda Türkiye'de de halk idaresinin kurulacağını yazmıştır.¹²⁵⁴

Bolşeviklerle iyi ilişkiler kurulmasını istediğini yaptığı yayınlarla ortaya koymakla birlikte, Bolşevizm konusuna mesafeli yaklaşan *İstikbâl* gazetesinin de 1920 güzüne girilirken Türk-Rus ilişkilerine özel bir vurgu yaptığı görülmektedir. Bu konuda bir yazı kaleme alan Faik Ahmet, iki komşu millet arasında asırlardır var olagelen düşmanlık hislerinin, halk düşmanı Çarlık idaresinin Türkleri yok etmek istemesinden kaynaklandığını ve her iki millete de çok büyük zararlar verdiğini yazmıştır. Türk ve Rus devletleri arasındaki husumetten kaynaklanan zaafılar, her iki milleti de açgözlü Avrupalı devletlerin saldırılarına açık hâle getirmiştir. Ancak Rusya'da ihtilâl olup Çarlık idaresi yıkıldıktan sonra iki taraf birbirini tanımaya başlamış ve eski düşmanlıklar yerini dostça ilişkilere bırakmıştır. Faik Ahmet, bu noktada ortaya çıkan Türk-Rus yakınlaşmasını, son derece gerçekçi bir zemine oturtturarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

İtilâf Devletleri, Türkleri istiklâl ve hürriyet-i kavmiyelerini müdafaa için mübarezeye girişmeye mecbur etmemiş olsalar idi, ihtimâl ki Türk-Rus dostluğu bu kadar seri bir inkişâfa mazhar olamayacak idi. Çünkü bir hakikattir ki, milletleri birleştiren hakiki rabitalar, müşterek tehlike anlarında ve müşterek menfaatler sevkiyle vücut bulan rabitalardır. Türkleri Rusların saf-ı ittifakında bulunmaya sevk eden ve iki milleti birleştiren şey de aynı revâbit olmuştur ve Rus-Türk mukarenet ve itilâfı müşterek tehlikelerin ilcââtından doğmuştur.¹²⁵⁵

17 Ekim 1920 tarihli *İstikbâl*'de yayımlanan bir başka yazıda ise Bolşevik prensipleriyle İslâm ilkeleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmuştur. Söz konusu yazıda Bolşeviklerle ilişkilerin nasıl olması gerektiği ise şu cümlelerle ifade edilmiştir:

[...] Kimi Bolşevizm'in hiç düşünmeden derhâl kabulü fikrinde, bazıları bu fikre büsbütün muhalif, bir kısım da memleketimiz için en kabil-i tatbik olacak şekline taraftar. Meseleyi şöyle düşünmeye mecburuz: Şerâit-i sulhiye bizim için mahv ve idam mânâsını tazammun ediyor mu, etmiyor mu? Şüphesiz ediyor! Şu hâlde Bolşevizm, halâsımızı temin edebilirse kabulde tereddüde

¹²⁴⁹ "İngiliz Boyunduruğundan Kurtulmak İçin", *Öğüt*, (13.05.1920), s. 1.

¹²⁵⁰ "Sovyetlerle Muhabere", *Öğüt*, (18.07.1920), s. 2.

¹²⁵¹ "Şark Âlemi", *Öğüt*, (25.07.1920), s. 1.

¹²⁵² "Çin'de Bolşeviklik", *Öğüt*, (25.07.1920), s. 1.

¹²⁵³ "Halka Doğru", *Öğüt*, (21.08.1920), s. 1.

¹²⁵⁴ "Halk Hükümeti", *Öğüt*, (22.08.1920), s. 1.

¹²⁵⁵ Faik Ahmet, "Türk-Rus Mukareneti", *İstikbâl*, (01.09.1920), s. 1.

lüzum kalmaz. Hatta tamamıyla değil, cüz'î bir ümit varsa bile yine temâyül icap eder. Binaenaleyh siyaset bunu iktizâ ediyor demektir.¹²⁵⁶

Anadolu'da çıkan gazeteler içinde 1921 yılı başlarına kadar Bolşeviklere en yakın yayınları yapan gazetelerden bir diğeri *Yenigün*'dür. İstanbul'un işgalinden önceki yayınlarında Bolşeviklere karşı özel bir yakınlığın gösterilmediği *Yenigün*'de, bilhassa Ankara'ya taşındıktan sonra çok keskin bir Bolşevizm taraftarlığı müşahade edilmektedir. İstanbul'un işgalinden sonra 9 Nisan 1920'ye kadar yayınlarını İstanbul'da sürdüren *Yenigün*, bu tarihe kadar Bolşeviklerle ilgili dikkate değer bir haber yayımlamamıştır. Ankara'ya geçtikten sonra yayımlanan 10 Ağustos 1920 tarihli ilk nüshasında ise Bolşeviklerin kazandığı askerî başarıları, Rusların resmî tebliği ile okurlarına duyurmuştur. Ayrıca aynı haberde, Bolşeviklerin toplanmasına öncülük edecekleri Bakü Kongresi'ni, bir İslâm kongresi gibi göstererek "*Bakü'de İslâm Kongresi İn'ikâd Ediyor*" alt başlığıyla vermiştir.¹²⁵⁷ İlerleyen günlerde bu haberler artarak verilmeye devam edilmiştir. Haberlerde Bolşeviklerin cephelerde kazandığı başarılar ve Bolşevizm'in farklı bölgelerde etkisini nasıl artırdığı yönünde bilgiler aktarılmaktadır.¹²⁵⁸

Ankara'da çıkmaya başladığı ilk günlerde *Yenigün*'de, "*Cihan İnkılâbı ve Türkiye*" başlığı altında yayımlanan imzasız bir köşe yazısında, gazetenin Bolşeviklere olan yakınlığını daha canlı bir biçimde görmek mümkündür. Söz konusu yazıda Dünya Savaşı'nın uzun bir tahlili yapıldıktan sonra şunlar yazılmıştır:

[...] Bugün Çarlık Rusyası yerinde insaniyet efkârı ile meşbu, fütuhât ve istila politikasından mücerred bir Bolşevik Rusyası vardır. Bugün o eski Çarlık Rusyası enkazı arasında yalnız beş altı tane Türk ve Müslüman cumhuriyeti çıkmış bulunuyor, diğer müstakil hükümetler de caba! Bugün İtilâfın o kadar gayızlı faaliyetlerine rağmen Türkiye ayakta ve bugün bütün Şark, İngiliz tahakkümüne karşı pek büyük bir ihtimâl galibiyetle muazzam ve kendi hesabına pek şanlı pek şöhretli bir cidale atılmış bulunuyor. İşte biz de esbâbını kendi azim ve himmetimizle ihzâr ettiğimiz bu kadar muazzam bir cidâlin hatt-ı tesâdümündeyiz. Düşmanlarımızın nâmerdâne tedbir ve tertipleri önünde nihayet Büyük Millet Meclisi'ni teşkil ile idare-i mukadderâtını bizzat ve müstakilen kendi eline almış olan Türk milleti Umûmî Harbi taklîb eden tarihî vazifesini ifada devam ederek kendi halâs ve hürriyeti ile beraber cihan inkılâbının insaniyete huzur ve sükûn verecek olan zaferini temin ve tekmilde yine mühim bir âmil olacaktır.¹²⁵⁹

Yenigün'ün yaptığı bu son değerlendirme, gazetenin Bolşeviklere bakışı açısından dikkat çekicidir. Yazının ilk bölümünde Dünya Savaşı'yla ilgili yapılan değerlendirmede, Türkiye'nin bu savaşa bir varoluş kaygısıyla dâhil olduğu, Boğazları İtilâf Devletlerine kapamak suretiyle "*cihan inkılâbı*" olarak nitelediği Bolşevik İhtilâli'nin gerçekleşmesine zemin hazırladığı yazılmıştır.

¹²⁵⁶ Ebülhâmid Hüsni, "Bolşevizm Meselesi-1", *İstikbâl*, (17.10.1920), s. 2.

¹²⁵⁷ "Resmî Rus Tebliği", *Anadolu'da Yenigün*, (10.08.1920), s. 1.

¹²⁵⁸ Bu konuda bazı örnek haberler için bkz: "Bolşevik Taarruzları", *Anadolu'da Yenigün*, (11.08.1920), s. 2; "Bolşevik Tebliği", *Anadolu'da Yenigün*, (11.08.1920), s. 2; "İran'da Bolşevikler", *Anadolu'da Yenigün*, (12.08.1920), s. 2; "Bolşevikler Varşova Kapılarına Yaklaşıyorlar", *Anadolu'da Yenigün*, (13.08.1920), s. 1; "Bolşevik Âlemi", *Anadolu'da Yenigün*, (15.08.1920), s. 1; "Rus Bolşevikliği", *Anadolu'da Yenigün*, (15.08.1920), s. 2; "Bolşevik Âlemi", *Anadolu'da Yenigün*, (16.08.1920), s. 1.

¹²⁵⁹ "Cihan İnkılâbı ve Türkiye", *Anadolu'da Yenigün*, (12.08.1920), s. 1.

Yukarıda yer alan “*Türk milleti Umûmî Harbi taklîb eden tarihî vazifesini ifâda devam ederek kendi halâs ve hürriyeti ile beraber cihan inkılâbının insaniyete huzur ve sükûn verecek olan zaferini temin ve tekmilde yine mühim bir âmil olacaktır*” cümlesiyle, Bolşeviklerle ortak hedeflerin paylaşıldığını ve aynı safta yer alındığını ortaya koymaktadır.

Aynı günlerde bir soru önergesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın doğudaki gelişmeler hakkında yaptığı geniş açıklamalar, *Yeniğün*'ün çizgisine de uygun düştüğü için günlerce gazetenin sayfalarında yer almıştır. Söz konusu konuşmasında Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklerin kazandığı zaferleri memnuniyetle dile getirerek şunları söylemiştir:

Bolşeviklerin, bilhassa son günlerde Lehistan dâhilinde tevâlî eden muvaffakiyâtı, muzafferiyâtı, cidden inkılâplarının pek mesûd, pek parlak ve pek mühim bir neticesidir. İslâmiyet'in en âlî kaide ve kanunlarını ihtivâ eden Bolşevizm dahî mevcudiyetimize kasdetmiş olan düşman aleyhinde, bugün ihzâr etmiş bulunduğu zafer, bizim için de şâyân-ı teşekkür bir neticedir.¹²⁶⁰

Bu kısa alıntıda dile getirilenler, Bolşevizm'in İslâmî kaidelere olan benzerliğini, Bolşevik başarılarının Türklerin menfaatine ve dolayısıyla Bolşeviklerle yakınlaşmanın kaçınılmaz olduğunu göstermesi bakımından kayda değerdir.

Yunus Nadi Bey'in, “*İdarede Halka Rücû İhtiyacı Karşısındayız*” başlıklı yazısını da bu konuda bir başka örnek olarak ele alabiliriz. Yunus Nadi, halkın artık kendi yönetimiyle ilgili konuları doğrudan ele alması ve hükümetin halkla bütünleşmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Nadi'ye göre hükümet halkın işlerine çeki düzen vermekle mükellef basit bir mekanizma olmalıdır. “*Bunun en kestirme tariki ise hatta meşrutiyet bile değildir de kendi idaresini doğrudan doğruya halkın kendi eline vermekten ibarettir.*” diyen Nadi'nin bu sözleri, halk idaresi ve cumhuriyete yönelim gibi görünse de, dönemin genel havası dikkate alındığında, esasen “*halk şûrası*” biçiminde örgütlenen Sovyet idaresine daha yakın görünmektedir.¹²⁶¹

Yeniğün'ün Bolşevizm'e ne derece yakın olduğunu gösteren bir başka örnek, gazetenin 1 Eylül 1920 tarihli nüshasıdır. Gazetenin bu sayısının ilk sayfası, tamamen Bakü Kongresi'ne ve Bolşevizm'e ayrılmıştır.¹²⁶² Yunus Nadi'nin aynı nüshada yer alan köşe yazısı ise, gazetenin genel eğilimlerini özetler bir mahiyettedir:

Umûmî Harp biteli hemen iki sene oluyor, onun yerine şumûlü ve neticeleri itibariyle ondan daha büyük bir inkılâp harbi kaim olmuştur. Bilhassa bir iki seneden beri işte bu inkılâp harbidir ki her gün daha büyük bir zaruretle devam ederek gittikçe artan bir vüs'at ve şiddet peydâ etmektedir. Bolşevikler Lehistan'ın payitahtı kapılarına kadar muzafferâne yürümüşler ve belki bu günlerde

¹²⁶⁰ “Büyük Millet Meclisi'nde Şark İşleri”, *Anadolu'da Yeniğün*, (18.08.1920), s. 1-2. Mustafa Kemal Paşa'nın meclisteki bu açıklamaları sonraki günlerde de okurlarla paylaşılmaya devam edilmiştir. Bkz: “Büyük Millet Meclisi'nde Şark İşleri”, *Anadolu'da Yeniğün*, (19.08.1920), s. 1-2; “Büyük Millet Meclisi'nde Şark İşleri”, *Anadolu'da Yeniğün*, (20.08.1920), s. 1.

¹²⁶¹ Yunus Nadi, “İdarede Halka Rücû İhtiyacı Karşısındayız”, *Anadolu'da Yeniğün*, (26.08.1920), s. 1.

¹²⁶² “Beynelmîl Bakü Kongresi Bugün İçtimâ Ediyor: Türk Milletinden Kongreye En Samimi Tebrikat”, *Anadolu'da Yeniğün*, (01.09.1920), s. 1; “Bolşevik Sefareti”, *Anadolu'da Yeniğün*, (01.09.1920), s. 1.

büyük Varşova şehrini bile ele geçirmişlerdir. Emperyalist ve kapitalist Avrupa Bolşevikliğın bu muvaffak ve galip ileri hareketi karşısında büyük bir telaş ve asabiyete tutulmuştur. Çünkü Şark'ın Garb'dan intikam alan bu hareketi çok ciddidir. Lehistan'dan sonra Almanya kendiliğinden, ister istemez bu Şark seline pek müsait bir mecra olacaktır. Bir kere bu mecraya dâhil olan bu selin Fransa'yı da, İngiltere'yi de hercümerç edebileceğini açıktan açığa kendileri söylüyorlar. Dünyayı iki büyük ordugâha ayıran bu inkılâp harbinde biz hangi taraftayız? Bunu sormaya hâcet var mı? Garb emperyalizminin mahkûm mevkiine indirdiği kendine ilelebet esir kılmak istediği mazlum milletler arasında bize tevcih olunan husumet, bizi mahvetmekle bile mütesellî olmak istemeyen bir derece-i vahşettir.

Görülüyor ki Yunus Nadi, uluslararası arenada ortaya çıkan bütün gelişmeleri, emperyalizmle mazlum milletler arasındaki mücadele çerçevesinden okumakta, bu bağlamda Türkiye'nin bulunması gereken yeri, “*cihan inkılâbı*”nın başındaki Bolşeviklerin yanı olarak tespit etmektedir. Bununla birlikte yazının devamında yer alan cümleler, Nadi'nin Bolşevizm'i bu denli benimsemesinin temel sebebinin Bolşevizm'i çok iyi bilmesi ve kabul etmesinden çok, Batılı büyük devletlerin Türkiye'yi boğmaya kalkışmasından kaynaklandığını ihsâs etmektedir:

[...] O hâlde demek oluyor ki dünyanın büyük inkılâp harbinde bizim mevkiimiz vahşiyane savletini en ziyade bizim üzerimize tevcih etmiş olan emperyalist gürûhunu yıkmak isteyen taraftadır. Bu gürûha karşı dünyayı esaretten kurtarmak azminde bulunan inkılâpçı zümrenin başında Rus Bolşevikleri bulunuyor, arkasında da Şark'ın ve hemen bütün Asya'nın, hatta bütün dünyanın esir ve mazlum milletleri. Her gün daha ziyade kuvvet ve vüs'at bulan bu umûmî kıyamda hâlen ve mevkiî biz Türklerin mevkiimiz pek mühimdir. Fakat ne kadar mühim ise o kadar kolaydır. Çünkü emperyalistler dünya kıyamının azamet ve şiddeti karşısında ne yapacaklarını bilmiyorlar ve her gün daha fazla şaşırıyorlar.¹²⁶³

Aynı günlerde *Sebilürreşâd*'ın da Bolşeviklerle ilişkiler konusunda benzer yayınları okunmaktadır. Derginin 63. sayının ilk sayfasında “*İngiltere'ye Karşı Bolşevik-İslâm İttifakı*” başlığıyla tüm sayfayı kaplayan bir yazı vardır. Bu yazının giriş kısmında Bolşeviklerin, Avrupa'nın kapısı olan Lehistan'a karşı askerî harekâta başladıkları, Bolşevik ordularının Alman parası ve mühendisleri ile desteklendiği belirtilmiştir. Lenin'in 1919 yılında iç düşmanla uğraştıklarını, 1920 yılında ise Bolşevik esaslarını Roma, Paris, Londra ve Washington'da hâkim kılacaklarını belirttiği beyannamesi hatırlatıldıktan sonra Avrupalı devletlerin iç vaziyetlerinin ne denli karışık olduğu örneklerle anlatılmıştır. Gelinek noktada İslâm dünyası ve Bolşeviklerle ilgili şu yorum yapılmıştır:

[...] Bir zamanlar denizden İngiliz dretnotlarının, karadan Çar ordularının tazyikleri altında bunalıp kalan İslâm âlemi Bolşeviklerle tevhiid-i mesâî edip de silahlanmaya başlayınca İngiltere için artık Asya'ya veda etmek zamanının yaklaştığını herkesten ziyade Lloyd George'un derk ettiğine şüphe yoktur.¹²⁶⁴

1920 yazında, Rusya'daki gelişmeleri ve Bolşevik hareketleri yakından takip eden *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde de haberlerin sayısı artmış, kullanılan dil değişmeye başlamıştır.¹²⁶⁵ Haberler

¹²⁶³ Yunus Nadi, “Cidalin İki Tarafı”, *Anadolu'da Yenigün*, (01.09.1920), s. 1.

¹²⁶⁴ “İngiltere'ye Karşı Bolşevik-İslâm İttifakı”, *Açıksöz*, (19.07.1920), s. 1.

¹²⁶⁵ Bununla ilgili bazı haberler için bkz: “Bolşevik Harekâtı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (23.03.1920), s. 2; “Bolşevik Vaziyeti”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (03.04.1920), s. 2; “Bolşevik Harekâtı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (01.05.1920), s. 4; “Bolşevik Haberleri”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (09.05.1920), s. 4; “Bolşeviklerin Muzafferiyeti”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (10.06.1920), s. 4.

artık Avrupa gazetelerinden değil Rus kaynaklarından aktarılmakta¹²⁶⁶ ve genel itibarla “*Bolşevik zaferleri*” konu edilmektedir.¹²⁶⁷ Bu arada Çiçerin’in mektubuyla ilgili en detaylı değerlendirme *Hâkimiyet-i Milliye*’de yer almıştır. Buna göre Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin imzasıyla gönderilen cevâbî yazıda Türkiye’nin sınırları ve toprak bütünlüğü, azınlık hukuku ve kapitülasyon konularında Bolşeviklerin, Misâk-ı Millî’ye uygun bir çözümü prensip itibarıyla kabul ettikleri bildirilmektedir.¹²⁶⁸ Esasen Çiçerin’in gönderdiği bu mektupta yer alan dördüncü maddenin Misâk-ı Millî ile çeliştiği, bu durumun Mustafa Kemal ve lider kadro tarafından hayretle karşılandığı görülmektedir. Ancak bu konu ne basında, ne de Moskova’ya gönderilen cevabî mektupta dile getirilmiştir.¹²⁶⁹

Yaşanan bütün gelişmeler, Ankara hükümetini Bolşeviklere daha da yaklaştırdı, bu yakınlaşmanın bütün emareleri, neredeyse günü gününe *Hâkimiyet-i Milliye*’de yer alan haber ve yorumlara yansımıştır. Örneğin 8 Temmuz 1920 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye*’de yer alan bir haber, Bolşevik harekete duyulan yakınlığın ne dereceye geldiğini göstermektedir. Haberin dikkati çeken satırları şöyledir:

Garb hududlarımızda Türk milletine son kat’î darbelerini indirmek için Avrupa’nın emperyalistleri, Yunan kuvvetlerini ileri sürüyorlar. Ve bir milleti öldürmek için planlar, cinayetler, kıtaller tertip eder ve dâhilden müfsitlerle memleketi parçalamaya çalışırken, şarkın mazlum milletlerinden, cihan istilacılarına karşı sesini yükselten yeni bir âlemden; bir kardeş sesi geldi. [...] Azerbaycan Sovyet hükümetinin beyannamesi şark âlemini bize biraz daha yakınlaştırdı. Avrupa bezirgânlarının korktukları ve asırlardır türlü türlü isimlerle andıkları birer birer tahakkuk ediyor. [...] Medeniyet dünyasının jandarmalığı vazifesini üzerine alan Yunan ordusu geçtiği yerlerde baştanbaşa bir kül yığınından ve harabeden başka bir şey bırakmıyor. İngiliz emperyalizminin bu sun’î yavrucuğu Avrupa emperyalizmi namına Türk toprakları üstünde kanla lekelenmeyen pek az bir yer bırakıyor.¹²⁷⁰

Bolşeviklerin kontrolü altına giren Azerbaycan’la ilgili değerlendirmelerin yer aldığı bu haber, ilerde bir dostluk antlaşması imzalayacak olan Ankara hükümeti ile Rus Bolşevikleri arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkı sunacak türdendir. Ankara hükümetinin ve *Hâkimiyet-i Milliye*’nin Bolşeviklere duyduğu yakınlığı gösteren bu tip haberler, ilerleyen günlerde artarak devam etmiştir. Örneğin 20 Temmuz 1920 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye*’de en büyük düşman kapitalizm olarak ilân edilmiştir.¹²⁷¹ Bu minvalde Bolşeviklerin çarpıştıkları cephelerde kazandıkları başarılar, “*zulme karşı isyan fikrinin*” ortak başarısı gibi görülmüştür.¹²⁷² Hatta o kadar ki bu tarihlerde Avrupa’daki

¹²⁶⁶ “Bolşevik Haberleri”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (14.06.1920), s. 4.

¹²⁶⁷ “Şark Âlemi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (24.06.1920), s. 2; “Şark Âlemi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (28.06.1920), s. 3.

¹²⁶⁸ “Rus Sovyet Hükümetinin Büyük Millet Meclisi’ne Cevabı”, *Albayrak*, (05.07.1920), s. 1; “Türkler ve Müttehid Rus Cumhuriyeti Münâsebâtı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (08.07.1920), s. 3; “Türkiye ve Rus Sovyet Hükümeti Arasında”, *Açıksöz*, (12.07.1920), s. 1; “Sovyetlerle Muhabere”, *Öğüt*, (18.07.1920), s. 2.

¹²⁶⁹ *ATTB*, s. 353; Karabekir, *İstiklâl Harbimiz-II*, s. 876; Yüceer, a.g.e., s. 105.

¹²⁷⁰ “Şark Âlemi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (08.07.1920), s. 2.

¹²⁷¹ “En Büyük Düşman”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (20.07.1920), s. 1.

¹²⁷² “Muzafferiyet Arifesinde”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (02.08.1920), s. 1.

gelişmeler dahi yine kapitalizm ve burjuvazi-işçi sınıfı mücadelesi bağlamında ele alınmaya başlanmıştır.¹²⁷³

Hâkimiyet-i Milliye, uzunca bir süre Bolşeviklere yakınlık gösteren yayınlarını bu yolda devam ettirmekle birlikte, Mustafa Kemal Paşa'nın bir meclis konuşmasını sütunlarına taşıyarak Bolşeviklerle ilişkilerin aldığı şeklin resmî sınırlarını da şöyle ortaya koymaktadır:¹²⁷⁴

[...] Evvelâ Bolşeviklerle olan münâsebâtımız nazar-ı dikkate çarpar. Dünyada büyük bir inkılâp yapmak isteyen Bolşevizm kuvveti ile esasta müttehidiz. Bolşeviklerin gayeleri şark milletlerinin başına musallat olan emperyalizm belasını yeryüzünden kaldırmak, bizim uğrunda mücadele ettiğimiz davanın mânâsı da aynı şeydir. Bolşeviklerle cihan siyasetindeki bu ittihatın sonra bu siyaseti takip için milletlerin idare-i dâhiliyelerinde hâkim olması lâzım gelen ruhta da ayrı olmadığımızı görüyoruz. Onlar gibi biz de istiyoruz ki bundan sonra devletin mânâsı en geniş ve en hakiki delâletiyle milletin irade ve hâkimiyetinden ibaret olsun. Ancak esasta böyle birleştiğimiz hâlde bunun şeklinde onlar başka düşünüyorlar, biz başka düşünüyoruz: Rusya'da ve birtakım Avrupa memleketlerinde mevcut olan içtimâî ve iktisâdî mesâil bizde aynen mevcut olmadığı için onların bu sahada yaptıkları şeyleri sellemehüsselâm aynen biz de tatbîke kalkışacak olursak hem memleketimize fenalık etmiş olacağız hem de hatta Bolşevizm mefkûresinin hakiki mânâsını anlamamış bulunacağız.

Hâkimiyet-i Milliye, Mustafa Kemal'in ortaya koyduğu bu inceliğin Bolşevikler tarafından takdir edildiğine, yine Mustafa Kemal Paşa'nın şu sözleriyle işaret etmektedir:

Lehistan işlerinin kendilerini pek büyük bir ehemmiyetle iştigâl etmesine mukabil Bolşevikler bizimle irtibatı temin için Kafkasya'da büyük bir gayret sarf etmişler ve nihayet muvaffak olmuşlardır. Binaenaleyh Bolşeviklerle, gerek dünyanın nef'i, gerek bizzat husûsî menâfimiz itibarıyla Bolşeviklerle pek güzel anlaşmakta olduğumuz şüphesizdir.¹²⁷⁵

Bolşevizm esaslarını kabul etmemekle birlikte *Hâkimiyet-i Milliye*, Avrupa emperyalizmine karşı Bolşeviklerle ortak bir zemin yakalandığını gösteren haberlerini sürdürmüş ve nihayet 5 Ekim 1920 tarihinde ilk defa bir Türk-Rus ittifakını dile getirmiştir.¹²⁷⁶ Türk-Bolşevik yakınlığının, İtilâf Devletleri tarafından bir tedirginlik unsuru olarak görülmesi,¹²⁷⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*'nin bu yayın çizgisini uzunca bir süre daha devam ettirmesine yol açacaktır. Öte yandan bu yayın politikasının benimsenmesinde, Bolşeviklerle bir uzlaşma zemininin hazırlanması kaygısı da aynı derecede önemlidir. Öyle ki *Hâkimiyet-i Milliye*, ilerleyen günlerde imzasız olarak yayımladığı bir başmakaletle Rus Bolşevizmi ile Türk komünizmini mukayese edecek kadar ileri gidecektir.¹²⁷⁸

¹²⁷³ "İtalya Burjuvazisinin Son Koçu", *Hâkimiyet-i Milliye*, (02.08.1920), s. 3.

¹²⁷⁴ Bu tip haberlerden bazıları için bkz: "Bolşevik Taarruzlarının Netâyici Pek Harikulâde Görünüyor", *Hâkimiyet-i Milliye*, (09.08.1920), s. 3.

¹²⁷⁵ "Şark Siyasetimiz", *Hâkimiyet-i Milliye*, (19.08.1920), s. 1.

¹²⁷⁶ "Türk Bolşevik İttifakı", *Hâkimiyet-i Milliye*, (05.10.1920), s. 1.

¹²⁷⁷ Türk-Rus yakınlığının Fransızlar tarafından nasıl yorumlandığını gösteren bir örnek için bkz: "Türk-Rus Mukareneti", *Hâkimiyet-i Milliye*, (15.07.1920), s. 2.

¹²⁷⁸ "Rus Bolşevizmi Türk Komünizmi", *Hâkimiyet-i Milliye*, (16.10.1920), s. 1.

Anadolu basınında görülen bu Bolşevik yanlısı tavrın tam tersini, İstanbul'da *Alemdâr* ve *Peyâm-Sabah* gazeteleri sergilemektedir. *Alemdâr*, Bolşeviklerin, çarlığın dış politikasını yürüttüklerini yazarken,¹²⁷⁹ *Peyâm-Sabah*'ta Ali Kemal, Bolşevikliğin en birinci düşman olduğunu, dinî, kültürel ve sosyal bakımdan Bolşevizm'in Türklükle bağdaşamayacağını ve Türkler tarafından asla uygulanamayacağını, ancak Ankara'nın bu konuda halkı aldattığını belirtmektedir. Ali Kemal'e göre Türk'e karşı tarihî bir düşmanlığa sahip olan "*Moskof*"un, Bolşevizm'i benimsediği için çarlığın dış politikasından vazgeçebilmesi mümkün değildir.¹²⁸⁰

3.1.5. Ankara-Moskova İlişkilerinin Gelişmesi ve Bolşevizm Eğilimlerinin Kontrol

Altına Alınması

Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Nisan 1920 tarihli mektubuna Bolşeviklerden gelen olumlu yanıtı rağmen, Ankara-Moskova ilişkilerinin gelişimi kolay olmamıştır. Esasen 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un resmen işgali, Bolşevik Rusya tarafından fiilî olarak Boğazların İngiliz kontrolüne geçmesi olarak yorumlanmıştır. Bu durum, İttihatçılar ve Mustafa Suphi vasıtasıyla Anadolu'yla ilişki kuran ve teşkilatlanmaya çalışan Bolşevikleri, Ankara'yla işbirliği yapma fikrine yakınlaştırmıştır.¹²⁸¹ Ancak buna rağmen 14 Temmuz 1920 tarihinde Moskova'ya ulaşan Bekir Sami Bey heyeti burada oldukça soğuk karşılanmış ve Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin ve yardımcısı Karahan'la yapılan görüşmelerde beklenmedik taleplerle karşılaşmıştır. Özellikle bu dönemde Bolşeviklerin Ermenistan'la bir antlaşma yapmaları ve bu devlet lehine Türkiye'den toprak talep etmeleri, görüşmeleri çıkmaza sokmuştur. Yaşanan tıkanma, ancak 13 Ağustos 1920 tarihinde Lenin'le yapılan toplantıyla aşılmıştır. Lenin, Ermenilerle yaptıkları antlaşmanın hata olduğunu, gerekirse bu hatayı Türk tarafının düzelteceğini belirtmiştir. Lenin'in bu yaklaşımından sonra müzakereler ilerlemiş ve TBMM hükümeti ile Bolşevikler arasında 24 Ağustos 1920'de bir dostluk antlaşması hazırlanarak parafe edilmiştir.¹²⁸²

Türklerle Bolşevikler arasında uzun müzakerelerden sonra parafe edilen bu antlaşmayı *Hâkimiyet-i Milliye* şu cümlelerle duyurmuştur:

Hâkimiyet-i Milliye'nin intişâr etmediği günler [6 Eylül'den 5 Ekim'e kadar bir aylık bir süre] içinde Türk tarihinin olduğu kadar, Şark tarihinin de büyük bir hâdisesi demek olan vak'a cereyân etmiştir: Türk-Bolşevik ittifakı, hayli uzun devam eden müzakerelerden sonra Sovyetler Cumhuriyeti, müdafaa ettiği dava ile müdafaa ettiğimiz dava arasındaki müşâreket ve hatta vahdeti hissetmiş ve binâenaleyh iki millet mukadderatına hâkim olan bu nokta-i vahdeti resmen teyide karar vermiştir.

¹²⁷⁹ Refî Cevat, "Rusya, Biz ve Yunanistan", *Alemdâr*, (17.09.1920), s. 1.

¹²⁸⁰ Ali Kemal, "Bir Ok Gibi Saplandı Fakat", *Peyâm-Sabah*, (16.05.1921), s. 1; Ali Kemal, "Yeni Ruh" *Peyâm-Sabah*, (05.08.1920), s. 1; Ali Kemal, "Bolşeviklik ve Türklük", *Peyâm-Sabah*, (10.12.1921), s. 1.

¹²⁸¹ Yüceer, age, s. 86.

¹²⁸² Tengirşek, a.g.e., s. 156-158; Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 70-73, 78 vd. "Türk Bolşevik İttifakı", *İstikbâl*, (17.10.1920), s. 1; "Türk-Rus İttifakı", *Anadolu'da Yenigün*, (18.10.1920), s. 2.

Hâkimiyet-i Milliye'nin haberinde altı çizilmesi gereken bazı tespitler bulunmaktadır. Öncelikle Ruslarla Türklerin, Doğu'nun milletleri olduğu ve aynı problemlerle yüzyüze geldikleri, dolayısıyla ortak düşmanlar karşısında birlikte hareket etmelerinin gerekliliği vurgulanmıştır. Daha sonra bu iki milletin özellikle yakın geçmişte çok kanlı çatışmalar yaşadıkları, ancak her iki tarafta da "*idare-i mutlaka*"nın kalkmasıyla bu durumun yok olduğu belirtilmiştir. Türkiye'nin 12 yıl önce yaşadıklarını Rusya yeni yaşamaktadır. Türkiye'de 12 yıl önce meşrûî rejime geçilmiştir. Ancak Rusya'daki Çarlık idaresi, Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca bir siyaset izlemiş, bu sebeple Birinci Dünya Savaşı'nda iki millet kanlı çatışmalara girmişlerdir. Ancak şiddetli bir hareketle Çarlık ortadan kalkınca, iki millet arasındaki düşmanlık da son bulmuştur. Bütün bu gelişmelerden sonra *Hâkimiyet-i Milliye*'nin yazdığı üzere "*iki millet ricâli ve iki millet gayeleri arasındaki müşâreket ve vahdeti görererek bunu resmî bir vesika ile teyit etmek istediler; bu suretle son günlerde imza edilen ittifakname vücuda gelmiştir.*"¹²⁸³

Parafe edilmesine rağmen bu dostluk antlaşmasının yürürlüğe girmesi Bolşeviklerin Polonya'da sürdürdükleri savaş, İngilizlerle ticaret anlaşması yapmaya çalışmaları,¹²⁸⁴ Kafkasya'da Ermenistan adına Türkiye'den toprak talebinde bulunmaları ve Türkiye üzerinde İttihatçıları ve Mustafa Suphi ekibini kullanmak istemeleri gibi sebeplerle gecikmiştir.¹²⁸⁵ Esasen Bolşevikler, Bakü Doğu Halkları Kurultayı'nda Zinovjev'in yaptığı konuşmadan¹²⁸⁶ ve Lenin'in Sovyet Elçisi Aralov'a söylediği sözlerden anlaşıldığı üzere Anadolu hareketinin ve Mustafa Kemal'in komünist olmadığını bilmektedir.¹²⁸⁷ Bu sebeple Bolşevikler, TBMM hükümetiyle ilişki kurmuş olmalarına rağmen sol eğilimli hareketleri ve aktörleri kullanarak Ankara'yı bir biçimde kendi ideolojisine yakınlaştırmaya çalışmaktan geri durmamıştır.¹²⁸⁸ Nitekim 1 Eylül 1920 tarihinde Bakü'de gerçekleştirilen Doğu Halkları Kurultayı'na TBMM hükümeti delege göndermesi için resmen davet edilmemişken,¹²⁸⁹ burada Enver Paşa'ya ve özellikle de Mustafa Suphi'ye gösterilen yakınlık, Bolşeviklerin bu tavrını tamamen açığa çıkarmıştır.¹²⁹⁰ Bolşeviklerin bu politik yaklaşımları karşısında Ankara hükümeti, adım adım yürüyen bir stratejiyle önce Anadolu'da teşkilatlanmasını

¹²⁸³ "Türk Bolşevik İttifakı", *Hâkimiyet-i Milliye*, (05.10.1920), s. 1.

¹²⁸⁴ Ankara'nın Bolşeviklerle temas kurduğu ve ilişkileri geliştirmeye çalıştığı günlerde, Bolşeviklerle İngilizler arasında da görüşmeler devam etmektedir. Lloyd George hükümeti, özellikle Fransızların şiddetli muhalefetine rağmen hem Almanya ile hem de Bolşeviklerle ticarî ilişkilerin kurulmasını istemektedir. İngilizlerin bu amaçla yürüttüğü görüşmeler, Fransız basını tarafından kabul edilemez bulunmaktadır. Bkz: "İngiltere-Bolşevik Müzâkerâtı", *İstikbâl*, (30.06.1920), s. 1; "Lloyd George'un Kanaat-ı Siyâsiyesi", *İstikbâl*, (30.06.1920), s. 1; "Bolşevikler ve Fransız Matbuatı", *İstikbâl*, (11.08.1920), s. 2.

¹²⁸⁵ Tengirşek, a.g.e., s. 145-161; Yüceer, a.g.e., s. 118, 152, 172; Gökay, a.g.e., s. 117; Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikası*, s. 121.

¹²⁸⁶ Cebesoy, s. 18; Aslan, a.g.e., s. 155.

¹²⁸⁷ Simyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları (1922-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 27.

¹²⁸⁸ Gökay, s. 184 vd.

¹²⁸⁹ Aslan, a.g.e., s. 143.

¹²⁹⁰ Aydemir, a.g.e., s. 574-577; Aslan, a.g.e., s. 157.

güçlendirerek kontrolü elinde tuttuğunu ve Türk milletinin meşru temsilcisinin kendisi olduğunu ispat etmiştir. Bu çerçevede birbiriyle eşzamanlı olarak bir yandan Doğu harekâtıyla Ermenistan'ı aradan çıkarmış, diğer taraftan -Ankara dâhil olmak üzere- Batı cephesinde güçlü bir örgütlenmeye sahip olan Yeşil Ordu'nun tasfiyesi işine girişmiştir.

Doğu Cephesi'nde Sevr taslağının ortaya çıktığı günlerden itibaren Ermeni Taşnak çetelerin Türk sınırını taciz etmeye başlaması ve bölge halkını öldürmesi¹²⁹¹ üzerine Kâzım Karabekir'in, ısrarla Ermenistan'a karşı harekete geçmek istediği bilinmektedir. Karabekir, içinde Müslüman unsurların da bulunduğu Bolşeviklerin Taşnak yönetimindeki Ermenilerin üzerine yürüyeceğini düşünerek 1920 Mayıs'ından itibaren harekât için TBMM'den izin istemiştir.¹²⁹² Karabekir'in bu görüşleri Ankara'ya ilettiği günlerde *Öğüt* gazetesi, Ermeni Cumhuriyeti'nin Türk milliyetçileri ile Bolşevikler arasında bir duvar vazifesi görmek istediğini, bunun için İngilizlerden destek talep ettiğini, ancak yaşanan gelişmeler karşısında bunun mümkün olamayacağını yazmıştır.¹²⁹³

Yapılan bu değerlendirmelere rağmen Mustafa Kemal, San Remo'daki Barış Konferansı'nı, Bolşeviklerle ilişkilerin sınırlarının henüz çizilmediğini ve Ermeni meselesinde hassas olan Batı kamuoyunu gerekçe göstererek harekât için izin vermemiştir.¹²⁹⁴ Bu arada gazetelere yansıyan haberler, Kâzım Karabekir'in beklentisine uygun biçimde büyük çoğunluğu Müslüman olan 100 bin mevcutlu Bolşevik ordusunun Bakü'ye ulaştığını ve Azerbaycan kuvvetleriyle birlikte Ermenilere karşı ortak bir harekât başlattıklarını teyit etmektedir.¹²⁹⁵ *İstikbâl*, Bolşeviklerle Ermeniler arasındaki çatışmalar hakkında bilgi verirken,¹²⁹⁶ 29 Eylül 1920 tarihli nüshasında Ermenilerin tekrar mezâlime başladığını ve Türk askerinin bu durum karşısında harekete geçmeye mecbur kaldığını yazmıştır.¹²⁹⁷ Gazete Ermeni harekâtıyla ilgili haberler vermeye sonraki sayılarında devam etmiştir.¹²⁹⁸

24 Eylül 1920 tarihinde başlatılan Doğu Harekâtı hızlı bir biçimde gelişirken Ermeniler Türk ordusu karşısında tutunamamış, 29 Eylül'de Sarıkamış, 30 Ekim'de Kars Türk ordusunca istirdat

¹²⁹¹ *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, 154, 177-178; *HTVD*, Yıl 9, S. 34, Aralık 1960, Vesika No: 860.

¹²⁹² Karabekir, *İstiklâl Harbimiz-II*, s. 789.

¹²⁹³ "Duvar Olayım Derken", *Öğüt*, (09.05.1920), s. 1.

¹²⁹⁴ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, C. II, s. 791.

¹²⁹⁵ "Kafkas Harekâtı Ermeni Mezâliminin Devamı", *İstikbâl*, (02.06.1920), s. 1.

¹²⁹⁶ "Kafkas Haberleri", *İstikbâl*, (06.06.1920), s. 1.

¹²⁹⁷ "Ermeni Mezâlîmi", *İstikbâl*, (29.09.1920), s. 1. *İstikbâl*, Doğu Cephesi'ne yakın bir yerde çıkmasından dolayı konuyla ilgili en yoğun haber yapan gazetelerin başında gelmektedir. *İstikbâl*'in Doğu Harekâtı'yla ilgili yayınları hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Uğur Üçüncü, "İstikbâl Gazetesinde Göre Doğu Cephesi'nde Türk-Ermeni Savaşı (1920)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Yıl 8, S. 16, Bahar 2014, ss. 87-114.

¹²⁹⁸ "Cephe Haberleri", *İstikbâl*, (17.10.1920), s. 1. Harekâtla ilgili ayrıca bkz: "Ermenistan Şimdi Resmen Çarpışıyor", *Akşam*, (10.10.1920), s. 1; "Ermenistan Hudutlarına Taarruz", *Akşam*, (11.10.1920), s. 1; "Ermenistan ve Kafkasya Vukuatı", *Akşam*, (12.10.1920), s. 1; "Resmî Tebliğ", *Öğüt*, (09.11.1920), s. 1.

edilmiş,¹²⁹⁹ böylece Ermeniler Kasım ayında barış istemek zorunda kalmışlardır.¹³⁰⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, Doğu cephesinde kazanılan bu başarıyı “*dünya inkılâbının*” önemli bir safhası olarak yorumlarken,¹³⁰¹ *Yeni Adana*, elde edilen zaferle bütün doğu milletlerinin ve İslâm dünyasının bağımsızlığı için kapı aralandığını yazmıştır.¹³⁰² *Peyâm-Sabah*’ta Ali Kemal, bu askerî başarıların ilerde daha büyük zararlara yol açacağını iddia etmiştir.¹³⁰³ Harekât sırasında, İngiliz ve Ermeni basınından yansıyan haber ve yorumlarda, Türklerin Brestlitovsk Antlaşması sınırlarına ulaşmak istedikleri, Sovyet Rusya’nın ise Çarlık dönemi sınırlarını tekrar elde etmeyi amaçladıkları ve bu sebeple yakında birbirleriyle çatışma içine girecekleri yolunda değerlendirmelerde bulunulmuştur.¹³⁰⁴ Netice itibarıyla Türkiye’nin şartlarını kabul eden Ermenilerle önce mütareke,¹³⁰⁵ sonra barış antlaşması yapılmıştır. Gümrü’de yapılan görüşmeler sonucunda Ermeni heyeti, Türk tarafının tekliflerini tamamen kabul etmiş ve 2/3 Aralık 1920 tarihinde antlaşma imzalanmıştır.¹³⁰⁶

Bu antlaşma, her ne kadar fiilî olarak Doğu cephesinin kapanmasını sağlamışsa da, Ermenistan’da Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesinden dolayı hukuken geçerli olamamıştır. Ankara hükümetinin emrindeki Türk ordusunun Kars’a girdiği gün, Bolşevikler de Wrangel güçlerini yenerek Kırım’a girmiştir.¹³⁰⁷ 14 Kasım 1920 tarihinden itibaren Bolşeviklere yenilen Wrangel ordusunun kalıntıları, gemilerle İstanbul’a gelmeye başlamışlardır.¹³⁰⁸ Kırım’da kazanılan bu başarıdan sonra Bolşevikler Kafkasya’ya daha güçlü biçimde inmişler ve Ermenistan’ı Bolşevikleştirmişlerdir.¹³⁰⁹ Bolşevik Ermenistan, TBMM hükümetine Gümrü Antlaşması’nın iptalini ve yeni bir antlaşma yapılmasını teklif etmiştir.¹³¹⁰

¹²⁹⁹ Üçüncü, a.g.m., s. 94, 96; “Kars’ta İhrâz Edilen Muzafferiyet”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (07.11.1920), s. 1; “Kars’ın Sukûtu”, *Peyâm-Sabah*, (09.11.1920), s. 1; “Kars, Ardahan’ı Tahliye Etmişler”, *Akşam*, (18.11.1920), s. 1.

¹³⁰⁰ “Ermenilerin Sulh Teklifi Kabul Edildi”, *İstikbâl*, (10.11.1920), s. 1; “Erivan’ı da Tahiyeye Etiler”, *Akşam*, (09.11.1920), s. 1; “Ermenistan Mütarekesi Hakkında Tafsilât”, *Akşam*, (11.11.1920), s. 1; “Şark Cephemizde Pek Mühim Müzâkerât Cereyân Ediyor”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (11.11.1920), s. 1.

¹³⁰¹ “Şark Cephemizde Pek Mühim Müzâkerât Cereyân Ediyor”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (11.11.1920), s. 1. Bu yorumun aynısını *Açıksöz* gazetesinde okumak mümkündür. Bkz: “Ermeni Sulhünün Mânâsı”, *Açıksöz*, (09.12.1920), s. 1.

¹³⁰² “Şark Zaferimiz Münâsebetiyle”, *Yeni Adana*, (16.11.1920), s. 1.

¹³⁰³ Ali Kemal, “Harp! Harp!”, *Peyâm-Sabah*, (11.11.1920), s. 1.

¹³⁰⁴ Öztoprak, a.g.e., s. 156-159.

¹³⁰⁵ “Ermeniler Mütareke Şartlarını Kabul Etiler”, *İstikbâl*, (21.11.1920), s. 1; “Ermenistan Mütarekesi”, *İstikbâl*, (24.11.1920), s. 1.

¹³⁰⁶ “Ermenistan’la Sulh Akdedildi”, *İstikbâl*, (05.12.1920), s. 1; “Ermenilerle Sulh Akdedildi”, *Akşam*, (10.12.1920), s. 1; “Ermeni Hükümeti Sevr Muâhedesini Reddetti”, *Açıksöz*, (01.12.1920), s. 4; “Türk-Ermeni Sulhü”, *Açıksöz*, (06.12.1920), s. 1.

¹³⁰⁷ “Wrangel’in Hezimet”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (09.11.1920), s. 2; “General Wrangel Dün Limanımıza Geldi”, *Akşam*, (20.11.1920), s. 1.

¹³⁰⁸ “Kırım Mültecileri”, *Alemdâr*, (16.11.1920), s. 1; “Kırım Muhacirleri”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (23.11.1920), s. 2; *TİTE*, K. 17, G. 49, B. 1, Tarih Yok.

¹³⁰⁹ “Ermenistan’da Bolşevikler”, *Alemdâr*, (13.12.1920), s. 2; “Ermenistan Bolşevik Olduktan Sonra”, *Alemdâr*, (16.12.1920), s. 1; “Ermenistan’da Yeni Vukuat Dönüyor”, *Akşam*, (11.12.1920), s. 1; “Ermeniler Artık Taşnakalara Hücum Ediyor”, *Akşam*, (12.12.1920), s. 1; “Ermenistan’da Komünizm”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (11.12.1920), s. 1.

¹³¹⁰ “Ermeni Muâhedesini”, *İstikbâl*, (20.12.1920), s. 1.

Ermeni meselesi, Doğu Harekâtı ile 1920 yılının sonunda artık tamamen ortadan kalkmıştır. Bolşevikleşmiş Ermenistan'la ilişkiler, Türk-Rus ilişkileri bağlamına oturmuş ve bu şekilde devam etmiştir. Nitekim Sakarya Zaferi'nden sonra gerçekleşen Kars Konferansı ve imzalanan Kars Antlaşması ile Bolşeviklerle kurulan dostluk ilişkileri, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'la da resmî bir zemine kavuşturulacaktır. Türkiye-Ermenistan ilişkileri bölgede bu şekilde düzenlenmiş olmasına rağmen, diaspora Ermenilerinin, Anadolu'da bir Ermeni yurdu verilmesine yönelik çalışmaları Avrupa başkentleri nezdinde devam etmiş ve bu durum az da olsa gazetelere yansımıştır. Örneğin 1922 yılı Mart ayında, Fransa'da faaliyet gösteren etkin bir Ermeni cemiyetinin taleplerini dile getirmek üzere 116 imzalı bir beyanname, Fransız Başbakanı Poincaré'ye verilmiştir. Söz konusu beyanname, Anadolu'da yaşayan Ermeniler için, savaş boyunca yaptıkları fedakârlıkların bir karşılığı olarak bölgede millî bir yurt tahsis edilmesi istenmektedir.¹³¹¹

Zaman zaman ortaya çıkan bu gibi taleplere karşı Türk basınının tavrının değişmediği görülmektedir. Mondros Mütarekesi'nden sonra olduğu gibi, Sakarya Zaferi ve Ankara İtilâfnamesi gibi askerî ve siyasî başarılarından sonra dahi bağımsız bir Ermenistan'ın varlığı kabul edilmekte, ancak Türklerin çoğunluğu oluşturduğu yerlerde bir Ermenistan kurulması talebi kesinlikle reddedilmektedir. Örneğin *Yeni Adana*, Türk yurdu üzerinde bir Ermenistan kurulması iddiasında bulunan komitacılar, Erivan'a gitmeleri tavsiyesinde bulunmaktadır.¹³¹²

Ermenistan probleminin hâll edilmesiyle Bolşeviklerle kara bağlantısı sağlanmıştır. Bu arada ilk resmî Bolşevik sefaretinin öncüsü olarak Upmal Angarski'nin başında olduğu heyet 4 Ekim 1920 tarihinde Ankara'ya ulaşmıştır.¹³¹³ Bolşevik heyetinin henüz yolda olduğu günlerde Yeşil Ordu Cemiyeti'nin meclis grubu niteliğindeki Halk Zümresi, Tokat Mebusu Nâzım Bey'i dâhiliye vekili seçirmiş ve 8 Eylül 1920 tarihinde Halk Zümresi'nin siyasî programı *Anadolu'da Yenigün* gazetesinde yayımlanmıştır.¹³¹⁴ Başlangıçta Milli harekete yardım etmek üzere gizli olarak kurulan ve Çerkes Ethem'in de katılımıyla silahlı bir güce kavuşan Yeşil Ordu Cemiyeti'nin öncülüğünü yaptığı, İslami değerlerle Bolşevizm'in bir sentezini sağlamaya çalışan bu sol hareket, Mustafa Kemal tarafından kontrol altına alınmak istenmiştir. Çünkü Ankara'ya gelmiş olan Upmal Angarski heyeti, Yeşil Ordu Cemiyeti ve Çerkes Ethem'le bağlantı kurarak gizli teşkilatlanma içine girmiştir. Angarski, bu hareketleri sebebiyle dört ay gibi kısa bir süre içinde istenmeyen adam ilân edilirken,¹³¹⁵ sol hareketleri kontrol altına almak ve Bolşevik yardımını hızlandırmak amacıyla Ankara'da 18 Ekim 1920 tarihinde Resmî Komünist Fırkası kurulmuştur. Bizzat Mustafa Kemal'in isteğiyle Yeşil

¹³¹¹ "Mâhut Ermeni Yurdu İçin Teşebbüsât", *Babalık*, (02.03.1922), s. 1.

¹³¹² "Erivan'a", *Yeni Adana*, (25.06.1922), s. 1.

¹³¹³ "Bolşevik Sefareti", *Hâkimiyet-i Milliye*, (05.10.1920), s. 1; "Misafirlerimiz Geldi", *Anadolu'da Yenigün*, (06.10.1920), s. 1; Yunus Nadi, "İlk Bolşevik Heyeti Ankara'da", *Anadolu'da Yenigün*, (06.10.1920), s. 1.

¹³¹⁴ "Halk Zümresi", *Anadolu'da Yenigün*, (08.09.1920), s. 2; Tunçay, a.g.e., s. 152-153.

¹³¹⁵ Serpil Sürmeli, "Sergey Petroviç Natsarenus'un Ankara Büyükelçisi Sırasında Rusya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti ile İlişkiler", *Atatürk Dergisi*, C. 5, S. 2, 2006, s. 32.

Ordu hareketinin içinde yer alan Hakkı Behiç, İhsan ve Yunus Nadi gibi isimler tarafından bu partinin kurulmasından sonra Çerkes Ethem'in Resmî Komünist Fırkası'na katılması istenmiş, onun kontrolündeki *Seyyare-i Yeni Dünya* gazetesinin de Ankara'ya taşınması sağlanmıştır.¹³¹⁶

Anadolu merkezli sol hareketin siyaseten tasfiyesi bu yolla sağlanmaya çalışılırken, bunun silahlı gücünü oluşturan Çerkes Ethem ise Batı cephesinde düzenli orduya geçilme kararıyla kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Ancak Çerkes Ethem, düzenli ordu içinde yer almak istemediği gibi, gösterdiği direnci Yunan birliklerine sığınacak kadar ileri götürmüştür. 1920'nin Aralık ayı boyunca ikna edilmeye çalışılan Çerkes Ethem'in bütün uyarılara rağmen kararında direnmesi, 1921'in ilk günlerinde askerî güç kullanılmasıyla sonuçlanmıştır. Netice itibarıyla Birinci İnönü Muharebesi'nin hemen öncesinde yapılan bastırma hareketiyle Çerkes Ethem meselesi, 5 Ocak 1921 tarihinde sonlandırılmıştır.¹³¹⁷

Ankara hükümeti, Anadolu'daki sol eğilimleri kontrol altına almaya çalıştığı 1920'nin son günlerinde, Bolşevik prensiplerini samimiyetle benimsemiş olan Mustafa Suphi ve arkadaşlarının, Bakü merkezli Komünist Parti teşkilatını Anadolu'ya sokma girişimiyle de karşı karşıya kalmıştır. Mustafa Suphi, ilk resmî Bolşevik elçisi sıfatıyla Ankara'ya doğru yola çıkan Budu Mdvani ile birlikte 28 Aralık 1920 tarihinde Kars'a gelmiştir.¹³¹⁸ Burada Mdvani ile birlikte Bolşevik propagandası yapmaya başlayan Mustafa Suphi, Ankara hükümeti adına Kazım Karabekir'in aldığı tedbirlerle Bolşevik heyetinden ayrılmış ve sınır dışı edilmek amacıyla kontrollü biçimde Erzurum üzerinden Trabzon'a yönlendirilmiştir.¹³¹⁹ Mustafa Suphi ve arkadaşlarının geçtiği yerlerde halk tarafından tepkiyle karşılanması sağlanmış ve oluşturulan aleyhte hava Trabzon'da zirveye varmıştır. Böylece halkın tepkisi gerekçe gösterilerek Mustafa Suphi ve arkadaşları, Trabzon'a ulaştıkları 28 Ocak 1921 gününün akşamında Batum'a gönderilmek üzere deniz yoluyla şehirden çıkarılmışlardır. Ancak çok kısa bir süre sonra yola çıktıkları tekne Kâhya Yahya'nın adamlarınca basılmış ve heyetin tamamı öldürülmüştür.¹³²⁰ Bu cinayetin arkasında Mustafa Suphi ile rekabet içinde olan İttihatçıların olduğu yönündeki görüş ağır basmaktadır.¹³²¹ Netice itibarıyla Ankara hükümetinin yurtdışına çıkararak etkisini kırmak istediği Mustafa Suphi ekibi, bu cinayetle tamamen ortadan kalkmış ve böylece 1921 yılının ilk ayı içinde Ankara hükümeti, Anadolu'da görülen bütün sol eğilimli hareketleri büyük ölçüde kontrol altına almayı başarmıştır.

¹³¹⁶ İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, s.140-141; Yılmaz, a.g.e., s. 67.

¹³¹⁷ **Nutuk-II**, Cilt II, s. 709-733; Cemal Şener, *Çerkes Ethem Olayı*, Ant Yayınları, İstanbul, 1994, s. 93 vd.

¹³¹⁸ Aslan, a.g.e., s. 301; Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 37-38.

¹³¹⁹ Aslan, a.g.e., s. 308 vd.; Karabekir, *İstiklâl Harbimiz-II*, s. 1010.

¹³²⁰ Üçüncü, *Kâhya Yahya*, s. 138-140.

¹³²¹ Üçüncü, *Kâhya Yahya*, s. 147.

Millî Mücadele'nin en kritik döneminde Ankara-Moskova hattında yaşanan bütün bu gelişmelere dair Anadolu basınında çok fazla bilgi bulmak mümkün değildir. Ancak Ankara hükümetinin etkinliklerini kırmak istediği Yeşil Ordu, Mustafa Suphi ve Enver Paşa gibi aktörlerin, Anadolu gazetelerinde yer alan Bolşevik yanlısı haberlere belli ölçülerde etki ettiği anlaşılmaktadır. Türk-Bolşevik ilişkileri konusunda sahnede olan bu aktörlerin sahip olduğu eğilimlerin, 1920 yılında Anadolu basınında var olan Bolşevik taraftarı yayınlarda izlerini görmek mümkündür. Bir başka ifadeyle dış politikada Bolşeviklerle ortak hareket etmek yahut Bolşevizm prensiplerini kabul etmek yönünde yayın yapan Anadolu gazetelerinin, yukarıda bahsi geçen aktörlerden az çok etkilendikleri söylenebilir. Bu konuda gazetelerin hepsinin yayın politikalarına etki eden aktörleri kesin olarak tespit etmek kolay değildir. Ancak bazı gazetelerin yayımladıkları yazılardan ve haberlerden, bazılarının ise sonradan kaleme alınan ikincil kaynaklar aracılığıyla hangi aktörün etkisi altında Bolşeviklere yöneldiği anlaşılabilir.

İncelediğimiz Anadolu gazeteleri üzerinde etkisi en kısıtlı olan aktör Mustafa Suphi'dir. Mustafa Suphi'nin benimsediği Bolşevizm çizgisi, 1920 yılı yaz aylarından itibaren *Albayrak* gazetesi tarafından benimsenmiştir. Bu duruma işaret eden en önemli göstergelerden biri, *Albayrak*'ın 26 Temmuz 1920 tarihli nüshasında, Türkiye ile Rusya arasındaki ittifaka işaret eden Mustafa Suphi'nin makalesini yayımlamasıdır.¹³²² Aynı gün Müştak Sıtkı Bey, TBMM hükümetinin İngilizlerle ittifak edeceğine dair söylentilerin gerçeği yansıtmadığını, bunun, Türklerle Rusları birbirine düşman etmek isteyen İngiltere'nin yeni bir oyunu olduğunu yazmıştır. Müştak Sıtkı, Türk-Rus ilişkileri hakkında şunları ifade etmiştir:

Artık bilinmelidir ki eski saltanatçı Rusya için Türk'ün ruhunda yanan gayz ve intikam hisleri ne kadar derindi ise bugünkü insan Rusya için de o yürekte o kadar derin bir hürmet ve meveddet duyguları vardır. Bugün Rus'un istediği ile Türk'ün dilediği arasında hiç fark yok gibidir.¹³²³

Albayrak, Bakü'de toplanan kongreden Erzurum'a dönen kişiler vesilesiyle isim vermeden Bolşeviklerle temas hâlindeki İttihatçıları şöyle eleştirmektedir:

On senelik Köroğlu idaresiyle memleketi bugünkü girdaba sürükleyip hâlâ belasını çektiğimiz bir mütarekenin akdini müteakip zehirli rüzgârlar gibi aramızda gâib olan ve zamanlarca izlerinden haberdar olunmayan bu tufeyliler, nihayet başlarında serdarları olmak üzere Rusya'da türemişlerdir.

Bu cümlelerle İttihatçıların ve onların başında bulunan Enver Paşa'nın kastedildiği açıktır. Yazıda Müştak Sıtkı, herhangi bir isim zikretmeksizin firari ve maceracı olarak tanımladığı İttihatçıların, kendilerini Anadolu'nun temsilcisi olarak tanıttıklarını, Rusya ve İslâm âlemi üzerinde etkili olmaya çalıştıklarını sert bir eleştirel üslûpla ortaya koymuştur. Yazar, artık milletin bu kişilerin

¹³²² "Zulme Karşı İttifak", *Albayrak*, (26.07.1920), s. 2.

¹³²³ Müştak Sıtkı, "İngilizlerle Akd-i İttifak Şâyiası", *Albayrak*, (26.07.1920), s. 1.

hesaplarını görmek bir yana, yüzlerini dahi görmek istemediğini iddia ederek yazısını noktalamıştır.¹³²⁴

Albayrak gazetesinin İttihatçı liderlere karşı mesafeli tavrını, Cevat Bey'in 29 Kasım 1920 tarihli yazısındaki ifadelerde de görmek mümkündür. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra mağlup devletlerin idarecilerinin bir kısmının, savaş yıllarındaki rolleri sebebiyle derhal cezalarını bulduklarını, bir kısmının ise ülkelerini terk ederek başka memleketlerde sığıntı gibi yaşamak zorunda kaldıklarını yazan Cevat Bey, üstü kapalı biçimde İttihatçıları şu cümlelerle eleştirmektedir:

[...] Bunlardan zulümlerinin derece-i fecaatini idrak edebilenler kat'iyen veremeyecekleri hesaplarının bâr-ı sakîli altında ezilmekte ve bu idrakten mahrum olanlar ile tekrar sandalyelerine kavuşmak için –milletlerinin gafletine müterakkib olarak- baykuşlar gibi karanlık gecelerin hulûlünü beklemektedirler.¹³²⁵

Yine bu bağlamda *Albayrak*, Talât Paşa'nın faaliyetleri hakkında övücü bir yazı yayımlayan *Yeniğin* gazetesine cevap vererek, ülkeyi içinde bulunduğu felâkete İttihatçıların sürüklediğini yazmıştır.¹³²⁶

Albayrak, Mithat Bey'in kaleminden mevcut idareyi eleştirmekte ve artık halk şuralarına dayalı bir yönetim biçiminin kurulması gerektiğini yazmaktadır. Büyük Millet Meclisi'ne 1920 Eylül'ünde verilen halkçılık programına atıfta bulunan Mithat Bey, bundan sonra servetin şahsî ellerde toplanmayacağını, vilâyetlere kesin bir muhtariyet sağlanacağını, eğitim, sağlık, ekonomi ve yatırım konularında vilâyet şuralarının yetkili olacağını yazmıştır.¹³²⁷ Bu yazıya ek olarak Erzurum Halk Delegeleri sıfatıyla elli kişilik bir grubun, 28 Eylül 1920'de Mustafa Kemal'e telgraf çekerek bazı şikâyet ve suçlamalarda bulunmaları bardağı taşıran son damla olmuştur.

Mustafa Suphi'ye gösterilen yakınlık ve halk idaresi kurulması yönündeki yayımlar, *Albayrak*'ın Ankara hükümeti ve onun Erzurum'daki en güçlü temsilcisi olan Kâzım Karabekir ile arasının bozulmasına yol açmıştır. Mustafa Kemal yaşanan olaylar sebebiyle bu grubun tutuklanarak Ankara'ya gönderilmelerini istemiştir. Karabekir 2 Ekim 1920'de cepheden Erzurum'a dönerek olaya el koymuş ve sadece *Albayrak*'ın sahibi Mithat Bey'i tutuklatarak Ankara'ya göndermiştir.¹³²⁸ Bu olaylardan sonra bir süre daha yayımlarına devam eden *Albayrak* gazetesi Mart 1921 tarihinde kapanmış, onun bıraktığı boşluğu doldurmak üzere Kâzım Karabekir'in ısrarlı girişimleri sonucu Sarıkamış'ta 25 Ağustos 1921 tarihinde *Varlık* gazetesi neşredilmeye başlanmıştır.¹³²⁹ Buradan da

¹³²⁴ Müştak Sıtkı, "Bir Parça İnsaf", *Albayrak*, (25.10.1920), s. 1.

¹³²⁵ Cevat, "Venizelos'un Sukûtu Münâsebetiyle", *Albayrak*, (29.11.1920), s. 1.

¹³²⁶ "Yanlış Görüşler", *Albayrak*, (31.01.1921), s. 2.

¹³²⁷ Mithat, "İdarede Teceddüt", *Albayrak*, (31.01.1921), s. 1.

¹³²⁸ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz-II*, s. 987-990. *Albayrak* gazetesinin işaret ettiğimiz bu eğilimlerine dair daha geniş bilgi için bkz: Akbulut, a.g.e., s. 32 vd; Tolga Başak, *Millî Mücadele Günlerinde Cevat Dursunoğlu*, ATAM Yayınları, Ankara, 2010, s. 117 vd; Selvi, a.g.e., s. 337 vd.

¹³²⁹ Akbulut, a.g.e., s. 118; Selvi, a.g.e., s. 372, 376.

anlaşılacağı üzere *Varlık* gazetesi, doğrudan doğruya Kâzım Karabekir'in kontrolünde çıkmış ve Bolşeviklerle dostluk ilişkilerine hizmet edecek yayınlar dışında Bolşevizm'e bir eğilim göstermemiştir.

Bolşeviklerle ilişkiler konusunda Türkiye'yi temsil etme noktasında Mustafa Suphi ile en çok çekişenler İttihatçılar olmuştur. Bu bakımdan Türk-Bolşevik ilişkileri konusunda İttihatçıların etkisi altında hareket eden gazetelerin bazı yayınları da dikkati çekmektedir. İttihatçılar için çok önemli bir merkez olan Trabzon'da çıkan *İstikbâl* gazetesi bunların başında gelmektedir. *İstikbâl*'in İttihatçı çizgiye yakın olduğu, gazetede çıkan haber ve yorumlardan çok fazla anlamamamakla birlikte, Trabzon'daki İttihatçıların ağırlığı bu düşüncüyü doğrulamaktadır. Nitekim gazetenin başında bulunan Faik Ahmet Bey, şehrin ileri gelen İttihatçı eşrâfi tarafından kurulan Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin de en önemli üyelerindedir.¹³³⁰

İstikbâl, Bolşeviklerle ilişkilerin gelişmesini siyaseten gerekli görmesine rağmen Bolşevik ilkelerinin benimsenmesine karşıdır. Bu sebeple Mustafa Suphi'nin başında bulunduğu komünist teşkilata karşı son derece sert ve kesin bir tavır içindedir. *İstikbâl*'in bu yaklaşımı, sayfalarına çok keskin biçimde yansımamakla birlikte küçük bazı haber ve yorumlardan anlaşılmaktadır. Mustafa Suphi'nin Erzurum'dan Trabzon'a doğru yola çıktığı günlerde, *İstikbâl* gazetesinin ikinci sayfasında küçük bir tutuklama haberi verilmiştir. Habere göre Mustafa Suphi'nin radikal komünist hareketine bağlı kişilerden biri olan Nedim Âgâh Giresun'da tutuklanmıştır. Gazetenin haberde kullandığı dil, Mustafa Suphi hareketine bakışını yoruma yer bırakmayacak kadar açık biçimde göstermektedir:

Bakü'de toplanan birtakım serserilerin teşkil eyledikleri Türkiye İştirâkiyyun Kumpanyası'ndan ve müfrit komünist Mustafa Suphi'nin en yakın bendelerinden olup memlekette fesat çıkarmak maksadıyla epeyce zamandan beri Samsun'da ve Karadeniz sevâhilinde dolaşmakta olan Nedim Âgâh'ın Giresun'da tevkif edildiği ve ilk vasıta ile hudut hâricine çıkarılacağı haber alınmıştır.¹³³¹

Bu haberin yayımlandığı günlerde Faik Ahmet tarafından kaleme alınan bir makalede ise şunlar ifade edilmektedir:

Düşmanlarımızın, gittikçe kuvvetlenen Anadolu dâhilinde en ziyade tevcih-i silah eyledikleri, eylemek istedikleri nokta [...] vahdet ve tesânüdümüzü yıkmak, şu veya bu vesile ile araya tefrika ve nifak tohumları yayarak milleti zaafa düşürmektir. [...] Bunun için içimize ustaca propagandacılar sokarak daima yalan yanlış fikirler telkin ederek maksada ermek isterler.¹³³²

Burada Faik Ahmet Bey'in isim vermemekle birlikte propagandacılar sözüyle kastettiği Mustafa Suphi ve arkadaşlarıdır. *İstikbâl*'in Mustafa Suphi ve ekibine karşı tepkisinin en net görüldüğü haber, 30 Ocak 1921 tarihliidir. Söz konusu haberde Mustafa Suphi ve heyetinin Trabzon'a gelişleri, yaşanan olaylar ve ardından bu kişilerin Rusya'ya gönderilmek üzere şehirden nasıl

¹³³⁰ Üçüncü, *Kâhya Yahya*, s. 99; Özel, a.g.e., s. 54; Mesut Çapa, *Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 1998, s. 10.

¹³³¹ "Bir Tevkif", *İstikbâl*, (20.01.1921), s. 2.

¹³³² Faik Ahmet, "Maksadımız, Emelimiz", *İstikbâl*, (27.01.1921), s. 1.

ayrıldıkları uzun uzadıya anlatılmıştır. Heyetin öldürülmesine hiç temas edilmeyen bu haberde Mustafa Suphi, radikal bir komünist olarak Rusya’da bulunan binlerce Türk subayın kurşuna dizilmesine ve binlercesinin hapislerde çürümesine sebebiyet veren, çeşitli vesilelerle Türk aydınların ve âlimlerin katledilmesine yol açan bir hain olarak tasvir edilmiştir. Mustafa Suphi’ye ve yürüttüğü harekete sert tepki gösterilen bu haberden sonra konuya temas eden başka hiçbir haber yapılmaması dikkat çekicidir.¹³³³

Mustafa Suphi ve ekibine karşı net tavrı açıkça görülen *İstikbâl*, Çerkes Ethem meselesini ise “bir çete reisinin ihaneti” olarak yorumlamıştır.¹³³⁴ Dolayısıyla anlaşıldığı kadarıyla *İstikbâl*’in Bolşeviklerle ilişkiler konusundaki yayınlarının Anadolu’daki Yeşil Ordu hareketiyle de bir yakınlığı olmadığı, daha çok İttihatçıların etkisi altında bulunduğu söylenebilir.

Anadolu’da İttihatçı eğilimlerin etkisi altında olduğu izlenimi veren bir diğer gazete *İrâde-i Milliye*’dir. Sivas Kongresi günlerinde bizzat Mustafa Kemal’in direktifiyle kurulan *İrâde-i Milliye*, Temsil Heyeti’nin Ankara’ya taşınmasından ve burada *Hâkimiyet-i Milliye*’nin yayın hayatına girmesinden sonra Mustafa Kemal’in etkisinden çıkmış ve İttihatçı bir eğilim kazanmıştır. 1920 yılının başlarında *İrâde-i Milliye*, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde görülmeyen bir ağırlıkla Bolşevizm ve Bolşeviklerle ortak hareket eden Enver Paşa hakkında haber ve yorumlar yayımlamaya başlamıştır. Bu yayınlardan birinde Bolşevizm’le ilgili şu tespitler yapılmıştır:

[...] Bolşevizm hareketi bugün Avrupa’yı korkutacak, ürkütecek bir vaziyet almıştır. [...] Bu hareket-i tabiiyenin sûret-i cereyanına ait işittiğimiz havâdis emin olalım ki Hâdisâtı bütün mânâsıyla anlatacak derecede değildir. Bilhassa bu haberlerin kısım-ı mühimmi Avrupa tarihiyle bize geldiği için hakikati tamamen anlayamadığımızı itiraf etmek lâzım gelir. Şu hâlde teminen söyleyebiliriz ki Bolşevizm cereyanı bizim anladığımız derecenin fevkinde pek fevkinde bir kuvvete mâliktir. Ve bu öyle bir cereyandır ki dünyanın topuyla silahıyla değil beşeriyetin ruhuna vicdanına elini uzatarak tesrîh ve istilâ eylemektedir. İşte bugün Avrupa’yı titreten bu kuvvet bir inkılâb-ı siyasînin harbin ve zulmün temin ettiği bir cereyân-ı tabîinin neticesidir. Tarih bize inkılâbı bütün safahatıyla teşrih edecek ve ihtimâl ki bu hareket Fransa İnkılâb-ı Kebîrinden daha yüksek bir gaye ile hukuk-ı beşere beyannamesini ta’dil edecektir.¹³³⁵

İrâde-i Milliye’nin bu yöndeki yayınlarının her geçen gün arttığı gözlenmektedir.¹³³⁶ Aytül Tamer’in belirttiğine göre *İrâde-i Milliye*, İttihatçı eğilimleri güçlü Halis Turgut’un sorumlu müdür olmasından sonra, yerel iktidar mücadelesinin bir tezahürü olarak İttihatçı eğilimlerin ağırlık kazandığı bir yayının çizgisini benimsemiştir.¹³³⁷

¹³³³ “Bakü Seyyahları Geldiler ve Gittiler”, *İstikbâl*, (30.01.1921), s. 2.

¹³³⁴ “Bir Çete Reisinin İhaneti”, *İstikbâl*, (14.01.1921), s. 1.

¹³³⁵ H. L., “Hakkın Galebesi”, *İrâde-i Milliye*, (23.02.1920), s. 1.

¹³³⁶ Bu tespitimizi gösteren bazı haber ve yorumlar için bkz: E.T., “Ahvâl-i Âlem Ne Merkezdedir?”, *İrâde-i Milliye*, (23.02.1920), s. 3; “Bolşevik Faaliyeti Hangi İstikamette”, *İrâde-i Milliye*, (23.02.1920), s. 4; “Times’ın Mühim Bir Mektubu”, *İrâde-i Milliye*, (04.03.1920), s. 1.

¹³³⁷ Aytül Tamer, *İrâde-i Milliye Ulusal Mücadele’nin İlk Resmi Yayın Organı*, TÜSTAV Yayınları, s. 55; Fatih M. Dervişoğlu, “Millî Mücadele Döneminde Basın ve İrâde-i Milliye Gazetesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 6, Yıl 2009, s. 165.

Bolşeviklerle ilişkiler konusunda *Albayrak*'ın Mustafa Suphi, *İstikbâl* ve *Îrâde-i Milliye*'nin İttihatçı eğilimler gösterdiği dönemde, *Anadolu'da Yenigün* ve *Açıksöz* gazetelerinde ise daha çok Yeşil Ordu ve Halk Zümresi etkisi görülmektedir. Etkin bir İttihatçı olduğu bilinen Yunus Nadi, milletvekili sıfatıyla Ankara'ya geçerek TBMM'de de aynı görevi sürdürdüğü 1920 yazında, Yeşil Ordu Cemiyeti'nin önemli bir üyesi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³³⁸ Bolşevizm'le ilgili en hararetli yayınların yapıldığı *Anadolu'da Yenigün* gazetesi, adeta Yeşil Ordu Cemiyeti'nin ve onun Meclis'teki grubu olarak nitelenebilecek Halk Zümresi'nin sözcülüğünü yapmıştır.

Feridun Kandemir, Yunus Nadi'nin Yeşil Ordu Cemiyeti'nin dağıtılmaması için Tokat Mebusu Nâzım Bey'le birlikte Mustafa Kemal'e müracaat ettiğini, bu yönde Mustafa Kemal'i ikna ettiğini iddia etmektedir. Mustafa Kemal'den alınan izinden sonra Yeşil Ordu adı değiştirilerek bir meclis grubu şeklinde Halk Zümresi'ne dönüştürülmüştür. Ayrıca Yunus Nadi, Halk Zümresi'nin programını da bizzat kendisi yazmıştır.¹³³⁹ Gerçekten de Halk Zümresi'nin siyasî programı 8 Eylül 1920 tarihinde *Anadolu'da Yenigün* gazetesinde yayımlanmış,¹³⁴⁰ bundan sonra Yunus Nadi tarafından halk hükümetini anlatan bazı yazılar yayımlanmıştır.¹³⁴¹

Anadolu'da Yenigün gazetesinde görülen Halk Zümresi'ne yakın bu yayınlar, çok kısa bir süre sonra yön değiştirmiştir. Gazetede Bolşevizm'e yakınlık gösteren haber ve yazılar devam etmekle birlikte, bunların kaynağı farklılaşmıştır. Örneğin 1 Ekim 1920 tarihli *Yenigün*, Eskişehir'de çıkan *Seyyâre-i Yeni Dünya* gazetesini hedef almış, bu gazeteyi çıkaran Arif Oruç'u "serseri" ve "çapulcu" olarak nitelmiş ve ne Bolşevikliğin ne de Anadolu'nun kılığa uğramadığını yazmıştır.¹³⁴² Gazete, Resmî Komünist Fırka'nın kuruluşundan birkaç gün sonra ise birinci sayfasının büyük bir bölümünü, bu partinin kurucularından İzmir Mebusu Mahmut Esat Bey'e açmıştır. Mahmut Esat Bey, kaleme aldığı köşe yazısında komünizmin, hatta gerekirse ondan daha da ileri olan sosyalist bir sistemin alınabileceğini, ancak bunun başka bir milletten birebir kopya edilemeyeceğini güçlü bir biçimde vurgulamıştır:

[...] Komünizmin Ruslarda tecelli eden şeklini yani millî Rus komünizmini, tam tabiriyle Bolşevikliği bazılarımızın istediği gibi aynen kabul etmenin ilmen, fennen tamamen aleyhindeyim. Muasırlaşmak, bu bir ihtiyaçtır. Bunun için hatta icap ederse komünizmin daha ilerisinde bir sosyalist mesleği varsa onu da kabul edelim fakat şu veya bu milletin kendine göre tanzim ettiğini almayalım, buna esasen imkân da yoktur. Çünkü Türkiye Rusya değil, çünkü Türkler Rus değil...¹³⁴³

¹³³⁸ Kandemir, *Türkiye Komünist Parti*, s. 16.

¹³³⁹ Kandemir, *Türkiye Komünist Partisi*, 113-114.

¹³⁴⁰ "Halk Zümresi", *Anadolu'da Yenigün*, (08.09.1920), s. 2; Tunçay, a.g.e., s. 152-153.

¹³⁴¹ Yunus Nadi, "Nazariyatçılık, Ameliyatçılık", *Anadolu'da Yenigün*, (08.09.1920), s. 1; Yunus Nadi, *Anadolu'da Yenigün*, (14.09.1920), s. 1; Yunus Nadi, "Halkın İktisâdiyâtı", *Anadolu'da Yenigün*, (15.09.1920), s. 1.

¹³⁴² "Yeni Serseri", *Anadolu'da Yenigün*, (01.10.1920), s. 1.

¹³⁴³ Mahmut Esat, "Kızıl Elma", *Anadolu'da Yenigün*, (20.10.1920), s. 1.

Bu yazılar, *Anadolu'da Yenigün*'ün Halk Zümresi'nden kopuşunun ve Mustafa Kemal'in direktifiyle kurulan Resmî Komünist Partisi'ne yönelişinin açık göstergeleridir. Nitekim gazetenin sahibi olan Yunus Nadi, bu kez de Resmî Komünist Partisi'nin kurucu heyetinde karşımıza çıkmaktadır.¹³⁴⁴ 1920 Ekim'inden itibaren yine bizzat Mustafa Kemal'in yönlendirmesiyle *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde bu “*millî komünizm*” fikri işlenmeye başlanmış,¹³⁴⁵ *Anadolu'da Yenigün* gazetesi de bu görüşün önemli bir temsilcisine dönüşmüştür.¹³⁴⁶ Nitekim gazete 29 Ekim 1920 tarihinden itibaren Türkiye Komünist Fırkası'nın nizamnamesi ve teşkilat yapısı hakkında bilgi veren yayınlar yapmıştır.¹³⁴⁷

Anadolu'da Yenigün'ün bu yayın çizgisi, benzer kırılma noktalarıyla Kastamonu'da çıkan *Açıksöz* gazetesine de hâkim olmuştur. Sık sık Yenigün'den alıntılar yapan *Açıksöz*, 13 Eylül 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde Halk Zümresi'nin kurulduğunu, 70-80 mebusan oluşan bu grubun başarılı olmasını dilediğini haber vermiş¹³⁴⁸ ve siyasî programını aktarmıştır.¹³⁴⁹ Gazete, 1920 Eylül'ünde Yeşil Ordu ve Çerkes Ethem'e yakındır. Nitekim Çerkes Ethem'in etkisi altındaki *Yeni Dünya* gazetesinin yayın hayatına girdiği haberini memnuniyetle veren *Açıksöz*,¹³⁵⁰ 27 Eylül 1920'de de millî kahraman olarak tanıttığı Ethem Bey'in bu gazetede çıkan röportajını aktarmıştır: “*Ethem Bey, iyi tatbik edilmek şartıyla, bu memleket ve bu millet için Bolşevikliğin kabul edilmesinden başka çare kalmadığını beyan etmişlerdir.*” Söz konusu röportajda Bolşevizm'le ilgili soruya Ethem Bey şöyle cevap vermiştir:

[...] Emin olunuz, Bolşevizm, hâl-i hazırda içinde bulunduğumuz felâketten ziyade istikbâlimiz için daha müsmir ve daha nâfi olacaktır. Şimdi memleketi kurtaracak istikbâlde hayat ve saadet-i beşeriyeyi temin edecek! Bolşevikliği ilân etmezden evvel bu masum millete, hain ve katil düşmanımız Yunan'la nihayetine kadar mücadele esasını kabul ettirmeli, sonra hemen ilân etmeli fikrindeyim. Sadece Bolşevik olmakla iş bitmez, çok propagandaya ihtiyaç vardır. [...] Bolşeviklik, yegâne çare-i necat ve felâhımız olacaktır.¹³⁵¹

Açıksöz, bu röportajdan sonra yine Yenigün'den aktarılan bir yazıda, Bolşevizm'in mal yağması olmadığı ifade edilmiştir.¹³⁵² Gazete bundan sonra da Yenigün'ün çizgisini takip etmiş,

¹³⁴⁴ Tunçay, a.g.e., s. 163.

¹³⁴⁵ Kandemir, **Türkiye Komünist Partisi**, 115-118. Hâkimiyet-i Milliye'nin bu yöndeki bazı başyazıları için bkz: “İki Komünizm”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (13.10.1920), s. 1; “Rus Bolşevizmi Türk Komünizmi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (16.10.1920), s. 1; “Meslekî Temsil”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (23.10.1920), s. 1.

¹³⁴⁶ *Anadolu'da Yenigün* gazetesinin yayın çizgisinde görülen bu kırılmalarla ilgili bir değerlendirme için bkz: Uygur Kocabaşoğlu, “Millî Mücadele'nin Sözcülerinden: Anadolu'da Yenigün”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 36, S.1, 1981, s. 183.

¹³⁴⁷ “Türkiye Komünist Fırkası Nizamnamesi”, **Anadolu'da Yenigün**, (29.10.1920), s. 1; “Türkiye Komünist Fırkası”, **Anadolu'da Yenigün**, (31.10.1920), s. 2.

¹³⁴⁸ “Büyük Millet Meclisi'nde Halk Zümresi”, **Açıksöz**, (13.09.1920), s. 3.

¹³⁴⁹ “Halk Zümresi Siyasî Programı”, **Açıksöz**, (13.09.1920), s. 3-4.

¹³⁵⁰ “Yeni Dünya”, **Açıksöz**, (13.09.1920), s. 4.

¹³⁵¹ “Millî Kahramanla Mülâkat”, **Açıksöz**, (27.09.1920), s. 2.

¹³⁵² “Bolşevizm Mal Yağması Değildir”, **Açıksöz**, (06.12.1920), s. 2.

Bolşevizm’le ilgili yayınlarını sürdürmüş, ancak Ankara’ya daha fazla yakınlaşmıştır.¹³⁵³ Bu yakınlığın bir göstergesi olarak daha önceki sayılarda bir kahraman olarak röportaj yapılan ve Bolşevizm konusunda fikirleri önemsenen Kuvâ-yı Seyyare Kumandanı Çerkes Ethem hain olarak nitelenmiştir. Ethem Bey, asker ve yardım toplanması konusunda BMM tarafından alınan kararları kendi şahsî menfaatine ters görmüş, bu yöndeki emirlere muhalefet etmiş¹³⁵⁴ ve sonunda beklenen akıbete uğramıştır.¹³⁵⁵ Çerkes Ethem meselesinin hâllinden sonra *Açıksöz*’de “*Mustafa Kemal Paşa Hazretleri*” vurgusunun bir artış içinde olduğunu da belirtmek gerekir. Ayrıca gazetede bu tavır değişikliğinin önemli bir göstergesi olarak ilk kez 1921’in Şubat ayı içinde *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinden alıntı yapılmaya başlanmıştır.¹³⁵⁶

Bu dönemde *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin, Ankara’nın yarı resmî gazetesi olarak yayın yaptığının altını bir kez daha çizmeliyiz. Gazetede yer alan haber ve yorumlar tamamen Mustafa Kemal’in kontrolü altında şekillenmiştir.¹³⁵⁷ *Hâkimiyet-i Milliye* dışında Konya’da çıkarılan *Öğüt* de doğrudan Mustafa Kemal’le temas hâlinde olan, yaptığı yayınlarda doğrudan kendisinden talimat alan bir gazetedir.¹³⁵⁸ Nitekim gazetenin bu durumu, Bolşeviklerle ilgili yayınlarda müşahede edilebilmektedir. Örneğin 26 Eylül 1920’de Türkiye’nin Rusya ile dost olduğunu, ancak Bolşevizm’i taklit etmediğini vurgulayan *Öğüt*, ertesi gün Kızılordu’yu kastederek dostça da olsa bir ordunun başka bir ülkeye girmesinin çok kötü sonuçlar doğuracağını yazmıştır.¹³⁵⁹

Görüldüğü üzere Ankara hükümeti, TBMM’nin açılmasından sonra İtilâf Devletlerine karşı Bolşeviklerin işbirliğine özel bir önem verdiği için, 1920 yılının sonuna kadar Bolşevik yanlısı yayınların devamına müsaade etmiştir. Amaç, bir yandan İtilâf Devletlerinin Türkiye’ye karşı siyasetlerini yumuşatmak için Bolşevizm’i bir tehdit olarak kullanmak, diğer yandan Bolşeviklerle kurulmak istenen siyasî ilişkilere zemin hazırlamaktır.

1920 yılı Ekim ayından başlayıp 1921 yılının ilk aylarına kadar uzanan süreç içinde Ankara hükümeti, sol hareketleri büyük ölçüde kontrol altına almayı başarmıştır. Bu durumun yansımaları, özellikle Çerkes Ethem meselesinin güç yoluyla hâll edilmesinden sonra Anadolu basınında çok net biçimde görülebilmektedir. *Anadolu’da Yenigün* gazetesinin, Resmî Komünist Partisi Genel

¹³⁵³ *Açıksöz*’ün bu dönemde Bolşevizm’le ilgili bazı yayınları için bkz: “Şürâlar Hükümeti Nasıl Olur?”, *Açıksöz*, (14.10.1920), s. 1; “Şark İlleri Kurultayı’nda”, *Açıksöz*, (05.11.1920), s. 2-3; “Şark İlleri Kurultayı Murahhasları İle Mülâkat-2”, *Açıksöz*, (08.11.1920), s. 1-3; “Bugün Şarkın Halâs Günüdür”, *Açıksöz*, (15.11.1920), s. 3; Lenin, “Komünist Beynelmîl’ın İkinci Kongresi İçin”, *Açıksöz*, (15.11.1920), s. 1; Lenin, “Komünist Beynelmîl’ın İkinci Kongresi İçin”, *Açıksöz*, (18.11.1920), s. 1-2; “Navorosiski’de Türkler Lehine Tezâhürât”, *Açıksöz*, (22.11.1920), s. 1-2.

¹³⁵⁴ “Ethem Bey’in İhâneti”, *Açıksöz*, (10.01.1921), s. 4.

¹³⁵⁵ “Hain Ethem Meselesi Bitti”, *Açıksöz*, (27.01.1921), s. 4.

¹³⁵⁶ “Hâkimiyet-i Milliye Refikimizin Mütâlâatı”, *Açıksöz*, (07.02.1921), s. 4.

¹³⁵⁷ Yust, a.g.e., s. 81; Coşar, a.g.e., s. 122-126.

¹³⁵⁸ Önder, a.g.e., s. 8 vd. Ankara’ya yakın yayın çizgisine rağmen *Öğüt*, 14 Haziran 1921 tarihli nüshasında askerî sırları yayınladığı gerekçesiyle Heyet-i Vekile kararnameyle tahkikata uğramıştır: CCA, 30.18.01.03.30.9, Tarih: 10.07.1921.

¹³⁵⁹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s. 225-226.

Sekreteri Muhittin Baha Bey'in açıklamasını yayımladığı ve Tokat Mebusu Nazım ve arkadaşlarının artık Yeşil Ordu ile ilgileri olmadığını, Yeşil Ordu'nun Türkiye Komünist Fırkası'na katıldığını bildiren haberinden sonra, Bolşevizm'le ilgili yayınlar tamamen kesilmiştir.¹³⁶⁰ Artık Bolşevizm'le ilgili yayınların çok büyük ölçüde *Hâkimiyet-i Milliye* başta olmak üzere Ankara'nın tam kontrolü altındaki gazetelerde yoğunlaştığı görülmektedir.

3.1.6. Moskova Antlaşması ve İlişkilerin İstikrarlı Bir Yapı Kazanması

1921 yılına girilirken Ankara hükümetinin sol hareketleri kontrol altına alması ve Kafkasya'da özellikle Ermenistan'dan kaynaklanan problemleri fiilen çözüme kavuşturması, Ankara-Moskova ilişkilerinin gelişmesinin önündeki engelleri büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Buna ek olarak başta Polonya cephesi olmak üzere Bolşeviklerin Avrupa merkezli "*dünya devrimi*"ni gerçekleştirmeye yönelik girişimlerinin başarısızlığı, ilişkilerin gelişimine olumlu katkı yapmıştır. Ayrıca Bolşeviklerin İngiltere'yle ticaret anlaşması için yürüttüğü görüşmelerin belirli bir aşamaya gelmesi de İngiltere'nin tepki göstereceğine dair çekinceleri bertaraf etmiş ve Türk-Rus ilişkilerinde bir dostluk antlaşması imzalanmasına zemin hazırlamıştır.¹³⁶¹

Bu dönemde yeni kurulan Tefvîk Paşa hükümetiyle yapılan görüşmeler ve Londra Konferansı'nın gündeme gelmesi, Ankara'nın İtilâf Devletleriyle anlaşacağına dair Bolşevikler üzerinde bir tedirginlik uyandırmıştır. Benzer bir kaygı Ankara'da, devam eden Rus-İngiliz ticaret görüşmelerinden dolayı yaşanmaktadır.¹³⁶² Bu şartlar altında 1920 Ağustos ayında Moskova'da gerçekleşen ilk görüşmelerden sonra ortaya çıkan belirsizlik dönemi, Aralık ayına gelindiğinde iki tarafın karşılıklı görüşme iradesi göstermeleriyle aşılma yoluna girmiştir. 1921'in Ocak ayı içinde taraflar, Avrupalı devletlerle yaptıkları görüşmelerin içeriklerini birbirleriyle paylaşarak iyi niyetlerini göstermeye çalışmışlardır.¹³⁶³ Bu bağlamda Bolşeviklerin Dağıstan'ın bağımsızlığını tanımaları münasebetiyle Mustafa Kemal Paşa ile Lenin arasında bir telgraf teâtisi yaşanmıştır. Karşılıklı iyi niyet ve güven beyanlarının yer aldığı bu telgraflarda Mustafa Kemal'in kullandığı dil, Bolşeviklerle geliştirilmek istenen yakın ilişkiyi pekiştirecek türdendir. Mustafa Kemal Paşa'nın şu cümlesi kayda değerdir:

[...] Bu mesut kararın Bolşevizm dünyasıyla İslâm dünyası arasındaki münâsebâta fevkalâde hüsn-i tesir edeceğine ve bu suretle bizleri hâl-i hazır kapitalist idaresinin iktibâs-ı hayat ve kuvvet eylediği Garp emperyalizmini devirmekten ibaret olan müşterek gayemize daha ziyade yaklaştıracığına şüphe etmiyorum.¹³⁶⁴

¹³⁶⁰ "Bir İzah", *Anadolu'da Yenigün*, (18.01.1921), s. 1.

¹³⁶¹ Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikası*, s. 128-131.

¹³⁶² Yüceer, a.g.e., s. 134-136.

¹³⁶³ Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, Boyut Yayınları, İstanbul, 2000, s. 201-202.

¹³⁶⁴ "Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Yoldaş Lenin Arasında" (27.01.1921), *Açıksöz*, 4.

Yaşanan gelişmelerin gazetelere yansımaları, çok fazla büyütülmek istenmemesine rağmen problemlerin varlığını hissettirecek şekilde olmuştur. 1921 yılına girilirken Londra Konferansı'yla ilgili gelişmelerin yaşanmaya başladığı günlerde, gazetelerin Bolşevikler hakkındaki haberlerinin bariz bir biçimde son derece azaldığı görülmektedir. Londra Konferansı arefesinde Ankara ile Moskova arasında teati edilen notalar, iki konunun taraflar arasında güvensizliğe yol açtığını göstermektedir. Bu konulardan biri, Sovyet teşkilatının kurulduğu Ermenistan ve Gürcistan'la Türkiye arasındaki sınır anlaşmazlıklarıdır. Diğer konu ise İngiltere ile kurulacak ilişkiler meselesidir. Mustafa Kemal'in bu konuda Sovyet hükümetine verdiği notayı cevaplayan Çiçerin, artık Taşnak idaresinin ortadan kalktığını belirterek Kars'ın kuzeydoğusundaki bazı yerler ile Gümrü'nün Ermenistan'a terkedilmesini istemiş, Sovyet Rusya ile Gürcistan arasında 1920 Mayıs'ında yapılan antlaşmayı hatırlatmıştır. İngiltere'yle ilişkiler konusunda da açıklama yapan Çiçerin, İngilizlerin Sovyet hükümetini yok edemeyeceklerini anladıktan sonra kendileriyle ticarî ilişkiler kurmak istediklerini ve müzakerelerin devam ettiğini belirtmiştir. İngiliz-Sovyet ticaret antlaşması görüşmelerinin Türkiye'de uyandırdığı kuşku, Londra Konferansı dolayısıyla Moskova'da da yaşandığı anlaşılmaktadır. Çiçerin, İngilizlerin ya Türkiye'de nifak oluşturarak mücadele azmini kırmayı ya da Sovyetlere karşı mücadelesinde Türkleri yanına çekmeyi planladığını ifade etmiştir.¹³⁶⁵

Çiçerin'in bu notasından çok kısa bir süre sonra *İstikbâl*'de Salih Zeki, Türk milliyetçilerinin İngiltere'nin işgal politikalarının farkında olduklarını, dolayısıyla İngilizlerin samimiyetine inanmadıklarını yazmıştır. Buna rağmen görüşmenin faydasız olmayacağını belirten yazara göre Türkler, Ruslar aleyhindeki herhangi bir teklif ve taahhüdü tereddütsüz biçimde iade edecektir. Bu bakımdan Rusların, Türkiye'nin doğu sınırlarının asayiş ve güvenliği için kontrol altına aldığı ve anavatanın bir parçası olan topraklardan çekilmesini teklif etmesi gereksizdir. Türklerin "*tebdil-i mezhep ile iade edilecek*" bir toprağı yoktur. Türklerle Ruslar arasında bu konuların bir mesele teşkil etmemesi gerektiğini yazan Salih Zeki, son derece önem verdikleri Türk-Rus dostluğunun selâmeti için bunlara dikkat edilmesini ihtar etmektedir.¹³⁶⁶

Görüldüğü üzere Bolşevik dostluğu son derece önemsenmekle birlikte bu konuda kesinlikle tavizkâr bir tavır ya da müsamaha söz konusu değildir. Bu yaklaşım Ankara'nın politikalarıyla tamamen uyumludur. Nitekim Mustafa Kemal'in aynı konuyla ilgili *Hâkimiyet-i Milliye*'ye verdiği röportajda benzer görüşler dile getirilmiştir. Mustafa Kemal, Türk milletinin haklı davasının, yine milletin meşru temsilcileri tarafından Londra Konferansı'nda savunulacağını, bunun Türk-Rus dostluğuna kesinlikle zarar vermeyeceğini ifade etmiştir. Moskova'da yapılacak olan konferans için Türk heyetinin yolda olduğunu ve iki taraf arasındaki ilişkileri daha ileri götürmek istediklerini vurgulayan Mustafa Kemal, Türk toplumunun yapısı ve gelenekleri itibarıyla Rus komünizmini

¹³⁶⁵ "Çiçerin'in Notası", *İstikbâl*, (04.02.1921), s. 1-2; "Türkiye-Sovyet Rusya Münâsebâtı", *Anadolu'da Yenigün*, (20.02.1921), s. 1.

¹³⁶⁶ Salih Zeki, "Türk ve Rus Muhâdeneti", *İstikbâl*, (11.02.1921), s. 1.

benimsemesinin mümkün olmadığını da kesin bir dille belirtmiştir. Ona göre bu durum, hem Türkiye’de komünist esasları üzerine kurulmuş partiler tarafından –ki bu sebeple faaliyetlerini sonlandırmışlardır- hem de Rus temsilciler tarafından anlaşılmiş ve kabul edilmiştir.¹³⁶⁷

Anadolu’da Yenigün gazetesi, bu dönemde tamamen Ankara hükümetinin yönlendirmeleriyle hareket ettiğini kanıtlarcasına Mustafa Kemal’in bu söylemini aynen benimsemiştir. Yenigün, Londra Konferansı’nın İtilâf Devletlerinin bir tuzağı olduğunu, bu tuzağa kesinlikle düşülmeyeceğini ve son derece ilerlemiş olan Türk-Rus dostluğunun artık resmî bir antlaşmaya ulaşması gerektiğini belirtmektedir.¹³⁶⁸ Yenigün’e göre Batı’ya karşı tarafların güç birliği yapması için pek çok sebep bulunmakla birlikte Türklerin Bolşevikliği benimsemesine kesinlikle ihtiyaç söz konusu değildir.¹³⁶⁹ Nitekim tarafların bugüne kadar bir antlaşma yapmalarını engelleyen en önemli hatalardan biri, Bolşeviklerin Batı emperyalizmine karşı birlikte mücadele etme fikrinin ötesinde muhatap olduğu toplumlara rejim ihracına çalışmasıdır.¹³⁷⁰

Türk basınının bütün dikkatini Londra Konferansı’na verdiği bu günlerde, İstanbul gazetelerinde yoğun bir biçimde İtilâf Devletleriyle uzlaşmaya varmak gerektiğine dair görüşler dile getirilmiştir. *Akşam* gazetesinde Necmeddin Sadık, Bolşeviklere çok fazla güvenilemeyeceğini, bu sebeple Anadolu hükümetinin Bolşevizm’e karşı dikkatli olması ve Londra’ya giderek İngilizleri kazanması gerektiğini yazmıştır.¹³⁷¹ *Alemdâr* ve *Peyâm-Sabah* gazeteleri de genel yayın politikalarına uygun biçimde her ne pahasına olursa olsun mutlaka İtilâf Devletleriyle uzlaşılmasını istemektedirler.¹³⁷² *Peyâm-Sabah*’ta Ali Kemal, ısrarla en büyük tehlikenin Bolşevikler olduğunu ve Çarlık dönemindeki siyasetin değişmediğini yazmaya devam etmiştir.¹³⁷³ İstanbul gazetelerinin bu tavrına karşı Anadolu basınının, özellikle Bolşeviklerle ilişkiler konusunda artık Ankara’nın kontrolü altına girdiği söylenebilir. Zira Mustafa Kemal’in yukarıda bahsi geçen söylemleri dışında Bolşevizm’e eğilim gösteren yayınlar tamamen susmuştur.

¹³⁶⁷ “Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Mülâkat”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (06.02.1921), s. 1; “Mustafa Kemal Paşa’nın Vaziyet-i Umûmiye Hakkında Beyânât-ı Mühimmeleri”, **İstikbâl**, (11.02.1921), s. 1; “Türkler Bolşevik Olamaz”, **Vakit**, (14.02.1921), s. 1. Mustafa Kemal’in bu söylemi benzer ifadelerle Moskova Büyükelçisi sıfatıyla Ali Fuat Paşa tarafından gazetelere verilen röportajda kullanılmıştır. Bkz: “Moskova Sefir-i Kebiri Ali Fuat Paşa Hazretleriyle Mülâkat”, **Açıksöz**, (03.01.1921), s. 2.

¹³⁶⁸ “Muhâdenet Siyaseti”, **Anadolu’da Yenigün**, (22.02.1921), s. 1.

¹³⁶⁹ “Şark Siyasetinin Temelleri”, **Anadolu’da Yenigün**, (16.02.1921), s. 1; Öztoprak, a.g.e., s. 248.

¹³⁷⁰ Şark Siyasetinde Hatalar”, **Anadolu’da Yenigün**, (15.02.1921), s. 1.

¹³⁷¹ Necmeddin Sadık, “Bolşevik Siyaseti”, **Akşam**, (27.01.1921), s. 1; Necmeddin Sadık, “Anadolu, Bolşevikler”, **Akşam**, (29.01.1921), s. 2; Necmeddin Sadık, “Sulh Zihniyeti” **Akşam**, (02.02.1921), s. 2.

¹³⁷² “Amanın Gözümüzü Açalım”, **Alemdâr**, (02.02.1921), s. 1; Ali Kemal, “Vaziyetimiz Ne idi, Ne Oldu, Ne Olabilir?”, **Peyâm-Sabah**, (02.02.1921), s. 1.

¹³⁷³ Ali Kemal, “Bolşeviklik ve Çarlık”, **Peyâm-Sabah**, (23.02.1921), s. 1; Ali Kemal, “En Büyük Tehlike”, **Peyâm-Sabah**, (28.02.1921), s. 1. Alemdâr ve Peyâm-Sabah gazetelerinin bu yöndeki yayınları daha sonra da devam etmiştir. Bkz: Ali Kemal, “Ankara-Moskova”, **Peyâm-Sabah**, (02.06.1921), s. 1; Hakkı Hâlid, “Çarlık Yerine Kızıl Tehlike”, **Alemdâr**, (02.06.1921), s. 1.

Batı cephesinde I. İnönü Muharebesi'yle yaşanan askerî, Londra Konferansı'yla yaşanan diplomatik gelişmelere paralel biçimde Moskova'yla tekrar görüşmek üzere 14 Aralık 1920 tarihinde yola çıkan Yusuf Kemal Bey heyeti, kendisinden önce Moskova büyükelçisi olarak görevlendirilen Ali Fuat Paşa'nın heyetiyle 6 Ocak 1921'de Kars'ta birleşmiş ve 18 Şubat 1921'de Moskova'ya ulaşmıştır.¹³⁷⁴ Çiçerin ve Yusuf Kemal Bey, Moskova'da yapılan ilk görüşmelerde karşılıklı dostluk mesajları vermiş ve en kısa sürede bu dostluğu takviye edecek bir antlaşma yapılması gerektiğinden bahsetmişlerdir.¹³⁷⁵ Ancak bugünlerde Moskova'da yürütülen görüşmeler hakkında ciddi bir haberleşme sorunu yaşandığı da anlaşılmaktadır.¹³⁷⁶ Zaman zaman Moskova telsizinden alınan ve Londra Konferansı'nı Türk-Bolşevik ittifakını baltalamak amacıyla başlatılan yeni bir oyun olarak yorumlayan tebliğler dışında görüşmelerin seyriyle ilgili çok fazla bilgi yansımamaktadır.¹³⁷⁷ Nitekim Hâriciye Vekili Muhtar Bey 10 Mart 1921 tarihli BMM oturumunda yaptığı konuşmada, Londra ve Moskova'da yürütülen görüşmeler hakkında bilgi verirken, Moskova'daki temaslarla ilgili henüz kendilerinin de bilgi sahibi olmadıklarını açıklamıştır.¹³⁷⁸ Bu haberleşme probleminin bir başka göstergesi, antlaşmanın imzalanmasının üzerinden günler geçtikten sonra dahi *Vakit* gazetesinin görüşmelerin devam ettiği yönünde haber yapmasıdır.¹³⁷⁹

İlk Moskova temaslarına benzer biçimde inişli çıkışlı bir seyir izleyen görüşmelerin ardından 16 Mart 1921 tarihinde Türk-Rus Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmasının imzalandığı haberi 19 Mart 1921'de Moskova telsizinden haber alınmış ve ilk kez *Anadolu'da Yenigün* tarafından 21 Mart 1921'de duyurulmuştur.¹³⁸⁰ Antlaşmayla ilgili detaylar gazetelere 25 Mart 1921'de yansımıştır. Haberlerde Türkiye ile Rusya arasında 16 Mart 1921 tarihinde bir Dostluk Antlaşması imzalandığı, buna göre Rusya'nın Türkiye'nin sınırlarını Misâk-ı Millî'de belirlenen şekliyle tanıdığı memnuniyetle bildirilmiştir. Türkiye'nin kuzeydoğu sınırı bu prensibe göre genişletilmiş, Artvin, Kars ve Ardahan Türkiye'ye bırakılmıştır. Nahçıvan, Azerbaycan'ın himayesinde muhtar bir bölgedir. Arpaçayı sınır olmak üzere Gümrü ve Erivan tren hattının on kilometre mesafesinde Türk askeri konuşlanmayacak ve tahkimat yapmayacaktır. Ayrıca taraflardan biri, diğerinin kabul etmediği herhangi bir uluslararası antlaşmayı tanımayacaktır. Ticarî gemilere açık olan Boğazlarla ilgili düzenleme Karadeniz'e sahili olan devletler tarafından yapılacaktır.

¹³⁷⁴ Tengirşek, a.g.e., s. 192, 203; Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 129.

¹³⁷⁵ "Moskova Konferansı'nda", **İstikbâl**, (08.03.1921), s. 1.

¹³⁷⁶ Öztoprak, a.g.e., s. 247.

¹³⁷⁷ "Moskova Konferansı Münasebetiyle Moskova Telsizinin Tebligatı", **Açıksöz**, (16.03.1921), s. 1-2;

¹³⁷⁸ "Hâriciye Vekilimiz Muhtar Bey'in Büyük Millet Meclisi'nde Beyânâtı", **Açıksöz**, (15.03.1921), s. 1.

¹³⁷⁹ "Ankara-Moskova", **Vakit**, (20.03.1921), s. 1.

¹³⁸⁰ "Türkiye-Rusya", **Anadolu'da Yenigün**, (21.03.1921), s. 1. Antlaşmayla ilgili ilk bilgiler için ayrıca bkz: "Sulh ve Muhâdenet Ahidnâmesi", **Anadolu'da Yenigün**, (22.03.1921), s. 1; "Kafkasya'da Türk-Rus Hududu", **Anadolu'da Yenigün**, (22.03.1921), s. 1; "Sulh ve Muhâdenet Ahidnâmesi Mevâd-ı Esâsiyesi", **Anadolu'da Yenigün**, (23.03.1921), s. 1; "Türk-Rus Muhâdenet Muâhedesi İmzalandı", **Açıksöz**, (22.03.1921), s. 1; "Türk-Bolşevik Muâhedesi İmzalandı", **İstikbâl**, (22.03.1921), s. 1; "Moskova Konferansı Neticelendi", **İstikbâl**, (23.03.1921), s. 1; "Rusya", **Sebilürreşâd**, (25.03.1921), C. 19, S. 473, s. 48.

Türkiye ile Çarlık Rusya arasındaki antlaşmalar iptal, Türkiye'nin Rusya'ya olan borçları ilga edilmiş ve kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Taraflar, birbirleri aleyhine çalışma yürüten kişi ve grupların faaliyetlerine izin vermeyeceklerdir. Son olarak esirlerin iadesi, iki taraf vatandaşlarının hakları ve vazifeleri ile ilgili de gerekli düzenlemeler yapılmıştır.¹³⁸¹

Moskova Antlaşması, Misâk-ı Millî'nin uluslararası camiada tanıtılması, Doğu Cephesi'nin tamamen kapanması ve Millî Mücadele için ihtiyaç duyulan para, silah ve mühimmat desteğinin temin edilmesi açısından çok önemli bir adım olmuştur. Bu antlaşmanın imzalanmasıyla birlikte Ankara-Moskova ilişkileri çok daha düzenli bir hâle gelmiştir. Moskova Antlaşması'nın imzalanmasından hemen önce başlayan ve çerçevesini Mustafa Kemal'in çizdiği Bolşevizm söylemi, bundan sonra Anadolu basımına tamamen hâkim olmuştur. Artık gazeteler, Bolşevizm'le ilgili nadiren yer verdikleri değerlendirmelerde, Türkiye'nin şartlarının Rusya'dan çok farklı olduğunu ve Türklerin Bolşevik olamayacağını vurgulamanın ötesinde bir yorum yapmamaktadırlar. Örneğin Moskova Antlaşması'yla ilgili haberi verdikten sonra günlerce Bolşevizm konusuna hemen hiç temas etmeyen *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Nisan 1921 tarihli nüshasında emperyalizmi eleştiren bir köşe yazısı yayımlamıştır. Bütün kapitalist hükümetlerin istilâ taraftarı olduğu çeşitli örneklerle vurgulanan yazıda, Bolşeviklerle birlikte emperyalizme karşı ortak mücadele verilmesine, ancak bunun için Bolşevizm'i benimsemek gerekmediğine şu kritik cümlelerle göndermede bulunmaktadır: “*Emperyalizm aleyhine ilân-ı mücâhede etmek vicdanı olan bütün insanlara bir vazifedir. Herkes kendi mesleğinde çalışmakla beraber beynelmilel bir iştirâk-i mesai ile bu maksadı temin eylemelidir.*”¹³⁸² Burada altı çizilmesi gereken nokta, herkesin kendi “mesleği”, yani siyasi görüşü çerçevesinde hareket etmesi ve emperyalizmle mücadele ortak paydasında birleşmesidir.

Bolşeviklerle ilişkiler konusundaki bu vurguyu *Anadolu'da Yenigün*'de de görmek mümkündür. Lenin'in bir nutkunu paylaşarak emperyalizme karşı mücadelede Doğu milletlerinin her geçen gün daha fazla birbirine yaklaştığı vurgulanan bir haberin yanında,¹³⁸³ Lazistan Mebusu Osman Bey'e ait bir makale yayımlanmıştır. Söz konusu makalede esas itibarıyla gerçekleşecek hiçbir köklü değişimin, inkılâbın, toplumsal ve ekonomik şartlar dikkate alınmadan başarıya ulaşmayağı fikri işlenmektedir. Bir toplumun önde gelen mütefekkir ve aydınlarının birtakım teorik fikirler geliştirerek halka bu çerçevede bazı prensipler telkin etmesiyle başlayan inkılâp hareketinin “*amelî hayat*”la uyumlu olmaması, büyük problemlere ve başarısızlıklara yol açacaktır. Bu temel

¹³⁸¹ “Türk-Rus Muâhadenâmesinin Metni”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (25.03.1921), s. 1; “Muhâdenet ve Uhuvvat Ahitnâmesi”, *Anadolu'da Yenigün*, (25.03.1921), s. 1; “Türk-Rus Muhâdenet Muâhadesi”, *Açıksöz*, (25.03.1921), s. 1; “Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Rusya Şûrâlar Hükümeti Arasında Muhâdenet Ahitnâmesi”, *İstikbâl*, (08.04.1921), s. 1; “Türkiye-Rusya Muâhadesi”, *Peyâm-Sabah*, (01.06.1921), s. 1.

¹³⁸² “Emperyalizme Karşı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (18.04.1921), s. 1.

¹³⁸³ “Moskova Konferansı: Türkiye ve Rusya”, *Anadolu'da Yenigün*, (28.04.1921), s. 1.

fikir etrafında örneklerin verildiği yazının sonunda, Türkiye’de uygulamaya konulacak yeniliklerin, ancak Anadolu’nun mevcut toplumsal hayatı dikkate alınarak gerçekleştirilebileceği belirtilmektedir.¹³⁸⁴

Türk milletinin Rus Bolşevizm’ini benimsemesinin toplumsal yapısı sebebiyle mümkün olamayacağını vurgulayan mecralardan biri de *Sebilürreşâd*’tır. Bu dergi, Hoca Şükrü imzasıyla yayımlandığı bir yazıda, İslâm inancının temelinde şahsî mülkiyetin korunması olduğu, bunu engelleyen bir sistemin gelişimi engelleyeceği ve zekât müessesesinin Bolşevizm’in uygulanmasına izin vermeyeceği gibi noktalar dile getirilmiştir. Bir zamanlar var olan Batı taklitçiliğinin Bolşeviklik konusunda da yaşandığı belirtilen yazıda, Mustafa Suphi ve arkadaşları “*hakâyık-ı İslâmiye’ye gayri-i vâkıf menfaatperestler*” olarak tanımlanmıştır. Yazıda dikkat çekici bir başka nokta ise Ankara hükümeti ile Sovyet hükümeti arasında imzalanan antlaşmaya getirilen şu yorumdur:

Anadolu hükümeti Rus komünistleriyle siyasi bir ittifak akdetmiştir. Bu ittifak tarafeyn için hâlen ve âtiyen iyi neticeler vereceği tabii olmakla beraber devletlerin ittifakta yekdiğerinin akidesini kabule mecbur olamayacağını herkes bilir. Biz Almanlarla ittifak ettiğimiz zaman ne Almanlardan bize, ne de bizim tarafımızdan Almanlara itikat birliği teklif olunmamıştır. Bolşevik Rusya ile ittifakımız da ancak bu merkezdedir. Eğer ittifak akîde birliğini icap ettirse idi, insaniyet ve adalet teşnesi olan müttefikimize gayelerine İslâmiyet’in gösterdiği hakiki ve ifrat ve tefritten vâreste bir şehrhâda yürümelerini tavsiye eder ve bu hakikati olanca vuzuhuyla ifade ve irâeye çalışırdık.¹³⁸⁵

Sebilürreşâd’ın, Ankara’nın politik çizgisine uygun biçimde Bolşevizm’e karşı takındığı mesafeli tavrı gösteren bir başka yayın, 21 Mayıs 1921 tarihli nüshada karşımıza çıkmaktadır. Fransız *Tan* gazetesinden aktarılan bir haberde Müslüman Tatar Meclisi Reisi ve eski Duma üyesi olan Sadreddin Maksudof’a (Sadri Maksudi Arsal) Müslümanlarla Bolşevikler arasındaki ilişki sorulmuş ve şu cevap alınmıştır:

Şüphesiz ki İslâm memleketlerindeki Bolşevik propagandası pek büyüktür. Fakat ben Müslümanlar nezdinde Bolşevikliğin kabul edileceğini zannetmiyorum. Müslüman muhiti Bolşevikliği kabule en az müsait olan bir hâlât-ı ruhiye arz eylemektedir. Bütün memleketlerde Müslümanların büyük bir ekseriyeti çiftçilerden, küçük tacirlerden ve kendi hesaplarına çalışan erbâb-ı sanattan ibarettir. Bundan maada pek ziyade demokratlığı âmir olan Müslüman akidesi, cemiyet teşkilatı noktasından kat’iyen komünistliğe müsait değildir. İslâmiyet yalnız hakk-ı temellükü kabul etmekle kalmayıp bilâkis onun bütün esası bu nokta üzerine müessesistir. Bolşevikliğin Müslümanlık tarafından sevilmemesine delil, Rus Müslümanlarının hiçbir eyalette bilâ-mukavemet Bolşevikliğe mutâvaat etmemeleridir.¹³⁸⁶

Görüldüğü üzere Sadri Maksudi Bey, Müslüman toplumların hem sosyolojik açıdan hem de itikâdî bakımdan Bolşevizm’i kabul etmelerinin mümkün olmadığını ortaya koymuş, *Sebilürreşâd* da bu beyanı kendi görüşüne yakın olduğu için sayfalarına taşımıştır.

¹³⁸⁴ Osman, “Amelî Hayat-Nazarî İnkılâp”, *Anadolu’da Yenigün*, (28.04.1921), s. 1. *Yeni Adana* gazetesi de benzer argümanlarla Bolşevizm’in Türkiye’de uygulanmasının mümkün olmadığını yazmıştır. Bkz: İslam, a.g.t., s. 51-52.

¹³⁸⁵ Hoca Şükrü, “Müslümanlıkla Komünistlik Kabil-i Telif mi?”, *Sebilürreşâd*, (21.05.1921), C. 19, S. 481, s. 132-133. Buna benzer bir başka değerlendirme için bkz: “İslâmiyet ve Bolşevizm”, *Sebilürreşâd*, (08.07.1921), C. 19, S. 487, s. 207.

¹³⁸⁶ “İslâmiyet ve Bolşeviklik”, *Sebilürreşâd*, (21.05.1921), C. 19, S. 481, s. 131-132.

Bolşeviklerle ilişkiler konusunda eski coşkunluğun kesinlikle olmadığı bu dönemde Bolşeviklerin zaman zaman hatırlandığı görülmektedir. Bolşevizm'e karşı çerçevesini Ankara'nın belirlediği söylem dışında Anadolu basını, Rusya ile ilgili haberlerde ağırlıklı olarak iki taraf arasındaki dostluğu gösteren yayınlar yapmışlardır. Örneğin *Açıksöz*, Bolşeviklerle yapılan ittifakın bir nişânesi olarak Batum'da bulunan Kızılordu kumandanının yolladığı mektup ve hediyeler hakkında bilgi verirken,¹³⁸⁷ *İstikbâl* Çiçerin'in TBMM'ye yolladığı tebrik telgrafını sütunlarına taşımıştır.¹³⁸⁸ Yine *Açıksöz*'de, Rus elçisinin Mustafa Kemal Paşa'ya güven mektubunu vermesi vesilesiyle yapılan konuşmalarda dile getirilen dostluk vurgusu, 28 Haziran 1921 tarihli bir habere yansımıştır.¹³⁸⁹ Bu olay münasebetiyle kaleme aldığı yazısında İsmail Habip Bey de Türk-Rus dostluğuna işaret etmiştir.¹³⁹⁰

Bu dostluk mesajları dışında Moskova Antlaşması'nın imzalanmasından Sakarya Zaferi'ne kadar olan süreçte, Bolşeviklerle ilişkiler bağlamında biri İstanbul gazetelerinden *Alemdâr* ve *Peyâm-Sabah* tarafından tartışılan, diğeri ise basında hiç yankı bulmayan iki olay dikkati çekmektedir. Bu olaylardan birincisi, Londra Konferansı'nda Ankara'nın onayını almadan İtilâf Devletleriyle ikili antlaşmalar imzalayan Bekir Sami Bey'in hâriciye nâzirliğinden istafa etmesi ve onun yerine Moskova Antlaşması'nı imzalayan heyetin başında bulunan Yusuf Kemal Bey'in getirilmesidir. Basına yansımayan ikinci konu ise Mustafa Suphi ve ekibinin öldürülmesinden sonra Bolşeviklerle ilişkileri daha da ilerleyen İttihatçılar meselesidir.

Londra Konferansı'ndan sonra 1921 Mayıs'ında Ankara'ya dönen Bekir Sami Bey, Misâk-ı Millî'ye aykırı hükümler ihtiva eden ikili antlaşmalar imzaladığı için Mustafa Kemal'in talebiyle istifa etmiş,¹³⁹¹ onun yerine Yusuf Kemal Bey göreve getirilmiştir.¹³⁹² Bu görev değişimi, Millî Mücadele'ye muhalif yayınların merkezi olan *Alemdâr* ve *Peyâm-Sabah* gazetelerinde oldukça önemsenmiştir. Bekir Sami Bey'in istifası dolayısıyla üzüntülerini dile getiren bu gazeteler,¹³⁹³ Yusuf Kemal Bey'in hâriciye nâzırı olmasını “*mûtedillerin*” mağlûbiyeti, aşırıların ve Bolşevik taraftarlarının zaferi olarak yorumlamışlardır.¹³⁹⁴ *Alemdâr* gazetesinin yazdığına göre İtalyan siyasetçiler, Bekir Sami Bey'in istifasının Ankara hükümetinin programında hiçbir değişiklik

¹³⁸⁷ “Rusya ile İttifakımızın Nişâneleri”, *Açıksöz*, (01.04.1921), s. 1.

¹³⁸⁸ “Çiçerin'in Tebriki”, *İstikbâl*, (10.04.1921), s. 1.

¹³⁸⁹ “Rus Sefirinin Resmen Kabulü”, *Açıksöz*, (28.06.1921), s. 1.

¹³⁹⁰ İsmail Habip, “Yeni Sefirin Sözü”, *Açıksöz*, (30.06.1921), s. 1.

¹³⁹¹ “Bekir Sami Bey İstifa Etti”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (10.05.1921), s. 2; “Bekir Sami Bey İstifa Etti”, *İstikbâl*, (12.05.1921), s. 1.

¹³⁹² “Yusuf Kemal Bey Hâriciye Vekili”, *İstikbâl*, (18.05.1921), s. 1.

¹³⁹³ “Bekir Sami Bey'in İstifası Etrafında”, *Alemdâr*, (16.05.1921), s. 1; Ali Kemal, “Ankara'da Fikr-i Muhalefet”, *Peyâm-Sabah*, (20.05.1921), s. 1.

¹³⁹⁴ Hakkı Hâlid, “Son İstifalar Münasebetiyle”, *Alemdâr*, (22.05.1921), s. 1; Ali Kemal, “Bekir Sami Bey'le”, *Peyâm-Sabah*, (03.06.1921), s. 1.

doğurmayacağı kanaatine sahipken, İngiliz ve Fransız basını bu olayı ılımlı kanadın mağlûbiyeti olarak görmüşlerdir.¹³⁹⁵

Ankara hükümetindeki hâriciye nâzırı değişikliği dışında Sakarya Muharebesi'ne kadar Türk-Rus ilişkilerinde kritik öneme sahip olan, ancak basına yansımayan diğer önemli olayın İttihatçılar meselesi olduğunu belirtmiştik. Mustafa Suphi ekibinin tasfiyesinden sonra Bolşevikler, Ankara hükümetinin olası bir mağlûbiyet riskine karşı tedbir olarak Enver Paşa'yı kullanmayı düşünmüşlerdir. Nitekim Enver Paşa'nın da yurtdışına çıkışından itibaren en önemli hedefi, tekrar yurda dönmek olmuştur.¹³⁹⁶ Dolayısıyla Bolşeviklerin siyaseti ile Enver Paşa'nın amaçları bu noktada örtüşmüş ve Sakarya Savaşı'nın hemen öncesinde Enver Paşa Batum'a gelmiştir.¹³⁹⁷ Karabekir, Bolşeviklerle hareket eden ve fırsat bulurlarsa Anadolu'ya geçecek olan Enver Paşa ve diğer İttihatçılara karşı Ankara'yı uyarmıştır. Doğu sınırlarındaki Bolşevik hareketleri ve Enver Paşa'nın çalışmalarını dikkatle takip eden Ankara hükümeti, 16 Nisan 1921'de, başta Halil Paşa olmak üzere şüpheli gördüğü İttihatçıları Trabzon'dan çıkarmış,¹³⁹⁸ Halil Paşa ve Enver Paşa'nın Anadolu'ya girişlerinin engellenmesini kararlaştırmıştır.¹³⁹⁹

Moskova Antlaşması'ndan sonra Türk-Bolşevik ilişkilerinde önemli bir yere sahip olmasına rağmen İttihatçılarla ilgili gelişmeler Türk basınına hiç yansımamıştır. Bu arada Moskova Antlaşması Mart ayında imzalanmış olmasına rağmen, TBMM'nin bu antlaşmayı onaylaması ancak 21 Temmuz 1921'de gerçekleşebilmiştir.¹⁴⁰⁰ Antlaşmanın onaylanmasıyla ilgili bu gecikme Enver Paşa'nın durumundan kaynaklanmış olabilir, bununla birlikte daha güçlü sebep Sakarya Muharebesi'nin hemen öncesinde içinde bulunulan sıkışık askerî durumdur. Batı Cephesi'nde yaşanan geri çekilme, Doğu Cephesi'ndeki dost Rusya'nın daha güçlü biçimde hatırlanmasına vesile olmuştur.

Sakarya Zaferi'nin kazanılması, Ankara hükümeti açısından sadece Enver Paşa meselesinin kendiliğinden ortadan kalkması sonucunu doğurmamış, aynı zamanda Bolşeviklerle ilişkilerin daha da pekişmesine katkı sağlayacak şekilde Bolşevik idaresi altına giren Kafkas hükümetleriyle bir

¹³⁹⁵ “Bekir Sami Bey'in İstifası Etrafında”, **Alemdâr**, (19.05.1921), s. 1; “Bekir Sami Bey'in İstifası Etrafında”, **Alemdâr**, (20.05.1921), s. 1.

¹³⁹⁶ 1919'da dahi Enver Paşa ve arkadaşlarının Anadolu'ya girdiğine dair iddialar ortaya atılmıştır. Bkz: **HTVD**, Yıl 4, S. 11, Mart 1955, Vesika No: 262.

¹³⁹⁷ Aydemir, a.g.e., s. 598 vd; Karabekir, **İttihat Terakki ve Enver Paşa**, s. 126; Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 325; **Ali Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçiliği Dönemi Yazışmaları (16 Ocak 1921-14 Ekim 1921)**, C. I, Haz. Çiğdem Aslan ve Mustafa Tokar, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2015, s. 404-409.

¹³⁹⁸ Karabekir, **İstiklâl Harbimiz-II**, s. 1056-1057; Üçüncü, **Kâhya Yahya**, s. 182 vd. 1 Mayıs 1921 tarihinde Batum'da yapılan törenlerde komünistlerin, İstanbul'a kadar giderek emperyalist düşmanları buradan atmak yönünde beyanlarda bulunduğu görülmektedir. Ankara hükümeti Doğu sınırındaki komünist hareketleri yakından takip etmiştir. Bkz: **CCA**, 30.10.0/83.545.4, Tarih: 29.05.1921.

¹³⁹⁹ **CCA**, 30.18.1.1/2.38.18, Tarih: 12.03.1921; Murat Bardakçı, **Enver**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 561.

¹⁴⁰⁰ “Türkiye, Rusya Uhuvvet ve Muhâdenet Ahidnâmesi”, **Anadolu'da Yenigün**, (22.07.1921), s. 1; “Türkiye-Rusya Muhâdenet Ahidnâmesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (22.07.1921), s. 1.

antlaşma yapılmasına da zemin hazırlamıştır. Yunanistan'a karşı Sakarya Muharebesi'nin devam ettiği günlerde, Kars'ta Rus temsilcilerinin de katılımıyla Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devletleri arasında bir konferans yapılmasının kararlaştırıldığı gazetelere yansımıştır.¹⁴⁰¹ Türk basınında bahsi geçen bu konferans, Sakarya Zaferi'nin kazanılmasından hemen sonra Kars'ta toplanmıştır.¹⁴⁰² Bu arada onaylanan Moskova Antlaşması'nın Türkiye ile Rusya arasında teâtisi, Kars Konferansı'nın toplanması sırasında bu şehirde gerçekleşmiştir.¹⁴⁰³

Kars Antlaşması, 16 Mart 1921 tarihli Türk-Rus Dostluk Antlaşması'yla çok küçük bazı değişiklikler dışında aynı içeriğe sahip olarak 13 Ekim 1921 tarihinde Türkiye ile Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan hükümetleri arasında imzalanmıştır.¹⁴⁰⁴ *Varlık* gazetesi, Kars Antlaşması'nı değerlendirdiği bir yazıda daha çok Türk-Rus dostluğuna vurgu yaparak iyi komşuluk ilişkilerini öne çıkarırken,¹⁴⁰⁵ *İstikbâl*'de Faik Ahmet Bey, bu antlaşmayı Batı âlemine karşı kazanılmış bir zafer olarak yorumlamıştır. Faik Ahmet, Avrupa'nın emperyalist siyasetinin iflas ettiğini ve Anadolu'da can çektiğini söylemiştir.¹⁴⁰⁶

Yine Türk-Bolşevik ilişkilerine katkı sunan ve TBMM'nin dış politikada peşpeşe elde ettiği başarıların bir devamı olarak görülebilecek diğer bir dostluk antlaşması, 2 Ocak 1922 tarihinde Ukrayna ile imzalanmıştır.¹⁴⁰⁷ Yapılan antlaşma ile Ukrayna, Misâk-ı Millî ile çerçevesi çizilmiş ve Moskova Antlaşması ile Rusya tarafından kabul edilmiş olan sınırlar içinde TBMM hükümetini tanımıştır. Aynı şekilde TBMM hükümeti de Ukrayna Sosyalist Şuralar Cumhuriyeti'ni tanımıştır. Bunun dışında dostluk antlaşmasının ana çerçevesi, üçüncü maddede belirtildiği üzere 16 Mart 1921 tarihli Türk-Rus Antlaşması'nda yer alan hükümleri ihtiva etmektedir.¹⁴⁰⁸

Ukrayna ile dostluk antlaşmasının imzalanmasından sonra *Hâkimiyet-i Milliye*, Rusya'da yapılan bir kanunî düzenleme vesilesiyle uzun bir aradan sonra Bolşevizm konusunda bir makale

¹⁴⁰¹ "Kars Konferansı", *Varlık*, (25.08.1921), s. 4; "Kars Konferansı", *Varlık*, (22.09.1921), s. 1; "Kars'ta Pek Mühim Bir Konferans", *İstikbâl*, (09.09.1921), s. 1; "Kars Konferansı", *İstikbâl*, (29.09.1921), s. 1. Konferansla ilgili haberler için ayrıca bkz: "Kars Konferansı Tantanalı Merâsimle Açıldı", *Varlık*, (29.09.1921), s. 2; "Kars Konferansı", *Varlık*, (06.10.1921), s. 2; "Kars Konferansı", *Açıksöz*, (26.09.1921), s. 1; "Kars Konferansı Pazar Günü Açıldı", *Hâkimiyet-i Milliye*, (29.09.1921), s. 1; "Kars Konferansı", *Hâkimiyet-i Milliye*, (30.09.1921), s. 1.

¹⁴⁰² "Kars'ta Kafkas Mümessillerinin İçtimâr", *Öğüt*, (04.10.1921), s. 1.

¹⁴⁰³ "Moskova Muâhedesi Merâsimi", *İstikbâl*, (27.09.1921), s. 1.

¹⁴⁰⁴ "Türkiye ve Kafkas Hükümetleri Muâhedesi", *Varlık*, (14.10.1921), s. 1; "Kars Muâhedesi", *İstikbâl*, (17.10.1921), s. 1; "Kars Muâhedesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, (15.10.1921), s. 1; "Kars Muâhedesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, (26.10.1921), s. 1; "Kars Muâhedesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, (27.10.1921), s. 1.

¹⁴⁰⁵ "Kars Muâhedeleri", *Varlık*, (14.10.1921), s. 1.

¹⁴⁰⁶ Faik Ahmet, "Kars Muâhedesi", *İstikbâl*, (21.10.1921), s. 1.

¹⁴⁰⁷ "Ukrayna Heyeti Bugün Ankara'ya Vâsıl Oluyor", *Açıksöz*, (12.12.1921), s. 2; "Türkiye-Ukrayna Konferansı", *Açıksöz*, (26.12.1921), s. 1; "Türkiye-Ukrayna Sulh ve Muhâdenet Konferansı", *Açıksöz*, (27.12.1921), s. 1; "Türkiye-Ukrayna Muâhedesi Müzâkerâti", *Açıksöz*, (29.12.1921), s. 1; "Muâhedenâme Bugün İmzalanıyor", *Hâkimiyet-i Milliye*, (02.01.1922), s. 1; "Türkiye-Ukrayna Muâhedesi İmzalandı", *Hâkimiyet-i Milliye*, (03.01.1922), s. 1; "Türkiye-Ukrayna Muhâdenet ve Uhuvvet Muâhedesi", *İstikbâl*, (13.01.1922), s. 1; "Türkiye-Ukrayna Muâhedesi", *Babalık*, (13.01.1922), s. 2.

¹⁴⁰⁸ "Türkiye-Ukrayna Muhâdenet ve Uhuvvet Muâhedenâmesi Sûreti", *Hâkimiyet-i Milliye*, (06.01.1922), s. 1.

yayımlanmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Ocak 1922 tarihli nüshasında, Rus hükümetinin şahsî tasarruflara izin veren bir düzenleme yapma kararı aldığı haberini vermiştir.¹⁴⁰⁹ Bu haber üzerine ertesi günkü sayının başmakalesinde, Celal Nuri Bey, Komünizm ve bunun Rusya'daki uygulaması üzerine bir değerlendirmede bulunmuştur. Bu uzun yazıda öncelikle Marks'ın ortaya koyduğu iktisadî yapı ve sınıf çatışması modeli detaylı şekilde anlatılmış, Bolşeviklerin bu modeli uygulayarak işçi sınıfının hâkimiyeti üzerinden "*iştirâkiyyûn*" yani komünist sistemini kurmaya çalıştıkları belirtilmiştir. Bundan önceki devrimlerin siyasî olduğu, Bolşevik Devrimi'nin ise ekonomik ve toplumsal bir devrim olarak insanların mutluluğunu gaye edindiği belirtilerek, konu dünkü haberde verilen düzenlemeye getirilmiştir. Bolşevik hükümetinin küçük ticarete ve şahsî mülkiyete izin veren düzenlemesi, iki açıdan değerlendirilmiştir. İlk olarak toplumsal şartlar ve hayatın pratikleri karşısında Bolşevik hükümetinin dahi nazariyeden feragat edebilmesi, ekonomik ve toplumsal şartları kendine özgü olan Türkiye'nin de Rusya'daki modeli benimsemesine yönelik beklentinin gereksizliğini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan düzenlemenin olumlu bir tarafı vardır. İkinci değerlendirme ise bir riske işaret etmekte, söz konusu düzenlemeyle Bolşeviklerin de Menşevikler gibi kapitalizme kapı aralayıp aralamadıkları tartışılmaktadır. Celal Nuri Bey, Bolşeviklerin komünist ideallerden vazgeçmeyeceklerinden emin olduğunu, ayrıca Türkiye'nin selâmeti için de böyle devam etmesi gerektiğini vurgulamış ve şunları söylemiştir:

[...] Biz Türkler arzu ederiz ki Rusların bu müsamahakârlığı esâsâtı ihlâl edecek bir raddeye varmasın. Bizim için lâzım olan bir Bolşevik Rusya'dır. Yani bizim istediğimiz emperyalist olmayan bir komşu devlettir. Çünkü emperyalist olan Çar Rusyası bizi mahvediyordu. Eğer Rusya'da itihâz olunan bu mukarrerât er geç bir kapitalizme münker olursa, bunun neticesi emperyalizmdir. Bu inkılâb ise yine mahvımızı istihdâf eder. Ve o zaman bir emperyalist Garp ve Yunanistan ile diğer emperyalist Rusya arasında, tıpkı örs ile çekiç arasında kalırız; maazallah.¹⁴¹⁰

Anlaşıldığı kadarıyla Ankara'nın Bolşeviklerden beklentisi, Türkiye'ye rejim ihraç etmeye çalışacak kadar sert bir ideolojik tutum takınılmaması, bununla birlikte tekrar emperyalist hedeflerle Türkiye'ye saldıracak kadar da komünist fikirlerden uzaklaşmamasıdır.

Ankara'nın bu beklentisi çerçevesinde bundan sonra gazetelere yansıyan haberlerde, çeşitli vesilelerle Türk-Rus dostluğunun vurgulandığı görülmektedir. Sakarya Zaferi'nden sonra Türkiye ile Rusya arasında karşılıklı dostluk mesajları verilmekle birlikte, 1920 yılındaki tartışmaların ve Türkiye'nin Bolşevikleşmesi gibi bir meselenin kalmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin, bütün devletlere Yunanlıların Anadolu'daki cinayetlerinin durdurulması talebiyle bir nota vermiş,¹⁴¹¹ ilerleyen günlerde gazetelere Misâk-ı Millî'yi tanıdıklarını teyit eden açıklamalarda bulunmuştur.¹⁴¹² Bolşeviklerin Ankara temsilcisi Aralof da gazetelere verdiği

¹⁴⁰⁹ "Rus İdaresinin Mühim Bir Kararı", *Hâkimiyet-i Milliye*, (05.01.1922), s. 1.

¹⁴¹⁰ Celal Nuri, "Rusya'da Bazı Tahavvülât", *Hâkimiyet-i Milliye*, (06.01.1922), s. 1.

¹⁴¹¹ "Çiçerin'in Bütün Devletlere Bir Notası", *Açıksöz*, (25.12.1921), s. 2; "Çiçerin'in Protestosu", *Yeni Adana*, (05.01.1922), s. 2.

¹⁴¹² "Yoldaş Çiçerin'in Beyânâtı", *İstikbâl*, (16.05.1922), s. 1; "Türkiye-Rusya", *Babalık*, (17.05.1922), s. 1.

röportajda, Türk ordusunun sadece Anadolu'nun değil, bütün Şark'ın kurtuluşu için ileri karakol olduğunu belirtmiştir.¹⁴¹³ Yine Aralof, *Hâkimiyet-i Milliye*'ye verdiği röportajda, Türk-Rus dostluk ve kardeşliğinin sarsılmaz olduğunu söylemiştir.¹⁴¹⁴ Frunze ise yaptığı bir konuşmada Anadolu erkeklerinin bütün varlıklarıyla bağımsızlıklarını korumaya çalıştıklarını ve düşmanlarını vatan topraklarından mutlaka kovacaklarını ifade etmiştir.¹⁴¹⁵

Bu dönemde Bolşeviklerle ilişkilerin oldukça iyi olduğu görülmektedir. Mustafa Kemal'in, Rusya ve Azerbaycan elçileriyle yaptığı görüşmeden sonra Heyet-i Vekile Riyâseti'ne verdiği bilgiye göre elçilere son derece ilgi gösterilmiş ve elçiler de bundan memnun olmuşlardır. Sovyetlerden araba ve nakliye araçları ile üç buçuk milyon lira ve on milyon altın ruble yardımın hızlıca ulaştırılması talebi de elçilere iletilmiştir.¹⁴¹⁶

1922'nin bahar aylarında, Türk-Bolşevik dostluğunun Avrupalı devletlerle ilişkiler bağlamında çeşitli tezahürleri görülmüştür. Bu dönemde Sovyet Rusya, önemli liderlerden biri olan Radek üzerinden Fransa ile ekonomik ilişkiler kurmak üzere görüşmeye başlamıştır. Bu görüşmelerle Türk-Rus ilişkilerinin bozulacağına dair çıkan spekülasyonlara karşı *Hâkimiyet-i Milliye*'nin, cevap niteliğinde bir köşe yazısında, Bolşeviklerin içerde ve dışarda verdikleri mücadeleleri uzun uzun anlattığı görülmektedir. Sovyetler, Çarlık taraftarı Kolçak, Denikin gibi generallerin kuvvetlerine ve onları destekleyen Batılı güçlere karşı mücadele ederken ekonomik bakımdan zayıf düşmüştür. Dahası, iktidarı ele geçirdikten sonra bütün işçi sınıfının devrime destek verecekleri beklentisi karşılıksız kalmış, Almanya, İtalya ve Macaristan'daki ihtilâl hareketleri bastırılmıştır. Dolayısıyla Sovyetler, Lenin'in siyasî perspektifi çerçevesinde Batılı büyük devletlerle ikili antlaşmalar yaparak ekonomik ilişkiler kurmuşlardır. Sosyalist-komünist esasların esnetilmesiyle gerçekleşen bu ilişkilerin, makalede örtük bir memnuniyetle karşılandığı görülmektedir. Bolşevikler, hayatın gerekleri karşısında Fransa ile anlaşma yolları aramaktadırlar. Bunda kuşku duyulacak bir taraf yoktur. İngiltere ile Rusya arasında bir ittifak yapılabileceğine dair söylentilerin de hiçbir karşılığı olmadığı belirtilmektedir.¹⁴¹⁷

Bolşevikler, 1922 Nisan'ında ekonomik meselelerin çözümü amacıyla ağırlıklı olarak Avrupalı devletlerin katılımıyla gerçekleşen Cenova Konferansı'na Türkiye'nin de davet edilmesini ve Boğazlar meselesinin ilgili devletlerin katılımıyla tartışılmasını istemişlerdir. Ancak bu talepler İtilâf

¹⁴¹³ "Türkiye Ordusu Yalnız Anadolu'nun Değil", *İstikbâl*, (26.04.1922), s. 1. Aralof'un benzer görüşleri için bkz: "Rus Sefarethanesindeki Ziyafet", *Hâkimiyet-i Milliye*, (05.03.1922), s. 1; "Aralof Yoldaşın Ziyafetinde", *Babalık*, (08.03.1922), s. 1; "Mösyö Aralof'un Nutukları", *İstikbâl*, (08.03.1922), s. 1. Karşılıklı dostluk mesajlarıyla ilgili benzer bir haber için bkz: "Mösyö Lenin'den Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya", *İstikbâl*, (19.01.1922), s. 1.

¹⁴¹⁴ "Türk-Rus Muhâdenet ve Uhuvveti Lâyetezelzaldır", *İstikbâl*, (26.05.1922), s. 1. Aralof'un benzer açıklamaları için bkz: "Türkiye'ye Son Derece Minnettarız", *İstikbâl*, (13.06.1922), s. 1.

¹⁴¹⁵ "Yoldaş Frunze'nin Mühim Bir Nutku", *Yeni Adana*, (16.03.1922), s. 2. Benzer haberler için bkz: "Türkiye ve Rusya'nın Dostluğu", *Yeni Adana*, (02.06.1922), s. 1.

¹⁴¹⁶ CCA, 30.10.0.0/247.671.10, Tarih: 05.04.1922.

¹⁴¹⁷ "Rusya ve Avrupa", *Hâkimiyet-i Milliye*, (22.03.1922), s. 1.

Devletlerince kabul görmemiş, Rus heyetinin başında bulunan Dışişleri Komiseri Çiçerin tarafından bu durum protesto edilmiştir.¹⁴¹⁸ Konuyla ilgili olarak Ukrayna Komiserler Reisi Rakofski, Fransız *Tan* gazetesine verdiği beyanatta, Boğazlarda tam bir Türk hâkimiyetinin tanınması, uluslararası bir antlaşma ile Boğazların herkese açılması, bununla birlikte Karadeniz'e sahili olan devletler için hayâtî bir mesele olan Boğazlar'da birtakım istisnaların olması gerektiğini dile getirmiştir.¹⁴¹⁹

Samih Lütfi, Boğazlar konusuna en ilgili devletin İngiltere olduğunu, bu devletin Boğazlara hâkim olarak denizlerdeki üstünlüğünü devam ettirmeyi planladığını ifade etmiştir. İtilâf Devletlerinin Boğazlar konusunda Rusya'yı hiç dikkate almadan hareket ettiklerini söyleyen yazara göre Bolşeviklerin bu girişimi, bütün şark siyasetini etkileyecek kadar önemlidir. Zira Bolşevik Rusya ve onunla birlikte hareket etmeye çalışan Almanya'nın uluslararası siyasette ağırlıklarını hissettirmesi, bugünkü mevcut dengeleri tamamen değiştirebilecektir.¹⁴²⁰

Cenova Konferansı'nda önemli bir gelişme olarak Rusya ile Almanya arasında ittifak antlaşması yapıldığı haber verilmektedir.¹⁴²¹ Gazetelerde yer alan bir habere göre Bolşevikler, bu antlaşmaya Türkiye'nin de dâhil olmasını istemişler, ancak Almanlar bunu kabul etmemişlerdir.¹⁴²² Samih Lütfi, bu antlaşmayı "*dünya asayişini sarsan bir bomba*" olarak tanımlamıştır. Pek çok bakımdan Avrupa'nın en önde gelen bu iki devletin ittifak yapabilmesinin, İngiltere ile Fransa arasındaki ikilikten kaynaklandığını belirten Samih Lütfi'ye göre bu gelişme, Avrupa siyasetini derinden etkileyecektir.¹⁴²³

Cenova Konferansı'nın devam ettiği günlerde Türk-Bolşevik ilişkilerinde önemli bir kriz olarak 21 Nisan 1922'de, Sovyet güvenlik ve istihbarat teşkilatı Çeka tarafından Moskova'daki Türk ataşemiliterliği basılmıştır. Diplomatik nezaketten fevkalâde uzak davranışların sergilendiği bu olay sebebiyle Ali Fuat Paşa büyükelçilik görevini bırakarak Ankara'ya dönmüştür.¹⁴²⁴ Moskova'da gerçekleşen ve Türk büyükelçiliği ile Sovyet dışişleri arasında ciddi bir gerilime sebep olan bu olayın, Cenova Konferansı'nın devam ettiği ve Büyük Taarruz için hazırlıkların yapıldığı günlerde Türk-Bolşevik dostluğuna gölge düşürmesine izin verilmemiştir. Konuyla ilgili basına herhangi bir haber yansıtılmamış, aksine, Büyük Taarruz öncesinde daha önce olduğu gibi Sovyet dostluğuna vurgu yapan haberler devam etmiştir.¹⁴²⁵ Böylece Bolşeviklerin uluslararası ilişkilerde oluşturduğu

¹⁴¹⁸ "Moskova, Ankara, Cenova", **Babalık**, (09.03.1922), s. 1; "Rusya ve Boğazlar", **Islahat**, (10.04.1922), s. 2; "İngiltere'nin Çiçerin'e Cevabı", **Varlık**, (13.04.1922), s. 1.

¹⁴¹⁹ "Rakovski ve Çiçerin'in Mühim Beyânâtı", **Hâkimiyet-i Milliye**, (18.04.1922), s. 1.

¹⁴²⁰ Samih Lütfi, "Rusya ve Boğazlar", **Islahat**, (11.04.1922), s. 1.

¹⁴²¹ "Rusya-Almanya İttifakı", **Islahat**, (21.04.1922), s. 1; "Rus-Alman Muâhedesi", **Yeni Adana**, (02.05.1922), s. 1.

¹⁴²² "Rus-Alman İtilâfî ve Türkiye", **Yeni Adana**, (21.05.1922), s. 2.

¹⁴²³ Samih Lütfi, "Cenova'da Bir İnfîlak", **Islahat**, (23.04.1922), s. 1.

¹⁴²⁴ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 341 vd.

¹⁴²⁵ Bu yöndeki bazı haberler için bkz: Çiçerin'in Protestosu", **Yeni Adana**, (05.01.1922), s. 2; "Rus Sefirinin Ankara'ya Muvâsalatı", **İstikbâl**, (30.01.1922), s. 1; "Rus Sefirinin İtimadnâme Takdimi Merâsimi", **İstikbâl**, (05.02.1922), s. 1; "Rus Sefiri İtimadnâmesini", **Yeni Adana**, (06.02.1922), s. 1; "Yeni Rus Sefiri İtimadnâmesini Verdi", **Varlık**, (06.02.1922), s.

ağırlık, Ankara hükümetince Millî Mücadele’yi başarıya ulaştıracak en önemli denge unsurlarından biri olarak kullanılmıştır. İnişli çıkışlı bir seyir izleyen ve zor süreçlerden geçilerek inşa edilen Türk-Sovyet ilişkileri, bu zemin üzerinde İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar sürdürülmüştür.

3.2. İslâm Dünyası ile İlişkiler

Millî Mücadele döneminde dış politikada İtilâf Devletlerinin oluşturduğu baskıyı dengeleyebilmek üzere kullanılan önemli unsurlardan biri de İslâm dünyasıyla ilişkilerdir. Özellikle ve öncelikle İngiliz ve Fransız idaresi altındaki Müslüman toplumların, hilâfetin geleceği konusunda taşıdıkları hassasiyetle açığa vurulan dinî bağlar, İtilâf Devletlerine karşı bir baskı unsuru olarak öne çıkmıştır. 1920 yılına gelindiğinde bu bağlar daha da gelişmiş ve işgalci emperyalist Avrupa devletlerine karşı verilen mücadelede ortak bir mânevî zemine dönüşmüştür. Bu dönemde Suriye, Irak, Mısır, Afganistan ve Hindistan’da başlayan bağımsızlık hareketleri, bir yandan Türk Millî Mücadelesi’ne dolaylı bir destek oluşturmuş, bir yandan da ortaya koydukları dirençle İtilâf Devletlerinin gücünü bölmüş ve özellikle İngiltere’yi zaafa uğratmıştır. Türk basını tarafından yakından takip edilen İslâm dünyasındaki gelişmeler, Ankara hükümeti tarafından da aktif biçimde dış politikanın önemli bir ayağı olarak kullanılmaya çalışılmıştır. Nitekim İstanbul’un işgalinden sonra Mustafa Kemal’in ilk iş olarak İslâm âlemine hitaben bir beyanname yayınlaması,¹⁴²⁶ bu tespitimizi son derece açık şekilde gösteren, sembolik değeri yüksek bir hamledir.

3.2.1. Arap Coğrafyasının Geleceğine İlişkin Görüşler

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı’na bir cihat ilânıyla girmiş ve Alman stratejisiyle uyumlu biçimde savaş boyunca hilâfetin nüfuzunu kullanarak İslâm dünyasını İtilâf Devletlerine karşı yanına çekmeye çalışmıştır. Bunun için savaşın ilk aylarından itibaren faaliyetlere girişilmiş, Mısır’da bulunan İngiliz birliklerine karşı Kanal Harekâtı başlatılmıştır.¹⁴²⁷ 1915 yılında Rauf Bey’in başında olduğu müfreze İran üzerinden Afganistan’a gitmek üzere sınıra gönderilmiş, ancak bu konuda bir başarı sağlanamamıştır.¹⁴²⁸ 1916 yılında kazanılan Kut Zaferi’nden sonra bu kez de 13. Kolordu İran’a yönlendirilmiş, ancak beklenen sonuç yine alınamamıştır.¹⁴²⁹ Bu teşebbüslerin hepsinde de amaç, İtilâf Devletlerinin işgali ya da sömürgesi altında bulunan Müslüman toplumların

2; “Türk-Rus Dostluğu’nun Tezâhürleri”, **İstikbâl**, (29.08.1922), s. 2; “Aralof Yoldaşın Yenigün’e Beyânâtı”, **İstikbâl**, (30.08.1922), s. 1.

¹⁴²⁶ “Âlem-i İslâm’a Beyannâme”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (18.03.1920), s. 1.

¹⁴²⁷ Cemal Paşa, a.g.e., s. 185; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi**, C. IV, 1. Kısım, ATASE Yayınları, Ankara, 1979, s. 106 vd.

¹⁴²⁸ Orbay, a.g.e., s. 22-27; Vahdet Keleşyılmaz, **Teşkilât-ı Mahsusa’nın Hindistan Misyonu (1914-1918)**, ATAM Yayınları, Ankara, 1999, s. 88-90; İsrail Kurtcephe ve Mustafa Balcıoğlu, “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi-Rauf Bey Müfrezesi-”, **OTAM Dergisi**, S. 3, 1992, s. 249; Sadık Sarısamam, “Ömer Naci Bey Müfrezesi”, **Atatürk Yolu Dergisi**, C. 4, S. 16, 1995, s. 503.

¹⁴²⁹ **Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918**, 3. C, 2. Kısım, ATASE Yayınları, Ankara, 2002, s. 175 vd.

hilâfet sancağı altında “*cihat*” başlatmalarını sağlamaktır.¹⁴³⁰ Ne var ki Osmanlı Devleti’nin Alman sermayesini ve hilâfetin nüfuzunu kullanarak gerçekleştirmek istediği bu strateji kesin sonuçlu bir başarı sağlamadığı gibi, aksi biçimde Osmanlı vatandaşı olan bir kısım Arapların, İngilizlerin teşviki ile Mekke Emiri Şerif Hüseyin’le birlikte ayaklanması söz konusu olmuştur.¹⁴³¹

Bu şartlar altında sürdürülen Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna gelindiğinde, Irak’ta Musul’a, Suriye’de Halep’e kadar olan bütün Arap coğrafyası, fiilî olarak Osmanlı Devleti’nin elinden çıkmış, Arap aşiretleriyle ve küçük Fransız birlikleriyle takviye edilmiş olan İngiliz ordusunun eline geçmiştir. İmzalanan Mondros Mütarekesi’yle Osmanlı ordusu, Kafkasya ve İran’da elde ettiği kısmî kazanımları da terketmek durumunda kalmıştır.¹⁴³²

Savaş sonrası dönemde Arap coğrafyası fiilen İngiltere’nin kontrolü altına girmiş olsa da, kurulacak yeni düzen içinde bu bölgenin nasıl bir siyasî ve idarî şekil alacağı oldukça karmaşık bir problem hâline gelmiştir. Zira savaş yıllarında birbiriyle çelişen hedefler, yapılan antlaşmalar ve yükselen talepler şimdi karşı karşıya gelmiştir. İngiltere, Osmanlı Devleti’ne karşı Arapların desteğini sağlayabilmek için Şerif Hüseyin’le yaptığı uzun pazarlıklardan sonra Lübnan hâriç olmak üzere Arap Yarımadası ve Suriye’yi içine alacak büyük Arap imparatorluğunu tanımayı kabul etmiştir. Ancak Şerif Hüseyin’le vardığı bu uzlaşmaya rağmen İngiltere, bu kez Fransa ile Ortadoğu coğrafyasının paylaşımını gizli Sykes-Picot Antlaşması üzerinden yeniden kurgulamıştır. Buna göre Suriye Fransa’ya, Irak İngiltere’ye bırakılmıştır. Filistin uluslararası bir statüye kavuşturulurken İskenderun serbest liman yapılmış, Akka-Kerkük hattının kuzey kısmı Fransız, güneyi İngiliz nüfuz alanı olarak tespit edilmiştir.¹⁴³³

Görüldüğü üzere İngiltere’nin Araplara vadettiği büyük ve bağımsız imparatorlukla Fransızlarla yaptığı gizli paylaşım anlaşması birbiriyle çelişmektedir. Dahası, İngilizlerin fiilî olarak kontrol altına aldıkları bu geniş sahada Fransızlarla yaptıkları anlaşmayı da kolaylıkla uygulamak istemedikleri anlaşılmaktadır.¹⁴³⁴ Bu karmaşık durumun tezahürleri, daha mütareke imzalanmadan önce görülmeye başlanmıştır. Emir Faysal, 8 Ekim 1918 tarihinde yayınladığı bir beyannameyle Suriye’nin, Şerif Hüseyin liderliğinde bağımsız bir devlet olduğunu ifade etmiştir.¹⁴³⁵

¹⁴³⁰ Liman Von Sanders, **Türkiye’de Beş Sene**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007, s. 164 vd; Mustafa Çolak, **Alman İmparatorluğu’nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)**, TTK Yayınları, Ankara, 2006, s. 28-41; Kadir Kon, **Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya’nın İslam Stratejisi**, Küre Yayınları, İstanbul, 2013, s. 47-52.

¹⁴³¹ Feridun Kandemir, **Fahreddin Paşa’nın Medine Müdafası**, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 46-47. İslamcı düşüncenin en önde gelen savunucusu olan *Sebilürreşâd*, İslâm toplumlarının cihat ilânına tamamen kayıtsız kalmadığını, ortaya çıkan istenmeyen durumun imkânsızlıklardan kaynaklandığını yazmıştır. Bkz: “Cihâd-ı Ekber ve Âlem-i İslâm”, *Sebilürreşâd*, (10.10.1918), C. 15, S. 373, s. 168-170.

¹⁴³² **Irak-İran Cephesi**, s. 604-607; **TİH Mondros Mütarekesi**, s. 13-18.

¹⁴³³ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, s. 125-126.

¹⁴³⁴ MacMillan, a.g.e., s. 378.

¹⁴³⁵ “Emir Faysal’ın Beyannameesi”, **Akşam**, (19.01.1919), s. 2.

Emir Faysal, Arap taleplerini dile getirmek üzere gittiği Paris’te,¹⁴³⁶ 6 Şubat 1919 günü Yüksek Konsey huzurunda bir konuşma yapmıştır. Arapların birlik ve bağımsızlık istediklerini belirten Faysal, Arabistan’da bir “*hükümât-ı müttehide*” teşkilinden yana olduklarını söylemiş, İskenderun’un güneyinden başlayıp Hint Okyanusu’na kadar uzanan ve Arapça konuşulan coğrafyada müstakil bir Arap devleti kurulmasını istemiştir.¹⁴³⁷ Emir Faysal, bir Fransız gazetesine verdiği röportajda da Şerif Hüseyin’le birlikte yaptıkları fedakârlıkları uzun uzun anlattıktan sonra Wilson Prensipleri’nde ifadesini bulan her toplumun kendi kendini idaresi ilkesi gereğince Araplara bağımsızlık verilmesini talep etmiştir.¹⁴³⁸ Esasen Emir Faysal, Suriye’de bir Fransız egemenliği istememekte ve bu yolda İngiltere’den de teşvik görmektedir.¹⁴³⁹ Bu durumda Fransızlar, İngilizlerin Emir Faysal’ı kullanarak Suriye üzerinde etkinlik kurmaya çalıştıklarını düşünmüşlerdir.¹⁴⁴⁰

Emir Faysal’ın Paris Barış Konferansı’ndaki temaslarından önce Cebel-i Lübnan Meclis-i İdaresi adına beş kişilik bir heyet de Fransa’ya gitmiş ve Fransız hükümetinden Cebel-i Lübnan adına dört maddelik bir talepte bulunmuştur. Bu talepler arasında Cebel-i Lübnan’a, idare ve adliye teşkilatını kendi geleneklerine göre yapmasına izin vermek suretiyle bağımsızlık tanınması, arazisinin tarihî ve coğrafi esaslar çerçevesinde bir hükümetin yaşamasına izin verecek ölçüde genişletilmesi, azınlıklara nispi temsil verilerek millî bir meclisin oluşturulmasının sağlanması ve bu hükümetin gelişmesi için Fransa’nın gözetimi vardır.¹⁴⁴¹ Bu haberler de göstermektedir ki Arapların, Osmanlı’dan bağımsız bir siyasî varlık olmasını isteyen temsilcileri mevcuttur ve bu temsilciler, galip devletler nezdinde muhatap kabul edilmektedirler. Üstelik konuya sadece Müslümanlar değil, bölgede yaşayan gayrimüslim unsurlar da etkin şekilde müdahil olmaya çalışmaktadırlar.

Bölgenin geleceğinde söz sahibi olmak isteyen önemli gruplardan biri de Yahudilerdir. Siyonist temsilcilerden oluşan bir heyetin Paris Barış Konferansı’na gitmesi söz konusudur. Bu heyete Amerika’dan katılmış olan bir üye, Fransız *Petit Parisien* gazetesine verdiği beyanatta, konferansa, Siyonist hükümetinin teşkili talebinde bulduklarını söylemiştir. *Vakit* gazetesi, bu beyanatları aktardıktan sonra muhtelif Musevî cemaatlerinin Filistin’de kurulacak böyle bir hükümete muhalefet ettiklerini, ayrıca bölgedeki Müslümanların ve Hristiyanların da buna karşı çıktıklarını yazmıştır.¹⁴⁴² Siyonist talepler karşısında Emir Faysal, Musevilerin Filistin’e gelerek burayı bir vatan saymalarının kendileri için hiçbir mahzuru olmadığını, ancak burada kurulacak olan hükümetin Cemiyet-i Akvâm’ın himayesi altında ya Müslüman ya da Hristiyan bir hükümet olması

¹⁴³⁶ “Emir Faysal Fransa’ya Vâsıl Oldu”, *Hâdisât*, (02.12.1918), s. 1.

¹⁴³⁷ “Suriyelilerin Metâlibi”, *Alemdâr*, (16.02.1919), s. 2; “Hicaz Emiri’nin Talepleri”, *Vakit*, (04.03.1919), s. 1.

¹⁴³⁸ “Arabistan ve Suriye Mesâili”, *Hâdisât*, (06.03.1919), s. 1.

¹⁴³⁹ Bkz: Akşin, *İstanbul Hükümetleri-I*, s. 103.

¹⁴⁴⁰ MacMilan, a.g.e., s. 382.

¹⁴⁴¹ “Suriyelilerin Metâlibi”, *Vakit*, (08.02.1919), s. 2.

¹⁴⁴² “Filistin Hükümeti”, *Vakit*, (20.03.1919), s. 1.

gerektiğini, aksinin ise iyi olmayacağını, Museviler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında vahim ihtilâflar yaşanacağını söylemiştir.¹⁴⁴³

İleri sürülen bütün bu taleplere karşın Osmanlı Devleti'nin hukukî bakımdan Arap coğrafyası üzerindeki hükümlerlik hakları henüz ortadan kalkmış değildir. Bu şartlar altında özellikle İzmir'in işgaline kadar olan dönemde, Türk basınında Araplarla meskûn arazinin nasıl bir statü kazanacağına dair bazı görüşler dile getirilmiştir. Mondros Mütarekesi'ni takip eden ve Anadolu basınında henüz etkin biçimde yayın hayatına girmediği bir dönemde yaşanan bu tartışmalar, özellikle İstanbul gazetelerinde yoğunlaşmıştır.

Arap dünyasının bağımsızlığının konuşulmaya başlandığı mütareke sonrası günlerde Yenigün gazetesi, "*Suriye'de Teşekkül Eden Dört Hükümet*" başlıklı bir haber yayımlamış ve konuyla ilgili ilk değerlendirmelerden birini yapmıştır. Buna göre mütareke hudutları dışında kalan Osmanlı topraklarıyla ilgili herhangi bir kayıt olmadığı, buralarla ilgili kararın, sulh görüşmelerinde Osmanlı hükümetiyle İtilâf Devletleri tarafından ortaklaşa alınacağı söylenmektedir. Ayrıca Hicaz ve Suriye bölgesindeki halkın Osmanlı saltanatına ve İslâm hilafetine bağlı olmalarından dolayı şu anda bu bölgelerde ortaya çıkan idarelerin kalıcı olamayacağı iddia edilmektedir.¹⁴⁴⁴ *Vakit* gazetesi ise aynı günlerde, hilâfet meselesiyle ilgili olarak Şerif Hüseyin üzerinden Araplarla Türkler arasında görüş birliği olduğunu ve bunun barış görüşmelerinde de devam edeceğini yazmıştır.¹⁴⁴⁵

Mondros Mütarekesi imzalanmadan önce kaleme aldığı bir makalede Ahmet Emin, konuyu farklı bir açıdan değerlendirmiş ve Yahudilere Filistin'de bir kültürel merkez verilerek buranın yönetiminin kendilerine bırakılmasını, buna mukabil "*İslâm ittihadı*" fikrinin artık terkedilmesi gerektiğini yazmıştır.¹⁴⁴⁶ *Sebilürreşâd*, Ahmet Emin'in bu yazısına, imzasız bir yazı ile mukabele ederek eleştirilerini ortaya koymuş ve şunları söylemiştir:

Emin Bey mevzu bahis ettiği mesâil arasında Musevi meselesiyle ittihad-ı İslâm siyasetini de ilâve etmiş, her nedense birincisini müdafaa ve iltizâm ettiği hâlde ikincisinden istihfakârâne ve karışık bir lisanla bahseylemiş, İslâmlar arasında ittihat tesisini hülyâ diye göstermiş. İttihad-ı İslâm aleyhinde bulunan Emin Beyefendinin Yahudilerin müdafii kesilmesinin hikmetini anlayabilir miyiz?¹⁴⁴⁷

Sebilürreşâd, Filistin'de bir Yahudi yerleşimine izin verilmemesi hususunda Hıristiyan inancına da atıfta bulunarak "*Hıristiyanlık, Filistin'de bir Yahudi hükümetinin teşekkülüne müsait midir?*" sorusunu ortaya atmıştır. Bir İngiliz kardinalin Kudüs'ü ziyaret ettiğini ve Papa'nın bir Fransız kardinalini Roma'ya davet ettiğini hatırlatan *Sebilürreşâd*, Kudüs'ün dinî mevkiinden dolayı

¹⁴⁴³ "Emir Faysal'ın Beyânâtı", *Vakit*, (22.03.1919), s. 1.

¹⁴⁴⁴ "Suriye'de Teşekkül Eden Dört Hükümet", *Yenigün*, (22.11.1918), s. 1.

¹⁴⁴⁵ "Hilâfet Meselesi-Mekke Emiri ile İtilâf", *Vakit*, (24.11.1918), s. 1.

¹⁴⁴⁶ Ahmet Emin, "Sulh Hazırlığı", *Vakit*, (13.10.1918), s. 1.

¹⁴⁴⁷ "Musevi Meselesi-İttihad-ı İslâm Meselesi", *Sebilürreşâd*, (17.10.1918), C. 15, S. 374, s. 189.

Hristiyanlığın resmî makamlarının buranın geleceğiyle ilgili tartışmalara lâkayt kalamayacağını iddia etmiştir.¹⁴⁴⁸

Sebilürreşâd'ın sert tepkisiyle karşılaşan Ahmet Emin, söz konusu yazısında barış görüşmelerinin arefesinde olunan günlerde, müzakere masasına oturmadan önce bazı konularda ön alıcı, dayatmaları ortadan kaldıracak tedbirler tavsiye etmektedir. Türkiye'nin esaslı çözümler getirmesi gereken en önemli konuların başında Arap meselesi olduğunu belirten Ahmet Emin, Türklerle Arapların dil, kültür ve seciye bakımından farklı olduklarını, birbirinden ayrı coğrafyalarda yaşadıklarını vurgulamış ve Osmanlı hükümetinin "*Arap vilâyetlerine her nevi dâhilî mukadderatını tayin hakkını verecek olursa memleketin her iki kısmının kendi hususî şerâit ve ihtiyâcâtına göre inkişâf etmesi*"nin mümkün olacağını söylemiştir. Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler tarafından kutsal kabul edilen Kudüs'ün "*bütün insanîyetin malî addolunması ve müstakbel Cemiyet-i Akvâm'a ait bir müessesât-ı merkezîyenin burada vücuda getirilmesi*" gerektiğini belirten yazar, Yahudiler için de Filistin'de kültürel bir merkez olmasını, bunun için kendilerine bir bölge verilmesinin uygun olacağını ifade etmiştir. Ayrıca Ahmet Emin, iç idarede hukukun üstünlüğü prensibine riayet edecek bir hükümet mekanizması kurulmasını, dış politikada ise bütün Türkler ve Müslümanlarla kültürel ve hissî boyutta var olan irtibatın güçlendirilmesini, ancak bunun siyâsî bir zemine kaydırılmasının doğru olmayacağını vurgulamıştır.¹⁴⁴⁹

Arap talepleri karşısında İstanbul basınında iki temel yaklaşım söz konusudur. Bunlardan ilki, Arap coğrafyasının geniş bir idarî muhtariyet çerçevesinde Osmanlı saltanat ve hilâfetine bağlı kalması gerektiği görüşüdür. Esasen bu, Osmanlı hükümetinin de benimsediği resmî görüştür. İkincisi ise artık Arapların bağımsızlığının tanınmasıdır.

Mütareke sonrası dönemde, *Sebilürreşâd*'ın Arap coğrafyasıyla ilgili beklentisi şöyledir:

[...] Osmanlıları tatmin ederim ki müttehid, yekpâre bir kütle hâlinde kalırsak inşallah Arabistan'ı da, Arap kardeşlerimizi de kazanırız. Onlara fenalık etmişsek, aflatırını dileriz. Onlar da bizi bağışlarlar ve Müslümanların tefrikasına razı olmazlar. Hilâfet meselesine gelince hiçbir zaman Şerif bunu isteyemeyecektir. Zaten istese de kimse ona biat etmez. Daha geçen seneden bu hakikati Hint Müslümanları –İngilizlerin arzularına rağmen- kongrelerinde resmen ve açıktan beyan ettiler. Binaenaleyh hilâfet, Âl-i Osman padişahlarında kaldıkça, Fransa ve İngiltere ile hoş geçinmek mümkündür. Yarın sarıh, doğru ve açık bir siyaset takip edip aklımızı başımıza toplarsak bu iki hükümet hiçbir zaman bizden müstağni olamazlar. Onların idarelerinde Müslüman ahali buldukça bizim nazımımızı az çok çekmeye mecburdurlar.

Bütün bu tespitlerden sonra yazının son cümlesinde, bahsi geçen politikaları yürütecek kişinin bizâtihî Osmanlı padişahı olduğu ise şöyle ifade edilmektedir: "*Öyle ümit ve temenni ederiz ki Zât-ı*

¹⁴⁴⁸ Abdülehad, "Hristiyanlık, Filistin'de Bir Yahudi Hükümetinin Teşekkülüne Müsait midir?", *Sebilürreşâd*, (27.03.1919), C. 16, S. 400-401, s. 103-105.

¹⁴⁴⁹ Ahmet Emin, "Sulh Hazırlığı", *Vakit*, (13.10.1918), s. 1.

*Hilâfetpenâhî tarafından takip buyurulacak bu İslâmî, bu mâkûl siyaset sayesinde vatan-ı Osmânî mesut ve mamur olur.*¹⁴⁵⁰

Sebilürreşâd, “Arabistan İmparatorluğu” isimli bir başka yazıda ise Birinci Dünya Savaşı’ndan başlayarak Arap coğrafyasında yaşanan gelişmeleri, Osmanlı padişahının halife sıfatıyla ilân ettiği cihada karşı İngilizlerin Şerif Hüseyin eliyle Arapları nasıl isyana teşvik ettiğini uzun uzadıya anlatmakta ve yakın geçmişin bir muhasebesini yapmaktadır. Başlangıçta Şerif Hüseyin’in bağımsız ve büyük bir Arabistan imparatorluğunu tasavvur dahi edemediği, ancak zaman içinde önce konfederatif bir yapının, sonrasında ise geniş bir imparatorluğun kendilerine verilmesini istediği belirtilmiştir. Hicaz Şerifi olarak İtilâf Devletleri tarafından resmen tanınan Şerif Hüseyin’in temsilcisi olarak Paris’e giden ve burada büyük itibar görüp taltif edilen Emir Faysal, Barış Konferansı’nda İskenderun’un güneyinden başlayarak Hint Okyanusu’na kadar uzanan büyük ve bağımsız Arabistan imparatorluğunun tanınmasını talep etmiş, bu arada da Wilson Prensipleri’ne atıfta bulunmayı ihmal etmemiştir. Ancak Emir Faysal’ın bu talepleri karşısında konferans, Suriye temsilcisi Şükrü Ganem ve Amerikan Başkanı Wilson’un talebi üzerine Beyrut’ta bulunan Amerikan okulunun müdürünün görüşlerini dinlemeye karar vermiştir. Öte yandan Emir Faysal’ın talepleri *Times* gazetesi tarafından haklı bulunurken, Fransız *Tan* gazetesi bu teklifleri, bölgede dolaylı bir İngiliz hâkimiyeti kurulmasına yol açacağı düşüncesiyle eleştirmiştir. Bütün bu süreçleri anlattıktan sonra *Sebilürreşâd*, bu kadar önemli bir konuda üç kişinin fikrini dinleyerek adil bir karar verilemeyeceğini, bölgede kamuoyunun görüşlerinin de alınması gerektiğini ve en nihayet bölgenin geleceğiyle ilgili Osmanlı hükümetinin vermiş olduğu muhtıradaki görüşlerin en makul çözüm yolu olabileceğini ifade etmiştir.¹⁴⁵¹

Yenigün gazetesinde yer alan “*Arap Meselesi ve Suriye’nin Mukadderatı*” başlıklı bir yazı, bu gazetenin de Osmanlı hükümetinin İtilâf temsilcilerine verdiği muhtırayı önemsedğini göstermektedir.¹⁴⁵² Söz konusu yazıya göre Emir Faysal, Suriye’nin ve bununla birlikte Filistin, Irak, Yemen, Hicaz gibi Arap memleketlerinin bağımsız bir hükümet idaresi ve büyük devletlerden birinin gözetimi altında olması gerektiğini söylemektedir. Buna mukabil Osmanlı hükümeti, bu coğrafyanın geleceğiyle ilgili olarak İtilâf Devletlerinin İstanbul’daki temsilcilerine, barış konferansına sunulmak üzere bir muhtıra vererek kendi görüşlerini ortaya koymuştur. Bu muhtırada, hem Osmanlıların din bağı itibarıyla Araplara göstermiş olduğu hürmet, hem Arapların Osmanlı saltanatına hilafet dolayısıyla gösterdikleri bağlılık ve hem de ekonomik, dinî, siyasî ve toplumsal ilişkilerdeki derinlik sebebiyle bu bölgenin Osmanlı idaresinde geniş bir muhtariyet içinde kalması gerektiği vurgulanmıştır. *Yenigün*, bu konuyla ilgili olarak şöyle demektedir:

¹⁴⁵⁰ “Osmanlı-İtilâf Münâsebât-ı Müstakbelesi”, *Sebilürreşâd*, (07.11.1918), C. 15, S. 377, s. 250-251.

¹⁴⁵¹ “Arabistan İmparatorluğu”, *Sebilürreşâd*, (13.03.1919), C. 16, S. 396-397, s. 46-48.

¹⁴⁵² Bu yazının öncülleri sayılabilecek ve Arap coğrafyasının idarî bir muhtariyetle Osmanlı’ya bağlı kalmasını savunan başka yazılar da aynı gazetede yer almıştır. Bkz: “Türk İmparatorluğunda Arap Meselesi”, *Yenigün*, (08.03.1919), s. 1; “Arap Meselesi ve Irak’ın Mukadderatı”, *Yenigün*, (11.03.1919), s. 1.

Biz bu nokta-i nazar üzerinde tamamiyle ve hakkıyla ısrar eder ve asırdıde revâbıt-ı hubb ve muhadeletle hükümet-i Osmaniye'ye bağlı olan Arap vilayetlerimizin vasi bir muhtariyet-i idariyeye sahip olmakla beraber umûr-ı hâriciye ve askeriyesinde makam-ı hilâfet ve saltanat-ı Osmaniye'ye merbut olarak inkişâf etmesini, medeniyet-i sâbıkasına lâıyk bir surette temin eylesini en makul ve adil bir suret-i hâl olmak üzere telâkki eyleriz.¹⁴⁵³

Vakit gazetesi, Arapların geleceğiyle ilgili meseleye, Osmanlı hükümetinin resmî görüşlerinden ve dolayısıyla *Yenigün* gazetesinden çok daha farklı yaklaşmaktadır. Ahmet Emin, “*Tagallüb Siyasetinin İzleri*” başlıklı yazısında, meseleye nasıl bakılması gerektiğini kendi penceresinden izah etmektedir. Söz konusu yazı, Arnavutluk’un Osmanlı’dan kopuş sürecini örnek vererek başlanmaktadır. Balkan Harbi’nden sonra Arnavutluk, Osmanlı’dan kesin olarak ayrıldığında, devlet bu durumu kabul edip Arnavutluk’la dostluk siyaseti izlemek yerine tam aksine bu devlete muhalefet etmiştir. Bu siyasetten de herhangi bir menfaat elde edememiştir. Ahmet Emin bu örnekten hareketle dış politikada üstünlük ve büyükleme siyasetinin eski devirlerde kaldığını, artık devletler arası ilişkilerin iktisadî ve siyasî menfaatler çerçevesinde yürütülmesi gerektiğini söylemektedir.

Ahmet Emin’e göre zamanında Arnavutluk örneğinde yaşanan üstünlük siyaseti, bugün Arap meselesinde de yaşanmaktadır. Araplığın gelişmesi için çalışanların hain olarak görülmesinin, İttihatçılardan kalma bir yaklaşım olduğunu savunan yazar, bundan sonra Araplarla Türklerin kesinlikle farklı siyasî yapılar içinde bulunacaklarını ve bütün değerlendirmelerin bu hakikati dikkate alarak yapılması gerektiğini yazmıştır. Ahmet Emin, iktisadî menfaatleri çatışmayan iki millet için en doğru yolun, samimi bir biçimde dostluk kurmak olduğu kanaatinde. Üstelik Araplar ve Türkler arasında coğrafî, medenî ve dinî açılardan pek çok ortak nokta vardır. Ahmet Emin, bu yazıyı Suriye’ye gitme kararı alan ve zaman zaman *Vakit* gazetesinde yazıları neşredilen Satı Bey’e¹⁴⁵⁴ gösterilen tepkiler nedeniyle yazmıştır.¹⁴⁵⁵

Ahmet Emin’in bu görüşü, aynı gazetede yazılar yazan Mehmet Asım Bey tarafından da desteklenmiştir. “*Hakikat Karşısında*” başlıklı yazısında Mehmet Asım, Halep’e gitmek üzere İstanbul’dan ayrılan Satı Bey’in şahsında, Araplıkla Türklüğün yollarının ayrıldığını söyleyerek şu tespitlerde bulunmuştur:

[...] Suriye, Hicaz, Yemen gibi aksama ayırdığımız yerlerin mukadderatı henüz sulh konferansında suret-i kat’iyede taayyün etmemiştir. Buraları bir idare-i vâhıde altına mı alınacak, yoksa birbirlerinden başka birer manzara-i coğrafıyye ve tarihiyyesi olan bu yerler ayrı ayrı şeârit-i idareye tâbi parçalara mı taksim edilecek? Bu cihetler bizim için ikinci derecede ehemmiyeti haiz birer meseledir. Bu yerlerin mukadderat-ı idaresi her ne şekilde taayyün edilirse edilsin Türklük ve Araplığın müstakil menafî’i aynı siyaseti takip etmektedir. Bu siyaset de Türkler ile

¹⁴⁵³ “Arap Meselesi ve Suriye’nin Mukadderâtı”, *Yenigün*, (17.03.1919), s. 1.

¹⁴⁵⁴ Yemen’in San’a şehrinde doğan Sâtî’ el-Husrî, Mekteb-i Mülkiye mezunu olup II. Meşrutiyet devrinde Osmanlı eğitim kurumlarında çalışmış eğitimcidir. 1919’un Temmuz ayında Türkiye’den ayrılarak önce Suriye’ye, Faysal’ın Irak kralı olmasından sonra Irak’a gitmiş ve eğitim hizmetlerine burada devam etmiştir. Bkz: Şit Tufan Buzpınar, “Sâtî’ el-Husrî”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul, 2009, s. 176-178.

¹⁴⁵⁵ Ahmet Emin, “Tagallüb Siyasetinin İzleri”, *Vakit*, (27.02.1919), s. 1.

Arapların birbirleriyle düşman gibi değil, dost gibi ayrılmaları ve bu dostluğu ebedî ve lâyetegayyur bir hâle getirmeleridir.¹⁴⁵⁶

Mehmet Asım Bey, “*Türkiye’de Hâkimiyet Esasları*” başlıklı bir başka yazısında ise artık din esasına dayalı bir devlet yerine dil, milliyet, coğrafya birliği ve ekonomik menfaate dayanan bir devlet anlayışının öne çıktığını yazmaktadır. Bu açıdan Arap coğrafyasının Osmanlı bünyesinden kopmasını makul karşılamaktadır.¹⁴⁵⁷

İrâde-i Milliye gazetesi, ilk nüshasında Millî Hareket’in neden başladığını açıkladığı bir köşe yazısında, Birinci Dünya Savaşı’nda Arap coğrafyasının Osmanlı Devleti’nin elinden çıktığını, bununla birlikte Türklerin çoğunlukla yaşadıkları anayurtlarının, yani Anadolu’nun tamamen müdafaa ve muhafaza edildiğini belirtmiştir. *İrâde-i Milliye*’ye göre Osmanlı Devleti’nin kaybettiği bu topraklar, “*fıdye-i necat*” için yeterlidir.¹⁴⁵⁸ Kullanılan bu söylem, doğrudan Mustafa Kemal’in kontrolü altında yayınlanan *İrâde-i Milliye*’nin de Arap coğrafyasının elden çıkmasını kabullendiğini göstermektedir.

Bu arada Arap talepleriyle ilgili yabancı basında yer alan bazı değerlendirmelerin Osmanlı gazetelerine yansıdığı görülmektedir. Bu duruma bir örnek olmak üzere *Alemdâr*’da yer alan “*Suriye Meselesi*” başlıklı haberde, Hicaz temsilcisi olarak Paris’te bulunan Emir Faysal’ın taleplerinin, Fransız gazetelerinde nasıl karşılandığına yönelik bilgiler yer almaktadır. Buna göre Victor gazetesi, bugün için Suriye meselesinin halledildiği mütalâası etrafında bir makale yayımlamıştır. Gustav Hevre imzasını taşıyan bu makalede Suriye’nin Akdeniz’de sahip olduğu coğrafi konum ve Fransa’nın yardımları sayesinde Irak’tan daha çok geliştiği belirtilmiştir. Bölgedeki Fransız nüfuzu vurgulandıktan sonra, Osmanlı’nın Birinci Dünya Savaşı’na girişi bir cinnet olarak nitelenmiştir. Bu cinnetin sonucunda Osmanlı Devleti’nin kesinlikle mağlup olacağına inanan Rusya, İngiltere ve Fransa kabineleri, 1916 senesinde bir paylaşım planı yapmışlardır. Buna göre Rusya, İstanbul’u ve doğu vilayetlerini alacaktır. İskenderun demiryolu güzergâhı boyunca Küçük Ermenistan, Musul’a kadar Fransa’nın himayesine girecektir. Irak’ın geri kalan arazisiyle birlikte Filistin ise İngiltere’ye ait olacaktır. Ancak yazara göre Musul’un Irak’a ait olması ve Fransız medeniyetinin en çok Filistin’de nüfuz sahibi olması sebebiyle böyle bir paylaşım yapılması yanlış olmuştur. Nitekim savaşın ilerleyen yıllarında Rusya’nın savaştan çekilmesi, buna mukabil Amerika’nın savaşa dâhil oluşu, söz konusu anlaşmayı yok hükmüne indirmiştir.

Hicaz Emiri Şerif Hüseyin’in oğlu olan Emir Faysal’ın da Arabistan, Suriye ve Irak’ı kapsayan büyük bir Arap devletinin kurulmasını, yine milliyet prensibine istinaden istediğini hatırlatan yazar, söz konusu bölgelerdeki halkların kendi kendilerini idare edebileceklerine dair en ufak bir emarenin dahi olmadığını iddia etmektedir. Nasıl ki daha önceden medeniyetin ve terakkinin sağlanması için

¹⁴⁵⁶ Mehmet Asım, “Hakikat Karşısında”, **Vakit**, (25.03.1919), s. 1.

¹⁴⁵⁷ Mehmet Asım, “Türkiye’de Hâkimiyet Esasları”, **Vakit**, (03.04.1919), s. 1.

¹⁴⁵⁸ İsmail Hami, “Harekât-ı Milliyenin Esbâbı”, **İrâde-i Milliye**, (14.09.1919), s. 1-2.

Cezayir, Fas ve Tunus gibi Arap coğrafyalarına bir vasi ve hamî gerekiyorsa, Irak, Suriye ve Arabistan için de böyle bir vasi ve hamî gerekmektedir. Şayet Emir Faysal'ın talep ettiği müstakil ve büyük bir Arabistan vücuda getirilirse, kendisi bir İngiliz dostu olduğu için, bu devlet İngiltere'nin himayesi altına girecektir. Bütün bu tespitlerden sonra yazar, mevcut şartlar altında Arapların da menfaatini temin edeceğini düşündüğü şu teklifleri yapmaktadır: “[1] *Musul dâhil olduğu hâlde Irak'ın kâmilten İngiliz himayesine*, [2] *Filistin dâhil olduğu hâlde Suriye'nin kâmilten Fransız himayesine tevdi'i*, [3] *Arzu ettiği takdirde Emir Faysal Tunus beyliğinin salâhiyetine müşâbih bir salâhiyet ile Şam'da bir mevki-i mahsus iktisab edebilir.*” Yazar, bu tekliflerin ardından tıpkı kırk yıl evvel Mısır meselesinin hâlinde olduğu gibi İngiltere ve Fransa devletleri arasındaki dostluğa hâlel getirmeyecek bir çözüm bulunması temennisiyle yazısını tamamlamıştır.

Alemdâr'ın aynı haberinde belirtildiğine göre bir başka Fransız gazetesi olan Tan, Emir Faysal konusuna daha farklı bir şekilde yaklaşmaktadır. Bu gazetede Hicaz Emiri'nin kesinlikle bir istilacılık fikrinde olmadığı, dolayısıyla Suriye ve Irak üzerinde bir egemenlik istemediği iddia edilmektedir. Arapların büyük ve müstakil bir Arap devleti yerine küçük hükümetler tarafından idare edileceğini ve Fransa'nın bunu hep desteklediğini yazmıştır.¹⁴⁵⁹

Alemdâr'ın, Fransız basınına yansıtılan bu yayınıyla aynı gün, *Vakit* gazetesinde de İngiliz basınından bir alıntı yapılmıştır. “*Müstakil Arabistan: Times'ın Bir Makalesi*” başlıklı bu habere göre *Times* gazetesi, Emir Faysal'ın Paris Barış Konferansı'nda yaptığı yirmi dakikalık konuşmadan ve bu konuşmada talep ettiği büyük ve müstakil Arabistan'dan hareketle, ilgi çekici bir makale yayımlamıştır. Bu makalede Roma medeniyetinin çöküşünden sonra Bağdat'tan Kurtuba'ya kadar uzanan büyük Arap imparatorluğundan ve Hicaz'dan başlayarak bu coğrafyada kurulan bütün “*kadim çağın en liberal*” medeniyetinden sitayişle bahsedilmektedir. Arapların Türklerden farklı bir yapıya sahip olduğu, karşılaştıkları farklı milletlerin tecrübelerinden faydalandıkları ve bunlardan birinin de Museviler olduğu uzun uzadıya anlatılmıştır. İlginç bir biçimde Sami köklerinden dolayı Musevilerle Araplar arasında çok ciddi bir yakınlık olduğu sıklıkla vurgulanan yazıda, mesele güncel politik konulara getirilerek şu tespitler yapılmıştır:

Ümit ederiz ki sulh konferansı Türklerin arazisine ait meseleleri hep birden tesviye edecektir. Araplardan sonra Museviler, Musevilerden sonra Ermeniler düşünülmalıdır. Şarkın istikbâli istikbâlen bu üç ırk arasında husûle gelecek ahengin derecesine tâbidir. Şimdi her üç ırk millî birer yurt sahibi olacaktır. Üçü de birbirinin mukadderatında alâkadardır.

Bu satırlardan sonra, kurulacak Arap imparatorluğunun Şam'dan Bağdat'a kadar uzanması ve bu arazi üzerinde hem Akdeniz'e hem de Basra Körfezi'ne bağlantısı olması gerektiği söylenmektedir. Bu Arap imparatorluğu büyük ihtimalle homojen bir yapı oluşturmayacağı için bir konfederasyon şeklinde ve Cemiyet-i Akvâm adına bir devletin himayesi altında olmalıdır. Kurulacak Arap imparatorluğunun içinde Museviler de bulunmalı ve devlet bunların

¹⁴⁵⁹ “Suriye Meselesi”, *Alemdâr*, (08.03.1919), s. 1.

kabiliyetlerinden istifade etmelidir. Böylece Museviler için çok dar olan Filistin arazisi biraz daha genişleyecektir. Araplarla Musevilerin ortak çalışmalarının iki şartı vardır. Bunlardan birincisi Filistin'in Musevilere verilmesi ve ikincisi, buranın uluslararası Musevi maliyesi tesirinden azade kalması, böylece Musevi kültürünün gelişme imkânı bulmasıdır.¹⁴⁶⁰

Görülüyor ki, Arap coğrafyasının geleceğiyle ilgili olarak birbirinden oldukça farklı, zaman zaman çelişen ve çatışan talepler gündemdedir. Bu konuda İngiltere ile Fransa arasında çok derin bir görüş ayrılığı olduğu açıktır. Yaşanan ihtilâfın ilerde daha büyük menfaat çatışmalarına yol açacağına dair emarelerin çok erken tarihlerden itibaren Türk basınında yer bulması ise altı çizilmesi gereken bir noktadır.

Başlangıçta Osmanlı kamuoyunda da konuya ilişkin farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Bununla birlikte İzmir'in işgalinden sonraki dönemde Arap dünyasına yönelik olarak Türk basınına yansıyan haber ve yorumlarda, artık muhtariyet fikri tamamen terkedilmiştir. Gazetelerin bu yöndeki duruşunu açığa çıkaran olay, Damat Ferit Paşa'nın 17 Haziran 1919'da Paris Barış Konferansı'nda yaptığı konuşmadır. Sadrazam Paşa Yüksek Konsey huzurunda yaptığı konuşmada Arap coğrafyasının İstanbul'un ayrılmaz bir parçası olduğunu iddia etmiş ve Osmanlı Devleti'nin savaş öncesindeki statüsünün iadesini istemiştir.¹⁴⁶¹ Damat Ferit Paşa'nın Arap coğrafyasıyla ilgili bu söylemi, kendisinin basındaki en önemli destekçilerinden biri olan *Alemdâr* gazetesi tarafından dahi eleştirilmiştir.¹⁴⁶² Eleştirilerin odağında, Wilson Prensipleri'ne aykırı biçimde gündeme getirilen Arap coğrafyasıyla ilgili talepler vardır. Yapılan yorumlar, artık İstanbul gazetelerinin Arapların bağımsızlığı fikrini büyük oranda benimsediğini göstermektedir.¹⁴⁶³

3.2.2. Emperyalizme Karşı Ortak Mücadele

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından kısa bir süre sonra *Akşam* gazetesinde, İngiltere ve Fransa'nın doğu politikasında nasıl bir yol izleyeceklerine dair bir haber yayımlanmıştır. İngiliz ve Fransız hükümetlerinin ortak tebliğinde, uzun süredir baskı altında yaşayan milletlerin tamamen bağımsız olmalarının sağlanacağı, tam bir özgürlük içinde yaşayacak olan yerli halkın gücüne dayanan idareler kurulacağı belirtilmiş ve şunlar vaat edilmiştir:

Fransa ve İngiltere bu kararlarını tatbik hususunda gerek şimdiden müttefikler işgali altında bulunan Suriye ve Elcezire'de veya kurtarmaya uğraştıkları yerlerde mahallî hükümetler tesisiyle bunları teessüslerinden sonra resmen tanımakta müttahiddirler. [...] Türk idaresinin pek çok zaman devam ettirdiği nifakı ilkadan başka maksatları yoktur. İki müttefik hükümetin işgal edilen yerlerdeki vazifesi bundan ibarettir.¹⁴⁶⁴

¹⁴⁶⁰ "Müstakil Arabistan: Times'ın Bir Makalesi", *Vakit* (08.03.1919), s. 1.

¹⁴⁶¹ "Ferit Paşa'nın Muhtırası", *Alemdâr*, (07.07.1919), s. 2; "Hükümet İzahat Veriyor", *Vakit*, (20.07.1919), s. 1.

¹⁴⁶² "Ne Yapmalı İdik?", *Alemdâr*, (09.07.1919), s. 1; Refi Cevat, "Şimdiki Vaziyet", *Alemdâr*, (11.07.1919), s. 1.

¹⁴⁶³ Mehmet Asım, "Anlaşılamayan Noktalar", *Vakit*, (28.07.1919), s. 1.

¹⁴⁶⁴ "Şark Politikası", *Akşam*, (23.11.1918), s. 1.

İtilâf Devletleri, sık sık ortaya attıkları bu ve benzeri görüşlere rağmen mütarekeden sonra ne Osmanlı Devleti'ne, ne de ondan kopan Arap coğrafyasına kendi kaderini tayin hakkı vermiştir. Bu durum, savaş sonrası dönemde millî haklarının tanınması ve bağımsızlıklarının verilmesi beklentisi içinde olan halkları rahatsız etmiş ve İtilâf Devletlerine karşı mücadele fikrine yöneltmiştir. Bununla birlikte savaşın getirmiş olduğu ağır yük, mevcut imkânların yetersizliği, İtilâf Devletlerinin baskıları ve zaman zaman amaçların birbiriyle çelişmesi, yükselen tepkilerin organize bir mücadeleye dönüşmesini engellemiştir.

1919 yılı, Anadolu'da Millî Mücadele'nin fikrî altyapısının oluşması ve teşkilatlanmasıyla geçmiştir. Mütarekeden imzalanmasından itibaren yaşanan, İzmir'de zirveye ulaşan ve Türk milletinin yaşama kabiliyetini yok etmeye dönük olduğu anlaşılan işgaller, Millî Mücadele fikrinin en önemli besleyici ögesi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda ve sonrasında sıkça tekrarlanan bağımsızlık vaatlerinin yerine getirilmeyeceğine dair yukarıda işaret ettiğimiz göstergeler, Anadolu'dakine benzer bir mücadele fikrinin, yine 1919 yılı içinde İslâm dünyasının bir bölümünde de rağbet bulmaya başladığını göstermektedir. İtilâf Devletlerinin, kendilerinin ortaya attıkları prensiplere ve vaatlere uymamaları, din birliği ve ortak düşman fikri üzerinden bir dayanışma duygusunun gelişmesine yol açmıştır. 1919 yılı içinde ilk kıvılcımları görülen ve hilâfetin birleştirici gücüne dayanan bu işbirliği fikri, 1920 yılında Bolşevikleri de içine alacak şekilde genişlemiş ve "emperyalizm" e karşı Mısır'dan Hindistan'a kadar uzanan büyük bir blok ortaya çıkarmıştır. Esasen bu blok, etkin bir işbirliği ve ortak hareket kabiliyetine hiçbir zaman yeterli düzeyde sahip olmamıştır, ancak taşıdığı potansiyel ve İtilâf Devletleri üzerinde oluşturduğu baskı, başlı başına bir güç kaynağı olarak hem Ankara hükümeti tarafından en etkin biçimde kullanılmaya çalışılmış,¹⁴⁶⁵ hem de Türk basını tarafından sürekli gündemde tutulmuştur. Türk basınında görülen haber ve yorumlar, tıpkı İtilâf Devletleri ve Bolşeviklerle ilişkiler meselesinde olduğu gibi, doğrudan doğruya bir yönlendirme yapılmaksızın Ankara hükümetinin stratejisine uygun bir seyir izlemiştir.

3.2.2.1. Suriye ile İlişkiler

Paris Barış Konferansı'nda Emir Faysal'ın talep ettiği Arap birliğinin sağlanmayacağını ve İngiltere'nin savaş yıllarında vaat ettiği büyük Arabistan imparatorluğunun kurulmayacağını anlaşılmasından sonra, Anadolu'yla sınır bağlantısı olan eski Osmanlı eyaleti Arap coğrafyalarında birtakım huzursuzluk emareleri ortaya çıkmıştır. İzmir'in işgalinden sonra Türk gazetelerine Suriye'nin bağımsızlığı için mücadele eden tek ve meşru lider gibi yansıtılan Şerif Hüseyin'in oğullarından Emir Faysal, Paris Barış Konferansı'ndaki temaslarından sonra Suriye'ye dönmüş ve halka hitaben bir beyanname yayınlamıştır. İskenderiye mahreçli olarak 12 Haziran 1919 tarihli gazetelerde yayımlanan habere göre Emir Faysal, beş aydır Suriye halkının bağımsızlık isteklerini Paris'te büyük devletlere iletmeye çalıştığını ve bu talebin iyi kabul gördüğünü, şimdi halkın iç

¹⁴⁶⁵ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 87-91.

işlerinde kendi kendini idare edebilecek kabiliyette olduğunun gösterilmesi gerektiğini belirtmiştir. Beynamede Suriye halkına hitaben şöyle denilmektedir:

Arzularınızı kemâl-i sadâkatle nakledip etmediğimi tahkik etmek üzere bir iki haftaya kadar bir tahkikat komisyonu gelecektir. Bu suretle dört devlet-i muazzamanın hüsn-i niyeti, sözlerine sadakatini düstûrî'l-amel ittihâz ettikleri esâsât-ı âliyye riâyetkâr bulunmaları neticesinde programımızın kısm-ı âzâmı kuvveden fiile îsal edilmiştir. [...] Ahalinin vazifesi içtimâ edecek olan Suriye umûmî kongresinin mukarrerâtını icrâ etmektedir. Milletler muvaffak olmanızı arzu edecek ve ben de istiklâl lâyık, kendi umurunuzu temşite muktedir olduğunuzu ve iddia edildiği gibi alınır satılır kıymetsiz bir sürü olmadığınızı lehinizde, aleyhinizde bitarafâne şehâdette bulunacak olan beynelmilel komisyona ispat etmenizi temenni ederim. İstiklâl mefkûre-i âliyesi için her türlü fedakârlığı ihtiyar edecek bir kavim olduğunuzu cihan ve tarihe karşı ilân ediniz.¹⁴⁶⁶

Emir Faysal, kendi idaresi altında kurulacak büyük ve bağımsız bir Suriye devleti için hem devletler nezdinde diplomatik girişimlerini sürdürmüş hem de uluslararası kamuoyunu ikna etmek üzere çeşitli gazetelere demeçler vermiştir. Emir Faysal'ın tanınmasını istediği Suriye devletiyle ilgili genel görüşlerini ortaya koyacak bir örnek olarak 2 Kasım 1919 tarihinde *Vakit* gazetesinde yer alan bir haber kayda değerdir. Habere göre Emir Faysal, Fransız *Petit Parisien* gazetesine bir röportaj vermiş ve Hicaz'da neler olduğu sorusuyla başlayan mülâkatta şunları söylemiştir:

-Artık Hicaz ahvâli benim için yabancı bir meseledir. Hicaz krallığı teşekkül etmiştir. Bu krallık müstakildir. Ben şimdi burada Suriye namına görüşmek üzere bulunuyorum.

-Ne gibi şeyler görüşmek üzere?

-Biz yalnız iki şey istiyoruz: Suriye'nin vahdeti ve istiklâli, işte bizim programımız bütün bundan ibarettir. Şurası iyice bilinmelidir ki Suriye'den başka hiçbir memleketin bu memleket üzerinde hakk-ı müdahalesi yoktur. Bizim kendimize göre husûsî bir bayrağımız var. Bundan başkasını istemiyoruz. Biz başlı başımıza bir milletiz. Bir vatanımız var. Biz istiyoruz ki bizim tamamen istiklâl-i millimize riâyet olunsun. Bu nokta-i nazardan hiçbir ecnebi nüfuzu istemiyoruz.

-Acaba Suriyeliler Avrupalıların muavenetine muhtaç değil midir?

-Hayır. Öyle değil. Büyük bir Avrupa devleti tarafından vuku bulacak muâvenete ihtiyacımız var. Fakat bu muâvenet yalnız fennî ve iktisâdî bir sahaya münhasır kalmalıdır. Bu nev' muâvenet bizim için elzemdir. Bunu nereden bulursak oradan alacağız...

-Bu muâveneti nerede bulacaksınız?

-Emir bu suâle cevap vermemiştir.

-Cebel-i Lübnan'daki vaziyet-i hazırda neden ibarettir?

-Suriye'nin bir parçası olan Cebel-i Lübnan kendi istiklâlini, muhtâriyetini istedi. Biz bu hususta kat'iyen muhalefet etmiyoruz...¹⁴⁶⁷

Görüldüğü üzere Emir Faysal'ın röportajında temas ettiği iki temel mesele vardır. Bunlardan ilki Suriye'nin bağımsızlığı, ikincisi ise sınırlarıyla ilgilidir. Emir, Suriye'nin Hicaz'dan ayrı bir

¹⁴⁶⁶ "Emir Faysal'ın Beynamesi", **Akşam**, (12.06.1919), s. 1; "Emir Faysal'ın Bir Beynamesi", **Vakit**, (12.06.1919), s. 1.

¹⁴⁶⁷ "Emir Faysal", **Vakit**, (02.11.1919), s. 1.

devlet olarak Filistin'i de içine alan geniş bir coğrafyaya hâkim olmasını ve bu devletin büyük güçlerin nüfuzu altına girmemesini istemektedir.¹⁴⁶⁸ Emir'in bu iki noktada hassasiyet göstermesi, 1919 yazında uluslararası siyasetin ana gündem maddesi olan manda tartışmalarıyla ve yeni kurulacak düzenle doğrudan bağlantılıdır. Ayrıca savaş yıllarından itibaren Filistin'de bir Yahudi yurdu oluşturulması yönündeki beklenti ve tasarılar da başka bir hassasiyet noktasıdır. Nitekim Emir Faysal, çeşitli vesilelerle bu konudaki fikirlerini de ifade etmiştir. Örneğin *Jewish Chronicle* adlı Musevi gazetesine verdiği röportajda, Filistin'in, Suriye'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu söylemiştir. Emir, Filistin, Elcezire ve Suriye'den mürekkep büyük Arap imparatorluğunun vazgeçilmezleri olduğunu beyan etmiştir. Filistin'e hicret edecek olan Musevilerin, memleketin gelişimine önemli katkılar yapacağını ve bunu seve seve kabul edeceklerini söyleyen Emir Faysal, Balfour Deklarasyonu'nda yer alan "*millî yurt*" kavramının ilerde bir devlet şekli almasının ise kabul edilemeyeceğini sözlerine eklemiştir.¹⁴⁶⁹

Esasen bölgedeki Arap-Yahudi çekişmesinin altında İngilizlerle Fransızlar arasındaki nüfuz mücadelesinin yattığı, dönemin gazetelerine yansıyan haberlerden anlaşılmaktadır. Paylaşım mücadelesinde her ne kadar iki devlet arasında bir anlaşmaya varılmış gibi görünse de,¹⁴⁷⁰ İngilizler "*Musevî yurdu*" beklentilerini yükselterek bölgede nüfuz kurmaya çalışmaktadırlar. Bu durumu ortaya koyan bir habere göre İngiliz Musevî İttihadı Cemiyeti, Balfour Deklarasyonu'nun ikinci yıldönümü münasebetiyle Londra'da bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıya Lord Curzon ve Robert Cecil tarafından birer mektup gönderilmiştir. Bu mektuplarda, Filistin'de bir Musevi yurdu kurulması konusundaki temenniler ve İngiliz hükümetinin bu konudaki desteğinin devam ettiğine yönelik sözler dile getirilmiştir.¹⁴⁷¹ Bir İngiliz gazetesi ise Arapların geleceğiyle ilgili meseleyi ele aldığı bir yazıda şu satırlara yer vermiştir:

Sulh konferansı Arapların mukadderatını tayin eylemenin alelade bir iş olmadığını idrak edecektir. Mamafih Arapların arzu-yı umûmisinin sulh ve selâmet ve kavi bir hükümet üzerine mübtenî bulunması vaziyet üzerinde müsâit bir âmil teşkil eyliyor. Hicaz emirinin metâlibi henüz izhâr edilmemiş ise de vasi arazi elde etmek arzusunda olması muhtemeldir. Avrupa'nın daimî nezareti tahtında olmadıkça Hicaz idaresi ahali için hayırlı olamaz. Hicaz'ın idareye muktedir ve vâsi memleketleri idare edecek derecede namuskâr, emin ricâl yetiştirmesi pek çok senelere muhtaçtır. Hâl-i hazırda şark idaresinde görülen [...] iltimas harsî terakkiye adem-i itimat ve taassup orada da müellim bir sûrette müşâhede olunacaktır. Arapların inkişâf-ı hâzırı Türk İmparatorluğu idaresinden daha iyi rical yetiştirecek bir mahiyette değildir. Eğer emir-i Hicaz ve müstakbel Arap erkân-ı hükümeti hâl-i hazırda yalnız vergilerden bir hisse almakla iktifâ eylerse ve aynı zamanda o havaliye elverişli bir idare tanzim eylemek üzere Avrupa mütehassıslarına fırsat i'tâ olunarak şark ümerasının istibdâda doğru olan meyl-i millîsine set çekilirse menâbi-i azîme-i tabiiyelerinin icabı olan refah ve saadet dâhilinde Araplar tarafından idare olunan Arap memâliki hakkındaki arzu-yı tabîî ancak o zaman tahakkuk edebilir.¹⁴⁷²

¹⁴⁶⁸ "Suriye'nin Âtisi", **Vakit**, (21.08.1919), s. 2.

¹⁴⁶⁹ "Arabistan Meseleleri", **Yenigün**, (16.10.1919), s. 4.

¹⁴⁷⁰ "Suriye Meselesi, İngiltere ile Fransa Arasındaki Müzâkerât", **Vakit**, (14.09.1919), s. 1; "Paris'te Şark Mesâili Hakkında Mühim Müzâkereler", **Vakit**, (16.09.1919), s. 1; "Suriye Meselesi Hâllediliyor", **Vakit**, (18.09.1919), s. 1.

¹⁴⁷¹ "Musevîler ve Filistin", **Yenigün**, (13.11.1919), s. 3.

¹⁴⁷² "Arabistan ve Arapların Mukadderâtı", **Alemdâr**, (11.12.1919), s. 1.

Anlaşıldığı kadarıyla İngiltere’de hem devlet kademelerinde hem de kamuoyunda genel olarak Yahudilere karşı daha yumuşak bir yaklaşım söz konusudur. Bununla birlikte Yahudiler üzerinden yürütülmeye çalışılan siyasetin bölgedeki hassas dengeleri sarstığına ve çok tehlikeli sonuçlar doğurabileceğine dair uyarılar da yok değildir. Örneğin *Times* gazetesinin Kudüs muhabirinden alarak yayımladığı ve 29 Eylül 1919 tarihli *Vakit* gazetesince aktarılan bir habere göre Filistin’de 500.000 Müslüman, 60.000 Hıristiyan ve 60.000 Musevi yaşamaktadır. İngilizlerin, Filistin’de Yahudilere bir yurt vaadinde bulunması, bölgede ciddi sıkıntılara sebep olmuştur. Bu bölgede idarenin Yahudilere bırakılması, sadece Müslümanlar tarafından değil Hıristiyanlar tarafından da şiddetle reddedilen bir durumdur. Sadece İngilizlerin güç kullanarak Yahudilere vereceği destek, böyle bir idarî yapının yaşamasına yetmeyecektir. Üstelik böyle bir zorlama, bölgedeki Yahudileri daha da sıkıntılı bir duruma düşürecektir. Bu sebeple *“Filistin’de yaşayan Museviler vaziyeti anlayarak memleketin idaresine teşrik edilmekten başka bir şey istememekte ve başka memleketlerdeki hayalperest Musevi mihraklarının Filistin Musevilerinin huzur ve refahlarını bozacağını ileri sürmektedirler.”*¹⁴⁷³

İngiltere ve Fransa arasındaki sürtüşmenin bölgenin kontrol edilmesi noktasında başka problemlere yol açacağına dair fikirler Fransız basınında da yer almıştır. *Maten* gazetesinin bir İngiliz devlet adamına dayandırarak yayımladığı bir yazıda şu görüşler dile getirilmiştir:

Suriye meselesi vesilesiyle meydana çıkan münâkaşâta mûmâsil ahvâlin memleketlerimiz arasında tahaddüsünü görmekte müteessiriz. Hariciye nezaretimiz bu mesele hakkında Fransa hükümetiyle müzâkerâta girişmeye her zaman hazır idi. Hatta muhtemel münâkaşâta meydan vermemek için bu müzâkeratın tesrî’i arzusunda bulunuyordu. İngiltere hükümeti hiçbir zaman 1916 Muahedenamesi’nin kendisine tahmil ettiği taahhütlerden sıyrılmak istememiştir. 17 Eylül İttifaknamesi’nde muharrer fikirlerden başka bir gaye takip ettiğimiz yoktur. Bu yolda telkînâta maruz kalan Emir Faysal elbet çok hayret etmiştir. Hâlbuki Emir Londra’da gerek başvekilden, gerek hariciye nazırından daima Suriye hakkında Fransa’ya karşı mukaddes addettikleri taahhütlerde bulduklarını ve Fransızlarla dost olmak lâzım geldiğini işitiyordu. Bu zamanda bir Arap hareket-i milliyesi tehlikesini tevliid edebilecek olan bu siyaset pek tehlikeli değil midir? Bize hiç lüzumu olmayan bir arazi için Fransa ile olan münâsebâtımızda bürüdet husûle getirmek çilgınlıktır. Bugün samimi bir itilâfa her zamandan ziyade muhtacız.¹⁴⁷⁴

Ortadoğu toprakları üzerinde İngiltere ile Fransa arasında yaşanan bu nüfuz mücadelesi, 1919 yılının sonlarına doğru nispeten yatışmış görünmektedir. 15 Eylül 1919 tarihinde imzalanan Suriye İtilâfnamesi ile İngiltere, Filistin ve Musul’un idaresinin kendisine bırakılması şartıyla Suriye’deki askerlerini çekerek bölgenin kontrolünü Fransızlara bırakmıştır.¹⁴⁷⁵ Fransa, bu antlaşma gereğince Suriye ve Kilikya’nın bazı bölgelerinde bulunan İngiliz askerlerinin yerini alacaktır. Bu görev için General Gouraud görevlendirilmiştir. Bölgeye gönderilen heyetin başında bulunan General Gouraud’nun ve Fransız Başbakanı Clemenceau’nun, bölge halkına hitaben verdikleri demeçler ve yayımladıkları beyannameler, söz konusu dönemde sıklıkla Türk gazetelerine yansımıştır. Bu

¹⁴⁷³ “Filistin ve Museviler – Müteditil Fikirli Siyanistlerin Metâlîbi”, *Vakit*, (29.09.1919), s. 1.

¹⁴⁷⁴ “Suriye Meselesi – Bir İngiliz Racül-i Siyâsîsinin Beyânâtı”, *Yeniğün*, (12.11.1919), s. 4.

¹⁴⁷⁵ “İngiliz, Fransız İtilâfnâmesi”, *İzmir’e Doğru*, (20.12.1919), s. 1; Yılmaz, *Suriye’de İşgal ve Direniş*, s. 98.

beyanlarda genel itibariyle Fransızların bir âmir değil, Suriye halkı için bir rehber olacağı,¹⁴⁷⁶ Osmanlı barışı gerçekleşene kadar bölgenin asayişinin kendileri tarafından sağlanacağı,¹⁴⁷⁷ Suriye halkının hukuk ve menfaatine saygı gösterileceği¹⁴⁷⁸ ve her türlü inanç grubuna karşı eşit muamele yapılacağı¹⁴⁷⁹ vurgulanmıştır. Gouraud aynı zamanda Adana'daki işgalin geçici ve sadece asayiş temine mâtuf olduğu da yine bir beyannamesinde dile getirmiştir.¹⁴⁸⁰

Suriye halkına hitaben Fransız Başbakanı Clemenceau'nun yayımladığı bir beyanname de gazetelerde yer almış, bu beyanname üzerinden Fransa'nın Suriye siyaseti ve Türkiye'ye yaklaşımı anlaşılmasına çalışılmıştır. *Îrâde-i Milliye*, yayımladığı imzasız bir köşe yazısında Suriye coğrafyasıyla Adana, Antep, Maraş ve Urfa gibi Türk toprakları arasındaki ayrıma dikkat çekmektedir. Fransa'nın öteden beri Suriye üzerinde gözünün olduğunu vurgulayan *Îrâde-i Milliye*, bu konuda İngiltere ile bir anlaşmaya varıldığını hatırlatmaktadır. Gazeteye göre adı geçen Türk şehirlerinin Suriye'yle sadece tarihî ve dinî bağları vardır. Dolayısıyla zaten geçici olduğu belirtilen bu bölgedeki işgallerin derhâl sonlandırılması istenmektedir.¹⁴⁸¹

Clemenceau'nun beyannamesinde Kilikya'nın Suriye'den ayrılmamış olması, metne diplomatik ve elastiki bir hava katmıştır diyen *Yenigün*, buna rağmen Türklere kuvvetli ümitler verildiğini belirtmiştir. Beyannameyle ilgili olarak *Yenigün*, şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

Beyanname, Kilikya ve Suriye'deki işgalin konferans kararına intizaren muvakkat askerî itilâfları neticesi olduğunu bildirmekle de kalmamakla, Fransa Suriye, umumiyetle Türkiye meselesi karşısındaki vaziyetini tenvir etmektedir. Herhalde Türkiye mukadderatı etrafında bir kararsızlık mevcut olduğu, Fransız siyasetinin de evvela bu kararsızlık tesiri altında bulunduğu, saniyen Fransa'nın şarktaki menâfi'ini şark milletleriyle mümkün merteye ulaştırmak suretiyle temin gayesini istihdaf ettiği sabit olmaktadır. Fransa şarkta kendisine yeni kuvvetler sarfettirecek gâileler çıkarmak istemiyor, bundan ihtiraz ediyor. Bu da hakka, hakk-ı mevcudiyete az çok hürmet etmeyi âmirdir. Ahvâl şimdiki hâlde Fransa'dan bunu bekleyebileceğimizi göstermektedir. Diğerlerinden de aynı şeye intizar etmemiz için, Clemenceau'nun şu beyannamesiyle tenevvür eden vaziyet-i hakikiyyeyi iyice kavramamız lâzım gelir. İcabına göre hareket etmek millete olduğu gibi hükümete de terettüp eden bir vazifedir.¹⁴⁸²

Fransa'dan gelen yatıştırıcı söylemler karşısında Şükrü Ganem'in başında bulunduğu Suriye Merkez Komitesi, Fransa'nın Suriye'ye tayin ettiği yeni general ve ülkenin refah ve huzuru için sarfedilen mesaiye teşekkür etmek için gazetelerde bir tebliğ yayınlamıştır. Buna rağmen Emir Faysal'ın başını çektiği bir grubun Suriye'nin bağımsızlığı konusunda ciddi bir rahatsızlık duyduğu görülmektedir. Emir Faysal, Suriye İtilâfnamesi'nin imzalandığı günlerde Londra'da bulunmaktadır.

¹⁴⁷⁶ "Fransa'nın Suriye Siyaseti", **Vakit**, (15.11.1919), s. 1; "Suriye Hakkında", **Alemdâr**, (15.11.1919), s. 2.

¹⁴⁷⁷ "Suriye Hakkında", **Vakit**, (05.11.1919), s. 1.

¹⁴⁷⁸ "General Gouraud", **Vakit**, (25.11.1919), s. 1.

¹⁴⁷⁹ "General Gouraud'nun Nutku", **Yenigün**, (15.11.1919), s. 1.

¹⁴⁸⁰ "Adana'nın Mukadderâtı", **İzmir'e Doğru**, (04.12.1919), s. 2; "Fransız Dostluğu: Adana'da İntihap Yapılacak", **Yenigün**, (09.12.1919), s. 1.

¹⁴⁸¹ "Türkiye ve Fransa", **Îrâde-i Milliye**, (03.11.1919), s. 1.

¹⁴⁸² "Fransa'nın Suriye ve Şark Siyaseti", **Yenigün**, (25.11.1919), s. 1.

Buradan Paris'e geçen Emir, Suriye'nin bağımsızlığı fikrini muhataplarına kabul ettirmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır.¹⁴⁸³ *İrâde-i Milliye*, İngiltere hükümetinin Suriye'deki hukukundan feragat ettiğini açıklamasına rağmen Fransızlara karşı Suriyelileri silahlandırdığını iddia etmektedir.¹⁴⁸⁴ *İrâde-i Milliye*'nin bu iddiasına paralel olarak Suriye'de yirmi ile kırk yaş arasındaki erkeklerin silahlı haline alınmaya başlandığı gazetelere yansımış¹⁴⁸⁵ ve özellikle Akdeniz sahilleri boyunca direnişçilerle Fransız birlikleri arasında çarpışmalar yaşanmıştır.¹⁴⁸⁶ 1919 sonlarında, İngiliz askerlerinin Suriye'den çekildikleri günlerde, Fransa'ya yönelik olarak özellikle Halep'te medrese öğrencilerinin ön planda olduğu protesto gösterileri başlamıştır.¹⁴⁸⁷

Bu dönemde gazetelere çok fazla yansımamış olmasına rağmen Emir Faysal, Fransa'ya karşı mücadelesinde Türkiye'den destek almak istemiştir. Hatta 1919 Haziran'ında Mustafa Kemal Paşa ile Emir Faysal arasında bir antlaşma imzalandığına dair iddialar dahi gündeme gelmiştir.¹⁴⁸⁸ Ermeni temsilcisi Bogos Nubar Paşa'nın Türkiye aleyhine bir hava oluşturmak için ileri sürdüğü bu antlaşmanın sahte olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁸⁹ Ancak Mustafa Kemal'in çeşitli vesilelerle dile getirdiği üzere Emir Faysal, bu dönemde Fransızlara karşı girişeceği mücadele için Anadolu hareketiyle anlaşma teşebbüslerinde bulunmuş, ancak Mustafa Kemal, ortaya atılan anlaşma önerilerini gerçekçi bulmamıştır.¹⁴⁹⁰

Suriye'de Emir Faysal liderliğinde Fransa'ya karşı başlayan bağımsızlık mücadelesi, Türk basınının ve Temsil Heyeti'nin (TBMM'nin açılmasından sonra Ankara hükümetinin) yakından takip ettiği bir olaydır. Öncelikle belirtilmelidir ki Ankara hükümetinin dış politikadaki temel stratejisi, Misâk-ı Millî'de ifadesini bulan "*millî bir politika*" izlemektir. TBMM'nin açılmasından sonra yaptığı konuşmada Mustafa Kemal, İslâmcı ve Turancı politikaların başarısızlıkla sonuçlandıklarını, kendilerinin amacının "*millî siyaset*" izlemek olduğunu söyleyerek bu stratejik hedefe işaret etmiştir. Ona göre millî siyasetin temel prensipleri şunlardır:

Hudud-ı milliyemiz dâhilinde, herşeyden evvel kendi kuvvetimize müsteniden muhafaza-i mevcudiyet ederek millet ve memleketin hakikî saadet ve umranına çalışmak. Alelittlak tül emeller

¹⁴⁸³ Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, ATAM Yayınları, Ankara, 2004, s. 380; "Suriye Meselesi", **Vakit**, (24.10.1919), s. 2.

¹⁴⁸⁴ "İngiltere Ahvâl-i Dâhiliyesi", **İrâde-i Milliye**, (28.09.1919), s. 2. Suriye İtilâfnâmesi'nin imzalandığı günlerde Emir Faysal, bağımsızlık için mücadele etmeleri hâlinde İngiltere'nin kendilerine olan desteğinin devam edip etmeyeceğini İngiliz Başbakanı Lloyd George'a sormuş ve şu cevabı almıştır: "*Arap kuvvetleri üstlerine düşeni yerine getirdikleri sürece İngiltere de bütün bağlantılarına sadık kalacaktır.*" Bkz: Umar, a.g.e., s. 380.

¹⁴⁸⁵ "Suriye Meselesi ve Araplar", **İzmir'e Doğru**, (20.11.1919), s. 2; "Halepliler", **İzmir'e Doğru**, (04.12.1919), s. 2; "Suriyeliler ve Ecnebi İşgali", **İzmir'e Doğru**, (27.12.1919), s. 1.

¹⁴⁸⁶ "Suriye'nin Mıntıka-i Garbiyesinde", **İzmir'e Doğru**, (18.02.1920), s. 1; Yılmaz, **Suriye'de İşgal**, s.108-109.

¹⁴⁸⁷ "Suriye'de", **İzmir'e Doğru**, (03.01.1920), s. 2; Umar, a.g.e., s. 382.

¹⁴⁸⁸ Hadiye Yılmaz, "Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal Anlaşması ve Milli Mücadele Döneminde Suriye ve Irak", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 20, Güz 2014, s. 290-291. (ss. 289-306)

¹⁴⁸⁹ Salâhi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 19-21.

¹⁴⁹⁰ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, 09.05.1920, C. 1, 13. Toplantı, 2. ve 3. Celseler, s. 24.

peşinde milleti işgal ve ızrar etmemek. Medenî cihandan, medenî ve insanî muameleye ve müteakabil dostluğa intizar etmektir.¹⁴⁹¹

Mustafa Kemal'in ifade ettiği üzere TBMM hükümeti, Misâk-ı Millî prensipleri çerçevesinde Türk milletinin haklarının uluslararası camiada kabul ettirilmesi prensibine dayalı bir dış politika izlemeye çalışmaktadır. Bununla birlikte Mustafa Kemal, Anadolu'daki kongreler döneminden itibaren Suriye'de bağımsız bir Arap devletinin kurulmasından yana olmuştur¹⁴⁹² Bu hedefin gerçekleşmesi için Suriye'de Fransa'ya karşı başlatılan mücadeleye olumlu yaklaşmış, Kâzım Karabekir'in uyarılarına rağmen¹⁴⁹³ Güney Cephesi'nde Fransızların hareketlerini kısıtlayacağı düşüncesiyle Halep ve civarında oluşan bağımsızlık taraftarı güçleri desteklemiştir.¹⁴⁹⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, henüz ilk sayısında yer verdiği bir haberde, Şam, Beyrut ve Halep bölgelerinden peyderpey gelen bilgilere göre işgal kuvvetlerine, yani Fransızlara karşı büyük bir memnuniyetsizlik olduğunu yazmıştır. Bölgede isyan emarelerinin olduğu belirtilen haberde, Suriyelilerin, ortak harekete zemin aramak üzere Heyet-i Temsiliye nezdine bir heyet gönderdikleri belirtilmektedir. “*Eli silah tutan bütün ahali mitingler, nümayişler yaparak Fransızları istemediklerini ve icabında silah isti'mâl ederek memleketlerini müdafaa eyleyeceklerini alenen söylemektedirler. Her hafta muntazaman talimler yapılmaktadır.*”¹⁴⁹⁵

Görülüyor ki Suriye'deki direnişle Anadolu'nun bir biçimde irtibat içinde olduğu, Ankara'nın yarı resmî yayın organı *Hâkimiyet-i Milliye* tarafından açıkça ifade edilmektedir. Mustafa Kemal'in bu politikasının başarılı olduğu ise kısa bir süre sonra *Albayrak*'a yansıyan haberlerden anlaşılmaktadır. *Albayrak*, Maraş'ın Fransızlardan temizlendiği haberini aktarırken, Humus ve Baalbek civarında Araplarla Fransızların çatıştığını, bu sebeple Suriye'deki kuvvetlerin Adana'ya yardım edemeyeceğini yazmıştır.¹⁴⁹⁶

Suriye bağımsızlık hareketinin başındaki kişi olarak görülen ve çok uzun bir süre Avrupa'da temaslarda bulunan Emir Faysal, Fransızlarla ilişkilerini bozmak istemeyen İngilizlerin desteğinden mahrum kalmış ve Fransa'yla anlaşma yolları aramıştır. 1920 yılına girilirken Paris'te yaptığı görüşmelerde Fransız Başbakanı Clemenceau ile gizli bir antlaşma parafe eden, Suriye krallığı karşılığında Fransız mandasını kabul eden Emir Faysal, bu durumu Suriye'deki direnişçi gruplara

¹⁴⁹¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 24.04.1920, C. 1, 2. Toplantı, 4. Celse, s. 2.

¹⁴⁹² Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, TTK Yayınları, Ankara, 1974, s. 74-75; **Atatürk'ün Kaleminden Suriye ve Irak**, Der. Musa Sarıkaya, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2018, s. 57.

¹⁴⁹³ Karabekir, **İstiklâl Harbimiz-I**, s. 526-527.

¹⁴⁹⁴ Mustafa Kemal'in bölgedeki bağımsızlık hareketleriyle olan irtibatı çeşitli yazışmalarına yansımıştır. Bkz: **ATTB**, s. 181-183, 213-215; Karabekir, **İstiklâl Harbimiz-I**, s. 527-530.

¹⁴⁹⁵ “Arabistan”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (10.01.1920), s. 4.

¹⁴⁹⁶ “Müstahberât-ı Husûsiye”, **Albayrak**, (15.02.1920), s. 1.

kabul ettirmek üzere ülkesine dönmüştür. Ancak gizli kalması istenen bu antlaşma basına sızmış ve Suriye’de büyük bir tepkiyle karşılanmıştır.¹⁴⁹⁷

Yine aynı dönemde Emir Faysal, İstanbul’un geleceğiyle ilgili tartışmalara dâhil olmuştur. Avrupa seyahati sırasında Venizelos’la yaptığı bir görüşmede, savaşta Yunanlılarla birlikte Arapların Osmanlılara karşı mücadele etmesi ile İstanbul’un geleceğinin apayrı konular olduğunu, padişahın İstanbul’dan çıkarılmasına, bütün İslâm âlemi gibi kendilerinin de karşı duracaklarını beyan etmiştir.¹⁴⁹⁸ Emir Faysal’ın bu tavrı, Türk kamuoyunda kendisine olan saygı ve itimâdı arttırmıştır. Ancak Fransa’yla yapmış olduğu gizli antlaşma sebebiyle Suriye’de zor bir duruma düşmüştür. Suriye’deki bağımsızlık hareketi, gerekirse Emir Faysal’ı da karşısına alacak kadar genişlemiş ve silahlı direnişe geçmiştir.¹⁴⁹⁹

Bu hareketin doğal bir sonucu olarak 6 Mart 1920’de Suriye Genel Kongresi toplanmış, 8 Mart’ta aldığı kararla Emir Faysal’ın krallığını ve Filistin’le Lübnan’ı da içine alan Suriye’nin bağımsızlığını ilân etmiştir.¹⁵⁰⁰ Barış Konferansı bu oldubittiye itiraz ederek izahat vermesi için Emir Faysal’ı Avrupa’ya davet etmiştir. Ancak Faysal bunu kabul etmemiş,¹⁵⁰¹ Suriye’nin bağımsızlığının tanınması konusunda ısrarcı olmuştur.¹⁵⁰² Ayrıca direniş, Fransızları endişeye sevkedecek kadar artmıştır.¹⁵⁰³ Bu arada Arap hükümetinin İngiltere’den büyük miktarlarda elbise, silah ve cephane aldığına dair haberler gazetelere yansımış ve bu durum, İngiltere’nin Fransa aleyhine bir tahriki olarak yorumlanmıştır.¹⁵⁰⁴ Ancak bu yorumlara rağmen San Remo Konferansı’nda İngiltere, Suriye’nin de içinde bulunduğu Ortadoğu coğrafyasında manda rejimleri kurulması konusunda Fransa’yla mutabakata varmıştır.

San Remo Konferansı’nda alınan kararlardan sonra Fransa, Emir Faysal’a karşı tavrını sertleştirmiştir. 1920’nin Temmuz ayında, General Gouraud komutasındaki orduyla Şam’a yürüyen

¹⁴⁹⁷ Yılmaz, **Suriye’de İşgal ve Direniş**, s. 116-119; Umar, a.g.e., s. 380-384; “Emir Faysal Suriye’ye Avdet Ediyor”, **Yenigün**, (08.01.1920), s. 1; “Suriye’nin Mukadderâtı”, **Yenigün**, (09.01.1920), s. 3; “Emir Faysal Fransızlar ile Uyuşuyor”, **Peyâm-Sabah**, (09.01.1920), s. 1; “Fransa ve Emir Faysal”, **Alemdâr**, (10.01.1920), s. 2; “Suriye ve Arabistan”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (11.02.1920), s. 3.

¹⁴⁹⁸ “Mukadderâtımız Meselesi Etrafında”, **Yenigün**, (14.01.1920), s. 1; “Emir Faysal Hazretleri”, **Alemdâr**, (15.01.1920), s. 1.

¹⁴⁹⁹ “Suriye ve Arabistan”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (14.01.1920), s. 3-4; “Suriye ve Arabistan”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (24.01.1920), s. 3; “Suriye ve Arabistan”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (06.02.1920), s. 1; “Arap Kuvâ-yı Milliyesi”, **İzmir’e Doğru**, (21.01.1920), s. 1; “Suriye’de Müsâdemât”, **İzmir’e Doğru**, (11.02.1920), s. 2; “Suriye’de Galeyan”, **İzmir’e Doğru**, (15.02.1920), s. 1.

¹⁵⁰⁰ Umar, a.g.e., s. 414; Yılmaz, **Suriye’de İşgal ve Direniş**, 135.

¹⁵⁰¹ “Emir Faysal Protesto Ediyor”, **Öğüt**, (04.05.1920), s. 1.

¹⁵⁰² “Emir Faysal’ın Mühim Beyânâtı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (13.05.1920), s. 2.

¹⁵⁰³ “Suriye Arabistan”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (29.03.1920), s. 3; “Suriye’de Fransızlar Endişede”, **İstikbâl**, (29.05.1921), s. 1.

¹⁵⁰⁴ “Arabistan ve İngiltere”, **Öğüt**, (06.05.1920), s. 2.

Fransızlar, 25 Temmuz 1920’de Suriye’nin başkentini işgal ederek bağımsızlığa son vermişlerdir.¹⁵⁰⁵ Türk basını tarafından yakından takip edilen bu sürecin¹⁵⁰⁶ sonunda Fransızlar, Suriye’ye büyük oranda hâkim olmuşlar, idarenin sorunsuz biçimde sağlanabilmesi için ülkeyi küçük idarî birimlere bölmüşlerdir.¹⁵⁰⁷

Hâkimiyet-i Milliye, yaşanan gelişmeleri değerlendirdiği bir yazısında, Fransızların Suriye’deki tavırlarını, İngilizlerin İstanbul’daki durumuna benzetmiş, bu iki emperyalist güce karşı Türklerle Arapların doğal müttefikler olduğunun altını çizmiştir. Gazete konuyu bir yandan dinî motiflerle ele alırken bir yandan da emperyalizme karşı sınıfsal bir karşı duruşu vurgulamıştır. Haberin girişinde Fransa’nın Suriye temsilcisi olan ve yakın bir geçmişte Ankara ile temas kurmak isteyen Gouraud’nun “*Müslüman katili*” olarak tanımlanması ise ayrıca dikkat çekicidir.

Hâkimiyet-i Milliye, Şam’ın işgal edilmesinden sonra Halep merkez olmak üzere Türkiye sınırına çekilmiş olan Suriye millî direnişi ile Ankara hükümetinin irtibatını gizleme ihtiyacı duymamış, aksine bu yöndeki yayınlarını sürdürmüştür. 9 Ağustos 1920 tarihli nüshasında İtalyan Masajero gazetesine dayanarak Güney Anadolu, Kuzey Suriye ve Kilikya bölgelerinde Mustafa Kemal’e bağlı kuvvetlerin Fransızları zor durumda bırakarak geri çekilmeye mecbur ettiklerini haber vermiştir. İlgi çekici olan nokta, Suriye’deki bağımsızlıkçı Arap hareketlerinin Mustafa Kemal’e bağlı yahut onunla hareket ediyor görünmesindedir. *Hâkimiyet-i Milliye*, bu durumu yalanlayıcı bir yorumda bulunmamaktadır.¹⁵⁰⁸

Bu dönemde Ankara hükümeti ve onun kontrolü altındaki gazeteler Suriye direnişini desteklerken,¹⁵⁰⁹ Suriye’den de Türkiye’ye destek mesajları gelmektedir. Enver Paşa’nın öncülüğünde kurulmuş olan İttihâd-ı İslâm Cemiyeti’nin Suriye’deki temsilcileri, hilâfetin hukukunun korunması talebini içeren altı yüz imzalı bir mektubu Paris Barış Konferansı’na yollamış ve konuyla ilgili TBMM hükümetini bilgilendirmişlerdir.¹⁵¹⁰

Ankara hükümetiyle Suriye’deki bağımsızlık hareketi arasındaki ilişkiler, Fransa’yla imzalanan Ankara İtilâfnâmesi’ne kadar bu çerçevede, bir işbirliği şeklinde devam etmiştir. Ankara

¹⁵⁰⁵ “Şerif’in Ordusu”, *İstikbâl*, (04.08.1920), s. 2.

¹⁵⁰⁶ Konuyla ilgili gazetelere yansıyan bazı haberler için bkz: “Fransa-Suriye”, *Alemdâr*, (20.07.1920), s. 1; “Suriye’de Hâl ve Vaziyet”, *Alemdâr*, (21.07.1920), s. 1; “Emir Faysal’a Nota”, *Vakit*, (20.07.1920), s. 1; “Suriye’deki Son Muharebeler”, *Vakit*, (30.07.1920), s. 1; “General Gouraud ve Faysal”, *Peyâm-Sabah*, (25.07.1920), s. 1; “Suriye’de Harekât-ı Askeriye”, *Peyâm-Sabah*, (28.07.1920), s. 1; “Suriye’de Bir Muharebe”, *Akşam*, (27.07.1920), s. 1; “Suriye’de Neler Oluyor?”, *Anadolu’da Yenigün*, (10.08.1920), s. 1; “Suriye Ahvâli Fransızlar ve Ahâli-i İslâmiye”, *Anadolu’da Yenigün*, (12.08.1920), s. 1.

¹⁵⁰⁷ “Suriye’de Fransızlar”, *Anadolu’da Yenigün*, (22.10.1920), s. 1; Yılmaz, *Suriye’de İşgal ve Direniş*, 170-171.

¹⁵⁰⁸ “Şimâlî Suriye’de Mustafa Kemal Paşa’nın Harekâtı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (09.08.1920), s. 1.

¹⁵⁰⁹ Ankara hükümetinin Suriye’deki bağımsızlık hareketiyle işbirliği hakkında detaylı bilgi için bkz: Umar, a.g.e., s. 427-443.

¹⁵¹⁰ “Suriye’de İslâm Birliği”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (27.10.1920), s. 2; “Suriye’de İslâm Birliği”, *Anadolu’da Yenigün*, (28.10.1920), s. 1-2.

hükümeti, Fransa'nın Anadolu'dan çekilmesini hızlandırmak için Suriye'deki direnişi bir baskı unsuru olarak kullanmış ve desteklemiştir.¹⁵¹¹ Bu süreçte gazeteler Suriye'deki direniş hareketleriyle ilgili kamuoyunu bilgilendirmeye devam etmişlerdir.¹⁵¹² Ankara İtilâfnâmesi'nin imzalanmasından sonra ise Suriye meselesine olan ilgi azalmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye* 14 Aralık 1921'de, Fransa'yla Türkiye arasındaki Ankara İtilâfnâmesi'nin Suriye'deki dindaşlar tarafından mutlulukla karşılandığını yazmıştır.¹⁵¹³ 1922 yılında İslâm dünyasıyla ilgili haber ve yorumlarda daha çok Mısır, Irak, Afganistan ve Hindistan'la ilgili gelişmeler ön plana çıkmıştır.

3.2.2.2. Mısır, Irak, Afganistan ile İlişkiler

Millî Mücadele döneminde Türk basınında İslâm dünyasına yönelik olarak anlamlı bir bütünlük içinde takip edilebilen dış haberler, Suriye'den sonra Mısır, Irak ve Afganistan'la ilgili olanlardır. 1919 yılının sonlarında, Suriye'deki gerilimlerin benzerleri bu ülkelerde de yaşanmaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan gelişmelere bakıldığında, karşımızda şöyle bir tablo bulunmaktadır:

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasını bahane eden İngiltere, Mısır'ı himaye altında bir devlet olarak ilân etmiş ve 1915'ten itibaren ülkede sıkıyönetim başlatmıştır. Savaş yılları boyunca bir üs olarak kullanılan Mısır'da, İngiliz idaresine karşı büyük bir hoşnutsuzluk oluşmuştur.¹⁵¹⁴ Ancak İngiltere, çok büyük çıkarlarının olduğu Mısır üzerindeki kontrolünden kolaylıkla vazgeçecek bir durumda değildir. İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour, Mısır konusunda yaptığı bir açıklamada bunu çok açık biçimde ifade etmiştir:

İngiltere ne Mısır'da ne Sudan'da ne de Süveyş Kanalı'ndaki mesuliyetlerinden hiçbirinden feragat edemez. Britanya haiz-i tefevvuk bulunmaktadır. Ve bu tefevvuk muhafaza edilecektir. Mısır'da veya Mısır hâricinde hiç kimse hükümet-i kraliyenin bu esas prensibi hakkında yanlış bir zehaba kapılmamalıdır. Bu esas teyyüd ettikten sonra şunu da ilâve etmeliğime müsaade ediniz. Cihanın birçok aksamı hatta diyebilirim ki bütün dünya cihan felâketinin bize ilka ettiği fikr-i endişeden muzdarip olmuştur. Bu meşum ahvâlin neticeleneceğine emniyet ve itimat vardır. [...] Mısır meselesinin süret-i hâllini hükümetin nekat-ı nazarına tevfikân yerli ahaliyi mümkün olduğu

¹⁵¹¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 14.02.1921, C. 8, 150. Oturum, 3. Celse, s. 425.

¹⁵¹² Bazı haberler için bkz: "Suriye ve Filistin", *Vakit*, (26.12.1920), s. 1; "Suriye'de Fransızlar Aleyhine Kıyam", *Anadolu'da Yenigün*, (11.11.1920), s. 2; "Suriye'de Türkiye ile Tevhîd-i Mukadderât Kararı", *Anadolu'da Yenigün*, (11.11.1920), s. 2; "Suriye'deki Hareket-i Milliye", *Anadolu'da Yenigün*, (16.11.1920), s. 2; "Emir Faysal Londra'da", *Alemdâr*, (20.12.1920), s. 1; "Suriye ve Kilikya İçin", *Hâkimiyet-i Milliye*, (13.12.1920), s. 1; "Halep'te İhtilâl", *Hâkimiyet-i Milliye*, (15.12.1920), s. 2; "Suriye ve Kilikya", *Alemdâr*, (23.12.1920), s. 1; "Suriye'de Halk Hareketleri", *Anadolu'da Yenigün*, (04.02.1921), s. 2; "Suriye'de Fransız Zulmü", *Anadolu'da Yenigün*, (09.02.1921), s. 2; "Suriye Ahalisinin Fransızlara Karşı Kıyamı", *Anadolu'da Yenigün*, (03.04.1921), s. 2; "Suriye'de İngiliz Tahrikâtı", *Hâkimiyet-i Milliye*, (02.05.1921), s. 2; "Suriye'de Vâsi Mikyasta Kıyamlar", *Anadolu'da Yenigün*, (12.05.1921), s. 2; "Suriye'de Şiddetli İğtişâşlar", *Hâkimiyet-i Milliye*, (22.05.1921), s. 1; "Suriye Ahvâli", *Alemdâr*, (13.06.1921), s. 1; "Suriye'de", *Hâkimiyet-i Milliye*, (13.06.1921), s. 1; "Suriye'de Arapların Faaliyetleri", *Hâkimiyet-i Milliye*, (19.06.1921), s. 1; "Arap Harekât-ı Milliyesi Şiddetle Berdevam", *Hâkimiyet-i Milliye*, (19.06.1921), s. 2; "Lâzkiye Cihetlerinde Arap Harekât-ı Milliyesi", *Anadolu'da Yenigün*, (30.06.1921), s. 1; "Arap Harekât-ı Milliyesinin Tevesstü", *Hâkimiyet-i Milliye*, (30.06.1921), s. 1; "Suriye'de Vaziyet", *Vakit*, (05.09.1921), s. 3.

¹⁵¹³ "Ankara İtilâfi ve Suriye", *Hâkimiyet-i Milliye*, (14.12.1921), s. 1.

¹⁵¹⁴ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s. 218.

kadar memleketin idaresine iştirak ettirmek arzusunda bulunuyoruz. Bundan maada memleketin her nokta-i nazardan imarı için teşvikatta bulunmak emelindeyiz.¹⁵¹⁵

Görüldüğü üzere savaş sonrası dönemde İngilizler, bir yandan Mısır halkının idarede söz sahibi olacağını söylerken,¹⁵¹⁶ diğer yandan kendi çıkarlarından fedakârlık yapamayacaklarını ifade etmektedirler. Birbiriyle çelişen bu iki durumun uyumlu hâle gelebilmesi, ancak Mısır'dan Hindistan'a kadar uzanan geniş coğrafyada, idare edilmek istenen ülkelerde manda rejimleri kurulmasıyla mümkün olacaktır. 1919 yılının sonlarından itibaren İngiltere bu yönde adımlar atmaya başlamış ve bazı düzenlemelere gitmek istemiştir. Ancak bu teşebbüsler Mısır'daki memnuniyetsizliği daha da arttırmış, Said Paşa başkanlığındaki hükümetin istifa etmesine yol açmıştır.¹⁵¹⁷

İngiliz idaresine karşı Birinci Dünya Savaşı'nda başlayan ve gittikçe artan bu hoşnutsuzlukların bir sonucu olarak 1918'in Kasım ayında, büyük toprak sahipleri ve hukukçuların öncülüğünde, Mısır'ın bağımsızlığını kazanmayı hedefleyen Vefd hareketi başlamıştır. Zaman içinde bir siyasal partiye dönüşen ve halkın büyük çoğunluğunun desteğini kazanan Vefd, Saad Zaglul'un başkanlığında 1919 yılı boyunca İngiltere'ye karşı halkın desteğini de alarak etkin bir muhalefette bulunmuştur.¹⁵¹⁸ 1920 yılına girilirken Mısır'ın bağımsızlığı talebiyle ortaya çıkan gösteriler, zaman içinde şiddeti artan protestolara, boykotlara ve grevlere dönüşmüştür. Yaşanan olaylar Türk basını tarafından yakından takip edilmiş ve kamuoyuna Mısır'da büyük bir bağımsızlık mücadelesinin verildiği yönünde haberler aktarılmıştır.¹⁵¹⁹

İngiltere, 1920'nin yaz aylarına kadar devam eden protestoları ve bağımsızlık hareketlerini başlangıçta şiddet kullanarak bastırmaya çalışmış,¹⁵²⁰ 1919 Mart'ında Zaglul ve arkadaşlarını tutuklayarak Malta'ya sürmüştür. Ancak bu yolla tepkileri dindirememiştir. İngiltere, bir süre sonra Zaglul'u serbest bırakmış, kendisini Mısır halkının temsilcisi olarak Paris Barış Konferansı'nda muhatap alarak geri adım atmak zorunda kalmıştır. Her ne kadar görünüşte Mısırlıların taleplerini müzakereye açmış gibi görünse de,¹⁵²¹ İngiltere Mısır'ın egemenlik haklarını

¹⁵¹⁵ "Mısır Hakkında Mühim Beyânat", **Alemdâr**, (21.11.1919), s. 1; "Balfour'un Nutku", **Yenigün**, (21.11.1919), s. 2.

¹⁵¹⁶ Benzer bir ifadeyi İngiliz Sömürgeler Bakanı kullanmış, yakın zamanda bir heyetle Mısır'a gideceğini ve amaçlarının Mısır'ın gelişmesi olduğunu söylemiştir. Bkz: "İngiltere ve Mısır", **Alemdâr**, (01.10.1919), s. 1.

¹⁵¹⁷ "Mısır Kabinesinin Esbâb-ı İstifası", **İzmir'e Doğru**, (18.12.1919), s. 1.

¹⁵¹⁸ Cleveland, a.g.e., s. 219.

¹⁵¹⁹ Bununla ilgili bazı örnekler için bkz: "Mısır'da Harekât-ı Milliye", **İzmir'e Doğru**, (07.01.1920), s. 2; "İskenderi'ye'de", **İzmir'e Doğru**, (07.01.1920), s. 2; "Mısır'da Galeyan", **İzmir'e Doğru**, (14.01.1920), s. 2; "Mısır'da Galeyan", **İzmir'e Doğru**, (24.03.1920), s. 2; "Mısır'da Hâl ve Vaziyet", **Alemdâr**, (11.01.1920), s. 3; "Mısır ve Âlem-i İslâm", **Hâkimiyet-i Milliye**, (14.01.1920), s. 2; "Mısır Ahvâli", **Hâkimiyet-i Milliye**, (24.01.1920), s. 4; "Arabistan ve Mısır'da İstilâcılara Karşı", **Hâkimiyet-i Milliye**, (14.06.1920), s. 4.

¹⁵²⁰ "Mısır'da İdare-i Örfiye", **Hâkimiyet-i Milliye**, (28.02.1920), s. 3.

¹⁵²¹ 1920 yılının sonlarına kadar Mısır'ın bağımsızlığının tanınacağı konusunda Türk basınında umutlu haberler yapılmıştır. Bkz: "Mısır İstiklâlinin İngiltere Tarafından Pek Yakında İlanı", **Alemdâr**, (25.08.1920), s. 2; "Mısır'ın İstiklâli", **Alemdâr**, (31.08.1920), s. 2; "Mısır'ın İstiklâli", **Alemdâr**, (07.09.1920), s. 1; "Mısır'ın Galibiyeti", **Anadolu'da Yenigün**, (13.09.1920), s. 1; "Mısır Hakkında Zaglul Paşa'nın Beyânatı", **Anadolu'da Yenigün**, (15.09.1920), s. 3;

tanınmamış ve Mısır'da başlayan bağımsızlık hareketi ilerleyen dönemlerde devam etmiştir. Zaman zaman kanlı olayların yaşandığı bu dönemin sonunda, 1922 yılında İngiltere, Mısır'da bir krallık rejimi kurarak ülkenin bağımsızlığını tanıdığını açıklamış, ancak bu ülke üzerindeki vesayetini devam ettirmekten vazgeçmemiştir.¹⁵²² Mısır'da yaşanan bütün bu süreç boyunca Türk basını olayları yakından takip etmiş ve sayısız haberi Türk kamuoyuna aktarmıştır.¹⁵²³

İngiltere'nin kontrol altında tutmaya çalıştığı alanlardan biri de Irak'tır. Suriye İtilâfnamesi'yle Musul'u içine alacak şekilde Irak, tamamen İngiliz nüfuz bölgesi olarak belirlenmiştir. Fiilî olarak mütarekeden itibaren bu ülkeyi elinde bulunduran İngiltere, San Remo Konferansı'nda alınan kararla Irak'ın mandater devleti olmuştur. Farklı etnik ve mezhebî grupların yaşadığı Irak, Osmanlı idarî yapısının özelliği gereği merkezî bir yapıdan uzak, aşiret bağlarının güçlü olduğu bir coğrafyadır. İngiltere'nin manda idaresi altında kurmaya çalıştığı merkezî yapı, Irak'ta da huzursuzlukların çıkmasına ve ayaklanmalar yaşanmasına yol açmıştır.¹⁵²⁴

Alınan haberlere göre 1919 yılının sonlarından itibaren, özellikle Türkiye'ye yakın sınır bölgelerinde İngilizlere karşı ayaklanmalar başgöstermeye başlamıştır. *İzmir'e Doğru*, 20 Kasım 1919 tarihli nüshasında Süleymaniye ve Kerkük civarında İngilizlere karşı büyük bir tepki olduğunu,

“İngilizler Mısır Meselesinde Dahi Sıkıştılar”, **Anadolu'da Yenigün**, (14.10.1920), s. 2; “Mısır Parlamentosu”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (11.11.1920), s. 2; “Mısır İstiklâli”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (23.11.1920), s. 2.

¹⁵²² Cleveland, a.g.e., s. 220.

¹⁵²³ Bu konudaki haberlerden bazıları için bkz: “İngiltere-Mısır Müzâkerâtı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (13.12.1920), s. 1; “Mısır Meselesi”, **Alemdâr**, (20.12.1920), s. 1; “Mısır Meselesi Olduğu Gibi Duruyor”, **Anadolu'da Yenigün**, (26.12.1920), s. 1; “Mısır Meselesi”, **Alemdâr**, (20.02.1921), s. 1; “Mısır'da Feverân-ı Millî”, **Öğüt**, (22.02.1920), s. 1; “Mısır-İngiliz Müzakeresi Tekrar Başlıyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (23.02.1921), s. 1; “Avam Kamarası'nda Mısır Meselesi”, **Alemdâr**, (23.02.1921), s. 1; “Mısır'da Neler Oluyor”, **Öğüt**, (25.04.1920), s. 2; “Mısır'ın Tarz-ı İdaresi”, **İstikbâl**, (30.06.1920), s. 1; “Mısır Meselesi”, **İstikbâl**, (27.04.1921), s. 1; “İngiltere ve Mısır Milliyetperverleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (05.04.1921), s. 1; “Mısır Milliyetperverliği”, **Anadolu'da Yenigün**, (03.05.1921), s. 2; “Mısır'da İngiliz Entrikaları”, **Anadolu'da Yenigün**, (26.05.1921), s. 2; “Mısır Hâdisesi Nasıl Vukû Bulmuş”, **Alemdâr**, (04.12.1921), s. 2; “Mısır'da Kanlı Vekayi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (12.06.1921), s. 2; “Mısır'da Halkın Galeyan ve Kıyâmı”, **Anadolu'da Yenigün**, (16.6.1921), s. 1; “Mısırlıların Hissiyât-ı Meveddedi”, **İstikbâl**, (06.07.1921), s. 1; “Mısır Heyetiyle Müzakere”, **İstikbâl**, (28.07.1921), s. 1; “Mısır Meselesi Ne Şekle Girmekte?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (08.08.1921), s. 1; “Mısır Meselesi Had Bir Şekle Giriyor”, **İstikbâl**, (04.09.1921), s. 2; “Suriye ve Mısır'da Fevkalâde Tezahürat”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (08.10.1921), s. 2; “Mısır-İngiltere Müzâkerâtı Münkat”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (06.12.1921), s. 2; “İngiltere Mısır'ı Yutmak İstiyor, Fakat”, **Anadolu'da Yenigün**, (08.12.1921), s. 1; “Adlî Yeğen Paşa ile İtilâf'ın Esasları”, **İstikbâl**, (21.11.1921), s. 1; “İngiltere Mısır İtilâfnamesi”, **İstikbâl**, (27.11.1921), s. 1; “İngiltere ve Mısır”, **İstikbâl**, (16.12.1921), s. 1; “Mısır İstiklâli Hakkında Cereyan Eden Müzâkere”, **Yeni Adana**, (24.01.1922), s. 2; “Mısır Meselesi ve Kahire'nin İşgali Etrafında”, **Anadolu'da Yenigün**, (02.01.1922), s. 1; “Mısır'da İhtilâl Başladı”, **İstikbâl**, (04.01.1922), s. 1; “Mısır İhtilâli Tevessü Ediyor”, **İstikbâl**, (08.01.1922), s. 1; “Mısır Milliyetperverlerinin Faaliyetleri”, **İstikbâl**, (08.01.1922), s. 1; “Mısır İhtilâli”, **İstikbâl**, (09.01.1922), s. 1; “Mısır'da Karışıklıklar”, **İstikbâl**, (02.02.1922), s. 2; “Mısır'da Vaziyet Ciddileşiyor”, **İstikbâl**, (03.02.1922), s. 1; “Mısır'da İhtilâl Hazırlıkları”, **Öğüt**, (25.02.1922), s. 1; “Mısır İstiklâlini Elde Ediyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (23.03.1922), s. 1; “Mısır'da İstiklâl Hareketleri”, **İstikbâl**, (05.03.1922), s. 1; “Mısır'ın İstiklâli”, **Islahat**, (18.04.1922), s. 2; Samizade Süreyyâ, “Mısır'a İstiklâl”, **Babalık**, (26.02.1922), s. 1; “Mısır'da Hareket”, **Yeni Adana**, (13.12.1921), s. 1. Mısır'daki olaylarla ilgili Yeni Adana'da yer alan bazı haberler: “Mısır'da Büyük İhtilâller”, **Yeni Adana**, (03.01.1922), s. 1; “Mısır'da İhtilâl”, **Yeni Adana**, (05.01.1922), s. 1; “Mısır İhtilâli”, **Yeni Adana**, (10.01.1922), s. 2; “Mısır İhtilâli”, **Yeni Adana**, (12.01.1922), s. 2; “Mısır İhtilâli”, **Yeni Adana**, (14.01.1922), s. 1; “Mısır Meselesi Etrafında”, **Yeni Adana**, (04.02.1922), s. 2; “İngiltere'nin Mısır'daki Vaziyeti”, **Yeni Adana**, (06.02.1922), s. 3; “Mısır'ın İstiklâliyeti”, **Yeni Adana**, (07.03.1922), s. 2; “Mısır Ne Âlemde?”, **İstikbâl**, (20.04.1922), s. 2; “Hindistan Meselesinin Son Safhası”, **İstikbâl**, (05.05.1922), s. 1; “Mısır İstiklâli”, **İstikbâl**, (08.05.1922), s. 2.

¹⁵²⁴ Cleveland, a.g.e., s. 230.

Süleymaniye'nin Iraklı aşiretlerce istirdâd edildiğini, İngilizlerin ise Revandız ve Erbil'i tahliye ettiğini yazmıştır.¹⁵²⁵ Anlaşıldığı kadarıyla İngiliz işgali aleyhinde Irak'ın kuzeyinde başlayan bu hareketler, zaman içinde daha güney bölgelere de sirayet etmiş,¹⁵²⁶ Irak'ta muhtelif aşiret reisleri ve şeyhler tarafından, Osmanlı hükümetine bağlılık arz eden açıklamalar yapılmış ve hatta bu yönde girişimlerde bulunulmuştur.¹⁵²⁷ *İzmir'e Doğru*'nun yazdığına göre "*Irak şeyhü'l-meşâyihî Uceymi Sadun Paşa Urfa, Maraş, Antep işgallerinin önüne geçmek üzere yirmi beş tabur kuvvetinde bir kuvâ-yı milliye ile harekete müheyâyâ olduğunu ilân etmiştir.*"¹⁵²⁸ Ankara hükümetinin sesi durumundaki *Hâkimiyet-i Milliye*, daha ilk sayısından itibaren bütün bu gelişmeleri teyit eden haberler yayımlamıştır.¹⁵²⁹

Hâkimiyet-i Milliye'ye göre İngiltere'de, Irak'ın geleceğinin büyük Arap toplumuyla bütünlük içinde şekillenmesi gerektiği yönünde eğilimler olsa da, Lloyd George hükümeti Hindistan yolunu korumak ve ekonomik rekabette avantajlı durumda olmak için Irak'ın müstakil bir yapıda kalmasını sağlamıştır. Bu amaçla kendileriyle işbirliği içinde hareket eden, ülkenin nüfuzlu menfaat sahipleri tarafından kurulmuş bir hükümeti de iktidara getirmiştir.¹⁵³⁰ Bu durumun temel sebeplerinden biri de bölgede bulunan petrol sahalarının kontrol edilmek istenmesidir.¹⁵³¹

1920 yılı boyunca Fırat boylarında başlayan hareketler her ne kadar bilinçli bir milliyetçilikten kaynaklanmıyorsa da, İngilizlere karşı bağımsızlık fikrini içinde barındırmıştır. Yaşanan ayaklanmaları bastırmak için İngiltere 450 asker ve 40 milyon sterlin kaybetmiştir.¹⁵³² Olayların İngilizlere karşı bağımsızlık talebiyle ortaya çıktığını ısrarla belirten Türk basınında, konuyla ilgili yayımlanan sayısız haber görülmektedir.¹⁵³³

¹⁵²⁵ "İşgal Aleyhinde", *İzmir'e Doğru*, (20.11.1919), s. 2. İlerleyen aylarda İngilizlerin Irak'ı tahliye etmeye hazırlandıkları dahi iddia edilmiştir. Bkz: "İngilizler Irak'ı Tahliye Ediyorlar", *İstikbâl*, (15.02.1921), s. 1.

¹⁵²⁶ "Bağdat'ta Kıyam", *İzmir'e Doğru*, (20.12.1919), s. 1; "Bağdat'a Doğru", *İzmir'e Doğru*, (08.02.1920), s. 2; "Arapların Taarruzu İngilizlerin Irak'taki Kayıpları", *İstikbâl*, (18.07.1920), s. 1; "Irak İhtilâli", *İstikbâl*, (17.11.1920), s. 1; "Irak'ta Vaziyet-i Hakikiye", *Öğüt*, (19.10.1920), s. 1; "Arap Kuvâ-yı Milliyesi", *İstikbâl*, (20.01.1921), s. 1; "İngilizlere Darbe", *İstikbâl*, (06.06.1921), s. 1; "Irak'ta Büyük Bir Kıyam", *İstikbâl*, (06.06.1921), s. 1.

¹⁵²⁷ "Irak'ta Tezahürat", *İzmir'e Doğru*, (20.11.1919), s. 2.

¹⁵²⁸ "Uceymi Sadun Paşa", *İzmir'e Doğru*, (24.01.1920), s. 2.

¹⁵²⁹ "Irak", *Hâkimiyet-i Milliye*, (10.01.1920), s. 4; "Aşâir Hâl-i Kıyamda", *Hâkimiyet-i Milliye*, (11.02.1920), s. 2; "Aşâirin Vatanperverliği", *Hâkimiyet-i Milliye*, (16.02.1920), s. 3.

¹⁵³⁰ "Irak'ta İngilizler", *Hâkimiyet-i Milliye*, (26.07.1920), s. 2.

¹⁵³¹ "Musul ve Elcezire'deki Petrol Meselesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, (23.08.1920), s. 4.

¹⁵³² Cleveland, a.g.e., s. 230-231.

¹⁵³³ 1920 yılı boyunca Irak'la ilgili Türk basınında görülen ve genel itibarla hep aynı temayı, yani İngiliz idaresine karşı duyulan hoşnutsuzluğu ve karşı çıkışı gösteren bazı haberler şunlardır: "Arabistan ve Irak Ahvâli", *Hâkimiyet-i Milliye*, (28.02.1920), s. 3; "İngiltere-Irak", *Alemdâr*, (01.07.1920), s. 1; "Irak'tan da mı İngilizler Koğuluyor?", *Anadolu'da Yenigün*, (07.09.1920), s. 1; "Irak Ahvâli", *Anadolu'da Yenigün*, (09.09.1920), s. 1; "Irak'ın Vaziyeti", *Alemdâr*, (21.09.1920), s. 1; "Irak'ta İngilizlerin Vaziyeti Gittikçe Fenalaşıyor, İhtilâl Şiddetleniyor", *Anadolu'da Yenigün*, (07.10.1920), s. 1; "Irak Ahvâli", *Hâkimiyet-i Milliye*, (11.11.1920), s. 2; "Iraklıların İngilizler Aleyhindeki Mücadeleleri", *Anadolu'da Yenigün*, (18.11.1920), s. 1; "Irak'ta İngiliz Zâyiâtı", *Hâkimiyet-i Milliye*, (07.12.1920), s. 1.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Irak'ı mandater devlet olarak kontrol altında tutmak isteyen İngiltere, bunun için kendisiyle işbirliği içinde çalışacak kişilere idarî yapı içinde önemli mevkiler vermiştir. Örneğin savaş sonrasında Talip Paşa'yı bu iş için kullanmış, ancak kendisinin tehlike oluşturabileceğini gördüğünde onu görevden uzaklaştırmışlardır. Bu dönemde özellikle Fransa ile Suriye meselesi yüzünden çıkan anlaşmazlıklar ve Amerika'nın İngilizlerin kurmak istediği düzende yer almak istememeleri, İngiltere için Irak ve Filistin'de çok büyük masraflara yol açmıştır. 1920 yılında özellikle Irak'ın kuzey bölgelerinde İngiltere'ye karşı yaşanan ayaklanmalar, bu devleti yeni tedbirler almaya yöneltmiştir. Bu amaçla 1921 Mart'ında Kahire'de, Sömürgeler Bakanı Churchill'in başkanlığında düzenlenen Kahire Konferansı'nda yeni bir idarî düzen oluşturulmuştur. Suriye'den Fransızlar tarafından çıkarılmış olan Emir Faysal, bir halkoylamasıyla Kral seçtirilmiş,¹⁵³⁴ onun altında da yine halk tarafından seçilmiş bir meclis ve hükümet oluşturulmuştur. Ancak görünüşte halkın rızasına dayanan bu idarî yapıyla esas olarak Irak'ın İngiltere mandası altına sokulması ve İngiliz çıkarlarının bu yerli idareciler eliyle sağlanması amaçlanmıştır. Nitekim bu idarî yapı kurulduktan sonra İngiltere'nin Irak'taki yıllık masrafları oldukça azalmıştır. İngiltere'nin Cemiyet-i Akvâm'da alınacak bir karar üzerinden manda idaresini bir emrivaki şeklinde dayatma çabaları karşısında Irak'ta tam bağımsızlık yönündeki talepler artmıştır. En son 1922 yılında seçim kanununda yapılacak düzenlemeler gerekçesiyle dillendirilen bağımsızlık talepleri karşısında İngiltere ve bu devletle birlikte hareket etmeye çalışan Faysal oldukça zor bir duruma düşmüşlerdir. Türk basınının bütün bu süreçlere olan ilgisinin temel gerekçesi, Sebilürreşâd'ın şu cümlelerinde saklıdır:

[...] Şimdilik bizce mâlûm olan bir şey varsa o da Iraklıların mukavemeti keyfiyetidir. Öyle bir mukavemet ki bir taraftan İngiltere'ye ve diğer taraftan İngiltere'nin adamı olan Faysal'a müteveccihdir. Bu mukavemetin milyonlarca İslâm'ın düşman boyunduruğundan kurtuluşu nâmına mazhar-ı muvaffakiyet olmasının bütün âlem-i İslâm'ca pek çok arzu edildiğinde şüphe yoktur.¹⁵³⁵

Görüldüğü üzere İngiltere'ye karşı gösterilen direniş, yine bu devlete karşı mücadele eden diğer İslâm toplumlarının, dolayısıyla Türkiye'nin de bağımsızlığını kazanmasına katkı sunacak bir imkân olarak değerlendirilmektedir. Konuyu aynı düzlemde yorumlayan diğer gazeteler de Millî Mücadele'nin sonuna kadar Irak'taki gelişmeleri benzer şekilde görmeye ve haberleştirmeye devam etmişlerdir.¹⁵³⁶

¹⁵³⁴ Suriye'de Fransa'ya karşı mücadele ettiği günlerde Emir Faysal, Arap bağımsızlık mücadelesinin meşru lideri olarak görülüyordu. Ancak İngilizler tarafından Irak kralı yapıldıktan sonra kendisine karşı tavrı değişmiştir. İngiltere'nin Irak'ı idare ederken işlerini kolaylaştıran bir vasıta olarak görülen Faysal için *Sebilürreşâd* şunları yazmaktadır: “İngilizlerin Irak'ta teşkil edip dâimî hâlinde gösterdikleri bir hükümet-i muvakkate vardır. Bunların vazifesi yalnız maaş almak ve İngiliz müşavirlerinin tertip ve tensib etmiş oldukları şeyleri icra etmektir. [...] Faysal'a gelince: Bu şekli idarenin hiçbir veçhile aleyhinde bulunmaz. Onun vazifesi yalnız aşâir arasına gidip, İngilizler lehine propaganda yapmak ve İngiltere'siz Arapların yaşayamayacağını âleme anlatmak ve bu suretle krallığı muhafaza etmektir.” Bkz: “Irak'ta İngiliz İdaresi”, *Sebilürreşâd*, (29.06.1922), C. 20, S. 507, s. 155.

¹⁵³⁵“Iraklıların Mukavemeti”, *Sebilürreşâd*, (13.07.1922), C. 20, S. 509, s. 176-180.

¹⁵³⁶ Bu minvâlde 1921 yılından Millî Mücadele'nin sonuna kadar Irak'la ilgili olarak çıkan bazı haberler için bkz: “Irak'ta Vaziyet”, *Alemdâr*, (04.01.1921), s. 2; “Irak'ta Arap Hükümeti”, *Alemdâr*, (09.02.1921), s. 2; “Irak'ta İngilizlere Karşı Mühîş Bir İstiskâl”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (09.03.1921), s. 1; “Irak'ın Mukadderâtı”, *Alemdâr*, (09.04.1921), s. 1; “Irak ve Suriye'de”, *Anadolu'da Yenigün*, (09.05.1921), s. 2; “İngiltere ve Irak”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (18.09.1921), s. 2; “Irak

İngiltere'yi 1919 yılı içinde siyasî ve askerî açıdan zorlayan önemli bölgelerden bir diğeri Afganistan'dır. 1880'li yıllardan itibaren İngiliz nüfuzu altında olan Afganistan, Birinci Dünya Savaşı içinde İngiltere'nin ve Rusya'nın oluşturduğu baskıyı kırmayı başarmıştır. 1919 Şubat'ında Afgan tahtına geçen Amanullah Han, 1919 Mayıs ayında İngiltere'ye karşı cihat ilân etmiş ve Hindistan üzerine yürümüştür. İngiltere, Amanullah Han'ın kuvvetlerini durdurmak için 140 bin kişilik bir askerî güç kullanmış ve aynı yılın Ağustos ayında imzaladığı Ravalpindi Antlaşması ile Afganistan'ın tam bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır.¹⁵³⁷

Bu dönemde Afganistan, Bolşeviklerle sıkı bir işbirliği içinde hareket etmiştir. 1919 Ekim'inde Afgan Erkân-ı Harbiye Reisi, yanında Afganistan'ın Moskova sefiri olduğu hâlde Lenin'i ziyaret etmiş ve çok iyi kabul görmüştür. Lenin, Sovyet Cumhuriyeti ile Afganistan'ın daima dost kalacakları ümidini dile getirmiştir.¹⁵³⁸ Bu ziyaretin ardından Afgan ordularının Türkistan içlerine doğru ilerlediği, bölgedeki Türklerle birlikte hareket ettiği ve Bolşeviklere karşı savaşan Denikin ordusunun bölgeyi terketmesini sağladığı gazetelere yansımıştır.¹⁵³⁹ Ayrıca Taşkent'te Asya'nın bütün Müslümanlarının temsilcilerinin katılımıyla büyük bir İslâm kongresinin yapıldığı haber verilmektedir.¹⁵⁴⁰

Afganistan'ın Bolşeviklerle işbirliği içinde ve ağırlıklı olarak İngiltere'ye karşı mücadele ettiği bu dönemde, Cemal Paşa yine Bolşeviklerle işbirliği içinde bu ülkeye gitmiştir.¹⁵⁴¹ Afgan ordusunu düzenlemek amacıyla Afganistan'a giden Cemal Paşa, buradan Mustafa Kemal'e mektup yazarak ne yönde hareket etmesi gerektiğiyle ilgili Ankara'dan görüş istemiştir.¹⁵⁴² Cemal Paşa'nın bu faaliyetine paralel olarak 1920 yılının sonlarında Afgan Emiri Amanullah Han, BMM Reisi Mustafa Kemal'e bir mektup yollamış, iki devlet arasında "*ittihâd-ı İslâm'ın tahkim ve takviyesi*" cümlesinden olarak iyi ilişkilerin daha ileri bir safhaya taşınmasını istemiştir. Ayrıca Afgan devletinin askerî vaziyetini düzeltmek için mümkün olan en hızlı şekilde bir askerî heyet gönderilmesini de rica etmiştir. Amanullah Han'ın mektubunu memnuniyetle okurlarına aktaran *Hâkimiyet-i Milliye*, Afganistan'ın durumuyla ilgili şu açıklamaları yapmıştır:

Afganistan mâlûm olduğu üzere İngilizlerin senelerden beri devam eden entrikalarına, fırıldaklarına rağmen İngiliz rebeka-i esaretine girmemiş bir İslâm hükümetidir. İngiliz, Afganistan'ı da bir Mısır, bir Hindistan yapmak için olanca mesaisini sarf etmiş fakat Afganlıların azim ve sebatı karşısında bu emeline muvaffak olamamıştır. Bugün Afganistan, Asya-yı

ile İngiltere Arasında", **Anadolu'da Yenigün**, (27.11.1921), s. 1; "Erbil ve Revandız'da İngilizlere Karşı Kıyam", **İstikbâl**, (27.02.1922), s. 1; "Irak ve Manda Meselesi", **Babalık**, (07.07.1922), s. 1; "Irak'ta İhtilâl Başladı", **Varlık**, (27.07.1922), s. 2; "Şimâlî Irak'ta İngiliz Hezimetî", **İstikbâl**, (24.08.1922), s. 1; "Irak'ta İngilizlere Karşı İsyân", **Hâkimiyet-i Milliye**, (21.08.1922), s. 1.

¹⁵³⁷ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, s. 210. Ayrıca bkz: "Afganistan'la Sulh", **Alemdâr**, (07.08.1919), s. 1.

¹⁵³⁸ "Bolşevikler ve Afganistan", **Yenigün**, (19.10.1919), s. 4.

¹⁵³⁹ "Afganistan Orduları", **İzmir'e Doğru**, (18.12.1919), s. 1.

¹⁵⁴⁰ "Taşkent Kongresi", **İzmir'e Doğru**, (18.12.1919), s. 1; "Taşkent Kongresi", **İzmir'e Doğru**, (01.01.1920), s. 4.

¹⁵⁴¹ "Cemal Paşa Afganistan'da", **Anadolu'da Yenigün**, (31.10.1920), s. 2.

¹⁵⁴² Karabekir, **İttihat ve Terakkî Erkânı**, s. 64-70.

Merkezi'deki İslâm harekâtının makarri bulunuyor. Hindistan'da İngiliz zulüm ve ceberutundan kaçan İslâm hürriyetperverânı Kâbil'de içtimâ ve Hindistan harekâtını idare ediyorlar.¹⁵⁴³

Hâkimiyet-i Milliye, bu haberden üç ay kadar sonra, 9 Mart 1921 tarihinde, Afganistan'a bir askeri heyetin gideceğini duyurmuştur.¹⁵⁴⁴ Bunu takip eden günlerde ise TBMM hükümetinin, Asya'nın iki büyük devletiyle, Rusya ve Afganistan'la dostluk ve kardeşlik antlaşmaları imzaladığı müjdelenmiştir.¹⁵⁴⁵ Moskova görüşmelerinin devam ettiği günlerde burada bulunan Türk ve Afgan temsilciler tarafından 1 Mart 1921 tarihinde imzalanan dostluk antlaşmasıyla Türkiye ve Afganistan, kaşılıklı olarak birbirlerinin bağımsızlıklarını tanımıştır. Taraflar, ilişkilerin geliştirilmesi ve çeşitli alanlarda işbirliğinin sağlanmasının yanı sıra emperyalist devletlere karşı ortak mücadeleyi kabul etmişlerdir. Bu antlaşma ile Ankara ve Kabil'de elçiliklerin açılması da kararlaştırılmıştır.¹⁵⁴⁶ Moskova'da imzalanan Türk-Afgan Antlaşması'ndan sonra dört kişilik bir Afgan sefaret heyeti, Tiflis üzerinden Ankara'ya gelmek üzere yola çıkmış, heyetin yolculuğuyla ilgili haberler günü gününe gazetelere yansımıştır.¹⁵⁴⁷

Türkiye'yle birlikte Bolşeviklerle de bir antlaşma imzalayan Afganistan'ın,¹⁵⁴⁸ 1921 Nisan'ında İngiltere'ye tekrar savaş ilân ettiği haberleri alınmıştır.¹⁵⁴⁹ Afgan ordusu karşısında yine ağır kayıplar veren İngiltere,¹⁵⁵⁰ *Times* gazetesinin haberine göre yapılan müzakerelerin ardından 22 Kasım 1921 tarihinde Afganistan'la bir antlaşma imzalamıştır.¹⁵⁵¹ İngiltere'nin Afgan bağımsızlığını tanıdığı bu antlaşma vesilesiyle Amanullah Han, İngiliz heyetiyle bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Afgan Emiri, İngiltere ile karşılıklı hakların tanındığı bir antlaşma yaptıklarını, bu antlaşmanın bir dostluğa zemin oluşturabilmesi için İngiltere'nin bütün İslâm âleminin, özellikle de Türkiye'nin ve Hint Müslümanlarının haklarına ve hürriyetlerine saygı duymasının şart olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁵² Bu dönemde Türkiye ile Afganistan arasındaki yakın dostluk ilişkilerinin ve

¹⁵⁴³ "Türkiye-Afgan Münâsebâtı", *Hâkimiyet-i Milliye*, (28.12.1920), s. 1.

¹⁵⁴⁴ "Afganistan'a Heyet-i Askeriye Gidiyor", *Hâkimiyet-i Milliye*, (09.03.1921), s. 1.

¹⁵⁴⁵ "Afganistan'la İttifak Muâhedemiz", *Anadolu'da Yenigün*, (24.03.1921), s. 2; "Türkiye-Afganistan Muâhede", *Hâkimiyet-i Milliye*, (24.03.1921), s. 1.

¹⁵⁴⁶ "Türkiye-Afganistan Muâhedenâmesi", *İstikbâl*, (13.04.1921), s. 2; "Afganistan Hükümeti ile Mün'akid Muâhede", *Hâkimiyet-i Milliye*, (25.04.1921), s. 1. Afganistan'la imzalanan bu antlaşma, Moskova Antlaşması gibi Sakarya Zaferi'nin hemen öncesinde, Temmuz 1921'de TBMM tarafından onaylanmıştır. Bkz: "Afganistan'la Akdettiğimiz Muâhede", *Anadolu'da Yenigün*, (19.07.1921), s. 2; "Kardeş Afganistan'la İttifak Muâhedemiz", *Anadolu'da Yenigün*, (22.07.1921), s. 1; "Türkiye, Afganistan Ahitnameleri", *İstikbâl*, (24.07.1921), s. 1; "Afganistan ve Rusya Ahitnameleri", *İstikbâl*, (24.07.1921), s. 1.

¹⁵⁴⁷ "Afgan Heyet-i Sefâreti", *İstikbâl*, (08.04.1921), s. 1; "Afgan Sefiri Hazretleri Şehrimizde", *İstikbâl*, (10.04.1921), s. 1; "Şehrimize Afgan Sefiri Geliyor", *Anadolu'da Yenigün*, (25.03.1921), s. 2; "Afgan Heyet-i Sefâreti İçin İstihzârat", *Anadolu'da Yenigün*, (27.03.1921), s. 1; "Afgan Heyet-i Sefâreti Trabzon'da", *Anadolu'da Yenigün*, (10.04.1921), s. 1; "Afgan Sefiri Bu Akşam Ankara'ya Geliyor", *Hâkimiyet-i Milliye*, (21.04.1921), s. 1; "Afgan Sefiri Bugün Geliyor", *Hâkimiyet-i Milliye*, (20.04.1921), s. 1.

¹⁵⁴⁸ "Rus Afgan İttifakı", *Hâkimiyet-i Milliye*, (10.01.1921), s. 1.

¹⁵⁴⁹ "Belucistan, Afganistan, Hindistan", *Öğüt*, (26.04.1920), s. 1.

¹⁵⁵⁰ "Hindistan'da Kıyâmlar ve Müsâdemeler", *İstikbâl*, (31.08.1921), s. 1.

¹⁵⁵¹ "İngiltere Afgan Muâhede", *İstikbâl*, (04.12.1921), s. 2.

¹⁵⁵² "Afgan Emirinin İngiltere'ye Ciddi Nasihatleri", *Sebilürreşâd*, (22.04.1922), C. 20, S. 498, s. 42-43.

karşılıklı destek mesajlarının her vesileyle dile getirildiği ve bu durumun Millî Mücadele'nin sonuna kadar devam ettiği görülmektedir.¹⁵⁵³

İslâm dünyasının en önemli merkezlerinden olan Mısır, Irak ve Afganistan'la ilgili bütün bu haberler, Türk basınının bu bölgelere olan ilgisini yansıtmaktadır. Bu ilgi, iki temel gerekçenin ürünüdür. Bunlardan ilki, Müslüman toplumların dinî hassasiyetlerinden dolayı İtilâf Devletlerine karşı Türkiye'ye verdikleri açık destekten dolayıdır. İslâm dünyasına duyulan ilgiyi canlı tutan ikinci gerekçe ise, bu bölgelerde başgösteren bağımsızlık hareketlerinin özellikle İngiltere'nin gücünü zayıflatması ve Türkiye'nin üzerindeki baskıyı hafifletmesidir. Bu iki gerekçe, basına yansımamış olmasına rağmen Ankara hükümetinin İslâm dünyasındaki bağımsızlık hareketleriyle temas etmesini sağlamıştır. Örneğin Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Musul'un hukuksuz biçimde işgal edilmesi, bölgede İngiltere'ye karşı hoşnutsuzluğu arttırmış, Türkiye'ye karşı eğilimi güçlendirmiştir. San Remo Konferansı'nda Irak'ın İngiliz mandasına verilmesinden sonra 1920 yılında Revandız bölgesinde çıkan ayaklanma¹⁵⁵⁴ sırasında bölgedeki aşiretler TBMM hükümetinden yardım istemişler, hatta Osmanlı hükümetinden bölgeye asker ve memur gönderilmesini talep etmişlerdir. Irak'taki Türk yanlısı aşiretlerden gelen bu talepler doğrultusunda 1921 yılında çok küçük olmasına rağmen sembolik değeri olan Özdemiş müfrezesi kurulmuş ve bölgedeki aşiretlerin İngiltere'ye karşı mücadelesine destek verilmiştir.¹⁵⁵⁵ Benzer şekilde Mısırlı milliyetçiler de Maraş bölgesi Kuvâ-yı Milliyesi üzerinden Mustafa Kemal'le iletişime geçmişlerdir. Vefd taraftarı bu milliyetçi grup, İngiltere'ye karşı verilen silahlı bağımsızlık hareketi için mühimmat talebinde bulunmuş ve Türk askeriyeye ortak hareket etme isteğini iletmıştır.¹⁵⁵⁶

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul resmen işgal edildiğinde, Mustafa Kemal bütün İslâm âlemine hitaben bu durumu protesto eden bir beyanname yayınlamıştır.¹⁵⁵⁷ TBMM'nin açılmasından sonra ise dış politika alanında bir yandan Bolşeviklerle ilişkilerin kurulması için adım atılırken, bir yandan da İslâm dünyasının özellikle hilâfet dolayısıyla gösterdiği hassasiyete hitap eden bir başka

¹⁵⁵³ Türk-Afgan dostluğuna ve karşılıklı destek mesajlarına işaret eden bazı yayınlar için bkz: "Afgan Sefirinin Tebrik Telgrafı", **Hâkimiyet-i Milliye**, (10.04.1921), s. 1; "İstiklâl İçin Çekilen Afgan Kılıcı", **Hâkimiyet-i Milliye**, (13.04.1921), s. 2; "Afgan Heyeti", **Alemdâr**, (22.06.1921), s. 1; "Anadolu'da İlk Afgan Sancağının Temevücüsü", **Sebilürreşâd**, (18.06.1921), C. 19, S. 484, s. 175; "Kardeş Millet Sesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, (03.08.1921), s. 3; "Afgan Sefiri Hazretlerinin Tebriki", **Hâkimiyet-i Milliye**, (12.08.1921), s. 1; "Afgan Sefiri Hazretlerinin Beyânâtı", **Anadolu'da Yenigün**, (25.09.1921), s. 1; "Afgan Sefiri Hazretlerinin Tebrikleri", **Sebilürreşâd**, (27.04.1922), C. 27, S. 499, s. 60; "Afgan Sefiri Hazretlerinin Ankara'da Resm-i Kabulü", **İstikbâl**, (19.05.1921), s. 2; "Afganistan Sefarethanesi'nde Ziyafet", **İstikbâl**, (16.06.1921), s. 1; "İstanbul Hâdisesi ve İslâm Hükümetleri", **İstikbâl**, (01.09.1922), s. 1; "Afgan Emiri Hazretlerinden Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine", **Hâkimiyet-i Milliye**, (17.02.1922), s. 2; "Kardeş Afgan Sefirinin Memleketimizi Tebriki", **Yeni Adana**, (18.01.1922), s. 1; "Afganistan Sefiri Hazretlerinin Tebrikâtı", **Sebilürreşâd**, (14.09.1922), C. 20, S. 517, s. 274-275.

¹⁵⁵⁴ "Irak Ahvâli", **Açıksöz**, (18.10.1920), s. 4.

¹⁵⁵⁵ Zekeriya Türkmen, "Özdemir Bey'in Musul Harekâtı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XVII, S. 49, Mart 2001, s. 56. (ss. 49-79)

¹⁵⁵⁶ Ü. Gülsüm Polat, **Türk Arap İlişkileri Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914)1923**, Kronik Kitap, İstanbul, 2020, s. 188-189.

¹⁵⁵⁷ "Beyanâme", **Hâkimiyet-i Milliye**, (18.03.1920), s. 1; "Âlem-i İslâm'a Beyanâme", **Hâkimiyet-i Milliye**, (18.03.1920), s. 1.

beyanname neşredilmiştir.¹⁵⁵⁸ Mustafa Kemal'in ve onun başında bulunduğu TBMM'nin İslâm dünyasına yönelik bu girişimlerinin karşılıksız olmadığı, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulmaya çalışılan yeni düzen içinde Osmanlı Devleti'nin ve hilâfetin hukukunun korunmasına Müslüman toplumların ilgi gösterdiği bilinmektedir. Örneğin İstanbul'un işgali bütün İslâm dünyasında yankılar uyandırmış ve büyük bir infîâl yaratmıştır.¹⁵⁵⁹ Aynı günlerde Londra'da faaliyet gösteren Cemiyet-i İslâmiye, Başkan Seyid Abdülmecid imzasıyla İngiliz hükümetine uzun bir muhtıra vermiştir. Söz konusu muhtırada Birinci Dünya Savaşı'nda İtilâf Devletlerine karşı savaşmakla suçlanan Osmanlı Devleti'nin bu savaşa hangi gerekçelerle girdiği, uzun bir tarihî izahatla açıklanmıştır. Bunun dışında Cemiyet-i İslâmiye'nin, dünya Müslümanlarının temsilcisi sıfatıyla hareket ettiği belirtilerek Osmanlı Devleti'ne karşı hak ve adalet duygularını rencide etmeyecek bir barış antlaşması yapılması talebi dile getirilmiştir.¹⁵⁶⁰

Ankara hükümetinin İtilâf Devletlerine karşı İslâm coğrafyalarındaki askerî harekâtlara verdiği destek, doğal olarak basına yansıtılmamıştır. Ancak Mısır'dan Hindistan'a kadar uzanan geniş coğrafyada yaşanan bütün problemler, bağımsızlık hareketleri ve Türkiye'ye destek açıklamaları, bütün Millî Mücadele boyunca gazetelerde yer bulmuştur. Aktarılan haberler, İtilâf Devletlerine karşı duyulan hoşnutsuzluğu, isyan ve silahlı direniş hareketlerini göstermesi açısından son derece önemlidir. Zira büyük oranda İtilâf Devletlerinin sömürsü ve baskısı altındaki coğrafyalarda yaşanan bu tip hareketler, kendilerine karşı mücadele verilen Avrupalı güçlerin elini zayıflatmaktadır. Ayrıca hilâfetin maddî olmasa bile manevî bakımdan sahip olduğu güç ve nüfuzun dağınık hâldeki direniş hareketlerini birleştirme potansiyeli, Millî Mücadele açısından bir güç kaynağı, İtilâf Devletleri içinse frenleyici bir unsur olmuştur.

1920 yılının hemen başında, *Albayrak* gazetesinde bu tespitlerimizi doğrulayacak haberler yer almaktadır. *Albayrak*'ın Suriye'de yayımlanan *El-İstiklâlü'l-Arabî* gazetesinden aktardığı habere göre Cezayir, Mısır ve Merakeş aydınları, İsveç'te bir İslâm kongresi tertip etmişlerdir. Bilhassa Fransa'nın hedef alındığı kongrede, bu devletin Müslüman tebaasına karşı izlediği olumsuz siyaset eleştirilmiştir.¹⁵⁶¹ Buna ek olarak Fransız, İtilâf hükümetlerinin İslâm dünyasına karşı izlediği sert politikaların Fransız kamuoyunun tepkisini çektiğine işaret eden haberler de yapılmıştır.¹⁵⁶²

Aynı dönemde *Açıksöz* gazetesi, Avrupalı büyük güçlerin emperyalist eğilimlerine karşı İslâm dünyasıyla Bolşevikler arasında bir bağ kurmaya çalışan yayınlar yapmaktadır. Bu minvalde kaleme alınan bir köşe yazısında *Açıksöz*, Türkiye'nin Avrupa emperyalizmi ile Bolşevizm arasında

¹⁵⁵⁸ "Büyük Millet Meclisi'nin Âlem-i İslâm'a Hitâbı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1.

¹⁵⁵⁹ "Âlem-i İslâm ve İstanbul", **Öğüt**, (26.04.1920), s. 1.

¹⁵⁶⁰ "Hilâfet-i İslâmiye'ye Merbûtiyet", **Öğüt**, (09.03.1920), s. 1; "Hilâfet-i İslâmiye'ye Merbûtiyet", **Öğüt**, (10.03.1920), s. 1.

¹⁵⁶¹ "Arap Matbuatı", **Albayrak**, (26.02.1920), s. 2.

¹⁵⁶² "Ajans Haberleri", **Albayrak**, (01.02.1920), s. 2; "Hârici Haberler", **Albayrak**, (11.03.1920), s. 2.

sıkıştığını, Bolşevizm’i de emperyalizm kadar tehlikeli gördüğünü ifade etmektedir. İslâm âleminin Türk devletinin ölümüne müsaade etmeyeceği söyleyen *Açıksöz*, Batılı büyük devletler karşısında güvenilen tek destek noktasının bu olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca bütün yaşananlara rağmen Barış Konferansı’nın adil bir karar vereceğine dair ümitler de canlı tutulmak istenmektedir.¹⁵⁶³

Afganistan, Hindistan ve Irak’ta İngilizlere karşı bağımsızlık mücadelesi veren ve bu arada İstanbul’un Türklere iade edilerek hilâfet hukukunun korunmasını isteyen grupların faaliyetleriyle ilgili bilgiler, *Açıksöz*’ün aktardığı haberler arasındadır.¹⁵⁶⁴ Bu arada İngiltere’ye karşı mücadele eden gruplarla Bolşevikler arasındaki yakın ilişkilere işaret eden haberler de verilmektedir. Örneğin 2 Mayıs 1920 tarihli nüshanın üçüncü sayfasında yer alan habere göre bir buçuk ay kadar önce Hayber geçidinde İngilizleri mağlûp eden Afgan ordusunun, Türkistan’dan gelen gönüllü birliklerle takviye edildiği ve Yeşil İslâm Ordusu adını aldığı bildirilmektedir.¹⁵⁶⁵

Açıksöz, “*Âlem-i İslâm’da Galeyan Kıyâm-ı Umûmî Hazırlıkları*” başlıklı haberinde, Kafkas Müslümanlarının durumuyla ilgili alınan bilgileri aktarırken şunları yazmıştır: “*Bilâ tefrik-i cinsiyet 30 milyon Müslüman hilâfet ve saltanat-ı İslâmiye’nin îade-i hayat ve istiklâli için yek-azim ve yek-vücut olarak harekete müheyyadır. Bolşevik kızıl ve yeşil ordularının kısm-ı a’zamını Müslümanlar teşkil*” etmektedir. Ayrıca İslâm kuvvetleri Almanya ve Rusya’dan gelen silahlarla mücehhez olduğu gibi Osmanlı aydın ve subaylarının büyük bir kısmı da bu hareketin başındadır.¹⁵⁶⁶ Bu haber, hilâfet ve saltanatın kurtuluşu için Müslüman toplumların desteğine ve Bolşeviklerle olan işbirliğine vurgu yapması bakımından önemlidir.

1920 yılının başından itibaren dış politika konusunda *Açıksöz*’de görülen bu yöndeki eğilim, İstanbul’un işgalinden ve Sevr Antlaşması taslağının kamuoyuna yansımalarından sonra tamamen netleşmiş ve görünür hâle gelmiştir. Gazetenin 63. sayının ilk sayfasında yer alan “*İngiltere’ye Karşı Bolşevik-İslâm İttifakı*” başlıklı yazı, bu durumu açık bir biçimde göstermektedir. Söz konusu yazıda İslâm âlemi dâhil olmak üzere dünyayı sömüren en büyük emperyalist gücün İngiltere olduğu, mücadelenin de bu devlete karşı yapıldığı fikri ön plandadır. Bu denklemde İngiltere’nin karşısında ittifak hâlinde olan iki büyük güç vardır: Bolşevikler ve İslâm dünyası.¹⁵⁶⁷ *Açıksöz* gazetesinin emperyalist İtilâf Devletlerine karşı kurduğu bu denklem, Hint Müslümanlarını ve Hint bağımsızlık

¹⁵⁶³ “*Şarktan esen Bolşevik fırtınasıyla garbdan esen emperyalist cereyanlar arasında sıkışıp kalan Türk milleti şu mütareke zamanında da ulviyet-i ahlâkını fazilet-i ruhunu bir daha ispat etti. Biz Avrupa’ya lâzım olan her türlü müsâadâtı verdik fakat bize elzem olan hayat damarlarımız, nefes borularımıza böyle yabancı ve mülevves mikroplar dâhil olacak olursa biz bittabi zehirleneceğiz ve bundan müteessir olacak Türk ve İslâm âlemi herhâlde dünyanın yegâne müstakil İslâm hükümetinin ölümüne seyirci olmayacaklardır. Onunçün adalet ve nisfetine emin olmak istediğimiz Sulh Konferansı’nda bugünlerde İzmirimizin tahliye olunduğu haberinin gelmesine bihakkın intizardayız.*” Bkz: “İzmir’in Tahliyesini Bekliyoruz”, *Açıksöz*, (08.02.1920), s. 1.

¹⁵⁶⁴ “*Âlem-i İslâm Hakkında Mühim Mâlûmat*”, *Açıksöz*, (25.04.1920), s. 2.

¹⁵⁶⁵ “*Yeşil Ordu*”, *Açıksöz*, (02.05.1920), s. 3.

¹⁵⁶⁶ “*Âlem-i İslâm’da Galeyan Kıyâm-ı Umûmî Hazırlıkları*”, *Açıksöz*, (16.05.1920), s. 3.

¹⁵⁶⁷ “*İngiltere’ye Karşı Bolşevik-İslâm İttifakı*”, *Açıksöz*, (19.07.1920), s. 1.

hareketini de içinde alacak biçimde Anadolu basını tarafından büyük oranda benimsenmiş görünmektedir.

3.2.2.3. Hint Müslümanları ile İlişkiler

Mondros Mütarekesi'nden sonra, İtilâf Devletlerine karşı frenleyici bir unsur olarak Türk basınına yansıyan önemli konu başlıklarından bir diğeri Hint Müslümanlarıdır. Hint Müslümanlarının, vatandaşı oldukları İngiltere nezdinde hilâfet ve Osmanlı Müslümanları lehine oluşturdukları baskı, bu dönemde oldukça önemli bir destek olarak görülmüştür. Bu çerçevede Hint Hilâfet Komitesi'nin İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na vermiş olduğu bir muhtıra, Türk basınının Hint Müslümanlarına yönelik ilgisini uyandıran bir vesile olmuştur. Söz konusu muhtıra, 13 Şubat 1919 tarihinde *Vakit* ve 14 Şubat 1919 tarihinde *Alemdâr* gazetelerinde haber olmuştur.¹⁵⁶⁸ *Yenigün* gazetesi ise 22 Şubat 1919 tarihli nüshasında, Hint Müslümanlarının Türkiye lehine gösteriler yaptığını yazmıştır.¹⁵⁶⁹

Bu haberler, farklı siyasî eğilimleri olan gazetelerin, Hint Müslümanlarının Türkiye'ye olan desteklerine olumlu baktıklarını göstermektedir. Esasen mütareke döneminin ağır şartları altında bunun aksine bir tavır olmasını beklemek çok da makul değildir. Nitekim Hint Müslümanlarının Türkiye lehine gösterdikleri bu hassasiyet, ilerleyen aylarda artarak devam edecektir. 1919 Nisan'ında *Vakit* gazetesinde yer alan bir haber bunu göstermektedir. *Times* gazetesine dayandırılan habere göre Hint Müslümanları, İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour'a ikinci bir muhtıra vermişlerdir. Bu muhtırada Hint Müslümanlarının, Doğu vilayetlerinde Ermenilere muhtariyet verilmesini makul karşıladıkları, ancak buraların Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılmasına kesinlikle karşı çıktıkları görülmektedir. Bağımsız Ermenistan devletine bırakılacak olan arazideki Müslümanların ise dinî ve hukukî açıdan haklarının en geniş biçimiyle verilmesi tavsiye edilmektedir. Söz konusu muhtırada, Türkiye'nin kendi müstakil hükümeti ve Müslüman tebaasıyla İngiltere ve müttefikleri için bir güç kaynağı olacağı vurgulanmaktadır. Ayrıca hilâfet müessesesinin manevî otoritesi ile diğer Müslüman memleketlerindeki barış ve asayişin kolaylıkla temin edileceği, aksi takdirde kalıcı bir barışın sağlanmasının zor olduğu söylenmektedir. Filistin'de, Musevî bir hükümdara bağlanmış bir Musevî hükümeti içinse “*âlem-i İslâm'ı pek ziyade münfa'îl ve müteessir*” edeceğinden karşı çıkmaktadır.¹⁵⁷⁰

Hint Müslümanlarının bu teşebbüsleri, “*İstikbâlimiz Hakkında*” başlıklı bir yazıda, Ahmet Emin tarafından yorumlanmıştır. Söz konusu yazısında Ahmet Emin, Ağa Han ve Emir Ali gibi hem

¹⁵⁶⁸ “Memleketimizin İstikbâli-Pek Mühim Bir Vesika”, *Vakit*, (13.02.1919), s. 1; “Mühim Bir Vesika”, *Alemdâr*, (14.02.1919), s. 1.

¹⁵⁶⁹ “Hint Müslümanlarının Türkiye Lehinde Tezâhürâtı”, *Yenigün*, (22.02.1919), s. 1.

¹⁵⁷⁰ “Hint Müslümanlarının Yeni Notası”, *Vakit*, (20.04.1919), s. 1; “Hint Müslümanları”, *Hâdisât*, (20.04.1919), s. 1.

İngiliz siyasî çevrelerinde hem de Hint Müslümanları arasında itibar sahibi olan kişiler tarafından verilen muhtıranın önemini vurgulayarak şu tespitlerde bulunmaktadır:

[...] Felaket günlerinde gerek bir insan ve gerek bir millet için en kıymetli şey, dostları tarafından can ü gönülden gösterilecek muhadenet ve müzaheretir. Binlerce kilometre uzakta bizim için titreyen kalpler, bizi düşünen dimağlar, bizim için uğraşan kuvvetler bulunduğu fiilen tahakkuk etmesi, bizim nazarımızda kesif bir sisi yarıp geçen bir ümit şulesi mahiyetini haizdir.¹⁵⁷¹

Sebilürreşâd'ın imzasız bir makalesinde ise, Abdülhamit zamanında Hindistan'a giden Hilâl-i Ahmer heyetine gösterilen ilgi ve buradaki Müslüman halkın Osmanlı hilâfetine duyduğu sevgi uzun uzun anlatıldıktan sonra, İngiliz ve Fransız hükümetlerinin Rusya'ya karşı Osmanlı'yı ayakta tutmalarının ve yardım etmelerinin, bu manevî gücü bilmelerinden kaynaklandığını belirtilmiştir. Yazının son kısmında, Enfâl Sûresi'nin 46. Âyeti¹⁵⁷² hatırlatılarak yine İslâm ortak paydasında bir birlik vurgusu yapılmaktadır.¹⁵⁷³

Londra'da yaşayan Hint Müslümanlarının, Türkiye'nin geleceğiyle ilgili olarak İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na verdikleri beş maddelik bir muhtırayı *Sebilürreşâd* da yorumlamıştır. *Sebilürreşâd*, Türkiye'nin mevcut ve müstakbel menfaatlerini, özellikle de İstanbul'un başkent olarak Türklerde kalması gerektiğini belagatle ortaya koyan muhtıranın, İngiliz kralının müşavirlerinden olan Hintli Seyyid Emir Ali tarafından kaleme alınmasının muhtemel olduğunu belirtmiştir. Söz konusu muhtırada imzası olan diğer kişiler Ağa Han, Muhammed Hüseyin İsfahânî ve Hoca Kemaleddin'dir. Muhtıraya imza veren kişiler hakkında etraflıca bilgi veren *Sebilürreşâd*, Hindistan'daki menfaatlerinin teminine yardımcı olan Müslümanların bu ricalarını İngiliz devletinin kıramayacağı inancındadır.¹⁵⁷⁴

Mondros Mütarekesi'nden kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin geleceğiyle ilgilenmeye başlayan Hindistanlı Müslümanların, İzmir'in işgalinden sonra bu ilgileri daha da artmış görünmektedir. İzmir'in işgal edileceğinin duyulduğu günlerde Londra'da yaşayan Hintliler, ama bilhassa Hint Müslümanları, düzenledikleri bir toplantıda Osmanlı Devleti'nin geleceğiyle ilgili birtakım teklifler ortaya atmışlardır. *Akşam*'ın *Times* gazetesinden aktardığı ve önemli bir kısmı sansüre uğramış haberde şu bilgiler yer almaktadır:

Düvel-i garbiyenin hilâfet-i İslâmiye ve hükûmât-ı İslâmiye umuruna müdahaleleri vahim netâyici intaç edecektir. Alelumum Hintliler ve alehusus Hint Müslümanları, Irak, Mısır ve Filistin kıtaatının müstakil şekl-i idaresi hakkında birtakım mütâlebât ve mütâleât dermeyan etmek ve bunları lâzım gelenlere ismâ' etmek hakkını haiz bulunuyorlar. Şu sade ve basit sebepten dolayı

¹⁵⁷¹ Ahmet Emin, "İstikbâlimiz Hakkında", *Vakit*, (14.02.1919), s. 1.

¹⁵⁷² Söz konusu âyetle "Velâ tenâzeû fetefşelû" (Birbirinizle çekişmeyin) emri hatırlatılmaktadır.

¹⁵⁷³ S. M. T., "Osmanlı-İtilâf Münâsebât-ı Müstakbelesi", *Sebilürreşâd*, (07.11.1918), C. 15, S. 377, s. 250-251.

¹⁵⁷⁴ "Âlem-i İslâm Hint Müslümanlarının Tezâhürâtı", *Sebilürreşâd*, (20.02.1919), C. 16, S. 392, s. 25-27. Hint Müslümanları adına İngiltere'ye verilen muhtıranın metni için bkz: "Hindistan Müslümanları ve Devlet-i Aliyye'nin Âfisi", *Sebilürreşâd*, (17.04.1919), C. 16, S. 406-407, s. 109-110. *Near East* gazetesinin Eylül 1919 tarihinde yayımlanan nüshasında yer alan ve Lloyd George'a takdim edildiği söylenen bir başka muhtıra için bkz: "Türkiye Hâkimiyeti ve Müslümanlar", *Sebilürreşâd*, (16.10.1919), C. 18, S. 444, s. 23-24.

ki kıtaat-ı mezkûre Hindistan ordusu tarafından ve Hindistan parası ile zapt olunmuştur. Böyle iken Hintliler sulh konferansında hiçbir murahhas bulundurmuyorlar.¹⁵⁷⁵

Haberden okunabilen bu bilgiler dahi göstermektedir ki, Hint Müslümanları, Londra’da, başta İngiltere olmak üzere İtilâf Devletleri nezdinde Osmanlı lehine bir baskı oluşturmayı başarmışlardır. Bu baskı, Avrupa basını üzerinden Türk gazetelerinin yakından takip ettiği ve kamuoyunu bilgilendirdiği bir desteğe dönüşmüştür.¹⁵⁷⁶ Bu durumu gösteren bir başka örnek, *Alemdâr*’ın, bir İtalyan gazetesine dayanarak verdiği haberde karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu haberde Dörtler Meclisi nezdinde teşebbüste bulunan Hint heyetinden bahisle, Osmanlı sultanının halife sıfatıyla yetmiş milyon Hint Müslümanı için sahip olduğu önem zikredilmiş ve İstanbul ile Türkiye’nin geleceğine ilişkin olumsuz önerilere itiraz edilmiştir. Hint Müslümanlarının bu teşebbüs ve itirazı konferansta karşılık bulmuş ve İstanbul’un Türklerden alınması fikrinden vazgeçilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin parçalanarak Fransız, İtalyan, Amerikan ve Yunan mandaları altına verilmesi yerine tek bir devletin mandasına verilmesi kararlaştırılmıştır. Henüz teyit edilemediği belirtilen bu haber, Osmanlı hükümetinin Paris Barış Konferansı’na davet edilmesinde Hint Müslümanlarının bu baskısının da etkili olduğu yorumuyla verilmiştir.¹⁵⁷⁷

Hint Müslümanlarının Türkiye lehine gösterdiği bu hassasiyet, İngiliz hükümeti içinde başını Hindistan Bakanı Montague’nun çektiği bir grup tarafından son derece önemsenmiştir. Mütarekenin ilk günlerinden itibaren Montague, Hindistan’ın güvenliği için genel olarak İslâm dünyasına, özelde ise Türkiye’ye karşı daha ılımlı bir siyaset izlenmesi gerektiği yönünde hükümetine uyarılarda bulunmuştur. Ona göre Türklerin İstanbul’dan çıkarılacağına dair söylentilerin, Mısır’dan Hindistan’a kadar uzanan geniş coğrafyadaki kitleleri Türkler ve Bolşeviklerle birleştirme riski vardır ve böyle bir ihtimâl İngiltere için büyük bir probleme yol açabilecektir.¹⁵⁷⁸ Montague’nun bu konu üzerindeki görüşleri, henüz 1919 gibi nispeten erken bir tarihte çok açık biçimde gazetelere yansımıştır. Montague, Avam Kamarası’nda yaptığı konuşmada şu önemli açıklamalarda bulunmuştur:

Size şimdiye kadar bütün iktisâdî mesâilî arz ettim. Şimdi de siyasî husûsâta geçiyorum. Bunun en mühimi Türkiye’nin mağlûbiyeti üzerine cereyan eden münakaşanın âlem-i İslâm’da husûle getirdiği teessür ve taaccübdür. Geçen hafta Mısır ahvâli Avam Kamarası’nda mevzu bahis olduğu sırada da bu husus söylenmişti. Mesele Hindistan’da da aynıdır. Aralarında en mükemmel Müslüman neferâtı bulunan Hint askerleri: ‘Türkiye’nin mağlûbiyetinde bizim de hissemiz var. Biz mücâdelâtta bulunurken harbin bir halâs harbi olduğunu, her millete mukadderât-ı zâtîyesini tayin hakkı verileceğini zannediyorduk.’ diyorlar. Hâlbuki Hintliler bugün, Türkiye’nin taksim edileceğini, her devletin birer parça alacağını en mühim bir Müslüman camiinin Hıristiyan mabedi hâline konulacağını duyuyorlar. Bu ahvâl karşısında Müslüman efkâr-ı umûmiyesinin hâl-i galeyanda olmasına taaccüb etmekte tabîî mânâ yoktur.

¹⁵⁷⁵ “Türkiye İçin Ne Karar Verecekler?”, *Akşam*, (29.05.1919), s. 1.

¹⁵⁷⁶ *Vakit* gazetesinde yer alan bir haberine göre Hint Müslümanlarının ve diğer Hintli unsurların Türkiye lehine takınmış oldukları olumlu tavır yankı uyandırmış ve bu durum Avrupa’da yayımlanan mufassal haberlerle teyit edilmiştir. Bkz: “Dörtler Meclisi’nde Mukadderâtımız Hakkında Müzâkerât”, *Vakit*, (30.05.1919), s. 1.

¹⁵⁷⁷ “İngiltere ve Âlem-i İslâm”, *Alemdâr*, (07.06.1919), s. 1.

¹⁵⁷⁸ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-I*, s. 187-188.

Montague, bu durum karşısında çözüm yolu olarak şunları dile getirmiştir:

Müslümanlara gelince kendi namıma şurasını beyan etmek isterim ki Müslümanları galeyana sevk eden sebepler nokta-i nazarından ben de kendilerinin hissiyatına kemâl-i samimiyetle iştirak ederim. Geçen cumartesi gününe kadar ben ve arkadaşlarım Paris'te, Hindistan Müslümanlarına mensup üç murahhasın iştirakiyle, bu nokta-i nazarı Dörtler Meclisi huzurunda her fırsatta müdafaa ettik ve kendi nokta-i nazarımızı anlattık. Eğer Hindistan'daki Müslüman efkâr-ı umûmiyesini tatmin etmek istiyorsanız buna ancak Türk imparatorluğundaki Türkler hakkında milliyet nazariyesini ve mukadderât-ı zâtiyeyi tayin esasını tatbik etmek suretiyle muvaffak olabilirsiniz. Müslüman vatandaşlarımızı tatmin için şurasını beyan etmek isterim ki Paris'teki sulh müzâkerâtı esnasında, herhangi bir kimsenin sırf Müslümanlara ait bir mesele olan hilâfet meselesine müdahale etmek isteyecek kadar çılgın olduğunu gösterecek tarzda resmî ve gayr-i resmî hiçbir söz sarfedilmemiştir. Daha ileri giderek diyeceğim ki hâl-i hazırda muayyen bir dine ait olan mabede sulh münasebetiyle müdahale edilmesi tehlikesi kat'iyen mevcut değildir.¹⁵⁷⁹

Montague'nun işaret ettiği, İngiliz askerî yetkililerin son derece dikkate aldığı ve kimi zaman basında da dile getirilen bu riskli durum,¹⁵⁸⁰ 24 Kasım 1919'da Delhi'de toplanan Tüm Hindistan Hilâfet Konferansı'nda tamamen görünür hâle gelmiştir. Gandhi'nin başkanlık ettiği bu konferans, İngiltere'ye karşı Müslümanlarla Hinduların din farkını ortadan kaldırarak ortak bağımsızlık mücadelesine girişmelerinin sembollerinden birine dönüşmüştür.¹⁵⁸¹ Böylece Hint Müslümanları arasında hilâfet meselesiyle Hindistan'ın bağımsızlığı konusu birleşmiştir.

İngiltere'nin İslâm dünyasına karşı izlediği sert politikanın olumsuz sonuçlar doğurabileceğine sadece kabine üyelerinden değil, basından da uyarılar gelmiştir. *Times* gazetesi, "*Siyaset-i İslâmiye'nin İstikbâli*" başlıklı köşe yazısında, Paris Barış Konferansı'nın Yakındoğu ile ilgili olarak aldığı kararların barış sağlamadığını, tam aksine kargaşa tohumları ektiğini belirtmiştir. Türkiye'nin bölünmesi durumunda bütün Müslümanların güveninin tamamen ve ebediyen kaybedileceğini vurgulayan *Times*, Hint Müslümanlarının Türkiye ile ilgili yaklaşımını şu cümlelerle takdir etmiştir:

Türkiye'ye Hint Müslümanlarının pek büyük [...] hislerle merbut olduğunu ve burayı yegâne muazzam İslâm hükümeti olarak tanıdıklarını ve bu hükümetin birçok zevâl bulmuş İslâm hükümetleri arasında müstakil olarak bırakılmasını ne kadar arzu ettiklerini söylemişti. Bu hisse taassup demek bir sû-i zan olur. Bu bir hiss-i vatanperverîdir ki samimiyetimize değilse bile hürmetimize lâyıktır. Müslümanlık yalnız bir diyanet değildir. Bu bir medeniyettir ve Hıristiyanlığın rakip olan medeniyetine karşı uzun mücadeleleri neticesinde kendi âdât ve an'anâtıyla müctemi' mevcudiyetini hissetmek suretiyle içtimâî bir mahiyet iktisâb etmiştir. Bu medeniyete İslâmların amik bir râbitası mevcut olup dünya yüzünden kalkması endişesine tahammül edemezler. Onlar iman ediyorlar. Ben de bu itikatlarına iştirak ediyorum ki medeniyet-i İslâmiye kâmil bir sûrette bir İslâm memleketinden başka bir yerde inkişâf edemez.¹⁵⁸²

¹⁵⁷⁹ "Mister Montague'nun Mühim Beyânâtı", **Alemdâr**, (16.06.1919), s. 1. Montague'nun benzer uyarıları ilerleyen aylarda da zaman zaman basına yansımıştır. Bkz: "Mösyö Montague'nun Mühim Beyanâtı", **Alemdâr**, (10.01.1920), s. 2.

¹⁵⁸⁰ "Türkiye'nin Vaziyeti", **İzmir'e Doğru**, (23.11.1919), s. 2; Sonyel, **Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-I**, s. 187-188.

¹⁵⁸¹ Mohammad Sadiq, **Türk Devrimi ve Hindistan Özgürlük Hareketi**, Çev. Funda Keskin Ata, TTK Yayınları, Ankara, 2018, s. 64-65; Herman Kulke ve Dietmar Rothermund, **Hindistan Tarihi**, Çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 404-405; "Halife-i İslâm İçin Dua Günü", **İstikbâl**, (15.08.1920), s. 2.

¹⁵⁸² "İngilizlerin Hakkımızdaki Düşünceleri", **Alemdâr**, (28.05.1919), s. 1.

Hint Müslümanlarının Türkiye'ye olan ilgi ve desteği, ilerleyen dönemde artarak devam etmiştir. Hint Müslümanları adına Hilâfet Heyeti, Türkiye'ye karşı atılan her olumsuz adımda tepkisini hem İtilâf Devletleri nezdinde yaptığı girişimlerle hem de Avrupa basınına yaptığı açıklamalarla sürdürmüştür. Örneğin 1920 yılına girilirken İstanbul'un Türklerden alınacağına dair iddialar karşısında Hint Müslümanları, Arabistan'nın ve kutsal yerlerin Türkiye'nin denetimi altında olması, hilâfetle saltanatın ayrılmaması ve İstanbul'un Türk hâkimiyetinde olması gibi temel talepler çerçevesinde hilâfetin hukukunun korunması gerektiğini dile getirmişlerdir.¹⁵⁸³ Hindistan'da Ağa Han'ın başkanlığında Bombay'da toplanan Müslümanlar, İngiltere hükümetinden Türkiye aleyhtarlığı yapılmamasını istemiş ve protestolarını dile getirmişlerdir. İngiltere'deki Türk aleyhtarlığının Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında düşmanlığa yol açtığı uyarısıyla birlikte alınan kararlar Londra'ya gönderilmiştir.¹⁵⁸⁴ Ayrıca yine Türkiye'ye karşı yapılan haksız uygulamalar Pencap'ta yapılan büyük bir mitingle protesto edilmiş, Londra, New York ve İstanbul'a gönderilmek üzere özel heyetler seçilerek yola çıkarılmıştır. Londra ve New York'a giden heyetler, Türkiye'ye karşı verilen sözlerin tutularak adil bir barış yapılması talebini, İstanbul'a giden heyet ise hakkaniyete uygun bir antlaşma yapılması konusunda bütün Hindistan'ın Türkiye'yi desteklediğini dile getireceklerdir.¹⁵⁸⁵ Nitekim bu amaçla Hint Müslümanlarını temsilen Avrupa başkentlerini gezmeye başlayan bir heyetin toplantılar düzenlediği, konferanslar verdiği ve Türk devletinin hukukunun korunmasına yönelik talepleri Avrupa kamuoyunun gündemine taşıdığı gazetelere yansıyan haberler olmuştur.¹⁵⁸⁶

İlerleyen günlerde Hindistan'da başgösteren hilâfet hareketinin daha da geliştiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün ve egemenlik haklarının tanınmasını isteyen Hint Müslümanları, İngiliz mallarını boykot etmeye ve Müslüman memurları İngiltere'ye sadakat göstermekten vazgeçmeye çağırılmışlardır.¹⁵⁸⁷ Ayrıca Avrupa basınına yansıdığı üzere sık sık Osmanlı halifesine bağlılıklarını bildirmişlerdir.¹⁵⁸⁸

Hint Müslümanlarının bu tepkisi karşısında 7 Ocak 1920 tarihli *Times* gazetesinin başyazısında, Türklerin İstanbul'dan çıkarılması gerektiği ifade edilmiştir. *Times*, İstanbul'un geleceği ile ilgili şu soruyu ortaya atmıştır: "*İstanbul ne olacak? Osmanlı hükümeti Anadolu'ya çekilecek mi yoksa İstanbul'da mı kalacak?*" Bu kritik soru karşısında öncelikle Hint Müslümanlarının hassasiyet gösterdiği belirtilmiştir. Hissî bir bağlılık olduğu ve en fazla otuz senelik bir geçmişi bulunduğu için

¹⁵⁸³ "Hilâfet-i İslâmiye ve Hint Müslümanları", **Sebilürreşâd**, (12.02.1920), C. 18, S. 458, s. 190-191; "Hint Müslümanlarının Mühim Bir Muhtırası", **Sebilürreşâd**, (12.02.1920), C. 18, S. 458, s. 191.

¹⁵⁸⁴ "Hintliler Bizi Nasıl Düşünüyorlar" (17.04.1920), **İstikbâl**, 1.

¹⁵⁸⁵ "Pencap Eyaletinde Miting", **İstikbâl**, (17.04.1920), s. 1. Ayrıca bkz: "Hint Heyetleri", **İstikbâl**, (27.04.1920), s. 1.

¹⁵⁸⁶ "Hindistan'da", **Öğüt**, (17.04.1920), s. 1; "Hint Müslümanları Heyet-i Murahhasası", **Sebilürreşâd**, (06.05.1920), C. 18, S. 463, s. 248; "Hilâfet Heyetinin Talepleri", **İstikbâl**, (28.07.1920), s. 1.

¹⁵⁸⁷ "Hindistan Harekâtı", **İstikbâl**, (01.05.1920), s. 1.

¹⁵⁸⁸ "Hilâfet Heyetinin Zât-ı Şahane'ye Müracaatları", **İstikbâl**, (25.07.1920), s. 1.

Hint Müslümanlarının hassasiyeti dolayısıyla Türk hükümdarının İstanbul'da kalmasının gerekmediği iddia edilmiştir. Zira varlığını Anadolu'da devam ettirecek olan bir hilâfet, zaten tamamen hissî olan bağlara herhangi bir zarar vermeyecektir. Türklerin İstanbul'dan çıkarılmasını mahzurlu gören ikinci grup, ellerinden İstanbul alınan Türklerin Bolşeviklerle birleşeceğini ve dolayısıyla Hindistan'a kadar uzanan geniş coğrafyada sonu gelmez mücadelelerin yaşanacağını iddia etmektedir. Bu fikirler karşısında *Times*, eğer Türklerin Bolşeviklerle birleşmek gibi bir niyetleri varsa, bunu her hâlükârda yapacaklarını, İstanbul'la bir ilgisi olmadığını yazmıştır. *Times*, üç yüz yıldır Avrupa'da yaşanan savaşların esas sebebinin Türkler olduğunu ve İstanbul kendilerine bırakılırsa bu çatışmaların devam edeceğini söyleyerek Türklerin Anadolu'ya gönderilmeleri ve İstanbul'un, Gelibolu'yu da içine alacak şekilde uluslararası bir idareye verilmesi gerektiğini belirtmiştir:

[...] Avrupa, sulh-i dâimîye ancak Türkleri geldikleri yere, Anadolu'ya ircâ ettikten sonra nâil olur. İstanbul Osmanlı sancağı altında kaldıkça dünyanın ihtilâl ahengine nihayet verilemeyecektir. [...] Türk hâkimiyeti nihayet bulursa İstanbul, Gelibolu'yu ihtivâ eden Balkan şebh-i ceziresindeki havâlisi ile beraber beynelmilel bir heyetin murakabesine tevdi olunacaktır.¹⁵⁸⁹

Times gazetesinin İstanbul'un geleceğine ilişkin bu taleplerine, Hint Müslümanları adına Seyit Ali Emir itirazda bulunmuş, otuz milyonluk Müslüman tebaaya sahip olan Fransa'nın Müslümanların hassasiyetlerini dikkate almasına rağmen yüz milyon Müslüman nüfusa sahip İngiltere'nin bu hassasiyeti göstermemesini eleştirmiştir. Hint Müslümanlarının hilâfete bağlılıklarının mazisinin eski ya da yeni olmasının önemsizliğine işaret eden Emir Ali, bu bağlılığın sadece bir "his"ten ibaret görülmesinin de yanlış olduğunu vurgulamıştır. Emir Ali, büyük tarihî olayları tetikleyen en önemli âmillerden birinin, *Times*'in küçümsediği "his" olduğunu belirtmiştir. Son olarak Avrupa'daki çatışmaların sebebinin İstanbul'un Türklerde kalmasına bağlayan iddiaya cevap veren Emir Ali, çatışmaların esas sebebinin Avrupalı güçlerin İstanbul'u ele geçirme hırslarından kaynaklandığını, İstanbul'a uluslararası bir statü verilmesinin söz konusu hırsları daha da kamçılacağını ve çatışmayı körükleyeceğini söylemiştir.¹⁵⁹⁰

Bu tepki üzerine *Times*, Hint Müslümanlarının Türkiye'nin ve hilâfetin geleceği konusunda gösterdikleri yüksek hassasiyeti 20 Ocak 1919 tarihli nüshasında yeniden değerlendirmiştir. *Times* gazetesinin yazısı, *Sebilürreşâd* tarafından da okurlarıyla paylaşılmıştır.¹⁵⁹¹ *Sebilürreşâd*, İslâm âleminden ve bu cümleden olarak Hint Müslümanlarından Türkiye lehine yükselen tepkileri sonuna kadar takip etmiştir.¹⁵⁹²

¹⁵⁸⁹ "Osmanlı Devleti'nin Âfisi", *Sebilürreşâd*, (21.01.1920), C. 18, S. 456, s. 165-166.

¹⁵⁹⁰ "Seyyit Ali Emir Hazretlerinin Times'a Cevabı", *Sebilürreşâd*, (21.01.1920), C. 18, S. 456, s. 166.

¹⁵⁹¹ "Hint Müslümanları ve Hilâfet Meselesi", *Sebilürreşâd*, (27.02.1919), C. 16, S. 393, s. 44.

¹⁵⁹² Buna dair bir örnek için bkz: "Mühim Bir Beyanname", *Sebilürreşâd*, (08.06.1922), C. 20, S. 504, s. 116-118.

Sevr Antlaşması'nın ortaya çıkmasından sonra da benzer tepkiler veren Hint Müslümanları, bu tutumlarını bütün Millî Mücadele boyunca devam ettirmişlerdir.¹⁵⁹³ Türkiye aleyhine gelişmelere bu şekilde tepki gösteren Hint Müslümanları, kazanılan askerî başarılarından sonra ise tebriklerini iletmekten ve sevinçlerini ifade etmekten geri kalmamıştır. Örneğin II. İnönü'de kazanılan zafer Mısır ve Hindistan'da büyük bir sevinç ve heyecan uyandırmış, bu vesileyle Hilâl-i Ahmer'e yardım kampanyaları başlamıştır.¹⁵⁹⁴ Buna benzer bir başka örnek Sakarya Zaferi'nden sonra yaşanmıştır. Hint Müslümanlarının önde gelen kişilerinden Emir Ali, 19 Eylül 1921 tarihli *Times* gazetesinde yayımlanan bir mektubunda, Sakarya Zaferi ile Türklerin diğer medenî milletler gibi yaşamaya hakkı olduğunu bir kere daha ispatladığını, İngiltere'nin bu durumu takdir etmesi gerektiğini söylemiştir. Yunan ordusunun en kısa sürede Trakya ve İzmir'i boşaltarak gerçek sahibi olan Türklere vermesini isteyen Emir Ali'ye göre Yunanistan'dan bunu istemek, ona yapılacak en büyük iyilik olacaktır. Zira bu bölgeleri haksız bir biçimde işgal eden Yunanistan'ın, buraları elinde tutmak için yaptığı masrafları kaldırabilecek ekonomik gücü bile yoktur.¹⁵⁹⁵ Benzer bir mektup ilerleyen günlerde Ağa Han tarafından yazılmış ve yine *Times*'ta yayımlanmıştır.¹⁵⁹⁶

İtilâf Devletlerine, özellikle de İngiltere'ye karşı hilâfet hareketinin oluşturduğu dinamizmin Hindistan'ın bağımsızlık hareketiyle bütünleşmesi sonucunda ortaya çıkan olayların, grevlerin ve protestoların da gazetelerce yakından takip edildiği ve Türk kamuoyuna bu yönde bilgi akışının sağlandığı görülmektedir. Hindistan'da hilâfet hareketi, Gandi'nin önderliğindeki bağımsızlık hareketiyle birleşmiş ve İngiltere'ye karşı çok ciddi bir muhalefet oluşturmuştur. Bu bağlamda etkisi her geçen gün artan boykotlar ve grevler gerçekleşmeye başlamıştır.¹⁵⁹⁷ Gazetelere yansıyan yorumlarda Hint Müslümanlarının İngiltere'ye karşı sergiledikleri ihtilâl hareketlerinin 1918 yılından beri devam ettiği, bununla birlikte Sevr Antlaşması ve Türk milletinin meşru haklarının tanınmamasının bu durumu derinleştirdiği belirtilmektedir.¹⁵⁹⁸

Fransız *Tan* gazetesi, II. İnönü Muharebesi'nin devam ettiği günlerde, Hindistan'daki durumu değerlendiren bir makale yayımlamıştır. *İstikbâl*'in sayfalarına taşıdığı bu değerlendirmeye göre Hindular, İngiltere'den tam bir bağımsızlık isteyenler ile muhtariyet idaresi altında İngiltere'ye bağlı

¹⁵⁹³ Hint Müslümanlarının Millî Mücadele döneminde Türkiye'ye verdiği desteği gösteren bazı örnek haberler için bkz: "İngiltere ve Âlem-i İslâm", *Alemdâr*, (03.06.1919), s. 1; "İngiltere, Biz ve Âlem-i İslâm", *Alemdâr*, (14.07.1919), s. 1; "Ajans Haberleri", *Albayrak*, (26.02.1920), s. 2; "Londra'da Bir Namaz", *Sebilürreşâd*, (07.05.1921), C. 19, S. 479, s. 107-108;

¹⁵⁹⁴ "Mısır ve Hindistan'da İâneler", *İstikbâl*, (03.05.1921), s. 1; "Mısır'da Hilâl-i Ahmer İânesi", *İstikbâl*, (27.05.1921), s. 1. Bu yardımların ilerleyen aylarda devam ettiği görülmektedir. Bkz: "Hindistan'ın Anadolu'ya Muâveneti", *İstikbâl*, (02.12.1921), s. 1; "Mısırlıların Hamiyeti", *İstikbâl*, (31.01.1922), s. 2; "Hintli Kardeşlerimizin Millî Türk Hükümetine Yardımları", *İstikbâl*, (20.08.1922), s. 1.

¹⁵⁹⁵ "Emir Ali'nin Bir Mektubu", *İstikbâl*, (04.10.1921), s. 1.

¹⁵⁹⁶ "Ağa Han", *İstikbâl*, (23.11.1921), s. 2.

¹⁵⁹⁷ "Hindistan Ahvâli", *İstikbâl*, (20.01.1921), s. 1; "İngilizlere Grev", *İstikbâl*, (27.01.1921), s. 1; "Hindistan İhtilâli", *İstikbâl*, (07.02.1921), s. 1.

¹⁵⁹⁸ "Hint İhtilâlleri", *İstikbâl*, (26.09.1921), s. 1.

kalmak isteyenler şeklinde iki gruba ayrılmışlardır. Hint Müslümanları, özellikle hilâfet meselesinden dolayı İngiltere aleyhinde bulunmakta ve ilk grubu desteklemektedir. Bu şartlar altında İngilizler, İslâm dünyasındaki tepkileri dindirmek için İtalya ve Fransa'nın benimsediği Türkiye'ye karşı daha mâkul bir siyaset izleme yaklaşımını Londra Konferansı ile kabul etmiş gibi görünmüştür. Ancak esas itibarla Hindistan'daki durumu kendi lehine çevirmek için Ankara hükümetini asi göstererek ezmekten ve bunun için Yunanistan'ı kullanmaktan vazgeçmemiştir. Oysaki Hint Müslümanları Türkiye ile ilgili gelişmeleri yakından takip etmekte ve İngiltere'nin politikasının amaçlarını görmektedir. Bu durumda Türkiye'ye karşı yürütülen sert politikanın Hindistan'da beklenenin tam aksi sonuçlar vermesi kaçınılmazdır.¹⁵⁹⁹

Tan gazetesinin bu yorumunu doğrularcasına, 1922 yılında Hindistan'da tansiyon daha da yükselmiştir.¹⁶⁰⁰ Bu arada Türkiye'yle âdil bir barış yapılması gerektiği yönündeki talepler de dile getirilmeye devam edilmiştir.¹⁶⁰¹ Hindistan'da yaşanan bu olaylar, İngiliz hükümeti içinde çatlaklar oluşmasına ve 1922 yılı Mart'ında Montague'nun Hindistan Bakanlığı'ndan istifa etmesine yol açmıştır.¹⁶⁰² Hindistan'da yaşanan olaylar, İngiltere'nin en hassas ve zayıf noktası olarak Türk basını tarafından yakından takip edilmiştir.

¹⁵⁹⁹ “İzmir'den Kalküta'ya”, **İstikbâl**, (12.03.1921), s. 1.

¹⁶⁰⁰ Konuyu yakından takip eden Türk basınında görülen bazı örnekler için bkz: “Hindistan Hareket-i İslâmiyesi ve İngiltere Siyasetine Tesiri”, **İstikbâl**, (09.12.1921), s. 1; “Hindistan İhtilâli”, **İstikbâl**, (23.01.1922), s. 2; “Hindistan'da Vaziyet Vahimleşiyor”, **İstikbâl**, (07.02.1922), s. 1; “Hint Cumhuriyet-i Müstakilesi Tesisi”, **İstikbâl**, (09.02.1922), s. 1; “Hindistan'da İhtilâl Hareketleri”, **İstikbâl**, (13.02.1922), s. 2; “Hindistan İhtilâlleri”, **İstikbâl**, (27.02.1922), s. 1; “Hindistan İğtişâsı”, **İstikbâl**, (06.03.1922), s. 1; “Hindistan Meselesinin Son Safhası”, **İstikbâl**, (05.05.1922), s. 1; “Matbuat-ı Ecnebiye Hülâsaları”, **Babalık**, (05.03.1922), s. 2; “Hindistan'da İngiltere Veliâhtı Nasıl Karşılaniyor”, **Yeni Adana**, (09.12.1921), s. 1; “Veliâht Hindistan'da Nasıl Karşılandı”, **Varlık**, (13.03.1922), s. 2; “Şerâit-i Sulhiye Hakkında”, **Babalık**, (10.05.1922), s. 1; “Hindistan'da İstiklâl Mücadelesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (09.02.1922), s. 1; “Hindistan'da İngilizlerin Müşkûlâtı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (14.02.1922), s. 2; “Hindistan İğtişâsâtı Devam Ediyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (08.03.1922), s. 1; “Hindistan Hilâfet Komitesinin Protestosu”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (08.05.1922), s. 1; “Hint Hilâfet Komitesinin Zaferimizi Tebriki”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (08.09.1922), s. 1.

¹⁶⁰¹ “Hindistan Vali-i Umûmîsinin Beyânâtı”, **İstikbâl**, (02.01.1922), s. 1; “Hindistan Hilâfet Cemiyeti'nin İngiliz Başvekiline Gönderdiği Protestonâme”, **İstikbâl**, (12.05.1922), s. 1.

¹⁶⁰² “İngiltere ve Hindistan”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (13.03.1922), s. 1; “Montague'nun İstifası”, **İstikbâl**, (23.03.1922), s. 1; “Montague'nun İstifasını Mûcib Telgrafnâme”, **İstikbâl**, (23.03.1922), s. 1; “Montague'nun İstifasının İç Yüzü”, **İstikbâl**, (27.03.1922), s. 1; “Montague'nun İstifasına Sebep Ne İmiş”, **Yeni Adana**, (20.03.1922), s. 3; “Hindistan Meselesi”, **Açıksöz**, (22.03.1922), s. 1; “İngiliz Buhranı Montague'nun İstifası ve Netâyıcı”, **Varlık**, (17.04.1922), s. 1.

SONUÇ

Millî Mücadele dönemi Türk basınının dış politika yönelimlerine odaklanan bu çalışmada ortaya konulan veriler, Avrupalı büyük güçlere karşı verilen askerî, siyasî ve diplomatik mücadelede gazetelerin çok önemli fonksiyonlar icra ettiğini göstermektedir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından İzmir'in işgaline kadar olan süreçte, Anadolu gazetelerinin henüz yayın hayatına girmediği ya da yayınları olsa bile koleksiyonlarının mevcut olmadığı görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın henüz Anadolu'ya geçmediği ve Millî Mücadele'nin örgütlenmediği bu dönem, İstanbul gazeteleri için bir muhasebe ve arayış süreci olmuştur. Mondros Mütarekesi'nden sonra Birinci Dünya Savaşı'na giriş, savaş yıllarında izlenen politikalar, İtilâf Devletleriyle ilişkiler ve kurulmaya çalışılan yeni dünya düzenine uyumlu bir iç idarenin nasıl kurulabileceğine dair bir dizi öneri dile getirilmiştir.

Türk basınında yakın geçmişle ilgili değerlendirmelere hâkim olan genel eğilim, uluslararası güç dengelerinin Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na sürüklediği ve İttihat ve Terakkî idaresinin bu güç dengelerini de kullanarak yürütmeye çalıştığı politikaların yanlış olduğu tespitine dayanmaktadır. Bu tespitlere dayalı eleştiri ve yorumların şiddeti, gazetelere hâkim olan siyasî ve ideolojik yaklaşımlara göre değişmektedir. Geçmişe dönük yapılan özeleştirinin bir parçası olarak değerlendirilebilecek bir başka husus, savaş sonrasında ortaya çıkan ve galip devletlerin benimsediği prensiplerle ilgili tartışmalardır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra milletlerin kendi kendini yönetmesi (self-determinasyon), millî hâkimiyet ve serbest ticaret gibi birtakım temel prensiplerin galip devletlerce benimsendiği, dolayısıyla bu prensiplere uygun siyasî tercihlerde bulunulması gerektiği, mütarekeden sonra üzerinde en çok durulan konulardandır. Bu bağlamda dış politikada yayılcı siyasetten vazgeçilmesi, içerde millî birlik ve bütünlüğün sağlanması, gayrimüslim unsurlarla ilişkilerde eşit vatandaşlık ve diğer devletlerin kendi azınlıklarına verdiği hakların tanınması gibi temel yaklaşımların, Türk kamuoyunca genel olarak kabul edildiği görülmektedir. Tartışma, daha çok bu genel esasların nasıl uygulanacağına dair politik tercihlerde ortaya çıkmaktadır.

Mütareke sonrasında iç politikayla ilgili gibi görünen bu tartışmalar, özü itibarıyla dış politikayla doğrudan bağlantılı olmuştur. Zira uluslararası hukuk ve siyaset, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra devletlerin iç idarelerinin ve toplumsal yapılarının şekillenmesinde çok büyük bir etki yaratmıştır. Yukarıda işaret ettiğimiz temel değerler, sadece yüksek idealler olarak değil, galiplerin mağluplara dayattığı politik tercihler olarak da görülmelidir. Bu bakımdan Mondros

Mütarekesi'nden sonra Türk kamuoyunda toplumsal yapı, rejim, hukuk gibi iç politik konularda yapılan tartışmaların hemen tamamı, bir yönüyle dış politika enstrümanı olarak değerlendirilebilir.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Türk basınında özellikle Birinci Dünya Savaşı'yla ilgili çok ciddi bir muhasebeye girişilmiştir. Yakın geçmişe yönelik bu muhasebe, artık kalıcı bir barışın tesisinin beklendiği bir dönemde geleceğe de teşmil edilecektir. Bu sebeple mütarekeye yönelik ilk değerlendirmeler yapıldıktan hemen sonra, Osmanlı basınında uluslararası dengelerin nasıl şekillendiğine, savaş sonrasında yükselen milliyet prensibi, millî hâkimiyet gibi değerlere, Osmanlı Devleti'nin içeride uygulaması gereken idarî usullere yönelik esaslı yaklaşımlar geliştiği görülmektedir. Mondros Mütarekesi'nin hemen akabinde ortaya çıkan bu yaklaşımlar, savaş sonrasında iyimser havasının yerini gittikçe endişeye bıraktığı bir ortamda şekillenmiştir.

Yapılan yorumlarda İttihatçı politikalara karşı eleştirel bir tutumun büyük oranda gazetelere hâkim olduğu görülmektedir. Dikkat çekici olan husus, bu eleştirilerin sadece iç politik çekişmelerden değil, Birinci Dünya Savaşı'nın sorumluluğunun İttihatçı kadrolara yüklenerek yapılacak barış antlaşmasının en az zararla şekillenmesine zemin hazırlanmak istenmesinden kaynaklanmasıdır. Ayrılıkçı Rum ve Ermeni hareketlerinin yükselişe geçtiği ve ülke bütünlüğünü tehdit ettiği bu dönemde, iç politikada ve idarede yapılacak değişikliklerle devletin varlığının korunabileceği düşünülmektedir. Bu sebeple mütareke döneminde gazetelerin ortaya attığı gelecek tasavvurlarını sadece iç politik tercihler olarak değil, hem ülke içindeki gayrimüslimlerin ayrılıkçı hareketlerinden doğacak zararları önleyici bir tedbir, hem de İtilâf Devletleriyle yapılacak barış antlaşmasına yönelik bir hazırlık olarak görmek gerekir.

Savaş sonrası dönemde Türk basınının dış politika bağlamında üzerinde durduğu en önemli konu başlıklarından biri, uluslararası arenada galip devletlerle kurulacak ilişkililerdir. Başta İngiltere ve Amerika olmak üzere büyük devletlerle Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler, bu ilişkileri etkileyen faktörler, yeni güç dengeleri ve geleceğe dönük beklentiler, hissedilir bir kaygı eşliğinde Türk basınına irdelenmiştir.

Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın etkili birer aktör olmaktan çıktıkları, Rusya'nın büyük bir iç savaşla çalkalandığı bir dönemde Osmanlı Devleti'nin sınırlarının ve o sınırlar içindeki hâkimiyet haklarının nasıl şekilleneceği hayatî bir sorudur. Devletin varlığının ve bütünlüğünün korunması konusunda, Mondros Mütarekesi'nden ve bu mütarekeye dayanarak gerçekleştirilen ilk işgallerden sonra büyük bir tedirginlik ortaya çıkmıştır. Bu dönemde gazeteler, Osmanlı Devleti'nin yaşamasını sağlayacak dış politika tercihlerinin neler olabileceği konusunda fikirler geliştirmeye başlamışlar, kendilerince bir arayış içinde olmuşlardır. Öne çıkan ilk belirgin anlayış, Birinci Dünya Savaşı'na yol açan şartların artık ortadan kalktığı, dolayısıyla galip devletlerle barış ve dostluğa dayalı ilişkilerin yeniden tesis edilmesi gerektiği yönündedir.

İzmir'in işgaline kadar Türk basınına hâkim olan bu anlayış, 1919'un yaz aylarından itibaren dağılmaya başlamıştır. Başlangıçta İtilâf Devletleriyle barış ve dostluğa dayalı bir ilişki kurulmasını isteyen Türk basınının İtilâf Devletlerine yönelik yaklaşımı, zaman içinde bu devletlerin Türkiye'ye karşı yürüttükleri politikalara göre yeniden şekillenmiştir. Galip devletler, Türk milletinin bütünlüğünü ve yaşayabilir bir Türkiye'nin varlığını tanıdığı ölçüde ilgi ya da eleştiri görmüşlerdir. Ayrıca bu dönemde bir taraftan manda tartışmaları yaşanırken bir taraftan da İngiltere ile müttefikleri arasındaki ayrışmanın ipuçları ortaya çıkmaya başlamıştır. Türk basını, bütün bu gelişmelerin kamuoyuyla paylaşıldığı bir mecra olmuştur.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İstanbul gazetelerinin, hükümetin de telkinleriyle İtilâf Devletlerine karşı barışçıl bir dil kullandığı söylenebilir. Gazeteler, Birinci Dünya Savaşı'nı ortaya çıkaran ve Türk milletini İtilâf Devletleriyle karşı karşıya getiren şartların artık ortadan kalktığını, dolayısıyla dostluk ilişkilerinin yeniden kurulabileceğini ısrarla dile getirmişlerdir. Bu ilk dönemde Anadolu gazetelerinin İtilâf Devletlerine karşı nasıl bir yönelime sahip olduğu tespit edilememektedir. Zira incelediğimiz Anadolu gazeteleri, Mondros Mütarekesi'nden sonra gerçekleşen işgallere bir tepki olarak, millî hakları korumak amacıyla çıkarılmışlardır. Bu gazetelerin Birinci Dünya Savaşı'ndan önceye uzanan geçmişleri olsa bile, mevcut koleksiyonları ancak İzmir'in işgalinden sonra başlamaktadır. Dolayısıyla bu ilk dönemde Anadolu gazetelerinin herhangi bir eğilimini tespit etmek mümkün değildir.

Türk basınında İtilâf Devletlerine yönelik barışçıl yaklaşımlar, İzmir'in işgalinden sonra farklılaşmaya ve çeşitlenmeye başlamıştır. Yunanlıların İzmir'e çıkmasına kadar yaşanan işgaller sınırlı ve geçici olarak görülmüştür, ancak İzmir'in işgalinden sonra Türk vatanını parçalamaya dönük bir siyasetin varlığı, görmezden gelinemeyecek kadar aşikâr bir hâl almıştır. Bu durum karşısında, Paris Barış Konferansı'ndaki gelişmelere paralel olarak, Türk basınında hararetli bir biçimde manda meselesi tartışılmıştır. Manda konusundaki tartışmaların, 1919'un sonlarına kadar şiddetini gittikçe kaybederek devam ettiği ve sonuçsuz kaldığı görülmektedir. Bu tartışmalar arasında Türk basınının galip devletlere dönük yaklaşımları, İtilâf üyelerinin Türkiye'ye karşı yürüttükleri politikalara paralel olarak yeniden şekillenmeye başlayacaktır.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Türk kamuoyunda en çok ilgi gören devlet, hiç şüphesiz İngiltere olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın bu muzaffer devleti, Osmanlı ordularının karşısında çarpışan en büyük muharip unsur olarak, İtilâf hükümetleri adına Osmanlı Devleti'ne mütareke şartlarını dayatmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin savaş boyunca elinden çıkan topraklar, fiilen İngiltere'nin eline geçmiştir. Bu sebeplerledir ki Türk basınında, hem yapılacak olan barışın en önemli tarafı hem de devletin bekasının temini için dayanılacak güç unsuru olarak görülmesi hasebiyle İngiltere, hemen her görüşten gazete ve gazetecinin gündeminde özel bir pay sahibidir.

Mütarekeyi takip eden ilk aylarda yayınlanan gazetelerin hepsinde, artık savaş öncesi şartların ortadan kalktığına ve özellikle İngiltere ile dostluk ilişkilerinin tekrar kurulabileceğine dair yaygın bir söylem göze çarpmaktadır. 1919 Mayıs'ına kadar Türk basınının farklı temsilcileri tarafından küçük farklarla dile getirilen bu yaklaşımda, İzmir'in işgalinden sonra büyük bir kırılma yaşanmıştır. *Peyâm-Sabah* ve *Alemdâr*, Milli Mücadele'ye karşı çıkan yayın çizgilerine uygun olarak İngiliz yanlısı bir tavır almışlardır. Özellikle *Alemdâr* gazetesi, 1919 yılındaki manda tartışmalarında açıkça İngilizleri tercih ettiğini ortaya koymuştur. Bu iki gazete dışındaki İstanbul gazeteleri, uygulanan sansür sebebiyle açıkça yazamamaları da kullandıkları haberlerde ve yaptıkları yorumlarda Türkiye aleyhtarı siyasetin arkasında İngiltere'nin olduğuna işaret etmişlerdir. Anadolu basını ise yaşanan işgallerin ve ülkeyi parçalamaya dönük siyasetin İngiltere'ye ait olduğunu her fırsatta ve açık biçimde dile getirmişlerdir.

Amerika Birleşik Devletleri, Birinci Dünya Savaşı'nın gidişatını değiştiren en önemli aktör olarak 1917 yılında İtilâf Devletlerinin safına geçmiştir. Askerî gücü ve ekonomik ağırlığıyla savaşın kaderini değiştiren ABD, savaş sonrası dönemde uluslararası denkleme en çok dikkate alınan devletlerin başında gelmektedir. Bilhassa Amerikan Başkanı Wilson'un ortaya koyduğu prensiplerin bütün muharip devletler tarafından kabul görmesi, bu durumun en bariz göstergesidir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, müttefikleriyle birlikte mütareke talebinde bulunurken Osmanlı Devleti de Wilson Prensipleri'ne atıfta bulunmuştur. Ayrıca barış görüşmelerine kadar, bu prensipler çerçevesinde bir hazırlık yapılırsa, savaş sonucunda uğranılan zararın en asgari seviyede olacağı düşünülmüştür.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Türk kamuoyunda, devletin bütünlüğüne ve geleceğine ilişkin büyük bir endişe ortaya çıkmıştır. İstanbul hükümetinin İtilâf Devletleriyle iyi geçinme düşüncesinden kaynaklanan pasif tavrı, bu endişeyi daha da büyütmüş, halkın ve bir kısım aydınların farklı kurtuluş çareleri aramalarına yol açmıştır. İşgal edilen yahut işgal edilme riski altında olan yerlerde halk, bölgesel kurtuluş için müdafaa-i hukuk cemiyetleri etrafında örgütlenirken, İstanbul'daki bazı devlet adamları, aydınlar ve gazeteciler ise büyük ve tarafsız bir devletin desteğini sağlamak suretiyle Osmanlı'nın kurtulabileceği fikrini işlemeye başlamışlardır. Paris Barış Konferansı'nda, Milletler Cemiyeti ve buna bağlı olarak manda rejimleri kurulmasıyla ilgili alınan kararlar, Türk kamuoyundaki büyük bir devletin himayesini temin etme düşüncesini beslemiştir. Bu düşüncenin bir ürünü olarak 1919 yılı içindeki manda tartışmalarında mandater olabileceği düşüncesiyle en çok ilgi gören devlet Amerika'dır. Ancak şurası da belirtilmelidir ki büyük bir devletin himayesine sığınma fikrine karşı İstanbul basınının önemli bir bölümü ile Anadolu basınının hemen tamamı, bağımsızlıktan yana tavır koymuştur.

Türk dış politikası açısından Amerika, diğer İtilâf Devletlerinin, ama özellikle İngiltere'nin emperyalist eğilimlerini dengeleyici bir unsur olarak kullanılmak istenmiştir. Bu eğilim, hem

İstanbul hükümetlerinde, hem Anadolu hareketinde, hem de dönemin basınında, 1920 yılının başlarına kadar gözlenebilmektedir. Herhangi bir askerî müdafaa kabiliyetinin kalmadığı günlerde, Wilson Prensipleri, hukukî bir dayanak olarak görülmüştür. Ancak Amerika'nın, yavaş yavaş Avrupa siyasetinden çekilerek tekrar Monroe Doktrini'ne dönmesiyle birlikte, Anadolu Hareketi ve basını, bu kez dış politikada bir manivela olarak Bolşevizm'e ve Bolşeviklere yönelmeye başlayacaktır.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını takip eden günlerde, Türk basınına İtilâf Devletleriyle yakınlaşmak üzerine kurulu yaklaşımı Fransa için de geçerlidir. Bu cümleden olarak Fransa'yla Osmanlı Devleti arasındaki geleneksel dostluğa vurgu yapan pek çok yazı ve haber dönemin gazetelerinde yer almıştır. Bununla birlikte Türk basınına Fransız dostluğuna yaptığı vurgu, İngiltere ve Amerika'ya karşı gösterilen yakınlıktan farklı bir mahiyet taşımaktadır. Bu farklılık iki noktada dikkat çekmektedir. Birincisi mütareke sonrasında İngiltere ve Amerika'dan beklenen siyasî ve diplomatik koruyuculuk Fransa için söz konusu değildir. Büyük bir devletin yardım ve gözetimi olmadan Türkiye'nin bütünlüğünü koruyamayacağı ve geleceğini inşa edemeyeceği düşüncesini benimseyen gazetelerde ya İngiltere'nin ya da Amerika'nın desteğini ve himayesini talep eden fikirler dile getirilmiştir. Ancak Fransız dostluğunun bu boyutta değerlendirilmesi söz konusu olmamıştır. Fransa, genel itibarıyla ekonomik, tarihî ve kültürel bağlarıyla Türklerin kadim bir dostu olarak görülmüş ve bu dostluğun tekrar canlandırılması gerektiği vurgulanmıştır.

Fransa'ya gösterilen yakınlığın İngiltere ve Amerika'ya karşı gösterilen ilgiden farklı ikinci yönü, ciddi bir ikilem taşımasıdır. Örneğin İngiltere, mütareke döneminde *Alemdâr* ve *Peyâm-Sabah* gibi gazetelerde dostluğu ve himayesi istenen bir güç, diğer gazetelerde ise büyük oranda Türkiye'yi parçalama siyasetinin başat aktörü olarak görülmüştür. Nitekim İngiliz politikaları da bu keskin hükümlerin ortaya çıkmasına imkân tanıyan bir netlikte. Ancak aynı durum Fransa için söz konusu değildir. Çünkü Fransa, bir yandan Millî Mücadele'nin Güney Cephesi'nde Kuvâ-yı Milliye ile sıcak çatışma içine girerken, diğer yandan İtilâf bloku içinde dost bir Türkiye'nin mevcudiyetini en çok vurgulayan devlet olmuştur. Farklı bir ifade ile söylemek gerekirse Fransa, hem Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı mirasından pay almaya çalışmış, hem de İngiltere'nin görece üstünlüğünü dengeleyebilmek için Türkiye'ye karşı daha makul hareket etmek mecburiyetinde kalmıştır. Üstelik Fransız kamuoyu, mütarekeden çok kısa bir süre sonra, kendi hükümetinin politik tercihlerine rağmen Türklerin haklarını yüksek sesle dile getirmeye başlamıştır. Dolayısıyla Fransa'nın İngiltere'yi frenleyici pozisyonu Türk kamuoyunda memnuniyetle karşılanırken Adana, Antep, Maraş ve Urfa'daki işgalleri ise tepkiye ve fiilî olarak çatışmaya yol açmıştır. Sakarya Zaferi'ne kadar devam eden bu durum, zaferden sonra Ankara İtilâfnamesi'nin imzalanmasıyla değişmiş, ilişkiler dostluk zeminine oturmuştur.

Türk basınının diğerk bir İtilâf üyesi olan İtalya'ya yönelik yayınlarında bir bütünlük olduğu, farklı ideolojik ve siyasî pozisyonlara sahip gazetelerin, İtalya konusunda benzer yaklaşımlar sergilediği görölmektedir. Yapılan yayınlarda dikkati çeken nokta, İtalya'nın beklentilerinin müttefikleri tarafından karşılanmamasının ve bunun oluşturduğu hayal kırıklığının, bütün yönleriyle Türk kamuoyunun bilgisine sunulmuş olmasıdır. Türk basınında İtalya'yla ilgili yapılan haberlerin büyük çoğunluğu, bu devletin, müttefikleriyle yaşadığı anlaşmazlıklara yöneliktir. İtalya'nın dış politikada yaşadığı hayal kırıklığı, Türkiye'ye karşı müttefiklerine nispetle çok daha yumuşak bir tavır takınmasına yol açmıştır. İtalya'nın Türkiye siyasetindeki bu yakınlığa dair işaretler Türk basınınca kamuoyuna aktarılmış ve bu devlete karşı dostça bir yayın çizgisinin benimsenmesini sağlamıştır.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Türk basınının dış politika bağlamında hakkında en çok haber yaptığı devletlerin başında Yunanistan gelmektedir. Yunanistan'a gösterilen ilgi, bu devletin Türk toprakları üzerindeki taleplerinden ve bu taleplerin özellikle İngiltere tarafından olumlu karşılanmasından kaynaklanmıştır. İngiliz hükümetinin, Osmanlı coğrafyası üzerindeki bölgesel politikaları için bir araç olarak Yunanistan'ı kullanmak istemesi, Yunanlıların tarihî hedefleriyle örtüşmüştür. Dolayısıyla Türk devletinin varlığını ve bütünlüğünü yok etmeye yönelik siyaset Yunanistan eliyle uygulanmak istendiği için, Millî Mücadele'nin ve bu arada Türk basınının bir numaralı hedefi bu devlet olmuştur. Yunanistan'la ilgili yayınlarda mütarekenin imzalandığı günden itibaren üzerinde en çok durulan konu, doğal olarak Yunan taleplerinin ve Anadolu üzerindeki işgal faaliyetlerinin haksızlığı olmuştur.

1920 yılına gelindiğinde, Amerika'nın Türkiye üzerinde mandaterlik kabul etmeyeceği, hatta Avrupa siyasetinden tamamen çekileceği anlaşılmıştır. Bu tarihten sonra İngiltere'nin başını çektiği İtilâf Devletleri, Türkiye barışı ile ilgili bir sonuca varabilmek için kendi aralarındaki görüşmeleri arttırmışlardır. Böylece Türk devletinin mülkî bütünlüğünün parçalanmasını ve Türk milletinin Anadolu içlerine sıkışmış bir devlete mahkûm edilmesini öngören Sevr taslağını ortaya çıkaracak olan sürece girilmiştir. Bununla birlikte aynı süreç, İtilâf Devletlerinin yaşadığı çıkar çatışmalarının daha görünür hâle gelmesine ve bir süre sonra bu bloğun ayrışmasına yol açacaktır. Mütareke dönemi basını, Millî Mücadele süresince İtilâf Devletlerinin Türkiye'ye karşı politikalarının nasıl şekillendiğini, bu politikalara etki eden unsurları ve zaaf alanları gösteren çok önemli bir kaynak olmuştur.

İtilâf Devletlerinin zaafalarına ve yaşadıkları çıkar çatışmalarına ek olarak Türk milletinin sergilemiş olduğu direniş, Ankara hükümetinin kurularak iç isyanları bastırması, sonrasında güneyde Fransızlara, doğuda Ermenilere karşı askerî başarılar elde etmesi, Sevr taslağının uygulanamayacağını ispat etmiştir. Askerî açıdan I. İnönü Muharebesi'yle başlayan başarılar, diplomatik açıdan Londra Konferansı ve Ankara İtilâfnamesi'yle devam etmiş, İtilâf bloku TBMM

hükümeti karşısında çözülmüştür. Bu dönemde İtilâf Devletlerine karşı Ankara hükümeti doğuda iki önemli güce, Bolşeviklere ve İslâm dünyasına dayanmıştır.

Dönemin Türk basını, Ankara hükümetinin bu politikasına uygun bir yayın çizgisi benimsemiştir. Ancak belirtmelidir ki bu yayınlar, başlangıçta doğrudan doğruya Ankara hükümetinin yönlendirmesiyle gerçekleşmemiştir. Gazeteler kendi siyasî ve ideolojik yönelimlerinin bir sonucu olarak böyle bir yayın çizgisi ortaya koymuşlardır. Ankara hükümetinin basın üzerinde etkisinin artması Londra Konferansı'yla başlamış ve Sakarya Zaferi'yle zirveye varmıştır. Bu durum, en net biçimde Bolşeviklerle ilişkiler konusundaki yayınlarda görülebilmektedir. İstanbul gazeteleri, işgal ve sansürün de etkisiyle Bolşeviklere karşı her zaman eleştirel ve temkinli yayınlar yapmışlardır. Ancak 1920'nin ilk aylarından itibaren Anadolu basınında Bolşeviklere karşı gösterilen eğilim, aynı yılın güz aylarına kadar artarak devam etmiştir. Yapılan yayınlar her ne kadar Ankara hükümetinin Bolşeviklerle iyi ilişkiler kurma siyasetine katkı sunsa da bu yayınların doğrudan doğruya Ankara'nın güdümünde şekillenmediği çok açıktır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Bolşevizm'e yönelik yayınlarda *Albayrak* gazetesinde Mustafa Suphi ve ekibinin, *İstikbâl* ve *İrâde-i Milliye* gazetelerinde Enver Paşa ve İttihatçıların, *Anadolu'da Yenigün* ve *Açıksöz* gazetelerinde Yeşil Ordu Cemiyeti ve Çerkes Ethem'in etkileri görülmektedir. *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Öğüt* gazeteleri ise doğrudan Mustafa Kemal'in yönlendirmesi altındadırlar. Bolşeviklerle ilişkiler konusunda Anadolu basınında görülen bu çeşitlilik, Resmî Komünist Partisi'nin kurulması, Doğu Cephesi'nde Ermenilere karşı elde edilen zaferle Bolşeviklerle doğrudan temas kurulması, Çerkes Ethem'in ve Mustafa Suphi ekibinin tasfiyesi gibi bir dizi olay sonucunda değişmiştir. Ankara hükümeti, uluslararası arenada elde ettiği siyasî ve askerî başarıların sağladığı prestijle Anadolu gazeteleri üzerinde Londra Konferansı'ndan itibaren yönlendirici etkisini arttırmış, Sakarya Zaferi'nden sonra ise sağladığı ekonomik imkânları da kullanarak basını büyük ölçüde kontrolü altına almıştır.

Millî Mücadele döneminde Ankara hükümetinin İtilâf Devletlerine karşı dengeleyici bir unsur olarak kullanmaya çalıştığı hilâfet meselesi ve İslâm dünyasıyla ilişkiler de dönemin Türk basınıının önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. İslâm dünyasında yaşanan gelişmeler ve Müslüman toplumların dinî hassasiyetlerle hilâfet meselesinden dolayı İtilâf Devletlerine gösterdikleri tepki, Türk basınıının tamamında da haberleştirilmiştir. Müslüman toplumların hilâfet konusunda gösterdikleri hassasiyet, 1920 yılında başlayan bağımsızlık hareketleriyle ezilen halkların kurtuluşu ve emperyalizme karşı ortak mücadele temalarıyla yeni bir boyutlar kazanmış ve Millî Mücadele'nin sonunda kadar sürekli gündemde tutulmuştur.

Çalışma boyunca ortaya koyduğumuz veriler, Millî Mücadele dönemi basınıının, muhalif olanlar da dâhil olmak üzere, Türk dış politikasına çok önemli katkılar yaptığını göstermektedir.

Mütarekeden hemen sonra gazetelerde iç ve dış politikaya ilişkin olarak ortaya atılan görüşler, henüz Misâk-ı Millî kabul edilmeden önce, bu prensiplerin büyük ölçüde kamuoyuna mâl olduğuna işaret etmektedir. Bu bakımdan basın, dış politikaya ilişkin ortak bir siyasal aklın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca Millî Mücadele'nin teşkilatlanma sürecinde ve TBMM'nin açılmasından sonra lider kadroların geliştirdiği politik yaklaşımlar, gazeteler sayesinde topluma ulaştırılmış, böylece bilinçli bir kamuoyu oluşması sağlamıştır. Özellikle İtilâf Devletleriyle ilişkiler konusunda basın, aktardığı haberlerle çok güçlü bir açık istihbarat kaynağı olmuştur. Çalışma boyunca hassasiyetle vurgulamaya çalıştığımız bu nokta, Millî Mücadele'nin stratejik ve taktik hedeflerinin belirlenip uygulanmasına, dış politikada sahip olunan imkân ve kısıtlılıkların tespitine katkı sağlamıştır. Son olarak Millî Mücadele dönemi basını, Türk kamuoyunun sesini dünyaya duyurduğu, millî haklarını müdafaa ettiği bir mecra olmuştur. Bütün bu yönleriyle Millî Mücadele dönemi basını dış politika yapım süreçlerinde önemli bir rol oynamış, ortaya koyduğu örneklikle özgür basının çok önemli bir millî güç unsuru olduğunu bir kez daha ispatlamıştır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

a. Arşiv Kaynakları

- COA, MV. 251-1-0, Tarih: 03.06.1919.
- COA, DH.ŞFR.100.149.01, Tarih: 18.06.1919.
- COA, HR.SYS.2307.09.09, Tarih: 19.06.1919.
- COA, DH.EUM.KLH., 5-155, Tarih: 07 Safer 1338/01 Kasım 1919.
- COA, DH.EUM.VRK., 19-7, Tarih: 21 Rebiülevvel 1338/14 Aralık 1919.
- COA, DH.İ.UM., 16-1, Tarih: 23 Rebiülâhir 1338/15 Ocak 1920
- COA, DH.İ.UM., 20-14, Tarih: 07 Recep 1338/27 Mart 1920.
- COA, HR.SYS.2310.01.011-12, Tarih: 06.12.1920.
- COA, HR.SYS.2310.01.032-33, Tarih: 25.12.1920.
- COA, 30.18.1.1/5.27.1, Tarih: 03.09.1922.
- COA, DH.İ.UM.EK. 114-107, Tarih: H. 16.02.1338/M. 10.11.1919.
- COA, DH.İ.UM.EK. 115-30, Tarih: H. 24.02.1338/M. 18.11.1919.
- COA, DH.EUM.AYŞ. 29/121, Tarih: H. 16.04.1338/M. 08.01.1920.
- COA, MV. 214.65, Tarih: 06.02.1919.
- COA, HR.HMŞ.İŞO, 237.2.2, Tarih: 11.07.1920.
- COA, HR.HMŞ.İŞO, 237.2.1, Tarih: 11.07.1920.
- COA, HR.SYS, 2310.01.017, Tarih: 23.12.1920.
- COA, HR.SYS, 2310.01.022, Tarih: 23.12.1920.
- COA, HR.HMŞ.İŞO, 237.2.4, Tarih: 11.07.1920.
- CCA, 30.18.1.1, Tarih: 10.05.1920.
- COA, DH.SN.THR, 83.120.1, Tarih 16 Şaban 1337/17.05.1919.
- CCA, 930.2.0.0/1.9.2, Tarih: 19 Ekim 1921.
- CCA, 30.10.0.0/83.545.4, Tarih: 29.05.1921.

CCA, 30.18.1.1/3.27.6, Tarih: 29.06.1921.
CCA, 30.18.1.1/3.30.9, Tarih: 10.07.1921.
CCA, 30.18.1.1/2.29.14, Tarih: 18.01.1921.
CCA, 30.18.1.1/2.33.9, Tarih: 29.01.1921.
CCA, 30.18.1.1/2.33.14, Tarih: 06.02.1921.
CCA, 30.18.1.1/2.38.18, Tarih: 12.03.1921.
CCA, 30.18.1.1/3.17.17, Tarih: 24.04.1921.
CCA, 30.18.1.1/4.45.8, Tarih: 21.06.1922.
CCA, 30.18.1.1/5.18.12, Tarih: 21.06.1922.
CCA, 30.18.1.1/5.18.13, Tarih: 21.06.1922.
CCA, 30.18.1.1/5.19.9, Tarih: 05.07.1922.
CCA, 30.18.1.1/5.32.6, Tarih: 21.10.1922.
CCA, 30.18.1.1/6.38.1, Tarih: 16.11.1922.
CCA, 30.11.1.1/6.38.5, Tarih: 26.11.1922.
CCA, 30.11.1.1/6.38.6, Tarih: 26.11.1922.
CCA, 30.18.1.1/6.38.17, Tarih: 03.12.1922.
CCA, 30.10.0.0/247.671.10, Tarih: 05.04.1922.
CCA, 30.10.0.0/202.379.9, Tarih: 16.11.1922.
CCA, 30.18.01.03.30.9, Tarih: 10.07.1921.
TİTE, K. 14, G. 62, B. 1, Tarih: 06.10.1918.
TİTE, K. 15, G. 21, B. 1, Tarih: 19.03.1919.
TİTE, K: 308, B: 76, Tarih: 26.09.1919.
TİTE, K. 14, G. 53, B. 1. Tarih: 26.12.1919.
TİTE, K.19, G.1, B.1. Tarih: 08.01.1920
TİTE, K. 19, G. 6, B. 1, Tarih: 31.01.1920.
TİTE, K.20, G.96, B.1-2. Tarih: Yok.
TİTE, K.18, G.55, B.1. Tarih: 21.01.1920.
TİTE, K.18, G.58, B.1. Tarih: 21.01.1920.

TİTE, K.18, G.59, B.1. Tarih: 21.01.1920.

TİTE, K.18, G.60, B.1. Tarih: 13.01.1920.

TİTE, K.18, G.61, B.1. Tarih: 13.01.1920.

TİTE, K. 17, G. 41, B. 1, Tarih Yok.

TİTE, K. 17, G. 43, B. 1, Tarih Yok.

TİTE, K. 17, G. 49, B. 1, Tarih Yok.

TİTE, K. 18, G. 57, B. 1, Tarih: 21.01.1920.

TİTE, K.19, G. 40, B.1, Tarih Yok.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 24.04.1920, 1, 4. Celse.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 09.05.1920, 1, 13. Toplantı, 2. ve 3. Celseler.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 12.02.1921, 8, 149. Toplantı, 2. Celse.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 14.02.1921, 8, 150. Oturum, 3. Celse.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 17.03.1921, 9, 8. Toplantı, 2, 3 ve 4. Celseler.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 24.03.1922, 18, 14. Toplantı, 2. ve 3. Celseler.

TBMM Zabıt Ceridesi, 24.04.1920, 1, 2. İçtimâ.

TBMM Zabıt Ceridesi, 22.05.1920, 2, 19. İçtima.

b. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923, (1992), 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), (2003), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, (1952), Yıl 1, (2), Genelkurmay Basımevi, Ankara, Aralık, Vesika No: 27;

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, (1953), Yıl 2, (4), Genelkurmay Basımevi, Ankara, Haziran, Vesika No: 77, 79, 80, 81, 82.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, (1953), Yıl 2, (5), Genelkurmay Basımevi, Ankara, Eylül, Vesika No: 92.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, (1953), Yıl 2, (6), Genelkurmay Basımevi, Ankara, Aralık, Vesika No: 114;

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, (1954), Yıl 3, (7), Genelkurmay Basımevi, Ankara, Mart, Vesika No: 141.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, (1955), Yıl 4, (11), Genelkurmay Basımevi, Ankara, Mart, Vesika No: 262.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, (1955), Yıl 4, (12), Genelkurmay Basımevi, Ankara, Haziran, Vesika No: 292.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, (1955), Yıl 4, (13), Genelkurmay Basımevi, Ankara, Eylül, Vesika No: 329.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, (1955), Yıl 4, (14), Genelkurmay Basımevi, Ankara, Aralık, Vesika No: 378

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, (1957), Yıl 6, (19), Genelkurmay Basımevi, Ankara, Mart, Vesika No: 470

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, (1957), Yıl 6, (22), Genelkurmay Basımevi, Ankara, Aralık, Vesika No: 553

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, (1960), Yıl 9, (34), Genelkurmay Basımevi, Ankara, Aralık, Vesika No: 860.

İstiklâl Harbi İle İlgili Telgraflar, (1994), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, (2007), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara.

c. Süreli Yayınlar

Açıksöz

Akşam

Albayrak

Alemdâr

Anadolu'da Yenigün

Babalık

Hâdisât

Hâkimiyet-i Milliye

İrâde-i Milliye

Islahat

İstikbâl

İzmir'e Doğru

Minber

Öğüt/Nasihât

Peyâm-Sabah

Sabah

Satvet-i Milliye

Sebilürreşâd

Şark

Vakit

Varlık

Yeni Adana

d. Diğer Kaynaklar

19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, (2014), Derleyen: Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ahmet İzzet Paşa (2017), **Feryadım**, 2, Timaş Yayınları, İstanbul.

Akal, Emel (2006), **Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm**, TÜSTAV Yayınları, İstanbul.

Aksakal, Mustafa (2010), **Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Son Savaşı'na Nasıl Girdi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Akşin, Abdülâhat (2019), **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Akşin, Sina (2004), **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-I Mutlakiyete Dönüş 1918-1919**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Ali Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçiliği Dönemi Yazışmaları (16 Ocak 1921-14 Ekim 1921), (2015), 1, Hazırlayanlar: Çiğdem Aslan-Mustafa Toker, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Alpkaya, Gökçen T. (2008), "Türk Dış Politikasında Milliyetçilik", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Milliyetçilik**, 4, Editör: Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Arabacı, Caner, vd. (2009), **Konya Basın Tarihi**, Palet Yayınları, Konya.
- Aralov, Simyon İvanoviç (2010), **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları (1922-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Arı, Tayyar (2013), **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, MKM Yayınlar, Bursa.
- Arıkan, Zeki (1988), “İşgal Dönemi İzmir Basını”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 5 (13), 145-165.
- _____ (1988), “Köylü Gazetesi ve İşgal”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, (1), 187-200.
- Armaoğlu, Fahir (2003), **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınevi, 14. Baskı, Yayın Yılı Yok.
- Aslan, Yavuz (1997), **Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Atatürk ve Anadolu Ajansı**, (2002), Hazırlayan: Safa Tekeli, Anadolu Ajansı Yayınları, İstanbul.
- Atatürk, Mustafa Kemal (2019), **Nutuk/Söylev**, 1-2-3, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Atatürk'ün Kaleminden Suriye ve Irak**, (2018), Der. Musa Sarıkaya, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, (1991), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Avcıoğlu, Doğan (1978), **Milli Kurtuluş Tarihi**, 4, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Aydemir, Şevket Süreyya (1972), **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, 3, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Babacan, Hasan (2012), **Mehmed Talât Paşa (1874-1921)**, Altınpost Yayınları, Ankara.
- Bardakçı, Murat (2006), **Şahbaba**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- _____ (2015), **Enver**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Başak, Tolga (2010), **Milli Mücadele Günlerinde Cevat Dursunoğlu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- _____ (2013), **Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Bayar, Celal (2018), **Ben de Yazdım**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- Baykal, Bekir Sıtkı (1974), **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Baykal, Hülya, (1989), “Millî Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa Arasında Yazışmalar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 5 (14), 379-439.
- _____ (1990), **Türk Basın Tarihi 1831-1923**, Yayınevi Yok, İstanbul.
- Bayram, Yavuz (2011), “Liberal Demokrasilerde Medya ve Kamuoyunun Dış Politika Karar Alma Sürecine Etkisi”, **Erciyes İletişim Dergisi Akademia**, 2 (2), 68-80.
- _____ (2011), **Türk Dış Politikasına Yönelik Karar Alma Sürecinde Medyanın Etkinliği: Körfez Savaşı Krizlerinde Medya-Kamuoyu ve Karar Alıcı İlişkisi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Bayur, Yusuf Hikmet (1971), “Mustafa Suphi ve Millî Mücadeleye El Koymaya Çalışan Baş Dışarda Akımlar”, **Bellekten**, 35 (140), 587-654.
- _____ (1989), **XX. Yüzyılda Türklüğün Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (1991), **Türk İnkılabı Tarihi**, 1-I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Berkes, Niyazi (2011), **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918**, (2002), 3-II, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi**, (1979), 4-I, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Bozkurt, Abdurrahman (2010), “İtilaf Devletleri’nin Türk-Yunan Savaşı’nda Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 26 (76), 27-54.
- Böke, Pelin (1994), **Yeniğün’den Cumhuriyet’e Yunus Nadi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Budak, Mustafa (2014), **Misâk-ı Millî’den Lozan’a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası**, Küre Yayınları, İstanbul.
- Buzpınar, Şit Tufan (2009), “Sâti’ el-Husrî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 36 (176-178), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Cebesoy, Ali Fuat (2002), **Moskova Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul.
- _____ (2010), **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul.

- Cemal Paşa, **Hâtrât (1913-1922)**, (2012), Hazırlayan: Ahmet Zeki İzgöer, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul.
- Cleveland, William L. (2008), **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Clogg, Richard (2015), **Yunanistan'ın Kısa Tarihi**, Çeviren: Dilek Şendil, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Coşar, Ömer Sami, **Millî Mücadele Basını**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Yayın Yeri ve Yılı Yok.
- Çapa, Mesut (1989), “Sakarya Savaşı’ndan Sonra İmzalanan Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşmasının Uygulanması ve Belgeler”, **Atatürk Yolu Dergisi**, 1 (3), 399-418.
- _____ (1992), “Millî Mücadele Döneminde İstikbal Gazetesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 3 (10), 133-168.
- _____ (1998), **Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon.
- Çapa, Mesut ve Çiçek, Rahmi (2004), **Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon’da Yaşam**, Serander Yayınları, Trabzon.
- Çelik, Kemal (1999), **Millî Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Çolak, Mustafa (2006), **Alman İmparatorluğu’nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Dâver, Bülent (1969), **Siyaset Bilimine Giriş**, Doğan Yayınevi, Ankara.
- Demirel, Kenan (2017), “Hatıratlar Bağlamında Millî Mücadele Lider Kadrosunun Bolşevikliğe Karşı Yaklaşımları” **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 3 (3), 221-235.
- Dervişoğlu, Fatih M. (2009), “Millî Mücadele Döneminde Basın ve İrâde-i Milliye Gazetesi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 3 (6), 159-166.
- Dursunoğlu, Cevat (1963), “Erzurum Kongresi Sırasında Atatürk’ün Düşünceleri”, **Bellekten**, 27 (108), 633-639.
- _____ (1998), **Millî Mücadele’de Erzurum**, Erzurum Kitaplığı, İstanbul.
- Ediz, İsmail (2015), **Diplomasi ve Savaş İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu’da Yunan İşgali 1919-1922**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Erol, Mine (1972), **Türkiye’de Amerikan Mandası**, İleri Basımevi, Giresun.
- Ertuğ, Hasan Refik (1995), **Basın ve Yayın Tarihi İlk Devirler**, Fakülteler Matbaası, İstanbul.

- Ertürk, Hüsamettin (1969), **İki Devrin Perde Arkası**, Yazan: Sami Nafiz Tansu, İstanbul.
- Evans, Laurance (2003), **Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası 1914-1924**, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- Gerçek, Selim Nüzhet (1939), **Türk Matbaacılığı I, Müteferrika Matbaası**, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul.
- _____ (2019), **Matbuat Tarihi**, Hazırlayan: Mustafa Kirenci, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul.
- Gevgilili, Ali (1990), **Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Girgin, Atilla (2001), **Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Goloğlu, Mahmut (1968), **Erzurum Kongresi**, Nüve Matbaası, Ankara.
- _____ (2017), **Sivas Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Gökay, Bülent (1998), **Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Gökbilgin, M. Tayyip (2011), **Milî Mücadele Başlarken**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Gökçe, Orhan (1996), "Kamuoyu Kavramının Anlam ve Kapsamı", **Kurgu Dergisi**, (14), 211-227.
- Gönlübol, Mehmet (1968) "Kamuoyu ve Dış Politika", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 23 (4), 87-110.
- Gönlübol, Mehmet vd. (1987), **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Gözler, Kemal (2015), **Devletin Genel Teorisi Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı**, Ekin Yayınları, Bursa.
- Grassi, Fabio L. (2010), **İtalya ve Türk Sorunu 1919-1923 Kamuoyu ve Dış Politika**, Çevirenler: Nevin Özkan-Durdu Kundakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gülmez, Nurettin (1999), **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yenigün**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Güneş, İhsan (1997), **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gürün, Kâmuran (2010), **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- Güven, Cemal (2012), **Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa’nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri**, Eğitim Yayınevi, Konya.
- Hale, William (2003), **Türk Dış Politikası 1774-2000**, Mozaik Yayınları, İstanbul.
- Halil Paşa (1997), **İttihat ve Terakkî’den Cumhuriyet’e Bitmeyen Savaş**, Hazırlayan: Taylan Sorgun, Kamer Yayınları, İstanbul.
- Howard, Harry N. (2018), **Türkiye’nin Taksimi Bir Diplomasi Tarihi (1913-1923)**, Çeviren: Salih Sabit Togay, Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Çufalı, Veysel K. Bilgiç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ions, Edmund (1977), **Barış Havarisi Wilson**, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- İbrahim Müteferrika, (2004), “*Osmanlı Matbaasının Kuruluşu ve Başlangıcı*”, **Müteferrika ve Matbaası**, Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Nedret Kuran Burçoğlu, Machiel Kiel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- İpek, Göktuğ (2019), “Doktor Lütfi ve Eserleri-I: Siyaset-i Milliye ve İktisadiye”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, (35), 147-176.
- İrâde-i Milliye**, (2013), Tıpkıbasım ve Yeni Harflerle, Hazırlayanlar: Alim Yıldız vd., Buruciye Yayınları, Sivas.
- İskit, Server (1943), **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- İslam, İbrahim (1995), **Millî Mücadele’de Yeni Adana Gazetesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- _____ (2009), “Millî Mücadele’ye Muhalif Bir Gazete: Ferdâ”, **Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, (12), 158-174.
- Jaeschke, Gotthard (1989), **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kabacalı, Alpay (1990), **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Kandemir, Feridun (1964), **İstiklâl Savaşında Bozguncular ve Casuslar**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul.
- _____ (1965), **Atatürk’ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul.
- _____ (2010), **Fahreddin Paşa’nın Medine Müdafaası**, Yağmur Yayınevi, İstanbul.

- Kansu, Mazhar Müfit (1986), **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kapani, Münci (2007), **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Karabekir, Kâzım (2018), **İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2020), **İstiklâl Harbimiz**, 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2020), **İstiklâl Harbimiz**, 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Karahan, A. Kadir (1995), **Mondros'tan Lozan'a Türk Basını**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Karay, Refik Hâlit (2009), **Minelbab İlelmihrab Mütareke Devri Anıları**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Karpat, Kemal H. (2007), **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980**, Çeviren: Esin Soğancılar, İmge Kitabevi, Ankara.
- _____ (2010), **İslâm'ın Siyasallaşması**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kasalak, Kadir (1993), **Millî Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Keleşyılmaz, Vahdet (1999), **Teşkilât-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Keskin, Mustafa (1991), **Hint Müslümanları'nın Millî Mücadele'de Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- Kışlalı, Ahmet Taner (1987), **Siyaset Bilimi**, Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları, Ankara.
- Kocabaşoğlu, Uygur (1981), "Millî Mücadele'nin Sözcülerinden: Anadolu'da Yenigün", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 36 (1), 179-202.
- Kocabaşoğlu, Uygur ve Akan, Aysun (2019), **Mütareke ve Millî Mücadele Basını Direniş ve Teslimiyetin Sözcüleri ve Mahşerin 100 Atlısı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kocabaşoğlu, Uygur ve Berke, Metin (2018), **Bolşevik İhtilâli ve Osmanlılar**, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Kocabaşoğlu, Uygur ve Birinci Ali (1995), “Osmanlı Vilâyet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler”, **Kebikeç**, Kebikeç Yayınları, (2), 101-122.
- Koloğlu, Orhan (1985), “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, 1, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2015), **Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- Kon, Kadir (2013), **Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya’nın İslam Stratejisi**, Küre Yayınları, İstanbul.
- Kulke, Herman ve Rothermund, Dietmar (2001), **Hindistan Tarihi**, Çeviren: Müfit Günay, İmge Kitabevi, Ankara.
- Kurat, Akdes Nimet (1990), **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Kurtcephe, İsrail ve Balcıoğlu, Mustafa (1992), “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi-Rauf Bey Müfrezesi-”, **OTAM Dergisi**, (3), 247-269.
- Kürkçüoğlu, Ömer (1980), “Dış Politika Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 35 (1), 309-335.
- _____ (2006), **Mondros’tan Musul’a Türk-İngiliz İlişkileri**, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Lewis, Bernard (2000), **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- MacMillan, Margaret (2004), **Paris 1919**, Çeviren: Belkıs Dişbudak, ODTÜ Yayıncılık, Ankara.
- Martin, Volkan (2018), “Misâk-ı Milli’nin Kabulü ve İstanbul’un İşgali Sürecinde 1920 Sultanahmet Protesto Mitingi’nin Önemi ve Etkisi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, (15), 257-295.
- McNeill, William H. (2002), **Dünya Tarihi**, Çeviren: Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara.
- Meray, Seha L. (1954), “Halk Efkârı ve Yoklanması”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 9 (3), 256-303.
- _____ (2020), **Lozan’ın Bir Öncüsü Prof. Ahmet Selâhattin Bey 1878-1920**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basımı**, (1990), Hazırlayanlar: Zekâi Güner ve Orhan Kabataş, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Mustafa Kemal’in Gizli Teşkilatı**, (2010), Hazırlayan: Sami Karaören, Destek Yayınevi, İstanbul.
- Müderrişoğlu, Alpekin (1974), **Kurtuluş Savaşı’nın Malî Kaynakları**, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Ankara.

- Nadi, Yunus (1978), **Kurtuluş Savaşı Anıları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- Okur, Mehmet (2010), “Türkiye’nin Avrupa Devletlerine Yönelik Dış Politikasına ve İlişkilerine Genel Bir Bakış (I. Dünya Savaşı Öncesi ve Savaş Sürecinde)”, Editör: Mustafa Bıyıklı, **Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi**, 2, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul.
- Okyar, Fethi (1980), **Üç Devirde Bir Adam**, Hazırlayan: Cemal Kutay, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul.
- Onay, Ahmet Talât (1995), **Millî Mücadele Yazıları**, Hazırlayanlar: Cemâl Kurnaz, Şefika Kurnaz, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Oral, Fuat Süreyya (1968), **Türk Basın Tarihi 1919-1965 Cumhuriyet Dönemi**, Doğu Matbaacılık, Ankara.
- _____, **Türk Basın Tarihi Osmanlı İmparatorluğu Dönemi**, Yeni Adım Matbaası, Yayın Yeri ve Yılı Yok.
- Oran, Baskın (Ed.) (2015), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, 1, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Orbay, Rauf (2020), **Cehennem Değirmeni Siyasî Hatıralarım**, Truva Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2008), **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Önder, Mehmet (1986), **Millî Mücadelenin Yanında ve Safında Öğüd Gazetesi**, Güven Matbaası, Ankara.
- Öz, Mehmet (2017), **Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları**, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Özalp, Kâzım (1998), **Millî Mücadele 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özçelik, Mücahit (2013), **Türk Kamuoyunda Sakarya’dan Büyük Taarruz’a (Eylül 1921-Ağustos 1922) Sessiz Bekleyiş**, Yalın Yayıncılık, İstanbul.
- Özel, Sabahattin (1991), **Millî Mücadelede Trabzon**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özkan, Kenan, **Millî Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri 1918-1922**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Özkaya, Yücel (1989), **Millî Mücadele’de Atatürk ve Basın 1919-1921**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Öztoprak, İzzet (2014), **Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- Özyürek, Mustafa (2020), “**Millî Mücadele Dönemi Yazılarıyla Necmettin Sadık Sadak (1918-1923)**”, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Pallis, Alexander Anastasius (1995), **Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)**, Çeviren: Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Perinçek, Mehmet (2007), **Atatürk’ün Sovyetlerle Görüşmeleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Polat, Ü. Gülsüm (200), **Türk Arap İlişkileri Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914)1923)**, Kronik Kitap, İstanbul.
- Pontus Meselesi**, (1995), Yayına Hazırlayan: Yılmaz Kurt, TBMM Basımevi, Ankara.
- Sadiq, Mohammad (2018), **Türk Devrimi ve Hindistan Özgürlük Hareketi**, Çeviren: Funda Keskin Ata, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Said Halim Paşa (2019), **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı**, Çeviren: Fatih Yücel, Kronik Kitap, İstanbul.
- Sakal, Fahri (2003), “Millî Mücadele’de ve Cumhuriyetin İlk Döneminde Propaganda ve Tanıtım Çalışmaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 19 (55), 83-103.
- Sander, Oral (2006), **Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü**, İmge Kitabevi, Ankara.
- _____ (2010), **Siyasî Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi, Ankara.
- _____ (2012), **Siyasî Tarih İlkçağlardan 1918’e**, İmge Kitabevi, Ankara.
- Sanders, Liman Von (2007), **Türkiye’de Beş Sene**, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Sarıhan, Zeki (1993), **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (1995), **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sarınay, Yusuf vd. (2015), **Pontus Meselesi ve Yunanistan’ın Politikası**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Sarısamam, Sadık (1995), “Ömer Naci Bey Müfrezesi”, **Atatürk Yolu Dergisi**, 4 (16), 501-513.
- Satan, Ali (2010), **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- Satvet-i Milliye Gazetesi**, (2003), Transkripsiyon ve Asıl Metin, Yayına Hazırlayanlar: Erdal Açıkses ve Zafer Çakmak, Elazığ Valiliği Elazığ Eğitim Sanat Kültür Araştırma Tanıtma ve Hizmet Vakfı Yayınları, Elazığ.
- Selvi, Haluk (2000), **Millî Mücadele’de Erzurum (1918-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

- Shaw Stanford J. ve Shaw, Ezel Kural Shaw (2006), **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, 2, Çeviren: Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul.
- Smith, Michael Llewellyn (2002), **Yunan Düşü**, Çev. Halim İnal, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- Sonyel, Salâhi R. (1995), **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-II**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2003), **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-II**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2013), **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sönmezoğlu, Faruk (2015), **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası 1914-1945**, Der Yayınları, İstanbul.
- Sürmeli, Serpil (2001), **Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- _____ (2006), "Sergey Petroviç Natsarenus'un Ankara Büyükelçiliği Sırasında Rusya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti ile İlişkiler", **Atatürk Dergisi**, 5 (2), 31-55.
- Şapolyo, Enver Behnan (1969), **Türk Gazeteciliği Tarihi**, Güven Matbaası.
- Şener, Cemal (1994), **Çerkes Ethem Olayı**, Ant Yayınları, İstanbul.
- Tanör, Bülent (2016), **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tansel, Selahattin (1973), **Mondros'tan Mudanya'ya**, 2, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, Ankara.
- _____ (1997), **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, 1, Millî Eğitim Basımevi, Ankara.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim (1980), "Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları", **Bellekten**, 44 (174), 301-345.
- Tengirşek, Yusuf Kemal (1981), **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Tevetoğlu, Fethi (1988), **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Topuz, Hıfzı (2011), **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer (1989), **Türkiye'de Siyasal Partiler**, 3, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tuncer, Hüner (2017), **Türk Dış Politikası**, 1, Kaynak Yayınları, Ankara.

- Tunç, Salih (1999), **İşgal Döneminde İstanbul Basını (1918-1922)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Tunçay, Mete (1978), **Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)**, Bilgi Yayınları, Ankara.
- Turan, Şerafettin (1991), **Türk Devrim Tarihi İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Türk Gazetecilik Tarihi**, (1994), Hazırlayan: Abbas Parmaksızoğlu, Dünya Haberler Ajansı Neşriyatı, Ankara.
- Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, (1999), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Türk İstiklâl Harbi İç Ayaklanmalar (1919-1921)**, (1964), Cilt VI, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Türkgeldi, Ali Fuat (1949), **Görüp İştiklerim**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Türkmen, Zekeriya (2001), “Özdemir Bey’in Musul Harekâtı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 17 (49), 49-79.
- Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, (2015) Derleyen: Faruk Sönmezoglu, Der Yayınları, İstanbul.
- Umar, Ömer Osman (2004), **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Üçüncü, Uğur (2010), **Büyük Taarruz**, Altınpost Yayıncılık, Ankara.
- _____ (2014), “İstikbâl Gazetesinde Göre Doğu Cephesi’nde Türk-Ermeni Savaşı (1920)”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Yıl 8, (16), Bahar, 87-114.
- _____ (2015), **Trabzon’da İttihatçı Bir Sima: Kâhya Yahya**, Serander Yayınları, Trabzon.
- Varlık, Bülent (1985), “Mütareke ve Millî Mücadele Basını”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, 5, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yalçın, E. Semih Yalçın ve Koca, Salim (2005), **Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’ya Geçişi**, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Yalman, Ahmet Emin (1997), **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1, 1888-1922**, Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdinç, Pera Yayınları, İstanbul.
- _____ (2018), **Modern Türkiye’nin Gelişim Sürecinde Basın (1831-1913)**, Çeviren: Birgen Keşoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Yavuz, Bige (1994), **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- Yerasimos, Stefanos (2000), **Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)**, Boyut Kitapları, İstanbul.
- Yılmaz, Hadiye (2014), **Peyâm-Sabah Gazetesinde Millî Mücadele**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- _____ (2014), “Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal Anlaşması ve Milli Mücadele Döneminde Suriye ve Irak”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, (20), Güz 2014, 289-306.
- _____ (2017), **Suriye’de İşgal ve Direniş (1919-1922)**, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, Meşkure (2016), **Konya’da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Mümtaz Bahri Kuru**, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Yılmaz, Mustafa (1987), **Millî Mücadelede Yeşil Ordu**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Yurtsever, Serdar (2013), **Millî Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Yust, K. (1995), **Kemalist Anadolu Basımı**, Yayına Hazırlayan: Orhan Koloğlu, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara.
- Yüce Yurt’tan Yükselen Ses Albayrak 1919-1921**, (2009), Tıpkı Basım ve Yeni Türk Alfabetiyle, Yayına Hazırlayanlar: Dursun Ali Akbulut vd., Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.
- Yüceer, Saime (2016), **Millî Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri**, Sentez Yayınları, İstanbul.
- Zürcher, Eric Jan (1987), **Millî Mücadelede İttihatçılık**, Çeviren: Nüzhet Salihoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul.

EKLER

Ek 1: Nüfus Cetvellerinin Gazete İdarelerine Gönderildiğine Dair Belge (COA, DH.SN.THR., 83/120, Tarih: 17.05.1919).

۹۶۷۱

اصحاح ابدن ذوات		سودی	سیسی	اولیات
	تعمیر			توسواسی
علامه مال				
	مطبوعات مدیریتت جدید	سود، تکریمی	تیس، تکریمی	توابع تکریمی
			مدرسه	

محالک عثمانیه ره موجود عناصر مختلفه تفصیله قبسات وقرائت
 یکدیگه نسبتی کوسرتک اورزه تیظم اوفه خردیله لیه. (تعمیر)
 بر عددی حله غرته اداره خانه لیه ویرک ایمن اولونه عددی
 صوبه عالییه اسل صرفه اجبابه ارم اقمه حقیقیه.

OSMANLI ARŞIVI	
DH.SN.THR	
83	120

2 vnk
(3 shf bog)

Ek 2: Alemdâr Gazetesinin 7 Temmuz 1919 Tarihli Nüshasında Yayımlanan, Damat Ferit Paşa'nın Paris Barış Konferansı'nda Okuduğu Muhtıra.

“Efendiler, eğer Avrupa'ya, Asya'ya ateş ve kana boğmuş olan harbin mesuliyetini yalnız millet-i Osmaniye deruhte etmiş bulunduğuna kani olsa idim, ben de meclis-i âlîde ispat-ı vücut etmek cesaretine mâlik olamaz idim. Bu muhtıra ile serdine mecburiyet hissettiğim izahat-ı tavîlenin mazur görüleceğini ümit ederim. Çünkü cihan efkâr-ı umûmiyesi karşısında en karışık ve en meçhûl bir davayı müdafaa etmek zaruretindeyim. Bidâyet-i harpte efkâr-ı cihan, Osmanlılara isnad edilmiş olan cinayetlere karşı galeyana gelmiş idi. Vicdan-ı beşeri daimî bir dehşet içinde bırakacak olan bu cinayetlerin ehemmiyet ve mahiyetini tahfîfe çalışmak niyetinden uzak bulunmakla beraber bu azim facia aktörlerinin derece-i mesuliyetini de tahfîfe çalışmayacağım. Takip etmek istediğim maksat bu müthiş cinâyâtın hakikim mesullerinin kimler olduklarını vesâik-i müdellile ile cihana ispat etmektir. Biz, kendimizi, muhat olan husumetin derecesini de inkâr etmek istemiyoruz. Birçok vekayi-i meş'ûme Türkiye'yi gayet nâmüsâit bir vaziyette göstermekte olduğuna katiyen kaniiz, fakat hakikat malûm oldukça mütemeddin milletler ile ahlâkî, aleyhimize verilecek hüküm ve karar hakkında tenvir edecektir. Şarkta hükümdarın ve milletin haberi olmaksızın bir Alman amiralinin irtikâp ettiği mesuliyet-i harp, Osmanlı milleti ile Avrupa kabinelerinin muhteviyatına henüz vâkıf olmadıkları bir muâhede-i hafiyenin imzasına iktiran etmiştir. Bu mukavelename kayzer hükümeni ile 1913 bidâyetinde bir darbe-i hükümeti müteakip mevki-i iktidara gelmiş olan bir ihtilâl komitesi rüesâsı arasında akd ve imza edilmiştir. Çar imparatorluğu ile Türkiye arasında küşâd- muhâsamâta takaddüm eden üç ay zarfında Fransa ve İngiltere sefirleri ile hükümet-i metbuaları arasında teâtî edilen telgrafları bu hususta eşhâd ederim. İlân-ı harbin ferdâsında Rusya İstanbul üzerindeki âmâl ve temâyülât-ı kadîmesini ortaya sürmüş, bu temâyülât millete karib ve muhakkak bir tehlike suretinde gösterilmiştir. Miras-ı millîyi müdafaa arzusu o andan itibaren mücadeleyi müthiş bir hâlde kalbetmiştir. Bu bâbda mâlik olduğumuz evrak ve vesâiki meclis-i âlînin emrine tevdi ediyoruz. Bu evrak, meclis-i âlînize Osmanlı milletinin masumiyetini irâe ve ispat edecektir. Diğer Hâdisât-ı fecîaya gelince bu hususta Osmanlı meclis-i âyânında defeat-i müteaddide ile vuku bulan beyanatımı tekrar ederim. Türkiye, birçok Hıristiyan vatandaşlarının, bilhassa Müslüman kardeşlerinin taktilinden dolayı beyan-o teessüfeder. Hıristiyanlara karşı irtikâp edilen cinayetlere kanmamış olan İttihat ve Terakkî Komitesi üç milyon Müslümanı mezbahaya sürüklemiştir. Yerlerinden yurtlarından tard edilmiş, sürülmüş olan bu tali'sizlerden yüzbinlercesi elyevm Anadolu'da, her türlü vesâit-i maişetten mahrum bir hâlde serseriyâne dolaşmaktadırlar. Bunlar, vatanlarına, yurtlarına avdet etseler bile hâl ve vaziyetleri ıslah edilemez. Birçok Müslüman ve Hıristiyan şehirleri ve köyleri tahrip edildi. Bütün Anadolu, bir enkaz kitlesinden başka bir şey değildir. Hükümet-i hazırda, dikkat ve teyakkuzuna rağmen bu musibetin netâyic-i meşûmesini tayin edebilecek hâlde değildir. Mahâllinde icra edilecek bir tahkikat benim beyanatımı teyit edecektir. Mamefîh hakka karşı cebir ve şiddetin kolaylıkla tatbik edilebildiği bir zamanda bile Osmanlı kavmi kendi hâkimiyeti altında bulunan Hıristiyan milletlerin hayatına, namusuna, kavânin-i mukaddesesine riâyet ve hürmet etmiştir. Osmanlı milletini, kendisini fena bir mevkide gösteren devreye göre muhakeme etmekten ise

Ek 2: (Devamı)

mazisine göre muhakeme etmek daha muhik olur. Fakat Osmanlı ihtilâlcilerinin, Rus ihtilâlcileri tarafından takip edilen usuller gibi ihtiyar ve ittihaz edildikleri prensipler ve usuller, bünyâd-ı milleti tahrip ve mahvetmek maksadına matuf bulunmaktadır. Avrupa ve Amerika, itilâfa karşı vaziyet-i muhâsamatcûyânesi, o zamanki Türklerin vaziyetinden pek farklı olmayan İslav kavminin tahlisi için azim fedakârlıklar ihtiyarıyla çalışmaktadırlar. Her iki millet de emsalsiz bir zulüm ve istibdat neticesi olarak meflûç bırakılmış, sükûta mahkûm edilmiştir. Komitenin elinde kalmış olan Türkler, terörizm felâketi altında bulunan Ruslar gibi bir vaziyettedirler. Türkler de mukadderât-ı cihanı ellerinde bulundurmakta olan büyük milletler rüesâsı tarafından aynı derecede teveccüh ve muâvenete müstehaktırlar. İstanbul'da cereyan eden İttihatçılar muhâkemesi, komite rüesasının harbe dahil hususundaki mesuliyetlerini, son dört sene zarfında tevâlî ve teâkib edilen vekâyi-i feciânın mesuliyetini ispat etmiştir. Âlem-i medeniyet karşısında, bu suretle mesuliyetten teberrî etmiş olan Osmanlı kavmi, âtiyen bütün kuvvetlerini, Cemiyet-i Akvâm'da müfit bir Amil olmak için azim bir mesai-i harsiyeye hasredecektir. Osmanlı milleti şimâl-i şarkî hudutlarında hükümfermâ olan tezebzüb yerine bir sükûn ve huzur-ı tam ikâme edileceğini de arzu eder. Filvâki, İzmir'de ecnebi işgali, müessif netâyic tevliid etti. Burada müdafaasız ahali-i İslâmiye'ye karşı ta'diyât ve tecavüzat vuku buldu. Osmanlı milleti, zaten son kırk seneden beri en mutedil hudutlara tenzil ve ircâ edilmiş olan hükümet-i Osmaniye'nin, harpten evvel istatüko esasına tevfikân tamamîsini arzu eder. Hülâsâ Osmanlı milleti Müslüman ahalinin ekseriyet-i kahire teşkil etmekte bulunduğunu Türkiye'nin şimâli ve Edirne'nin garbıyla payitahtının müdafaasını mümkün kılacak bir hudut verilmesini temenni eyler. Bu talep, Wilson'un on dört maddesine mütevakkıftır ve mütareke mezkûr madde esasî üzerine akdedilmiştir. Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni bir taksimi şarkta muvazeneyi altüst edecektir. Toros silsile-i cibâli bir hadd-i fasıldan başka bir şey değildir. Bu cibâlin ötesinde, Bahr-i Sefid'den Bahr-i Ahmer'e kadar olan havali İstanbul'a milliyetler prensibinden daha amik hissiyât ile merbuttur. Toros'un tarafeyninde lisan farkı vardır fakat aynı gayeler, aynı fikirler ve emeller, aynı menâfi-i maddiye ve ma'neviye mezkûr vilayetler ahalisini Osmanlı payitahtına raptetmektedir. Bu kesif kitlenin tecezzi ve inkisâmı şarkta idame-i sulh ve müsâlemeti ihlâl eder. Irk-ı beşerin bir hizb-i mühimmini teşkil (30.000.000) milyon Müslümanın muvafakatine iktiran etmedikçe meseleyi ârâ-yı ahaliye vuku bulacak bir müracaat bile hâl ve fasl edemez.”

Ek 4: Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinin 10 Haziran 1920 Tarihli Nüshasında San Remo Konferansı'yla İlgili Olarak Yayımladığı Bir Makale.

San Remo'nun İç Yüzü

San Remo Konferansı'na her devlet başka bir fikirle gitti. İtalya, bir taraftan İngiltere'nin tazyiki, diğer taraftan, Rusya'dan sonra Avrupa'nın en kuvvetli sosyalistleri olan İtalyan sosyalistlerinin her gün artmakta olan tehditleriyle titrediği için, faal bir siyaset yapamıyordu. Hatta Adriyatik meselesinin hâllini –Fransa'dan daha âkilâne bir hareket- Üçler Konferansı'ndan bekleyecek yerde doğrudan doğruya Yugoslavlarla anlaşmakta arıyordu. Onun için İtalya'nın bu konferanstaki mevkîi alelâde bir 'otelci' mevkiinden ibaret kaldı; San Remo'yu iki müttefik ve rakibi, Fransa ile İngiltere'ye kiraya verdi ve kendisi hangi taraf yüksek ve sert söylüyorsa onun tarafından oldu.

Fransa, ber-mûtaad tarihinin an'anevî hatasından kurtulamadı ve İngilizlerin tuzağına düşmekte devam etti. Millerand San Remo'ya gelirken yalnız bir şey düşünüyordu: Versay Muâhede! Bunun artık Almanya'ya icra ettirilmesi imkânı olmadığını düşünmeyen Fransa, İngiltere'den mütemadiyen bunu icrâ ettirmek için muâvenet istiyordu; Millerand, koltuğunun altında Versay Muâhedenâmesi ismini taşıyan koskoca bir cilt, [...] başka hiçbir şey düşünmeyerek yalnız Almanların verecekleri tazminattan, kömürden, Alman ordusunun mukadderatından bahsediyordu.

Hâlbuki İngiltere, San Remo'ya büsbütün başka bir maksatla gitmişti; Türkiye muâhedesini bitirmek istiyordu. Bunun için evvelâ İstanbul'u işgâl etti. Sonra bizim aleyhimize Yunanlıları kullanmak istediği için bu konferansta herşeyden ziyade Yunanlıları memnun etmeye karar vermişti. Binaenaleyh muâhede hazırlanırken İngiltere bir taraftan füilen İstanbul'da yerleşmeye çalışırken, diğer taraftan da muâhede için kendi planları dairesinde tertip ettirmeye gayret ediyordu. Fransa ile İtalya bunun farkında olmuyorlar mıydı? Elbette onlar da anlıyorlardı. Lâkin Millerand, Alman meselesinde Lloyd George'tan bir vaat olsun koparabilmek için herşeye göz yumuyor, Nitti de zaten ses çıkarmamaya karar vermiş bulunuyordu. San Remo Konferansı'nın tarihçesini yaparken Tan muhabiri şöyle söylüyor: Bütün müzâkerât arasında, diyor, güya San Remo'da Alman meselesinin hâlli için toplanılmış olduğu hâlde, bu mesele bir türlü hâlledelemiyordu. Ne zaman Millerand bahsi Versay Muâhede'ne nakletse öteden Lloyd George, gülerek, 'Canım, şu Türkiye işinin bitmesi âhirete mi kalacak?' diye herkesi şu 'Türk derdinden' kurtulmaya davet ediyordu.

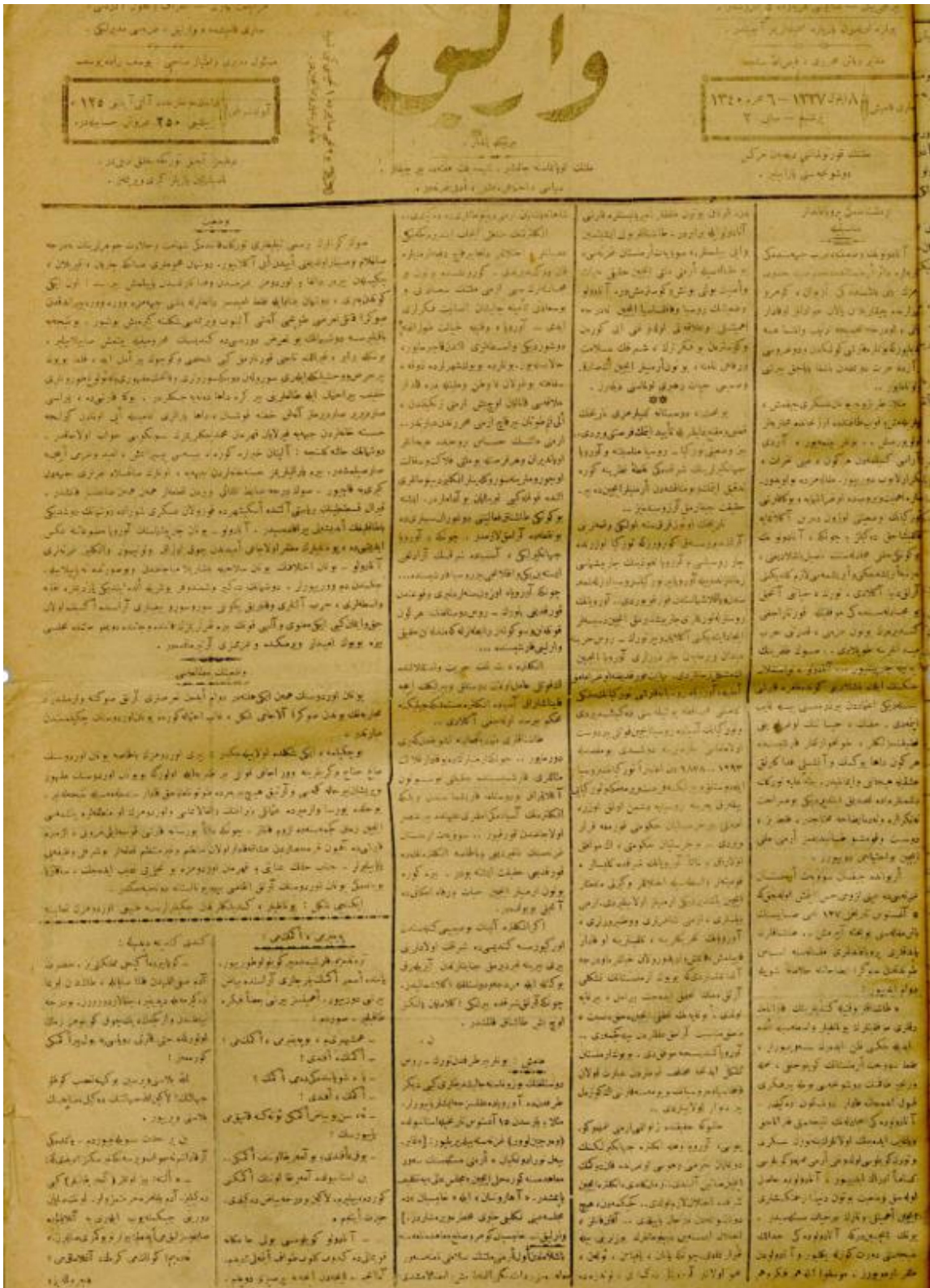
Ne kadar basit bir oyun! Bütün San Remo Konferansı bitti. Bu esnada İngiltere İstanbul'da istediği gibi oynadı. Muâhede, İngiltere'nin yarınki fedaisi olmaya hazırlanan Yunanistan ve Ermenistan'da her sersem dimağı kamaştıracak bir şekil aldı, hatta bizzat Fransa ile İtalya dahi tuzağa düştiler, fakat şu Versay Muâhede yine bir türlü hâlledelemedi, şimdi ikinci konferans, Spa Konferansı daha akdedilecek! İstanbul'u işgal eden İngiltere, mebuslarımızı katil ve haydut yakalar gibi yakalayarak Malta'nın zindanlarına gönderen İngiltere, padişah sarayını dretnotlarının toplarıyla tehdit eden o, Türkleri birbiri aleyhine sevk için silah ve para dayıtan yine o, satın aldığı ağızlarla İstanbul'da 'İngiliz himayesi' propagandasını yaptıran da yine o, -fakat dikkat ediyor musunuz?- bizimle mücadele yapmayan, resmen bîtaraf duran da yine kendisidir!

Ek 4: (Devamı)

San Remo Kilikya'yı Fransa'ya Antalya ve havalisini İtalya'ya verirken kendisi için bir şey almıyordu. Çünkü almak istediği bütün Osmanlı ülkesi idi ve istiyordu ki bunun için evvelâ biz Türkler Fransızlar, İtalyanlar, Yunanlılar, Ermeniler ve hatta hatta birbirimizle vuruşalım, kırılalım, sonra da meydan İngiliz süvarileri için boş kalsın. Kendisi ortada gözükmessin, başkaları onun hesabına çalışsın, sonra da herşey pişmiş olduğu hâlde önüne gelsin! İşte San Remo Konferansı'nın mânâsı bundan ibaretti ve bunda şimdye kadar herkes İngiltere'nin istediğini yapmış oldu.

Geçende propaganda yapmak için Karadeniz sahillerindeki başlıca iskelelerimizi 'dostâne' bir şekilde ziyaret eden bir İnhiliz gambotundaki 'siyasî bir bahriye zâbiti' İnebolu'daki resmî adamlarımıza şu sözleri söylüyordu: 'Görüyoruz ki siz Türkler hep bizim aleyhimizdesiniz. Hâlbuki bizim bir reyimiz, İtalyanlarla Fransızların iki reyleri var. Onlar Adana'yı istediler vermeye mecbur olduk, Antalya'yı istediler kabul ettik; çünkü onlar iki biz bir!' İşte bu sözler San Remo tuzağının bütün mahiyetini gösterecek bir vesikadır. Bunu Fransızlarla İtalyanlar anlamıyorlar mı? Şüphesiz anlıyorlar ve anladıkları içindir ki tuzağa düşmemeye çalışıyorlar. Fakat düşmüyorlar denemez, çünkü son günlerde Fransızların Adana'da upradıkları rezalet-i askeriye bile henüz mâhirâne hareket eder görünüyorsa da onun için de henüz kavi bir hüküm veremeyiz.

Bununla beraber İngiltere'nin tuzağı ne kadar mâhirâne olursa olsun San Remo Konferansı'nın doğurduğu muâhede yaşamayacaktır. Fransa ile İtalya anlasa da anlamasa da Türkler kendilerini kurtaracaklar, bundan kimsenin şüphesi olmasın. Dünyada İngiltere'nin tuzağına düşmekte körçesine ısrar eden milletlerin adedi pek azalmıştır. Ve bunlar da bu körlüklerinin cezalarını bugün birer birer görüyorlar. İngiltere'yi anlamış, onun siyasetini tanımış, bütün şu mazlum beşeriyeti tehdit eden geçmiş ve gelecek felâketlerin âmillerini keşfetmiş milletler ise birden, ondan çok fazladır. Türk milleti bunların başında bulunuyor.

ÖZGEÇMİŞ

Mustafa ARIKAN, 1994 yılında Karşiyaka Köyü İlkokulu'nu; 1998 yılında Merzifon Anadolu İmam-Hatip Lisesi'ni; 2001 yılında Merzifon Lisesi'ni; 2007 yılında Gazi Üniversitesi – Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nü, 2010 yılında da Gazi Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda yüksek lisans programını bitirdi. 2014 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda doktora programına başladı. Hâlen (2021) Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi – Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nde “araştırma görevlisi” olarak çalışmaktadır.

ARIKAN, evli ve bir kız babası olup, İngilizce bilmektedir.